

सर्वाधिकार सुरक्षित है

रवास्त्र तथा मानव जीवन संबन्धी विषयों पर लगभग
१००० पुस्तकों का निचोड ।

जीवन-रक्षा विवेक

[A Discourse on life's battle]

लेखकः—चौ० भीमसेन धनुर्विद्यारत्न

सहायक लेखक :—चौ० भद्रसेन 'शास्त्री'

प्रथम वार १०००]

१६३८

[मूल्य २।।]

गोबर के पाटे को उंडे थूहर में गूंद कर
 व तोरे के पड़े बनाकर आसपास लिकें
 - ५ माछा - डाला: गुन गुन पानी से लेक
 करके । हर्मिका - सुरब्बा - उरेंपटा -
 हाथ पले को उंड पानी से धोना ।

दोपट

वाजती ५३ गोहर थूहरा ५ = ५३५५
 धेधी - वाजती को लसे पर रख देना ।
 वाह में सब चीजे डिला कर रखना ।
 माका - व तोटा गुन गुने पानी से धोना ।
 लेके उरेंपटा । लेट - खटारि पका दे ।
 पपप उरेंपटा देना उरेंपटा थूहरा ।

आरोग्य सिन्धु ग्रन्थभाषा युष्प ८ मुं.
आरोग्य सिन्धुना आरुडोने रने १९२८ अते १९२९नी बेर

वैद्यक चिकित्सा पद्धति.

VAIDYAK
CHIKITSA PADDHATI.

सम्पाद
वैद्य जायानन्द १ वरद ठककर आयुर्वेदाचार्य,
संपाद- "आरोग्य सिन्धु"
आरोग्याश्रम-कराची.

આરોગ્ય સિન્ધુના ગ્રાહકોને સને ૧૯૨૮ અને ૧૯૨૯ની ભેટ.

ઓ૩મ્ ।

શ્રી ધન્વન્તરયે નમઃ

વૈદ્યક ચિકિત્સા પદ્ધતિ.

(વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૧ ભો.)

ભેમા શરીર, ધાતુ, દોષ, ફવાગી માત્રા, તોલ, માપ, રોગ પરિક્ષા,
સગ્લ નિદ્યદુ અકારાદિક્રમ પ્રમાણે રોગોનુ વર્ણન, ઉપાય,
પથ્ય, ઉપયોગી નુસ્ખાઓ અને વિષચિકિત્સા વગેરે
ખાળતો વર્ણીત સરળ રીતે દાખલ કરવામા આવી છે

રચનાર

વૈદ્ય ગોપાલજી કુંવરજી ઠક્કુર, આયુર્વેદાચાર્ય

સપાદક આરોગ્ય સિન્ધુ અને લોહાણા જીવન,

આરોગ્યાશ્રમ—કરાચી.

પ્રત ૧૦૦૦] સને ૧૯૨૯ [આવૃત્તિ ૧ લી

કિંમત રૂપીયા બે.

આરોગ્ય સિન્ધુ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, કરાચી

પ્રકાશક:

વૈદ્ય ગોપાલજી કુવરજી ઠક્કર,
માલેક: સિદ્ધ આયુર્વેદિક ડ્રામ્સી,
કરાચી.

સર્વ અધિકાર લેખકને સ્વાધિન છે.

મુદ્રક
વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કર,
માલેક આરોગ્ય સિન્ધુ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
નાનકવાડા, કરાચી.

વૈદ્યામાં અને જનસમાજમાં

બહુજ પ્રેમથી તેમજ ઘણાજ આદરથી વચના અમારા
વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર ના આઠ ભાગ પ્રગટ થઈ
ગયા પછી પાચમા ભાગ રૂપે આ

વૈદ્યક ચિકિત્સા પદ્ધતિ

પ્રગટ થાય છે, આ પ્રગટ થયા પછી તરતમા જોટલે કે
—એપ્રિલ માસમાં— અમારે નવું પુસ્તક પ્રગટ થાય છે

રસાયનસાર સંગ્રહ

કે જેના પાને પાને તમે નવીનતા જોઈ શકશો, તેને
ખરીદવાનું ચુકવો નહિ, આ ગ્રન્થ તૈયાગ કરવા માટે અદાર
વર્ષના અનુભવનો તેમજ હજારો રૂપીયાની ફાવો! ખનાવવાનો
ખર્ચ કર્યા બાદ જે વસ્તુ બિંધુ જણાઈ તેનોજ સંગ્રહ કર
વામા આવ્યો છે. તમે તેને જોતાવેત કહી ઉકળો કે આનાં

પૈસા વસુલ છે !

કારણ કે તેમા ભરમા મળેલી તેમજ કુપીપકવ રસા-
યનો મળેલી ઘણીજ ઉપયોગી બાબતો આખી ગ્રન્થને અપુર્વ
ખનાવવામા આવ્યો છે.

હમણાજ જોગુરુ નોખાવો તો રૂપ ટકા ભાવમા
કાયદો થશે

લખો — વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કર, આરોગ્યાશ્રમ, દરાગી.

વૈદ્યો માટે અપૂર્વ સામગ્રી તૈયાર છે.

લોહ ખરલ—

દરેક વૈદ્યને ત્યા જરૂરી હોય એવી આ વસ્તુ છે નમુનો બેનાજ લેવાનું દિલ થાય તેવી બનાવટ છે કિમત રૂ ૬

લેબલ બુક—

એકપણ દવાખાનું તમો આ લેબલ ચોટારેલા હોય તેવું બુકો તો બેનાજ મન પ્રમત્ત થઈ બંધ તેવી અપૂર્વ વસ્તુ છે. ૫૭૬ લેબલ ગીન ગ્રીકલા પેપર ઉપર હીંદી ટાઇપથી બ્લોકમા છપાએલની ૧ બુકનો રૂ ૧૫૫

ન્યાય વૈદ્યક ઔર વિષતંત્ર—

એકપણ વૈદ્ય આ ગ્રન્થના અભ્યાસ શિવાય ન રહેવો જોઈએ, કેમકે તેથી વૈદ્યોની જવાબદારી મન-દરબારમા ઉચ્ચ સ્થાનપર આવી ડોક્ટરોના દરબાર પ્રમાણે થઈ શકે છે કિમત રૂ ૩.

મકરધ્વજ રહસ્ય—

ચક્રોદયનો ભાવ રૂ ૭૫ ને બદલે રૂ ૫ કેમ પોશાય નથા તે કેમ બને અને વપરાય એવી બંધી બાબતોનો ખુલાશો આમાથી મળશે કિ માત્ર બે આના

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર—

સર્વોત્તમ અને સિદ્ધ દવાઓની ક્ષમોકોપીઆની સરલ શૈલી પર લખાયલુ મગલ અનુભવી પુસ્તક, ભાગ ચારે માથે રૂ ૩૦ ત્રણ.

વધુ માટે લખો —

મેનેજર સિદ્ધ આયુર્વેદિક ફાર્મસી, કરાચી

અર્પણ પત્ર.

શ્રીયુત માનનિય વૈદરાજ

પં. સુખરામદાસ ટી. ઝોઝા,

કરાચી.

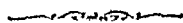
આયુર્વેદ માટે તદ્દન મુકા ગણાતા સિંધ પ્રદેશમાં આપનું સેવા કાર્ય આયુર્વેદની શાલા અને ગૌરવ વધારનારું છે.

આપ સિંધના એક નામાંકિત અને અનુભવી વૈદ્ય છે, આયુર્વેદના સાચા સેવક છે, આપના હાથે આયુર્વેદની મારી સેવા થઈ રહી છે; તેમજ મારા પ્રત્યે કે મારી પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે આપને ખાસ પ્રેમ છે તે પ્રેમના સ્મરણરૂપે આ મારો લઘુ ગ્રન્થ “વેદક ચિકિત્સાપદ્ધતિ” આપને અર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

આપનો વિશ્વાસુ,

વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કર.

પરસ્તાવના.

પરમદૃષ્ટાણુ પરમાત્માની દૃષ્ટાથી આજે આરોગ્ય ચિન્હુ માત વર્ષ પુરા કરી આકાશ વર્ષમા પ્રવેશ કરે છે, અને આરોગ્ય ચિન્હુ ત્રિમાસિક માથી માસિક થયે આજે પાચ વર્ષ પુરા થઈ છઠ વર્ષ બેસે છે છેલ્લા આઠ વર્ષથી ગ્રાહકોને દર વર્ષે એક ભેટનું પુસ્તક આપવાનું શરૂ કર્યું અને તે મુજબ આજ મુશ્કેલીમા વૈવેક ચિકિત્સામારના આઠ ભાગ અપાઈ ચુક્યા, આ આઠે ભાગ લોકોમા સારો આદર પામ્યા એ જાણી મને આ પ્રવૃત્તિમા ઉત્સાહ વધ્યો, અને જે ભેટનું પુસ્તક હવેથી બધ કરવું એવો વિચાર એક વખત આવતો હતો, તે વિચાર મુલતવી રાખી આ ક્રમ ચાલુ રાખ્યો અને તે પ્રમાણે સને ૧૯૨૮ના ગ્રાહકો માટે ભેટ આપવાને આ પુસ્તક તૈયાર કરી પુક કર્યું, પ્રથમના ભેટના પુસ્તકો લોકોમા સારો આદર મેળવી ચુક્યા એવું, આ થયે કે કેમ તેનો નિર્ણય વાચક વર્ગના મજેલ અભિપ્રાય બાજબ નક્કી કરી શકાય તેમ છે પણ એટલું તો કહેવુંજ જોઈએ કે બીજા ભાગોમા જે મહેનત લાઈ શુદ્ધ ભાવથી વસ્તુ તૈયાર કરવામા આવતી હતી તેજ ખતથી આ કાર્ય કરવામા આવ્યું છે, એટલુંજ નહિ પણ ઘણાએક ગ્રાહકો આવા પુસ્તકની ભેટ તરીકે માગણી કરી ગયા હતા, અને અમને પણ એ વિષય પર અમાગ વિચાર દર્શાવવા ઇચ્છા રહેતી હતી તે દ્રષ્ટિથી આ તૈયાર કર્યું છે

આવા પુસ્તકો લોકમા કેટલીક કાર્મસીઓ તરફથી પણ પ્રગટ થવા લાગ્યા છે, અને તે પુસ્તકોના આધારથી લોકો દ્વારો ખરીદી મહેલાઈથી ચિકિત્સા પદ્ધતિ અમલ કરામ ચલાવી લ્યે છે પણ એમાં દરેક કાર્મસીવાળા પોતાની દ્વા લોકોમા કેમ વધુ વપરાય એ લક્ષ્ય

ધ્યાનમાં રાખી પોતાના એવા પુસ્તકો તૈયાર કરી સુક્યા છે અહિં તેવા હેતુ નથી અને પ્રયત્ન પણ એ હાથે કરવામાં આવ્યો નથી, આ વાતનો નિર્ણય વાચક વર્ગ કરી શકે તેમ છે.

આરોગ્યસિન્ધુ દર વર્ષે હજી સારી રકમ ખોટ ખાતે લખી પોતાનું લીધેલું સેવાવ્રત ચલાવ્યું જાય છે અને તેમાં પણ વળી આવું બેટનું પુસ્તક આપવું એ તો ભારેજ પડે એ દેખીતું છે, છતાં પણ ગ્રાહકોને આની કદર છે અને તેઓ કંઈક આરોગ્યસિન્ધુ માટે મહેનત લઈ ગ્રાહકો વધારવા સદાયતા કરેજ આ આશાથી આવા દરેક ખર્ચો તે ઉપાડી આપતી સેવા કરે છે અને પોતાની ફરજ જનવે છે અને ગ્રાહકવર્ગ પોતાની ફરજ જનવી પાચસોહ ગ્રાહક હજી વધારી આપવા ધ્યાનમાં લે તો બેટ અને માસિક હજી પણ એટલાજ લવાજમમાં જમણા કદના આપવા વિચાર રહે છે.

બેટનું પુસ્તક એકજ વર્ષ માટે તૈયાર કરેલું હતું, પણ ધાર્યા કરતાં બેટર જમણાથી પણ વધારે થયું, જાપવાની શરૂવાત કરી અને બે ભાગ જુદા કરી લેવાનો વિચાર થયો, પણ તેમ કરતા અન્યતી મજા બરાબર રહેતી ન હોવાથી સાથેજ જાપવાનું ચાલુ રાખી જસો પાનામાં પુરા કર્યો છે. હવે દર વર્ષના નિયમ કદના કદ આશરે ૧૨૦ પૃષ્ઠ વધારે થયેલ છે પણ તે સને ૧૯૨૮ અને ૧૯૨૯ ના ગ્રાહકોને બેટ આપવાનું ઠીક થશે એમ સમજી સાથેજ જાહન્ડીગ કરી અન્યને અને તેટલો સુંદર બનાવેલ છે.

કાગળ, છપાઈ અને મહેનત જોતા આ પુસ્તકની કીમત રૂ. બે જરાપણ વધારે નહિજ ગણાય એ દેખીતી વસ્તુ છે, એટલે આવી બેટ બે રૂપીયા લવાજમમાં એક રૂપીયા વાળી આપે અને બાકીનો રૂ. એક બાર માસ માસિક મેળવવા માટે થયો એમ ગણી શકાય, ગ્રાહકો જોઈ શકશે કે આરોગ્યસિન્ધુ તેમને કેટલું સગવડ આપવામાં આવે છે.

કામનુ વધારે દબાણ હોવાથી ગયા વર્ષની ભેટ આ વર્ષમા આપવામા આવે એ ઠીક નથી પણ લાચારીએ આવી ઢીલ થઇ ગઇ છે. હવેથી એવી ઢીલ ન થાય તેવીજ વ્યવસ્થા કરવામા આવી છે.

આ પુસ્તકનુ બધુ મેટર તૈયાર હતુ પણ તેને યોગ્ય રૂપમા પ્રેસ-ક્રાપી બનાવવા સમય ન મળતો હોવાથી તે કામ અમારા મિત્ર રા. રેવાશંકર ન. શુક્લની સહાયતા મળતા તેને સત્વર પ્રેસમા આપી શકાયુ છે એથી એમનો પણ હુ આભાર માનુ છુ. એ શિવાચ આ વસ્તુ તૈયાર કરતા આગળના કેટલાક લેખકોના વિચારની સહાયતા લેવા માટે તેમના કોઇપણ પુસ્તકની સહાયતા લેવાઈ હોય તે માટે તેમનો પણ આ તકે આભાર માની લઉં છુ.

છેવટમા પરમકૃપાળુપરમાત્માની ઇચ્છાને આધિન થઇ તેમની મહદ્ કૃપા વડે આરોગ્ય સિંધુ દિવસાદિવસે વધારે લોકપ્રિય થતુ બન્યુ છે એ બાણી વધુ ઉત્સાહથી પત્રને વધારે સુદર બનાવવા યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરી અને તેનુ કૃણ પ્રભુ ચરણે અર્પણ કરી આનંદ માનુ છુ

મહાશિવરાત્રિ }
સંવત ૧૯૮૫. }

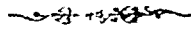
ભવદીપ

ગોપાલજી કુંવરજી ઠંકર.

वैद्यक चिकित्सापद्धति

भां आवेला मुष्य विषयोनुं विषयवार अनुक्रम.

न.	विषय	पृष्ठ	न.	विषय	पृष्ठ
१	मगलायरणु (काव्य)	१	१६	दोष प्रमाणे नाडी पग्क्षा	१२
२	आशय	२	२०	रोग प्रमाणे नाडी परिक्षा	१४
३	शरीर अने धातुओंतो सगध ३	३	२१	नाडी तथा थडकानो छिमाय	१७
४	दोषादिकनी वृद्धि अने क्षयनु डागणु तथा लक्षणु	४	२२	गरमीभापक यत्रथी पग्क्षा	१८
५	दोष वधवाना लक्षणो	४	२३	मुत्रपग्क्षा	१९
६	धातुओं वधवाना लक्षणो	५	२४	प्रकृति अनुसार मुत्रपरिक्षा	२०
७	मण वधवाना लक्षणो	६	२५	मुत्रपग्क्षानी सहेली रीतो	२१
८	वृद्धि पाभेला दोष, धातु अने मणने घटाडवानो उपाय	६	२६	मुत्रनी गध	२३
९	दोष धातु तथा मण घटवाना कारणो	६	२७	मुत्रतो रग	२३
१०	दोष घटवाना लक्षणो	७	२८	दोष अने रोगानुसार मुत्रनु स्वउप	२४
११	धातुओं क्षीणु थयाना लक्षणु	७	२९	अत्रांयिन मुत्रपग्क्षा	२७
१२	मण क्षीणु थयाना लक्षणु	७	३०	चिकित्सकनी इरज	२९
१३	क्षीणु थगेल्ला दोष, धातु अने मणवृद्धितो उपाय	८	३१	तोला भाप अने मात्रानी समणणु	३१
१४	निरोगीनु लक्षणु	८	३२	उमर प्रमाणे ह्वानी मात्रानु प्रमाणुपत्रक	३५
१५	दृष्टीने ज्ञेयानी रीत	८	३३	ज्योषधना स्वइपो	३६
१६	दृष्टी पत्रकतो नमुतो	१०	३४	द्रव्यगुणुसार अड १ [अनी- नविज्ञान]	३८
१७	रोगनी पग्क्षाना प्रकार	११	३५	द्रव्यगुणुसार अड २ (वन- अनिचिज्ञान)	४६
१८	नाडी पग्क्षा	११	३६	दृष्टलाक उपयोगी अनुपातो	६३

ન.	વિષય	પૃ	ન.	વિષય	પૃ
૩૭	ચિકિત્સાપદ્ધતિ (રોગાનુક્રમ)	૬૬	૪૦	વિષચિકિત્સા	૧૮૯
૩૮	અકસીર ઉપાય	૧૭૩	૪૧	ગૃહચિકિત્સા	૨૦૦
૩૯	અગત્યની સૂચના	૧૮૮			

સૂચના—રોગવાર નામ જેવા માટે વાચ્યો આ નીચેની રોગાનુક્રમશિકા

જેમા અકાગદિક્રમ પ્રમાણે રોગોના વર્ણનનુ લીસ્ટ આપેલ છે

દરદો અને વિષચિકિત્સા માટેની અકારાદિ અનુક્રમશિકા

અજીર્ણ	૬૬	ઉદાવર્ત	૭૭
અછપ્પડા	૬૭	ઉનવાત	૭૭
આદિતવાત	૬૭	ઉરુમ્થલ	૭૮
અનિદ્રા	૬૭	ઉલટી	૭૯
અનદ્રવશુળ	૬૮	ઉદરી	૭૯
અમ્નાપિત	૬૯	ઉઘમા પેશાબ થવો	૮૦
અરૂચિ	૬૯	ઉઘ બહુ આવવી	૮૦
અસ્થીભગ	૭૦	એકવીશ દિનો તાવ	૮૦
અળાઇ	૭૦	ઝોરી	૮૨
આધારીરી	૭૧	કબજાઅત	૮૨
આક્રો	૭૧	કમળો	૮૩
આમણુ નીકળવી	૭૨	કસુવાવડ	૮૪
આમવાત	૭૨	કાનના દરદ	૮૫
આંખ આવવી	૭૩	કાળજના દરદ	૮૫
આચકી	૭૪	કુનખ	૮૬
આજણી	૭૫	કોલેરા	૮૬
ઉકળાટ	૭૫	કોલ	૮૭
ઉટાટીઓ	૭૬	કઠમાળ	૮૮
ઉથલો મારનો તાવ	૭૬	કપવાયુ	૮૯

ક્રમિરોગ	૮૯	દાર પીવાથી થતા દરદો	૧૧૭
ખરબુ	૯૦	ધાતુત્રાવ	૧૧૮
ખસ	૯૦	ધનુર્વાન	૧૧૮
ખારી	૯૧	નબળાઇ	૧૧૯
ખીલ	૯૨	નમકારી પુટ્ટી	૧૨૦
ગડ	૯૩	નાકના દરદો	૧૨૦
ગર્ભાશયબ્રશ	૯૩	નામુર	૧૨૧
ગર્ભાધાન	૯૪	પગનો દાહ	૧૨૧
ગળાના દરદ	૯૪	પથરી	૧૨૨
ગુરુના વરમ	૯૫	પરિણામશુળ	૧૨૩
ગુદમ	૯૬	પરમિયો	૧૨૩
ધા વાગવા	૯૬	પરમેવા આવવો	૧૨૪
દેલજા	૯૭	પાહુ	૧૨૫
ચાદી	૯૮	પાહુ	૧૨૫
ચુક	૯૯	પેશાબની મુશ્કેલી	૧૨૬
ચેપી શળેખમ	૯૯	પેશાબમા ધાન જવી	૧૨૬
ચૌદ દીનો તાવ	૧૦૦	પેશાબની અટકાચત	૧૨૭
છાતીનો જખમ	૧૦૧	પ્રદગ	૧૨૮
છાતીનું દરદ	૧૦૨	પ્રમત્તપીડ	૧૨૯
છોડ	૧૦૨	પ્રમત્ત પકળીની વેણ	૧૨૯
જગ નાશક પ્રયોગો	૧૦૩	કંઠમાના પડનો વરમ	૧૩૦
જળોદગ	૧૦૪	બદ	૧૩૦
જીજીવર	૧૦૪	બરલ	૧૩૧
ઝાડાનો રોગ	૧૦૫	બહેગપણ	૧૩૨
તરપ	૧૦૬	બહુમત્તતા	૧૩૨
તાવ (બધી જાતના)	૧૦૭	બાળકોના દરદ	૧૩૩
તાવ સાથે ઝાડ	૧૧૧	ભગદર	૧૩૫
થાનનું દરદ	૧૧૨	મત્તકરોગ	૧૩૬
થુલીઓ	૧૧૨	મરકી	૧૩૭
દમ	૧૧૩	મરડો	૧૩૮
દાનના દરદો	૧૧૪	મગડાઇ જવુ	૧૩૯
દાદર	૧૧૫	મીઠી પીશાબ	૧૩૯
દાઝવુ	૧૧૬	મુઝારો	૧૪૦
દાત આવવા	૧૧૭	મુઝા	૧૪૧

भेदरोग	१४२	ह्रस्व	१७०
भाढाना द्रव	१४३	क्षय	१७१
यादशकितनी आभी	१४४	विषयिकित्सा.	
रक्तपित	१४४	अश्लील	१८८
रगतपित	१४५	आकडो	१८४
रतवा	१४६	उदरवा	१८८
रसोणी	१४७	कण्ठ	१८३
रगीलु	१४७	काय	१८६
अनुविकार	१४८	गान्धे	१८२
सकवे	१४९	अरस	१८२
लुभस	१५०	अलोमी	१८४
लोहीवा	१५०	आयड	१८९
वधरावण	१५१	अेरकुयला	१८२
वराध	१५१	तमाकु	१८३
वाणो	१५२	थेर	१८४
वाध	१५३	हाड	१८४
वाण्डरलु	१५४	धतुरो	१८१
वाना द्रव	१५४	नेपाणो	१८४
वाणना द्रव	१५५	पागे	१८५
व्या द्वाटनी	१५५	लमरी	१८९
शीतपित	१५६	बालाम	१८४
शीणी	१५७	लाग	१८२
सणेअम	१५९	मनशील	१८१
मारणुगाड	१६०	मन्धर	१८९
सुवारोग	१६१	भोगथुथो	१८५
सोण	१६२	माकड	१८६
सोभरोग	१६२	असकपुत्र	१८५
अंअलुशी	१६३	वन्धनाग	१८१
सधीवा	१६४	वीक्षीनु अेर	१८७
स्त्रीग	१६४	अर्धविष	१८६
अथलननी आभी	१६६	सोमल	१८२
रवरलग	१६७	शीशु	१८६
हरस	१६७	हडकवा	१८८
हाथीपशु	१६८	हगतात्र	१८१
हिरतीरीया	१६९	हिंगला	१८५

आपना हंशना सेवक, वैद्य गोपालजी कुचरजी ठकुर

ओ३म् ।

श्री धन्यन्तरये नमः

वैद्यक चिकित्सापद्धति.

मंगला चरण.

दृष्टदेवश्री परम कृपाणु, परमात्मानु स्मरणु करी;
आयुर्वेद प्रवर्तक जेवा, धनवन्तरिनु ध्यान धरी;
ऋषि प्रखिल प्राचिन अर्वाचिन, गुरु थकी अनुभवथी;
तेमज लिपकार्य थकीने, दृष्ट तणा अनुग्रहथी,
ज्ञान तण्णी प्राप्त थळ तेना, लक्षु प्रथ आलेणु;
आयुर्वेदतेज मति तुज स्हाये, शान्ति मुमंगल दृष्टु

ओंसू शान्तिः शान्तिः शान्तिः

वैद्यक विदित्सापद्धति.

आ श य .

गहनं ज्ञानं विशालता,
प्राचिनं शास्त्रं विषे हिमे;
मनुजं ज्ञानं अल्पं इया,
तेमा प्रवेशं इरी शके.
अज्ञं हेतुधीं रयुं छु,
मुद्गमताथीं अथ आ,
सुग्मने ममज्जयं तेवी,
औपधिनीं योजनां.
प्राचिनं ज्ञानं सिद्धान्तनो छु
माननागे ह्यथी.
ते पाभियो ह्यु ज्ञानं प्रत्या-
चार्यं यास्वच्छं थडी
सुद्वयं विष्णुं इणं ते तच्छु,
अर्पणं इच्छं शुभं आशथी
मानव तच्छु इति इणं जे,
आलोभवां वृत्तिं इरी.
यास्युं क्षमा ह्यु द्रोपनी,
विनती इरी मज्जनं तच्छु.
मगणं ह्ये ज्ञानं सर्वानु.
अं छपं प्रत्ये मागच्छी

શરીર અને ધાતુનો સંબંધ.

જેવી રીતે, ઝાણ, પથ્થર અને લોહાદિકના મયોગથી એક યત્ર તૈયાર થાય છે અને તે વાયુ, અગ્નિ, જળ, વિજ્ઞાની વિગેરે વડે પોતાનું કામ કરવા મહી જાય છે, તેવી રીતે કુદરતી યોજનાથી આપણું શરીર, વાયુ, પિત્ત અને ક્ક એ ત્રણ ધાતુઓની મદદથી રસ, રક્ત, માસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા અને શુક્રના મયોગ વડે બની, ગતિમાં આવે છે અને તે વડે શારીરિક મધળી ક્રિયાઓ થઈ રહેલ છે.

આ ત્રણે ધાતુ, વાત, પિત્ત અને ક્ક પોતાની સ્વભાવિક અવસ્થામાં રહે, તો શરીરને નિરોગી રાખી તેના દરેક કર્તવ્યમાં સહાયભૂત થાય છે, પરંતુ જો કદાચ તે બગડે તો શરીરને રોગમય બનાવી તેનો નાશ કરે છે.

આદિ માત ધાતુઓ તથા વાતાદિ ત્રણ ધાતુઓ શરીરને ધારણ કરે છે, તેથી તેને ધાતુઓ કહેવામાં આવે છે અને તે જ્યારે બગડી, દુષિત થઈ, શરીરનો વિનાશ કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે તેને દોષ અથવા મળના અવસ્થામાં ગણવામાં આવે છે.

વાયુ, પિત્ત અને ક્કમાં વિકૃતિ થવી એનુજ્ઞ નામ રોગ છે આ વિકૃતિ થવાના બે કારણો છે (૧) આહાર, નિદ્રા, સ્નાન, પાન, મૈથુન વિગેરે સબધી અનિયમિતતા. (૨) શીત અને ગ્રિહમાદિ ઋતુઓમાં કેરકાર ચાને હીન, મિથ્યા કે અતિયોગ થવો તે પહેલું કારણ માણસ પોને દુઃ કરી શકે તેમ છે જ્યારે બીજું કારણ કુદરતી છે અને તે સ્વેચ્છાએ દુઃ થઈ શકતું નથી પણ યથોચિત વર્તન વડે તેની અસરથી બચી શકાય તેમ છે તાપલા તરીકે ઉનાળામાં ગરમી ઓછી હોયતો વધારા હડા ઉપયોગ કરવા નહિ અથવા ગિયાળાની ઠાઠમાં વરસાદ પડે તો અમળી ગરમીનો ઉપયોગ કરના રહેવું કે જેથી વિકૃતિ થવા પામે નહિ.

રોગના કારણને દુઃ કરવું એ આયુર્વેદિક ચિકિત્સા પદ્ધતિનો મળ નત્ર છે દોષને વાયુ, પિત્ત અને ક્ક બધી વ્યાધિઓનું કારણ

છે. એટલા માટે એ ધાતુઓને કોપવાનાર જે મુખ્ય વસ્તુ-કાચુ હોય તેને જાણી લેવું, એ રોગ બંધાવાની વિદ્યાનું મૂળ હોવાથી તેનો માગશ અહિ દુકામા આપવામા આવે છે.

દોષાહિકની વૃદ્ધિ અને ક્ષયનું કારણ તથા લક્ષણો.

વાયુને કોપવાનાં કારણો.—કમગત, ઉપવાસ, અખમરો, ઉચ્ચેથી પડવું, જોર લાગવાથી શરીરનો કાષ્ઠ ભાગ તુટના. ધાતુઓનો ક્ષય, મત્રે જાગરણ, મળ અને મૂત્રના વેગને રોકવો, અનિશોક, અતિક્રમ પદાર્થોનું ભક્ષણ, ઠાંડ, ભય, રૂક્ષ પદાર્થોનું સેવન, કપાય, નિકત અને કટુ પદાર્થોનું સેવન અને ઉદ્વેગ એ બધા કારણોથી તથા વર્ષા ઋતુમા વાયુનો ખામ કરીને પોતાની મેળે પ્રકાપ થાય છે.

પિત્તને કોપવાનાં કારણો.—કટુ, અમ્લ, ઉષ્ણ, વિદાહી. પચવામા તિક્ષણ હેતુ અને ઘણા ક્ષારવાળા ખાનપાન, તલ, અળસીની ચટણી, ફલી, દારૂ, મુગ્ધા, ખીર, કાચુ અને ગયતાનું સેવન, ઉપવાસ, ક્રોધ, અને મૈથુન વિગેરેથી. ભોજન પચી ગયા પછી, ગન્ધ ઋતુમા ગ્રિષ્મ ઋતુમા, અપોરે અને મધ્યગતે પિત્તનો પ્રકાપ થાય છે.

કફને કોપવાનાં કારણો.—ઘણાજ પ્રવાહી મીઠા, ભારે અને ઘણાજ ચીકણાવાળા પદાર્થો, કાચુ અને ઠંડુ દૂધ, માલપુવા, તથા મીઠાકાવાળાકેઈના પદાર્થોનું સેવન, દિવસની નિદ્રા વિગેરે કારણોથી તથા ગ્રહણ પડવાના સમયે. દિવસના પ્રથમ ભાગમા, ભોજન કર્યા પછી અને વસત ઋતુમા કફ પોતાની મેળે પ્રકાપને પામે છે.

જે આહાર વિહાર વાનાદિ મેષોની વૃદ્ધિ કરે છે તેજ ધાતુ અને મળોની પણ વૃદ્ધિ કરે છે.

દોષ વધવાના લક્ષણો.

વાયુ—શરીરે કૃશતા, નળનાઇ ગરમ ચીજો ખાવાની ઇચ્છા, ઝાંડા કકણ થવો, અનિદ્રા અને પેટના વિકાગ વિગેરે લક્ષણો વાયુ વધવાથી થાય છે.

પિત્ત—મળ, મત્ર, આખ શરીર વગેરેમા પીળાશ વધારે હોય, ઠંડા પદાર્થોની ઇચ્છા થાય, સનાપ યાય અને પેશાબ થોડો થાય વિગેરે લક્ષણો પિત્ત વધવાથી થાય છે

કંફ—દુન મંદ્ર થયો, શરીરે શીતળના, ભારેપણુ અને શીથીલતા આવતી, ગાત્રો ઢીલા થવા, ઉઘ વિશેષ આવતી અને કલેદ યવુ વિગેરે લક્ષણો કંક વધવાથી થાય છે.

એ પ્રમાણે દોષોના વધવાથી શરીરમા ઘણે ભાગે, જુદા જુદા દોષ મુજબ જુદા જુદા લક્ષણો જોવામા આવે છે

ધાતુઓ વધવાના લક્ષણો.

રસ—અનાજ પર અચ્ચી, ભારેપણુ, પેશાબનો વધારો, ઉલટી કંક ઘણો યવો અને નિકળનો તથા ભ્રમ થવા વિગેરે લક્ષણો રસ ધાતુ વધવાથી થાય છે

રક્ત—શરીર તેજ અને પેશાબનો વર્ણ લાલ થવા, લોહીનુ જોરથી કુવુ, રતવા, કમજો, ખરલ, વાતગકત, નિદ્રા, તાપ દાહ, મોહ, જુદા અથવા મૂત્ર માર્ગમા ગરમી કે પાક થવો, મુખપાક, હરસ, કોડકી, રક્તશ્રાવ, હાથપગમા દાહ ઇત્યાદિ ઉપદ્રવો રક્તની વૃદ્ધિ યવાથી થાય છે આમા ગકત મોક્ષણુ તથા વિવેચન કુવુ જોઈએ

માંસ—જાતી, પેટ, પેડુ, થાપા, હોઠ, સાથળ, અન વિગેરેમા માંસ વધવુ અને શરીર ભારે થવુ વિગેરે લક્ષણો શરીરમા માંસ વધી પડવાથી થાય છે

મેદ—ઉદર અને અન્ને પડખામા વધારો, ભારેપણુ, ખાસી, શ્વાસ મોહામાથી વામ નીકળતી, મુવાળાપણુ વિગેરે લક્ષણો મેદની વૃદ્ધિ યવાથી થાય છે મેદ વૃદ્ધિ થએલાને થોડી મહેનતે પણ થાક, તગપ અને પગીનો થાય છે તથા કંદમાળ, હોંકના રોગ, પ્રમેદ અને શ્વાસ વગેરે તેના ઉપદ્રવો છે

અગ્નિ—ત્રા હાડકાનુ પેન થવુ કે દાત મોટા અને વાકા યવા તે અગ્નિની વૃદ્ધિ થવાના લક્ષણો છે

મગ્ગ—આંખોમાં અને શરીરમાં લાગેપાણુ જાણાય તે મગ્ગ વૃદ્ધિના લક્ષણો છે

શુક્ર—સ્ત્રી મેવનતી ઇચ્છા, વીર્યશ્રાવ થઈ જવો, શુક્રની પથરી વગેરે જાણાય તે શુક્ર વૃદ્ધિના લક્ષણ જાણવા.

મળ વધવાના લક્ષણો.

મળ—આનાહ, (કમજીવાન) ઉદરશળ, અને પેટમાં વાયુ યવો વગેરે મળ વધવાના લક્ષણો છે

મૂત્ર—વારવાર પેશાબ કરવાની ઇચ્છા થવી, આક્રમે, પેટમાં શળ વિગેરે મૂત્ર વધવાના લક્ષણો છે

સ્વેદ—આમડીમાંથી ગંધ નિકળવી, અને ખુજલી આવવી તે સ્વેદ વૃદ્ધિના લક્ષણો છે

આર્તવ—ધણોજ ઋતુ શ્રાવ થવા, અગમા દર્દ અને ખરાબ વામ તે આર્તવ વૃદ્ધિના લક્ષણો છે

ગર્ભ—પેટ મોટું થવું, ગર્ભિણીને પસીનો આવવો, પ્રત્તવ થવાની પહેલા થતા લક્ષણો થવા વિગેરે ગર્ભ વૃદ્ધિના ચિન્હ છે

વૃદ્ધિ પામેલા દોષ, ધાતુ અને મળો ઘટાડવાનો ઉપાય.

જે જે કાગ્લોથી દોષ તથા ધાતુ અને મળની વૃદ્ધિ થાય છે, તે તે કાગ્લોનો હીનયોગ કરવાથી વૃદ્ધિ અટકે છે તેથી તેવાજ અહાર અને વિહારનું મેવન કરવું આગળના ધાતુને વધારવાથી પાછળના ધાતુઓ પોતાની મેજે વધે છે માટે આગળના ધાતુઓ વધતા અટકાવવાથી, બધા ધાતુઓની વૃદ્ધિ અટકે છે. દાખલા તરીકે રસ વધવાથી રક્ત વધે છે એટલે રસની વૃદ્ધિ અટકાવવાથી તે રક્તને વધતું અટકાવશે

દોષ, ધાતુ તથા મળ ઘટવાનાં કારણો.

શરીરને માફક આપે નહિ તેવા ખાનપાનનું મેવન, ક્રોધ, શોક, ઉપમાન, ચિન્તા વગ, અતિ મેથુન, લક્ષ્મી, વધારે જીનાબ, મળવત્તનાં

વંગનો અટકાવ, આઘાત થવો, વિગેરે કાળોથી દોષ, ધાતુ અને મળનો ક્ષય થવા માટે છે,

દોષ ઘટવાનાં લક્ષણો.

વાયુ ઘટવાથી મુન્ની, થોડુ ઓલવુ અને મજાનો નાશ, પિત્ત ઘટવાથી કકનો વધારો, અગ્નિની મદતા અને નિસ્તેજ પણું તથા કક ઘટવાથી મર્જા, રક્તા, દાહ અને માધામા ઢીંચાપણુ વિગેરે લક્ષણો થાય છે.

ધાતુઓ ક્ષીણ થયાના લક્ષણ.

રસ—હૃદયમા વેદના, કકમા ગોપ, રક્તા, તરશ લાગવી, અને મુન્યતા થવી,

રક્ત—શિગઓમા લોહીનુ મદ મદ કરવુ, શીથીક્ષતા, ખાટા અને કડા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા તથા ચામડીના દરદો થવા

માંસ—ગળુ, હોક, કદપ્રદેશ ખભા, ઉદર, ઉપચ્યનો ભાગ, માધા અને પીડીઓમા દરદ

મેદ—ખરલ વધવી, માધાઓમા મુન્યતા, રક્તા અને ચીકામવાળુ ખાવાની ઇચ્છા

અસ્થી—હાડકામા દરદ, શરીર રૂઠ, તથા દાન અને નખની વૃદ્ધિનો અટકાવ

મજ્જા—વીર્યની ખામી, કમરનુ દરદ તથા લોહી અને હાડકામા મુન્યતા.

શુક્ર—ગતિશક્તિનો અભાવ, સમાગમ મમયે મોડો શ્રાવ થવો, વિર્ય થોડુ કે લોહી મિશ્રીત આવવુ તથા વૃષણ અને લીંગમા દરદ્યવુ

મળ ક્ષીણ થયાના લક્ષણો.

મળ—મન્ને પડખામા દરદ, હૃદયમા ઝળ, વાયુનું ઉપર આવવુ તથા ઉદરનો સંકોચ થવો.

મુત્ર—પેશાબ થોડો આવવો અને ખમ્તી (મુત્રાગય)મા કીણુ કીણુ દરદ કે તેવો ભાગ યવો.

શ્વેદ—ગરમિ ઘટી જની, આખમા રક્તતા, વાળના મુળમાં આવેલા છીંદોનો ગેધ થવો.

આર્તવ—ઋતુનો અભાવ કે ઓછું આવવું તથા ચોનીમા દુર્ગ થવું.

સ્તન—સ્તનમા દુધનો અભાવ કે અલ્પતા

ગર્ભ—ઉદર વૃદ્ધિ, ગર્ભ વૃદ્ધિ તથા ચોનિનું મૃતુરણુ બધ થવું

ક્ષીણ થયેલા દોષ; ધાતુ અને મળ વૃદ્ધિનો ઉપાય

તૃપ્તિ કારક અન્ન પાન, એટલે કે મુદ્ગ, મીઠા, મધુર અન્ન-વાળા, ભાગે, પ્રવાહી તથા ખામ કરીને દુધ, ઘી, માખણ માસ વિગેરે આપવાથી રક્ત ધાતુઓ તથા મળોની ક્ષીણતા અટકાવી શકાય છે

નિરોગીનું લક્ષણ.

સમદોષઃ સમાગ્નિશ્ચ સમઘાતુ સમક્રિયઃ ।

પ્રસન્નાત્મેન્દ્રિયમના સ્વસ્થશ્ચિત્યભિધીયતે ॥

જેના શરીરમા ધાતુ અને દોષ સમાન છે. અગ્નિનું પણ અગ્ન-અર છે, દરેક ક્રિયા અગમ્યજ થાય છે, તેમજ જેની ઇન્દ્રિયો, મન અને આત્મા પ્રમનન રહે છે તેને સ્વસ્થ (તદુગ્મન) મનુષ્ય કહી શકાય

દરદીને જેવાની રીત.

ધણા માણસો આ કાર્યમા એટલા બધા કુશળ છે કે તેમના સ્વભાવની કે કામની આપણને નકકલ કરવાની ઇચ્છા થાય છે વૈદ્ય કે ડોક્ટર એ શબ્દ રોગીના કાને પડનાજ તેનો પ્રાણુ જતો પણ ઘડી ભર અટકી પડે છે । કેમકે તેમા દરદીને પ્રાણુ વિશ્વાસ છે કે મહારી વ્યાધિ । આ મહાગ મૃત્યુનું આમત્રણ ? એમની સહાયથી કે દવાથી અટકશે । આવી આશાએ તે વૈદ્યના મીઠા શબ્દો માલગવા તથા દિલાસો ઝીલવા તેઓ હોય છે તેવું અમથે ચિકિત્સકે બહુજ નરમાશથી, પવિત્ર અને શુદ્ધ ભાવથી, દરદીને જોઈ આત્મન આપવું અને હિમન ગણવા બદલ ઉપદેશ કરવા તથા તેના પ્રાણુ અચાવવા પોતાની હુદ્ધિ અને

આધનતેા નિસ્વાર્થ પલુ અગઅર ઉપયોગ કરવેા ઘણા માણુએ આ સમયે તેમા કટાવવા લોકાને ત્રાસ આપે છે પણ તઓએ યાદ રાખવુ વેંદઁએ કે એવા “ અનકાળીયા ” દેહનુ કન્દિપણ ભલુ થવાનું નથી.

દરદીને વેંતી વખતે તે સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક, ગમે તે હોય તા પણ તેની નાડી, હૃલ આખ વિગેરે તપામવું, મધુર વાણીથી દરદીને કે તેના પરિચારકાને બધી બાબતો પુછી લખીકતથી વાકેફ થઇ, શુ વ્યાધિ છે તેનો વિચાર કરી, શાન્ત ચિતે તેને શુ શુ દવા આપવી તેનો ખ્યાલ કરી, દરદી પત્રકમા બધી બાબતો નોંધી લેવી

પ્રમગાનુસાર દરદીને તેના ઘેર વેંતવા જવાનાસમયે તેના ઘરની પરિસ્થિતી પોતાની સ્થિતિને પ્રતિદુષ્ણ જણાય તે પણ અનુકુળતા કરી કષ્ટ, સ્થિર ચિતથી બંસી, ઉપર પ્રમાણેની દરેક રીતે તેની તપામ કરવી હુનઃ દરદીને તપામવા માટે કન્દિ પાગુ ઉતાવળ કરવી નહિ એક દર દીને તપામતા ઝોઝામા ઝોઝી સ્વથી ત્રીમ મિનીટ આપવી કે વેંથો દરદીને પણ પૂર્ણ વિદ્વામ બેએ. વળી તેના દરદનો ઇતિહાસ તેમજ ખાન પાન અને કુટુમ્બની અવસ્થા જાણી તે પ્રમાણે દવાની યોજના કરવી વેંદઁએ. શરૂંગના માણુએ અને આમ્બનિવાસીઓની શરીર પ્રકૃતિમા નોંધા કેટલા હોય છે, તે વાત ભુલવી વેંદઁએ નહિ

દરદી પત્રકમા ઔપધીના અખનમા લખવાની આખંધી શાન્ત ચિતથી તેની અસર અને દરદનો ખ્યાલ કરી લખવી તે તે દરદીને આપતી વખતે તેનુ પ્રમાણુ, વાપરવાની રીત તથા અનુપાત વિગેરે ગેગીને કે તેના આખ જનને અગઅર સમન્તવધુ અને ઝેરવાળી દવા માટ ખામ ચેતવણી આપવી

દરદમા થતા દરગેજના કેટલાક વિગેરે દરદી પત્રકમા અગઅર લખવા તથા તે દરદી પત્રક ભવિષ્યમા પોતાને કે અન્યને કેટલાક પ્રસંગે ઉપયોગી મહાલ કારકની ગરજ સાર તેવુ પૂર્ણ સ્થિતિમા વ્યવસ્થિત રાખવુ, કે તેનુ કમવાર રહુપ્ટર બનાવી રાખવુ તે ખામ અગત્યનુ છે

દરદી પત્રકમા તિએ પ્રમાણેની ઝોફવણુ અનુકુળતાવાળી યાચ છે

એટલે આ અતાવેલા નમુના પ્રમાણે હ મેશા છપાવી તૈયાર રાખવા.

નંબર..... ના
 વૈદ્યનું નામ ઔપધાસનું નામ... ..
 ઠેકાણું સ્થાન
 દરદીનું નામ ઉમ્મર
 જાત ધર્મ ઠેકાણું
 દરદીનું નામ દરદી સુન્ત

દરદી વધુ લક્ષીકત	તારીખ	દવાનું નામ-વિગત	દવાનું પ્રમાણ		
			તોલા.	માસા	ગ્ની

આ પ્રમાણેના પત્રકો ગાખવાથી કામ કરવામાં ઘણીજ સરળતા
 મળે છે. ઘણી વાર કામકાજ વધારે હોવાથી વેલ પોતે દરેક
 કામમાં પહેલાથી ગકતો નથી ત્યારે એકાદ મદદગારની જરૂર પડે છે,
 આવા સમયમાં “ કમ્પાઉન્ડર ” યાને ઉપવૈદ્ય હોયતો કાર્યની સર-
 ળતા થાય એમ આપણે ઇચ્છીએ છીએ પણ વૈદ્યોમાં “ કમ્પાઉન્ડર ”
 ગાખવાની કે તૈયાર કરવાની પ્રથા નથી અને તેને લીધે તેમને વધારે
 એળે ઉગડવો પડે છે એટલે જો કમ્પાઉન્ડરની જરૂર હોય તો તેને
 પોતાની જાતે “ લઘુત્રયિ ” તો અભ્યાસ કરાવવો અને ગંગના નામ,
 લક્ષ્મણ, તેમાં વપરાતી દવાઓના નામ પથ્ય, દવાઓની અનાવટ માત્રા
 અને દવા મેળવવાની કે અનાવવાની રીત વિગેરે જાણતો ખાર શીખવી
 તેને તૈયાર કરવામાં આવે તો તે યલુજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ

કાર્ય માટે છ થી બાર માસ શ્રમ લેતા ૧૬ થી ૨૦ વર્ષનો પ્રાન્તિક ભાષા જાણનારે એકાદ યુવક તૈયાર કરી શકાય છે મ્હારી દૃષ્ટે વૈદ્ય ભાઈઓને વિનતી છે કે તેમણે પોતાના ધધાની ખીલવણી અર્થે આ મળધી ખામ પ્રવૃત્તિ કરી ઉપવૈદ્યો તૈયાર કરવા જોઈએ. +

—રોગની પરિક્ષાના પ્રકાર—

નાડી પરિક્ષા

હૃદયમાંથી લોહીનો પ્રવાહ વાયુ વડે ધમનીઓ દ્વારા આખા શરીરમાં ફેરવે છે ધમનીઓમાં જે કઈ વેગ તથા આધાન (ધન-કાગ) જણાય છે તેજ નાડીની ગતિ છે જ્યારે હૃદયની ગતિ રોકાઈ જાય છે ત્યારે નાડી પણ બંધ પડી જાય છે શરીરના જે જે અંગનોમા ધમનીઓ મામની અદ્ય ગભીર રૂપમાં નથી, તે અંગને રોગી કે નિરોગીની નાડી જોવાથી શરીરની અવસ્થા જાણી શકાય છે, એટલા માટે પાદ્મથી, મસ્તક, તથા હાથના અગ્રુકા પામે નાડી જોવી એ સૌથી શ્રેષ્ઠ પ્રમાણભૂત ગણાય છે નાડી પરિક્ષાનો વિષય જ્ઞાતિ અનુભવથી મમજી શકાય તેવો હોઈ તે લખી કે મમજવી શકાય તેમ નથી પણ ઘણા વખત સુધી અનેક માણુઓની નાડી જોવાથી સારી રીતે તેનું જ્ઞાન થઈ શકે છે કલયુ છે કે —

ન શાસ્ત્ર પઠનાદ્ વાપિ શશ્વદ્ધ્યાય નાદપિ ।

સ્પર્શનાદિ સિરમ્યાસા દેવ નાડી વિવેક માક્ ॥

નાડિ પરિચયો લોકે પ્રાય પુણ્યં ન જાયતે ।

આ પ્રમાણે હોવા છતાં તેનો પરિચય દુકાણમાં સજા રૂપે મમજી શકાય તેવી યોજના આ અંગે કરી છે

+ આ બદલ મ્હારે એવો અભિપ્રાય છે કે તેમને શીખવાની આબતોનું પ્રથમ એક પુસ્તક તૈયાર કરી, તેનો અભ્યાસ કરાવી પરિક્ષા લઈ પ્રમાણપત્ર આપવાનું ધોરણ ગાખવું
'લેખક'

વૈદે પોતાના મનમાથી અન્ય સ્વધર્મા વિચારે દુઃ કરી, એકાગ્રતાથી દગ્દીતો જમણો હાથ લઇ, અગુહાના મુળ પાસે ત્રણ આગળી મુકી દગ્દીતો હાથ જગ દીલો રખાવી નાડી તપામવી, અનુક્રમે આગળીઓ ઉપાડવી, મુકવી અને નિગ્ધણુ કરવુ, આ પ્રમાણે ત્રણ વખત કરી યોગ્ય નિર્ણય કરી લેવો, પુરૂપ માટે જમણા અને સ્ત્રી માટે ડાબા હાથની નાડી જોઇ પરિક્ષા કરવાનુ શાસ્ત્રકારોએ યતાચ્યુ છે, પણ દગ્દે દગ્દીની અન્ને હાથની નાડી જોવી તે ઘણુ અગત્યનુ હોઇ તેમા કઇપણ શકા ગહેવા મભવ નથી ઘણી વાર રૂપ્ટ પુષ્ટ ગરીગ્વાળા માણમની નાડી મદ જોવામા આવે છે, પરંતુ તે તેનુ સ્વભાવિક લક્ષણ હોઇ, અન્ને હાથની નાડી જોઇતે પરિક્ષા કરવાથી શકાતો નિકાલ થઈ જાય છે.

પ્રાતકાળ એ નાડી પરિક્ષા માટેનો અર્વોત્તમ સમય ગણાય છે એ સમયમા નાડી શાન્ત અને સ્તિગ્ધ હોય છે, જ્યારે અપોગ્ના સમયે તે ઉષ્ણ હોઈ તાવની શકા ઉત્પન્ન કરે છે અને માજના સમયે તે વેગવાન હોઇ અન્ય શકા ઉત્પન્ન કરનાર થાય છે જેથી તેની સ્વાભાવિક ગતિ પારખી શકાતી નથી એવીજ રિતે તરતમા સ્નાન, કમગ્ત અને મૈથુન કરી આવેલાની, ભય પામેલાની તથા તરગ્યાની અને ભુખ્યાની નાડી મારી રિતે જોઈ કાતી નથી કેમકે તેથી તેની સ્વાભાવિક ગતિમા સ્વોજ કેમકાર થઈ જાય છે.

આળકની નાડી યુવાન કરતા વધારે, અને યુવાન કરતા વૃદ્ધની નાડી કઇક વધારે ઉનાવળી હોય છે એ નિયમ સ્વાભાવિક છે જ્યાં તાવ વાળી અવસ્થામા આળકની નાડી વિશેષ જોગથી ચાલે છે.

અર્વાચિન પદ્ધતિ પ્રમાણે આળકની નાડીના થડકા એક મિનિટમા ૧૨૦ થી ૧૫૦ યુવાનના ૭૦ થી ૮૦ અને વૃદ્ધના ૯૦ થી ૧૧૦ મુઠ્ઠી હોય છે.

દોષ પ્રમાણે નાડીની ગતી

પિ-તે વ્યક્તા મધ્યમાયાં તૃતિયાંગુલિગા કર્પે ।
વાતેઽધિકે ભવેન્નાડિ પ્રવ્યસ્કા તર્જનીત લે ॥

નાડી જોનારે જમણા હાથ વડે જમણા હાથની અને ડાબા હાથ વડે ડાબા હાથની નાડી જોવા, અગુડાની યાબુએથી ગણતા, પ્રથમ આગળી નીચે વાયુની, વચલી આગળી નીચે પિત્તની તથા છેલ્લી આગળી નીચે કંકની નાડી જણાય છે એમ જાણવું

વાતાધિક નાડી—તીવ્રગતિની, જોડાકે મર્પની માકક વાકી ચાલતી, તરંગ અમાન ગનિવાળી, ડોલતી ચપળ તથા પોતાની મ્વાલાવિક ચાલ ક્રમતા કંકક તિવ્ર ગતિની હોય છે

પિત્તાધિક નાડી—કાગડાની ચાલ જેવી, ઠેકડા મારતી, દેડકાની માકક કુદતી તથા એકદમ સરખી અને ચપળ ગતિની હોય છે

કંકાધિક નાડી—હમ, મોર અને કણ્ણુતરની ચાલ જેવી ધીમેથી સરખી ગિતે જોજો જેવતિ હોય તેવી અને ગ્નિચ્છ રૂપે જણાય છે.

વાત પિત્તાધીક નાડી—ઘડીકમા મર્પ જેવી ગતિવાળી વાકી ચાલવાળી તથા ઘડીકમા દેડકાની માકક કુદકા મારતી હોય તેવી, અગુડા પાસેની તથા વચલી આગળી નીચે સમન્વય છે

વાત કંકાધીક નાડી—ઘડીમા કાળા મર્પની માકક વાકી ચાલતી તો ઘડીમા હસની માકક ધીમેથી ચાલતી, વચલી પાસેની અને અગુડા પાસેની આગળી નીચે સમન્વય છે

પિત્ત કંકાધીક નાડી—ઘડીમા દેડકાની માકક કુદકા મારતી તો ઘડીમા તદ્દન શાન્ત ગિતે હસ જેવી ચાલે ચાલતી, વચલી અને ટચલી પાસેની આગળી નીચે સમન્વય છે

સન્નિ પાતની નાડી (ત્રણોપેય)—કંક, કંક, અવાજ કરતી ઉતાવળી ચાલની અચવા એકદમ મ ન થઈ પાછી એકદમ તેજ વાય એવા પ્રકારની નાડી ત્રિપેયની અવસ્થામા જણાય છે.

સાંધ્યાસાધ્ય પલ્લુ—તે દોષ શરીરમા કાપેલો હોય તેનીજ નાડી ચાલતી જોવામા આવે તો તે વ્યાધિ સાધ્ય છે, તેથી ઉલટી ગનિવાળી કષ્ટ સાધ્ય હોઈ પછીથી અસાધ્ય યદ્ જાય છે નાડી પોતાના

મ્યાનમા દોષનો ભાવ દર્શાવતી ત્રીસ ચક્રકા મુદ્ધી સમગ્રી ચાલતી જણાય તો તે રોગી અવશ્ય મુદ્ધરી ગણશે.

વાયુ, પિત્ત, કફ, દુરૂજ અને મન્નિપાત તેમજ વ્યાધિનું માધ્ય કે અમાધ્ય પાણુ નાડી દ્વારા જણી શકાય છે.

રોગ પ્રમાણે નાડીની ગતિનું સ્વરૂપ

જ્વર (તાવ)—પોતાની સ્વાભાવિક ગતિ કરતા વગ વાળી અને ઊંચુ તથા ઠેકઠા મારતી જણાય છે.

વાતજ્વર—મૌઘ્ય ઝીંબી, ચપળ, ડોલતી, મ્યુલ અને મદ જણાય છે.

પિત્તજ્વર—ગમ, એક મગ્ની ચાલતી, મુદ્ધમ, લાળી અને મગ્લ હોય છે.

કફજ્વર—ધીર, મદ ગતિવાળી, મિથર અને ઠડી હોય છે.

વાતપિત્તજ્વર—ચચળ ભંગેલી, કકણુ અને દમાવવાથી જોર કરતી હોય તેવી જણાય છે.

વાતકફજ્વર—ઝલ, ધીમી ચાલતી, ભાન્ અને થોડી ગમ્મિ વાળી હોય છે.

પિત્તકફજ્વર—શીતળ, મુદ્ધમ, ચચળ, ઊંચુ અને વગવાળી હોય છે.

રક્તવિકાર—વચલી આગળી નિચે જોગથી ચાલતી નાડી દેખાય તો લોહી વિકાર જણાયો.

વિપુચ્ચિકા—પ્રથમ વાત જોવી, પછી પિત્તકફ જોવી છેવટે વાત-પિત્તની ગતિ કરતી હોય તેવી, ક્યારેક નગમ, ક્યારેક તેજ અને ક્યા-ન્ક એકમ ઝીંબી રોગ જોવી થઈ જાય અથવાનો અમગ્નય નહિ તેવી જણાય છે.

અસ્તુર્જી—કશન મંદ, મગ્ની ચાલતી અને ભાન્ હોય છે.

સશ્લેષ્ણી—પગમા ગેહ્લી નાડી બહુજ ધીમી, તેમજ હાથની નાડી ઠેકડા માગ્ની દેખાય છે

બધ્વકુષ્ટ—કકની નાડીના જેવી ગતિવાળી ભાગે અને પુષ્ટ હોય છે

સુત્રકૃષ્ણ—વાયુ અને કકની નાડીના જેવી ગતિવાળી હોય છે.

પ્રમેહ—સરસ, તથા વાયુ, પિત્ત, અને કકના વધારે ઝોછા અશોથી મિશ્રણ ગતિવાળી હોય છે

શુભ—વાયુના શુભમા વાંકી, પિત્તના શુભમા આકરા સાથે તિક્કણુ અને ગરમ તથા કકના શુભમા પુષ્ટ અને ભારે હોય છે

પાંડુરોગ—મુક્મ, દુત અને પિત્તની નાડી જેવા લક્ષણો વાળી હોય છે.

અર્શરોગ—ઝીણા દોરા જેવી મુક્મ તથા વાકી દેખાય છે

સુર્ષા—વાયુની મુક્મનાના કારણે જુદા જુદા રૂપમા જુદી જુદી ગતિ જલાય છે

શોષ—ક્ષિણ અથવા ચચળ હોય છે

હેડકી, ઘાસ—થડકા માગ્ની, કમ્પતી અને દુત-ગતિ વાળી હોય છે,

સ્કન્ધપિત્ત—કકણુ તેમજ ઝીણી હોય છે

કૃમિરોગ—ક્ષિણુ અને જડ હોય છે

ક્ષયરોગ—દોરા જેવી ઝીણી, ચચળ, નરમ, દાખવાવી અહેલાઈથી દખાઈ જાય તેવી અને એક સરખી ઝીણી ચાલતી દેખાય છે

સન્નિપાત જયગ્ની ખાસ અવસ્થા—કોઈ વખત ભારે તો કોઈ વખત શીણુ, કોઈ વખત ધીમી તો કોઈ વખત મંદ અને ચચળ કોઈ વખતે ગરમ, તો કોઈ વખતે ઠંડી તથા કોઈવાર બહુજ ઉતાવળી તો કોઈવાર બહુજ ક્ષીણુ, એવી જતતની નાડી ત્રણે આગળાની નિચે

વારા કરતી દેખાય છે અને બધ પડી બન્ય છે વળી દ્રાઘવાગ તે તે તદ્દન દેખાતી બધ પણ થાય છે. અને ફરી પાછી જોગથી દેખાવા લાગે છે, આ પ્રમાણે ત્રિદોષની અગળ અવસ્થામા નાડી અનેક સ્વરૂપમા જોવામા આવે છે

અસાધ્ય નાડી—જેનુ શરીર કંકુ અને નાડી ગરમ અથવા ચામડી ગરમ અને નાડી કડી જણાય અથવા નાડી અત્યંત ઝીણી અને ક્યારેક દેખાય અને ક્યારેક બધ થાય

દોષો પોતપોતાને સ્થાને નહિ સમજના ઉત્પાદકસ્થાનમા જણાય તેમજ છાતીમા કકનો ભગવ, ગળામા કક ભગઇ ગળ્યાનો અવાજ, હૃદયમા શળ અને શરીરે મીન માથે નાડી પોતાનું સ્થાન છોડતી જણાય

ઉપરના મધ્યમા લક્ષણો અસાધ્ય છે, પરંતુ તે પૈકી એકાદ લક્ષણ જણાય તો મૃત્યુમા વિશ્વસ, તેથી કંઈ વિશેષ લક્ષણો જણાય તો તુરંત મૃત્યુ થશે એમ સમજી લેવું

નાડી પરિક્ષાનો વિષય ઘણોજ ગહન તેમજ વિશાળ હોઇ દુકાળુમા કકત તેનુ ગહન્ય કંઈક અંશે સમજવા માટે તેનો અહિ ઉલ્લેખ કર્યો છે આકી તો યોગ્ય ગુરૂ પામેથી જાણી, પોતાની જાને અનુભવ કરવાથીજ તેનુ ખરૂ ગહન્ય જાણી ગકાય છે માધાગણુ માણુઓ પણ જાણે છે કે —

ગગ પાધને પાગ્ધુ, નાડી તેમજ ન્યાય,

અમજાયા અમજાયા, ઉકલે હુયા માગ,

તેમ છતા પણ વાત, પિત્ત અને કકની સામાન્ય કે વિકૃત અવસ્થાનુ જ્ઞાન, દરેક વૈદને નહિ પણ દરેક મનુષ્યને હોવું ખાતં જરૂરી છે અને તે ધીમેધીમે ટેવ પાડવાથી જાણી શકાય છે લોકામા, નાડી પરિક્ષા વિષે ફેટલુક જુકાણુ આલે છે પણ તેવુ તદ્દન હોય કે નહોય પરંતુ શરીરમા ક્યો દોષ અગડ્યો છે અને તે કયા સ્થાનમા જઈ શુ શુ વિકાર કરી રહ્યો છે તેનુ જ્ઞાન નાડી, પ્રશ્ન સ્વરૂપ તથા શરીર જોઈ અગળગ થઈ શકે છે

તદુચ્ચત માણુમની નાડીમા પણુ બુદ્ધાબુદ્ધ કેચ્ચાગ ઘ્વળી વખતે જોવામાં આવે છે જેમકે પુરુષ કરતા સ્ત્રીની નાડી તેજ હોય છે વળી ખાતા હોષ્ટએ, ઉભા હોષ્ટએ, આસતા હોષ્ટએ, દોડતા હોષ્ટએ અને ખેડા હોષ્ટએ તથા મતારમા અને માનસિક ક્રિયા થતી હોય ત્યારે નાડીની ગતિમા ખામ કેરકાર જાણાય છે તેવી જાણનો ઉપર ખામ લક્ષ આપી નાડીની પચ્ચિક્ષા કરવી જોઈએ

આજ્ઞાનતા પ્રમાણુમા, તદુચ્ચત અવસ્થામા નાડીના થડકા નીચે પ્રમાણે હોય છે

ઉમર	એક મિનીટમા નાડીના થડકા
નરત જન્મેલા જાળકતા	૧૪૦ થી ૧૩૦
૧ વર્ષની અંદાનતા ;	૧૩૦ થી ૧૧૫
૨ " " "	૧૧૫ થી ૧૦૫
૬ " " "	૧૦૫ થી ૯૦
૩ થી ૭ વર્ષની ઉચ્ચમ મુદ્ધી	૧૦૦ થી ૯૦
૭ થી ૧૪ " "	૯૭ થી ૭૫
૧૪ થી ૨૧ " "	૮૫ થી ૭૫
૨૧ થી ૬૫ " "	૭૫ થી ૬૫
વૃદ્ધાવસ્થામાં	૮૫ થી ૭૫

ઉપર પ્રમાણે એક સામાન્ય નિયમ છે, જો કે પરિસ્થિતી પ્રમાણે તેમા કેચ્ચાગ પણુ હોય છે પણુ વ્યાધિની અવસ્થામા તેમા કષ્ટકે ખામ કેરકાર જાણાય છે

નાડીની માકકે સ્વાસો સ્વામની ક્રિયા પણુ શરીરની હાલત બતાવવામા ખામ ઉપયોગી હોષ્ટ, તદુચ્ચત અવસ્થામા તેનું સામાન્ય પ્રમાણુ નીચે પ્રમાણે હોય છે.

૨ માસથી ૨, વર્ષ	મુદ્ધીની ઉચ્ચમમા,	એક મિનીટમા	૩૫
૨ વર્ષથી ૫ વર્ષ	"	"	૨૩
૬ " ૧૨ "	"	"	૨૦
૧૨ " ૧૫ "	"	"	૧૮

જાડા બાધા વાળા માણસો તેમજ ગર્ભવાળી સ્ત્રીના શ્વાસો શ્વાસનુ પ્રમાણ કંઈક વધારે હોય છે.

શ્વાસો શ્વાસના પ્રમાણ માટે મહાત્મા કબિગની પણ ઉક્તિ છે કે —

એકન આરા, ચક્ષત અઢાગ, સોને વીચ વીસા,
મૈયુન કરતા તેમક તૂટે કહને દામ કબીગ

આ પ્રમાણે ખેસવાથી, ચાલવાથી, સુતી વખતે મૈયુન સમયે, અને શાન્ત ચિત્થી ઇશ્વર સ્મરણ કરવાના સમયે શ્વાસોશ્વાસમા પણ ઘણો ફેર પડે છે, શ્વાસો શ્વાસની ક્રિયા સાથે જીવનનો ઘણો નિકટ સબ્ધ છે તેથી પ્રાણાયામ અને દિર્ગશ્વાસ લેવાની ક્રિયાઓ નીરોગી ગમી આયુષ્યમા પણ વધારે કરી આપે છે

ગરમી માપકે ચંત્રથી (થર્મમામિટર) શરીરની પરિક્ષા

શરીરની પરિચિત્તી જાણવામા શરીરની ગરમિનુ માપ તે પણ એક અગત્યનુ સાધન હોઈ આ રીતે તેનુ પણ સામાન્ય વિવેચન કરીશુ

સાધારણ રીતે શરીરની ગરમિનુ પ્રમાણ શરીરના બાધાપર વિશેષ આધાર ગમે છે, તેમજ ઋતુ અને ફેશકાળથી તેમા ફેરફાર થતો જોવામા આવે છે, ૯૮ થી ૯૮.૫ ડીગ્રી ગરમિ એ “ નોર્મલ ” એટલે પુરતી ગણાય છે, તેમા વધારો થયો તે વ્યાધિ સ્વરૂપે તાવ ગણવામા આવે છે ગરમી ઘટી એ પણ એક ભયકર ચિન્હ છે કોલેરા જેવા વ્યાધિમા ગરમીનુ પ્રમાણ ઘટી જાય છે, એવીજ રીતે શીતાગન્ધરમા તેનુ પ્રમાણ ઘટી જાય છે અને તેથી તે અવગ્યા બહુજ ભયકારક ગણાય છે, આવી અવગ્યામા ગરમિ વધારનાર કસ્તુરી, ધાન્ડી હિગ્ગચ-ગર્ભની માત્રા, વિગેરે આપી ગરમિ વધારવી પડે છે

તાવમા સાધારણ રીતે ગરમિ ૯૮ થી ૧૦૪ ડીગ્રી થઈ જાય છે પણ તે ભયકારક નથી, સાધારણ ઉપચારે કરતા તે પોતાની મેજે ઘટી જાય છે પરંતુ ૧૦૫ થી વધી ઘણી વખતે તે ૧૧૦ મુધી પહોચે છે

આ અવસ્થા ભયકર—ભયપૂરક છે એવે વખતે બગ્ક વિગેરેના ઠડા ઉપચારો કરવા જરૂરી છે આવો અમચ પ્લેગમા કે ત્રિદોષ વ્યગ્નમા ઘણી વખતે આવે છે પણ તેમા સાવધાની ગણવાથી જલદી મટાડી શકાય છે ગરમિ શાન્ત કરવામા દશાગલેપ, કહોળાનો ગર્ભ, અને ગુલાબજળ વિગેરે ઉપચારો પણ ઠીક કામ કરે છે પણ બગ્ક તો સૌથી તાત્કાલીક કાયદો આપે છે ગરમિતુ માપ થરમામિટર નામનુ યત્ર બગલમા કે જીલ નીચે એક ચિનીટ મુઠી નખી કરવામા આવે છે બગલ કરતા જીલની ગરમિ એક ડીગ્રી વધારે હોય છે, નખળા માણસોમા ૯૮ ને બદલે ૯૭ કે તેથી પણ કમની ગરમિ હોય છે તેમજ પેટના વિકારવાળા દગ્દીને ૯૮ ને બદલે ૯૯ કે ૯૯.૫ મુઠી પણ ઘણી વખતે ગરમિ જોવામા આવે છે આ અવસ્થામા ઘણાઓને તાવની શકા થાય છે પણ તે અયોગ્ય છે તે તો માત્ર હોજરીના વિકારથી જણાય છે પરંતુ તેમાથી તાવ કે રક્તવિકાર વિગેરે વ્યાધિ થવા સભવ તો છેજ

મૂત્રપરિક્ષા

નિરોગી મનુષ્યનુ મૂત્ર, કુવાના પાણી સમુ, ઘાસના વર્ણુ જેવુ. સહજ પિણુ અને ગ્વાલાવિક ગંધ યુક્ત હોય છે આ અવસ્થામા પેશાબનુ પ્રમાણ ચાર અઞલી અર્થાત ૮૦ તોલા મુઠી હોય છે અને મૂત્રનું વજન પાણી અને તેજ કરતા સહેજ વધારે હોય છે તેનુ સામાન્ય વિશિષ્ટ ગુરૂત્વ ૧૦૦૩ થી ૧૦૩૦ મુઠી હોય છે (પાણી ૧૦૦૦ હોય છે) પ્રવાહી પદાર્થો વધારે પીવાથી પેશાબ શીકકા રંગનો અને વધારે આવે છે, તેનુ વજન ૧૦૦૩ થી ૧૦૦૬ મુઠી થાય છે જમ્બ્યા પકી જે પેશાબ આવે તેનુ વજન (વિશિષ્ટ ગુરૂત્વ) ૧૦૦૩ થી ૧૦૩૦ મુઠી હોય છે સારી પેકે નિદ્રા લીલા બાદ મૂત્રનુ ગુરૂત્વ ૧૦૧૫ થી ૧૦૨૫ મુઠી થાય છે. આ પ્રમાણે જેના શરીરમા ધાતુ અને દોષ સમ હોય તેમા ખામ કરીને આ ત્રિવિતિ જોવામા આવે છે

નિરોગી હાલતમા તપામ કરતા પેશાબમાથી ખાસ કરીને નીચેની ચીજો મળી આવે છે (૧) ચુરીઆ, (૨) હિંચુગિક એમીડ (૩) કેટી-

નાઇન, (૪) ઓરગેનિક સોલ્ટ, (૫) સોડીયમ, (૬) પોટાસીયમ, (૭) લાઇમ, (૮) મેગનીશ્યમ, (૯) કાર્બોનીક, (૧૦) હાઇડ્રોક્લોરિક એસીડ, (૧૧) સલ્ફ્યુરિક એસીડ, (૧૨) ફોસ્ફોરિક એસીડ, [૧૩] સીલીકા, [૧૪] આઇગ્નક્લોરિન વિગેરે

ઉપરની ચીજો યોગ્ય પ્રમાણમાં, જેના મત્રમાથી મળી આવે તે નિરોગી હાલતમાં છે અને તેમાં ફેરફાર કે વધવટ થાય તો તે રોગવાળી અવસ્થા છે એમ જાણવું. જેમ દોષ અને ધાતુઓમાં ફેરફાર થાય છે તેમ આ પદાર્થોમાં પણ ફેરફાર થાય છે અને તેથી શરીરમાં જીવા જીવન ગેર જોવામાં આવે છે,

ઉપરના તત્ત્વો એક વખતના મત્રના ૧૦૦૦ ભાગમાં નિચે પ્રમાણે હોય છે

પાણી	ચુરીયા.	હિપ્યુરિક એસીડ,	કેટીનાઇન
૯૫૦	૨૪	૩.	૧૨૫
ક્રિયેટીન.	ઇન ઓર્ગેનીકસોલ્ટ	કોલેસ્ટ્રોલ	
૧૨૦	૨૫	૯૦૦	

પ્રકૃતિ અનુસાર મુત્રનું સ્વરૂપ

વાત—વાત પ્રકૃતિ વાળાનું મુત્ર પાણી જેવું, પ્રમાણમાં વધારે અને કડા ગુણુ વાળું હોય છે આ પેશાબમાં કક અને આમવાતના પદાર્થો વધારે વધારે આવે છે.

પિત્ત—પિત્ત પ્રકૃતિ વાળાનું મુત્ર મરમીયા તેલ જેવું, પીળું અને ગરમ હોય છે કમકે પિત્તનું સ્વરૂપ આગ્નેય છે આ પ્રકૃતિ વાળાનું મુત્ર દ્વાર લાલ પણ દેખાય છે

કફ—કફ પ્રકૃતિ વાળાનું મુત્ર ડોળાળું, પ્રમાણમાં વધારે, કડું અને તેમાં કક્યુલન પદાર્થોનું પ્રમાણ વધારે હોય છે તથા જે તે મુત્રને ભરી ગમવામાં આવે તો તેની નિચે કકક વનમેલુ માલમ પડે છે.

મુત્રનું પ્રમાણ—આધાનુ રીતે તદ્ગુણ માણુતને એક ગ્રે પેશાબ આખા દિવસમાં આવે છે પરંતુ ખાનપાન અને ઋતુના ફેરફારથી તેમાં વધઘટ પણ થાય છે પ્રવાહી પદાર્થો વધારે લેવામાં આવે તો પેશાબનું પ્રમાણ વધી જાય છે તથા પગાંતો ઝોઝો આવવાથી શિયાળામાં પેશાબ વધારે થાય છે

નીડી પેશાબના દર્દમાં આનરડાંની ક્રિયા મંદ થતા પેશાબ સહેજ વધારે આવે છે કાલંગમાં પ્રવાહી પદાર્થો દ્રવ વાટે નીકળી જવાથી પેશાબ બહુ ડમી થઈ જાય છે. જલોદર માં ગુણ બગાળર કામ ન કરતા હોવાથી પેશાબ ઝોછો આવે છે

નિરોગી અવસ્થામાં પેશાબ મોલકાઈથી થઈ શકે છે મત્રકૃમ્ણ રોગમાં પેશાબની નળીમાં ગોચ હોવાથી પેશાબ ટીપે ટીપે મુશ્કેલીથી આવે છે અને મુત્રાઘાત રોગમાં મત્ર મુદ્દલ આવતું નથી મુત્રાઘાત બે પ્રકારે થાય છે, એક તો પેશાબની ઉત્પત્તિ બંધ હોય છે ત્યારે અથવા મુત્ર માર્ગમાં કંઈક અવરોધ થવાથી સોજને થઈ પેશાબ અટકી પડે છે ત્યારે.

પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું છે કે પેશાબનું વિશિષ્ટ ગુણત્વ ૧૦૦૩ થી ૧૦૩૦ સુધી હોય છે પણ તેમાં ઇતુ, વય, શરીરની અવસ્થા અને ખાનપાનથી તેના વજનમાં ફેરફાર થઈ જાય છે

પુરુષોનું મુત્ર સ્ત્રીઓ કરતા, બાળકોનું યુવાનો કરતા અને વૃધ્ધાવસ્થામાં યુવાનો કરતા મુત્રનું વિશિષ્ટ ગુણત્વ વધારે હોય છે.

મુત્રનું વિશિષ્ટ ગુણત્વ ૧૦૦૫ થી ઓછું અને ૧૦૩૦થી વધારે જેવામાં આવે તો રોગી અવસ્થા અમજવી, જે તેનું પ્રમાણ હલકું હોય તો તેમાં ઓજના તત્વો છે અને જે તેનું પ્રમાણ ભારે હોય તો તેમાં મુખ્ય સાકર અને યુરિયાનો ભાગ વધુ પ્રમાણમાં જાય છે એમ સમજવું

મુત્ર પરિશ્કાન્તી રીત—એક વામણમાં મુત્ર ભરી તેમાં મગ્નીયું તેલ સળી વડે એકાદ ટીપુ નાખવાથી તેલ તેમાં ફેલાઈ જાય તો માંધ, છુદ્ડ રૂપે ચીર થઈ ગહે તો અમાધ્ય અને છુદ્ડ ડુખી જાય હલાવવા

છતા કેલાયુ નદિ તા મંદેદ્યુકત ગંગી અગાધ્ય ગંગી રાજાય છે. આનુ કારણુ એ છે કે પેશાયનુ વજન આગવ્યાવસ્થામા તલથી વધારે ભેગ છે એટલે એ અવસ્થામા પેશાય ઉપર તેલનુ છુદ્ વર્તની ક્રિયા થાય છે, આવી અવસ્થામા શરીરના ઉપયોગી પદાર્થો પેશાયમા જતા નથી એટલે રોગ માધ્ય મનાય છે.

જે શરીરમા લોહી પાનશુ થઈ ગયુ હોય, ધાતુ ક્ષીણ થયુ હોય તે પેશાયનુ વજન કહકહ ઓછુ થઈ જાય છે અને તે તેલના અમાન વજને થવાથી તેલનુ ટીપુ ગ્રિથર થઈ જાય છે એવી આશીત થાય છે કે નીનગી લાલન કરના એવી લાલનમા પેશાયનુ વજન ઘટી જાય છે નિયમ એવો છે કે જે ધાતુઓ ક્ષીણ થતા જાય તે શરીરના પાણીનુ પ્રમાણ વધતુ જાય છે અને મુત્રનુ વજન ઘણુજ કમતી થઈ જાય છે એટલે કે તેની અવસ્થામા મુત્ર તેલ કરના પાણુ દલકુ થઈ જાય છે માટે તેલનુ ટીપુ ઉપર ન તરના તળીએ ભેમે છે અને પેશાય દલકા હોઈ ઉપર આવે છે આવી લાલનમા રોગીની જગપણુ આશા રહેતી નથી કારણુ કે શરીર અન્નિહીન થઈ ધાતુરૂં ક્ષીણ થઈ જાય છે.

પરિક્ષાની બીજી રીત—એક ગ્લોપર ખાટલી લઈ તેનુ વજન કરી પછી તેમા પાણી ભરી વજન કરવુ, પાણીના વજનની તોલ કરવી પછી તે પાણી કાઢી ખાટલી તદ્દન સાફ કરી લેવી અને તેમા પેશાય ભરી તેનુ વજન કરવું, જે પાણી ૧૦૦૦ રતી થાય અને તેટલીજ ખાટલીમા પેશાયનુ વજન ૧૦૧૫ રતી થાય તે જાણવુ કે પેશાયનુ વિશિષ્ટ ગુણ ૧૦૧૫ છે આ પરિક્ષામા પ્રમાણુ, વધુ ઓછુ હોય તે તે પ્રમાણુ હીમાય કરી લેવો અને પેશાયનુ વજન વધુ છે કે ઓછુ તે જાણી લેવુ માધારણુ રીતે પાણીનુ ગુણ ૧૦૦૦ ગણાય છે.

પરિક્ષાની ત્રીજી રીત—પેશાય તપામવા માટે બલ્બરમા કે ડોક્ટરોને ત્યાં “યુરીનામિટર” તૈયાર મળે છે તે લઈ પછી તે દ્વારા મુત્રનુ વિશિષ્ટ ગુણ જાણવા માટે એક કાચના ગ્લાસમા (ગ્લાસ ખામ તપામવાના તૈયાર ટ્યુબ જેવા આવે છે તે) મુત્ર ભરી તેમા તે યત્ર

તરતુ રહે તેવી રીતે ગાખી તેમાનો આકડો બેઈ તપાસવુ કે ચત્રની નળી કયા અક મુઠી હુબેલી છે, તરતજ તે અક વાચી તેમા ૧૦૦૦ મેળવી સગ્વાળો કન્તા જે અક આવે તે વજન નકકી સમજવુ દાખલા તરીકે એ ચંત્રનો આક ૧૫૭૫૨ છે અને તેમા હજાર ઉમેરતા તે ૧૦૧૫ થાય એ એનું વજન ગણાય

મુત્રમા ફટલો પર્ણ વધારાનો નય છે તે જાણવુ હોય તો ઉપરની રીતે તપાસ કર્યા બાદ એક દિવસનુ મુત્ર એકડુ કરવુ, પ્રથમ તેનુ વજન જાણવા માટે મીટરથી વિ-ગુ જાણી લેવુ જે એનુ આશરે ૧૦૨૦ વિ-ગુ હોય અને પેશાબનુ કુલે પ્રમાણ આખા દિવસનુ ૧૨૫ તોલા હોય તો તે આકડાનો એટલે કે હજાર ઉપર આવેલા ૨૦ અન્ને એકમો પચીસે ગુણવાથી ૨૫૦૦ આવે એટલા અશ એ મુત્રમાં વધારાના છે, ૧૨૫ નોત્રા મુત્રમા ૫૦૦ રતી વધારાનો ભાગ થયો જાણી લેવો આ પ્રમાણે પેશાબનુ વજન, પ્રમાણ, વિગેરે બેઈ વધવટ આકડો નકકી કરવો

પેશાબનોત્રાદિ વિગેરી લક્ષતમાલવણ જેવા હોય છે પણખિમારીની લક્ષનમા તે શરીરના પરિવર્તનથી મીકાશ યુક્ત અથવા ખટાશ યુક્ત થઈ જાયછે જેમકે મીકા પેશાબમા મધુર અગ્લપિનમા ખાટુ ઈત્યાદિ

મુત્રની ગંધ—પ્રથમ કહેવામા આવ્યુ છેકે પેશાબમા ખાસકરીને એક પ્રકારનીવાસ હોયછે પણ જે તેમા ખટાશ હોય તોને વામ પેશાબ કરતી વખતે જણાશે અને થોડીવારબાદ તેજતી રહેશે પેશાબ વધુ વખત રાખવાથી ખાટા થઈ નય છે અને પછી તેમા ખામ કરીને એક પ્રકારની દુર્ગંધ પેદા થવા લાગે છે કદાચ ખરિતમા કંઈ વિકાર હોય તો પેશાબમા મહેલી વાસ જેવામા આવે છે ગુરદાના દર્દ વાળાના મુત્રમા માજલા જેવી વાસ આવે છે મધુમેહના ગેગીનુ મુત્ર મીકા વામવાળુ લાગે છે કેટલાક પદાર્થો ખાવામા એવા છે કે તેની વાસ પેશાબમા પણ જેવામા આવે છે, જેમકે લમણ, હીંગ વગેરે

મુત્રનો રંગ—શરીરમા ગહેલા ત્રણે દોષ વાન પિત્ત અને કકમા વાયુ આકાશ, પિત્ત અગ્નિ, અને કક જળ તથ પૃથ્વી સ્વરૂપે છે કેમકે વાયુ અને આકાશનુ કોઈપણ સ્વરૂપ નથી તેમજ તે સુક્ષ્મ છે, અગ્નિનુ સ્વરૂપ ઘન અને પીળુ છે અને પિત્તનુ પણ તેજુજ હોઈ તે અગ્નિ સ્વરૂપે

કહેવાય છે, ન્યારે કક શ્વેત છે અને પાણી પણ શ્વેત છે આ ત્રણે દોષ પ્રકૃતિને ગળ્યા હોય તો પેશાબનુ વર્ણ પાણી જેવુ હોય છે કારણ કે મુત્રમા આ ત્રણે દોષ પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણેજ નીકળે છે

ન્યારે શરીરમા કોઈ રોગ થાય ત્યારે દોષમાં કેન્દ્રકાર થઈ જાય છે અને એ કેન્દ્રકાર થવાથી પેશાબના તત્વોમા પણ પરિવર્તન થાય છે અને તેના રગમા પણ કેન્દ્રકાર થઈ જાય છે

ન્યારે પેશાબ વધારે આવે છે ત્યારે તે રંગ વગરનો કે શ્વેત હોય છે, ઉદકમેહ, વાતરોગ, ગુરદાનુ દરદ વિગેરેમા પણ પેશાબ શ્વેત હોય છે. પરંતુ ઘણો વખત પાણી ન પીવાથી, પસીનો ઘણો થવાથી, અતિસારનો રોગ હોય ત્યારે તથા શરીરમા પ્રવાહી ઓછુ થઈ જતા, પેશાબ લાલ રંગનો અને થોડો થઈ જાય છે આવાજ કારણથી કોલેરા-મા પેશાબ આવતો અટકી પડે છે મુત્રમા કકનો લાગ હોતા તે દુધ જેવુ દેખાય છે, ન્યારે પિત ચુકત રોગ કે આમવાયુ હોના પેશાબનો નારંગી રંગ થઈ જાય છે.

દોષ અને રોગ પ્રમાણે મુત્રનું સ્વરૂપ

વાયુ—શરીરમા વાયુ વધારે હોય તો પેશાબ વધારે ઊક્ષતાવાળો અને પાણી સમાન હોય છે, આ મૂત્રમા યુરિયા અને હિપ્યુરીકઍસીડ ખામ હોય છે

પિત—શરીરમા પિતનો વધારે હોય ત્યારે મૂત્ર ઓછુ, પીળા રંગનુ, ગરમ કે લાલ હોય છે, એમા ફોસફરીકઍસીડ ઓરગેનીકસોલ્ટ, તથા સલ્ફ્યુરિકઍસીડ ખામ હોય છે

કક—શરીરમા કકનો વધારે હોય ત્યારે મુત્ર શ્વેત, સ્તીગ્ધ અને મધુરતાવાળુ તથા કકક જડુ હોય છે, એમા ઓજ, ક્ષાર, ચર્મી, મેદ વિગેરે જેવામા આવે છે.

વાતપિત—વાતપિત ચુકત મુત્ર સરસીયા તેલ જેવુ હોય છે, એમા ક્રોમોફોર, યુરિકઍસીડ વિગેરે જેવામા આવે છે

કંકવાત—કંકવાત યુક્ત મુત્ર કાષ્ટ જ્વેષ્ઠ વર્ણવાળું હોય છે, તેમા કુરીકઝેરીડ, દિપ્થુરિકઝેરીડ, કંક અને ઝોળ હોય છે

કંકપિત—કંકપિત યુક્ત મુત્ર પીળું અને સ્વેત હોય છે, એમા કૈસકરિકઝેરીડ, કારમોતીકઝેરીડ વિગેરે હોય છે અને કંક કે પિતદોષના પ્રમાણે વર્ણુમા કેન્દ્રાગ જણાય છે.

ત્રિદોષ—ત્રિદોષમા મુત્ર કાળું, કાષ્ટજ્વેષ્ઠ તથાપીળેરા જ્વેષ્ઠ કાન્તિ-યુક્ત હોય છે, આ મુત્રમા ધન ભાગ વિશેષ હોય છે અને રસાદિ ધાતુઓ તથા દોષ ઝરી ઝરીને આવતા હોવાથી તેનો રગ કાળાશ પડતો જ્વેષ્ઠમા આવે છે.

મંદાગ્નિ—મંદાગ્નિમા ખોગક ખગખર પાચન થતો નથી જેથી પેશાબ ઘણો તથા સ્વેત વર્ણુનો હોય છે. આ મુત્રમા પિતનો ભાગ ઓછો હોય છે.

વાતરકત—વાતરકતમા મુત્ર લાલ ગગનુ હોય છે અને તેમા યુરિયાનો ભાગ હોય છે

રકતપિત—રકતપિતમા મુત્ર કસુખાના ગગ જ્વેષ્ઠ હોય છે, એમા રજકપિત વધુ જાય છે.

અતિસાર—અતિસારમા મુત્રને ઓક વામણમા ગખી જ્વેષ્ઠનીચે લાલગગ વધુ જ્વેષ્ઠમા આવે છે, આ રોગમા મુત્રનું પ્રમાણ કમી થઈ જાય છે, વિપિષ્ટ ગુરુત્વ વધારે હોય છે અને તેમા ધનપદાર્થ વધારે જાય છે, તે નીચે એસતાં પેશાબ નીચે લાલગગનો દેખાય છે, આમા રજકપિત વધારે જાય છે

આમવાત—આમવાતમા મુત્ર છાશ જ્વેષ્ઠ નીકળે છે કાગણુ કે આ રોગમા આમવાત [યુરિયા] વધારે જમા થઈ પેશાબમા ખડુ જાય છે તેથીજ તેને આમવાત કહે છે.

જલોદર—જલોદરમા પેશાબ સાથે ઘી જ્વેષ્ઠ કણ (દાણા) જ્વેષ્ઠમા આવે છે, આ રોગીના મુત્રમા ઝોળનો ભાગ વધારે જાય છે

અહર્ણુ—અહર્ણુમા મન યકનના પેશાગ જેવું, સકેદ કે લાલ હોય છે, આ પેશાગમા મધુન્ના કે ગોળનો ભાગ હોય છે.

શય—શયરોગમા મૂત્ર જરૂર કાળાગ્નુ હોય છે, જે તમા પિત્તની અધિકતા હોય તો તે પીળા ગ્નુ જણાય છે, આ રોગમા મૂત્ર સ્વંત હોય તો રોગ અસાધ્ય જાણવા, આ રોગમા ગોળ, વીર્ય વિગેરે જાય છે અગ્નિમંદ હોવાથી કકનો ભાગ વધુ થતા પેશાગ સકેદ થઈ રોગી અસાધ્ય થતો જાય છે.

લોહીવિકાર—લોહી વિકારમા પેશાગ ઉપરથી લીલાશવાળો અને નીચે લાલ રંગનો હોય છે, એમા રજક પિત તથા પિત વિગેરે જાય છે.

રસવ્રદ્ધિ—રસવ્રદ્ધિમા પેશાગ સાથે રમતી અધિકતા હોવાથી પેશાગ શેડીના રસ જેવો હોય છે, દરદીની આખ વાદળના વર્ણ જેની દેખાય છે, આ મુત્રમા ગોળ અને કક વધુ હોય છે.

મેદવ્રદ્ધિ—મેદવ્રદ્ધિમા મુત્ર તેજ જેવી ગ્નિગ્નતા વાળું જણાય છે અને તપામ કરતા તેમા કાગ્નોનેટગોલકાર્મ જણાય છે.

તાવ—તાવમા જે મુત્ર લાલરંગુ હોય અથવા ધુત્ર ગ્નુ હોય તો દરદતુ જે સમજવું અને જે કાળુ હોય તો ત્રિદોષવત્ જણી લેવો, માધાગ્ણુ જવરમા મુત્રનો વર્ણ દોષ પ્રમાણે હોય છે.

કમ્બજીયત—કમ્બજીયતમા મળ મુક્રા આવવાથી મુત્ર વધારે આવે છે અને તેમા પિત્તનો અશ વધારે હોઈ તેનો રંગ પીળો હોય છે.

સુવારોગ—સુવારોગમા મુત્ર ઉપરથી પીળું, નીચેના ભાગમાં કાળાશવાળું તથા ભુફ્ણુદાકાર હોયછે, આમા વાયુ અને કકનો દોષ મુખ્ય હોય છે, આ મુત્રમા ડકણ પદાર્થો જવાથી વિશિષ્ટગુણ વધારે આવે છે.

જર્ણુજવર—જર્ણુજવરમા ગોળક્ષય થવાથી પેશાગ સ્વંત રંગનો અને વધારે આવે છે, જે પિત વધુ હોય તો પીળું, રક્તદોષ હોય તો લાલ અને જે તે કાળુ આવે તો રોગ અસાધ્ય ગણાય છે. આ રોગમા ગોળ જાય છે અને ગુર્મી શીથીલ થઈ જાય છે.

નિરામળવર—નિગમળવરમાં મુત્ર પિતથી જગ પીળું, કદ્ધી શેરડીના ગમ જેવું અને વાયુથી સ્વસ્થ તથા વર્ણ ગલિત હોય છે.

ઉદ્દકમેહ—ઉદ્દકમેહમાં પાણી જેવું, જાડું અને પિચ્છીલ મૂત્ર આવે છે.

અર્વાચિન મુત્ર પરિક્ષા

આજ કાલ મુત્ર પરિક્ષા માટેના અર્વાચિન સાધનોથી પેશાબમાં જનાં તત્ત્વોનું પ્રમાણ જનન વિગેરે મહેલાઈથી નક્કી કરી શકાય તેમ છે. તે અક્ષ વિલાયતી માધનો કે જે તૈયાગ મળી શકે છે તેમા ખાસ કરીને મૂત્રનું વિષિષ્ટ ગુણત્વ દર્શક યત્ર, (ચુરીયાના મીટર) કાચના ટ્યુબ અને સ્પીરીટ લેમ્પ મુખ્ય હોય છે તથા લીટમસ પેપર, (આસ-માની તથા લાલ એ રંગના આવે છે) સાઇટ્રીકએસીડ નાઇટ્રીકએસીડ, સલ્ફ્યુરિકએસીડ તથા પીજી પણ ફેટલીક દવાગો આવે છે.

પેશાબ અમ્લ છે કે અમ્લ વિરુદ્ધ એ નક્કી કરવા માટે લીટમસ પેપરથી તેની પરિક્ષા કરી શકાય છે. માધાગણ પેશાબ ઘણે ભાગે અમ્લ હોય છે અને તેમા આમમાની લીટમસ પેપર ઓળવાથી લાલ થઇ જાય છે પણ જો તેમા પેપર ઓળવાથી આસમાની થઇ જાય તો અમ્લ વિરુદ્ધ છે એમ જાણવું

જમ્યા પછી તગતજ કે થોડો વખત મૂત્ર ગમ્યા પછી તે અમ્લ વિરુદ્ધ થઇ જાય છે તેનું કારણ એ છે કે તેમાથી એમોનિયા છુટો થઈ જાય છે

એલ્બ્યુમેનની પરિક્ષા—મુત્રમા એલ્બ્યુમેન જાય છે તે જોવા માટે પ્રથમ પેશાબને ફીલ્ટર પેપરથી ગાળી લેવું પછી ગાળેલા પેશાબને અર્ધી ટ્યુબમા ભરી પરિક્ષા કરવી, જો પેશાબ અમ્લ જણાય તો ડીક નહિ હોય તો તેમા એક ટીપુ સાઇટ્રીક એસીડ નાખવું અને પછી દીવાપર ગરમ કરવું ગરમ એવી રીતે કરવું કે ઉપલોજ ભાગ ગરમ થાય, (ટ્યુબ આડી ગમી તપાવવી) જો પેશાબ ઉકળ્યા પછી અમ્લ અને સ્વસ્થ રહે તો તેમા એલ્બ્યુમેન નથી એમ જાણવું પણ

જો પેશાય કાંઈકો કે અન્યકો જાણાય તો અંદર જોતપુએન કે કોનકેટ છે તેમ ગમજવુ, પછી તે પેશાયમા ગાઈટ્રીક ઝોગીલીની ટીકટી નાખવાથી જો સ્વચ્છ થઈ જાય તો કોનકેટ છે એમ જાણવુ અને જંત કોનકેટ જાયલો મહે તો જોતપુએન છે એમ ગમજવુ.

સાકરની પરિક્ષા—પેશાયમા સાકર જતી ગાય તે જાણવા માટે મુત્રને કાચની ટયળમા ભરી ગરમ કરવુ અને તેમાં થોડુ મલ્ટુનિક્કઝોગીડ નાખવુ જો તેથી રંગમા ફેરફાર થઈ તળીયામા કાંઈકો પદાર્થ જાહેરા જણાય તો તે સાકર છે એમ જાણવુ.

સાકર માટે ઘીલ પરિક્ષા—જો વાગણમા મુત્ર ભરી તેમાં મોગ્યુથાનું પાણી (જનાવટ- મોગ્યુયુ ૮ રતી પાણી ગા તોલા) થોડુ થોડુ નાખતા જવુ મુત્રનો રંગ લીલો થાય જોટલે તે બધુ કરી તેમા લાઇકર પોટાશનુ થોડુ થોડુ મિથાગ વધારે મુત્રમા મેળવી પછી તેને ગરમ કરવુ, જો પેશાયમા સાકર હશે તો થોડી વાર પછી તળીયામા નાગી રંગતી જોઈ વસ્તુ જમી જશે તે સાકર છે એમ જાણવુ.

પરની પરિક્ષા—મુત્રને ગરમ કરી તેમા નાઇટ્રીકઝોગીડ નાખવાથી મુત્રમા રહેલ જોજ તળીએ જોગી જાય છે અને મરકો મેળવી જોવાથી કષ્ટપણુ નીચે જેમતુ નથી. પરવાળા મુત્રમા મોડાગાઇકાર્યનુ લોશન મેળવી જોવાથી મૂત્ર ગીકલુ લુઆય જેવુ બની જાય છે, તેમા નાતણા બધાઇ જતા દેખાય છે, એને મુક્કમદર્શક ચત્રથી જોતા તેના સ્વકજો પણ માથે હોય તેવુ દેખાય છે, એમા સંકેશ મેળવી જોવાથી પિત્તના કણો જોવામા આવે છે.

રકતની પરિક્ષા—પેશાયમા લોહીના કણો જતા હોય તો મુક્કમદર્શકચત્રથી જોઈ શકાય છે, આવા પેશાયનો રંગ ધૂમાડા જેવા હોવાથી તે દેખાઇ આવે છે, પરિમા માટે જોઈ તળીયામા મૂત્ર ભરી તેમા ટીક્યર ગ્વાયાકમ ત્રણ ટીપાં નાખી પછી તેમા ટુપેન્ટાઈનનેલ થોડા ટીપા નાખી હલાવી જોવાથી તે લીલારંગનુ થઈ જાય છે જોટલે સમજવુ કે તેમા લોહીનાં કણો છે, રકતકણુ વાળા મૂત્રને થોડો વખત ગખવાથી તળીયામા લાલ-ભુગરગની વસ્તુ જેમેલી મળી આવે છે.

પિત્તપરિક્ષા—એક કાચની નળીમા એક ગુચ્છ નાઇટ્રીકએમીડ ભરી ઉપર મલાળથી તેટલેજ પેશાબ તેમા નાખવા જ્ઞે તેમા પિત્ત હશે નો તેનો રંગ (જે પદાર્થોની વચ્ચેના ભાગમા) લીલો, વાયોલેટ, રાતો કે આમમાની દેખાશે

આ પ્રમાણે મૂત્ર પરિક્ષાની આધુનીક રીત ટુકામા ખતાવી છે તે પ્રમાણે કરી જ્ઞેવાથી માધાગણ રીતે પેશાબમા શુ શુ મૂખ્ય વસ્તુ જાય છે તેનો ખુલાસો બાણી શકાશે અને સંજ્ઞાથી નિર્ધારન થઇ શકશે વધુ પરિક્ષા બાણુવા માટે ડ્રાઇ ડોક્ટરને ત્યાં થોડો વખત પ્રત્યક્ષ અનુભવ લેવાની જરૂર છે અથવા ડ્રાલેજમા રહી શીખી શકાય છે

ચિકિત્સકની ફરજ

વૈદકનો ધર્મો ધર્મોજ પવિત્ર અને પૃથ્વીકારક ગણાય છે, આયુર્વેદના દરેક અંગોમાં ચિકિત્સા અને ચિકિત્સક તેનું મહાન અંગ ગણાય છે તે વાન આધુનીક સમયમા ભુલાઇ જવા આવી છે, જ્યારથી પાશ્ચિમ માત્ય પદ્ધતિ આપણા દેશમાં પ્રવેશ થઇ ત્યાંથી આપણી પ્રાચિન સંસ્કૃતિનો નાશ થવા માડ્યો છે. વૈદ્યભાઈઓ ભલે આધુનીક રીતભાત પ્રમાણે કામ કરે પણ જ્ઞેમ અને તેમ નર્મશથી ધ્યાણ ચલાવ ગખી સેવાધર્મ અને મનુષ્યતાનો ખ્યાલ ગખી મનુષ્યોના દુખો (દુઃખો) ઓછા કરી પીડિત મનુષ્યોનો આશિર્વાદ મેળવી શુભકર્મનો અચય કરવો જોઇએ આ વાન તદ્દન ભુલાઇ ગઈ છે, હાલમા તો પૈના કાવો અને દવા લ્યો, સલાહ લેવામા, વાનચીન કરવામા કે તપાસવા જવામા પણ શ્રી શ્રી ને શ્રીજ જ્ઞેવામા આવે છે આવી સ્થિતિ ગામડાઓ કરતા શહેરમાં વિવેક જ્ઞેવામાં આવે છે

દવા આપી મનમાનતા પૈસા કઢાવી પોને મોજશોખમા કરે લાખો રૂખીયા જમા કરે અને દરદીને દરદ ઓછુ કરવાને બદલે અર્ચના

મૂત્રપરિક્ષા વિસ્તારથી બાણુવા માટે અમાગ તરફથી એક પુસ્તક કુક સમયમા પ્રકટ થશે

(કરજના) ઓળખાં દર્માઈ જવુ પડે એવી પદ્ધતિ જરાપણ ધરજવા યોગ્ય નથી વળી કેટલીક જગ્યાએ એવો પણ પ્રકાર જોવામા આવે છે કે ધન પ્રાપ્તિને માટે દરદીને મનાવવામા આવે છે આની સ્વાર્થવ્રતિ તદ્દન નિરસ્કારનેજ પાત્ર છે. દરદીઓ પ્રત્યે નિર્દય થવામા એટલે કે માત્ર પૈસા લઈ મનોપ માનનારાઓ માટે આ ધંધો છેજ નહિ આયુર્વેદનો આશય પૈમા કમાવવા માટે નહિ પણ જગત ઉપરથી વ્યાધિનો ખેંજો દુર કરવા માટે છે એ ભુલી ન જવુ જોઈએ

કેટલીક સારી બાબતમા અન્યની નકકલ કરવી તે ઘણુંજ હિતકારક છે પરંતુ કોઈ અયોગ્ય વાતાવરણમા આપણી પ્રાચિન ઉદારતા અને સેવા ધર્મની મહત્તા ધસડાઈ જાય નહિ તેનો ખ્યાલ બગાળર રાખવો જોઈએ

નિસ્વાર્થતાથી કરેલુ કોઈપણ કાર્ય નિષ્ફળ જતુ નથી એટલે કે તે કોઈપણ રિતે ફળાયક નો થાય છેજ એ માટે કહયુ છે કે—

કચિદ્ધર્મઃ કચિન્મેત્રિ કચિદર્થ, કચિદશ ।

કર્માભ્યાસઃ કચિચ્ચેતિ ચિકિત્સા નાસ્તિ નિષ્ફલા ॥

એ શાસ્ત્ર વચનાનુસાર કર્તાવ્ય પગાયણ થઈ કાર્ય કરવાનુ છે આયુર્વેદ અને તેમા મુખ્ય અંગો ચિકિત્સા અને ચિકિત્સકની પેષ્ટતા માટે આયુર્વેદમા ઘણુ વિસ્તારથી લખેલું છે, ટુકામા:—

સનાતનત્વાદ્ વેદાના મક્ષરત્વાત્ત થંચ,

તથાદૃષ્ટ ફલત્વાચ્ચ હિતત્વાદપિ દેહિનામ્ ।

ઘાક્સમૂહાર્થ વિસ્તારાત્ પૂજિતત્વાચ્ચ દેહિમિઃ

ચિકિત્સાત્ પુણ્યતમં નકિઞ્ચિદપિ સુશ્રુમઃ ॥

“ધન્વન્તરિ”

ઉપર પ્રમાણેની આયુર્વેદની મહત્તા નિષ્કલક રહે અને દિવસે દિવસે તેની મર્યાદા વિશાળ થાય તેવું વર્તન અમાગ દરેક વૈદ્ય બધુએ રાખવુ એવી મહારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

તોલ માપ અને માત્રાની સમજણ.

તોલ માત્રાની સમજણ—આર્યવૈદ્યકમા દવાઓ બનાવવા તથા વાપરવા માટે પ્રચિન ગીતના તોલ માપ વાપરવામા આવ્યા છે, આ તોલ અને માપનો તાલમા ચિકિત્સકે ખામ ઉપયોગ કરતા નથી તેમજ પ્રચલીત તોલ માપ ફીક જણાવાથી દિનપ્રતિદિન તેનો પ્રચાર થતો જાય છે અને એજ તોલ કે માપથી દવાની માત્રાનો નિર્ણય સચ્ચ થાય તે હેતુથી પ્રચિન અર્વાચિન તોલ તથા માપ આ નિચે આપવામાં આવ્યાં છે

૬૦ ટીપાં,	૧	ગ્રામ,	(આનો એક નાનો ચમચો)		
૮ ગ્રામ	૧	ઔસ,	(આમરે અઢી તોલા)		
૧૬ ઔસ	૧	પૌંડ	(આશરે ૩૯ તોલાભાગ)		
૨૦ ઔસ	૧	પાઈન્ટ.	(આશરે ૪૯ તોલા ભાગ)		
૮ પાઈન્ટ,	૧	ગ્યાલન	(આશરે પાચ શેર બગાળી)		
<hr/>					
૧ ગતિ આગરે	૨	ઝેન	(એ ધડુંભાર)		
૩ ગતિ	૧	વાલ.	(આશરે છ ઝેન,)		
૬ રતિ	૧	માનો	(આશરે ૧૧૧ ઝેન,)		
૪ માસા	૧	શાણ.	આશરે ૪૫ ઝેન	૦૧	તોલો
૨ શાણુ	૧	કોલ	૯૦ ઝેન આશરે	૦૧	”
૨ કોલ	૧	કર્પ	૧૮૦ ”	૧	”
૨ કર્પ	૧	શુકિત	૩૬૦ ”	૨	”
૨ શુકિત	૧	પલ	”	૪	”
૨ પલ	૧	પ્રસૂત	”	૮	”
૨ પ્રસૂત	૧	કુંડવ	”	૧૬	”
૨ કુંડવ	૧	સગવ	”	૩૨	”
૨ સરાવ	૧	પ્રસ્થ	”	૬૪	”
૧૦૦ પલ	૧	તુલા	”	૪૦૦	”

વૈદ્યક ચિકિત્સાપદ્ધતિ

૪ પ્રસ્થ.	૧	આઢક	,,	૨૫૬	,,
૪ આઢક	૧	દ્રોણ	,,	૧૦૨૪	,,
૨ દ્રોણ	૧	શુપ	,,	૨૦૪૮	,,
૨૦૦૦ પલ	૧	ભાગ.	આશરે	,,	૮૦૦

— ૦ —

૪૫૦ ગ્રેન એટલે	૧	ઔસ આશરે	અઢી	તોલા	
૭૦૦૦ ગ્રેન	,,	૧૬	,,	૩૯	(૧ રતલ)
૧૮૦	,,	૧	તોલા	(અક્ષણી રૂપીયાભાર)	
૮૦ તોલા	૧	શેર	(બગાળી)		
૪૦ શેર	૧	મણ	,,		

હાલમાં આ પ્રમાણે ચાલુ વજનની જરૂર પડતી હોવાથી પ્રાચિન અર્વાચિન માથે આપવામા આવ્યાં છે

માત્રાની સમજણ—દવાઓની માત્રા આપતી વખતે ચિકિત્સકે ખાસ કરી નીચેની બાબતો તરફ ધ્યાન આપી પછી દવા આપવી જોઈએ.

૧. યુવાન માણસ માટે નકકી કરેલી માત્રાનું પ્રમાણ બાળક અને વૃદ્ધથી સહન થતું નથી એટલે તેમને માટે રોગના ખાસ કાળુ શિવાય માત્રા પ્રમાણસર જોઈજ હોવી જોઈએ

૨ અશીણવાળી દવા બનતા લગી બાળકોને નજ આપવી અને આપવી પડે તો બહુજ માત્રાની રાખીને આપવી.

૩ પાગદવાળી દવાઓ બાળકોને વધારે અકુકુળ થાય છે અને એજ દવાઓ મોટાને તથા ગર્ભિણી સ્ત્રીને વધારે બધ જોસતી નથી.

૪ પાન્કુરોગવાળાને પારાવાળી દવા, ગર્ભિણીને એજીઓ અને કવીનાઇન, ક્ષયમા સોમલ અને બાળક માટે અશીણુ એ દવાઓ વાપરવી જોઈએ કારક છે માટે બહુજ સલાહ પૂર્વક વાપરવી તથા એ દવાઓ વાપરતાં શરીર પર શું શું અસર થાય છે તેની દરરોજ તપાસવાની.

૫ સ્ત્રીઓનો અચાવ પુરુષો કરના નાજુક હોય છે એથી તેમને માટે વપગતી દવાઓ તથા તેનું પ્રમાણ વધારે નરમ હોવું જોઈએ.

૬ જેરી અને ચોગવાલી દવાઓ દુરેશા ગણુજ એકકમ રીતે પ્રમાણનો નિર્ણય કરી વાપરવાથી સાગે કાયદો આપે છે અને તેની તુકશાની માટે કશી પણ ચિના ગેતી નથી.

૭ શહેર કરના ગામડામા રહેનાર માણસને દવાનું પ્રમાણ વધારે આપવાની જરૂર ગે છે, અને ગામડાના માણસોને અપાતી દવાનું પ્રમાણ તેના દિમાગે શહેરના માણસને આપવામા વધારે જોખમ છે કેમકે શહેરી જીવનમા અચાગણુ ઘણાંજ નયળા હોય છે.

૮ મૂલક ઔષધી દ્વિગમા આપવી કીક જણાય છે, મૃદુવિચેચન ગત્રે સૂતી વખતે લેવું જોઈએ, વિચેચન (લુક્લાખની દવા) અચારે ખાલી પેટે લેવું જોઈએ, ઉલટીની દવા સવારે કાંજી વિગેરે પીને પછી લેવી જોઈએ અથવા જેર વિગેરેના કેસમા સમયાનુચાર સમજીને વાપરવી જોઈએ અને કૂળો ખાવા હોય તો જમ્યા પછી આપવા યાગં છે.

૯ માર્દક અને સ્વેદક ઔષધી ગત્રે સુતા પહેલા યે કલાક અગાઉ આપવી કીક છે.

૧૦ ખુલ્લી હવા પ્રકાશ અને કપગન દવાના પ્રભાવને મરદ કરે છે જ્યારે અધકાર અને ખુલ્લી હવાની ખામી હોય તો દવાની અમર મંદ જણાય છે.

૧૧ ઋતુ, દેશકાળ અને સમય એ પણ દવાની અમરમાં ફેરફાર કરી મરદ છે માટે તે તરફ ખાસ ધ્યાન ગાખવું જોઈએ ક્ષયગેગ ગરમીમા ઘટી જાય છે, શરદીમાં સાધારણ ગે છે અને વર્મતઋતુમા તેમા વધારે થાય છે.. આ પ્રમાણે દરેક રોગમા ઋતુની ખાસ અસર ફેરફાર કરી મરદ છે.

માત્રાના પ્રમાણનો કોઈ નિયમ નથી કહયુ છે કે:—

માત્રાયા નાસ્ત્યે ઘસ્થાન દોષ મગ્નિ ચલચયઃ ।

વ્યાધિ દ્રવ્ય ચ કાષ્ટ ચ વીક્ષ્ય માત્રાં પ્રયોજયેન્ ॥

એટલે કે દોષ, અગ્નિ, બળ, વ્યાધિ, દ્રવ્ય અને કોડો વિગેરેનો વિચાર કરી દવાનું પ્રમાણ ચોજવું જોઈએ.

દોષ—વાયુ, પિત્ત, કફ વિગેરેનો નિર્ણય કરી દવા આપવી, જેમકે વાયુ પ્રકૃતિના માણસને કફનો વ્યાધિ હોય તો માત્રા થોડી ઝોઠી આપવી એવીજ રીતે તેને વાત વ્યાધિ થયો હોય તો દવાની માત્રા વધારે આપવી જોઈએ.

અગ્નિ—મદાગ્નિવાળા માણસને ઘૂત વિગેરે વાળી ઔષધી થોડી આપવી જોઈએ પરંતુ તેવીજ દવા તિવ્ર જઠરાગ્નિવાળાને પુરતા પ્રમાણમાં આપવી જોઈએ.

બળ—કોમળ બદન વાળી સ્ત્રીઓને દવાની માત્રા કહેલી હોય તે કરતા ઝોઠી આપવી. ગામડાની સ્ત્રીને જે દવાનું પ્રમાણ કામ કરે તેના કરતા શહેરની સ્ત્રીને દવાનું પ્રમાણ થોડું આપવા છતાં સાડાં કામ આપે છે.

વય—યુવાન કરતા બાળકને માત્રા ઝોઠી અપાય છે, કમજોર બાળક કરતા રૂઠૂટ બાળકને દવા વધારે આપવી જોઈએ અને વૃદ્ધને યુવાન કરતાં ઝોઠી માત્રા આપવી.

વ્યાધિ—સ્વપ્નદોષ, હીસ્ટીરીયા, ઉલટી, જ્વરાતિસાર અને ગર્ભિણીના વ્યાધિ વિગેરેમાં દવાનું પ્રમાણ થોડું હોવું જોઈએ.

ઔષધી—સોમલ, રસકપુર, તામ્ર, સર્પવિષ, તેપાળો અને કણેરે ઇત્યાદિમાથી બનતી દવાઓ થોડાજ પ્રમાણમાં આપવી જોઈએ.

કોડાનું બળ—જે માણસને કોષ દવા ખાવાનો મહાવરો ન હોય, જેને થોડીજ દવાથી વધારે જીલાબ લાગતા હોય, એવા દરદીને લઘુમાત્રા આપવી જોઈએ પરંતુ જે માણસને દવાની આદત છે તેવા માણસને કે સખ્ત કોડાવાળાને સખ્ત માત્રા દેવાની જરૂર છે, તેવાને થોડી માત્રા આપવાથી ફાયદો થતો નથી.

ઉપર પ્રમાણે પૂર્ણ વિચાર કરી દવાની માત્રાનો નિર્ણય કરવાથી આપેલી દવા યોગ્ય ફાયદો સત્વરે આપી શકે છે.

ઉમ્મર પ્રમાણે માત્રાનો હિસાબ બતાવનાર કોઠો

૧૭થી ૬૦ વર્ષ સુધી	૧૦થી ૧૬ વર્ષ સુધી	૫ થી ૯ વર્ષ સુધી	૩ થી ૪ વર્ષ સુધી	૧ માસથી ૨ વર્ષ
૩ રતીભાર	૧૫૫ રતીભાર	૦૫૫ રતીભાર	૧ ઝેન	૦૫૫ ઝેન
૬ રતીભાર (બેવાક)	૩ રતીભાર (૧વાક)	૧૫૫ રતીભાર	૧ રતીભાર	૧ ઝેન
૦૫ તોડો	બે આનીભાર	બે વાક	૪ રતીભાર	૩ ઝેન
એક તોડો	૦૫ તોડો	૦૫ તોડો	બે આનીભાર	૨ વાક
અઠી તોડા	૧૫ તોડો	૦૫૫ તોડો	૦૫ તોડો	૪ વાક

ઉપર સૂચ્ય ખાસ અનુકૂળ પ્રમાણ, સાધારણ દવાઓ માટે ગોઠવેલું છે પરંતુ ધ્યાનમાં રાખવું કે ઊંચી દવાઓ હોય ત્યારે પુગ્તો વિચાર કરી દરદીનું બળ, રોગનું પરિણામ, સમય, પ્રકૃતિ, દેશકાળ વિગેરેનો યોગ્ય વિચાર કરી અવસ્થાનુસાર દવા આપવી બેમુશ્યકો.

ઔપધનાં સ્વરૂપની સમજણ

આયુર્વેદમા અનેક પ્રકારની દવાઓની બનાવટ વપરાય છે તેમાંની જે મૂખ્ય છે તે આ નીચે દુક પુલાઆથી બતાવવામા આવે છે એવી ક્ષ દવા જેવી રીતે બને છે તેનું સાધારણ જ્ઞાન વાંચક વર્ગને મહે-લાઈથી થઈ શકશે.

સ્વરસ—લીલી, તાજી વનસ્પતિ લાી તેને પરચ ઉપર વાટી કે કુટી લઈ કપડે છાણી એ કાટંસા અથવા મુટ્ટી ઔપધીને ખાડી તેમા પાણી નાખી ચટાણી જેવું નરમ બનાવી કપડાથી છાણી વાઈ એ કાટંસા તેનું નામ સ્વચ્છ કહેવાય છે આ કાર્યમા મુટ્ટી ઔપધી પુગ વજનથી લેવી પરતુ જે લીલી લેવાની હોય તો બમણા વજનને લેવી પરતુ ખામ કુટી અગુડીનાખાન, લીબડો, ગળો, પટોલપત્ર, કુમાન્ડ, (કરોણુ) શતા વરી, સાટોડી, કડાછાત્ર, આદુ, આયુક વિગેરે બમણુ લેવું નહિ

કવાથ—લીલી કે મુટ્ટી ઔપધી લાવી તેને અધકચરી કરી તેમા સોળગણુ કે આઠગણુ પાણી નાખી (દવા બાડી કે સખત હોય તો સોળ-ગણુ અને લીલી કે નરમ હોય તો આઠ ગણુ પાણી લેવું કીક છે.) માટીના કે ધાતુના કલાઈ કરેલા વાસણમા નાખી સુલે ચલાવી ખુલ્લુ ગખી ઉકાળવું, જ્યાંએ એથો ભાગ બાકી ગહે ત્યાંએ ઉતારી ગાળી કામમા લેવું એમા લીલી મુટ્ટી ઔપધી લેવાનો પ્રસંગ આવે ત્યાંએ ઉપર સ્વચ્છમા બતાવેલી સમજણ પ્રમાણેના વજનથી લેવું જોઈએ.

હિમ-કાંટ—દવાના સુલુને આગથી આઠગણુ પાણીમા નાખી માટીના વાગણમા ૬ થી ૧૨ કલાક પલાળી ગખી પછી ગાળી લેવું તેનું નામ હિમ એવીજ રીતે સુલે ચલાવી તેને ઉકાળી અગધુ બળી જતા બાકી ગહેલુ ઉતારી છાણી ઉપયોગમા લેવું તેનું નામ કાટ કહે છે. આ ઔપધીઓ હલકા પાકની ગણાય છે તે મત્વર બને છે અને તરત કાયદો પાળુ કરે છે.

કલક—દવાને વાટી ચટાણી કરવી તેનું નામ કલક કહેવાય છે

સુલુ—મુટ્ટી દવાને લાંબી, કુટી, કપડાણુ કરી લેવું તેને સુલુ કે કાકી કહે છે.

ગોળી—ચુર્ણમા દૂધ, મધ, ગૌમુત્ર, સ્વરસ કે પાણી નાખી ધુટી ગોળી કરી લેવી તેને વટી, ગોળી, ગુટીકા વિગેરે કહે છે.

આસવ-અરિષ્ટ—ઉકાળેલા કવાચમાં મધ, સાકર કે ગોળ નાખી ખમીર આવ્યા પછી તેમા પ્રક્ષેપ ઔષધી મેળવી એ માગ ભરી રાખી ગાળીને વાપરવું તેન નામ અરિષ્ટ છે અને વગર ઉકાળેલા સ્વરસ કે પાણીમા ઔષધી વિગેરે ઉપગતી ગીત મુજબ નાખી તેચાગ કરવામા આવે તેને આસવ કહે છે.

સરખત—કવાચ કે અર્ક અથવા સ્વરસમા સાકર નાખી જાડી ચામણી કરી લેવી તેનુનામ સરખત છે.

અવલેહુ—મધ માથે ચુર્ણ મેળવી શીંગા જેવું કરી લેવું તેનુ નામ લેહુ અથવા માલુન છે પણ કવાચ તેચાગ કરી તેનો કરી કવાચ કરી તેમા સાકર, ગોળ કે મધ નાખી જાડી ચામણી જેવું કરી તેમા ઉપગતી ઔષધીનું ચુર્ણ મેળવી ચાટણુ જેવું બનાવી લેવાય તેને અવલેહુ કહેવામા આવે છે.

રસ—જે દવામા પાગદ અને ગધકનો યોગ આવે તેને રસ કહેવામા આવે છે.

ભસ્મ—ઘાતુઓને ગુધ્ધ કરી તેને વનસ્પતિના સ્વરસમા ધુટી ભાવના આપી ગજપટ્ટ અગ્નિ આપી તેમાર કવવામા આવે તેને ભસ્મ કહેવામા આવે છે. આવી ભસ્મો ઝેદ, મો કે હજાર પુટતી પણ બનાવી શકાય છે.

કુપીપકવ રસાયન—પાગદ, ગધક વિગેરે રસાયન દ્રવ્યોને કાચતી શીશીમા નાખી વાલુકા ચત્રમા મુટ્ટી જે દવા પકવવામા આવે છે તેને કુપીપકવ રસાયન કહે છે, જેમકે ચત્રોદય, સમીગ્ધનનગ, રમસિદુર વિગેરે ભસ્મો, રસો, કુપીપકવ રસો, આસવ, અરિષ્ટ અને ઘાતુ-માથી બનતી દવાઓ જેમ જુની તેમ વધારે સારી અને વધુ ગુણકારી ગણાય છે.

ભાવના—સૂકા ઔષધના ચુર્ણને પ્રવાહી કવાચ, સ્વરસ અથવા દૂધ કે ગૌમુત્ર વિગેરે બનાવેલા પદાર્થમા પલાળવું, ગય જેવું થાય

ત્યારે સુકવવા મુકી દેવુ આ ક્રિયાને એક ભાવના-પટ- કહે છે. કેટલાક દ્રવ્યોને આવી દસ, વીમ કે પચીસ ભાવના અપાય છે.

તેલ-ઘૃત—તેલ કે ઘીને પ્રથમ ધીમા તાપ ઉપર કડાઇમાં રાખી ગરમ કરી ઠારી લેવુ ત્યાર બાદ તેમા પ્રવાહી પદાર્થ, સ્વરસ, ક્વાથ, દૂધ, માસરસ, છાશ કે ગૌમૂત્ર વિગેરે નાખી ચુલાપર ચઢાવવુ અને ઉપરથી પ્રક્ષેપ તરીકે તૈયાર કરેલ બધી ઓષધીનું કલક નાખી બહુજ ધીમે તાપે પાક કરવો, આ પાક કરતા બે બે ત્રણ દિવસ લાગે તો દવા સારી બને છે માટે ઉતાવળ કરવી નહિ. આ દવા બનાવતાં દવાનું પ્રમાણ કેવી રિતે લેવુ તેનો ખુલાસો ખીજા ગ્રંથોમાં વિચારથી આપ્યો છે ત્યાં જોઇ લેવુ. ઘૃત કે તેલ હ મેશા મધ્યમ પાકતા શ્રેષ્ઠ થાય છે કાચા કે ખરપાક બગડી જવા સભવ રહે છે.

ક્વાથ, સ્વરસ, કલક અને ફાંટ એ દવાઓ હ મેશાં દરરોજની તાજીજ વાપરવી ફાયદા કારક ગણાય છે

તેલ, ઘૃત, અવલેહ, ગોળી વિગેરે એકાદ વર્ષ સુધી ગુણુ વાળી રહે છે પછી તેમાથી કસ ઝોઝો થઇ જાય છે.

ચુર્ણુ ત્રણ માસ પછી ગુણુ હિન થાય છે, અને સ્નાકર, નીમક તથા હીગવાળા ચુર્ણો છ માસ કે તેથી થોડો વખત બગડતા નથી બનતા લગી હવા લાગવાથી ચુર્ણુ જલદી બગડે છે.

દ્રવ્યગુણુસાર ખંડ ૧લો.

સુવર્ણુ—શીતળ, બદ્ય, ચક્ષુષ્ય, રસાયન, કાતીકર, સ્મૃતિપ્રદ, વચ સ્થાપક, આયુષ્ય અને મેઘા વર્ધક, શોષ, ક્ષય, ઉન્માદ અને ત્રિદોષ નાશક છે.

રૌપ્ય—શીતળ, સ્નિગ્ધ, વચ સ્થાપક, આયુષ્ય વર્ધક અને પિત, પ્રમેહ, અજીર્ણુ તથા વાત નાશક છે.

તામ્ર—સારક, પિત અને કફ નાશક, ત્રણ રૂઝવનાર, લેખન, તથા પાંકુ જવર, અર્શ, કુષ્ટ, શુલ, શ્વાસ, કાસ, ક્ષય, પીનસ, અમ્લપિત,

શોભ, ક્રમિ, વિષ, યકૃતરોગ, ખગ્લ, આમવાત અને સંગ્રહણી નાશક છે.

ખંગ—ત્રીસ પ્રકારના પ્રમેહને મટાડનાર, શરીરને પુષ્ટ કરનાર ઇદ્રિય બલ વર્ધક, મેદ ક્રમિ અને કક નાશક છે

જસત—આખની રોશની વધારનાર, કક, પિત, મેદ, પાંડુ અને શ્વાસ હર છે.

સીસુ—અત્યંત બલકર, વીર્ય, આયુષ્ય, કાન્તિ અને અગ્નિને વધારનાર તથા શ્વામને મટાડનાર છે.

લોહ—બલ અને પુષ્ટી વધારનાર ગુલ્મ, ઉદરરોગ, શુલ, આમ, આમવાત, ભગન્ગ, સોજા, કમળો, કૃષ્ટ, ક્ષય, યકૃતરોગ, સર્વ વાતરોગ, પગિણામ શુલ્ક, ઉલટી, પીનસ, પિત, શ્વાસ, અમ્લપિત શીરો રોગ નેત્ર રોગ આદિ મટાડે છે

મંડુર—લોહને મળતા ગુણો છે, પણ વધાગમાં તે સાગક છે અને શુભ નાશક છે નાના બચ્ચાઓને વધારે ઉપયોગી છે

સુવર્ણ માશ્નિક—રસાયન, નેત્ર હિતકારક, ત્રિદોષન, બસ્તી-રોગ મટાડનાર, કુષ્ટ, પાકુ પ્રમેહ, વિષ, ઉદરરોગ, અર્શ, સોજા અને કક મટાડે છે

રૌપ્યમાશ્નિક—રસાયન, ત્રિદોષન, બસ્તી રોગ નાશક, કુષ્ટ, પાકુ, પ્રમેહ ઉદરરોગ, અર્શ, સોજા, ક્ષય અને કક મટાડે છે.

મોરથુથો—ઉલટી કગવનાર, કકપિત મટાડનાર, વિષનાશક પથરી, કૃષ્ટરોગ, ક્રમી, ખુજલી વિગેરે મટાડે છે.

સિદુર—ઉણુ, ભાગેલાને સાધનાર, વળુને મટાડનાર, રોપણુ, ગતવા, કુષ્ટ, ખુજલી અને વિષ નાશક છે.

ખાપરીયુ—શીતળ, મધુર અને લેખન છે તથા દાહ, રક્તદોષ, વિષ, સોજા, મટાડે છે તથા ખાવામાં ક્ષયનાશક, અમ્લનાશક, ધાગક અને નેત્ર માટે હિતકારક છે

ખાદાર—મુત્રલ, શીતલ, વિરચન કરનાર, અર્ધદોષ નાશક અને શોષક છે ઉપદશ મટાડે છે.

લોહચુબ્દ—લેખન, અને શીતલ, તથા મેદ અને વિષદોષ નાશક છે

હીરાક્રસી—કેશ લાવનાર તથા વાત, કફ, ખુબ્લી, વિષ, મૂત્ર-કૃમ્મ, પથરી, પાંકુ, ખરલ, અને કુષ્ટ મટાડે છે.

પીતળ—રૂક્ષ, તિક્ત, પિત્તકરનાર, લવણુરમયુક્ત, શોધન-કરનાર, અલેખન, પાકુ અને કૃમિ નાશક છે.

કાંસુ—લેખન, દ્રષ્ટિવર્ધક, રૂક્ષ, કફપિત નાશક છે.

સુરભો—આંખ માટે હિતકારક લેખન કરનાર, સ્નિગ્ધ, ધારક શીતલ અને કફ, ઉક્તી, વિષ, કુષ્ટ ક્ષય, રક્તદોષને મટાડે છે.

શીલાજીત—રસાયન છે, કફ, પ્રમેહ, પથરી, શર્કરા, મૂત્રકૃમ્મ, ક્ષય, વાસ, વાતરોગ, અર્શ પાકુ, અપચ્ચાર, ઉન્માદ, શોભ, કુષ્ટરોગ, ઉદરરોગ, કૃમિ અને મધુમેહ નાશક છે

ગેરૂ—શીતલ, નેત્રને હિતકારક, દાહ નાશક, રક્તપિત, ગ્તવા, હિક્કા અને ત્રિદોષ નાશક છે.

પારદ—છગુણુ સયુક્ત, ત્રણે દોષ મટાડનાર, રસાયન, અમૃત તુલ્ય ગુણુગારી, તેજ, બળ, બુદ્ધિ, સ્મૃતિ, પ્રભા, ક્રાંતિ વધારે અને દ્રષ્ટિનુ તેજ વધારે અને સર્વ રોગની શાંતી કરનાર પરમ રસાયન છે.

ગધક—અત્યંત રસાયન, ખુબ્લી, વિસર્પ, કૃમિ, કુષ્ટ, ક્ષય, ખરલ, કફ, વાયુનાશક, પાચન કરનાર, આમ શોધક, વિષધન, પારદના ગુણુને વધારનાર, ઋતુ લાવનાર, કોઈક રોગમા સુવર્ણ કરતા વધારે ગુણુ કરનાર ગણાય છે પારદ સાથે આ ગધકનો અત્યંત નિકટ સંબંધ છે.

અભ્રક—રસાયન, ક્રાંતિ વધારનાર, વીર્ય વધારનાર, શરીરને મજબુત કરનાર, જરા મલુ નાશક, આયુષ્ય વધારનાર, ધાતુવર્ધક, ત્રણે દોષ હણનાર, પ્રમેહ, કુષ્ટ, ખરલ, ઉદરરોગ, ત્રણુ, વિષ, સોભ, કૃમિ વિગેરે મટાડે છે પારદ સાથે મળતાં, ગુણુમા અત્યંત સુદર બને છે.

હુરતાલ—(પત્રીહુરતાલ) ગરમ, કાન્તિ, વીર્ય, તેજ વધારનાર, ખુબલી, કુષ્ટ, વિમર્ષ, વિપ, મુખરોગ, રક્તદોષ, કક, પિત્ત, ન્વગ, કમરનુ પ્રણ મટાડે છે અને સર્વ રોગ નાશક છે રજને બધા કરે છે.

મનશીલ—સાગક, કુષ્ટ, ત્વકદોષ, કાસ, શ્વાસ, કફને મટાડે છે લેખન છે, વિપ, મુર્છા, કક અને રક્તદોષ મટાડે છે. શરીરનો વર્ણ સુધારે છે (લગાડવાથી.)

સોમલ—ગોધક, ન્વરદન, પૌષ્ટીક, વાતરકત, કુષ્ટ, પાકુ, ક્ષય, શ્વાસ, વાતરોગ, રક્તદોષ મટાડે છે અત્યંત ઉત્રવિષ છે.

ક્ટકટી—ચોતી સકોચ કરનાર, ત્રિદોષદન, ધારક, પ્રણનાશક, રતવા, આખ આવવી વગેરેમા ઉપયોગી છે રક્ત સ્થલક છે

ચાક—શીતળ, નિકત, મધુર, મોજને મટાડનાર, પિત્તને મટાડનાર, પ્રણ રોપણ કરનાર, કક, દાહ અને ત્રણે દોષને શાન્ત કરે છે, અતિસાર માટે ઉત્તમ છે

ચુનો—અશ્લપિત, અજીર્ણ, ઉત્તરી, દાહને માટે ચુનાનું જળ ઉપયોગી છે

ગોદતીહુરતાલ—જીર્ણન્વગ, વિપમન્વગ, પ્રદર, શીરશળ, શ્વાસ, ખાસી મટાડે છે, સ્થલક છે, બલ્ય છે, શીતળ છે

હીરા—આયુષ્યવર્ધક, પુષ્ટી આપનાર બળ અને વીર્ય વધાનાર, ક્ષયાદિ રોગ નાશક અને સૂખ આપનાર છે

મોતી—શીતળ, વૃષ્ય, નેત્રને હિતકારક, પુષ્ટિકારક, ક્ષયને મટાડનાર,, રક્તશોધક તથા મગજને પુષ્ટકર્તા છે.

માણિક—રસાયન, દિપન, બુદ્ધિવર્ધક, વૃષ્ય, વાતપિત નાશક, કક શામક, ક્ષય, ધ્વજ્જલગ અને નબળાઈ મટાડે છે.

પુખરાજ—શીતળ, દિપન પાચન, કફવાત શામક, કુષ્ટ, ઉલટી, દાહ, અર્શરોગ મટાડી બુદ્ધિ અને બળ વધારે છે.

નીલમ—દીપન, બળ વર્ધક, વૃદ્ધ્ય, ત્રિદોષ શામક છે અને
 સ્વામ, કાસ, વિપમન્વરને મટાડે છે

પત્તા—દીપન, બલ્ય, વૃદ્ધ્ય, વિપ નાશક, પાંડુરોગ, સોજા, સ્વાસ,
 અર્શ, ઉલટી, ત્રિદોષ ન્વર વિગેરે મટાડે છે.

લસણીચો—મધુર, શીતળ, દીપન, બુધ્ધિ વર્ધક, કબજાબન
 મટાડનાર નેત્રને હિતકારક, પિત અને રક્તવિકારને મટાડનાર તથા
 બૃહ્ણ છે

ગોમેદ—દીપન, પાચન, સ્વીવર્ધક, ઉષ્ણ, કુષ્ટરોગ, પાંડુ અને
 ક્ષય મટાડી બુધ્ધિ વધારે છે

પ્રવાલ—મધુર, શીતળ, હલકુ, દીપન, પાચન, ત્રિદોષ શામક,
 ક્ષય, ખાસી, રક્તપિત, રાને વળતો પસીનો અને વિપવિકાર મટાડે છે
 વીર્ય વધારી ક્ષાર વધારે છે

વૈકાંત—દીપન, રસાયન, ત્રિદોષ નાશક, ક્ષય મટાડનાર, ન્વર,
 કુષ્ટ, પાકુ, ઉદરરોગ, સ્વામ, ખાસી પ્રમેહ, સોજાને મટાડે છે.

સૂર્યકાંત—ઉષ્ણ, કક વાત શામક, રસાયન અને મેધાવર્ધક છે.

ચદ્રકાંત—શીતળ, સ્નિગ્ધ, પિત નાશક, રક્તપિત અને દાહ
 શાન્ત કરનાર છે.

રાજવર્ત—કટુ, તિક્ત, દીપન, પાચન, શીતળ, પિત શામક,
 પાંડુરોગ, પ્રમેહ, ક્ષય, અને મદાત્મ્ય તથા હેડકી અને ઉલટી મટાડે છે.

પીરોજ—કપાય, મધુર, દીપન, શુભ મટાડનાર દુષિ અને
 બીજા વિપ વિકારને મટાડનાર છે.

સ્ફટિક—મધુર, અત્યંત શીતળ, બળ વર્ધક, રક્તપિત, ન્વર
 અને દાહ મટાડનાર છે

કાચ—વાત નાશક, ઉષ્ણ, લકવો, નળનાઇ મટાડે છે

શંખ—સારયુક્ત, ગ્રાહી, અમ્લપિત, મદાગ્નિ, શુભ, પગિણામ
 શુભ, વિપદોષનાશક છે.

કોડી—દીપન, ઉષ્ણ, અગ્નિમદ્દતા, પગિણ્ણામશુળ, મગ્ગલ્ણી, ક્ષય, ત્વકોપ વગેરે મટાડનાર છે.

છીપ—દીપન, કચીકર, શુક્લ, હૃદયરોગ, શ્વામ, ઘરલ, ઉદરરોગ મટાડનાર અને પોષ્ટિક છે

સાખરરસુગ--હૃદયશુળ, પા'વશુળ, ખાસી, કક, શ્વામ અને શરદી મટાડે છે.

સપુદ્ગ્રેણુ—શીતળ, લેખન, પાચન, ગર, નેત્રહિતકાગક, દિપન, કક્તાશક વિપ અને કુષ્ટ તથા કર્ણશ્રાવ મટાડે છે.

અખર--ઉષ્ણ, ખલ્ય અને ગદ્દી મટાડનાર છે હૃદયરોગ, મગજની નય્ણાઇ, કોલેરા, અપચ્ચમાર, ત્રિદોષ, વાયુ વગેરે મટાડી નાકાન વધારે છે.

કસ્તુરી—વાજકર, ઉષ્ણ, વાતહર અને ઉન્નેજક છે, શરદી, શીતાગ, ત્રિદોષ, કોલેરા ન્યુમોનીઆ, ખાસી, અપચ્ચમાર, ધાતુક્ષીણતા, હીન્દ્રીરીઆ, શ્વાસ, હેડકી વગેરે મટાડે છે

મધ—રોપણ, કક શામક, યોગવાહી, મેદરોગ નાશક, પોષ્ટિક, તેમજ સુખાપક, ખાસી, ગળાનો વગ્મ વગેરે મટાડે છે.

વછનાગ—કટુ, તિક્ત, ઉષ્ણ, કપાય, યોગવાહી, રસાયન, ત્રિદોષનાશક, દિપન, અહણુ, યજવર્ધક, ઉદરરોગ, શ્વાસ, કાસ, ગ્રહણી, વિપવિકાગ, આમવાત, શુળ, અર્શ, શુલ્મ, કુષ્ટ, જ્વર મટાડે છે

ઝેરકોચલાં—કટુ, દિપન, ઉષ્ણવીર્ય, કામોતેજક, સુત્રલ, પાચક, ખલ્ય, વાતનાશક, અમ્બપિત, ગ્રહણી, ઉન્માદ, આકરો, શુળ, લકવો, શ્વાનવિપ મટાડે છે શક્તિ વધારે છે.

અરીણુ—સ કોચન કન્નાગ, કકન, વાતપિતવર્ધક, તાણુ મટાડનાર, નિદ્રા લાવનાર, માદક, શ્વેદલ, પીડાશામક તથા ખાસી, ઉલટી, ગ્ઠનશ્રાવ, શ્વામ, અનિમૂત્રના વિગેરે મટાડે છે.

નેપાળો—તવો તાવ, ક્રમિ, જલોદર, કુષ્ટ, ઉપદશ, વિધીનું ઝેર વિગેરે મટાડનાર, વિરેચન કરનાર, ઉલટી કરનાર, અને પિત્ત વધારનાર છે.

ધંતુરો—કટુ, ઉષ્ણ અને શોથનાશક તથા કૃમિ, કુષ્ટ, ન્વર, ઉન્માદ, આમવાત, પ્રક્ષાપ, ખુજલી, સ્વાસ, આક્ષેપ, કર્ણશુભ્ર અને ત્રથી મટાડનાર અને કફ ઘટાડનાર છે.

ભાંગ—સ્વપ્નદોષ, અનિદ્રા, પ્રક્ષાપ, અતિસાર, રથલનની ખામી વિગેરે મટાડનાર, બળ વધારનાર, ઝેરી, દિપન, પાચન, ગ્રાહી અને માદક છે.

ચણાઈ—ઝેરી, કામોદિપક, બળવધારનાર, તથા ઉચ્ચથલ મટાડનાર છે.

લીલામ—કટુ, તિક્ત, અતિરસાયન, કૃમિનાશક, વાતહર, શક્તિવર્ધક તથા ગુલ્મ, અર્શ, ગ્રહણી, કુષ્ટ, પછડાટ, શુળ, કોલેગ અને આક્રો મટાડનાર છે.

અર્કદુધ—તિક્ષ્ણ, ઉષ્ણ, રેચક, વામક તથા કુષ્ટ, ગુલ્મ, ઉદરરોગ, અર્શ દંતક્રમિ, સ્વાનવિષ, ચામડીના રોગ વિગેરે માટે ઠીક છે. (અર્કદુધનો ઉપયોગ ઘણે ભાગે શોધન મારણમાં કરવામા આવે છે)

થોરદૂધ—વાતહર, રેચક તથા ગુલ્મ, ઉદરરોગ, વિષ, આધ્માન, ખુજલી, અર્શ, ભગદર, વિગેરે મટાડે છે.

કણ્ણુર—મોહ, દાહ અને ભ્રમ પેદા કરનાર તથા ઉપદશનું પ્રણ, આખ આવવી ત્વચારોગ અને આસુ પડતા હોય તે મટાડનાર છે.

લાંગુલી—કટુ ઉષ્ણ, કફવાત નાશક, ઝોરને કાઢનાર, ગર્ભપાત કરનાર, જલદી પ્રસવ કરનાર, શોધન તથા ક્રમિનાશક છે.

ટંકણુખાર—કટુ, ઉષ્ણ, તિક્ષ્ણ, રૂક્ષ, મારક, કરને છુટો પાડનાર તથા ખાસી, સ્વાસ, વાયુ, આચક્રી, મુખપાક, આક્રો, ઋતુની અટકાયત વિગેરે મટાડે છે.

નવસાર—ત્રણેપને મટાડનાર, સૂક્ષ્મ, લઘુ, પાચક, ઉષ્ણ, સારક, તથા યદૃત, પ્લીહા, ગુલ્મ, આધ્માન, જ્વર, કક અને માંસના અજીર્ણને મટાડનાર છે.

અપામાર્ગક્ષાર—ગુલ્મ, શુળ, જ્વોદ્ગ, શ્વામ, ખાસી, અર્શ મદ્દાગ્નિ અને બહેગપણું મટાડનાર તથા નિક્ષણ છે

મુરોખાર—અજીર્ણ, પથરી, પ્રમેહ, પાકૃ વિગેરે મટાડી બગ્નીનું ગોધન કરનાર, કટુ, તિક્ષણ, મૂત્રલ અને શ્વેદ્ય છે

તીલક્ષાર—પથરી, બગ્લ, મૂત્રોપ વિગેરે મટાડનાર અગ્નિ-દીપક અને તિક્ષણ છે

અર્કક્ષાર—ખાંસી, બરલ અને દમ મટાડનાર, કક છૂટો પાડનાર, તિક્ષણ, પાચન અને દીપન કારક છે

પલાશક્ષાર—ગુલ્મ, પ્લીહા, યદૃતરોગ, પથરી, મૂત્રકૃમ્હૂ મટાડનાર દીપન અને પાચન છે.

સ્તુહીક્ષાર—ઉદરરોગ, ગુલ્મ, સોબ્ધ, કાલેગ, અજીર્ણ, યદૃતરોગ અને શ્વાસરોગ નાશક અને તિક્ષણ છે.

ચિંચાક્ષાર—પેટનું શુળ, ગુલ્મ, પથરી અને મૂત્રકૃમ્હૂ નાશક અને અગ્નિપ્રદિપ્ત કરનાર છે.

યવક્ષાર—દીપન, પાચન, કૃમિધ્ન, મૂત્રલ, વાતનાશક તથા શ્વેદ, ગુલ્મ, શુળ, પ્લીહા, ખાસી, આનાહ, ઉદરરોગ, કંઠરોગ અને અમ્લપિત નાશક છે.

સાજીખાર—ઉષ્ણ, વાતહર, પાચક તથા ખાંસી, દમ અને કક મટાડનાર, દીપન, પાચન કરનાર, તથા આધ્માન, કમિ અને ઉદરરોગ માટે કીક છે.

ખિડલુણ—તિક્ષણ ઉષ્ણ, દીપન, રૂચીકર, ક્ષાગ્રયુક્ત, કકવાતનું અનુલોભ કરનાર તથા અજીર્ણ, આક્રમે, શુળ, મળબધ અને હૃદય ગૌરવ મટાડે છે.

સચરલુણ—પાગન, દીપન, વાનનાશક, રોચક તથા ગુદ્મ, શળ, આક્રમે, ઉર્ધ્વાવાયુ વિગેરે મટાડે છે.

સાંભરલુણ—મેદન, દીપન, ઉષ્ણ, તિલ્લુ, કટુપાટી, પિત્તવર્ધક તથા ચર્શ, ક્રોધાનુ બધન વિગેરે મટાડે છે.

મધુદ્રલુણ—ગરમ તેમજ દડાઇમા મધ્યમ, ઠાગ્યુકત દીપન, રૂચી વધારનાર તથા મળબધ મટાડનાર છે

સિંધાલુણ—દીપન, પાચન, શીતળ, લઘુ, નેત્રહિતકારક, પિત્તનાશક, ત્રિદોષનાશક, રૂચીકર, સદૈવ પથ્ય પ્રણયોપનાશક અને કમણ્ણ્યત મટાડનાર છે

દ્રવ્યગુણુસાર ખંડ રજ્ઞે.

અગર—કક અને વાયુ નાશક, નેત્રરોગ, ચામડીના દરદો અને કાનનાં દરદો દૂર કરનાર, પિત્ત વર્ધક અને લઘુ છે તથા સ્વાસ રોગની ખાસ દવા છે.

અતિવિષ—દીપન, પાચન તથા કક, પિત્ત, ગ્રહણીદોષ, અતિસાર, આમ, જ્વર, કાસ, વમન અને કૃમિ નાશક છે

અનતમુળ—રક્ત શોધક, જ્વર, અતિસાર, ઉપદશ, મુત્રપ્રમેહ, મુત્રદોષ નાશક વીર્ય રજ અને રક્ત શોધક વૃષ્ય, રસાયન, બલકર અને શુક્ર પેદા કરનાર છે

અધેડા—સારક, તિક્ષ્ણુ, પાચક, મુત્રલ, અગ્નિ દિપક કફ્ફન, ચર્મરોગ નાશક અને વૃષ્ય છે

અકકલકરો—ઉષ્ણ, ક્ષોભક, થુક લાવનાર અને તીખો છે સળેખમ, સોળ, વાયુ તથા કફનો નાશ કરનાર છે.

અરણી—ગરમ, તીખી, કટવી, તુરી, મધુર, અગ્નિ કરનાર, સોળ, કફ, વાયુ અને પાન્ડુ મટાડનાર છે.

અબ્જુન—હરોગ, ક્ષત અને મેન્રોગ નાશક તથા શીતવીર્ય છે.

અશોક—અખચી, તરપ, દાહ, કૃમિ, શોષ, વિષ, રક્તદોષ અને ગર્ભાશયના દોષ મટાડનાર તથા ધારક છે

અજમો—તીખો, કડવો, રૂચિકર, ઉષ્ણ, અગ્નિદીપક, પાચક, સારક તથા વૃષ્ય છે. શુળ, આધ્માન, વાતી, કૃમિ અને ગુલ્મ મટાડે છે.

અજમોદ—રૂચિકર, દિપક, તીક્ષ્ણ, રૂક્ષ, ગરમ, વૃષ્ય, બળકર, લઘુ, મલસ્થલક, ગ્રાહક તથા પાચક છે આધ્માન, શુળ અને વાયુને મટાડે છે.

અધ્વજધા—વાયુ અને કફ નાશક, બળ વધારનાર, પુષ્ટિ કરનાર, રસાયન, અતિશય વિર્યવર્ધક તથા કૃશતા, ક્ષય અને સોજા મટાડનાર છે.

અરકુરી—(વાસા) કફ, ખાંસી, વાસ, ચ્વરભગ, ક્ષય, ન્વર રક્તપિત્ત ઉલ્લી, મેન્, અને કુષ્ટ નાશક છે.

અળસી—ઉષ્ણ, કફપિત્ત વર્ધક, ત્રણ પકવનાર, ત્રથી અને સોજા મટાડનાર તથા દાહયુક્ત પ્રમેહ અને ઉનવા માટે ઉત્તમ છે.

આકડાના સુળની છાલ—ઉષ્ણ, શોષક, સ્વેદક, વમન કરનાર, કકર્ષન, ક્ષોભક, વાતહર અને આમ નાશક છે ઉપદશ, રક્તદોષ, ખામી, કફ, મગ્ગો ત્રિગેરમા ખાસ ઉપયોગી છે

આમળાં—હરોગને મળતા છે, રક્તપિત્ત અને પ્રમેહમા હિતકારક, સદાને માટે પથ્ય, આરોગ્ય વર્ધક તથા નેત્ર, વાળ, ગ્કત, ત્વચા અને દાતને માટે હિતકારક, ત્રિદોષ નાશક અને રસાયન છે.

આદુ—ગરમ, અગ્નિવર્ધક, વાયુ અને કફ મટાડનાર તેમજ સુકને મળતુ છે

આંખો—કફ, વાયુ અને આમ મગ્ગહણીનો નાશ કરનાર તથા અગ્નિ વર્ધક તેમજ બળ અને વીર્ય વધારનાર તથા ઉષ્ણ છે

આમલી—સારક, રૂચિકર અને પિત્તશામક છે. ખટાશ લાવવા કે રૂચિ વધારવા તેનો દાળ શાકમા ઉપયોગ થાય છે તાવની ગરમિ, તરપ, કમળપત, વાયુ, અરૂચિ, પેશાબની ગરમિ વિગેરે મટાકે છે.

આંખાહુળદર—ચળ, ઉગ્રપણુ, ઉધરસ, દમ, આચકી, તાવ, શુળ, વાયુ, સન્નિપાત ન્વર અને મુખરોગ નાશક, રોપણુ, ઠંડી અને શોધક છે

આવળ—મૂખરોગ, જતુ, પ્રણુ, સોળ અને દાહ નાશક, ગ્રાહી, શોથદન અને આખને હિત કરનાર છે,

ઈન્દ્રયવ—ગ્ધતદોષ, આમ, આમરકત, સંગ્રહણી, તાવ, ત્રિદોષ અતિસાર, કૃમિ, વિસર્પ અને ક્રોઠ નાશક, સક્રોચકારક તથા દીપન છે.

ઈન્દ્રવારૂણીનું મુળ—પિત્ત, અર્શ, અને શુળ નાશક, રેચક, ગર્ભપાન કરનાર અને આર્તવ શોધક છે (ફળ) ઉદરરોગ, કમળો અને પિત નાશક છે

ઇસસ—ફેફસા અને શ્વાસ નળીના દરદોનો નાશ કરનાર, પ્રણુ શોધક, રોપણુ અને કફદન છે

ઉપલેટ—જતુ, અજીર્ણ, આમડીના દર્દ, શરદી, શ્વાસ અને ઉધરસ નાશક, પૌષ્ટિક, શોધક, વાતહર, ઉષ્ણ, મુત્રલ અને ઋતુ લાવનાર છે.

ઉદરકની—પિત્તવિકાર, દાહ, વાતરકત, રતવા, કૃમિ તથા ઉદરવોનો નાશ કરનાર, મુત્રલ, શોધક અને લોહી સુધારનાર છે

ઉલીરીંગણી—દમ, ખાસી, ન્વર, શરદી, કફ અને વાયુનાશક, ઉષ્ણ અને ધારક છે

ઝેખરો—સધિવા, સોળ, ચક્રતરોગ અને ક્ષિણતા નાશક, મુત્રલ અને ધાતુ પુષ્ટ કરનાર છે

ઝેરડ—(મુળ) કફ, વાયુ, ન્વર, સોળ, આમવાયુ, કડી અને ખરિતગત વાયુ તથા શીરશ્લ નાશક (પત્ર) વાયુ, કફ, મૂત્રકૃચ્છ અને

વૃદ્ધિ નાશક તથા રક્તપિત્ત વર્ધક (કૃળ) શળ, વાયુ, યકૃતરોગ, પ્લીહા-રોગ, ઉદરરોગ અને અર્શ નાશક તથા દીપન (મન્જળ) વાયુ, શરદિ અને ઉદરરોગ નાશક તથા મળ ભેદક (નેલ) વિગ્નેયક, વાતહર અને વૃધ્ધિહર છે.

એલચી—(મોટી) રક્તપિત્ત, ઉલટી, શીરરોગ, મૂત્રખ્ધ, તમ્પ અને ક્ષુ નાશક તથા અગ્નિ વર્ધક (નાની) મૂત્રકૃચ્છ, શ્વાસ, હૃગ્મ, આધ્માન, ઉધગ્મ, ક્ષુગ્મ અને વાયુ નાશક છે.

એળીઓ—અંધકોપ, ઉન્માદ, હીઝીરિયા, પિત્તજન્ય દરદો, જ્વર તથા ઉદરરોગમા હિતકારક, રેચક અને ઋતુ લાવનાર છે

એથમી છુડ—અતિસાર, ઉલટી, તમ્પ, ઉનવા, અત્યાર્તવ, ધાતુક્ષય, આમરકત અને પ્રદર નાશક, શિતળ તથા ગ્રાહી છે.

કચુરો—તાવ, આમડીના દગ્દ, કોઠ, શીળમ અને ગલગડ નાશક તથ શોધક છે

કડુ—મળાવરોધથી થતા દરદો, ક્ષુ, પિત્ત, જ્વર, પ્રમેહ, ઉધગ્મ, યકૃતરોગ, રક્તદોષ, દાહ, કોઠ અને કૃમિ નાશક, સુક્ષ્મરેચક, ભેદક અને દીપન છે.

કપાસ—(મળની છાલ) રક્તસ્થભક, ગ્રાહી વેણુલાવનાર, પ્રસવ પછી ગર્ભાશયમાથી થતા રક્તશ્રાવને રોડનાર, મ્નાયુ સકોચક, (કૃળની મીજ) પૌષ્ટિક, મધુપ્રમેહ વાળાને ઉપયોગી તથા બળ વધારનાર છે

કડાછાલ—રક્તદોષ, હૃગ્મ, આમરકત અને જ્વરનાશક, ગ્રાહી, શીતળ અને પિત્ત શામક તથા દરેક જાતના અતિમારની ખામ દવા છે

કપૂર—ક્ષુ, પિત્ત, દાહ, તરપ, વિપ, મેફ, દુર્ગંધ, આક્ષેપ અને આધ્માન નાશક, શ્વેદલ, મધુગ, લઘુ અને ધારક છે

કપ્પાખચીની—ખેત પ્રદર અને મૂત્રકૃચ્છ નાશક, પ્લેબને બહાર કાઢનાર, અગ્નિદીપક અને મૂત્ર વર્ધક છે.

કુપુર કાચડી—ઉખાડા, ખગ્ગ અને લુખસ નાશક તથા શીતળ અને મગજને સુધારનાર છે.

કચનાર—કૃમિ, દરેક જ્વનના રક્તવિકાર અને વૃણુ નાશક, ગોધક, સ્થલન અને પૌષ્ટિક છે

કમળકાકડી—શીતળ અને ગ્રાહી તથા પેટનો વાયુ, તગ્પ, ઉલ્લટી, અતિસાર, ગ્લેનશ્રાવ અને નખળાઇ મટાડનાર છે. કમળ કાકડી એટલે કમળના કળનુ મીજ વાપરવુ જોઇએ પ્રતિનિધી કમળ પુષ્પ છે

કમળ પુષ્પ—ધારક અને શીતળ તથા પિન્ત, વાયુ, દાહ અને જ્વર નાશક છે તથા જ્વર મટાડી ઉધ લાવે છે,

કરીયાતુ—દરેક જ્વનના તાવ, ત્રિદોષ, ચક્રતરોગ, કૃમિ, ક્રાહ અને કફ નાશક, વાતક અને કટુ પૌષ્ટિક છે

કાકડાસિંગ—શ્વામ, કાસ, હેડકી, જ્વર, ઉલ્લટી અને ઉર્ધ્વ-વાત નાશક તથા કર્ફન છે બાળકોની ખામીની ખાસ દવા છે.

કાયકળ—બહુમુત્તા, ઉંધરગ, શ્વામ, ઉલ્લટી, અગ્નિ, શરદિ, કક્ષાતિમાર, કકજ્વર, સન્નિપાત અને કકરોગ નાશક છે દાત અને મગજને હિતકારક તથા છીક લાવનાર છે

કાંકચ—વિષમજ્વર, ઉદરરોગ, વધરાવળ, હીષ્ટીગ્રિયા અને કૃમિ નાશક, કટુપૌષ્ટિક તથા પાચન છે

કાળાદાણા—સોળ, ઉદરરોગ, કૃમિ અને જ્વરનાશક, વિરેચક તથા નસોતગ્ને મળતા છે

કાથો—અતિસાર, મુખના ચાદા, સ્વરલગ અને ઉપદપ નાશક, સ્થલન, શીતળ અને રોપણ છે.

કાળીમુસળી—પૌષ્ટિક, વિર્યની વૃદ્ધિ કરનાર, રમાયન તેમજ ઉણુ છે. અને ખાસ કરીને શકિત વર્ધક દવાઓમા વપરાય છે

કાળીપાટ—પિત્તજ્વર, વિષમજ્વર, અતિસાર સાથેનો તાવ,

તગ્ન, ટૂમિ, મોજ્જ અને ચામડીના દરદોનો નાશ કરનાર, કટુપૌષ્ટિક, શોષક અને મુત્રલ છે.

કીડામારી—ચુક, ટૂમિ, વાયુ, શુળ, ગોળો, જ્વર, આક્રો, અજીર્ણ અને અક્રિ નાગક તથા બાળકોનો જ્વર, ઉલટી, ભાર મળાવગેધ અને સોજા મટાડનાર તથા સ્વેદલ છે.

કીરમાણી અજ્જમો—પેટના ટૂમિ, ચુક વાયુ, શુળ, અપસ્માર, તાણ વિગેરે મટાડે છે તથા પેટના વાયુ માટે ચાલુ વપગાય છે

કુકડવેલ—હડકવા, સર્પવિષ અને ઉરરોગ, નાશક, રેચક, વમિકારક, છીંકલાવનાર તથા કમળો મટાડનાર છે

કુંવાર—હિરોગ, પ્લીહાગ, માદો નાવ, ચક્રતપિન્ત, અર્શ, ચામડીના દરદ, ગોળો અને પિન્તજન્ય સઘળા ગેગોનો નાશ કરનાર, રેચક, શોષક અને કુડી છે.

કુખો—તદ્રા, ભ્રમ અને વાતજ્વર નાશક, ઉષ્ણ વીર્ય, મૃત્તિકારક, સ્વેદલ અને કકદ્ધ છે. તથા વિષમજ્વર અને સર્પવિષ મટાડે છે

કળથી—કક, વાયુ, ગોળો, પથરી, મેદ, ઉધગ્મ, શ્વાસ, પ્રમેહ અને મત્તકૃમ્ણ નાશક, ધાગક પરગેવો ગેકનાર અને દુખતી આખને દિતકર છે

કુખાન્ડ—(કાચુ) પિન્તદ્ધ, (મધ્યમ) કકકારક, [પાકુ] ત્રિદોષ અને ઉન્માદ નાગક, મળમત્તની શુદ્ધિ કરનાર, વિર્યવર્ધક અને પથ્ય છે

કુવાડીચો—ત્વગદોષ, જ્વર, ગાંઠ, વાતરકત અને ભીલામાના મોખ્ખનો નાશ કરનાર છે. તેના ખીજની ચ્હા બાળકના દાંત આવતી વખતના તાવતી ખામ દવા છે દાદર અને કુષ્ટ માટે ઉત્તમ છે

કેશર—ચલક, વાજકરણ, પૌષ્ટિક તથા આખ અને મગજને દિતકારક, સ્ત્રીગેગ અને શ્રીગેગ મટાડે છે

કેળ—વાતપિત અને મધુપ્રમેહનો નાશકરનાર, શુક, બળદાયક અને શીતળ છે (કળ) ગાઠને પકવનાર છે (રમ) સર્પવિષની ખાસ

દવા છે અને ક્ષયને પણ મટાડે છે.

અડસલીચો—(પીત્તપાપડો) જીર્ણુત્વગદોષ, પિત્તની તૃષા, શોષ, ઉલટી અને ઝાડો તથા હાથ, પગ અને માથાનો દુખાવો, આદાશીશી અને ઉનવા નાશક, જ્વરદ્વન, પિત્તશામક અને મૂત્રલ છે.

ખજુર—ક્ષય, વાયુ અને પિત્ત નાશક, શુક્રલ અને માસ વર્ધક છે.

ખેર—કોઠ, વિસર્પ, મેહ, મેદ, મુખરોગ, કફરોગ, દંતરોગ અને રક્તજ્વરોગ નાશક, શીતળ, કપાય અને ધારક છે.

ખસખસ—સ્થલક, નિદ્રા લાવનાર, પૌષ્ટિક, કકકારક, પીડા શામક તથા વાજકર છે એના ડોડવાનો સેક પીડાશામક, શોધદ્વન અને ઉપકારી છે.

ખેર—[ગધીલો] મુખરોગ અને રક્તદોષ નાશક છે

ખાખરો—ગોળો, સંગ્રહણી, હરસ અને સ્વરલગ નાશક તથા દીપન, (પુષ્પ) મૂત્રલ તથા કફ, રક્તપિત્ત, તરપ, દાહ, વાતરક્ત અને કોઠ નાશક તથા ધારક છે [ફળ] અર્શ, કૃમિ, કોઠ, ગોળો અને ઉદરરોગ નાશક છે.

ખપાટ—પૌષ્ટિક, વિર્ય વધારનાર, વાતનાશક તથા મુત્રરોગ અને પ્રમેહ નાશક છે

ખુરાસાની અજમો—નિદ્રા લાવનાર, પીડાશામક, મૂત્રલ તથા શક્તિ, વાયુ, કફ અને મગજનાં દરદો મટાડે છે.

ગંગો—ત્રિદોષ, આમ, મેદ, કોઠ, વાયુ, ઉદરસ, પાન્કુ, કમળો, રક્તદોષ અને ઉલટી નાશક, ધારક, રસાયન, શીતળ, પૌષ્ટિક, શમન અને શોષક છે.

ગરણી—[ખીજ] શ્વેત કુષ્ટ, ઉદરરોગ અને આદાશીશીનો નાશ કરનાર તથા મૂત્રલ (મુળ) મોળ, અને વમી કારક તથા પેશાબની બળત્રા અને કફ નાશક તથા સખ્ત રચક છે

ગગેરણુ—મળને બાધનાર, પૌષ્ટિક, વિર્ય વર્ધક, સ્થલક તથા પ્રદર, ધા, વ્રણ વિર્યશ્રાવ તથા સોમરોગ મટાડે છે

ગરમાગો—અણુર્ણુ, મળાવરોધ, ભાર, મન્નિપાત, જ્વર, ઉદરરોગ અને વાતરકત નાશક, મોટી માત્રામાં રચક અને શોધક છે.

ગળાણી—પિત્ત, ઉધરમ, રકતવિકાર, વ્રણ અને જ્વર નાશક, શોધક, શીતળ અને મુત્રત છે

ગુલ્મર—રકતદોષ, પિત્ત, હૃદયરોગ, કક, ખામી, અને લીવરના દરદો મટાડે છે પૌષ્ટિક, દીપ્ત, પાચન અને ઠંડુ છે તથા વૃણને મટાડી શુદ્ધ કરે છે.

ગુગળ—મેદ, ક્રોધ, આમવાયુ અને ત્રિદોષ નાશક, અગ્નિકારક, મગજપુષ્ટ કરનાર, શોધક અને રોપણુ તથા દરેક જાતના વાયુની ખાસ દવા છે. કૃમિન તથા ગ્લાયન છે

ગોમુત્ર—કૃમિ, પિલ્હારોગ, પાન્ડુરોગ, ઉદરરોગ, કબજિયત, અર્શ, વિપદોષ અને ક્રોધ નાશક તિક્ષણુ, ગરમ અને ખારવાળુ છે

ગોરોચન—ઉન્માદ, ગર્ભશ્રાવ, ક્ષત અને દુષિત ગત માટે હિતકારક, કાન્તિદાયક તથા આક્ષેપ અને બાળરોગની ખાસ દવા છે.

ગાંજી—નિદ્રા લાવનાર, મત્રણ, મગજને શાન્ત કરનાર હીષ્ટી-રિયા નાશક તથા વધારે લેવાથી નીમો લાવનાર છે.

ગારખમુંડી—ગ્લાયન, કૃમિન, પાચન, પિત્તશામક અને વૃણ છે તથા ગતશોધક અને સ્વરકર છે.

ગુન્દ—પૌષ્ટિક અને વિર્ય વર્ધક છે. વાતરોગ માટે ઠીક છે, સ્થલક અને શુક્રને ધટ્ટ કરનાર છે

ગોખરૂ—પદ્મવ, પિન્તાતિસાર, વિર્યશ્રાવ, નબળાઈ અને મુત્ર વ્યાધિ નાશક, ધાતુપૌષ્ટિક, શીતળ અને મૂત્રલ છે

ચવક—અગ્નિ વધારનાર અને દિપ્ત પાચન છે તથા યકૃત, કક, ખરણ અને મદ્દાગ્નિ મટાડનાર અને ગુદયરોગ નાશક છે

ચંદન—[ત્રેત] ત્વગરોગ, તરપ, દાહ, પિત્તમેહ, ઉલ્લી અને રક્તપિત્ત માટે હિતકારક તથા ઠંડુ છે. [ગુકત] શીતળ, કાન્તિદાયક, લેપ માટે ઉત્તમ તથા રતવા મટાડનાર છે.

ચિત્રક—સોળ, અર્શ, યકૃતરોગ, પ્લીહારોગ, કૃમિ અને કાઠ નાશક, પાકમા અગ્નિ જ્વેષુ, વાતહર, દીપન અને પાચન છે.

ચંપૌ—શીતપિત્ત, કૃમિ અને કૃકરોગ નાશક છે

ચણાઈ—[મુળ] જ્વેડીમધને મળતુ છે અને ઉધરસમા વપગય છે તથા પૌષ્ટિક, શીતળ અને વાતહર છે [પાન] મોઢાની ગરમિ, સ્વરભગ અને ઉનવા નાશક છે

ચિમેડ—પ્રદર અને ઋતુદોષમા હિતકારક તથા પૌષ્ટિક છે આંખની ખામ દવા છે

ચોપચીની—ઉપશ્વંગત સઘળા ત્વગદોષની ખામ દવા છે તથા શોધક અને પૌષ્ટિક છે. વાતરોગ માટે ઉપયોગી છે

જટામાંસી—વાઇ, હીષ્ટીગિયા અને વાત વ્યાધિમા હિતકારક, ઉષ્ણ અને સ્નાયુઓને શીથીલ કરનાર છે

જવાસો—સારક તથા શગદિ, જ્વર, કક, પિત્ત, વિસર્પ, સ્વાસ મત્રકૃષ્ણ અને ખાસી મટાડનાર તથા મુખરોગ નાશક છે.

જીરૂ—અજીર્ણ ચુક, અરુચિ અને હેડકી નાશક, વાતહર અને દીપન છે તેમજ જીર્ણજ્વર અને પિત્ત વિકારનો નાશ કરે છે

જાળુ—(હાલ) સ્થલક, શોધક તથા રોપણુ છે (ખીજ) મુત્રના પ્રવાહને કમી કરનાર, શોધક સ્થલક અને રક્તશ્રાવ મટાડનાર છે (ફળ) રક્ત શોધક, સત્રહણી નાશક, પાચક અને રૂચિ કરનાર છે.

જાયફળ—કક, વાયુ, ઉલ્લી, પીનસ, કૃમિ, ઉધરસ, શોષ અને અજીર્ણ નાશક, દીપન મળસ્થલક, ગ્રાહી, પૌષ્ટિક, માદક, ઉષ્ણ અને દ્રષ્ટિને મજબુત કરનાર છે તથા વીર્યનું સ્થલન કરે છે.

જલવત્રી—માદક ગુણ સિવાય દ્રવ્યે ગિને જલકળને મળતી છે.

જેઠીમધ—ખાસી, મુખપાક, સ્વરલગ, ઉત્તવા તથા પિત્તજ્વરની તૃપા અને ઉલ્લટી નાશક, પ્રમેહ અને ત્વગદોષમા હિત કારક, શીતળ, ક્ષુદ્ર પૌષ્ટિક તથા સાગક છે

તગર—અપરમાર, શુભ, નેત્રરોગ અને ત્રિદોષ નાશક તથા વેદના મટાડનાર છે

તમાલપત્ર—કક, વાયુ, હૃગ્સ, હૃસ્લામ, અગ્નિ અને પીનસ નાશક તથા તજને મળતાં છે

તજ—જકરનાં દ્રવ્યો, મોળ, ઉગકા, ઉલ્લટી અને શર્દિ નાશક, વાયુ પ્રકોપના દરેક દ્રવ્યોમા હિતકારક ઉષ્ણ અને દીપન છે

તુળશી—કક, ક્રોટ, પાપ્પા ગળ, કૃમિ, જ્વર અને વાયુનો પ્રકોપ મટાડનાર છે (કૃણ) શ્વામ અને અમ્લપિત નાશક તથા ઉષ્ણ છે.

તલ—પૌષ્ટિક, દુગ્ધ વર્ધક, મત્તલ અને ઋતુલાવનાર તથા અર્શમા કાયદા કારક છે. (તેલ) ત્વગદોષ, શરીર, વાળ અને કાનને હિતકારક છે કાળા તલ બહુમુત્રમા ઉપયોગી છે

ત્રાયમાગ—જ્વર, યજ્જો, પિત્તજ્વર અને શ્વિલોદ્ગમા હિતકારક, કક, પૌષ્ટિક અને સાગક છે

ત્વત્તીમૃગ—આધ્માન, કમળો, ગોળો, પ્લીહારોગ, ઉદ્ગેગ અને ક્રોધ નાશક તથા વેચક છે.

દાર્દુલદર—મુખરોગ, પિત્તપાન્ક, યકૃતદોષ અને પ્રમેહનાશક, આંખને હિતકારક તથા લગદરને મળતી છે

દારુમ—ઉલ્લટી, દાહ, તૃપા અને પિત્ત નાગક, સ્થલક અને કૃમિદ્વં છે, તથા ખાસી, ઝાડા, મગડો અને રક્તશ્રાવમા ખામ ઉપયોગી છે.

દ્રાક્ષ—ક્ષય, તૃપા, વાતરકત અને પિત્તરોગમા પથ્ય મધુર, શીતળ, બળકારક અને સાન્ક છે

દેવદાર—આધ્માન, સોજા, હેડકી, તાવ, રક્તપિત અને ક્ષય નાશક, શ્વેદન, મૂત્રક અને મૃતિકાને માટે હિતાવહ છે.

ધાવડીપુલ—અભનનો ખામ ગુણુ હોઇ, અનિસાર ગ્હતાતિસાર, સંગ્રહણી, અત્યાર્તવ, બહુમુત્રતા અને રક્તપિત નાશક છે.

ધ્રાણા—જ્વર, તૃપા, દાહ, ઉલ્કટી, શ્વાસ, ઉધગ્સ, હરસ, આમ, પિત અને કૃમિ નાશક, પાચન, ધારક, દીપન, અને સ્નીગ્ધ છે

દ્રો—સોજા, તગ્પ, દાહ, ત્વગદોષ, રક્તપિત અને ક્ષય નાશક છે. રક્તશ્રાવ તથા પ્રદરમાટે હિતકારક છે.

ધમાસો—અળ, આમડીના દરદ, પિતજન્ય તૃપા અને ઉલ્કટી નાશક, ધણુજ શીતળ અને કિચીત મુત્રક છે

નસોતર—રેચક હોઇ, ચક્રતોદર, જલોદર, કૃમિ, સોજા, માથાનો દુખાવો, ભસ્મકંગેગ, લુખમ અને વાત વ્યાધિમા શોધન માટે તેનો રેચ ઉપયોગી છે કાળા નસોતર કરના શ્વેત વધારે ગુણુ યાયક છે.

નબલા—વીર્ય વધારનાર તથા કક્ર, વાત, ગ્હતદોષ, જ્વર તથા કુષ્ટરોગ નાશક, આમડી તથા કેશને હિતકારક છે

નગોડ—ગલગડ, અપચી અને વાતવ્યાધી નાશક (પાન) ગાક પકવનાર અને કૃમિધન છે તથા દુષ્ટ વૃણુ, નાસુર અને ભગદર માટે તેના પાનની લુગદીથી સિન્ધ કરેલ તેલ હિતકારક છે. વાળ માટે પણ એતુ પકાવેલુ તેલ બહુજ હિતકારક છે

નાગરવેલ [પાન]—વાતહર, ઉષ્ણ, દીપન અને પાચન છે તથા મેળા, અચ્ચી, મોઢાની ખરાબ વાસ, સુસ્તિ વિગેરે મટાડે છે શરદી મટાડવા તથા શરીરમા ગર્મિ લાવવા પાનના રસમા કેટલીક દવાઓ અપાય છે.

નાગકેશર—આમપાયક, તગ્પ, શ્વેદ, રક્તશ્રાવ, છદી, વિમર્ષ અને અર્શી નાશક છે.

નાગરમેથ—અગ્નિ વધારનાર, શીતળ, ધાગ્ક, પાચન, કક, પિત્ત, રક્તપીડા, તરપ, જ્વર, અશ્ચિ, આમ, રક્તશ્રાવ અને ઝાંડા મટાડનાર છે.

નારગી—અજીર્ણ, ખોટી ગર્ભિ, ત્વગદોષ, તૃપા, મોળ, દાત-માથી પડતુ લોહી તથા લાથપગના દાહમા કાયદા કાગ્ક, શીતળ અને પિત્તનાશક છે દ્વમેશા ખાવાથી રક્તદોષ મટાડે છે

પટોલ—વાયુનાં દગ્દો, જ્વર, ઉદરરોગ, કમળો, વિચ્છ્રાવ અને ચામડીના દગ્દોમા લિતકાગ્ક, રૈચક અને ગોધક છે.

પદમક—ગર્ભમચ્છાપક, દાહ, કક, રક્તપિત્ત, ઉલટી, કુષ્ટ પ્રણુ, જ્વર, અને તરપને મટાડે છે ઉત્તમ સુર્ગધી યુક્ત છે

પીપર—વાયુ, શરદિ, ઉદરરસ, શ્વામ નાશક, અગ્નિદિપક, સાગ્ક અને ઉષ્ણ છે

પુષ્કરસુળ—પડખાનુ શુળ, ખાસી, શ્વાસ, અરદિ વિગેરે મટાડેછે.

પાપાણુલ્લેદ—જ્વળ, હરસ, ગોળો, યોનીરોગ, પ્લીહારોગ અને મુત્રાશયના મધળા દરદોનો નાશ કરનાર, પિત્ત શામક, અગ્નિ શોધક અને મૂત્રલ છે

પ્રિયગુ (ઘડુલા)—પિત્ત, શ્વેદ, જ્વર, તગ્ધ વિગેરે મટાડનાર અને હૃદયને લિતકાગ્ક છે

બકુલ—[જાલ] દાતને મજબુતી આપનાર છે [ફળ] ધાગ્ક છે. [વચ્ચેનો ભાગ] મૃદુ રૈચક છે

બહુડાં—અગ્નિ, પિત્ત, કૃમિ અને સ્વરભગ નાશક, પિત્તશામક, બેદક અને ચક્ષુષ્ય છે તથા શ્વામ અને કક માટે લિતકાગ્ક છે

બદામ—વિચ્છ્રા મબધીના મધળા દરદોનો નાશ કરનાર, પૌષ્ટિક, શીતળ, મગજપુષ્ટ કરનાર અને આખનુ તેજ વધારનાર છે

બળખીજ—પુષ્ટિકારક અને મુત્રલ છે, ઉન્માદ અને મુત્રાશયના દગ્દોમા કાયદા કાગ્ક અને ચ્ચલક છે

ખડુકુંઘી—ધાતુક્ષિણતાનાં દર્દ, પ્રમેહ, ઉત્તવા અને લુ નાશક મુત્રલ, તથા ક્રિચીત સ્થલક છે

ખાવચી—ત્વગ દોષની ખાસ દવા છે પાંકુ, કૃમિ, કુષ્ઠ, સોળ ખરજ વિગેરેમા હિતકારક છે.

આહ્મી—પાન્કુરોગ, મેદ, ગ્લતદોષ અને ઉધગ્સ નાશક, બુદ્ધિ, મૃતિ અને આચુષ્ય વર્ધક, સ્વગ્દાયક, રસાયન, સારક અને શીતળ છે.

ખાવળ—કફ, ક્રોઢ અને કૃમિ નાશક તથા ધારક છે [ચુ] વાનપિન્ત, રક્તાતિસાર, ગ્લતપિન્ત અને પ્રમેહ નાશક છે.

ખીજેર—અરૂચિ, જઠરનાં દરદો, ઉલટી, શળ, દાહ અને તૃષા નાશક, અમ્લ, દીપન અને પિત શામક છે.

ખીલી—દરેક જ્વતના અતિસાર અને સગ્રહણી નાશક, આમને પચાવનાર, ગ્રાહી, દીપન અને પિન્ત નાશક છે

ભાંગરો—કફ, પાન્કુરોગ, ત્વગદોષ, તાવ અને મેદ નાશક છે તથા આખના દરદો અને કેશને હિતકારક, પૌષ્ટિક, રસાયન અને પિન્ત શામક છે.

ભોરીંગણી—તાવ, વાયુ, કફ, ઉલટી, ઉધગ્સ અને શ્વામ નાશક તથા ગરમ છે

ભારગી—શગદિ, દમ, તદ્રા અને ભ્રમ નાશક, ઉષ્ણ અને જ્વરધ્ન છે.

મરી—રૂચિકર, અગ્નિકારક, ઉષ્ણ અને પિન્ત કરનાર છે. તથા શ્વાસ, શળ, કૃમિ, કફ અને વાયુ નાશક છે.

મજ્જ—શરદિ, સોળ, રક્તવિકાર, રક્તાતિસાર, ક્રોઢ, પ્રણુ, મેદ તથા આખ, કાન અને યોનીના દરદોનો નાશ કરનાર, કાન્તિદાયક, શીતળ અને પિન્ત શામક છે.

મોચરસ—ઝાડો, મરડો, પ્રફર, વિર્યશ્રાવ અને અત્યાર્તવ નાશક શીતળ, ધારક મ્થલક અને વૃષ્ય છે.

મીઠળ—ત્રણ, દ્રાહ, કક, આક્રમે, મોબ્બ અને ગુલ્મ નાશક તથા વામક છે.

માલકાંકણી—અજીર્ણ, મદાગ્નિ, વાતરોગ, ફેગ, ચક્રી અને વિપ નાશક, શ્વેદ્બલ, ગગ્મ, મારક, ઉલટી કરાવનાર, સ્મૃતિ આપનાર, ઝગ્તુ લાવનાર, ઉષ્ણવિર્ય, વાતનાશક તથા અગ્નિ વધારનાર છે.

મરડાસિંગ—ગ્રાહી ગુણુ મુખ્ય હોષ, અતિમાર, મગડો, ચુક અને આક્રમે નાશ કરનાર છે.

મરવો—ઘણી ગિતે તુલસીને મળતો છે. કાનના શ્રાવ માટે કીક છે.

મહુડો—દાહ અને પિત્તજ્વર નાશક, શીતળ અને પૌષ્ટિક છે.

માયાં—ગ્રાહી ગુણુ મુખ્ય હોષ, અતિમાર અને ગ્હતાતિમારમા દિતકારક છે.

મુશાળી—(શ્વેત) મુખ્ય વાજીકરણુ અને પૌષ્ટિક તથા દરેક જ્વતની નળળાષ, પ્રમેહ અને પીડીતાર્વમા દિત કરક છે, શરીર તથા ધાતુઓને પુષ્ટ કરે છે.

રસવંતી—દાહ હળદરના ધનને ગ્મવતી કહેછે અને તે ગુણુમા દાહ હળદરને મળતી છે હરસ, રક્તશ્રાવ તથા પ્રફર માટે ઉપયોગી છે.

રાસ્ના—દરેક જ્વતના વાતરોગ, મોબ્બ, શ્વાસ, શુળ અને આમવાયુ નાશક તથા ઉષ્ણ છે.

રેણુકખીજ—કક વાયુ અને કકુ નાશક આર્તવની પ્રવૃતિ કરનાર અને આગ્નેય છે.

રોહિત—સાગક હોષ યકૃત અન પ્લીહાગેગ નાશક છે તથા રક્તનુ શોધન કરે છે.

રાળ—દુષિત રક્ત, વિસર્પ, તાવ, ત્રણ, અગ્નિદાહ અને પાશ્વ શળ નાશક તથા અતિસારની ખામ દવા છે.

લવગ—ઉલટી, આક્રો, શુળ અને ઉધરસ નાશક અગ્નિદીપક અને વાતહર છે ગર્ભિણીની ઉલટીની ખામ દવા છે.

લાખ—રક્તદોષ, ઉધરસ, હેડકી, તાવ, વાયુ, ઉરક્ષત ક્ષય, વિમર્ષ અને ત્વગદોષ નાશક તથા પૌષ્ટિક છે

લીંબડા—(છાલ) પિત્ત, કફ, શર્કા, વાયુ, ક્રોધ, અર્ચ્ચી અને જ્વર નાશક. (ફળ) ભેદક અને ઉષ્ણ તથા ક્રોધ, ગોળા, હરસ, અને કૃમિ નાશક [પંચાંગ] રક્તશોધક, ઉપદશ નાશક તથા જ્વરદન છે.

લોદર—રક્તશ્રાવ, રક્તપીડા, અતિસાર અને કંકપિત નાશક, ધારક, શીતળ અને ચક્ષુષ્ય છે.

લસણ—દરેક પ્રકારના વાયુનો નાશ કરનાર અને પૌષ્ટિક તથા ગરમ છે

લીલુ—ઉલટી, મોળ, અજીર્ણ અને ખોટી ગરમિનો નાશ કરનાર, અગ્નિદીપક, પિત્ત શામક અને શિતળ છે

લોખાન—ઉનવા, કફ, ઉધરસ, ક્ષય, દમ અને દુષ્ટ વૃણુનાશક, રોપણ તથા રક્તશ્રાવ બંધ કરનાર છે.

વજ્ર—[દૂધીઓ] અજીર્ણ, અપચ્ચ, અનાર્તવ અને સોમરોગ નાશક, ઉલટી કારક તથા બાળકોના રોગની ખાસ દવા છે. વાયુનાશક અને બુધ્ધિ વધાવનાર છે.

વડ—[છાલ] ગ્રાહી છે [ટીટા] ઠંડા અને પૌષ્ટિક છે (પચ વલ્કલ) વાયુનું પ્રક્ષાલન કરવાથી તેનું શોધન અને રોપણ કરનાર છે.

વરણો—વાયુ, કફ, મુત્રકૃચ્છ અને અશ્મરી (પથરી) મટાડનાર તથા ખરતી શોધક છે

વરધારો—જાનીનું દરદ ઉધરમ અને દમનો નાશ કરનાર, દરેક અગ્ને કૌવત આપનાર, પૌષ્ટિક, બુદ્ધિદાયક, વાજકર્ણ અને વાયુ નાશક છે.

વસલોચન—પિત્ત પ્રાધાન્ય દરદો, ઉધરસ, દમ અને ક્ષયમા

બહુ હિતકારક, શીતળ, પૌષ્ટિક અને પુષ્ટત્વ દાયક છે તથા જ્વર, પાન્ડુ, વાયુ, તન્પ, શ્વાસ અને રક્તપિન્નનો નાશ કરે છે.

વરિયાળી—ચુક, આકરો, ઉલટી અને વાયુ નાશક તથા દીપન છે.

વાગો—તાવની ગગમિ, તૃપા, ઉનવા, પ્રમેહ અને રતવામા હિતકારક, શોષક, શીતળ અને પિતશામક છે.

વારાહીકદ—ગર્ભાશયને શુધ્ધ કરનાર, વીર્ય વધારનાર, મધુર, કંડુ અને પૌષ્ટિક છે, પ્રમેહ, વિર્યશ્રાવ અને શુક્રદોષ મટાડે છે.

વિદારીકદ—વીર્ય સબધીના દર્દો અને નળનાઇમાં સ્ત્રી પુરુષ માટે ઉત્તમ ઔષધ છે. તથા મુત્રલ, પચવામા ભારે, વાજકરણ તથા જીવનીય છે.

વાવડીગ—કૃમિ, ચુક, અજીર્ણ અને મોળનાશક, વાતહર અને શોષક છે. જાળદા માટે ઉપરના દર્દોમા ખાસ ઉપયોગી છે જુનાં દરદો, વાનરોગ, ગ્ગતપિત અને કફ વિગેરે માટે ઉત્તમ છે.

શબ્ધુષ્ણિ—બુધ્ધિ વધારનાર, મગજના દર્દો મટાડનાર, જ્ઞાન-તત્તુઓને પ્રષ્ટિ આપનાર તથા ઉન્માદ અપરમાર, ગ્રહદોષ હીન્દીરિઆ વગેરે મટાડે છે

શતાવરી—અતિમાર, રક્તાતિસાગ, પિતપ્રકોપ અને મુત્રપિંડના દરદો તથા વાત વ્યાધિમા ક્ષાયદા કરક, શીતળ, મુત્રલ, પૌષ્ટિક અને ગ્રાહક છે. તથા પ્રમેહ અને રક્તપિત મટાડનાર અને ધાવણ તથા બુધ્ધિનો વધારો કરનાર છે

સરગવો—મંદાગ્નિ, યકૃત દોષ, સોજા, બરલ અને વિદ્રધિ તથા વાયુને મટાડે છે. નેત્રને હિતકારક છે.

સાતવિન—તાવ, વાયુ, પિત, ઉધગ્મ અને સુતિકાજ્વરનો નાશ કરનાર તથા ધારક છે

સરસડો—શીતળ અને દાહશામક હોઇ, ત્વગજન્ય અને રક્ત-વિકારના દરદોષા ખાસ ઉપયોગી છે તથા ગતવા અને વિમર્ષ મટાડી પ્રણુ શોધન કરે છે

સમેરવો—[શાલપર્ણી] કડવો, મધુર, અને ભારે, સ્વાસ, દમ્ત, શોષ, ઉલટી, ઝેર, ક્ષત, ખાસી, અને કૃમિ નાશક છે. નાનો સમેરવો—[પૃથ્વીપર્ણી] ત્રણેદોષ મટાડનાર, ગર્ભ, મધુર, વિર્યને વધારનાર તથા દાહ, જ્વર સ્વાસ, રક્તાતિસાર, ઉલટી અને તરપ મટાડનાર છે.

સુઆ (સવા)—વાતહર, દીપન, અને પાચન તથા અજીર્ણ, ચુંક, પેટનો દુખાવો, આળકાને ચતુ પેટનું દમ્ત, ઉલટી હુડકી વિગેરેનો નાશ કરનાર તથા સ્ત્રીયોને ઋતુ લાવનાર છે

સુઠ—શુળ, આમ, કફ અને વાયુ નાશક અગ્નિ દીપન અને ધારક છે તથા સુતિકાને હિતકારક છે

સોનામુખી—ચક્રતરોગ, પ્લીહારોગ, બહુમુત્રના, વિપમજ્વર અને કમળાનો નાશ કરનાર રક્તશોધક તથા રેચક છે

સરપુષ્પો—પૌષ્ટિક, મૂત્રલ અને કફદન છે તથા ખરલ, મુત્રા-ગયના વ્યાધિ, ઉધગ્ન, રક્તદોષ વિગેરે મટાડે છે

સારોડી—ચક્રતોદર, પ્લિહોદર, સોજા, પાન્કુ, કમળો, સર્વાંગ શોષ, દ્રેક જાતના પિત પ્રકોપના દરદો અને મુત્રાશયનાં દગ્દોનો નાશ કરનાર છે.

સાલમ—નપુસકતા, નિર્બળતા અને દરેક જાતની વાત વ્યાધિનો નાશ કરનાર તથા ધાતુને પુષ્ટ કરે છે.

સૂરણુ—અજીર્ણ, ભગંદર અને પ્લીહા રોગમાં ક્ષાયદાકારક, શોધક તથા હરસની ખાસ દવા છે

હુળદર—કફ, પિત, રક્તજ પીડા, સોજા, કોહ, મેદ અને ત્રણ નાશક છે.

હરડે—આગશ સિવાય અન્ય પાસ રસ વાળી, આયુષ્ય અને શુદ્ધિ વર્ધક, ગ્લાયન, સાગક અને અગ્નિ વર્ધક તથા શ્વામ, ઉધરસ, પાન્ક, યકૃતરોગ, પ્લીહારોગ, હરસ, ગોળો, વ્રણ, ઉલટી, કમળો, હૃદયરોગ, ત્રિદોષ અને મુત્રકૃચ્છ નાશક છે.

હિમજ—નાડી હરડને હિમજ કહે છે ખાસ ગુણુ રેચક તથા ગ્લન શોધક છે મરડો મટાડવા પાચમાત માત્રા લેવાથી મત્વર આગમ કરે છે.

હીંગ—ચૂક, તાણુ, આક્રમે, હેડકી, વાયુ, અજીર્ણ, કૃમિ, અતિ-સોર અને મગ્ગણી નાશક, ગરમ અને ગ્નપ્રવર્તક છે

હીરાગ્નોષા—ઉબ્ણુ, કકદ્ધન અને ઋતુ લાવનાર છ જુની ખાસી, પીડા માથે ઋતુ આવવુ, ઋતુ માક ન આવવુ, દાતનુ શુભ, દાતનો મડો, ભગન્, ગ્લનશ્રાવ, અત્યાર્નાવ વિગેરેમા વપરાય છે

હીરા દખ્ખણુ—અતિમાઠ, સગ્રહણી, ત્વક્રોષ અને વ્રણ વિગે-રેમા ક્ષયના કારક, વ્યજન અને શીતળ છે

કેટલાંક ઉપયોગી અનુપાનો

જેવી ગિતે પાણી ઉપર પડેલુ તેલનુ ટીપુ બધા પાણી ઉપર ફેલાઇ જાય છે, તેવી રીતે અનુપાન સાથે લીધેલુ આપધ આખા શરી-રમા ફેલાઇ સારો કાચદો આપે છે, આજ કારણથી એકજ ઔષધના પ્રયોગમા બે જુદા જુદા અનુપાન યોજવામા આને તો તે અનેક રોગોમા ઉપયોગી થઇ પડે છે જેમકે મકરધ્વજ એકજ ઔષધ હોવા છતા અનુપાન ભેદથી સર્વ વ્યાધિઓમા સારો કાચદો આપે છે અનુપાન ક્રોધપણુ સ્વરૂપમા આપી શકાય છે સુર્ણ, ગોળી, કવાથ, સ્વરસ, શર-બત વિગેરે પરતુ એટલુ જાણવુ જરૂરી છે કે રોગ ઉપર અનુપાન યોજવા માટે વનસ્પતિ કે ખનીજ દ્રવ્યનુ જ્ઞાન અતિ સુક્ષ્મ રૂપે હોવુ

જરૂરી છે અને એ સગવડ માટે તરતજ જોઈ શકાય એ હેતુથી આ ત્રયમાં આથી આગળ “ દ્રવ્યગુણસાર ” એ નામથી સુક્ષ્મ નિર્ધારનું પ્રકરણ આપવામાં આવ્યું છે

અનુપાન માટે કોઈ પણ ખાસ નિયમ નથી ગેગતી અવગ્યા તેમજ ઔષધીને જોઈ ચિકિત્સક પોતાની બુધ્ધિ પ્રમાણે નક્કી કરી શકે છે તે પણ સરળતાની ખાતર થોડાક અનુપાન આ નીચે આપવામાં આવ્યા છે.

નવિનજવર—આદુતો રસ, તુળસીનોરસ, ગડુચાદિ પાચન વિગેરે

વાતજવર—પર્પટકવાથ, પટોલાદિ કે ગડુચાદિ ક્વાથ વિગેરે.

કેન્ડવર—અષ્ટાગાવલેહ, પીપ્પલી ચુર્ણ વિગેરે.

સન્નિપાતજવર—દશમુળ, અભયાદિકવાથ, કુષ્ઠ, પીપર, પથ્યા-

દિપાચન વિગેરે.

જીર્ણજવર—ગળોતો સ્વગ્ન, મુત્તાદિ ક્વાથ, મધ પિપ્પર વિગેરે

અજીર્ણ—લીબુતો રસ, લાઇમવૉટર, સોડા વૉટર હરકે વિગેરે

અતિસાર—ચોખાનુ ધોવણ, કડાજાલ, ઇન્ડ્રજવ ચુર્ણ, ખીલી-

પત્ર, કેમ્ફરવૉટર વિગેરે.

રક્તપિત—કુટજ, વાસા દાડમકુલ, વ્રો વિગેરે

શ્વાસ—ભારગી, ભોરીગણી વિગેરે.

ખાંસી—વજ, પુષ્કર મૂળ, કપુર, આદુતો રસ, અરકુમીનો રસ.

અર્શ—ત્રિકળા ક્વાથ, જાશ, માખણ, ચિત્રક, સિલામ વિગેરે.

કૃમિ (પેટનો)—ખાખરાના ખીજ, વાવડીંગ વિગેરે.

પાન્ડુ રોગ—ત્રિકળા, ગોમ્ત્ર, મહુર વિગેરે

વાતરક્ત—સારિવા કૃષાચ, ગળો સ્વગ્ન વિગેરે

કુષ્ઠરોગ—લીબડાના પાનનો સ્વરસ, ચાલમોગગનુ તેજ ખેળનો

ક્વાથ વિગેરે

વાતવ્યાધી—લસણ, આદુતો સ્વગ્ન વિગેરે

પ્રમેહ—હળદર, ઉદુમ્બર, આખળાનો સ્વગ્ન વિગેરે

- સુત્રકૃચ્છ—શેરડીનો રસ, શતાવરી, વાયવરણાની છાલ
 પ્રદર—આળળાનો રસ, ધ્રોનો રસ, અશોકનો ક્વાથ, લોદર.
 પાર્વશુળ—પુષ્કરમુળ.
 સુર્ષા—હડા ગુણુ વાળા પદાર્થો
 કૃપતા—અસગધ સુર્ણ
 ભગંદર—કુતરાનુ હાડકું મલમ રૂપે
 સ્વરભગ—મૂકરમુળ, મધ
 સિતાંગ-શરદિ—નાગરવેલના પાન અને મરી
 ઉન્માદ—પ્લાહી, વજ, કહોળાનો સ્વરસ, જીનુ ઘી
 હૃદ્રોગ—અર્જુન ક્વાથ.
 શુળ—હીંગ, સિંધવ, ગરમ પાણી
 વિષમજ્વર—તુંલસી, દ્રોણુ પુષ્પિનો સ્વરસ
 સત્રહણી—છાશ, ઈદ્રિયવ.
 આમવાયુ—ગોમુત્ર, એરડીચું
 અમ્લપિત - દ્રાક્ષ
 નેત્રરોગ—ત્રિક્ષણા
 ઉદરરોગ—ગોમુત્ર, કુંવારનો રસ
 મેદરોગ—મધ અને પાણી
 કંભિરોગ—કપીલો, કાકય
 વાતશુળ—લસણુ, હીંગ
 પિત—કુંવારના રસ સાથે આમળાનો રસ
 પિતપ્રમેહ—ખલુક્રળી
 ક્ષયરોગ—સોનાના વરક
 રક્તદોષ—મજ્જા, અનતમુળ
 હૃરસ—મુગળુ
 કુષ્ઠરોગ—ગાળચી, કુવાડીઓ
 ઉલટી-હોડકી—મોરપીછની લરમ

ચિકિત્સાપદ્ધતિ

રોગનું વર્ણન, ઉપાય અને પથ્ય

અજીર્ણ (અપચો)

કારણ—અજીર્ણ જેવા પ્રચલીત રોગથી લાગ્યેજ કાષ્ઠ અન્ન-
ણ્યુ હશે. શક્તિ ઉપરાન્ત વધારે ખાવાથી, કાચુ ખાવાથી, એકી વખતે
વધારે ખાવાથી, અનિયમિત ખાવાથી, ખાધા ઉપર ખાવાથી, ચાબ્યા
વિના ખાવાથી, મિથ્યા ભોજન કરવાથી, અતિ ઠંડા કે અતિ ગરમ
પદાર્થોનું સેવન કરવાથી તથા દારૂ, ભાગ, ગાળે અને તમાકુના વ્યસ-
નથી, અપચાનો રોગ થાય છે

લક્ષણ—ઝાડા થાય છે કે કમજીવત થાય છે, પેટ ચઢે છે,
મોળ, ઉછળો ખાટા ઝોડકાગ, ઉલટી, છાતીમા દાહ, માથામા દરદ,
તરપ, પેટમા ચુક, મોઢાનો સ્વાદ મિઠો કે કડવો, જીભ ઉપર સફેદ
છારી વિગેરે લક્ષણો હોય છે

ઉપાય—અજીર્ણનો સર્વોત્તમ ઉપાય લઘન છે, મોઢુ ગરમ
પાણીથી ખુબ ધોધને સાફ કરવું, પાચન કરે તેવા ઉપાયો કરવા, સિંધા
લુણ, સુક, મરી, છાશ, ચિત્રક, હરડે, લસણ, અજમો, લીંચુ વિગેરે
અજીર્ણમા ખાસ ઉપયોગી છે

શાસ્ત્રિયઉપાય—હીગાષ્ટક, ભાસ્કર લવણ, શખવટી, રામ-
બાણ, અજીર્ણ કટક, સજીવની વટી, શીવાક્ષાર પાચન વગેરે વાપરવા

પથ્ય—ઉપવાસ, જરૂર પ્રમાણે ઉલટી, જામ, લીંચુ, ગરમ પાણી,
હલદુ ભોજન, જુના ધાન્ય વગેરે

અછળડા (ચીકનપોક્ષ)

વિવેચન—આ દગ્ધ ઘણે ભાગે બાળકોને થાય છે. એક દિવસ જરા જરા તાવ આવ્યા પછી બીજે દિવસે છાતી, પીઠ ખભા વિગેરે પર રાતા દાણા દેખાય છે, એકાદ બે દિવસમા દાણા મોટા થઈ પાણી ભગાઈ પછીથી સુકાઈ જાય છે, તાવ થોડો ઘણો કદાચ રહે છે, આ દરમિયાન બહુ ભયંકર નથી પરંતુ ચેપી છે

ઉપાય—પેટ માફ કરવા પ્રથમ સાદો બુલાખ આપવો પછી તાવ હોય તો મુન્શનના કાટ સાથે ચટપ્રભા કે શશમની આપવી શરીરે ખજવાળ ઝોઢી કરવા માટે ચદનાદિ તેલ કે સાદું તેલ લગાડવું

પૃથ્થ—ખોરાક તદ્દન સાદો, લલકો અને મુખ્યત્વે દુધનોજ ખોરાક આપવો.

અડદીયો વાયુ (અર્હિતવાત)

કારણ—પક્ષાઘાતના જે કાન્જો હોય છે તેજ કારણો આ દરમિયાન પણ મમજવા ગળામા ગહેલી મન્યાનાડીની વિકૃતિથી કે ઘણું લસવાથી મળત તતુઓમા વિકૃતિ થતા તે ખેચાઈને આ દગ્ધ થાય છે

લક્ષણ—આ દરમિયાન લક્ષણ પક્ષાઘાતને મળતા છે, ખાસ કરીને ચહેરો વાકો વળી જાય છે અને જીભથી સાક ઘોલી શકાતું નથી

ઉપાય—પેટ માફ ગખવું, દગ્ધવાળા ભાગ ઉપર શેક કરવો, (બનતાં લગી વગળીઓ શેક કરવો) નાગચણ તેલનું મર્દન કરવું ખામ ઉપયોગી છે આ દરમિયાન મલ્લ ચત્રોદય જેવી દવા હુશીયાર ચિકિત્સકને હાથે વપગય તો ઘણો ભાગે કાચરો થાય છે

પૃથ્થ—પૌષ્ટિક અને તાન્ને ખોરાક, ધારોણ્ય દુધ અને પાચન શક્તિ પ્રમાણે શરીરો વિગેરે આપવું કડા પાણીનું સેવન કરવું નહિ

અનિદ્રા (ઉંઘ ન આવવી)

કારણ—પાન્ડુ, સધિવા, મદાગ્નિ, ચિન્તા વિગેરેથી મનની

ઉશ્કેરાયલી સ્થિતિ હોય તો ઉધ આવતી નથી, તે પૈકી જે કાગળ હોય તેનો ઉપાય કરવો.

સામાન્ય ઉપાય—પ્રથમ પેટ સાફ ગળવવું, માજતું ભોજન જલદી કરી લેવું, મનને તદ્દન આગમ આપવો, પગને ગાંધગાળા ગરમ પાણીથી ઘોષ લેવા, પગના તળીયા અને માથામા ચંદનાદિ કે આમ-જાતું તેલ લગાવવું, જરૂર જણાય તો દ્રાક્ષામવ આપવો, દગ્દીને શાન્ત જગાએ નરમ ખીજાના પર સુવાડી માથા પર ગુલાબ જળના પોતાં મુકવા કે ચંદનનો લેપ કરવો, નાળીયગ્નુ પાણી આપવું

શાસ્ત્રિયઉપાય—લક્ષ્મિ વિલાસ રસ, નાગાયણુ તેલ, વતિક-લાદિ ચૂર્ણ, આકારકર્ણાદિ ગોળા વિગેરે કાયદા કાન્ક છે. ગત્રે સુતિ વખતે ગોળ સાથે ખીપળી મુળ આપવું, દૂધી કે કહોળાનો દુધવો, (લેહ) ખોરાસાની અજમો તેમજ વિજયા જરૂર પડે તો મેળવીને યનાવી આપવાથી સત્વર ઉધ આવે છે ખોગકમા ભેસતું દૂધ વધારે આપવું

સુચના—દગ્દી શરીરે મજબુત હોય તો શીર્ષાસન કરાવવું.

અન્નદ્રવ શુળ (અન્ન પચતી વખતે થતું દરદ)

વિવેચન—ખાધેલો ખોગક પચવાના સમયમા એક પ્રકારનું શુળ થાય છે તેને અન્નદ્રવ શુળ કહે છે

ઉપાય—ખાધેલો ખોગક ન્યા સુધી ઉલટી વાટે બહાર નિકળતો નથી ત્યા લગી દગ્દીને એન પડતું નથી માટે ઉલટી કરાવી પેટ સાફ કરવું તેમજ આમ નીકળે ત્યાસુધી વિવેચન આપવું. ખીન્ન ઉપાયો શુળ અને પરિણામ શુળ પ્રમાણે કરવા ધાત્રિલોહ, આગ્ધવાદિ ક્વાથ, એરડ ક્વાથ, પથ્યાદિ ક્વાથ, અજમોદાદિ ચૂર્ણ હીંગાષ્ટક ચૂર્ણ, શખ વટી આ ઉપાય કરવા

પથ્ય—નીકું, હીંગ, લસણ, એરડીયુ ગોમુત્ર, જુના ભાન, દુધ, લઘન, ઉલટી, પરસેવો કાદંત્રા, સેક અને જુલાબ વગેરે ઉપયોગી ક્રિયા જો છે

અમ્લપિત (છાતીનો દાહ)

કારણ—પરસ્પર વિરુદ્ધ ભોજનથી, સહેલા ખાટા કે મિકા પદાર્થો વધારે પ્રમાણમાં ખાવાથી, તાવમાં ભોજન કરવાથી, તથા ઘણા દારૂ પીવાથી આ દર્દ થાય છે.

લક્ષણ—છાતીમાં જગ જગ ખળે છે, વાયુ ગોળા ઉપડે છે પિત ઉચે ચઢી ખાટા ગોડકાર લાવે છે, માથુ દુખે છે, ભુખ અનિચમિત લાગે છે, હાથ પગમાં દાહ થાય છે, જ્વર, સોજા, હેડકી, અનિદ્રા, ઉછાળો, દાહ પેટમાં દર્દ અને આમડીના વિકાર વગેરે થાય છે

ભેદ—ઉક્ષતી થાય તેને ઉર્ધ્વગત અને ઝાડા થાય તેને અધોગત અમ્લપિત કહે છે

ઉપાય—હરડે, આમળા, ડાઘ, મધ અને જુનો ગોળ મેળવીને લેવાથી દાયદો થાય છે કાગદી લીજુના રમમાં આમળા નાખીને લેવાથી રોગ શાન્ત થાય છે ત્રિકળા, પટોલ, કકુ અને આમળાનો ક્વાથ કરી તેમાં મધ નાખી પીવાથી આ રોગ મટે છે

શાસ્ત્રિયઉપાય—અવિપત્તિકર ચુર્ણ, સુત શેખર રસ, સતામહુર, ધાત્રિ લોહ, અમ્લપિતનાન્તક રસ, મહાશંખવટી વગેરે ઠીક છે
પૃથ્થ—અજીર્ણ પ્રમાણે

અરૂચી (અરોચક)

કારણ—મનગ્નિ, અજીર્ણ, કૃમિ, મગજના કે કલેજના દરદો તાવ, શોક, લય, ક્રોધ તેમજ મનને ગમે નહિ તેવા પદાર્થો લેવાથી અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે

લક્ષણ—ખાવાની વસ્તુ લેવાથી તેના પર અભાવ આવે છે

ઉપાય—રૂચિ ઉત્પન્ન કરે તેવી જાતના પદાર્થો ખાવાને આપવા દવા તરીકે મ્વાદિષ્ટ ચાટણુ, હીંગાટક, સ્વાદિષ્ટ પાચનવટી, મધુર અને રૂચિકારક સગ્ગતો આમલી, લીજુ, દ્રાક્ષ અને દાડમની બનાવેલી ચીન્ને તથા ખીન્નેરૂ, નાગગી, આદુ, સિંધાલુણુ વગેરે ચીન્ને રૂચિ ઉત્પન્ન

કરનાર છે તેની યોજના કરવી. આદુનો રસ, કુદિનાનો રસ, લીલુનો રસ, દાડમનો રસ લઈ તેમા થોડા પીપરમેન્ટનાં પુલ નાખી ચાટવાથી અગ્નિ પ્રદિપ્ત થઈ રૂચી થાય છે.

અસ્થિભંગ (હાડકું ભાંગવું)

કારણ—પડી જવાથી, ચોટ વાગવાથી તથા માર પડવાથી ઘણે ભાગે આ દરદ થતું જણાય છે.

લક્ષણ—શરીરના કોઈપણ ભાગમા હાડકા ઉપર કે હાડકાં અને માસ બંને ઉપર સખત દરદ સાથે સોજો થઈ આવે છે હાથ અડાડવું તે પણ મુશ્કેલી જેવું લાગે, આ વખતે પુરી તપાસ કરવી જોઈએ કે જે હાડકું ઉતરી ગયું હોય તો કોઈ સારા હાડવૈદ્ય પાસે તેને ઠીક કરાવવું, સાધારણ રિતે ચોટ, પછાટ, વેદના, સોજો, વિગેરે હોય તો નિચેનો ઉપાય અજમાવવો. આબાહુળદર, મેદાલકડી, સાજીખાર, ફટકડી, રૈવચીનો શીરો, એળીયો, હીરાએળ, ઇસસ, ગુગળ, ગુજ્જર, માયાદ્રળ અને લોદરનો ભુકો કરી પાણીમા ખદબદાવી ચોટવાળા સ્થાને લેપ કરી ઉપર કપાસ ચોટાડી પાટો બાંધવો.

સૂચના—દરદીને તદ્દન આરામ આપવો અને આ લેપ દર ત્રણ દિવસે જરૂર હોય ત્યાસુધી લગાડવો.

અળાઈ (રાજકા)

કારણ—ઘણી ગરમી પડવાથી, ગરમ ખાનપાનથી, કમજીવતથી અને રક્તવિકાર વિગેરે કારણોથી આ દરદ થાય છે.

લક્ષણ—આ દરદ ઘણે ભાગે આખા શરીરમા રાઈના દાણા પ્રમાણે ખુબ ફેલાય છે, તેમા ઝીણી ઝીણી તાણુખ [ચળ] અને બળત્રા હોય છે. ખાસ કરીને જેઠ અસાડમા આ દરદ વધારે થાય છે ફટલીક વખતે આળકામા તે જોરથી થઈ આવે છે.

ઉપાય—પેટ સાફ રાખવું અને તે માટે સ્વાદિષ્ટ વિરેચન કે વિરેચની વટી આપવી, રક્ત શોષક ઉપાય તરીકે સારિવાદરિષ્ટ અથવા

મહામજ્જાદિ ક્વાથ આપવો, બદાગ્ના ઉપચાર તરીકે સ્નાન રજ કે લીબડાના પાનથી પકવેલા પાણીનું સ્નાન કાયદા કારક છે. સ્નાન કર્યા પછી શરીર લુછીને ખુબ સાક કરવું અનેચદનાદિ તેલ ચોળવું

આધાશીશી (અર્ધાવભેદક)

કારણુ—કમ ભોજન, વિપમ આગન, મૈથુન, મળમુત્રના વેગનો અવગેધ, મગજની નયજાઈ કે મગજ તરફ લોહીના વેગનું બ્લો વગેરે કારણોથી બળવાન વાયુ કુપિત થઈ કપાળ, મગજ, હમર વગેરે સ્થાનમા સખન વેદના ઉત્પન્ન કરે છે

લક્ષણુ—ઘણે ભાગે આ દર્દ અચારમા બ્લેકુ શરૂ થઈ બપોર પછી ઘટી જાય છે, કેટલાક દરદીઓને માત્ર અર્ધા માથામા આ દુખાવો હોય છે જ્યારે કેઈને આખા માથામા પણ આવું દર્દ જોવામા આવે છે, દરદી પીડા અમલ્ય હોય છે

ઉપાય—પેટ સાક ગળવું, દરદીને આરામ આપવો, બલ્ય અને પોષ્ટિક દવાઓ આપવી, ખાવાની દવા તરીકે તાત્કાલીક ઉપાયમાં શીર-ગદ્દાદિ વજ, મહાલક્ષ્મિ વિકામ કે લક્ષ્મિ નારાયણ ગ્સ આપવો. કક અને એરડ મુળને સગ્રકામા ઘસીને લેપ કરવો, દશાગલેપ લગાડવો કેશર અને ઘીનું નશ્ય આપવું, હિમસાગર તેલ લગાડવું, ચુક અને બકરીનું દુધ મેળવી તેનું નશ્ય લેવું

પથ્ય—નશ્ય હુમ્મપાન, વિરેચન, પ્રલેપ, ગુકત મોક્ષણ, શીરો-બન્ધિ, પોષ્ટિક ભોજન, ચદનાદિ તેલ, બદામનો આથો કે ચ્યવનપ્રાશનું એવન જરૂર મુજબ કરાવવું.

આકરો (આધ્માન)

કારણુ—કુદરતી વેગોને રોકવાથી વાયુ ઉચે ચઠી પેટ પુલાવે છે તેથી આકરો ઉત્પન્ન થાય છે

લક્ષણુ—પેટમા ગડગડાટ અને દર્દ થાય, ખરાબ ઓડકાર આવે અને વાન્ટ્ર યતા કષ્ટક આરામ થઈ એન પડે

ઉપાય—આ દરદમાં અજીર્ણના બધા ઉપાયો કામે લાગી શકે છે પેટ ઉપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો, ગરમ પાણીની બસ્તિ લેવી, ત્રિવૃત ચ્યુર્ણ, પંચસકાર ચ્યુર્ણ શિવાક્ષાર પાચન, શખવટી વગેરે જરૂરીયાત પ્રમાણે વિચારીને આપવું. પેટ સાફ કરવાની જરૂર જણાય તો એકાદ જીલાબ આપવો.

પથ્ય—ખોરાક સાદો આપવો તથા જડ, રક્ષ કે ભારે અને વાયડા ખોરાકથી દુધ રહેવું.

આમણ નીકળવી (ગુદબ્રંશ)

કારણ—હરસ, પથરી, જીનો ઝાડો, જીર્ણ નબળાઇ, મરડો, કૃમિ, કરાઝવાની ટેવ વગેરેથી આ દરદ થાય છે.

લક્ષણ—દરદીને જોરથી ઝાડે જવાની ટેવ હોતા આમણ બહાર આવી પીડા કરે છે, તેને ગુદબ્રંશ કહે છે.

ઉપાય—મુળ જે કારણ હોય તેના ઉપાયો બરાબર નિદાન કરી કરવા, દીપન પાચન દવાઓ સાથે પેટ સાફ થાય તેવી દવાઓ આપવી, ગંધક રસાયન કે સ્વાદિષ્ટ વિરેચન દરરોજ આપવું, નબળાઇ મટાડવા મહુર ને ત્રિક્ષ્ણા ચ્યુર્ણ દરરોજ આપવું.

સ્થાનિક ઉપાય—આમણ બહાર નીકળ્યા પછી તેના ઉપર હીરાકસીનું પાણી છાટવું, કદાચ આમણ બહાર નીકળ્યા પછી અદર નજતી હોય તો આમણ ઉપર તેલ લગાડી તેના ઉપર એક રૂમાલ મુકી અગુદા વડે દાબવાથી ધીમે ધીમે તે અદર ખેસી જાય એટલે તે ઠેકાણે નાની ગાદી મુકી લંગોટ મારવો.

પથ્ય—દરદીને આગમ આપવો, પેટ સાફ રહે તેવો નરમ અને હલકો ખોરાક આપવો.

આમવાયુ [આમવાત]

કારણ—પ્રકૃતિ વિરૂધ્ધ ભોજન કરવાથી, અતિ મૈથુનથી, મદા-જિનથી તથા ભારે ખોરાક લેવાથી, વાયુ કુપિત થઇ કફના સ્થાનમાં

જઠ આમ ક્ષેલાવનારી નાડીઓમાં પ્રવેશ કરી આ અન્ન રસ (આમવાયુ) વાયુ, પિત્ત તથા ક્રૂથી ખગડી શરીરના અધાઓમા પ્રવેશ કરે છે અને શરીરને જડ બનાવી મુંકે છે.

લક્ષણુ—અગમર્દ, અગ્નિ, કળ્મશ્યત, અનિદ્રા, તગ્પ, ઉદટ્ટી, કે ઉખંકા, મુર્છા, શુળ, શરીરમા ભાર, વનતુ, ત્રિક અને પગમા સોબ્દ માથે દર્દ વિગેરે લક્ષણો જણાય છે જ્યાં જ્યાં આમ હોય છે ત્યાં વીછીના જેવી વેદના થાયછે ત્રણ દોષ માથે જે સર્વાંગ ગાય હોય તે આ રોગ અસાધ્ય ગણાય છે

ઉપાય—મુઠ કે ગન્નાનો ઉકાળો, ઝેરડીયુ નાખીને આપવું દશમુળ ક્વાચ, મહારાન્નાદિ ક્વાચ, માટોડીયો ક્વાચ, ઝેરડ મૂળનો ક્વાચકે રાસ્ના પચક સાથે મહાયોગગજ, સિહનાદ ગુગળ, વાતાગિ રન રમોનપિડ, મિંધવાદિ તેલ નાગચલુ તેલ, વાતાગિ તેલ વગેરેનો ઉપયોગ કરવા

પથ્ય—મુક, હરડે, આદુ, તલ, ગુગળ, લમણ, લઘન. શેક, જુલાબ, જુનુ ધાન્ય, ચણાનુ ઝોમામણુ, જવ, પરવળ, ઝેરડીયુ તેલ, ગરમ પાણી તથા અગ્નિ પ્રદિત કરે તેવું ભોજન વગેરે પથ્ય છે

આંખ ઉઠવી (અભિષ્યંદ)

કારણુ—ગરમ પદાર્થોનું સેવન કરવાથી, આખને હગ લાગવાથી ધુવાડા કે તાપ પામે ખેસવાથી, ઉબ્બગરો ક્રવાથી, મગજની ગર્મિથી તેમજ એવા ખીબ કારણોથી આખ દુખવા આવે છે

લક્ષણુ—આખો લાલ થાય છે તથા તેમા સોજો, દાહ, વેદના, શ્રાવ વગેરે વાય છે વધારે જોગમા હોય તો અદરથી પણ નિકળે છે.

મમયમર જે તેની ચિકિત્સા ન થાય તો પુલા પડે છે, ખીલ થાય છે અને ઘણી વખતે આખ બહુ ખગમ થઈ જાય છે

ચેતવણી—આ દરદમા પેટ સાક રાખવું જોઈએ, માધાગણુ આખ ઉઠે તો આખો ઉપર પોતા મુકવાથી કે બગળનો મેક ક્રવાથી

જલદી આરામ થઈ જાય છે. ખાવાની દવા તરીકે ત્રિકળા ચુર્ણ કે સખ્તામૃતલોહ લેવાથી સારો ફાયદો થાય છે

બહારના ઉપાયો—ગુલાબજળ, મ્યુગર લેડનુ લેડનુ પાણી, દુધ પાણીની મેળવણી, જસનના પુલનુ પાણી, ત્રિકળાનો ઉકાળો, કટકડીનુ પાણી, સ્ત્રીનુ ધાવણુ, કાષ્ટિક લોશન વગેરેના ટીપા નાખવાં, ગુલાબ-જળ કે સ્ત્રીનુ ધાવણુ અથવા મ્યુગરલેડનુ લોશન કે ત્રિકળાના ઉકાળાના પોતા મુકવા ફાયદાકારક છે. ખમખસના ડોડવાનો વગળીયો શેક પીડા મટાડી સન્વર ફાયદો કરે છે

પથ્ય—માદો તથા હલકા ખોગક તથા બહુ પ્રકાશથી દુર રહેવું.

આંચકી (આક્ષેપક)

કારણ—આ દર્દ ઘણેભાગે બાળકોમાં થતું જોવામાં આવે છે દાંત આવવા, પેટમાં બિગાડ, કબજીયત, મોટી ખાસી, કૃમિ, શરીરમાં કાઈ-પણુ તિવ્ર વ્યાધિ હોવો, સર્ગિ લાગવી વગેરે કારણોથી પેટનો વાયુ કુપિત થઈ ઉપરનો વાયુ દ્વારા મગજમાં જઈ આંચકી પેદા કરે છે

લક્ષણ—બાળક મુર્છિત થઈ જાય છે, થોડી થોડી વાર પછી આંચકીનું જોર આવતા બાળક હાથ પગ હલાવે છે, મુકી બધ કરે છે, મોઠું બંધ થાય છે, આખ કાટી જાય છે અને થોડીવાર પછી આંચકી બધ થતાં દર્દી એકદમ શીથિલ થઈ પડી ગમે છે કે રડે છે.

ઉપાય—આ દર્દીને ખુલ્લી હવામાં રાખવો, પગ ગરમ રાખવા પરતુ ચહેરાપર કડુ પાણી કે ગુલાબજળ મુકવું, ગરબાનમાં પેટ સાફ થાય તેવી દવા આપવી, જે મોઢેથી દવા લઈ શકે તેમ ન હોય તો એરંડીયા તેલની કે સ્ત્રીસરાઈનની બસ્તિ આપવી, પુલાવેલ ટકણખાં બખ્ખે રતિલાગ મહજ ગરમ પાણીમાં મેળવીને વાગંવાર આપવો, લક્ષ્મિ નારાયણ રસ. આદુના રસ સાથે ત્રણ ત્રણ કલાકે અંકક ગોળી આપવી જટામાસીનો ક્વાથ કે વધુ તાણ આવતી અટકાવવા માટે અશીણ અને કૃશાંતી ગોળી જરૂર જણાય તો વિચારીને આપવી.

આંજણી (અંજનનામીકા)

કારણ—શરીરમા જ્યારે લોહી બગડે છે ત્યારે ઘણેભાગે આ દર્દ ચેતવણી રૂપ થતુ જણાય છે જે તેની બેદરકારી કરવામા આવે તો તે ઉપરા ઉપરી નીકળ્યા કરે છે અને આખની પાંપણને નુકશાન ઠોચાડે છે. કેટલીકવાર તે દુબળા માણુએને અને બાળકોને પણ નિષેશ પ્રમાણુમાં થાય છે

લક્ષણ—પાપણના મુળમા કિનારી નીચે એક નાની ફેડકી થાય છે તે પાકે છે અને પુટે છે ત્યારે તેમાથી પીળાશ પડતુ થોકુક પડે નીકળે છે આ દર્દને આંજણી કહે છે

ઉપાય—ગરમ પાણીનો એક કપો, મિદુરનો મલમ ચોપડવો, પાણીમાં લવિંગ ઘસી લેપ કરવાથી આ દર્દ બહુ જલદી મટે છે. પેટ સાક રહે તેવી કાળજી રખવી લોહી મુધાગનારી વ્વા તરીકે દેશી સાર્સા પરિલા, સપ્તામૃતલોહ કે ત્રિકળાયુર્ણ લેવુ.

પથ—ઉત્તેજક પદાર્થો મુદ્દલ આપવા નહિ સાદો પૌષ્ટિક અને ઠંડા ખોગક લેવો તાજ કળોનો ઉપયોગ વધુ પ્રમાણુમા કરવો

ઉકળાટ (દાહ)

વિવેચન—દાહ એ સ્વતંત્ર રોગ નથી પણ ખીજ રોગોથી થનાર એક લક્ષણ છે જેમકે દાહી જવામા, લુ લાગવામા કે ગરમિની મોમ-મમા અથવા ભીલામ વિગેરે ઉત્ર ઔષધ ખાવાથી ચએલ વિકાગમા આ લક્ષણુ થાય છે, લોકો એને દાહ કે ઉકળાટ કહે છે.

લક્ષણ—તરપ લાગે છે, શોષ પડે છે, જીભ તાળવે ચોટે છે, કમ્પણુ ખાવા પીવા છતા શાન્તિ મળતી નથી, આખા અગમા અગ્નિ થઇ ગઇ હોય તેવુ દર્દીને જણાય છે

ઉપાય—જે કારણથી આ રોગ થયો હોય તેને મુધારવાના ઉપાયો કરવા ખામ કરી પિન્તનુ શમન કરે, લોહીના વેગને કે લોહીની ઉણતાને શાન્ત પાડે તેવો ખોગક અને ઠંડા લેપ શરીરે લગાડવા ચદનનુ શરૂઆત

ગુલાબ કે વાળાનું શરબત, ગુલકદ, આબળાનો મુરબ્બો તેમજ ફાલસા, કાકડી, દ્રાક્ષ, કેળાં, દુધ વિગેરે આપવું ઠંડાઇ બનાવી બગ્ગ અને દુધ સાથે મેળવી આપવી. ચંદ્રનો પ્રકાશ તથા બદામી રગના વસ્ત્ર પહેગવવા. પેટ સાફ રાખવા ઠંડુ વિરેચન આપવું.

પથ્ય—જવનું પાણી સર્વોત્તમ પથ્ય છે.

ઉઠાંટીઓ (મોટી ઉધરસ)

કારણ તથા લક્ષણ—ઘણું કરીને આ દરદ નાનાં બાળકોને વિશેષ થાયછે. આ દરદ એવી હોઇ બીજાં બાળકોથી આના દરદીને બુદ્ધે રાખવો. આ દરદમા ખાસી એટલી બધી સખત આવે છે કે બાળકનો મહેરો લાલચોળ બની જાય છે, ઉલટી થઇ જાય છે. શરીર વળી જાય છે, વખતે ઝાડોપેશાબ પણ થઇ જાય છે કે આચક્ષી આવેછે, કફ બહુ મુશ્કેલીથી છુટે છે તથા ખાસી સાથે થોડો થોડો તાવ પણ આવી જાય છે. આ દરદ લગભગ ૧ થી ૧૫ મહિનો એક સરખું ચાલે છે. દરદની હાલતમા કે દરદ મટયા પછી પણ બહુ સંભાળવાની જરૂર છે કેમકે તેમાંથી સસણી, ન્યુમોનિયા કે ક્ષય થઇ જાય છે.

ઉપાય—અરીણ, કરતુરી અને કુપુરવાળી દવાઓ થોડી થોડી આપવી. વાસાવલેહ, કટકારીઅવલેહ, ભોરીગણી અને વાસાનો સ્વરસ વિગેરે ઉપાયો ઠીક કામ કરે છે ખોખલી નામની દવા કે જે કાળીતમા-કુના ડાખળા તથા મિઠાણુ બાળિને બનાવે છે તે બહુજ ઉપયોગી જણાય છે.

પથ્ય—પૌષ્ટિક અને જેમા ઘીનો ભાગ વિશેષ હોય તેવો ખોગક તથા દુધ આપવું. ગંધેડીન દુધ આપવાથી ફાયદો થાય છે

ઉથ્લો મારતો તાવ (પરિવર્તિક જ્વર)

કારણ—દુષ્કાળનાં સમયમા અયોગ્ય ખોરાક લેવાથી, દુષ્કાળ મટતા એકદમ ખોગક-લેવાથી, ગદા પાણીથી, પેટમાં દોષ જમા થવાથી તેમજ એવાં કેટલાક અન્ય કારણોથી આ તાવ આવે છે

લક્ષણુ—માથામા દુખાવો, કમરમા વેદના, તગ્પ, ટાટ, કપારી, સાધામા પીડા, તાવ અણુ ઉતાર, શરીરમા પીળાશ, કમળો, જીભપર પીળાશ, આંખી કમળચત, લીવરમા ખીગાડ વગેરે હોવા માથે તાવ આન્યા પછી પાચ કે માન દિવસમા ઉતરી જાય છે અને ફરી પાછો ત્રણ ચાર દિવસ પછી ચઢે છે કેટલીક વખતે નો તે ભયકર લક્ષણો પણ ધારણુ કરે છે.

ઉપાય—ઝાડાનો ખુલામો ગખવો, શ્વેદલ તથા મૂતલ દવાઓ આપવી, નળનાઈ વધાગ્નાર દવાઓ કદી પણ આપવી નહિ

શાસ્ત્રીય ઉપાય—મન્નિપાતભૈગ્વગ્સ, મહામુદર્શન, ચર્કાદિકવાચ જ્વરાકુશગ્મ વગેરે કાયદા કાગક છે.

પથ્ય—ખોગકમા દુધ, કાજી કે ચા તથા કફ ઘટાડે અને શક્તિ મલાળી ગળે તેવી દવાઓ.

ઉદાવર્ત [કાપેલો વાયુ]

કારણુ—શરીરમા રહેલા ૧૩ વેગોને રોકવાથી આ દરદ થાય છે અને તેમા દરેક વેગોની જુદી જુદી અસર વાળા ચિન્હો જણાય છે.

લક્ષણુ—માથામા દરદ, આક્રો, કમળચત, શુળ, ઉલટી, પેશાબનુ ગેકાઈ જવુ, પેડુમા દરદ, ગરીરે તોડ, માથુ જડ થવુ, દાહ, તગ્પ, તાવ, હેડકી વિગેરે ઉપદ્રવો જણાય છે

ઉપાય—વિરેચન આપી પેટ સાફ રાખવુ, ઇચ્છાભેદી કે નારાચણુ ચુર્ણુ અથવા અભયાદિ મોદક લેવાથી જલદી કાયદો થાય છે

પથ્ય—વિરેચન, શેક, તેલાભ્યગ, સ્તીગ્ધ પદાર્થોનુ સેવન વિગેરે કાયદા કાગક છે

ઉનવા [ઉષ્ણવાત]

કારણુ—તડકે ગ્ખડવાથી, મરચા, ગોળ અને ગરમ તથા દાહક પદાર્થોનુ સેવન કરવાથી, લાખી મજલ કરવાથી, તરખ્યા ગહેવાથી, લુ લાગવાથી અથવા ખીજા કોઈ દરદના અંગે આ રોગ થાય છે

લક્ષણ—પેશાબ થોડો થોડો તથા મુશ્કેલીથી ઉતરે છે અને તે ગરમ તથા પિળા રંગનો હોય છે, તરપ, દાહ, ઉકળાટ, શરીરમાં બેચેની અને મુત્ર માર્ગમાં ક્રીણી ક્રીણી વેદના વિગેરે લક્ષણો થાય છે

ઉપાય—શીતળ અને સ્નિગ્ધ ઉપાયો કરવા, પાણીથી ભરેલા ટપ્પમાં બેસવું, મુત્રલ અને હડા પદાર્થો લેવા, ગુલાબ કે ચદનનું શબ્દત યવક્ષાર, આબળાનો મુગ્ધ્મો, ગુલકદ, દૂધ અને પાણી તેમજ મુત્ર વિરેચન યોગ વગેરેનું સેવન કાયદા કારક છે.

પથ્ય—દૂધ, ભાત, તથા પ્રવાહી અને હડા પદાર્થો લેવા

ઉરસ્થંભ [સાથળનું ઝલાઈ જવું]

કારણ—કમરથી નીચેના ભાગમાં કંઈ વ્યાધિ થવાથી, કરોડ રજ્જુને ઇન્ન પહોચવાથી કે પીઠ પર વાગી જવાથી અદગ્ના મન્ન તત્ત્વો કામ કરતા બંધ પડે છે અને તેથી આ ઉરસ્થંભ એટલે સાથળ ઝલાવાનો રોગ થાય છે કક, વાયુ, મેદ અને આમ વગેરે વધીને સચિત થયેલ પિત્ત તથા કફને બગાડી સાથળમાં આવી આ દરદ પેદા કરે છે

લક્ષણ—અન્ને સાથળો જડ, ભારે તથા ક્રિયા વગરની થાય છે તદ્રા, અચ્ચી, ઉલટી, જ્વર વિગેરે હોવાની સાથે પગ જમીન ઉપર મૂકતા દરદ થાય છે. દરદી પોતાના પગને ભાગી ગએલા માને છે. ઝાડા પેશાબનો વેગ કબજામાં હોતો નથી. હડી વગ્તુનું સ્પર્ષજ્ઞાન થતું નથી

ઉપાય—સોજો અને દરદ હોય ત્યા અશ્રીણનો લેપ, બેલેડોનાનો લેપ, કે દ્વોપદ્ધન લેપ લગાડવો પેશાબ બંધ હોય તો મૂત્ર શલાકાથી મુક્ત કરવો શીલાજીત, ગુગળ, ભીલામાનો પ્રયોગ, ગરનાદિકવાથ, ઉરસ્થંભારિ રસ તથા લઘન, કક્ષ પદાર્થોનું સેવન, શ્વેદન અને કકનું શમન કરે તેવા ઉપાયો આંખથી યોગ્ય લાગે તે કરવા.

પથ્ય—જીવું ધાન્ય, મીઠા લીબડાના પાન, ગરમાળાના પાન, મૃળાના પાન, સામો, કાફરા વિગેરે હિતકારક છે તેલની માલીસ કે સ્નિગ્ધ પદાર્થોનું સેવન કરવું નહિ

ઉલટી (છર્દિ)

કારણ—અતિ પ્રવાહી પદાર્થો પીવાથી, અતિ ત્રિકણા પદાર્થો ખાવાથી, વિશેષ આહાર કરવાથી, અત્રિય, અને અલિનકાગક ખોરાકથી મુગ ચડે તેવા પદાર્થો નેવાયી તથા આમ, ટૂમિ, અજીર્ણ અને ગર્ભથી તેમજ દોષો ખગડવાથી વારંવાર ઉલટી થઇ આવે છે સારણગાક, હોળ-રીનું ક્ષન, યકૃતનો વ્યાધિ, કાલેગ, પથરી, જેરી પદાર્થોનું સેવન વિગેરેમા પણ ઉલટીનું દરદ થાય છે.

ઉપાય—કારણ નેઠને ઉપાય કરવો, પેટ સાક રાખવું, એકા-એક ઉલટીને ગેકની નહિ પણ તેના કાગ્લો સુધાગ્વા, લીસુનું શરખત આપવું, લોખાનના પુલ, ખગક, મોરપીછતી રાખ, લાઇમવોટર વિગેરે-માથી યોગ્ય જણાય તે આપવું એ શિવાય છર્દિરિપુવટી, શીવાક્ષાર પાચન, શ ખવટી, એલાન્ટ્રિયુર્લ, વિગેરે યોગ્ય ઉપાયો કરવાથી ઉલટી મટે છે

પથ્ય—હલકા ખોગક આપવો, જરૂર પડે તો પેટ ઉપર રાઇનું પ્લાસ્ટર લગાડવું.

ઉંદરી [ટાલ પડવી]

કારણ અને લક્ષણ—માથા ઉપરથી વાળ ખરી પડે છે તેને ઇન્ડુપ્ત કે ટાલ કહે છે. આ દરદ ઘણી વાગ મુજ, ભ્રમર તથા દાઢીના વાળ સુધી પણ પહોંચી જાય છે, ધીમે ધીમે વાળ ખરે છે અને તેમા કીડ [ખગજ] લાગે છે. આ દરદનું કારણ ઘણે ભાગે ઉપદશની ગર્ભિ કે અમુક પ્રકારના જંતુઓ હોય છે.

ઉપાય—ગુકત શોધક બંધી દવાઓ આ રોગમા ઉપયોગી છે મહામંજીષ્ઠાદિ ક્વાચ, લોહ ભસ્મ, આરોગ્ય વર્ધની અને ત્રિકણા સુણું વિગેરે દવાઓ આપવી બહારના ઉપાય તરીકે ચદનાદિ તેલ, પાગનો મલમ તથા ચણોડીનો ભુકા પાણીમા વાટી લેપ કરવો, ભાગના રસમા સિધ્ધ કરેલુ તેલ યોગ્યવું. હાથી દાંતના ભુકાને બાળી તેની માથે ગસ-વતી મેળવી પાણીમા વાટી લેપ કરવાં.

ઉંઘમાં પેશાબથવો

કારણ તથા ચિન્હ—આ દરદ ઘણે ભાગે નાનાં બાળકોને થાય છે. ક્વચિત મોટી વયના માણસોમાં પણ જોવામા આવે છે સેરડી તખ્તચ, બબરની મીઠાઈ, બહુ મીઠા પદાર્થો વધુ ચ્હા પીવાની ટેવ, અને મુત્રલ પદાર્થોના વધુ સેવનથી આ દરદ થાય છે. આ દરદમા મુત્ર માર્ગ ના સ્નાયુઓ ઠીલા પડી જાય છે.

ઉપાય—ચંદ્રપ્રભા, ગોક્ષુરાદિ વટી, વસત કુસુમીકૈરમ કે અશીણુ વાળી ક્રાંતપણુ બનાવટ આપવાથી કાયદો થાય છે. સઘળા પૌષ્ટિક ઉપાયો આ દરદ માટે ફીક છે

પથ્ય—રાત્રે સુતિ વખતે પાણી પીવાની ટેવ હોય તો બધ કરવી. પ્રવાહી પદાર્થો રાત્રે ઝોછા લેવા. મધુર પદાર્થોનું સેવન ઝોછ રાખવું ખોરાક હલકા અને રૂક્ષ આપવો.

ઉંઘ બહુ આવવી (અતિનિદ્રા)

કારણ—કફ પ્રકૃતિ હોવાથી, શનદિ લાગવાથી, કફ જવર કે ત્રિ-દોષજવરથી તેમજ ઉઘણુસી સ્વભાવ હોવાથી ઉઘ બહુ આવે છે

ઉપાય—કક અને વાયુ ઝોછો ધાય તેવા ઉપાયો કરવા મુંદ, મરી, પીપર, તજ લવિંગ, રાસ્ના, આસુક, તુલશીપત્ર, પીપરીમૂળ, બળદાણા, વાવડીંગ અને સેકેન્ડા છુદ એ સર્વનો ક્વાથ કરી તેમા દુધ સાકર નાખી પીવાથી ઉઘ બહુ આવતી હોય તો તે અથવા સુસ્તિ અને ઘેન હોય તો મટે છે

એકવીસ દિવસનો તાવ (ટાઇફાઇડફીવર)

કારણ—ભીનાશવાળી જગા, ગદી હવા, ખનમ પાયખાના, ઘીય વસ્તી, વગેરે કારણોથી આ દરદ પેદા થાય છે નાની ઉમ્મરના માણસોને તેમજ બાળકોને તે વધારે લાગુ પડે છે

લક્ષણ—ધીમે ધીમે તાવ શરૂ થાય છે, ગાત્રો ઠીલા પડે છે, જેએની, ઝાડો કે ઉલટી થવી, થોડી થોડી ટાલ, માથામા પીડા, અર્ચિ

છલ મેલી વિગેરે શર્યાનના લક્ષણો હોય છે તાવનો વેગ સાન્ને વધે છે અને સ્વાગે ઝોઝા હોય છે, ઉઘ આવતી નથી, તરપ લાગે છે, આખો ઉતરી જાય છે, શરીર ઉપર ખીજ અહવાડીયામા ગુલાખી ગંગા મોતી જેવા દાણા દેખાય છે એટલે ખાત્રી થાય છે કે આ ટાઇફોઇડ-ફીવર છે. હોઠ સુકાય છે, છલ લાલ થાય છે, પેટમા દાખવાથી દરદ થાય છે, ત્રણીવાર પાનળા ઝાડા થાય છે, તાવની ગરમી ગત્રે ૧૦૪ મુઘી પહોચે છે સ્વાગે ૧૦૧ થઈ જાય છે, નળગાઇ અતિગય વધી પડે છે, દરદી બકવાટ અને તોડાન કરે છે, હેડકી આવે છે, આતગડામા મોજે થઈ જાય છે, વિગેરે લક્ષણો પૈકી કોઈપણ ઉપદ્રવ વધારે યાય તો ખીજ અહવાડીયામા દરદી ખરાબ થઈ જાય છે ખીજ અહવાડીયામા ઝાડો છોતાપણી જેવા થાય છે કવચિત તેમા લોહી પણ પડે છે

ઉપાય—આમા મૌથી માગે ઉપાય લઘન છે પ્રાણાધીરસ, ત્રિભુવનકિર્તિ, સશ્યનીવટી, પ્રક્ષાસવ, લાલગુડા, મૃત્યુન્ધરસ, ત્રયીકાન્ધિકવાથ, રત્નગિરી ગમ વગેરેમાથી કીક લાગે તે આપવુ દરદીનુ માથુ તપેલુ જણાય તો દશાગ લેપના પાણીના પોતા મૂકવાં

પથ્થ—દરદીને ગુધ્ધ દવા અને સૂર્યના પ્રકાશવાળા મકાનમા રાખવાં, પીવા માટે થોડુથોડુ ચુનાનુ પાણી આપ્યા કરવું, ખોગક આપવાની ઉતાવળ કરવી નહિ, દરદમા મુઘાગે જણાય ત્યારે મગનુ કે ચોખાનુ પાણી આપવુ અથવા થોડુ દૂધ કે આ આપવાં ખીલકુલ દરદ મટયા સિવાય કઈપણુ ખોગક આપવો નહિ

સુચના—જુલાખની કે ઝાડો બધ કરવાની દવા આપવી નહિ, આ તાવની મુદત ૨૧ દિવસની ગણાય છે ત્યા લગી સપુર્ણ કાળજી પુર્વક માગવાર કરવી તાવ ઉતારનારી કોઈપણુ સખત દવા આપવી નહિ ધીમે ધીમે દોષો પાકી તાવ પોતાની મેજે ઉતરી જશે દરદ ચેપી છે માટે સ્વચ્છતાના નિયમ પ્રમાણે સારવાર કરવી દરદીના વસ્ત્ર ખીજાનુ વગેરે પણ બગબર સ્વચ્છ રાખવુ અને ઘોઘાટ ખીલકુલ કરવો નહિ

ઝોરી (રોમાન્તીકા)

કારણ—આ ઝોક પ્રકારનો ઝેપી તાવ છે અને તે અછળડા તથા શીળીની પેઠે ઝોકાઝોક ફેલાય છે ઘણે ભાગે તે નાના બાળકોમાં થતો જણાય છે આ વ્યાધીમાં ખાસ કારણ તરીકે કંઈ પણ મળી આવ્યું નથી, પરંતુ તે ઝોકવાર ઘણે ભાગે દરેક બાળકને નીકળે છે

લક્ષણ—શરૂઆતમાં તાવ સાથે ખાસી, અગમી રતાશ, છાતીમાં દુખાવો વિગેરે જોવામાં આવે છે.

સુચના—આ ઝોક ઝેપી દરદ છે તેથી તે ખીજને ન લાગે માટે દરદીને ખીજ બાળકોથી દુર રાખવો જોઈએ

ઉપાય—શરૂઆતમાં પેટ સાફ કરવા અર્ધચોળી કે ગરમાળાનો ગોળ નાખી અલયાફિ કવાથ આપવો, ઝોરીના દાણા દેખાચ કે તરતજ દરદીને ખીજાનામાં આરામ આપવો, શરીરની આમડી સ્વચ્છ રાખવી શરૂ થયેલી જણાયતો છાતી ઉપર અળસીની પોટીસનો સેક કરવો, દવા તરીકે શમમની વટી, ચદ્રપ્રભા ન ૩, સુદર્શનના કાટ સાથે આપવી અને ખાસી માટે વાસા મરમત કે વાસાવલેહ આપવું

પથ્ય—ગરમ કરી દારેલું સ્વચ્છ પાણી, દુધ ચૂલા કે કાજી આપવી સાત દિવસ પછી દરદ મટે ત્યારે સાધારણ હલકા ખોગક આપવો

કબજીયત (આનાહ)

કારણ—શહેરી જીવન, મદાગ્નિ, વાર વાર ખાવાની ટેવ, મધુર ભારે અને ડહા પદાર્થોનું અતિ શેવન, જાગરણ, ચાનું વ્યસન, અર્શ રોગ, અફીણનું બધાણ, વિગેરે કાગણોથી આજકાલ કબજીયતનો રોગ દરેક ઠેકાણે જોવામાં આવે છે

લક્ષણ—ઝાડે જવાની હાજત હુમેશા રહ્યા કરે છતાં દુસ્ત સાફ આવે નહિ, બહુ કરાઝવાથી અને વધારે વખત પાયખાનામાં ખેસી રહેવાથી થોડોક દુસ્ત મુશ્કેલીથી થાય, જીખ લાગે નહિ, શરીરમાં સુરિત

રહયા કરે, માથામા દુખાવો રહયા કરે. શરીર ભારે અને નિદ્રાભાડી લાગે, અપાન વાયુ કે ઉદાનવાયુનો લભેશા ક્રોધ ગહે, આવા લક્ષણો હોય છે

ચુચ્ચના—આ દન્ડમા જીલાગ વધારે લેવા નહિ ગતી શકે તેો દરગેજ કસરત કરવી. રાત્રે ચુતી વખતે દુધ પીવુ, પ્રભાતે જળપાન કરવુ, અને દરગેજ શિર્ષામતની કમગત કરવી આ ઉપાયથી વગર દવાગે આ રોગ મટે છે

ઉપાય—દ્વાની જરૂર હોય તેો અવિદિ વિરેચન, પચ્ચકારચુર્ણ હરડેનો મુરખો, ગુલકદ, હરડેચુર્ણ, ત્રિકળાચૂર્ણ ગીવાક્ષાગ પાચન, કાક્ષામવ, ક્ષવણ ભાગ્કર, વગેરે ઉપાયો પ્રકૃતિને અનુકુળ જણાય તેમ લેવા

પથ્ય—જાગ, દૂધ, ઘી, માખણ, આમળા, સકરજન, નારંગી, ઘઉં, જીના ચોખા, મગ, મગતી દાળ, વગેરે પથ્ય છે અને ત્યામુધી મારો માત્વિક અને મિનઘ્ધ જોગક લેવો.

કમળો (જીઉન્ડીસ)

કારણ અને લક્ષણ—યકૃતમા વિકાર થવાથી આ રોગ પેદા થાય છે પાહુ રોગનો આ એક ભેદ છે આ રોગમા પિતનો પ્રવાહ રોક્ષાઈ જવાથી આખ નખ, આમડી અને આખુ શરીર પીળુ થઈ જાય છે.

ઉપાય—હળદ, કકુ અને હરડેનુ ચુર્ણ તેો બ આમળાના રમ સાથે લેવાથી આ રોગ મટે છે મુળાના પાનના અરમમા નવમાર મેળવી લેવાથી કમળો મટે છે ગૌમુત્રનો પ્રયોગ કરવાથી સાગે લાલ થાય છે લોહભ્રમ ૧ રતિ સાથે પુનર્નવાપ્ટક ક્વાથ લેવાથી તિવ્ર અરપમા સારો ફાયદો થાય છે

શાસ્ત્રીય ઉપાય—તવાચસ લોહ, પચામૃતલોહ, ધાત્રિલોહ, ધાત્રયાસવ, આરોગ્યવર્ધની ન ૧-૨. અને ભર્ણત કકુ વગેરે ફાયદાકારક છે

પથ્ય—તાવ હોય તેો જવ અથવા સાખુદાણાની કાજી અને દૂધ વગેરે આપવુ, તાવ ન હોય તેો દુધ, જાશ, જીના ધાન્ય, દાડમ, નારંગી આમળા વગેરે આપવુ આ રોગમા જીલાગ ફાયદાકારક છે

કસુવાવડ (ગર્ભપાત)

કારણ—તાવ, પેટનું દરદ, કાલેગ, ક્ષેગ, શીશી, પેટ ઉપર આપાત થવો, પડી જવું, ઘણી મહેનત કરવી, અખત કુદરત, ઘણા દર્દ, ઘણા ગુસ્સો, અચાનક માગ માણ મમાચાર માબળવા. ગાંઠ અને પેશાબ વારવાર રોકવા, નળખાઈ, કાકાની ગરમિ અને ઘણું દુઃખ આવી પડવું તિગેરે કાગ્જોથી ગર્ભશ્રાવ થવાનો મભવ છે વળી જેને એકવાર કસુવાવડ થઈ હોય તેને પણ વારવાર કસુવાવડ થવા મભવ રહે છે.

લક્ષણ—શરીરમાં જે એની, ખીડ, આગમ વાગામા અને માથામા કાટ, સુવાવડની માકક વેણ આવવી, પ્રમવકારમાથી કોલી આવવું વિગેરે લક્ષણો થઈ શેડી વાર પછી ગર્ભશ્રાવ થઈ જાય છે. કેટલીક સ્ત્રીએને વિના કષ્ટે પણ ગર્ભશ્રાવ થાય છે ત્યાં કાઠને ઉલટી અને લોહીના અનિશય શ્રાવ માથે નળખાઈ જણાય છે.

ઉપાય—વધુ લોહી અને વેણ આવતી ન હોય તે પહેલા આ દરદ માટે ઉપાય કામ લાગે છે મહેજ ચિન્ડો જણાય કે તરતજ દરદીને પથારીમા તદન આગમ આપવો, અચાન શાન્ત અને ઠંડુ ગાખવું. દુધ, કાણ જેનો ઠંડો અને હલકો ખોગક આપવો, પેકું અને ગુલ્ય લાગ તરક બરકનો કકડો કે કડા પાણીના પોતા મુકવા થોડો ઘણો રક્તશ્રાવ હોય તો તે અટકાવવાની ચિકિત્સા કરવી. ગૌંતી હરતાલ ભરમ અને વાગિષ્ટ ચુર્ણ દુધ માથે મેળવીને આપવું વલુ અટકાવનારી દવા તરીકે જરૂર જણાય તો અક્રીણુ વાળી દવા આપવી નળખાઈ જણાવનો દ્રાક્ષામવ આપવો જ સાત્ત્વ મહિને કસુવાવડ થઈ જાય તો અધા સુવાવડના ઉપચાર કરવા.

પથ્ય—કસુવાવડ થતી અટકી ગઈ હોય તો મપુર્ણ આગમ સાથે પ્રવાહી અને હલકો ખોગક આપવો.

સૂચના—આ દરદનો પ્રથમથીજ અટકાવ કરવા માટે ગર્ભ રહે ત્યારથી ગર્ભપાણ રસનું સેવન કરવું,

કાનનાં દરદ (કર્ણરોગ)

વાર્ણન—કાનની અદ્ધ મોત્તે ગુણ કે શ્રાવ થાય ત્યારે તે શા કાનણથી થાય છે તેનો નિર્ણય અગમર કરી ત્યાર પછી ઉપાય કરવા નરુદિ લાગવાથી, કાનમા કમ્પ પદાર્થ જવાથી, ખાટા પદાર્થ ખાવાથી, ગરમ વસ્તુ ખાવાથી, કાનના દ્ધ થાય છે. કાનની અદ્ધ મોત્તે કે પદ થાય છે કેટલીક વખત બહારના ભાગમા મોત્તે તયા દ્ધ હોયછે

ઉપાય—બહાર મોત્તે હોય તો અરીણના ડોડવાનો મેક અથવા ગરમ પાણીનો મેક કરવા કે દોપન લેપ લગાડવો જરૂર જણાય તો ગરમ પાણીથી ઝન ઘોઈ સાક કરવો, અને કર્ણનદ તેલના ટીપા નાખવા અપાર્માર્ગસાર તેલ, પાર્વતી વિલામ તેલ, લમણ કે લીબડાના પાન નાખી કકરાંવલુ તેલ કાનમા નાખવુ ખાવા માટે પીડા શામક દવા તરીકે ન્તિકલ્લાદિ ચુર્ણ અને જમ્બા પછી અગ્નિ તુડી આપતી પેટ માંડ ગરેવા માટે દલદાં જુલાળ દમેશા આપવો કાનનો ચમ્કા વધુ હોય તો આકડાના પીળા પાન પર ઘી લગાડી ગરમ કરી તેનો ચ્વરમ કાઢી તેના કાનમા ટીપા નાખવાથી જલ્દી કાયદો થાય છે.

કાળજનાં દરદો (ચક્રુતરોગ)

વિવેચન—પ્રત એટલે કલેજુ એ શરીરમા બહુ ઉપયોગી મર્મગ્રાન છે. તે પિત્તને પેદા કરવાન કામ કરે છે, શરીરમા માકર તયા ગરમિની જરૂરીયત છે તે આ ગ્રાન દ્વારા પુરી પડે છે અને તે તે સ્થાન બગડે તો મધુમેદ વગેરે દરદો પેદા થાય છે

કારણ—વધુ ગરમ મસાલા વાળો ખોરાક, દાડનુ સેવન, એશ આગમ ભરેલી છાંદગી, ગન્ધિ અને કલેજમા પિત્તનાકિ લોહીના જમાવથી તયા કબજચતથી કલેજનુ કદ વધે છે અને તેથી તે પોતાનુ કામ બગાળર કરી શકતુ નથી

લક્ષણ—કલેજુ વધે છે, મખ્ત તાવ આવે છે, કલેજની ઉપગ્ની બાલુમા શુળ અને દ્ધ થાય છે, કાળા ગગનો ઝાડો, ઉલટી,

અને કલેજમાં પાક થતો હોય તેવી જનની વ્યયા વિગેરે લક્ષણો થાય છે. કલેજમાં રક્તનો જમાવ, વરમ, પાક અને મંદાય વિગેરે બુદ્ધિ બુદ્ધિ દરદના ભેદ અનુક્રમે એક ખીજથી વધારે મખત છે માટે પ્રભાણીને તાત્કાલીક ઉપાય કરવા

ઉપાય—આરોગ્ય વર્ધની, ત્રિવૃત ચુર્ણ, કકુ, નવસાર, લીબડો, એલીઆદિ વટી, રોહિતારિષ્ટ, પુનર્નવા મકુર કુમાગિ આસવ, પુનર્નવાદિકવાથ વગેરે ઉપયોગી છે બહારના ભાગમાં સેક વગેરે યોગ્ય ઉપચારો કરવા

પથ્ય—પેટ સાફ રાખવું. ચિકાશ અને ચરખી વાળી, ભારે, ખાટી, અને દાડવાળી ચીજો લેવી નહિ હલકા ખોરાક આપવો

કુનખ (નખ ખરાબ થવા)

કારણ—રક્ત બગડવાથી કે આગતુકે કંઈ પણ સ્થાનિક કારણથી આ દરદ થાય છે.

લક્ષણ—નખ ખરાબર સારા અને સાફ નીકળતા નથી અને જે નીકળે છે તે ટૂંકા ખરબચડા, સડેલા, લાકડા જેવા કંઠણ કે પાકેલા અને કુષ્ટ રોગીના નખ જેવા હોય છે.

ઉપાય—રક્તશોધક દવાઓ આપવી, બ્રહ્મજીવિદિ કવાથ, માણેક રસ, કિશોર ગુગળ વિગેરે દવાઓ ખાવા માટે આપવી તેમજ હીંગ, રાજ અને લીબડાના પાનને વાટી લેપ કરવો, હાડ માકળ (સધી-વેલ) અને ટંકણ ખાર સાથે વાટી ચોપડવાથી જલદી ફાયદો થાય છે

કેગળીયું (કાલેરા)

કારણ—આ એક અજીર્ણમાથી થનારો રોગ છે ઘણે ભાગે વેશાખ જેઠ માસમાં કે તે પહેલા એકાએક મગ્ગીની પેટે કાટી નિકળે છે, કાચુ ફેર, વામી કે સડેલું અન્ન ખાવાથી, ગદ્દુ ખરાબ કે તળાવનું પાણી પીવાથી, અજીર્ણ છતા ભોજન કરવાથી, અતિશય ગરમીથી તથા કેટલીક વખત હવા બગડવાથી આ રોગ પેદા થાય છે

ચિન્હ—ઝાડા, ઉલટી, નાવ, શ્વાસનુ કધાવુ, ગોટલા ચટવા, આખે ચકકર આવવા, પેટમા દર્દ, સ્ત્રીની ગર્ભીમા થટાડો, આખે મદર ઉતરી જની, સંગે કીકેમ અને ચિન્તાનુર, પાણીની તરખ, નાડીની ક્ષિણતા, ચામડી તથા તખ કાળા પડી જવા વગેરે લક્ષણો જણાવ છે આડનો રંગ મેદલ હોય છે પેશાબ બધ બાય છે. તથા મૂત્રો જેવી સ્થિતી વાય છે.

ઉપાય—ધીંગ, અડીણુ, કપર, મરી, તામ્રભગ્ન વગેરે પાણીમા વાટી ગોળી કરી કપુરના પાણી રાથે આપવાથી તરખ, ઝાડા અને ઉલટી મટે છે લક્ષુનવટી, ચિચાલલ્લાનડ, કર્પુરમ, કર્પુરગવ, મૃતમ-હવનીવટી, કપુરુગી, ભેંગવ, દાકામવ, કાફા કે લસણનો ગ્મ, સર્વ વ્યાધ-નાશક ગ્મ વગેરે અડીર છે

મુચ્ચના—પુર્ણ આરામ ન વાય ત્યામુધી દરદીની બગાવર મલાળા પુર્વક ચિકિત્સા કરવી ગરમ ટરી કાચેલા પાણીમા મીઠુ નાખી તે પાણી પીવાને આપવુ

પથ્ય—દરદની અવચ્યામા કષ્ટ પાણુ ખોગક આપવા નહિ, કીક થતા પછી ધીમે ધીમે ખોગક પર ચટાવવા દરદની અવચ્યામા જરર જણાવ તે લીણુ, દારમ, નાગી વગેરે આપવુ તે શિવાચ કષ્ટપણુ આપવુ નહિ.

કોઠ (કુષ્ટરોગઃ)

કારણુ—વિદ્યધ અન્ન પાનનુ મેવન એ આ પાપજન્ય લયકર વ્યાધિનુ ખામ કારણુ છે.

લક્ષણુ—શરીરમા રકત અને ધાતુઓ બગડયા પછી ચામડીનો દુર્ગ્નિ રંગ બદલાઈ ધોળા, કાળા, ગતા વગેરે અનેક પ્રકારના ચાકા નિકળે છે આ રોગના અદાન્ લેદ છે જેમાથી સાત પ્રકારના મહાકુષ્ટ કહેવાય છે

ઉપાય—દાન, ધૈવરનુ મ્મગણુ કે ગગારનાન આ બિમારીમા મુખ્ય ઉપાય છે દવા તરીકે રકત ગોધક દવાઓ જેવી કે હરતાલ, સોમલ,

પારો, ગધક, વાવડીંગ, ગુગળ, આબચિ, લીચડો, ગજો વગેરેમાંથી બનતી દવાઓ ખાસ ઉપયોગી છે. રક્ત ગોષ્ઠક દવાઓ સાથે પર્યતી પણ પુર્ણ જરૂર છે. પચકર્મથી શરીરને શુદ્ધ કરી લાભો વખત શુધી દવા લેવામા આવે તોજ આ દરદમાં કાયદો થઇ શકે તેમ છે.

પથ્ય—વમન, વિરેચન, નશ્ય, શ્વેદ વગેરે ક્રિયાઓ સાથે પેટ સાફ રાખવાની કાળજી રાખી હલકો અને તાન્ને ખોગક આપવો

સુચના—છાલમોગગતું તેલ શરીરે લગાડવા તેમજ ખાવા માટે ઉપયોગી જણાયુ છે માટે તેનો ઉપયોગ કરવો

કંઠમાળ (ગલગંડ)

કારણ—આ રોગનું મુખ્ય કારણ લોહી ખીગાડ છે પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ આહાર વિહાર કે આચરણથી લોહી ખગડી તે શરીરના સર્વ ભાગોને પોષણ નહિ આપવાને લીધે, દોષ ત્રયી રૂપે અંધાધને ગહાર આવે છે. આ રોગ વારસામા પણ ઉતરે છે.

લક્ષણ—શરીરે નિર્બળતા, મનગ્નિ, નાડી સહેજ જીણી, શરીર ગરમ, થોડો થોડો તાવ તથા ગળું, કાખ, ખભા, હાડસધિ કે સાથળમાં ગાઠો થાય છે. ગાઠો જલદી પાકતી નથી અને પાકે તો રૂઝાતી નથી અકેક ગાઠ હોય તો ગલગંડ અને વધુ ગાઠો હોય તો ગડમાળ કે કંઠમાળ એવું નામ આપવામા આવે છે આ દરદ દુખળા અને રોગી ખાળકામાં થાય છે તો તે ધીમે ધીમે ક્ષયનુ સ્વરૂપ લે છે.

ઉપાય—ચંદ્રેચ્ચરમ, કેશરાત્તિવટી, કચનારગુગળ, ચ્યવનપ્રાસાવલેહ, પ્રહતમજ્જાસ્તિક્વાચ વગેરે માથે ખીજ કાષ્ઠપણુ રક્તશોષક દવા આપી શકાય તેમ છે મનશીન, ગધક, સુઠ અને સિદુરને કાજમા વાટી લેપ કરવો કાંચનાર ગુગળ કે કવાચ આ રોગની ખાસ દવા છે

પથ્ય—સ્વચ્છતા, સુકી હવા, વમન, વિરેચન તથા શીરાવેધ વગેરે હિતકારક છે. ખોગકનાન્ને તથા સાદો લેવો દોષધ્નલેપ ચોપડવો

કંપવા (થરથરીયો વાયુ)

કારણ—મદાગ્નિ, લોહીની નબળાઈ, વાયુનો વધારો, રક્ષ ઝોગકનું મેવન, જાનતતુની કમજોરી, વાત પ્રક્રાપ વગેરેથી આ દરદ થાય છે

લક્ષણ—આ દરદમા હાથ માથું વગેરે હાલ્યા કંપે છે ઝોટલે તેને કંપ વાયુ કહે છે

ઉપાય—મહાયોગગજ ગુગળ, મહાગસ્તાદિ કવાથ, સમિરપન્નગ, ઝેરકાગલા મરી અને અરીણુની બનાવેલી ગોળી વિગેરે આ દરદમા ખામ ઉપયોગી છે

પદ્ય—ગરમ પાણી, હલકો, ગરમ અને પૌષ્ટિક ઝોગક, લસણ મુક, પીપર, કવિગ, ગોળ, તજ વિગેરેનું મેવન સ્તીગ્ધ પદાર્થો લેવા, દ્વંતની કબજીયત થવા દેવી નહિ, ઠંડા પદાર્થો લેવા નહિ, ભીની હવામાં રહેવું નહિ, તેલાબ્યગનો ઉપયોગ કરવો કાચના કારક છે.

કૃમિ રોગ (પેટનાકૃમિ)

કારણ—મિઠા, લોટવાળા, કાચા અને કઠ્કે પિત્ત કારક પદાર્થો તથા દહી, માગ મીઠાઈ વિગેરે ખાવાથી તથા કબજીયત વિગેરેથી પેટમાં કૃમિ ઉત્પન્ન થાય છે

લક્ષણ—ગુળ, પેટમાં ગટગડાટ, અરુચિ, મોઢામાં મુક આવવી નિર્બળતા, મોઢામાંથી ખગળ વાસ. હેડકી, શુદ્ધા ખગળ, મુર્છા, સુપ્તિ, કોઈ વખતે ઝીણો ઝીણો તાવ, કબજીયત કે ઝાડા થાય છે

ઉપાય—ખાખરાના બીજ, બાબરિ, ઝોગમાણી અજમો, વાવ ડીંગ, ગંધક, ઈન્દ્રજવ, કાકચના મિજ, દિકામાળી એ મર્ચે સમ લાગે લઈ તેનું ચુર્ણ કરી તે બધાના સમ લાગે હરડેની છાલનું ચુર્ણ નાખી તેમાંથી દરદગ ગરે તથા સવારે પા તોલો લેવાથી કૃમિનો ઉપદ્રવ મટે છે. આ રોગ માટે ઇચ્છેલ વૈદકમા મેન્ટોનાઈન નામની દવા વપરાય છે તે પણ જરૂરીયાત મુજબ વાપરવી

શાસ્ત્રીય ઉપાય—કૃમિ કુકાર રસ, કૃમિમુક્તગર રસ, કૃમિવંન ચુર્ણ વગેરેમાથી યોગ્ય ઢાળે તે આપવું. આ દવાઓ આપ્યા પછી પેટ સાફ કરવાની દવા આપવી

પથ્ય—જુના ધાન્ય, દુધ, કપુર, અજમો, તેલચુકત ભોજન, વિરેચન, કાચા વેગણ વગેરે આપવું.

ખરજલું (એકઝીમા)

કારણ—પગખર વિરૂધ્ધ આહાર કરવાથી, માછલા, ઝડી, ગરમ કે વાસી યોગક લેવાથી, તથા કૃમજીવત કે રકનબિગાડથી આ દરદ થાય છે કેટલીક વખતે આગતુક કાગળોને લીધે પણ આ દરદ થાય છે.

લક્ષણ—હાથ, પગ, કાન, માથુ, માથળ વિગેરે સ્થળે શરીરની એક આબુએ પ્રથમ નાનીનાની ફેાડકી થઈ ધીમે ધીમે વધતી અને ફેલાતી જાય છે કેટલીક વખતે તે સૂકા સ્વરૂપમા હોય છે જ્યારે કેટલીક વાર તે પ્રથમ લાલથઈ મુઝી આવે છે અને પછી તેમાથી કોલ્લીઓ થઈ પાણી કે રમી ઝરે છે ખુજલી ઘણી આવે છે અને ધીમે ધીમે ચામડી કાળી થઈ ડાઘ પડી જાય છે આ દરદ એવું હપીલું છે કે એકવાર થયા પછી સલાળ પુર્વક તેનો ઇલાજ ન થાય તો તે પીઠે મુકતુ નથી

ઉપાય—નરમ અને માદા ઉપાયોથી દરદ વાળે ભાગ હમેશા ધોઈને સાફ રાખવો, કચ્છુ રાખસ તેલ, પારફનો મલમ, મરીચ્યાદિ તેલ, ગધકનો મલમ તેમજ લીંગોળીનું તેલ વિગેરે ચોપડવાના ઉપાયો કરવા. ખાવાની દવા તરીકે રકત શોધક દવાઓ ગધક, ગ્સાયન, આગે-ગ્ય વર્ધની, ચદ્રપ્રભા, મજ્જાદિ કવાથ સ્વદેશી સાગ્સાપગ્નિલા વગેરે ઠીક છે. તાલ અદ્રોદય તથા માણેક્ય રસ આ રોગની ખાસ ચોક્કસ દવાઓ છે.

પથ્ય—ખસ પ્રમાણે નિયમ પાળવા.

ખસ (ખામા કુષ્ટ)

કારણ—ખાવામા સલાળ નહિ રાખવાથી, ગરમ પદાર્થોનું

વધારે મેવન કુવાથી, ક્ષુબ્ધચતથી, અસ્વસ્થતાથી, લોહી અગડવાથી તથા તપીગંગેલુ અનાજ ખાવાથી, આ રોગ થાય છે.

લક્ષણ—આ રોગ ખામ કુગિતે લોહી અગડવાથી થાય છે હાથ, પગ, અને માધાગ્રોમા તેમજ ગુલ્મ ભાગમા કીડ લાગે છે ખુબ્લી થાય છે પ્રથમ ઝીળી કોડકી થઈ તે પાકે છે ભરાય છે, પુટે છે અને ખીબ્ત નવા કોલ્લા નિકળતા બાય છે

ઉપાય—રક્ત શોષક દવાઓ જેવી કે ગંધક, ગ્સાયન, મલ્-હાદિ સુર્ણ, અદેથી માગ્માપચિક્ષા, સ્વાન્ઠિ વિરેચન સુર્ણ, કિશોરગુગળ, ત્રિકળા સુર્ણ, ગુલ્મકંદ વિગેરે ઉપાયો માગ છે એપડવા માટે ગધકનો મક્કમ, ખાવચીનુ તેલ, તથા પાગે, ગધક, મનમીલ, ભીલામ વિગેરેનુ તેલ લગાડવાથી આ દર્દ મટે છે આ દર્દ ધણ ખગળ અને એપી છે માટે તેની સંપુર્ણ સ્વસ્થતા માથે મલાળ ગખવી નહિ તો તે ખુબ ક્ષેણાય છે.

પથ્ય—હલકો પૌષ્ટિક અને તાન્ને ખોગક લેવો પેટ નાક ગખવુ, દરેજ તાન્નકળો, નારગી જરૂર લેવા.

ખાંસી (કાસ)

કારણ—વાગ વાર ધુળ તેમજ ધુવાડાનો નાસિકાની અદર પ્રવેશ થવાથી, જમવા વખતે સ્વામ નળીમા અન્નનો કંઈક ભાગ ખેગી જવાથી શીત તથા ઉષ્ણતાની ગરીગ પર એકાએક અસર થવાથી, ધાતુક્ષય થવાથી તથા ગળામા શક્ટિ કે ગરમી જણાવાથી આ દર્દ થાય છે

લક્ષણ—વાગ વાગ ખોખો કુગનો અવાજ નિકળવો ગળામા અને છાતીમા વેદના થવી. ખામી આવતી વખતે આખા શરીરને ઢીલુ તેમજ લાગ્યાગ કરી મૂકવુ, સુવાચી એન ન પડવુ તથા ગળામા કકને લીધે વગમ યવો

ગાંસીય ઉપાય—ગિનોપલાદિ સુર્ણ, તાલીસાદિ સુર્ણ, કાસ કુકર અગમ્ન -સ, વા પાલેલ, આ પ્રગાવલેલ, કટકાર્વાલેલ, વાશકિટ,

લવગાદિ વડી, વાસાસવ, શૃંગારાબ્ર, અલક ભસ્મ, પ્રવાલ ભસ્મ, શૃંગ-ભસ્મ, સુવર્ણબગ, બગદાર, સ્વયનપ્રાસ વગેરે

સાધારણ ઉપાય—વજ, જોડી મધ, પિપર તથા કુષ્ટનુ ચુર્ણ મધ સાથે દિવસમા ત્રણ વાર લેવાથી ખાસી જલદી મટે છે પુષ્કરમુળ, કાયકળ, ભારગી, સુક, પિપર વિગેરેનુ ચુર્ણ મધ સાથે લેવાથી કફ નરમ થઇ જલદી છુટે છે. કટકારી અને વાસાનો સ્વરસ મધ સાથે લેવાથી ખાસીનો વેગ જલદી આવતો નથી

પથ્ય—વમન, વિરેચન, પગ્મિતાહાર, ચોખા, ઘઉં દ્રાક્ષ, દાડમ વગેરે લેવુ અને તેલ વાળી કે ખાડવાળી ચીજો ન લેવી

ખીલ (તાર્શ્યપિટ્તક)

કારણ—અજીર્ણ. કમજીવત, બજરી નાગ્તાની ટેવ, મસાલાવાળો ખોરાક, ચાનુ અતિ સેવન, વીર્યદોષ રક્ત વિકાર અને કસરત નહિ કરવી વિગેરે કારણોથી ઘણે ભાગે યુવાવસ્થામા આ દરદ થાય છે

લક્ષણ—મોઠા ઉપર ઝીણા ઝીણા દાણા થઇ પાકે છે, ભરાય છે, પુટે છે અને તેમાંથી દાખતા સફેદ બાજરીના દાણા જોડેલો દાણો નીકળે છે અને ત્યાં ડાઘ પડી રહે છે ઘણી વખતે કમ વિકાર થવાથી ઘણો સોજો, દરદ અને વેદના સાથે ખીલમા ગાઠા થઈ પાકે છે.

ઉપાય—સાદો ખોરાક, સ્વચ્છ હવા સાથે પેટની સફાઇ ગખવી. વિર્ય શુદ્ધ થવા માટે ચંદ્રપ્રલા ન ૧, સપ્તામૃત લોહ તેમજ સ્વદેશી સારસા પરિલા કે મજ્જાદિ ચુર્ણ નિયમિત આપવુ મોઠું હમેશા ગરમ પાણીથી ઘોષ સાફ રાખવુ. સાધારણ ખીલ ઉપર પુલાવેલો ટંકણુ અને લીંબુનો રસ મેળવી મલમ જેવુ કરી લેપ કરવો વજ ધસીને ચોપડવી દશાગ કે દોષધન લેપ ચોપડવો. બહુ પાકે તો પોટીસથી પકવી ત્રણના ઉપાયો કરવા.

પથ્ય—ખોરાક સાદો આપવો. તાજ ફળો વિશેષ પ્રમાણમા વાપરવા.

ગડ (સોજા વાળા ગુમડાં)

કારણ—વાયુ વિગેરે દોષો ક્રોધ પામી ચામડી, માસ, લોહી અને મેજ વિગેરેને દુઠ કઠી લાડકા મુઠી જઈ પહોંચે છે, તે દોષો ઉડા મુળ નાખી અન્યત વેદના યુક્ત ગોળ, લાખો કે ગાઠના રૂપમા સોજા ઉત્પન્ન કરે છે. આ દર્દને વિદ્ધી કહે છે તેમા જ્વ ત્રણ દોષના લક્ષણો જોવામા આવે તો ઘણે ભાગે અસાધ્ય નિવડે છે અથવા જે ચ.દરના ભાગની હોય (આત્ર વિદ્ધી) તે પણ અસાધ્ય નિવડે છે.

લક્ષણ—આ રોગમા સખત વેદના, તાવ, ગર્મિ તથા હાથ મૂકી શકાય નહિ તેમા મોજા અને દરદ હોય છે

ઉપાય—દર્દ વધે નહિ એટલા માટે પ્રથમ દશાગ લેપ લગાડવો અથવા ઠડી સ્વાગ્નોની પોટીમ બાધવી પરતુ જો પાકે એમ જાણે તો દોષજન લેપ કે ગરમ પાણીનો સેક અથવા લઘુદારના (કાગ) પાનની પોટીસ બાધવી ધતુરાના પાનનો કે અશીણના ડાડવાનો સેક કરવો અને ગડ પાકી જાય એટલે ઠોડી નાખતુ પકી શોધન તથા શેપણુ ઉપાયો કરવા. ઠોડવા માટે ચિત્રક મુળ કન્ઝાખીજ અને દત્તીમુળ વાટી લેપ કરવા. શોધન માટે લીબડાના પાનની પોટીમ બાધવી અને અને પાન પકવતા (બાકના) જે પાણી ગહે તેનાથી પ્રણને ઘોવુ. ખાવાનાં ઓપધ તરીકે પેટ સાક કરવા માટે સ્વાદિષ્ટ વિરેચન, લોહી સાક કરવા માટે દેશી સાસાંપત્રિકા કે મજ્જાદિ કવાથ સાથે કીશોર ગુગળ આપવા

ગર્ભાશયબ્રંશ (ગર્ભાશયનું ખસીજવું)

કારણ, લક્ષણ—જેની રીને ગુલ્મશનો રોગ થવાથી આમણુ હેકું ઉતરી આવે છે તેવી રીતે ગર્ભાશયના સ્નાયુઓ ઠીલા થવાથી તે તીચ ઉતરી બહાર આવે છે આ દરદ મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓ ને ક નાની ઉમ્મરમા જેને વધારે મુલાવડ થઈ હોય તેને થતુ જણાય છે કગઝવાથા કે ગર્ભાશય અને યોનિના સ્નાયુઓ ઠીલા પડવાથી ગર્ભાશય હેકું ઉતરે છે.

ઉપાય—દગ્દીને આરામ આપવો સખત મહેનત કરવા દેવી નહિ, તાણીને પાટો બાધવો ગ્થભક અને સંક્રોચક ઝોપડોની પીચકારી લેવી, યોનિમા તેલના પોતાં કે દવાની સોગીઝો ગખવી, શરીરમાં તાકાત લાવે તેવી પૌષ્ટિક દવાઓ અને પાક આપવા અને તેવીજ પૌષ્ટિક દવાઓનો ઉપયોગ યોનિ દ્વારમા પણ કરવો

પથ્ય—સાદો અને પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો, ગરમ અને વાયડા પદાર્થોથી દુર રહેવું.

ગર્ભાધાન [ગર્ભ ધારણ થવું]

વિવેચન—ગર્ભ ધારણ થયા બાદ ચહેરામા ફેગકાગ થાય છે, ઝડતુ બધ થાય છે, ફેટલીક સ્ત્રીઓને તે થયા બાદ બીજો મહિને ઉલટી, મોળ, અગ્નિ, સુસ્તિ વિગેરે થાય છે અને તે ચાર પાચ માસ સુધી રહે છે. આ ફરીયાદને ભાવા અભાવા કહે છે. વળી ફેટલીક સ્ત્રીઓને કબચત, ઉનવા વગેરે પણ થાય છે

ઉપાય—તાબ લીથુનો રસ પાણીમાં નીચોવી દિવસમા બે ત્રણ વાર આપવાથી ઉલટી બંધ થાય છે પેટ સાફ રાખવા સ્વાદિષ્ટ વિવેચન, ત્રિકુળા ચુર્ણ, પચસકાર ચુર્ણ વગેરે આપવું

પથ્ય—ખોરાક પૌષ્ટિક અને સચિકારક આપવો, ગર્ભિણીને પ્રસન્ન રાખવી, શાસ્ત્રમા બતાવેલા નિયમોનું પાલન કરવું અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન ખાસ કરીને કરવું બીજો મહિનેથીજ ગર્ભિણીને સદવર્તનનું પાલન કરાવવું. પ્લેગ અને કાલેગ જેવા ચેપી રોગો ચાલતા હોય ત્યા ગર્ભિણીને રાખવી અહિત કારક છે.

ગળાનાં દરદ [કંઠરોગ]

કારણ—અજીર્ણ કબજિત, શરદિ, ગરમ પદાર્થોનું સેવન અને ગરમી વગેરેથી ગળામા દરદ થાય છે

લક્ષણ—ગળામા અદર કે બહાર સોજે થાય છે, ખોરાક પાણી અને થુક ઉતરતા મુશ્કેલી પડે છે, ગળામા કાટા ખુચતા હોય તેવું

લાગે છે, ગળાથી છામ સુધી સોજો કે ગાઠ જેવું થઈ આવે છે, કેટલીક વખતે ગળાનો ભાગ કે મોઢું પાકી જાય છે.

ઉપાય—પેટ માંડ રાખવું જરૂર જણાય તો હલકો જીવાળ આપી દેવો અદારના ભાગ ઉપર ખસખસના ડોડવાનો વગળીઓ સેક કરવો, આવળ, લીંબડો અને ખોરડીની છાલનો ક્વાથ કરી તેનાથી ટ્રાગળા કરવા, ટકળ અને પાણી મેળવી ટ્રાગળા કરવા, કાવાની ટીકડી કે ખદીગદિ વડી મહોમા ચુસવા આપની દવા તરીકે જરૂર જણાય તો વાશિષ્ઠ ચુર્ણ અને પ્રવાહ ભસ્મ આપવી.

પૃથ્થ—દુલ્કા, નગમ અને સાદો ખોરાક આપવો.

ગુરહાનો વરમ [વૃકક શોથ]

કારણ—મૂત્ર પિડમા મોજો ચવાયી આ દરદ થાય છે તથા શરદિ, દાંતુ અમન, તાવ, ક્રોધેગ, જલદર, મુઠમા વગેરેથી પણ આ દરદ થાય છે.

લક્ષણ—આ દરદ છર્ણ અને તિક્ષણ બે સ્વરૂપમાં હોય છે કમરમા દરદ, મોળ, ઉલ્ટી, બેચેની, ગુદાની પછવાડે દરદ, તરપ, કબ્બ-છપન, વૃપાણુમા પીડા, પેશામની હાજત ઘણી થતી તથા પેશાળ થોડો અને લાલ ગતો થવો, છામ ઉપર સફેદ થગ, નાડી ઉતાવળી, માયામા દરદ, શરીર ગરમ વિગેરે સાથે પેશાળમા આલખ્યુમેન જાય છે શરીરમા ચુરીયા નામનો નુકશાન કારક પદાર્થ લોહીમા મળવાથી આ દરદ થતું જણાય છે,

ઉપાય—વેદલ દવાઓ આપવી, દરદવાળી જગાએ ખસખસના ડોડવાનો કે ગરમ પાણીનો સેક કરવો અથવા દરદીને કમર છુડ પાણીમા અર્ધો કલાક બેસાડવો, ખુલ્લી કે બેજવાળી હવાથી દરદીનો ખચાવ કરવો, દરદીને કકત દધ, કાણ, અળસીની કે જવની આ ઉપર રાખવો, રકત શોધક અને મુત્ર શોધક દવાઓ આપવી, તાવ ઝોછો કરવા માટે સુદર્શન અને પરપટનો ક્વાચ આપવો, ચંદ્રપ્રભા તેમજ દેશી સાગસા

પરિણા કે વિરેચની વટી આપવી, આ રોગનુ જે મુળ કારણ હોય તેને અનુસરીને ઉપાયો કરવા,

ગુલ્મ (ગોળો-ગાંઠ)

કારણ—તાવ, ઝાડા, સગ્રહણીના રોગીને તે ગેગથી મુક્ત થયા પછી, જીલાળ લીધેલા માણસોએ વાયડા પદાર્થો ખાવાથી, ભુખ્યા છતાં પાણી પીવાથી, જમ્યા પછી તરત કમગત કરવાથી, રૂક્ષ પદાર્થો ખાવાથી તથા ઉપવાસ, શોક, તાવ, ઝાડા વિગેરેથી શરીરમા વાયુનો પ્રકોપ થઇ ગુલ્મનુ દરદ પેદા થાય છે

લક્ષણ—કમજીવત, તરવ, પેટમાં ગડગડાટ, મોળ, ઝોડકાર આવવા, અરુચિ, દાહ, તમ્બ વગેરે સાથે પેટમા એક પ્રકારની ગાંઠ બધાઇ તે પેટમાં ફરે છે કે ઉચે ચઢે છે અને તેથી દરદી બહુજ હેરાન થાય છે કેટલીક દૂષ્ટ સ્ત્રીઓ કે બદમામ પુરુષો કાઠને ખોગકમા ખરાબ પદાર્થો ખેળની ખાવા આપે છે તેથી તેમજ સ્ત્રીઓને થતો રક્ત શ્રાવ કાઠપણુ કારણથી રોકાઇ જતા તેમાથી રક્ત ગુલ્મ (લોહીની ગાંઠ) નામનો ચ્વતત્ર વ્યાધિ થઇ આવે છે

ઉપાય—ગુલ્મ કુકાર રસ, કાકાચન વટી, વજ્રક્ષાર, શખવટી, શખ દ્રાવ, ઇચ્છાભેદી રસ, કુમારી આસવ વિગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે ઉપાયો કરવા.

પથ્ય—સેક, વિરેચન, પેટ ચોળાવવુ, નાગયણુ તેલનુ મર્દન, લઘન, હીગનુ સેવન તથા હલકો અને નરમ ખોગક.

ધાવાગવો (શસ્ત્રધાત-જખમ)

વિવેચન—ચાકુ, તરવાર કે ખીજુ કાઠ હથીયાગ વાગવાથી કે ધસાવાથી, સોય, કાંચ, ખીલો કે છરી વિગેરે ભોકાવાથી કેટલીકવાર ધા થઇ તેમાથી લોહી વહેવા માડે છે. જે ઘેરી નસ કપાય તો લોહી ધણુ વહી જવાથી અચાનક મરણ પણ થઇ જાય છે

ઉપાય—પ્રથમ વહેતુ લોલી બધ કરવા માટે જો ઘેરી નમ
 ટપાઈ હોય તો તેના ઉપરનો ભાગ ખુબ તાણીને બાધી લેવો જખમ
 ઉપર નિમક અને પાણીનું લોચન બનાવી પોતું બીજની ત્યા રાખી
 મુકતુ પચગુણ તેલ (બનાવટ માટે જુઓ વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર) ની
 પટ્ટી બાધવી કાર્બોલીક તેલ કે ટીગર એન બેઇન્ડનું પોતું બાધવાથી પણ
 રક્તત્રાવ બધ પડે છે, લાકડા ઉપર લગાડવાને કન્ય પોલીમ લઇ
 પોતું બીજની લગાડવાથી તત્કાળ રક્તત્રાવ બંધ પડે છે દરદ સાધા-
 રણ હોય તો આ ઉપચારથી કાયદો થાય છે પરંતુ જો જખમ મોટો
 થયો હોય તો શસ્ત્ર વૈદની સલાહ લેવી કેટલીક વાર જખમ પર
 પાણીની ધાર કરવાથી પણ લોલી બધ થઈ જાય છે

પૃથ્વ—આવા દર્દીને તદ્દન આગમ આપવો અને કકત દુધ
 ભાનનોજ ખોગક આપવો હિત કારક છે

ધેલછા (ઉન્માદ-ગાંડપણ)

કારણ—અનિશચ શોક, ગત દિન ચિન્તા, ખેરી પદાર્થોનું
 મેવન, મગજપર આધાન, ધાતુ ક્ષણતા સ્ત્રીયોમા આત્મવદોષ વગેરે
 કારણથી વાયુ કૃપિત થઈ આ રોગ થાય છે

લક્ષણ—રોગી સુખ ગમે છે, કદાચ બહુ ખોલે છે કે જોકદમ માન
 ધાગણ કરે છે, હમે છે કે ગભીર બની જાય છે, સમય વગર ખોલ્યા
 કરે છે અથવા ભ્રમ યુક્ત વિચાર દર્શાવે છે, આ લક્ષણો ઉપરથી ધીમે
 ધીમે રોગ વધતો જાય છે અને છેવટે રોગી સાવ સ્વચ્છ બની જાય
 છે અથવા અકુશ વગરનો બને છે

ઉપાય—આરવ્વન ચુર્ણ, આલ્પિઘૃત, ઉન્માદગ્જકૃશરી રમ
 સાશ્વનાશિષ્ટ, શ્રી ગોપાલ તેલ, કલ્યાણ વૃત, યોગેન્દ્ર રસ વિગેરે દવાઓ
 ચિયતિ જોઈ યોગ્ય જલાય તો વાપરવી જુનુ ઘી તો બા, પહેડાની
 મિજ તો બા, મકરધ્વજ રસ ૧ રતિ, મધ બાબા તોલો, આડર તો
 ૧ મેળવી ચાટી ઉપર ધાગેણ દુધ પીવું આલ્પિનો -- તો ૪, કુષ્ટનું
 ચુર્ણ તો બા મધ તો બાબા મેળવીને પાવું આ દર્દ માયા પર

જુના ઘીની માલીસ કાયદા કારક છે,

પદ્ધતિ—હુમેશાં જુલાખ આપવો, કમજીવત ન થવા દેવી અને મીઠા વચન કહેવા, ઈન્દ્રિય નિગ્રહ રખાવવું, તેલાહ્યગ કરવો તથા જુનું ઘી, જુનાં ધાન્ય, શ્વેત કહોળું, સુવર્ણ ભસ્મ, અને ધારોણ દુધ વગેરે કાયદા કારક છે.

ચાંદી (ગુહ્ય ભાગનો જખમ)

કારણ—દુષ્ટરોગવાળી સ્ત્રી સાથે સંયોગ એ આ રોગનું મુખ્ય કારણ છે અને તે એક વખત થયા પછી વાગસામાં ઉતરે છે ગુહ્ય ભાગને ખરાબર સાફ ન રાખવો, આઘાત થવો, અનિરતિક્રિયા, દુષ્ટચોનિ ગમન વગેરે આ રોગના કારણો છે.

લક્ષણ—આ રોગની ત્રણ અવસ્થા છે (૧) મલોગ પછી એક એ ચાર કે આઠ દિવસે લીગના અગ્ર ભાગ ઉપર અથવા ચામડીની કીનારીમાં એક ફોલ્લી થાય છે તે પાકે છે પુટે છે, પરંતુ નીકળે છે અને ચાંદી પડે છે. (૨) પહેલી અવસ્થામાં થયેલી ચાંદી કઠાઈ જઈ ફેટલાક સમય બાદ તે અન્ય સ્વરૂપમાં દેખાય છે એટલે કે ખીજા ઉપરવો જણાય છે શરીર પર રાતા રંગના ચાંદા, આખનું દર્દ, વાળ ખરી પડવા, શરીર ઉપર ફેટલા ઉપડવા વગેરે લક્ષણો થાય છે (૩) આ અવસ્થામાં વાયુથી સાંધા કઠાઈ જાય છે, રક્તરોધથી આખું શરીર કુષ્ટ અને વાતરકત જેવું થઈ જાય, કરોડ કઠાઈ જાય, આખના ખામ દર્દો થાય, મોઢામાં ચાંદી, તાળવામાં છેદ, ઇન્દ્રિય વગેરે લયકર લક્ષણો જણાય છે

ઉપાય—કેશરાદિ વટી, મહામજ્જાદિ કવાચ, વ્યાધિહરણ રસ, ગધક રસાયન, પચનિય સુર્ણ, સારિવાત્રરિષ્ટ આદિ ઉપાયો પ્રથમ શરીરને ખુબ ગુધ્ધ કરીને કરવા. બહારના ઉપચાર તરીકે ચાંદીને ઘોષ સાફ કરી પારાનો મલમ લગાડવો, સોજો હોય તો દશાગ લેપ લગાડવો અને ત્રિકળાના પાણીથી ઘોવું તથા નહાવું

પથ્ય—વમન, વિરેચન, ઉત્તમ્બિત, જવ, ઘઉં, ચોખા, દુધ, ઘી વગેરે.

ચુંક (પેટનુંશુળ)

કારણ—ઘણા વાચડા પદાર્થો ખાવાથી, ઝાંડો કબજ રહેવાથી, ઠંડી ચીન્ને ખાવાથી, ઠંડી હવા લાગવાથી, જસત કે સીસાના રજકણો પેટમા જવાથી આ દરદ વાચ છે,

લક્ષણ—કૂટી આગળ કે આખા પેટમા પીડ આવી વેદના થાય છે, દસ્તની કબજીયત રહે છે તથા ઉલટી, સતાપ, આતરડામા સોજો, ગલરાટ વગેરે ચિન્હો થાય છે.

મુચના—શુળ થવાનું જો કઈ કારણ હોય તેનું બરાબર નિર્દાન કરી ઉપાયો કરવા

ઉપાય—મેક, બધન, ગેચ વાનહર દવાઓ વિગેરે ઉપયોગી છે.

શાસ્ત્રિય ઉપાય—શખવટી, અપામાર્ગક્ષાર, નારીકેલક્ષાર, વજ્જ-ક્ષાર, સુક, કાક્ય અને હિગનુ ચુર્ણ, ગુલમકુકાર, શુલગજકેશરી, સમિગ્ગજ કેશરી, લમુનાદિ વટી વિગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે ઉપાયકરવા.

આયુર્વેદમા શુળ અને પગિલામ ગુળના આઠ આઠ પ્રકાર બતાવ્યા છે. દરેકના ઉપાયમા વાત શમન, વિરેચન, દિપન પાચન ઉપચારો મુખ્ય જોવામા આવે છે તે ધ્યાન રાખી યોગ્ય ઉપાય કરવા.

પથ્ય—ઉલટી, મેક, શ્વેદ, જીલાબ, દુધ, ભાત, હીંગ, લીસુ, ગોમુત્ર, કુવાર વગેરે

ત્રેપી સજેખમ (દિન્દ્યુએન્ડા)

વિવેચન—આ એક ઉડતો ત્રેપી રોગ છે. મગ્ધીની માકક તે વાયુ અને ખાનપાનના પદાર્થો કે પાણી દાગ ફેલાય છે.

કારણ—બનરી ખોરાક, કફ પ્રકૃતિ, મદાગ્નિ, કબજીયત, ખાસી સજેખમ, અસ્વચ્છતા તથા ખુલ્લી હવા, અને પ્રકાશનો અભાવ વિગેરે કારણોથી આ રોગ જલદી ફેલાય છે.

ચિન્હ—તેના ચિન્હ લગભગ તરીક સન્નિપાતને મળતા જેવામા આવે છે શરૂઆતમા થોડી ટાઢ સાથે તાવ આવે છે, સ્નેહ-ખમ યાય છે, માથુ કમર અને માથામા દર્દ, છાતી કેકસા કે-ગળામા સોજો, શ્વાસ નળીમા વિશેષ સોજો, શ્વાસ લેવામા મુશ્કેલી, હૃદય નબળુ યવુ વિગેરે ભયકર લક્ષણો યતા જાય છે. ખામી ઘણી આવે છે. આ દરદીને ન્યુમોનિયા થઇ જવાનો વિશેષ ભય રહે છે

ઉપાય—પ્રથમ પેટ સાક ગાખવુ ત્રિભુવનકિર્તી રસ સુદર્શનના ક્રાંટ સાથે આપવુ, અર્ક મુક્ત કવાથ, વાસા વલેહ, મહાસક્તિમ નાગયણુ રસ, કક્ ચિન્તામણિ, અમિર પનાગ (ખામ અકરીગ જે) વગેરે દવાઓ વિચાર કરીને આપવાથી કાયદો કરે છે

પથ—સંધન, સ્વચ્છ હવા, મેક, આરામ શરીર ગરમ ગહે તેવી સલાહ, થોડુ દુધ કે મગનુ પાણી વગેરે લિતકારક છે

છાતી ઉપર ચોળવા માટે ટરપેન્ટ્રાઇનમા કપુર નાખીને ચોળવુ

ચૌદ દિવસનો તાવ (ટાઇફસ ફીવર)

કારણ—દુષિત હવા, ગદ્ગદી, ગટરનો ગેસ, ભીનાશ વાળી જગા વગેરે કારણોથી આ તાવની ઉત્પતિ થાય છે

લક્ષણ—આ તાવની મુક્ત બે અઠવાડીયાની ગણવામા આવે છે. તાવ લગભગ મગ્ગેજ ગહે છે, શરીર ઉપર ઝોરી જેવા માણ દેખાય છે અને તે જેવટ મુઠ્ઠી કાયમ હોય છે, ઝાડો કબજ હોય છે, તાવ એકા એક વધે છે, ઘણે ભાગે ભુખે મરતા ગરીબ લોકોમા કે દુકાળમા આ તાવ વધારે પ્રમાણમા પેદા થાય છે

ઉપાય—ગંથીકાદિ કવાથ, સન્નિપાત લૈગ્વ રસ અર્કાદિ કવાથ ત્રિભુવનકિર્તી, લક્ષ્મી નાગયણુ રસ, સુદર્શનનો ક્રાંટ વિગેરે ઉપયોગી છે આ તાવ લગભગ ૧૪ દિવસે ઉતરી જાય છે ત્યાર પછી પણ દરદીની સલાહ ગાખવી જોઈએ

પથ્ય—દરદીને હવા અને પ્રકાશવાળા મકાનમાં ગખવુ, પીછાનુ ચ્વચ્છ ગખવુ, જોગકમાં મગનુ પાણી, આ કે દૂધ આખવુ, સપુર્ણ સ્વચ્છતા ગખવી કારણ કે આ દરદ ચેપી છે

મુચના—આ તાવના લક્ષણ ટાઇકોઇડ તાવને ઘણું લાગે મળતા આવે છે એટલે નિદાન કરવામાં અગત્ય મલાળવુ અને ખાસ બતાવેલા જુદા લક્ષણો તરફ ધ્યાન આપવું આ તાવની મુદત ૧૪ દિવસની છે જ્યારે ટાઇકોઇડની ૨૧ દિવસની છે

છાતીનો જખમ (ઉરઃક્ષત)

કારણ—વજો શ્રમ કરવાથી, ભાર ઉચકવાથી, લાગ્યા પ્રવાસ કરવાથી, ત્રણ દોડવાથી, ઉચે સ્વચે બોલવાથી કે ગાવાથી, ઘણુ સ્ત્રી સેવન કરવાથી તથા રક્ષ અન્નનુ મેવન કરવાથી છાતીમાં જખમ યદ લોહી પડે છે

લક્ષણ—આ દરદમાં ક્ષયના અથવા લક્ષણો બેવામાં આવે છે છાતીમાંથી વાર વાર યુક વાટે લોહી પડે છે, છાતીમાં વ્યથા, પડખામાં દરદ, વિર્યા અળ, કાન્તિ, વર્ણુ વગેરેનો અનુક્રમે ક્ષય, તાવ, ચિન્તા, ઝાડો, ખારી, અગ્નિમદ આથિ કાળો લોહી મિશ્રીત દુર્ગંધ વાળો કફ તરવાર પડ્યા કરે, (ન્યુમોનીયામાં તેમજ ક્ષયમાં પણ ફેફસામાંથી લોહી પડે છે પણ તેના લક્ષણ જુદા હોય છે.)

ઉપાય—ખારી તથા ક્ષયના ફેટલાક મૌમ્ય ઉપચારો આ દરદમાં ઘણા ઉપયોગી છે મોતી, પ્રવાહ, ગુલકદ, જીવન, કુખાડઅવલેહ, સિતોપલાન્દિ ચુર્ણુ અને રક્તનથભક તથા પૌષ્ટિક દવાઓ આપવી આ રોગમાં રક્તપિત્તના ઉપાયો પણ લાગુ પડી શકે છે તે અજમાવવા આ રોગને ક્ષયનો એક પ્રકાર ગણી શકાય તેમ છે

પથ્ય—ઘઉં, ચોખા, માખણ, મધ, દૂધ, ઘી, માકર, દૂધી, કહોળુ, સીધાલુણુ, હળદર, ધાણા વગેરે પથ્ય છે ઉત્તેજક જોગક મૂલ્લ આપવો નહિ, દરદીને તદ્દન આરામ આપવો, બહુ મહેનત કરવા દેવી નહિ તથા ખુલ્લી હવામાં ગખવો

છાતીનું દરદ (હાર્ટ્‌ડીઝીઝ)

કારણ—અતિ પગ્નિશ્રમ, છાતીમા ચોટ વાગવી, મળમુત્રના વેગને અટકાવ, નિરંતર ચિન્તા, અતિ ઉષ્ણ, ભાગે, ખાટા, તુગ અને કડવા પદાર્થોનું સેવન, ભોજન ઉપર ભોજનકરવુ વગેરે કારણોથી હૃદયગ ચાચછે.

લક્ષણ—આ દરદ ગોળખવામા ઘણી હુશીયારીની જરૂર છે. નાડી અટકી અટકીને ચાલવી, હૃદયમા વેદના થવી, સ્વાસ લેવામા મુશ્કેલી, મુર્છા, ચહેગમા ફીકાશ, હાથ પગના આગળા કડા થવા, ડાબા હાથમાં દરદ, પગ ઉપર મોઝે, છાતિમા થડો વધી જવો વિગેરે લક્ષણો હોય છે.

શાસ્ત્રિય ઉપાય—અર્જુન ઘૃત, ચદ્રોદય, હૃદયાર્ણવ રસ, ત્રિલોક્ય ચિન્તામણિ, ચ્યવન પ્રામ, મહાલક્ષ્મી વિકામ, પ્રાક્ષામવ, દશ-મૂળાગ્નિ કે મૃગશૃંગ ભસ્મ

સાધારણ ઉપાય—પુષ્કર મૂળ અથવા કઠનું ચુર્ણ મધમા ચટાડવું. અર્જુનની છાલનો દૂધમાં ક્ષીર પાક કરીને આપવો, જટામાસી આમુઠ, અનનમુળ, શાલપર્ણિ, શુક, જીવંતી વિગેરેના ક્વાથ સાથે અબ્રક ભસ્મ તથા વશલોચન મેળવીને સેવન કરવું. સિતોપલાદિ ચુર્ણ માથે અબ્રક મેળવીને આપવી પુષ્કર મુળ, સુઠ, કચુરો, આમળા, હરડે, ધમાસો, અર્જુન છાલ અને રાગ્નાનુ ચુર્ણ અર્ધ તોલા સવારે ગાયના ઘી સાથે ચાટવું

પથ્ય—દરદીને તદન આરામ આપવો. પેટ સાફ રાખવું ખોરાક કલકા સ્તીગ્ધ અને પુષ્ટિકારક આપવો ક્રોધ ઉતેજક ખાનપાન કંકુ પીણુ વિગેરેથી દુર રહેવું.

થોડ (નાગોદર)

કારણ—શોક, ઉપવાસ, રૂક્ષ પદાર્થોનું સેવન વાતપ્રકોપ, વિરૂધ્ધ ાહાર વિહાર વિગેરે કારણોથી ગર્ભ વૃદ્ધિ ન પામતા થોડા મહિનાનો બ પછીથી ફરકતો અર્ધ પડે છે અને મુકાઇ જાય છે

ચિન્હુ—શરૂઆતમા ગર્ભ ગલ્યાના બધા ચિન્હો થાય છે, કેટલીક વખત કંઈ પણ કારણ વિના પોતાની મેળે ગર્ભ સુકોવા માડે છે, કેટલીક વખતે શ્રાવ થઈ લોહી વહેવા પછી મુકાય છે, ગર્ભના બધા ચિન્હો ધીમે ધીમે મરી જાય છે જે આ છોડ પેટમા રહી જાય તે ડરીને મતાન થતુ નથી

ઉપચાર—પ્રથમ ગર્ભ પોષાચ અને વધવા માડે તેવા ઉપચારો કરવા પૌષ્ટિક ખોગક અને જીવનીચ ગણના ઔષધો આપવા, એમ કરવા છતાં પણ જે ગર્ભ પુષ્ટ ન થાય તે તેને કાઢી નાખવાના ઉપચારો કરવા ગર્ભ માર્ગ પહોળુ થાય અને ઋતુ આવવા લાગે તેવી જાતના ઉપાયો કરવાથી ગર્ભાગય માક થાય છે (છોડનીકળી જાય છે)

સુચના—આ દરમ્યા કોઈ દુર્ગ્ધા અનુભવી વૈદની સલાહ લઈ કામ કરવુ

જરાનાશક પ્રયોગો.

આયુર્વેદમા વૃધ્ધાવગ્ધા અટકાવવા માટે કેટલાક સુદ્ધ પ્રયોગો બતાવેલા છે જેના મેવનથી વૃધ્ધાવગ્ધાની અમર શરીર પર જલદી નહિ થતા શરીરનો આયો માર્ગ હે છે અને આયુષ્યમા પણ વધારે કરી શકાય છે

આવા પ્રયોગોમા લોહ ભસ્મ, અબ્રક ભસ્મ, મુવર્ણ ભસ્મ, શીલાજીત, સપ્તામૃતલોહ, ત્રીકલા રસાયન, હરિતકી રસાયન, ભ્રગરાજ રસાયન, અર્ધવગ્ધા રસાયન પુર્ણચંદ્રોદયરમ, શીલાજીત પ્રયોગ પૌષ્ટિક ખાનપાન, સુખમય જીવન વિગેરેના યોગથી જગવ્યાધિનો નાશ થઈ જાય છે તેમજ યુવાવગ્ધા ટકી ગહે છે

સુચના—આ પ્રયોગ એક વર્ષ કે તેથી વધારે વખત મુધી ચાલુ રાખવાથી શરીર ઉપર તેની ઘણીજ સારી અસર થાય છે

જળોદર (પેટમાં પાણી ભરાવુ)

કારણ—જઠરાગ્નિ મંદ થવાથી, અનિશય આહાર વિહારથી, અગડેલા ખાનપાનથી, લોહી અગડી તેનું કચ્ચુ અરાગર નહિ થવાથી, સ્નેહપાન, વમન અને વિરેચન વિગેરે કાર્ય કર્યા પછી તરતજઠકુ પાણી કે મિથ્યા આહાર કર્યાથી તથા શરીરની ક્ષીણતા વાળી અવસ્થામાં વિધેશ પાણી પીવાથી, કલોમ અગડી પેટમાં પાણી ભરાઈ આ રોગ પેદા થાય છે

લક્ષણ—ખામી, તરપ, શ્વાસ, અગ્નિ વિગેરે સાથે આખા શરીરે મોજો દેખાય છે, પેટ મોટું થાય છે તથા પાણીથી ભરેલી પખાન જેવું અને તેના ઉપર અનેક રંગની શીંગડો ઉપડેલી દેખાય છે, નાભીનો ભાગ ગોળ થઈ જાય છે, આ રોગમાં મુખ્યત્વે રક્તાશય, કેકસા, મુત્રાશય, ચક્રત, પ્લિહા વિગેરે વિકૃત થાય છે

ઉપાય—રોગ થવાનું જો કાચું હોય તે અગર સમજીને યોગ્ય ઉપાયો કરવા, પ્રથમ જીલાય આપી પેટ સાક કરવું, પાણી ભરાયેલું જણાય કે તરતજ શસ્ત્ર વૈદ્ય પાસે પાણી કટાવવું, જીલાય માટે ઇન્જાબેદી કે ઝેળીયા વાળી કાષ્ઠપણ અનાવટ આપવી, આરોગ્ય વર્ધની, ચંદ્રપ્રભા, ગોક્ષુરાદિ વટી, પુનર્નવાદિ કવાથ અપામાર્ગક્ષાર, નારાચણ ચુર્ણ, નાગસિહ ચુર્ણ, ઝેમાથી દગ્દની હાલત પ્રમાણે યોગ્ય લાગે તે આપવું, આ રોગમાં ઉદરરોગના તેમજ સોજનના ઉપાયો લાગુ પડે છે તે બદલ યોગ્ય લાગે તેની યોજના કરવી રક્તાશય, મુત્રાશય, ચક્રત કે ખીજ જે કંઈ વિકૃતિ હોય તે તેને અનુકુળ હોય તેવા ઉપાય કરવા.

પથ્ય—દુધ સર્વોત્તમ પથ્ય છે તે ગિવાય મુકા તથા હલકે ખોરાક આપવો અનતા સૂધી પાણી થોડું આપવું તે કાયદા કાગક છે

જીર્ણવર (જીણો તાવ)

કારણ—તાવથી મુકા થએલો દંદી જઠરાગ્નિ અરાગર ન હોવા છતાં જીલ ઉપર અગ્નિ ન ગાખતા ભારે ખોનકનું સેવન કર,

પોતાની શક્તિ ઉપરાત ટાઢ, તડકો, પવન વગેરે વેઠે તથા અતિશય ક્રોધ અને ચિન્તાથી તાવની ક્રીણી ક્રીણી અસર ફરીથી લાગુ પડે છે તેને જીર્ણવર અથવા ક્રીણો તાવ કે જીનો તાવ કહેવામા આવે છે.

લક્ષણુ—તાવનો વેગ મદ, શરીરમા લુખાપણુ, ચામડી ઉપર મોઝો, શરીરમા ક્રીણો ક્રીણો તપારો, નાડી ક્ષીણુ, અને નાડી ક્ષીણુ છતા તિવ્ર, કબજિયત, મનગ્નિ, શરીરે કૃશતા વગેરે લક્ષણો થાય છે. જીભ મેલી દેખાય છે અને બરફ વધે છે ઉપચી હાથ મુકતા તાવ દેખાતો નથી પરંતુ થરમામિટરથી જોતા તે જણાઈ આવે છે

ઉપાય—આ તાવ માટે ગળોનો સ્વરસ, ગળોસત્વ, સુવર્ણ વસત માલતી, વર્ધમાન પીપ્પલી, લઘુ માલતિ, મુદ્દર્શનનો કાટ, અમૃતા-રિષ્ટ તથા શશમની વડી ખાસ ઉપયોગી છે, શરીરે લાક્ષાદિ તેલનું મર્દન કાયદા કાન્ક છે

પથ્ય—ખોગક તરીકે દુધ સર્વોત્તમ છે અને તેના સેવનથી આ તાવ જલ્દી મટે છે. તાવ મટ્યા પછી ચ્યવનપ્રાસ, અબ્રક ભરમ, હલકો ખોગક, અને દુધવિગેરે ધીમે ધીમે આપવુ

ઝાડાનો રોગ (અતિસાર)

કારણુ—અજીર્ણમા અપથ્ય કરવાથી, ભારે, વાસી અને કાચુ અન્ન ખાવાથી, ખરાબ પાણી કે ખરાબ હવાથી, ઋતુના ફેરફારથી તથા શરદિ, ચિન્તા, ભય, આકત વગેરે અતિસારને પેદા કરનાર છે

લક્ષણુ—વાગવાર પાતળા દસ્ત થવા, મોળ, અરૂચિ, પેટમા વાયુ, ચુક, ઝોડકાર, પવનનો ગડબડાટ વગેરે તેના લક્ષણો છે

ભેદ—અતિસારમા પકવ અને અપકવ એવા બે ભેદ છે, પક-વાતિસારમા મ્થલક અને ધારક ઔષધી આપવી, અપકવમા અજીર્ણ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવી

ઉપાય—જરૂર હોય તો પ્રથમ લઘન કરાવવુ. રાતા મરચા, કપુર અને હીગને પાણીમા વાડી ચણા પ્રમાણે ગોળી ફરી બખ્ખે કલાકે

અકેક ગોળી આપવી. નયકળ, છૂં, સુક, મોથનુ ચુર્ણુ કે તેની ગોળી બનાવી પાણી માથે આપવું.

શાસ્ત્રીય ઉપાય—પ્રથમ પેટ સાક કર્યા બાદ રામબાણુ, આનદ લૈગ્વ, કર્પૂર રસ, દાડીમી વટી, ગગાધર ચુર્ણુ વગેરે આપવું.

પથ્ય—રાતા ચોખા, જીના ધાન્ય, હલકુ અને અગ્નિને પ્રાપ્ત કરે તેવું ભોજન, દહી, દાડમ, તક મસુરની દાળ અને ખીલીનો મુરબ્બો વગેરે હિત કારક છે.

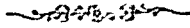
તરપ (તૃષા)

વિવેચન—તરપ એ ખીલ રોગના અગે થતુ એક લક્ષણ છે. તાવ, મદાગ્નિ, શોષ, મધુ પ્રમેહ વગેરેમા તરપ લાગે છે દરદનુ મૂળ કારણુ જોઈ તેની ચિકિત્સા કરવી

ઉપાય—કમજીવત હોય તો પેટ સાક રાખવું નાળીયરના પાણીમા ધાણા, મોથ અને મોટી એલલી પલાળી થોડો વખત પછી પીવા આપવાથી તરપ મટે છે. ખુબ ગરમ કરીને ઠારેલા પાણીમા ધાણા મોથ ખડસલીયો તથા ફીસમીન પલાળી થોડીવાર પછી તે પાણી પીવાથી તરપ મટે છે, તાજો ધાણા, મોથ, ખડસલીયો, જેડી મધ અને ગજોનુ હીમ કરી પીવાથી તરપ મટે છે. આ દરદમા પિતને શમન કરે તેવા દરેક ઉપાયો કરવા.

પથ્ય—દૂધ, હલકા અને શીતળ ખોરાક, નારંગી આમળા દ્રાક્ષ વગેરે હિત કારક છે. આલુ ખુખારા મોઢામા ચુસવા માટે આપવાથી તરપની શાન્તિ થાય છે.

તાવ—જ્વરરોગ—FEVER

વિવેચન—શરીરની આભાવિક ગરમીમા વધારે થાય તેને તાવ કહેવાય છે. જે ગરમિ ૧૦૫ ડીગ્રીથી વધારે હોયતોને લય કર તાવગણાય છે

કારણ—ઋતુ બદલવાથી, હવા બગડવાથી, શરદિ લાગવાથી, કષ્ઠપણ આગતુક કાગણુ જેમ કે વિપથી, આઘાતથી, ત્રણથી કે કાષ્ઠપણ પીમારીના કાગણુથી, શોક, લય વગેરે અનેક કાગણુને લીધે તાવ આવે છે

તાવના ઘણા બેદ હોવાથી ફરેકતુ વર્ણન તેના નામ સાથે આ નીચે જુદા જુદા આપવામા આવે છે

૧ વાતજ્વર

કારણ—ઘણુ કરીને ચોમામાની રૂતુમાં આ તાવ આવે છે. ભારે, ઠંડા કે વાયડા પદાર્થો ખાવાથી ખામ કરીને આ તાવની ઉત્પત્તિ થાય છે

લક્ષણ—શરીરે ધૂળરો, ગળુ અને હોડ સુકાઈ જવા, કબજીયત માથુ પેટ તથા કમરમાં દુદ્ધ, અનિદ્રા, તાવનો વેગ અનિયમિત, બગાસા, પેટ ચઢેલુ, અજીર્ણ, શુળ, ગેમાચ, (કવા ઉભા થવા) પગમા કળતર ગળામાં શોષ વગેરે લક્ષણો હોય છે

ઉપાય—સુધર્શન ચુર્ણુ, ગડુઆદિ પાચન, અભયાદિ કવાચ, મૃત્યુબ્ધ રસ, વિગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે આપવુ

૨ પિત્તજ્વર

કારણ—ખાગ, ખાટા, તેલમા તળેલા, બહુ ગરમ, દાહ કરનાર અને તીખા પદાર્થો ખાવાથી, વધેલુ પિત્ત હોજરીમા જ્ઞ રસને દુષિત કરે છે જેથી પિત્તજ્વર ઉત્પન્ન થાય છે

લક્ષણુ—શરીરમાં દાહ, તગ્પ, નિદ્રાનાશ, મોઢામા કડવાશ, ખાટી ઉલટી થવી, પાતળા ઝાડા થવા, આંખ તથા મળમુત્રમાં પીળાશ નાડીની ગતિ સતેજ થવી, ક્લેબ્દમા સોજો કૃ વિકૃતિ વગેરે લક્ષણો આ તાવમાં હોય છે.

ઉપાય—ત્રિભુવન કિર્તિ રસ, પર્પટાદિ ક્વાથ, દ્રાક્ષાદિ ક્વાથ, લાલગુડા, અભયાદિ ક્વાથ, ન્વરધ્ની વટી તેમજ ગડુઆદિ પાચન વિગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે આપવું.

૩ કંકજવર

કારણુ—ભારે, ચીકણા, મધુર, ઠંડા વિગેરે પદાર્થો વધારે ખાવાથી, ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરવાથી, ખાંડની ચીજો વિશેષ ખાવાથી, શરદીથી, દિવસે સુવાથી તેમજ કકનો કાપ થવાથી આ તાવ આવે છે.

લક્ષણુ—શરીર ભારે થાય, ખોરાક, પર અરૂચિ થાય, ખારીકે મીઠી ઉલટી થાય, મો મીઠું થાય, ઉબકો, આળમ, મળેખમ માથામા દુખાવો, ઉધરસ. હેઝકી, શ્વાસ, સાધામા દરદ વગેરે લક્ષણો સાથે ઉધ બહુ આવે છે આ તાવ કંક પ્રકૃતિ વાળાને ઘણુ કરીને કંકની મોસમમા થાય છે.

સુચના—આ તાવમાં જો સારવાર અગવર નથાય તો એમાથી (કંક જન્ય ત્રિદોષ) ન્યુમોનિયા થઇ જવાનો સંભવ છે.

ઉપાય—કલ્પતરુરસ, હીગુજેશ્વરરસ, ન્વરાકુશ, મલ્લ ન્વરાકુશ વાસાદિ ક્વાથ, સુંગ્યાદિ ચુર્ણ, શ્વાસ કુકાર, કટકલાદિ ચુર્ણ વિગેરે ઉપયોગી છે.

૪ કંદજ નવર (અખ્ખે દોષવાળા તાવ)

વિવેચન—ઉપર પ્રમાણે વાતપિત અને કંકના દોષથી થતા તાવનાં જુદાં જુદાં લક્ષણોનું જો વર્ણન કરવામા આવ્યું તે લક્ષણોમા જુદા જુદા અખ્ખે દોષના ચિન્હો જણાય તો તેને

બખ્ખે દોષવાળા તાવ સમજી પ્રકૃતિને ઉપયોગી થાય તેવા ઉપાયો કરવા બખ્ખે દોષ વાળા તાવમાં વાતપિત, પિતકક અને વાતકક એવા મુખ્ય ત્રણ ભેદ છે પણ દોષોની વધઘટને લીધે આયુર્વેદિક પદ્ધતિ પ્રમાણે તેના અનેક ભેદો કરી શકાય છે માટે ચિકિત્સકે દોષોના લક્ષણ બરાબર જાણી લઈ યોગ્ય નિર્ણય કરી તેના ઉપાયો કરવા.

૫ વિષમજ્વર

કારણ—રૂતુના ફેરફારથી, ભગઈ ગહેલું ખાડા ખાખોચીયાનું પાણી પીવાથી, ગંધાથી, દુષિત હવાથી, વાસી કાચુ કે સડેલું અન્ન ખાવાથી, ઉજ્જગરો કરવાથી, તેમજ બહુ તડકામા રખડવાથી શરીરમા એક પ્રકારનો દુષિત પદાર્થ એકઠો થઈ તેમાથી અમુક પ્રકારના કૃમિ પેદા થાય છે અને તે કૃમિની જુદી જુદી જાત પ્રમાણે જુદી જુદી જાતના વિષમજ્વર ઉત્પન્ન થાય છે.

લક્ષણ—શરીર તુટે, તાવનું અનિયમિતપણું, બગામા આવે, કમરમા ઢાટ, આખોમા બળતરા, તાવ કોઈ વખતે વધારે તો કોઈ વખતે ઓછો, કોઈ વખતે થોડી વાર તો કોઈ વખતે વધારે વાગ, દસ્તની કબજીયત, પેશાબ લાલ, કેટલીક વખતે ટાઢ ઘણી વાચ તો કેટલીક વખતે ઓછી વાચ વગેરે જુદા જુદા લક્ષણો સાથે નિયત સમયે તાવ આવે છે જેમકે દિવસમા બે વાગ, દિવસમા એકવાગ, બે દિવસે એકવાગ, ત્રણ દિવસમા એક વાગ, ચાર દિવસમા એકવાર આ બધા ભેદ શરીરમા રહેલા દોષોની જુદી જુદી જાતથી થતા જણાય છે.

ઉપાય—મહાજ્વરાકુશ, મહલજ્વરાકુશ, ગૌદતિભગ્મ, જ્વગ્નિ વટી, (મલ્લવાળી) વિષમજ્વર નાશકે ગુટીકા, અભયાદિ ક્વાથ, સ્પર્શનનો કાટ, નવસાર, મુરો ખાગ અને કટકડીના પ્રયોગ, ગદુચ્યાદિ ક્વાથ વગેરે પૈકી યોગ્ય લાગે તે ઉપાયો કરવા કાકચનુ ચુર્ણ, લીખોળીઓ વાળી ગોળી, એળીયા વાળી ગોળી અને કડવાશવાળી દવાઓની કોઈપણ બનાવટ આપવાથી જલદી કાયદો વાય છે.

૬ આગંતુકજ્વર

કારણ—અહાગ્ના ક્રાઇપણ કાચ્છથી જેમકે ભય, કામવિકાર, ઔપધીની ગદ્ય શોક, આત્રાન, ભૂત, મંત્રપ્રયોગ, શાપ વગેરે કારણોથી તાવ આવે તેને આગતુક જ્વર કહે છે.

લક્ષણ—રોગના કારણને અનુસરીને તેમા ખામ લક્ષણો હોય છે.

ઉપાય—રોગના મૂળ કારણને સુવારે તેવા ઉપાયોની સાથે જરૂર પડે તો તાવની દવા આપવી મુજબ કારણ ખાસ સુધાગ્નુ તે મોથી શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

૭ સન્નિપાતજ્વર (ત્રિદોષજ્વર)

વિવેચન—આયુર્વેદમા ૧૩ પ્રકારના સન્નિપાતજ્વર બતાવ્યા છે તેના નામ મધિક, અતક, રૂઘાલ, ચિતવિભ્રમ, સીતાગ, તન્દ્રિક, કંઠકુખ્જ, કર્ણિક, ભુગ્નનેત્ર, ગ્ઠતષ્ટિવી, પ્રલાપક, જ્વલક, અભિન્યાસ અને ક્રાઇના મત પ્રમાણે હાગ્નિક એમ મળી કુલ ચૌદ ગણેલા છે આ સઘળા સન્નિપાત કષ્ટમાધ્ય ગણાય છે તે પૈકી કેટલાક અસાધ્ય પણ છે છતાં કેટલીક વાગ બરાબર ચિકિત્સા હોતાં આ જાતના દરદી સુધારી શકાય છે એટલે તેમાં પણ ચિકિત્સા કરવી જોઈએ હાલના મત પ્રમાણે ન્યુમોનિયા, પ્લુગ્સી, ટાઇફસ, ટાઇફોઇડ ઇન્કલુએન્ડા, પ્લેગ વગેરે તાવના જુદા જુદા પ્રકાર સ્વતંત્ર વિષય તરીકે આ પુસ્તકમાં બતાવ્યા છે તે સર્વે આ ત્રિદોષજ્વરમાંનાજ છે પરંતુ તે સ્વતંત્ર રોગ રૂપે સ્વતંત્ર નામથી પ્રચલિત હોવાથી તેનું વર્ણન જુદું કરવામા આવ્યું છે.

ઉપાય—દ્વાત્રિશાગકવાથ, અલચાદિકવાથ, દશમુળકવાથ, શિતલ-જ્વરસ, સન્નિપાતભૈરવરમ કે અન્ય તાવના પ્રકરણમા બતાવેલા ઉપચારોમાથી લક્ષણ પ્રમાણે ત્રિદોષજ્વરના લક્ષણોને બધા એમતા પ્રયોગે અજમાવવા.

સર્વ તાવ માટે સામાન્ય સુચના—તાવમા કબજિયત સોજી તરફ, દાહ, શોષ, ઉલટી, હેડકી શ્વાસ, ખાંસી, ઝાડો વગેરે ઉપદ્રવો

ઘણી વખતે હોય છે તેને માટે તે ને રોગમા બતાવેલી ચિકિત્સા યોગ્ય વિચાર કરીને કરવાથી સારો ફાયદો થાય છે

સર્વ તાવ માટે સામાન્ય પદ્ધતિ—તાવમા લઘન એ સર્વોત્તમ પથ્ય છે જ્યાં આમનો સચય હોય ત્યાં લઘન બહુ જરૂરનું છે નબળા માણસે લઘન ક્રમતા ભુખ લાગે તો મગનું પાણી લેવું જ્યાંમુઘી ખરી ભુખ ન લાગે ત્યાંમુઘી લઘનની જરૂર છે એમ સમજવું, તાવમા જીલાબ વધારે થાય તેવી કાઠપણ દવા આપવી નહિ માત્ર સાધારણ રીતે પેટ સાફ થાય તેવી દવા જરૂર હોય તો આપવી ગરમ કરીને ઠારેલું પાણી પીવા માટે આપવું ઠંડું પાણી કે બગ્ગવાળું પાણી કઠીપણ આપવું નહિ વધુ તૃષ્ણા હોય તો ધાણા, દ્રાક્ષ, વાળો, પર્પટ અને કમળનું હિમ બનાવીને આપવું, તાવમા ઘી અને દૂધ નુકશાનકારક છે માટે તે આપવું નહિ પણ એટલું ધ્યાન રાખવું કે જીર્ણજ્વર, આગતુકજ્વર અને ક્ષયમા તે આપવું હિનકારક છે મગજ ઉપર બહુ ગરમિ હોય તો ફશાગ લેપના ચોતા મુકવા અથવા કોલ્ડબાને અર્ધું ચીરી તેની ટોપી બનાવી પહેગવવી જેથી મગજની ગરમી શાન્ત થશે આવી રીતે સલાહ પુર્વક આહારવિહાર ગમ્પી યોગ્ય ઉપાય કરવાથી તાવની નિવૃત્તિ થાય છે નહિ તો તાવ મટયા પછી અપથ્ય કરનારને જીર્ણજ્વર કે વિષમજ્વર લાગુ પડે છે.

તાવ સાથે ઝાડા (જ્વરાતિસાર)

કારણ—તાવમા અપથ્ય કરવાથી, પિત્તકારક ભોજનથી, દુષિત જળ પીવાથી, સખત જીલાબ લેવાથી, જે તાવમા પિત્તનો વિષેશ કાપ હોય તેમાથી જ્વરાતિસાર થવાનો સભવ છે

લક્ષણ—તાવ હોવાની સાથે ઝાડા થાય છે.

ઉપાય—આ દરદમા ઉપાય કરવામા સલાહ રાખવી કારણ કે તાવના ઉપાય ફત્તનો ખુલાસો કરવાવાળા હોય છે જ્યારે ઝાડાના ઉપાય ફત્તને કમજ કરવા વાળા હોય છે તે બન્ને બાબતનો વિચાર કરી ચિકિત્સા કરવી. એકદમ ઝાડા બંધ કરવા નહિ પરંતુ અગ્નિદિપક અને પાચન દવાઓ આપવી. હિષ્પેરાદિકવાંથ, નાગરાદિપાચન, ગહુચ્યાદિ,

કુટબ્જક સાથે આનદબૈરવ, કનકસુદરસ, કર્પુરરમ વગેરેમાથી ચોગ્ય લાગે તે ઉપાયો કરવા. અતિવિપ, કડાછાલ, ઇન્દ્રજવ, વાળો, મોથ, પીપર વગેરેનું ચુર્ણ મધ સાથે આપવું.

પથ્ય—લઘન, દાડમનો રસ, પાતળી કાંઠ, મસૂરની દાળ, જુના ભાત, બકરીનું દુધ, ગરમ કરેલું પાણી વગેરે ઉપયોગી છે.

થાનનું દરદ (સ્તનરોગ)

કારણ—બાળકને પુરૂ નહિ ધવગવવાથી, ગરમ ખોરાક લેવાથી, લોહીનો બ્લેસ ચઢવાથી, સ્તન ચોળવાથી કે તેમા આઘાત થવાથી સ્તનમા સોજો થઈ પાક થાય છે.

લક્ષણ—તાવ આવેછે, એક કે બન્ને સ્તનમા (થાનમા) દરદ થાય છે, ભાર લાગે છે, ગાઠો બધાએલી જણાય છે, ચામડી લાલ થાય છે અને અદર લપકારા થાય છે તથા બેચેની, અનિદ્રા વિગેરે લક્ષણો થાય છે.

ઉપાય—દરદની શરૂઆતમાજ ઉપાય કરતા જલદી કાયદો થાય છે માટે પ્રથમ ખસખસનાં ડોડવાનો ફલાલીનના કપડાથી વરાળીઓ શેક કરવો. દશાંગ લેપ ગુલાબજળમા વાટીને લગાડવો. દૂધનો ભરાવો હોય તો ધાવણ કાઢવાની શીશીથી ધાવણ કાઢી લેવું દરદ ઘણું વધી જાય તે શેક અને પોટીસથી પકવવું અને કુટયા પછી લીબડાના પાનની ટીસથી શોધન કરી સ્તીગ્વ અને ગેપણુ ઉપાયો કરવા તથા વ્રણ પ્રમાણેની સલાળીને સ્વચ્છતાથી ચિકિત્સા કરવી ફેડવા માટે શસ્ત્ર ચિકિત્સાનો આશ્રય લેવો નહિ. કેમકે તેથી ઘણું ખરાબ પન્થિલામ આવે છે ખાવાની દવા તરીકે સ્વાદિષ્ટ વિરેચન, શશમની ગોળીઓ કે ત્રિભુવન કિર્તિ રસ સુદર્શનના કવાથ સાથે આપવું. ધાવણ બાળક હોયતો ધાવવાતું બધ કરાવવું ખોગક હલકો, સાદો અને સલાળ પુર્વક આપવો.

થુલીઓ (બાળકોનો મુખપાક)

કારણ—સંક્ષણ—ન્યારે બાળકને દાન આવના હોય અથવા

પાચનક્રિયા બગડી હોય ત્યાં મોઢાની અદ્વન્નુ પડ, નાનાપારા, તાળવુ, છાલ, હોંક ને ગળા મુઢી થર બાકે છે, મકેદ રગના આકા કે ધાબા પડે છે. આ દ્વન્ન એકદમ કેવાયછે અને વધારે પીડાકારક તથા ભયકર થઈ પડે છે કેટલીકવાર આ દ્વન્નુ સ્વરૂપ વધી પડતા તેથી ગળુ બધ થઈ મગણુ થાય છે માટે માવચેતી ગળી ઉપાય કરવા આ દ્વન્ન ચેપી છે વખતે તેમાથી ડીકથેરીઆ નામે રોગ થઈ જાય છે માટે તુરત હુશી-ચાર વધતી મલાહ લેવી

ઉપાય—કબજીયત હોય તો પ્રયમ પેટ માક કરાવવુ. દવા તરીકે શશમની ન ૩ કે ન ૨, મહુગવટી, મારીવામવ વગેરે આપવુ.

સ્થાનીક ઉપાય—શુદ્ધ ટકણ અને મધ માથે મેળવી મોંમા લગાડી લાળ કાઢવી ગરમ પાણીથી મો ધોઈ સાક રાખવુ દિમજ (નાની હરડે) તથા માકર ધમીને મોમા લગાડવુ

પથ્થ—જોગકમા સ્વચ્છ અને ખાત્રિવાળુ દુધ અથવા દુધ સાથે લાઇમ વોટર મેળવીને આપવુ કે ધાવણુ આપવુ.

દમ (શ્વાસરોગ)

ભેદ—આચુર્વેદમા આ રોગના પાચ પ્રકાર જતાવેલા છે પણ માધાગણ રીતે આ દ્વન્નના ત્રણ પ્રકાર જોવામા આવે છે (૧) સાધાગણ દમ (૨) જ્વનો કે કબ્જ સાધ્ય દમ (૩) મૃત્યુ વખતે અથવા રોગની અમાધ્ય અવસ્થાએ ઉપડતો શ્વાસ કે દમ પહેલો પ્રકાર સાધ્ય છે, ખીન્ને કબ્જ સાધ્ય કે યાધ્ય છે, ત્રીન્ને લગભગ અસાધ્યજ છે

કારણ—કેકસામા હવા જવાનો પ્રતિબંધ, શ્વાસ, નળિનુ સંક્રા-ચન થવુ, કેકસામા સોજો કે વગમ, રકતાશયના દ્વન્ને મગજ કે છાતીની નબળાઈ, હવાનો કેકકાર, હુમાડો કે ખગળ ગ્જકણો શ્વાસમા જવા, અજીર્ણ, કબજીયત, ભેદ રોગ કે ધાતુક્ષય વિગેરે કારણોથી અત્ર રોગ રૂપે અથવા ખીજ રોગમા ઉપદ્રવ રૂપે આ રોગ થાય છે ઘણી વખતે આ દરદ વારમામા પણ ઉતરે છે

લક્ષણ—શ્વાસ વધારે ઝડપથી ચાલવાતે મુખ્ય ચિન્હ છે તેવખત દરદીને દેખાવ બચાંકર થાય છે, મોઠા ઉઘાડુ રહે છે, સુઈ શકાતુ નથી અને કબજીયત, ગભરામણ, પરસેવો, નાડી જલદ વગેરે લક્ષણો હોય છે દમનો હુમલો વારંવાર કે અમુક ચોકકસ ટાઈમ ઉપડે છે. કેટલાકને શરદીથી અને કેટલાકને ગરમિથી પણ થાય છે ખાસ કરીને વાગનળીનો સંક્રાંત્ય થવાથી આ દરદ થાય છે.

ઉપાય—દરદીને યોગ્ય આસનપર ટેકા આપી બેસાડવું, ઝાડાની કબજીયત હોય તો પેટ સાફ કરવું અથવા જરૂર હોય તો ઉલટી કરાવવી, હુશીયારી લાવવા માટે દ્રાક્ષાસવ વિગેરે આપવું, જરૂર જણાય તો ધતુરાના પાનનું ધુન્નપાન કરાવવું

શાન્તિય ઉપાય—શ્વાસ કુઠાર, અષ્ટાગવલેહ, કટકાર્યાવલેહ, કનકાસવ, અશ્રક ભસ્મ વગેરે સાથે જરૂર જણાય તો સમીરપન્નગ, શ્વાસ કાળેશ્વર, મલ્લ ચદ્રોદય આપવો.

સુચના—કફ હોય તો પકવી છુટો કરવાના ઉપાય કરવા કફ ન હોય તો સ્નિગ્ધ ઉપચારોથી ચિકિત્સા કરવી

પથ્ય—હલકા, તાબે અને પૌષ્ટિક ખોગક લેવો ગરમ અને ઠંડા પદાર્થો, લુપ્તુ અન્ન, દહી, ખાડ અને ખટાશવાળા પદાર્થો લેવા નહિ

દાંતના દરદો

કારણ—વારવાર, ખાવાથી, પેટ બગડવાથી, શરદીથી ખાટા પદાર્થો ખાવાથી, દાંતણુ નહિ કરવાથી, પાન, સોપારી, તમાકુ, ચાહ, કોફી વગેરેના બહુ સેવનથી, અતિ ઠંડા કે અતિ ગરમ પદાર્થો ખાવાથી, દાંતના દરદો થાય છે. અસ્વચ્છતાથી દાંતના દરદો વધારે બેગવર અને છે

લક્ષણ—દાંત મેલા થતા ઉપર ખેરીનું (પથરી) પડ બધાય છે અને દાંત ધીમે ધીમે નડવા માંડે છે દાંતની પોત્રમ. અનાજ વગેરે

લક્ષણ—આ દરદમાં આખું શરીર કમાન પેડે વાકું વળી જાય છે તથા હનુ અને ગ્રીવા સખ્ત થઈ જાય છે, મોઢું ખોલવામાં અને બધ કરવામાં પણ મુશ્કેલી થઈ પડે છે અને પાણી કે ખોરાક ઉતારવો પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

ઉપાય—રોગીને શાન્ત અંધારી જગામાં રાખવો, પૂર્ણ આરામ આપવો, ઉઘની દવા આપી દગ્દના આયુ મિથીલ કરવા, પ્રણના કારણથી થયેલ ધનુર્વામાં ત્રણ ઘોષાંતે સાક રાખવું અને ખોરીક એસીડથી ઘોષા પાટો બાધવો, જાતીકલાદિસુર્ણ કે લક્ષ્મિનારાયણુરસ દવા તરીકે આપવો, વાતનાશક ઉપાયો કરવા, કંગોડ અને કમરના ભાગમાં સેક આપવો, ખોરાકમાં થોડું થોડું દુધ આપવું.

નખખાઈ (ધાતુની)

કારણ તથા લક્ષણ—હસ્ત મૈથુન, પગમિથો, અતિવિપચ સેવન, મનની નખખાઈ વગેરે કારણોથી ધાતુ નખખી પડવાથી ગતિ શક્તિમાં ઉત્સાહ મઠ થઈ નસો સીથીલ થઈ જાય છે.

શાન્તિય ઉપાય—મનમયાબ્રગસ, બ્રહ્મતપુર્ણચંદ્ર રમ, મક રધ્વજવટ્ટી કે મકરધ્વજ રસ, વિપતીન્દુકવટ્ટી, અન્વગધાદિસુર્ણ, મુશક્યાદિ સુર્ણ, અબ્રક લખ્મ વગેરે ખાસ ઉપાયો છે.

સાધારણ ઉપાય—માલીસ કરવા માટે શ્રીગોપાલતેલ કે અન્વગધાદિ તેલ વાપરવું, કૌચા, એખરો, કમ્તુરી, શતાવરી, ઘોળી મુશળી, આશુક, જાયફળા, જાવત્રી વગેરે દવાઓમાંથી મળે તેટલી લઈ તેનું સુર્ણ કરી તેનું મેવન કરવું વાછકરણ સુર્ણ અને મનમથવિકાસ રસ એ પણ ખાત્રી વાળા ઉપાય છે.

પદ્ધતિ—પૌષ્ટિક અને વાછકરણ ખોગક આપવો ધણીવાર દંદી નિગશ થઈ જાય છે એટલે 'રદ સુધરતું' નથી માટે તેને લિમન આપવી.

નસકેરી પુટવી (નાસારક્તશ્રાવ)

વિવેચન—ઘણી વખતે ગુરદાનાં દર્દ, ન્યુમોનિયા કે ક્ષયમા પણ નાકમાથી લોહી આવે છે. એટલે આ રોગનું જે કાંઈ કારણ હોય તેની તપાસ કરી યોગ્ય ઉપાયો કરવા

કારણ—ગરમિ, કમળો, પાન્ડુરોગ, ઋતુની અટકાયત, તાવની ગરમી, નાકમા મસા થવા, તડકામા રખડવું, જોગથી છીંકા આવવી, મગજ ખાલી પડવું, મગજમા ગરમિ હોવી વગેરે કેટલાક કારણોથી આ દરદ થાય છે

લક્ષણ—એકા એક નાકમાથી લોહી આવવા માટે છે કેટલીક વાર લોહી થોડું આવે છે પરંતુ કાંઈ વખતે તો એકદમ મોટા પ્રમાણમા આવ્યું જાય છે. આવા વખતમા જે લોહી બંધ કરવામા ન આવે તો દરદી એકદમ ગભગભ જાય છે.

ઉપાય—પુલાવેલ ફટકડીનું પાણી પીચકારી દ્વારા નાકમામુકવું, ચદનાદિ તેલના ટીપા નાખવા, માથા ઉપર ઠંડુ પાણી રેડવું, ગળાના પછવાડે બરફ રાખવો, જે લોહી બંધ ન પડતું હોય તો ફટકડીના લોશનના પોતાં ભીજવી નાકમા ભરી રાખવા, માથામા ઘી ઘસવું, અને ચદન લગાડવું દવા તરીકે ચક્રત સ્થંભક ઉપાયો જેવા કે ચ્યવન પ્રાસ, ચંદ્રકળા, વાસા કે ગુલાબનું શરબત વગેરે આપવું

પથ્ય—ખોરાક હલકો અને પૌષ્ટિક આપવો, દુધનું સેવન વધારે કરવું ઉચે નીચે મકાન પર ચડવું નહિ અને આરામ આપવો

નાકનાં દરદો (પીનસરોગ)

કારણ—વખતો વખત સળેખમ થવાથી, ઉપદશથી, બહારની કાંઈ વસ્તુ નાકમા પેસી જવાથી કે ખીન્ન કાંઈ કારણથી નાકમા દર્દ પેદા થાય છે.

લક્ષણ—શ્વાસ ખરાબર લેવાતો નથી નાકમાથી કક પડે છે, કાંઈ વાર લોહી પડે છે, પડ નિકળે છે અને તેથી ખરાબ ગંધ આવ્યા

કરે છે, કંઈ સૂકાઈ જાય છે, ગરમીના દર્દથી અદગ્નુ હાડકું સડી જાય છે વિગેરે ફેટલીક જાતના નાકના દરદોના લક્ષણોથી તેના જુદા જુદા ભેદ હોય છે.

ઉપાય—પીનમ રોગ હોય તો પીનમહરી તમાકુ વાપરવી, ખાવાની ફવામા પ્રવાલપચામૃત, સપ્તામૃતલોહ, ચ્યવનપ્રાસાવલેહ, અબ્રક ભરમ, હરીતકી અવલેહ, વિગેરે કાયદા કરક છે જે નાકમા મમા હોય તો ક્ષાત્ તેલ લગાડવું જે ગરમીને લીધે નાકનું દર્દ હોય તો ઉપદશના ઉપાયો કરવા.

પથ્ય—હલકો, ઠંડો અને પૌષ્ટિ ખોગક

નાસુર (નાડીવ્રણ)

કારણ—વ્રણમાથી નાડીવ્રણ થાય છે તેને ફેટલાક લોકો નાસુર પણ કહે છે

લક્ષણ—નાસુરનું મો ઘણું જ નાનું અને માકકું હોય છે તથા જખમ ઉડો હોય છે તેમાથી પાણી જેવી પ્રવાહી રસી વહ્યા કરે છે આ દર્દ ઘણું ખગળ છે માટે તેના મલાળીને ઉપાય કરવા

ઉપાય—ત્રિકળા, ગુગળ, સપ્તાગુગળ, ચદ્રપ્રભા, દેશી સાગસાપરીલા, કેશગદિ વટી, મજ્જાદિ ક્વાથ વગેરે શોધક ઉપાયો કરવા, નાસુરને કોષપણ જતુદ્ધન પ્રવાહીની પીચકારી વડે ઘાવું અને તેમા પચગુણ તેલની કે જાત્યાન્ધીની વાટ મુકવી જરૂર જણાય તો શસ્ત્ર વૈદ્યની સલાહ લેવી

પથ્ય—શોધક અને પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો, ક્યુજીયત થવા દેવી નહિ, ખુલ્લી હવામા ગહેવું, સ્વચ્છતા ખગળર સાચવવી

પગનો દાહ (પાદદાહ)

કારણ—લક્ષણ—શરીરમા ગરમિ વધવાથી, લોહીમા ઉષ્ણતા આવે છે તે લોહીનું જેસ પગ તરફ વધારે થવાને લીધે આ ફરીયાદ

થાય છે. ખાસ કરીને ગરમ અને ખાટા પદાર્થો ખાવાથીજ આ દરદ થાય છે. પગમા બળતરા થવી ને આ રોગનુ મુખ્ય લક્ષણ છે

ઉપાય—પગના તળીયામા ઠંડા લેપ કરવા, ચંદનાદિ તેલ કે માખણુ ઘસવુ, પેટ સાફ રાખવું ખાવાની દવા તરીકે વશિષ્ટ ચુર્ણ સાથે પ્રવાહ ભસ્મ, ગુલકદ માથે બંગ ભસ્મ, જીવન સાથે મુક્તાપિપ્પી વગેરેમાંથી યોગ્ય લાગે તે આપવું. ઉધ ન આવતી હોય તો માથામા તેલ ઘસવુ, તથા રાત્રે જાતિક્ષ્ણાદિ ચુર્ણ આપવુ.

પથ્ય—પૌષ્ટિક, સ્નિગ્ધ અને ઠંડા ખોરાક.

પથરી (પેશાબમાં કાંકરી)

કારણ—પેશાબમા સ્વાભાવીક ખાર હોય છે તેમા વધારો થઇ તેનો જમાવ થતા ધીમે ધીમે તેની પથરી બધાય છે લીવરની અવ્યવસ્થિત ક્રિયાને લીધે કેટલાક પદાર્થો ગુદામા એકઠા થઈ ત્યા આવી પથરી બધાય છે અને તે ધીમે ધીમે મોટી થતી જાય છે.

લક્ષણ—મુત્રાશય પુલે છે, અદર અત્યંત વેદના થાય છે, પેશાબ બકરાના મુત્ર જેવો જણાય છે, પેશાબ કરતા મસ્કેલી પડે છે કેટલીક વખતે પેશાબ બધ થઈ જાય છે કે ટીપે ટીપે આવે છે, દરદી નાભી દબાવે છે, દાંત કરડે છે, મૂત્ર નળી મમળે છે અને કણ્ઠયા કરે છે. આપથરીનુ કદ રેતીના દાણાથી તે વટાણા જેવડુ કે ખોર જેવડુ પણ હોય છે ધીમે ધીમે તે વધતાં બહુ મોટી થાય છે અને ઘણીવાર તે અટકી જાય છે

ઉપાય—આ રોગ શસ્ત્ર સાધ્ય છે માટે શસ્ત્ર વૈદની સલાહ લેવી દવા તરીકે મુત્રકૃચ્છ અને મુત્રાઘાતમા બતાવેલા બધા ઉપાયો કરવા પથરી કાઢવા માટે જવખાર, રભાક્ષાર, અપામાર્ગક્ષાર એ ત્રણ સાથે મેળવી ગોખરના કવાંચ સાથે આપવુ પેશાબ અટકે ત્યારે દરદીને ગરમ પાણીમા ખેસાડવો કે મુત્ર-શલાકાથી તેનો નિકાલ કરવો અને પથરીને ગાળે તેવા ઉપાયો કરવાથી ઘણું ભાગે પથરી નિકળી જાય છે

ગરુખાનુ પચાગ વાટી તેનો કલ્ક છાશ સાથે આપવાથી ઘણી વખતે ;
માત્રે કાયદો થાય છે આ ઉપાયથી બનતા સુધી પથરી ગળી જાય છે.

પથ્ય—માત્રે દલકા અને પૌષ્ટિક ખોગક

પરિણામ શૂળ (ભોજન પચ્યા પછીનું શૂળ)

વિવેચન—ખાધેલો ખોગક પચી ગયેલા આવે ત્યાં આતરડામા
એક પ્રકારનું શૂળ થાય છે તેને પરિણામ શૂળ કહે છે.

ઉપાય—શૂળ ગેગમા બનાવેલા બધા ઉપાયો કરી શકાય છે
તેમજ શખ ભન્ન પાણી સાથે આપવી શુક્ર, ગોળ, તલ, શખભન્ન
અને હરદે ગરમ પાણી સાથે આપવ હીગ અને કાકચની કાકી લેવી,
છીપ ભન્ન પાનમા નાખી લેવી, જરૂર હોય તો બુલાખ આપવો.

પથ્ય—શૂળના દુઃ પ્રમાણે.

પરમિયો [પુચપ્રમેહ]

કારણ—ચ તિ ગરમ ખોરાક ખાવાથી, ઋતુમતિ સ્ત્રી સાથેના
મયોગથી, રક્ત વિકારથી દપિત સ્ત્રીના સમાગમથી, જલદહાડ પિવાથી,
ધન્દ્રીમા વારવાર મલાકા નાખવાથી તેમજ મૂત્ર માર્ગમા વરમ વિગેરેથી
આ દુઃ થાય છે

ચિન્હ—ઘણે ભાગે આ દુઃ દુષ્ટ સ્ત્રીના સેવનથીજ થાય છે
અને તેમ હોના નીચેના લક્ષણો હોય છે.

પેશાબ થોડો ગરમ હોતો, તણખ ચાલુ ગહેવી, તરખ બેચેની
કબજિયત વગેરે થવાની સાથે પેશાબમા રમી આવવા ભાગે છે અને
શુભ્યભાગ ધીમે ધીમે મુઝી જાય છે આ દુઃ અત્યંત ચેપી અને ભય-
કર ગણાય છે

ઉપાય—જે આ દુઃ થતા તરતજ ઉપચાર કરવામા આવે તો
બગાચ મટી જાય છે પરંતુ જે એકાદ અઠવાડીયા બાદ ઉપચાર થાય
તો આ ગેગ જડમાથી નાશુદ થઈ શકતો નથી જે આ દુઃ દુષ્ટ સ્ત્રીના

એપ મિવાય ખીજ્ઞ કોઇ કારણથી થયુ હોય તો તે મટવા સભવ ખરો સામાન્ય ઉપચાર તરીકે સોજો હોય તો ગરમ પાણીનો સેક કરવો, બહુ હાલચાલ કરવી નહિ, ત્રિક્ષણા અને મોરચુથાના પાણીની જરૂર મુજબ પીચકારી મારવી, તથા બાહારથી ઘોષ સાફ રાખવુ આ દરદમા પેશાબ વાટે રમીનિકળે છે એ બહુ જોખમી એપ છેતે શરીરના ખીજ્ઞ કોઇ અવયવ ઉપર ન ત્રાગે તેની સંભાળ રાખવી કટકડીનુ લોશન કે ક્રીક અથવા મુગરલેડનુ લોશન ઘોવા તથા પીચકારી માટે વાપરવુ કાયદા કારક છે જ્યા લગી આ દરદમા અદરતો જખમ ખરાખર રૂઆય નહિ ત્યા મુધી ઉપાયો કરવાની ખાસ જરૂર છે.

શાસ્ત્રિય ઉપાય—વિરેચન, પીડા શામક, બળતરા મટાડનાર તથા મુતલ દવાઓ આપવી જેવી કે ચદ્રપ્રભા, ગોક્ષુરાદિ, મુવર્ણ બગ, સારીવાદગિંટ, ચણકયાબ કે મુખડનુ તેલ, ગોખરનો લુચ્યાબ, બગેશ્વર રસ, અચનપ્રામાવલેહ અને ચોપચીન્યાદિ ચુર્ણ વિગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે આપવુ.

પથ્ય—તદન સાદો ખોરાક, સપુર્ણ બ્રહ્મચર્ય, ઘણીજ સ્વચ્છતા અને નિયમિત જીવન રાખવુ નહિતો આ દરદ મટતુ નથી

પરસેવો આવવો [અતિપ્રસ્વેદ]

કારણ-લક્ષણ—મેદ વધવાથી, ધાતુઓ બગડવાથી, તાવમા, ક્ષય રોગમા અને પ્રલેપક જ્વરમા ખાસ કરીને પસીનો આવે છે કેટલીક વાર શરીરના ચોકકસ અવયવોમા ટ્રિવસે કે રાત્રે પરસેવો વધારે આવતો જણાય છે રાત્રે પરસેવા થવો એ એક ખરાબ ચિન્હ ગણાય છે ઘણીવાર પરસેવામાથી બહુ દુર્ગંધ પણ આવે છે.

ઉપાય—કારણ જોઇ તે પ્રમાણે ઉપાય કરવા, ખરાખર નહાવુ, દુર્ગંધ આવતી હોય તો સ્નાનરજ ચુર્ણ ચોળીને નહાવુ, સુવર્ણ વસત માલતિ કે અવિપતિકરચુર્ણ ખાવા માટે આપવુ ઉરક્ષત વિગેરે જે કઇ રોગ હોય તેના ઉપાયો કરવા

પાઠું (કાખું કલ-પ્રમેહપીડીકા)

કારણ—આ દર્દ ઘણે ભાગે પ્રમેહની પાછલી અવસ્થામા થાય છે તેમજ મધુ પ્રમેહ વાળાને પણ થાય છે

લક્ષણ—ચામડી લાલ તથા કંકળ થાય, દર્દ, દાહ અને સોજે તથા પછી કોડકી ઉપડે, બળતરા માથે તાવ આવ, પાકાનો ગગકાળાશ પર ચર્મ બાલુમા નાની નાની ફેલ્લીઓ થાય અને તે પાકે, ઘુટે અને તેમાથી પડ નિકળ્યા કૃષ્ટે, શરીર ઘગાતુ જાય અને ઘાડ અદર મડતુ મડતુ મોટુ થતુ જાય છે આ દર્દ ઘણે ભાગે પીડમા થાય છે ક્વચીત શરીરના બીજા અવયવોમા પણ થાય છે.

ઉપાય—પેટ માક રાખવુ, તાવ હોય તો તેનો ઉપાય કરવો, અળગીની ખોટીય કે દશાગ લેપ અથવા દોષર્પન લેપથી સોજા વિગેરેનો ઉપચાર કરવો ઘુટયા પછી ત્રણના ઉપાયો કરવા, જખમ સાક રાખવુ, અનતા લગી ચીગવવુ નહિ ખાવા માટે મજબુકાદિ કવાથ, શશમની નં ૧, પ્રવાલ ભગ્મ, આરિવાઘરિષ્ટ, ચદ્રપ્રભા કે વસત કુસુમાકર વગેરે પૌષ્ટિક અને રક્તશોધક દવાઓ આપવી

પૃથ્થ—સાદો અને રૂક્ષ ખોગક તથા દુધ આપવુ, દર્દીને આરામ આપવો તથા ત્રણના સલાળીને ઉપાય કરવા

પાંડુ (પીળીઓ)

કારણ—પિત વર્ધક ખોગકથી, માટી ખાવાની ટેવ કે અન્ય કારણોથી શરીરમા રહેલ લોહીમાથી ન્યારે લાલ રજકણો ઘટી જાય અથવા પ્રદર, અર્શ કે બીજા કાઈ કારણથી લોહીશ્રાવ થઈ શરીરમાથી લોહી ઓછુ થાય ત્યારે આ દર્દ થાય છે.

લક્ષણ—તાવ, શરીરમા કીકાશ, મુત્રાશયમા વિકાર, ચહેરા ઉપર સોજે, અરૂચી અને ઉલટી વગેરે લક્ષણો હોય છે ઝાડા થાય છે કે કબજીયત રહે છે બગલ વધે છે અને આખ, જીભ, મો તયા હોંક ઘોળા લોહી વગરના જણાય છે

ઉપાય—મકુર ભસ્મ, લોહ ભસ્મ, પુનર્નવા મકુર, લોહાસવ અભયારિષ્ટ, નવાયસ લોહ, ધાત્રિલોહ, કુમારી આસવ, ઉશિરાસવ, આરોગ્ય વર્ધની વિગેરેમાંથી યોગ્ય લાગે તેનો ઉપયોગ કરવો.

પથ્ય—જવ, ઘઉં, ચોખા, મગ, તુવેર લસણ, આમળા ઘી, માખણ, દુધ, છાશ, રોરડી વગેરે પથ્ય છે જીલાય લઘ પેટ સાફ રાખવું.

પેશાબની મુશ્કેલી (મૂત્રકૃચ્છ્ર)

કારણ—પેશાબ બહાર આવવાનો જે રસ્તો છે તેનો સંકેચ થવો, અંદર જખમ કે વરમ થવો, ગરમ ખાનપાન, પરમિયાનો રોગ, ગરમીમાં રખડવું કે પથરીના દરદથી અથવા ધકકો લાગવો વગેરે કારણોથી પેશાબ અટકી અટકીને આવે છે તેને મુત્રકૃચ્છ્ર કહે છે.

લક્ષણ—વારવાર પેશાબ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, પેશાબ કરી લીધા પછી ટીપા પડ્યા કરે છે, કપડું બગડે છે. પેશાબની ધાર વાંકી થાય છે અંદર સોને કે દરદ પણ થાય છે અને મુશ્કેલીથી થોડો થોડો પેશાબ આવે છે.

ઉપાય—કબાબચીની, ગોખર, વરણાની છાલ, સાટોડી, દર્ભ વાળો વગેરેનો ક્વાથ કરી તે સાથે ચવક્ષાર અને રસમિ દુરની એકમાત્ર આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે એલચી, પાપાણુ ભેદ સિલાજીત, ગોખર કાકડીના ખીજ, સિંધાલુણુ અને કેશરનું ચુર્ણ ચોખાના ધોવણુ સાથે આપવાથી ફાયદો થાય છે. ગોખરના ઉકાળામાં જવખાં નાખી આપવો જેકું ઉપર ગરમ પાણીનો સેક કે કેમુડાના પુલતે બાકી તેનો સેક કરવો ચંદ્રપ્રભા કે ગોક્ષુર્ગદિ વટી મુત્રલ ક્વાથ સાથે આપવી.

પથ્ય—દુધ, જવનું પાણી, ગોખર કે ઇસબગુલનો લુઆબ, ચોખા, છાશ, સોડા કે લીથીયા વાટર વગેરે આપવું.

પેશાબમાં ધાતજવી (શક્રમેહ)

કારણ—મુત્ર માર્ગથી ધાત જની એ રોગ આજકાલ ઘણો સાધારણ થઈ પડ્યો છે આ દરદમાં મુખ્ય બે પ્રકાર જોવામાં આવે છે (૧)

ધાતુ સબધીની અનેક દ્રવીયદોને લીધે થાય છે તે (૨) ખાન પાનના ફેરફારને લીધે, વિર્ય સિવાયના કેટલાક પદાર્થો જ્વાથી થાય છે તે ખીન્ન પ્રકારને પણ લોક લાપામા ધાતુશ્રાવ ગણવામા આવે છે

લક્ષણ—પેશાબની સાથે, પેશાબની આગળ કે પાછળ ધણે ભાગે આ પદાર્થ જાય છે તેથી શરીરમા નબળાઇ આવે છે, હાથ પગમા કળતર થાય છે, અગ્નિમદ્દ થાય છે, માથુ દુખેછે, ચક્રી આવે છે શરીર ધસાતુ જાય છે વગેરે કેટલીક દ્રવીયદો જણાય છે

ઉપાય—કબજિત-હોય તો પેટ સાફ રાખવુ અને તે માટે ત્રિકળા કે વ્વાદિષ્ટ વિરચન આપવુ એ શિવાય શતાવર્યાદિ સુર્ણ, અશ્વગધાદિ સુર્ણ, ચંદ્રપ્રભા, અશ્વગધાદિ વટી અને સુવર્ણ બગ વગેરેમાથી યોગ્ય ભાગે તે આપવુ.

મૂત્ર પગ્નિલા દગીક્રો પદાર્થ જાયછે તે નકકી કરી ખાનપાન અને દવાની યોજના કરવી. હસ્ત મૈથુન કે એવુજ ખીન્નુ કાઇ કાગણુ હોય તો તે સુધારવા સમજણુ આપવી

પથ્ય—માદો અને સાત્વિક આહાર લેવો કસરત કરવી અને ઉતેજક આહાર વિહારથી દુર રહેવુ

પેશાબની અટકાયત (મૂત્રાધાત)

કારણ—પેશાબ પેદા થાય છે છતા કષ્ટક અડચણને લીધે તે ઉતરી શકતો નથી ખાસ કરીને ઉરમ્થલ, પથરી, મુત્રમાર્ગના સ્નાયુ-ઓનુ સિથીલપણુ, પરમીયો, અષ્ટિલા વિગરેને લીધે પેશાબ અટકી પડે છે ઘણીવાર કાલેગના દગ્દમા પણ પેશાબની અટકાયત થાય છે પરંતુ આ દગ્દમા પેશાબ પેદા થતોજ અટકી પડતો હોવાથી તેમ થતુ જોવામા આવે છે.

ઉપાય—જર જણાયતો મુત્ર શલાકાનો પ્રયોગ કાઇ સારા વૈદ્ય કે ડોકટર મારફતે કરાવવો પેકુ ઉપર ગરમ પાણીનો સેક કરવો, ખસ-

ખસનાં ડોડવા કે પલાશ પુષ્પનો સેક કરવો, દરદીને ગરમ પાણીથી ભરેલા ટળમા કમરબુડ બેમાડવો, તીલક્ષાગ, ચવક્ષાગ, રંભાક્ષાર, વિગેરે-માંથી કોઈ પણ એક મુત્રલ ક્વાથ સાથે આપવું પીડા શામક તરીકે કોઈ પણ અરીણુ વાળી દવા આપવી દરદ મટયા પછી ચદ્રપ્રભા કે ગોક્ષુરાદિતુ સેવન કરાવવું

પૃથ્થ—ચોખા, છાશ, દુધ, મગનુપાણી, કાકડી, નાળીયત્ત, તાદ-ળબ્બની ભાજી તેમજ ઠંડા પદાર્થો

પ્રદર (શ્વેત પ્રદર)

કારણ—સસાર ભોગવવામા હદ નહિ રાખવાથી, વારવાર પ્રસવ થવાથી, ઘણું દસ્તાન જવાથી, ગરમ ચીજો ખાવાથી, પૌષ્ટિક પદાર્થો ખાવા છતાં યોગ્ય કસત નહિ કરવાથી અને નબળાઇ વગેરેથી આ દરદ થાય છે.

લક્ષણ—પાણી જેવી, ચીકણી, ઘોળી, પીળી, કે ચોખાના ઘોણુ જેવી રસી નીકળવી કે શ્રાવ થવો તે આ રોગનુ મુખ્ય ચિન્હ છે શ્રાવ બે રસ્તેથી થાય છે એક તો સબધ માર્ગમાંથી બીજો ગર્ભા-શયમાંથી, શ્રાવ થતી વખતે ચળ, દાહ, સોજો, કમર કે પેકુમા દરદ, નબળાઇ, અરુચિ, થાક, કબજીયત, મુર્છા, ચકરી, ઉન્માદ, માથામા પીડા વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે

ઉપાય—ત્રિક્ષણાનો ક્વાથ, ફટકેડીનુ પાણી, ઝીકનુ પાણી કે પચત્વકનો ક્વાથ બહારના ઉપાય તરીકે ઘોવા માટે કે પીચકારી માટે ખાસ ઉપયોગી છે

શાસ્ત્રીય ઉપાય—ચદ્રપ્રભા, પ્રદરવિનાશકરસ, પ્રદરરિપુ, ગૌદતી-ભન્ન, સુવર્ણ વસતમાલતી, બગ, પુષ્યાનુગ ચુર્ણ, વગેરે દાયદા કરકછે.

પૃથ્થ—ખુલ્લી હવા, યોગ્ય કસરત, પૌષ્ટિક અને સાદો ખોરાક આપવો, અહનચર્યનુ પાલન કરવું.

પ્રસવપીડ (વેણુ)

વિવેચન—નવ મામનો ગર્ભ થયા પછી એક પ્રકારની પીડ થતા બાળક જન્મે છે, પરંતુ કેટલીક વાગ પ્રમવ થવાનો સમય આવી ગયો હોય છતાં વેણુ આવતી નથી કે પ્રમવ થતો નથી તે વખતે સ્ત્રીને ગરમ ગળ કે દુધ થોડું થોડું આપવું, ગર્ભ બગબર છે કે કેમ તે જ્વેલુ અને જગક ગરમ કચ્છેલુ તેલ પેટ પર ચોળવું ચક્તચ્રાવ વધારે ન થાય તેની મભાળ ગખવી અને જલ્દી પ્રમવ થવા માટે વેણુ લાવનાર દવાઓ વિચારીને આપવી.

પ્રમવ થયા બાદ તગ્નજ ઓર બહાર આવે તેવા ઉપચાર કરવા, પ્રમુતાને ટૂંગીયારી લાવવા માટે દ્રાક્ષામવ કે ગરમ દુધ આપવું, ચ્હેગ પર કંડો પવન નાખવા અને તેને હીંમત આપવી, પ્રસવ કરતા જ્ને જ્નેર કચ્ચામા આચ્યું હોય અને ચીગ પડયા હોય તો પ્રમુતાને બીલકુલ હાલચાલ કચ્ચા દેવી નહિ, ગરમ પાણીથી જખમ ધોઇ નાખવું, બન્ને પગ બેગા કરી બાધી ગખવા, દ્વત નગમ આવે તેવી વ્યવસ્થા ગખવી.

પ્રસવ પછીનું શુળ (મકકલરોગ)

વિવેચન—પ્રસવ થયા બાદ કેટલીક વખતે ગર્ભાશયમા રક્ત અથવા બીજો કોઇ પદાર્થ રહી જવાથી કે વાયુના વિકારથી એક પ્રકારનું શુળ (વેણુ) થતું જણાય છે આને મકકલ રોગ કહે છે આવી દરદ પ્રસવ થયા પછી ઝીણ ઝીણ બે ચાર કલાક સુધી રહે છે, ઘણે ભાગે ગ્હેલો દોષ દુર થવા માટેજ આ વેણુ કુદરતી રિતે આવતી જણાય છે એટલે કંઈ પણ દવા આપવી નહિ પરંતુ જ્ને વેદના ઘણી હોય તો ઉપાય કરવા

ઉપાય—કપાસના મુળની છાલના ક્વાથ સાથે આકારકર્ભાદિ વટી આપવી દેવર્દવ્યાદિ ક્વાથ સાથે જવખાર અને હિંગ મેળવીને

આપવું. જરૂર જણાય તો સ્ત્રી વૈદ્યની મજાલ લેની કેમકે અદર રહેલો દોષ સાફ થયા સિવાય આ દરદ શાન્ત પડતું નથી.

કેકસાના પડનો વરમ (પ્લુરસી)

કારણ—આ એક પ્રકારનો ત્રિદોષજ્વર છે ખુલ્લો પવન, શરદિ વરસાદ, આહાર વિહારમા અનિયમિતતા, પેટમા ખીંગાડ વગેરે કારણોથી કેકસાના પડ ઉપર વરમ થઈ તાવ પેદા થાય છે.

લક્ષણ—શ્વામ લેતા અને ઉધરસ આવતા છાતીમા દર્દ થાય છે પેગાળ થોડો અને લાલ આવે છે તથા જે તગ્ક આ દર્દ હોય (ડાળા કે જમણા કેકસાના પડ ઉપર) તે તગ્ક દરદી સુધી શકેનો નથી.

ઉપાય—અર્કાદિ ક્વાથ, સન્નિપાત ભૈરવ, લક્ષ્મીનાગયણુ રસ, સુદર્શનકાટ વગેરે ક્ષાયફ કાગ્ક છે.

પથ્ય—પેટ સાફ કરવું, છાતીએ સેક કરવો ખોરાકમા મગનું ઓસામણ, ખાજરાની પાતળી રાગ વગેરે આપવું છાતી ઉપર લાક્ષાદિ તેલ ચોપડવું, ગરમ કપડા પહેરવા, ખીજાનું સ્વચ્છ રાખવું અને દરદીને સુકી હવા વાળા ઓરડામાં રાખવો. આ દર્દમા લઘન બહુજ હિત કારક છે.

બદ (બ્યુબો-ગાંઠ)

કારણ—સાથળના મુળમા એક પ્રકારની ગાંઠ થાય છે તે પાકે છે અથવા ખેસી જાય છે તેને બદ ગાંઠ કહે છે ઘણે ભાગે તે ફીરંગરોગ પરમિયો કે ઉપદશના રોગને લીધે થતી જણાય છે.

ચિન્હુ—બદ થવાની જગાએ કઠણ સોજે થઈ દુખવા ભાગે છે ધીમે ધીમે તે ભાગ લાલ થઈ ચામડીના સ્વાભાવિક રંગમા ગાંઠનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને સોજે તથા ખીડા સાથે ગાંઠ પાકવા આવે છે તાવ, ખેચેની, દરદ વગેરે સાથે માડ માડ પાકીને પુટે છે.

ઉપાય—રક્ત શોધક દવાઓ આપવી, પેટ સાફ રાખવું સર્વ આતમા લેપ, સેક વગેરે ઉપાયો કરવાથી ઘણે ભાગે ગાંઠ ખેસી જાય

છે પરંતુ એમે નહિ તો પકવીને કોડવાના અથવા ચીગ્વાના ઉપાયો કરવા, તેનું રીતસર ફેરવી ગ કરવું આગમ લેવો, કમ્બળયત થવા દેવી નહિ, પેશાબ માફ આવે તેમ કરવું

પૃથ્થ—ખોરાક હલકા, નરમ પૌષ્ટિક આપવો.

મુચના—આ રોગનું કારણ બે ઉપદેશ હોય તો તેના ઉપાય કરવા

ખરલ (પ્લીહા)

કારણ—ધણા નિવમ મુઠ્ઠી ગરીમ્મા તાવ રહેવાથી, મલેરીયા કે કલ્બવર્થી, મીઠા કે ચીકણા પદાર્થો વધુખાવા વગેરે કાણ્ણોથી આ દર્દ પેદા થાય છે

લક્ષણ—પેટની ડાબી બાજુએ પાંચળીઓ નિચે બગલતું સ્થાન છે સ્વાભાવિક રીતે ત્યાં હાથ લગાડવાથી બગલ જેવામા આવતી નથી પરંતુ દર્દ વાળી અવસ્થામા હાથથી દાબતા બગલ બહાર વધેલી જેવામા આવે છે તાવ રહે છે, દર્દ થાય છે, કમ્બળયત, ખાસી, સ્વાસ મનઝનિ, શીકાશ, આખમા પીળાશ, મોઢું જેવાદ વગેરે લક્ષણો થાય છે અને પેશાબ કમતી થઈ જાય છે

ઉપાય—કમ્બળયત હોય તો હમેશા પેટ સાફ રાખવું. આરોગ્ય વર્ધની ન, ૨ સરપુ ખાના કલ્ક કવાથ સાથે આપવી, મકુર કે લોહવાળી બનાવટો, અગ્નિતુડી, શખદ્રાવ, લોહામવ, અમૃતારિષ્ટ અર્કલવણુ, વજ્રક્ષાર, રોહીતારિષ્ટ કે પ્લિહાન્તકરસ વગેરે આપવું અગ્રેણમા આ રોગ માટે ક્વીનાઈન, ફેરીમલ્ક તથા મેગમલ્કનું મિક્ચર વધારે સારું કામ કરે છે અને આયુર્વેદિક ફવાઓમા લોહ, ક્ષાર અને કુમારીઆસવ જેવા પ્રયોગોથી સાગે કાચદો થાય છે

પૃથ્થ—રેત્ર, લઘન, રાતા ચોખા, મગ, છાગ, લસણુ, સીંગ, પરવળ, ગાચનું દુધ, ગો મુત્ર, તથા હલકું, તીષ્ણ અને અગ્નિદીપન કરે તેવું અન્ન હિતકારક છે.

બહેરાપણું (આધિર્ય)

કારણ—કાનમા મેલ ભરાવાથી, મસા થવાથી, રસી ગહેવાથી, મગજના દરદેથી, કાનનો પડદો તુટી જવાથી, ક્વીનાઇન જેવી ગરમ વસ્તુઓ ખાવાથી, વૃધ્ધાવસ્થાથી, ધકકો લાગવાથી, લયંકર અવાજ સાંભળીને વગેરે કારણોથી બહેરાપણું થાય છે એટલે કે કાનથી ખરાબર સાંભળી શકાતું નથી.

ઉપાય—ગિલ્વાદિ તેલ, અપામાર્ગદ્વાર તેલ, કર્ણાનંદ તેલ વગેરે કાનમાં નાખવું, મગજને પુષ્ટિ આપે તેવા ઉપાયો કરવા. નારાયણ તેલ, વાતનાશક દવાઓ વગેરેનું સેવન કરવું. દશમુળ, અધેડાનું પચાંગ, ખીલીનો ગર્ભ વગેરેનો ગૌમુત્રમા ક્વાથ કરી તેમા બકરીનું દુધ અને તેલ નાખી તૈયાર કરી તેના ટીપાં નાખવા, ખાટી અને ગરમ વસ્તુઓ ખાવી નહિ જરૂર હોય તો કાન ઘોષ સાફ કરવું.

બહૂમૂત્રતા (પેશાબ ઘણો થવો)

કારણ—દિવસે સુવાની ટેવ, માનસીક પરીશ્રમ કરવો અને શારીરિક પરિશ્રમ ન કરવો, અતિ વિકાસિપણું, દહી, મિષ્ટાન્ન, કઙ્ગન્ય વસ્તુ કે ચરખી વાળા પદાર્થોનું સેવન, વિર્યનો અતિપ્રયથી નાશ વગેરે કારણોથી આ રોગ થાય છે.

લક્ષણ—મોઢામા શોષ, તરષ, કબજિયત વિર્યનું પાતળાપણું, માથામા ચકકર આવવાં, મગજમા દરદ, હાથ પગનો દાહ, ભુખ વધારે લાગવી, (આ અસાધ્ય લક્ષણ છે) પેશાબ વધારે આવવો, પેશાબમાં સાકર ન હોવી વગેરે લક્ષણો હોય છે,

ઉપાય—લોહલસમ, શીલાજીત અને નાગકેશરનું ચુર્ણ માખણ સાથે આપવું, જાણુના ઠળીયાની મીંજ, ગુલરના ખીજ અને આંબળાનું ચુર્ણ ઘી તથા મધ સાથે આપવું. વડના ટેટા, ગુલરનાં ફળ, જાણુના ઠળીયા, પીપળની પેપડી (ફળ) અને આખ્યાની ગોટલીનો ક્વાથ કરી પીવાથી ફાયદો થાય છે.

શાસ્ત્રિય ઉપાય—ચંદ્રપ્રભા, વમનકુમુમાકર, નવાયસલોહ,
આકારકરલાદિ વટી, પુર્ણચંદ્રરસ વગેરે હિતકારક છે

પૃથ્થ—અનતા સુધી વૃત્તલ પદાર્થો આપવા નહિ, કસરત કરવી
કાળા તલનું સેવન કરવું અને મધુર પદાર્થો ઓછા આપવા.

બાળકોનાં દરદ (બાલરોગ)

વિવેચન—આ પુસ્તકમાં જે કંઈ રોગોનું વર્ણન કરી તેમાચિ-
કિત્સાક્રમ બતાવેલ છે તે પ્રમાણે નાના બાળકોની વ્યાધિ માટે પણ
વિચાર કરી તેજ દવાઓ યોગ્ય માત્રાથી આપવામા આવે તો સારો
કાચદો થાય છે, એથી આ પ્રકરણમા લખાણુ ન કરતા કેટલાક ખાસ
રોગોની દવાઓનું સુચન આ નીચે નામવાર કરવામા આવે છે અને તે
રોગને બગાળતું સમજીને આપવાથી સારો ફાયદો થશે

મોટીઉધરસ (ઉટાંટીયુ)—ખોખલી નામની દવા

કુંકડીયા ખાંસી—બાલ ચાર્તુલદ્ર સુર્ણ, ચવક્ષાર મેળવીનેઆપવું
સસણી કે વરાધ—મહાલક્ષ્મિનારાયણુ રસ, વાસાકંટકારી
પુટપાક, અર્કમુળસુર્ણ, શિતલજી રમ, શૃગલગ્રમ વગેરે.

ધાવણુ ન ધાવણુ—હરડેનો ધમારો દરરોજ આપવો.

નાલીપાક—હળદર, લોધર, ધઉલા, જેડીમધવગેરેનું સુર્ણલગાડવું.

મરડો—કુમકુમવટી, ગુલાબી સુર્ણ વગેરે,

કર્ણુશ્રાવ—વજ, સમુદ્રશીણુ, લીંબડાના પાન અને મરવાનાપાન
વાટી લુગદી કરી તેલમા તળી લઈ તે તેલનાં ટીપા કાનમાં નાખવા.

આંખ આવવી—બકરીનું દુધ કે એરડીયું તેલ અથવા સા-
ચરના પાનના પોલ (પેલ કે પોતા) બનાવી આખે મુકવાં

નખળાઈ—કુમારકલ્યાણુ રસ આપવો.

ખાંસી—બાલાકંઈરસ, અગ્નિરસ કે ચવક્ષાર માથે મૃગ્યાદિસુર્ણ
મધમાં આપવું.

તાવ—સજીવનીવટી કે અલયાદિકવાય, મધ સાથે અથવા અ-
તિવિષ કે મ્રત્યુન્નય ગ્ચ

આંચકી-પુલાવેલટ કણુ, મહાલક્ષ્મીનાગયણુ રસ પાણીસાથે આપવો.

દાંત આવવા—તોદભેદગદતકરસ આપવો.

રક્તરોગ્ય—આરિવાદ્યરિષ્ટ આપવુ

કંભિ—કંમિમુદ્ગરસ, વાવડી ગની કાકી, ડીકામાળીનુંચુર્ણ વગેરે.

હલદી—હરીત્રિપ્પવટી, ચુર્ણોદક, ત્ર્ય્યાદિચુર્ણ વગેરે

હોડકી—કાકડાસિગી અને શખલગ્ચ મધ માથે આપવુ

ઝાડા—ખાલયાતુરભદ્રચુર્ણ, કુમકુમવટી, સ્વચ્છદભૈરવરસ, સ-
જીવનીવટી, રાજેન્દ્રવટી વગેરે આપવુ

લોહીના ઝાડા—ગુલાખીચુર્ણ, દાડીમાષ્ટકચુર્ણ, પ્રવાહીકાવટી
દાડમનુ શગ્ચન, કુટુબગિષ્ટ વગેરે આપવુ.

આંકુરો—ડીંગ, મુક, એલચી અને સિધાચુણુનુ ચુર્ણ મધ
માથે અથવા પચલવણોતક કે કુમારીઆસવ

ગણુ પડવુ—હરડે, વજ, કુષ્ટ અને પીપરનુ ચુર્ણ મધ
સાથે આપવુ

તરખ—કમળ અને વાળાનુ શરગ્ચત આપવુ

મુખપાક—શુધ્ધ ટકણુ અને મધ મેળવી મોમા લગાડી લાળ
કાઢવી અથવા હીમજ (નાની હરડે) તથા સાકર મેળવી મોમા ઘસી
લાળ કાઢવી

કુખજીવત—ગરમાળાનો ગોળ, ગરણીના ખીજ ઓદાર, અશ્વ-
ચોળી વિરેચન વટી વગેરે

ખાલશોષ—શુધ્ધ ખાપરીચુ, વચત માલતી કે પ્રવાલ

રત્નયા—મોના ગેડનો લેપ, દશાગ લેપ અને ચક્રત શોષક દવાઓ

ગુદપાક—નાખીપાક પ્રમાણેના ઉપાયો કરવા

બાલગૃહ—જટામાગી, કુષ્ટ, લોબાન, વડોળા, ખીલી અને સર-
સડાનો તૈયાર કરેલો ધુપ કરવો.

ગડ—દશાગલેપ, અળમીની પોટીસ વગેરે

બાળકોને ચાલુ વાપરવા માટે—બાલગૃહક વટી, બાલ રોગાન્તકા-
રિષ્ટ, બાલ પૌષ્ટિક ચાટણ વગેરેમાથી કોઈ પણ દવા દરરોજ આપવાથી
બાળક નિરોગી રહેશે.

ઉપર પ્રમાણે બતાવેલ ઉપચારોમાથી યોગ્ય લાગે તે વિચારીને
કરવા પથ્યાપથ્યમા જો બાળક ધાવતુ હોય તો તેની માને પથ્ય
કરાવવું અને રોગ શમન થાય તેવી દવા તેની માતાને પણ આપવી
પરતુ જો બાળક ખોગક લેતુ હોય તો રોગ પ્રમાણે પથ્ય પળાવવુ
અથવા દુધ અને ભાત કે જવનુ પ્રવાહી આપવુ.

ભંગદર (ક્રીસ્ચુલા)

કારણ—મકાની આસપાસ શરૂઆતમાં એક નાનુ ગડ થાય
છે તે ક્રાઇવાર અદર તો ક્રાઇવાર બહાર મોઢુ કરીને પુટે છે અને ધીમે
ધીમે અંદર કેલાતુ જાય છે નબળાઇ, હરમ, પ્રમેહ, કબજીયત, અને
ગરમી વગેરેકાણેથી ઘણેલાગે આ દરદ થતુ જોવામા આવે છે. આ
દરદ માંસાહારી માણસોને વધારે પ્રમાણમા થતું જણાય છે.

લક્ષણ—ગુદાની આસપાસ એક બે કે ત્રણ નાના નાના ગડ
થઇ પાકે છે, પુટે છે અને તે અદરના ભાગમા વધે છે તથા સડે છે,
નેમાં ઉડો ખાડો વતો જાય છે અને ફટલીક વાર તેમાથી રસી પણ
નીકળે છે, ફટલીક વખત રસી બધ થઇ તેમા દરદ થઇ પાછુ ફરીથી
પાકે છે અને પુટે છે, ફટલીક વખતે સફરા સાથે તેનુ મોઢુ મળી ત્યાંથી
રસી વહેવા લાગે છે આ દરદમાથી ઝીણુ ઝીણુ શ્રાવ હમેશાં થયા કરે
છે તેથી આ દરદ ઘણુ જ ખરાબ ગણાય છે

સૂચના—આ રોગ ફટલીક વખતે શસ્ત્રચિકિત્સાથીપણ મટી શકે
છે માટે શસ્ત્ર વૈદ્યની સલાહ લેવી.

શાસ્ત્રીય ઉપાય—મજ્જાદિક્વચ, ત્રિફળાગુગળ, કૃશોરગુગળ, ચદ્રપ્રભાવટી, કેશરાદિવટી, દેશી સાર્સાપરિક્ષા વગેરે રક્ત અને વીર્ય શુદ્ધ કરનારી દવાઓ આપવી બહારને માટે પચગુણુતેજ, દોષધનલેપ, ખીલા-ડીના દાતનો મલમ, જાત્યાદિમલમ કે કાસીસાદિમલમ વગેરે ઉપયોગી છે

પથ્ય—વમન, વિરેચન, પૌષ્ટિક, અને હલકા ખોરાક, ઘી, દુધ, ચોખા, મગ, મુળા, દુધી વગેરે પથ્ય છે

(મસ્તકરોગ) માથાનું દરદ

કારણ—મગજમારીનું કામ વધારે કરવાથી, ભુખ્યા રહેવાથી, લઘન કરવાથી, અજીર્ણ ઉપર જમવાથી, બહુશ્રમ કરવાથી, ઉજાગરો કરવાથી, દિવસે સુવાની ટેવ હોવાથી અને શરીર કે મગજની ખાસ નબળાઈ વધારે હોવાથી, મગજ સમઘી કેટલીક જાતની ફ્રીયાદો ઉત્પન્ન થાય છે

લક્ષણ—માથાનો દુખાવો, એંચની, સુસ્તિ, કામ કરવામા કંટાળો, પડી રહેવાની ઇચ્છા, યાદ શક્તિની ખામી અને ઘણી વખતે તો એટલું બધું સખત દર્દ હોય છે કે કાઈપણ સજીવુ નથી અને કોઈ પણ વાત ગમતી નથી

ઉપાય—આ દરદમા હોજરી, પકવાશય, યકૃત, કે જ્ઞાનતત્ત્વની નબળાઈ વગેરેને કષ્ટ કારણ હોય તેને વિચારીને યોગ્ય ઉપાયો કરવાબેધ્ય એ અને પેટ સાફ રાખવું તે પ્રથમ જરૂરનું છે, શીંગુનાદિવજ્જ. ૫૩ બિન્દુ તેજ, મહાલક્ષ્મિવિલાસ. સુવર્ણવસતમાલતી, ચ્યવનપ્રાસાવલેહ, સપ્તામૃત લોહ વગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે દવાનો ઉપયોગ કરવાથી આ દરદમા ઘણો ફાયદો થાય છે ગોદંતી ભસ્મ વાલ ૪ થોડા સાકરના ચુર્ણ સાથે ઘીમા મેળવીને આપવાથી તેમજ ચદનાદિ કે લક્ષ્મિ વિલાસ તેલનું માલીસ કરવાથી ફાયદો થાય છે

પથ્ય—દુધ, ભાત, મગ, પરવળ, સરગવો, દ્રાક્ષ, આંબળાં, દાડમ, લીંબુ વગેરે પથ્ય છે જીલાય અને છીક લોવનાર ઉપચારો (શીરિ-વિરેચન) હિતકારક છે.

મરકી (પ્લેગ)

કારણુ—ગદકી, ખગળ હવાવાળુ મકાન, સુર્યના પ્રકાશની ખામી તેમજ ઋતુનો મિથ્યાયોગ થવાથી હવા દુષિત થઈ આ રોગ પેદા થાય છે આ રોગમા કાગણુરૂપ જતુઓ પણ હોય છે

વિવેચન—આ રોગના જતુઓ એકદમ ફેલાયછે અને જ્યારે તે રોગ પોતાનો ખગળર પ્રભાવ બતાવેછે ત્યારે મરણુનુ પ્રમાણુ વધી જાય અને ગામના ગામ ખાતી થઈ જાય છે. આ રોગના જતુઓ ઉદર આચક, હવા અને ખાનપાનના પદાર્થો દ્વારા ગામે ગામ ફેલાય છે.

લક્ષણુ—એચેની, અર્ચચ, સાધામા ગાઠ નીકળવી, માથામા દુખાવો તાવનો વેગ વધારે, નાડી ઉતાવડી, આખો લાલ, પેટમા બળતરા, તમ્બ, તદ્રા, ગાઠમા દરદ વગેરે લક્ષણો સાથે દરદી નિગ્રાશ અને ગલગાયલો દેખાય છે. ઘણેભાગે રોગ વધારે હોય તો એથી ચાર દિવસમા દરદી મરણુ પામે છે અને કદાચ પાચવી માત દિવસ નિકળી ગયા તો સુધાગાપર આવી જાય છે

ઉપાય—ચરેશ્વરરસ, પપિતાની ગોળી, (પપીતાની ગોળી હોમિયોપાથીકમાં તેચાર મળે છે તે અથવા પપિતાને ઓગસીયાપર પાણી સાથે ઘસી તે ઘસારાની મગની ફાડ જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી રાખવી તે બખ્ખે ગોળી પાણી સાથે આપવી) પપીતાનો અર્ક અને ખીજી જવરર્ન દવાઓ આપવી અકસીર ગણાય છે

આ રોગ ચાલતો હોય ત્યારે મળમૂત્રની સ્વચ્છતા રાખવાથી, સાક અને ખુલ્લી હવા વાળા મકાનમા રહેવાથી, આરોગ્યવર્ધનીતુ દરરોજ સેવન કરવાથી અને હાથ ઉપર પપીતા બાંધી રાખવાથી પ્લેગ ચલાનો ભય ગહેતો નથી

આ રોગની ઉત્પત્તિ ચલાની હોય ત્યારે પ્રયમ હવા દુષિત થતાં ઉદરો મરવા માટે છે એ એક સુચના રૂપ છે, તેવે વખતે ઉદરવાળા મકાનમા રહેવું ભયકારક છે માટે તે મકાન છોડી દેવું, આવા સમયમા અર્ચ લોકોએ ગામ બહાર ઝુપડામા ગહેવું તે હિત કારક છે તેમા જેને

ખાસ કરીને રોગ લાગુ પડ્યો હોય તેને ગામ બહાર ઝુપડામા રાખવો તે ખાસ ફાયદાકારક છે. ન્યા સુધી દરદી સપુર્ણ સારો ન થાય ત્યાંસુધી કંઈ પણ ખોરાક આપવો નહિ, દરદી પાસે સુગંધી ધુપ વગેરેથી હવા સ્વચ્છ રાખવી બહુજ ઉપયોગી છે.

બહારના ઉપચારો—ગાઠ ઉપર વેગળુને બાંધીને તેની પોટીના બાધવી, પખીતાને પાણીમા વસી લેપ કરવો, આકડાનુ દુધ ચોપડવુ, શેક કરવા ડામ આપવો વગેરે પૈકી યોગ્ય લાગે તે ઉપચારો ગાઠ ફેલાઈન્યા નહિ તે બદલ કરવા બેઠએ, દવા કરવાથી ગાઠ પાકેલી જણાય તો તેને ફેડવાના કે ચીરવાના ઉપાયો કરવા અને તે પાકીને પુટે એટલે વળુના ઉપાયો કરવા, સપુર્ણ સ્વચ્છતા ગખવી.

મરડો (આમાતિસાર)

કારણ—ગરમ કે મર્યા મશાલાવાળા પદાર્થોનુ અતિસેવન કરવાથી કબજિયત કે બજીર્ણ થઈ ચુક આવવા લાગે છે અને તેથી આતરડામાં સોજો કે ક્ષત થઈ આવી મરડાનુ દરદ નાગુ પડ બ આ દરદ ઘણેભાગે મદાગ્નિ અજીર્ણ કે ઝાડામાથી શરૂ થાય છે

લક્ષણ—સખત પીડ સાથે થોડો થોડો ન્સ્ત આવે છે, અસહ્ય વેદના થાય છે, ઝાડાની હાજત મટતી નથી, દરદીને ત્યાજ બેસીરહેવાની ઇચ્છા થાય છે, થોડો લોહી યુકન ચીકણો ઝાડો આવે છે, જીભપર સફેદ થર બાઝે છે, એવા લક્ષણો થઈ આ દરદ એકાએક વધે છે અને બે તરતજ ઉપાય ન થાય તો તે લયકર સ્વરૂપ ધારણુ કરે છે ઘણીવાર મરડો અને સગ્રહણી એ મોતનુ કારણુ બને છે

ઉપાય—પ્રથમ એરડીચુ તેલ આપી પેટ સાફ કરવુ પછી હરડે, સુઠ અને વરીયાળીની ફાકી (જુઓ વૈદ્યક ચિકિત્સાસારમા ભાગ લઘુહરીતકીચુર્ણ) બનાવીને આપવી, ઘાસ કે દુધ આ રોગનો સર્વાતમ ઉપાય છે દવા તરીકે જરૂર મુજબ કર્પૂર રસ, પ્રવાહીકાવટી, આમ-રાક્ષસીગુટીકા, ગુલાબી ચુર્ણ, દાડીમાઠકચુર્ણ, કર્પૂરાસવ, અહિરેનાસવ,

કુટજગ્નિષ્ટ, પચામૃતપર્પટ્ટી, ઠાડમનુ મગ્ગત વગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે આપવું

પથ્ય—સપુર્ણ સ્વચ્છતા રાખવી જોગકમા દુધ કે છર, ધાણા અને સિંધાસુણુ નાખીને ઢાશ આપવી તરખ લાગે તે વાળાનુ પાણી, ઠાડમનુ મગ્ગત તથા ખીલીનો મુગ્ગ્ગો આપવો.

મરડાઈ જવું (લચક)

કારણ તથા લક્ષણ—માડા ખાચાવળી જમીન ઉપર ચાલતા પગ દ્યડી જવાથી, શર્કાગ્ના ક્રોધ માધાને આચક્રો કે ઘક્રો લાગવાથી તેમજ તેવા ખીજા અન્ય કારણોથી માથો મરડાઈ જાય છે આ મરડાખલા, કાડા, ગુડાજ, જેટી અને કમર વગેરે સાધાઓમા થાય છે

ઉપાય—મહાનાગયણુ તેલ, સિંધવાદિ તેલ, વગેરેનુ મર્દન કરવું, સેક કરના અગ્નિસધાનકલેપતી પટ્ટી મારવી વગેરે

સુચના—દરદીને જ્યામુઘી ઝરાખર આગમ ન જણાવ ત્યામુઘી જલુ મહેનત કરવા દેવી નહિ.

મીઠીપેશાબ (મધુપ્રમેહ)

વિવેચન—આ દરદમા પેશાબ ઘણો થાય છે અને પેશાબ સાથે સાકર પણ જાય છે એટલે તેને મધુપ્રમેહ કહેવામા આવે છે હોજરીમા માકરનો લાગ યોગ્ય પ્રમાણ કરતા વધી તે પેશાબદ્વાગ નીકળી જાય છે અને તેથી લીવરની ક્રિયા જગડે છે અને આ દરદ પેદા થાય છે

કારણ—ઘાટ અને માકરના પદાર્થોનુ વધારે સેવન કરવાથી, પ્રમેહથી કે પ્રમેહના કારણોથી તથા કલેબુ જગડવાથી પ્રયમ ધાતુઓ જગડે છે અને પછી આ દરદ થાય છે. આ રોગ બે પ્રકારનો હોય છે, એક સાકરવાળો અને ખીજો માકર વગરનો

લક્ષણ—પેશાબ ઘણો થાય છે અને તેમા સાકર જાય છે, તરખ વિવેગ લાગે છે, પેશાબનો રંગ શીક્રો પાણી જેવો, આદ મિકો હોય

છે, મ્હોં, જીભ, ગળું સુકાય છે, ઝાંડો કમજ રહે છે, શરીર હાડપિંજર જેવું બને છે, પુરુષત્વ શક્તિ ઘટી જાય છે તેમજ ઘણીવાર આ રોગમાથી પાહુ થઇ દર્દ વધી રોગી મરણ પામે છે.

ઉપાય—ખાનપાન ઉપર સપુર્ણ ધ્યાન આપવું, શીલાજીત, વસતકુસુમાકર, લોહભસ્મ, બગભસ્મ, અરીણુ, ચદ્રપ્રભાવટી, અબ્રક ભસ્મ, તથા પુર્ણ-ચંદ્રરસ, વગેરેમાથી ઠીક જણાય તે આપવું.

પથ્ય—પ્રમેહરોગ પ્રમાણેનું પથ્ય રાખવું તથા જવ, માખણ, વગેરે પદાર્થો યોગ્ય પ્રમાણમાં વાપરવા અને જેમાં સાકરનો ભાગ વધારે ન હોય તેવો ખોરાક લેવો.

મુંઝારો (ન્યુમેનીયા)

કારણ—શરદ્ધિથી, અપથ્ય, આહાર વિહારથી, કબજીયતથી, તાવમા કફજન્ય પદાર્થો આપ્યા કરવાથી, ઉધરસ, સળેખમ, વગેરે હોય છતાં ઔષધ ન કરવાથી, તથા તાવમા સંભાળીને સારવાર નહિ કરવાથી, કોઠો દુષિત થઇ કફનો વધારો થાય છે. અને તેથી છાતીમા ફેફસાતરફ સોજો ઉત્પન્ન થતા આ રોગ પેદા થાય છે.

લક્ષણ—પ્રથમ સાંધારણ તાવ, ઉધરસ, છાતીમા દખાંવા, નાડી ઉતાવળી, માથામાં દુખાવો, પેશાબ થોડો તથા લાલ, કમજીયત, બકવાટ, શ્વાસ, ગળામા કફનો અવાજ, તાવનો વેગ ૧૦૩ થી ૧૦૫ કે તેથી વધુ, ઉધરસનું જોર સખત, કેટલીકવાર કફમા લોહી આવવું, ક્ષીણતા, ખેલાન અવગ્થા, ફેફસામા દરદ અને સોજો વગેરે લક્ષણો થાય છે,

અસાધ્ય ચિન્હ—ઉપરના બધાં લક્ષણોમા સુધારો થતો જણાય તો દરદી બચે છે. પરંતુ કોઈ એકાદ ઉપદ્રવનું જોર વધારે હોયતો દરદી મરણ પામે છે. તાવ ૧૦૫ થી વધુ હોય, શ્વાસનો અત્યંત વેગ હોય દરદી તોફાન કરે, અત્યંત પસીનો થાય, શરીર એકદમ ઠંડુ થઇ જાય, ગળામાથી કફ છુટે નહિ અને તેનો અવાજ ઘણો થાય, ફેફસા કફ અને

મોત્સથી ભરાઇ ગએલા જણાય, પેશાબ કાળા રંગનો આવતો હોય તો આ દરદમાં સુધારાની આશા રહેતી નથી.

ઉપાય—મહાલક્ષ્મિનારાયણુ રમ, શૃગભસ્મ, કક ચિન્તામણિ, કકકેતુ, અબ્રકભસ્મ, સમિરપન્નગ રમ, દ્રાક્ષાસવ, સુદર્શનનો કાટ, અભ્યાદિ કવાચ, ત્રિભુવન કિર્તિ ગ્સ વિગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે આપવું તેમોનું પાચન થાય, મળમુત્ર ખુલ્લા થાય, થોડો થોડો પખીનો આવે, કક છુટો થાય અને શ્વામની ગતિ નિયમિત થાય એવા ઉપાયો કરવા તે એક અગત્યનો ઉપાય છે

પથ—દરદીને કઠપિણુ ખોરાક બનતા સુધી આપવો નહિ ખુબ ઉકાળીને ઠાંગેલું પાણી, જરૂર મુજબ તુલસીનો ચા, મગનુંએસામણ ખાસ આપી શકાય છે. ખુલ્લી હવા અને પ્રકાશવાળું મકાન અળસીની પોટીસનો સેક, છાતી ઉપર કપુરના તેલનું મર્દન, મકાનની હવા શુદ્ધ રાખવા માટે સુગંધી ધુપ વગેરે દિતકારક છે. દરદીને શરદી થી બચાવવા ખાસ કાળજી રાખવી

• મૂર્છા

કારણ—નબળાઇ, ક્રોધ, શોક, મળમુત્રના વેગનો અવરોધ, વિરૂધ્ધ આહારનું સેવન, દોષ, પ્રકોપ, તમોગુણ, આઘાત, ઝેર વગેરે કારણોથી જ્ઞાનેન્દ્રિયા સ્થાનમાં વાતાદિ દોષો પ્રવેશ કરે છે એટલે માણસ મુર્છિત થાય છે

લક્ષણ—હૃદયની ગતિ મદ પડે છે, મોળ, ઉલટી, કપારી, ટાઠ શરીરે ઠડી, પરશેવો થવો નાડી અને શ્વામ ધીમો થવો, સ્નાયુઓ ખેચાવા, મનમાં ગભરાટ વગેરે થઇ મૂર્છા આવી દંદી તદ્દન બેશુદ્ધ થઇ જાય છે કદાચ ઝાડો, પેશાબ પણ યઇ જાય છે મૂર્છામાં પિત અને તમોગુણ મુખ્ય હોય છે ભ્રમમાં પિત, વાયુ અને રન્નેગુણ મુખ્ય હોય છે તદ્રામાં વાયુ, કક અને તમોગુણ મુખ્ય હોય છે અને સજ્ઞાનાશમાં કોપેલા દોષ જીવના સ્થાનમાં જઇ વાણી અને ગતિને અટકાવી

પથ્ય—મોઢુ સ્વચ્છ રાખવુ ખોરાક હલકા અને પ્રવાહી લેવો.

યાદશકિતની ખામી(સ્મૃતિ હીનતા)

વિવેચન—મગજની નબળાઇ, ધાતુ ક્ષીણતા, જ્ઞાનતત્ત્વોની કમજોરી તેમજ બુદ્ધિને મંદ કરે તેવા પદાર્થોનું સેવન કરવાથી આ દરદ થાય છે.

લક્ષણ—સ્વભાવ ભુલકણો થઇ જાય છે તરતની બનેલી હકીકત પણ યાદ રહેતી નથી. અને નબળા વિચાર આવે છે.

ઉપાય—બ્રાહ્મી, સતાવરી અને શ ખપુષ્પિનો સ્વરસ કે ક્વાથ દરરોજ સવારે પીવો. સફેદમુશળી, જટામાસી, જેડીમઘ, કુષ્ઠ, કચ્ચુરો, વંશલોચન અને આમળાનુ ચુર્ણુ કરી માખણ અને સાકર સાથે લેવુ ત્રણ ઘસીને દુધ સાથે લેવી. મેધ્યરસાયન, અશ્વગધારિષ્ટ, બ્રાહ્મીનુ ઘી, બદામ, પીસ્તા, ધારોણુદુધ અને અખરોટ વગેરેનું સેવન કાયદાકાંક છે

રક્તપિત (લોહી પડવું)

કારણ—તિક્ષણ, ઉષ્ણ તથા ક્ષારવાળા પદાર્થોના અતિ સેવનથી, અતિશય કસરત, મૈથુન, શોક અને મદ્યપાનથી, પગેચાલીને લાગ્યા પ્રવાસ કરવાથી, તેમજ વિરૂધ્ધ આહારવિહાર વગેરેથી યજ્ઞ બગડી પાનને બગાડે છે અને પિત બગડવાથી લોહી બગડી આ રોગ થાય છે.

લક્ષણ—આ રોગ ઘણોજ ભયકર ગણાય છે તેમા મોઢુ, આ બ, નાક, કાન, મળદ્વાર, યોનિદ્વાર, મુત્રમાર્ગ વગેરેમાથી લાલ રંગનું લોહી અથવા પિત પડે છે લોહી વધારે જવાથી શરીર શીકુ ઉદાસી અને દુર્બળ થઇ તાવ, ઉલટી, દાહ, આળસ, મોમા ખરાબવાસ વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે. કેટલીકવાર ફેફસામાથી પણ લોહી આવવાનું શરૂ થઈ ઉરક્ષત કે ક્ષય પણ થઈ જાય છે

લેદ—કેવળ મોઢામાંથીજ લોહી આવવું જેને ઇંગ્રેજીમા “રક્વિ” કહે છે શરીરમાથી ઉપરથી કે નીચેથી લોહી વહે તેનું નામ રક્તપિત ગણાય છે.

ઉપાય—કુબ્ધમાડઅવલેહ, વામાવલેહ, ચ્યવનપ્રાસાવલેહ, વામા-
સ્વગ્મ, ઉશીગમવ, દુર્વાદ્યદ્યત, ચદ્રકળા શોશીનાર્ગલ વગેરે ક્ષાયદાકાગ્ક છે

પૃથ્થ—દ્રાઘ, વાજો, કહોળુ, બકરીનુ દૂધ, દાડમ, આબળા,
સતાવરી, જુના ચોખા, ઘઉં, મગ, તાલળને, પીપળાની ટેડી, ઘી,
સાકર વગેરે.

રગતપિત્ત (વાતરકત-મહાકુબ્ધ)

વિવેચન—આ એક અત્યંત ચેપી દર્દ છે અને તે કુદગતી નિચમ
વિકૃત્ત ખાનપાન લેવાથી પેદા થાય છે તેનું ખાસ કોઈ ચોક્કસ કાગળ
અત્યાગ અધી મળી આવ્યું નથી આ રોગનું પુર્વરૂપ વાતરકત પ્રમાણે
હોય છે અને તે ઉપદગતી પેડે સ્પર્શથી કેલાય છે

લક્ષણ—શરીરમાંથી અત્યંત પરસેવો આવે કે ખીલકુલ બધ
થઈ જાય, સ્પર્શજ્ઞાન ઓછું થાય, અગ જડ અને, મેદ, ભારેપણુ, ચળ,
બળતરા, શરીરપર ગાદો કાન, કપાળ, મહો વગેરે અવયવો ઉપર સોજો
કે ગ્તાશ, હાથપગની આગળીઓ વાકી થવી, નખ ખવાઈને ખરી પડવા
વગેરે થઈ છેવટે અત્યંત બળતરા સાથે પાણી ઝરી અને માસ પણ
ખરવા માડે છે

ઉપાય—આ રોગનો ચોક્કસ ઉપાય હજીસુધી હાથ લાગ્યો નથી
છતા શોષક, શિતળ, સારક અને રોપણુ દવાઓ આપવાથી કષ્ટક ક્ષાયદો
થાય છે ગળોના ત્રગ્સમા ગુગળ તથા એડીયુ તેલ મેળવીને આપવું
ચાલ મોગગનુ તેલ આપવું, મીઠીઆવળનો જુલાબ વાગવા આપવો,
ગળોનો ક્વાથ, મહામજ્જાદિવાથ, નિયાત્રિક્વાથ, કિશોગ્ગુગળ, મહા-
નિક્તતૈલ, વીડગતદુલનો પ્રયોગ વગેરે દવાઓ વાપરવાથી જે દર્દ નવું
હોય તે ઘણેભાગે મટી જવા મલવ છે હરતાલની કાષ્ઠપણુ બનાવટ આ
રોગમાં સર્વોત્તમ કામ કરે છે

પૃથ્થ—જુના ધાન્ય, ઘઉં, ચોખા, ઘી, દુધ, સિધવ વગેરે
હિતકાગ્ક છે

સુચના—આ દરદીને અન્ય માણસોના સસર્ગથી દુર રાખવા

રતવા (વિસર્પ)

કારણ—ખાટા, ખારા, કડવા કે ગરમ પદાર્થોનું નિરતર સેવન, વાયુ અને રક્તનો પ્રક્રાપ કરે તેવી જાતનો આહારવિહાર કે લોહી ખીંગાડ, શસ્ત્રનો જખમ, ઝેર અથવા ઝેરી જનાવગ્ના ઉખથી કે ગતવાના ચેપનો અર્શ થવાથી આ દરદ થાય છે

લક્ષણ—આ દરદમા પ્રથમ ચામડી પર વગમ થાય છે અને તે એક જગાએથી બીજી જગાએ ફેલાય છે સોજો થઈ આવે છે, દાહ થાય છે, ચામડી લાલ યર્ષ કળથીના ઢાણા જેવા કોલ્લા થાય છે તે કોલ્લાનો ચેપ જ્યાં લાગે ત્યાં આ દરદ ફેલાય છે ઉપગ્રંથી ત્વચામા જે ગતવા હોય તો તે માધાગળ ઉપચારથી મટે છે પરંતુ તેનું જોર નીચેથી અથવા ઉપમા હોય તો તે અખન પ્રકાર ગણાય છે તે પાંક છે પુટ્ટે છે અને બહુ વેદના સાથે સોજો થઈ દરદીને તાવ વગેરે ઉપદ્રવોથી હેગન કરે છે કેટલીક વખતે તે અમાધ્ય પણ નિવડે છે

ઉપાય—રતાજળી, મજ્જક, જેડીમઘ, વાળો, અને કપુરને દુધ સાથે વાટીને જડો લેપ કરવો દશાગલેપ ગુલાબજળમા બગબર વાટી ચોપડવો હુળદર, લોદર, જેડીમઘ, રસવતી, સગસડાના બીજ વગેરે ચુનાના પાણીમા વાટી લેપ કરવો, ગુલાબજળમા વાટીને સોનાગેડનો લેપ કરવો, અને તેટલી સ્વચ્છતા રાખવી, પચવલકલ કે લીંબડાના પાનનું ઉકાળી તૈયાર કરેલું પાણી નહાવા તથા વૃણને ધોવામા વાપરવું, જે તાવ વગેરે ઉપદ્રવ હોય તો અમ્રતાફિકવાથ, પરપટકવાથ, શંશમનીવટી, મંડુર, લોહ, અગ્નિતુડીવટી, સાગ્વિઘ્નિષ્ટ, વગેરે આપવું લોહી મુધા-રનારી દવાઓ આપવી ખેટ સાક રાખવું

પૃથ્થ—સાદો, સાત્વિક અને શીતળા ખોરાકનવા સ્વચ્છતા ગખવી.

રસોળી (અખૂંદ).

વિવેચન—શરીરના કોષપણુ ભાગમા એક- પ્રકારની નરમાસ યુક્ત ત્રથી થાય છે તેને રસોળી કહે છે. તે દાખતા પોચી જણાય છે અને ધીમે ધીમે વધ્યા કરે છે તેને પક્ષી ચીરી જેતા એક થેલી જેવુ માદ્રમ પડે છે જેમાથી ચીકણો મેદ જેવો પદાર્થ નિકળતો જણાય છે અને તેનું પર બાહુજ ખગખ ગધ વાળું હોય છે

ઉપાય—શરૂઆતમા રસોળીની ચારે બાજુએ ડામ દેવાથી કે ત્રાકાવવાથી (છુંદણા કરવાથી) દરદ વધતુ અટકે છે. દોષધનલેપ છાશમા વાટી જાડો લેપ કરવાથી ઘણો કાયદો થાય છે ઘણા દિવસ બા ઉપચાર કરવાથી આ દરદ મટે છે જરૂર જણાય તો રક્તશોધક દવાઓ ખાવાને આપવી.

મુચના—જે રસોળી અડચણ ન કરતી હોય તો નેને છેડવી નહિ તેમજ અડચણ કરે તેવા સ્થાનપર હોય અને ઉપચાર કરવાથી ન મટતી હોય તો શસ્ત્રવેદની મલાહ લેવી.

રંગીલું (ડેંગ્યુફીવર)

વિવેચન—આ એક ફાટી નિકળતો ચેપી રોગ છે તેમાં પ્રથમ તાવ આવે છે, સાધા અકડાઈ જાય છે, નાના મોટા સઘળા સાધા સુઝી જાય છે, દરદી હાથ પગ શુષ્કા હલાવી શકતો નથી, સઘિવાની માદ્રક ઉકવું ખેસવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે, ઉલટી, અરૂચિ, માથામા દુખાવો, અગમા ગન્ધિ, કમર પેટ કે છાતીમા દરદ સાથે પાચને કે છઠે દિવસે શરીર લાલ થઈ જાય છે

ઉપાય—શરૂઆતમા પેટ સાફ કરવા ઈચ્છાભેદી કે બીજે કોષ જુલાખ આપવો, તાવ માટે ખડસલીયાના કવાથ સાથે ત્રિભુવનકિત્તી રસ આપવો. દુખતા સાધાઓ ઉપર વિષ ગર્ભ તેલ ચોળવુ માધા ગરમ કપડાથી વીટી રાખવા આ રોગમા અર્કાદિ વટી આપવી પણ ઠીક છે.

પૃથ્વ્ય—ખોગક્રમા ક્રકત દ્વંધજ આપવુ દરદ મટયા પછી હલકા ખોરાક આપવો,

આ દરદ ઘણે લાગે છડે કે સાતમે દિવસે મટી જાય છે

ઋતુવિકાર (સ્ત્રીઓના રૂતુનાં દરદ)

વિવેચન—આજકાલ જેવી રીતે પુરૂષોમા ધાતુરોગ વધારે પ્રમાણમા જણાય છે તેવી રીતે સ્ત્રીઓમા આર્તવરોગ બહુ પ્રમાણમા જણાય છે આ ઋતુ થોડુ આવે, વધારે આવે, પીડા સાથે આવે કે ન આવે વગેરે કેટલાક ભેદ જોવામા આવે છે.

કારણ—પાન્ડુ રોગ, મનની ચિન્તા, કમજોરતા, અશુભ, શુન્યતા, લોહીમીગાડ ગભાંશય દોષ, યોનિરોગ, શોક, ખેસી રહેવાની ટેવ, શહેરી જીવન, નિયમ વિરૂધ્ધનું વર્તન, અજ્ઞાનતા, નખળાઈ, વગેરે કારણોથી આ દરદ થાય છે

લક્ષણ—રૂતુ તદ્દન ન આવવું, એ ચાલુ મહિને આવવું, પરંતુ કેવિસ દિવસે આવવું રૂતુ આવતી વખતે ઘણુંજ ડાહ્ય થવું, પાચ સાત દિવસ સુધી રૂતુઆવ થવો, તેમજ પ્રથમ દિવસે મહેજ રૂતુ દેખાયા પછી બધ થઈ જવું, ખુલાસેથી ન આવવું કે અત્યંત આવવું આવા જુદા જુદા ભેદો આ સમૂહમા જોવામા આવે છે.

ઉપાય—ઉપગતી જે કાંઈ અવસ્થા હોય તેને યરાચર જોઈ અમજી તેના કારણા મુધારી યોગ્ય ઉપાય કરવા યોગી કે ગભાંશયનો ખાસ ચત્રત્ર ગગ હાય તો સ્ત્રી વેદની મજાલ લેવી ઋતુ સાક લાવવા માટે ઓલઆદિ વટી કે સ્ત્રી ગદાન્તક વટી આપવી અન્યત રૂતુ આવતુ હાય તો અદ્રપ્રભા વટી સ્ત્રી માગઆ પગિલા પુષ્યતુગ ચુર્ણુ પ્રદગરીરસ વગેરે દવાઓ આપવી ખોગક તદ્દન સાથે અને કૂડો આપવો. મુચ્છલીથી રૂતુ આવતુ હાય અને પીડા યતી હોય તો કુમારીઆમવ, યોગગજ, ગુગગ, મહુર ભન્મ, કે પૌષ્ટિક દવાઓ આપવી અપીજુ અને કેશગતી યનાવહી ગોળી રૂતુ મમયે આપવાથી આ દરદમા કાયદો થાય છે એ મિવાય કમજોરતા વગેરે જે કાંઈ હોય તેને મુધારવાના ઉપાય કરવા

વિરેચની વટી (એળીયાવાળી ખનાવટ)નું નિત્ય એવન કરવાથી ૩૦ અંગ-
અર આવવા લાગે છે કટકડીના પાણીની કે ત્રિકાળના ક્વાથની અથવા
માયા ક્ષ્ણના ઉકાળાની પીચકાગેનો ઉપયોગ જરૂરપ્રમાણે કરવાથી શ્રાવ
નિચમિત થાય છે યેનીમા દવાઓની વાટ, પોતા કે સોગડી ધાગણુ કર-
વાથી આ દરદમા સારો ફાયદો થાય છે

પથ્ય—પૌષ્ટિક તેમજ હલકા ખોરાક, શારિરીક કમરત, ખુલ્લી
હવા તેમજ સાદુ છવન રાખવું

લકવો (પક્ષાઘાત)

કારણ—શરીરની શીરાઓ તથા સ્નાયુઓનું વાયુ શોષણ કરીને
માધાના બંધનો ઢીલા કરે છે તેથી આ રોગ થાય છે આ રોગનો ખાસ
મગજની સાથે સંબંધ છે શરીરની હીલચાલનો આખો વ્યાપાર મગજ
તથા અગ્નિની અદ્વના મજબૂત તત્ત્વો દ્વારા થાય છે જ્યારે મગજમા
કંઈ વિકાર થાય છે ત્યારે મગજની ઇચ્છાનો હુકમ બળવવાને મજબૂત
તત્ત્વો અશક્ત થાય છે તેથી આ રોગ થાય છે.

ઉપર ખતાવેલા કારણોથી, મગજમા લોહી ચડી જવાથી, રકતશ્રાવ
થવાથી, દોષોનો મચ્ચ થવાથી, દારૂ પીવાથી, ઉપદેશનો રોગ થઈ
ગયો હોય તેવા દંદીમાથી, વૃધ્ધાવસ્થાને લીધે, મગજને પોષણ નહિ
મળવું વગેરે કારણોથી આ રોગ થાય છે

લક્ષણ—હાથ, પગ, મોઢું, છલ, ચહેરો અથવા અર્ધું અગ
મજા ગ્રહીત કે મીથીલ થઈ જાય છે

ઉપાય—આ રોગમા સ્નાયુઓ ને તાકાત આપે તેવી જાતની
ખાવાની દવાઓ કે માલીસ કરવાના તેલ, મેક, અભ્યંગ, વેદ વગેરે દવાઓ
ઉપયોગી છે મહાલક્ષ્મિવિલામ્બસ, વાત ચિન્તામણી, મલ ચદ્રોદય,
મમિગ્વન્તગ, મહાપોગગજ, નાગચણુ તેલ, વાતારી રમ, મહાગસ્તાદિ
સ્વાય, વિપતીન્દુક વટી વગેરે ઉપયોગી છે ગરમીને લીધે જો દરદ થયું
હોય તો કેશગદિ વટી અને મહુમ છબ્દાદિ ક્વાથ આપવો

પૃથ્થ—લસણ, આમ્યમાંસ, અને પૌષ્ટિક ખોરાક, ઘણું દુધ, ઘી, ગરમપાણી; સરગવાની સિંગ, પરવળ, ગીંગણા વગેરે.

લુપ્પસ (અલસક)

વિવેચન—આમડી લુપ્પી તેમજ ખગ્ગચડી બની જાય છે, આખા શરીરપર બહુજ ચળ આવે છે અને પછી બારીક ફેલ્લીઓ નીકળી આવે છે તેમાં એટલી બધી ચળ આવે છે કે દરદી લોહી કાઢતાં સુધી ખપ્પ્યાજ કરે છે અને પછી તેમા એકદમ બળતરા થાય છે

ઉપાય—ગધક રસાયન, દેશી સાગ્રાપગ્ધિ, ગુલકર્ફ, મીઠી આવળની ફાકી, આળખાતો મુરખ્ખો, મજ્જાકાંઠિ ક્વાથ, આરોગ્ય નર્ધની વગેરે રક્ત શોધક અને ઠંડી દવાઓ લેવી. શરીરે ખુબ તેલ ચોળીને ન્હાવુ, મનશીલ અને ચન્નતો ખરડ કરવો ગધકને મલમ દ્રવવાળી જગા પર ધમવો. આનન્જન ચુર્ણથી હમેગા નલાવુ કે નલાવા માટ લીખડાના પાનવુ કે ધમામાનુ ગરમ પાણી વાપવુ અથવા દગીયાના પાણીથી આન કરવુ.

પૃથ્થ—સાદો, મધુર અને હલકા ખોરાક લેવા ઉત્તેજક, ગરમ અને ખાટા પદાર્થોથી તદન દુર રહેવુ

લોહીવા (રક્ત પ્રદર)

વિવેચન—જેથી રીતે સ્વેત પ્રદર થાય છે તેવાજ કારણોથી આ દરદ પણ થાય છે આમા માત્ર ગતોઆવ હોય છે તે સીવાયના અન્ય લક્ષણો સ્વેત પ્રદરના જેવાજ હોય છે. એટલુ ધ્યાનમા રાખવું કે અત્યાર્નવ અને રક્તપિતતે આ દરદ સમજી ન લેવુ કેમકે તેના લક્ષણો રક્ત પ્રદરથી ભુલજ હોય છે

ઉપાય—સ્વેત પ્રદરમા અતાવેલા સઘળા ઉપાયો કરવા. પ્રદરગિપુરસ પ્રદરગરિ લોહ, પ્રદરાન્તક, અશોકારિષ્ટ, બગલસ્મ, ગોદતી ભસ્મ, વાશિષ્ટચુર્ણ તેમજ ખીજી રક્ત મ્થલક દવાઓ તથા ગર્ભાશયને શુધ્ધ કરી ઉષ્ણતા મટાડે તેવા ઉપચાર કરવા

પથ્ય—પાષ્ટિક, માદો અને ગ્નિગ્ધ ખોરાક આપવો, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું વગેરે સિતકારક છે આ દરમ્મા દુધ સર્વોત્તમ પથ્ય છે.

વધરાવણ (અંડવૃદ્ધિ)

કારણુ—પરમિયો, ચાદી, હનનેયુન, આઘાત લાગવો, શરીરમા આમ અને વાયુનો વધારો વગેરે કારણોથી આ દરદ થાય છે.

સંક્ષણુ—એક અથવા અને અડ ઉપર મોળે આવી મોટા થઇ ગય છે કેટલીક વખત ત્રણવાથી તેમા દરદ થાય છે પેટ સાફ આવતું નથી તથા પેટ પેડુ અને અડકોપમા દર્દ થાય છે

ઉપાય—એર ડીચાનો બુલાખ દરદેજ આપવો રસમિદુર અને અધ્રકભન્મને ત્રિકળાના કવાય કે ગોમુત્ર માથે આપવું કે જમ્યા પછી વાનાગિગ્ય કે અગ્નિતુડી આપવી

સ્થાનીક ઉપાય—દેવદાર, મનશીલ કુપ્ટ, અને ચિત્રક પાણીમા વાટી લેપ કરવો, તમાકુના પત્ર ઉપર શીલારસ કે ઘી ચોપડીને વૃપણુ ઉપર આંધી લગોટ મારવા (આ ઉપાયથી ઉલટી થવા સભવ છે જે વધારે ઉલટી થાય તો આંધેલુ પાન કાઢી નાખવું) વૃપણુમા સખત દરદ હોય તો ત્રિપળર્ભ તેલ ચોપડવું કે ધતુરાના પાન વાટીને બાધવા, સોળે હોય ત્યાં દોર્પન લેપ લગાડવો ચાલુ ગખવો આ દરદમા વાત નાશક દેકે ઉપચાર કરવા હીક છે.

પથ્ય—હલકો તમજ કમજીયત કરે તહિ તેવો ગ્નિગ્ધ ખોરાક આપવો દરદીને તન્ન આગમ આપવો

વરાધ (બાળકનું ભરાઈ જવું)

કારણુ—શરદિ લાગવાથી, વાયુનળીમા ધુળ ધુમાડો કે ખરાબ હવા જવાથી, તાવ તથા કેફસા કે રકનાશયના કોઈ ભાગમા કષ્ટ વિકાર હોવાથી આ દરદ થાય છે.

સંક્ષણુ—તાવ, કમજીયત, ગળામા મોળે, વારવાર ઉધરસ આવવી,

જીલ પર છારી, ગળામા કફનો અવાજ થાય, છાતી ઉપસેલી જણાય, મુવાથી ખાંસીનુ જોગ થાય છે, અવાજ જડો થાય, સ્વાસ અને કકતુ જોર હોય વગેરે લક્ષણો સાથે છાતી ભીસાય છે અને ઘણી વખતે પેટ પણ ચડેલુ જણાય છે આ દરદ ખાસ કરીને નાના બાળકોને થાય છે લોકો એને ભરાઇ જવું એ નામથી ઓળખે છે જો એકદમ નાના બાળકને આ દરદ થયુ હોય તો તે વધુ લય કર ગણાય છે

ઉપાય—શીતલજીરસ, સૂગ્યાદિચુર્ણ અને જવખાર મેળવીને આપવું. માણેક રસાદિચુરીકા કફચિતામણી, લક્ષ્મિનારાયણ રસ કે સમિરપન્નગ વગેરે ખામ ક્ષાયફકારક છે. છાતી ઉપર કપુરનુ તેલ ચોપડવુ ક્ષિતકારક છે.

પથ્ય—સુકી હવા, પ્રકાશ, તડકો, સેક ગરમ કપડા વગેરે હિત કારક છે રૂચી પ્રમાણે તુલસીની ચા, ગરમ અને પ્રવાહી ખોરાક કે ઓસામણ આપવુ આ દરદ સલાળીને ફવા કગ્વાથી મટે છે પરંતુ ખેન્દકારી રાખવાથી તેમાંથી ક્ષય વગેરે થઇ જાય છે

વાળો (સ્નાયુક)

કારણ તથા લક્ષણ—દુષિત જળ પીવાથી ઘણેભાગે આ દરદ થાય છે ચામડીમાંથી સફેદ રંગનો લાખો દોરડા જેવડો તતુ નીકળે છે. તેને વાળો કહે છે આ દરદ કેટલીકવાર ઉપગઉપરી થયાજ કરે છે અને સનાવે છે આ દરદનુ કારણ એક પ્રકારના જતુઓ લોહીમા મળેલા હોય તેમ જણાય છે

ઉપાય—વાળાની જગાએ ધતુરના પાનની થેપલી બાધવી, વાળાનો છેડો બહાર દેખાય કે તેને સલાળીને બાધી લેવા કેમકે તે ટુટી જવાથી ભાગે ત્રિકાગ પામી દરદીને હેરાન કરી મુકે છે વાળાની જગ્યાએ ગરમ પાણી રેડવાથી કે તેલ ઘસવાથી તે સહેલાઈથી બહાર આવે છે જો તે પાકે છે તો તાવ આવે છે અને સોજે થઇ નિકળુ સ્વરૂપ ધારણુ કરે છે.

ખાવાની દવા તરીકે હીંગ કે ગધક કીક છે એ સિવાય વાળા સુખડ, ગોગમસુડી, વાવડીંગ, ચોપચીની, દિકામાળી, હળદર, દારૂહળદર, ગળો, સૂક. અન્નમો, અન્નમોદ, હગડે, શતાવરી, આસુક, ઉપલમરી, રસસિદ્ધર, ગધક, પાગ્દ, ગૌધ્યલસ્મ, વિગેરે મમલાગે લઈ વાટી તેમાથી બેઆનીભાર ચુર્ણ દરરોજ મવાગ માંજ પાણી માથે આપવું બહારના ઉપચાર તરીકે ખપાટના પાનની પોટીસ, એરડાના પાન, આકડાના પાન, ધતુરાના પાન, લીંબડાનાં પાન, અશીણુ અથવા હીંગમાથી ગમે તે ચીજનો ઉપયોગ કરવો.

વાઇ (અપસ્માર)

કારણ—ચિન્તા, શોક, ધાતુક્ષય ગર્ભાશયની ખરાબ સ્થિતિ, ઋતુ-દોષ, દાત આવવા, પેટના કૃમિ તેમજ વારમાથી પણ આ દરદ થાય છે

લક્ષણ—આખે અધારા આવે છે, દરદી જે ગ્રિથનિમા બેઠા હોય તેજ સ્થિતિમા વાઇ આવી બેશુદ્ધ થઇ જાય છે, પરંતુ દરદના સખત રૂપમા દગી જેરથી ચીસ પાડી બેભાન થઈ જમીન ઉપર પડી જાય છે, હાથ પગ બેચાલ છે, સ્વાસ રૂધાઇ જાય છે, ચહેરો લાલ થાય છે, મોઢામાથી ઝીણુ આવે છે, દાત, જેરથી બીડાઇ જાય છે, થોડી વાર પછી નાચું નગમ પડતા દગદી સુસ્ત થઇ પડી રહે છે, ત્યાર બાદ થોડી વાર પછી તદગ્ન દેખાય છે, આ દગદમા હૃદયમા પીડા, જડતા, સ્વેદ, મૂર્છા અને ઋતિ નાશ વિગેરે લક્ષણો થાય છે

ઉપાય—શીટ આવે ત્યારે દરદીની પૃગ્તી સભાળ રાખવી કે દરદીને ટ્રાઇપણુ રીતેનુકસાન પહોચે નહિ, જરૂર પડે તો એમેનિયા સુધાડી જાવત કરવો

શાસ્ત્રિય ઉપાય—અશ્વગધાગ્નિ, ભુતભૈરવ, બ્રાહ્મીઘૃત, મેધ્ય-ગ્માયન, અમરસુદરી વટી કે જાતીકલાદી ચૂર્ણ કાચકાગક છે કહોળાના અને જટામાસીના રસમા જેગિગધ નાખી તે પીવાથી અને સુધવાથી સારો લાભ થાય છે

ખમ્બી—ખોગક હુલકો અને દુધ વધારે આપવું કસસ્ત કરાવવી દરદીને ખુલ્લી હવામાં આનદમાં રાખવો

વાજીકરણ (બળવર્ધક)

વિવેચન—ગ્રહસ્થાત્રમી માણસોએ શરીરને ટકાવી રાખવા માટે બળ ક્ષીણ થતું અટકાવી રાખવા માટે દર વર્ષે શિયાળામાં વાજીકરણ ઔષ્ધ (બળ વધારનાર) લેવાની વૈદ્યકશાસ્ત્ર આજ્ઞા કરે છે તેવા પ્રયોગો આ નીચે જણાવ્યા છે તેનો ઉપયોગ ખાસકરીને દરેક જણે કરવો જોઈએ.

વાજીકરણપ્રયોગો—પૂર્ણચંદ્રોદયગ્રહ, (મકરધ્વજ) મહાલક્ષ્મિ-વિલાસગ્રમ, લગણ, વસંતકુસુમાકરગ્રહ, કૌત્યળીજ, ગોખર વગેરેની યોગ્ય ખનાવટો, વાજીકરણચુર્ણ, ગ્માયનચુર્ણ, મકરધ્વજવટી, મનમથવિલાસગ્રહ, અડના પ્રયોગો, પૌષ્ટિક ખોગકો, લોહ અબ્રક, કેશર, કમ્તુરી, અબર વગેરેના પ્રયોગો માલમપાક, હેમાશ્વરચંદ્રિદ્રુ, શ્રીનીલકઠ્ઠગ્રહ, સિહવાડીનીવટી, હેમરમાચન, અપ્યુષ્યવર્ધકનેલ, અશ્વગધાની ખનાવટો, મુશળીની ખનાવટો, અબ-વિલામગુટિકા, અમૃતવલીરમાયન વગેરે અનેક પ્રયોગો આયુર્વેદમાંથી મળી આવે છે તેમાંથી યોગ્ય લાગે તેનો ઉપયોગ કરવાથી બહુજ ફાયદો થાય છે

પથ્ય—આવા પ્રયોગો ચાલતા હોય ત્યારે અહનચર્ય પાળવું કમરત કરવી, પચી શકે તેટલો પૌષ્ટિક ખોગક લેવો

વાનાં દરદ (વાતરોગ)

કારણ—શદ્ધિ લાગવાથી, હુમેશા અજીર્ણ કે વાયુ ગહેવાથી, લુપ્ત અને ટાકું ખાવાથી, પાચનક્રિયા મદ પડવાથી, ઘણી મહેનત કરવી, લાંબા પથ કરવા, નેમજ ચિન્તા, શોક, મળમુત્રના વેગનો અવગેધ, અતિશય ઉપવાસ, વાયુનું અતિસેવન, વગેરે કારણોથી વાના દરદો થાય છે

લક્ષણ—શરીર ઝલાય છે, તાવ આવે છે. કાણી, ગોડણ, ખભો, અથવા શરીરના કોઈ ખીજ ભાગમાં દરદ થાય છે જ્યાં દરદ થતું હોય ત્યાં ખરાખર ઉપચારો ન થાય તો તે ભાગ સુકાના જાય છે અને દરદી

લાચાર થતો જાય છે આયુર્વેદમાં ૮૪ પ્રકારના વાના રોગ કહેલા છે તે દરેકના નામ ઉપરથી તેના જુદા જુદા લક્ષણો સમજી શકાય તેમ છે.

ઉપાય—યોગગજગુગળ, મહાયોગગજગુગળ, સમિરપન્નગરસ, મલ્લચત્રોયગસ, વાતાચરિસ. વાતરાક્ષસગ્ગ, મહાગરનાદિકવાથ, તથા માલીમ માટે નારાયણ તેલ, વિપર્ણ તેલ વગેરેમાથી લક્ષણો જોઈ યોગ્ય લાગે તે ઉપચારો કરવા

પથ્ય—પેટ આફ ગખલુ, કુવાનુ તાજુ પાણી, ગરમ કુરેલુ પાણી દૂધ, ખીચડી, બાજંગે દાળ, આદુ, લસણ, તજ, લવિંગ, મરી, ગરમ-કપડા, ખુલ્લી હવાવાળુ મકાન, ઉચી જગાએ વાયુ વગેરે કાયદાકારક છે શરીરે તેતનું મર્દન કરી એક કરવો તે હિતકારક છે

વાળનાં દરદ

વિવેચન—વાળ ખરસટ થવા, ઘોળા થવા કે ખરી પડવા અથવા ન વધવા વગેરે વાળના મુખ્ય દરદો છે

ઉપાય—મગજને પોપણ આપે તથા મગજને ઠંડક આપે તેવી દવાઓ આપવી જોવી કે જીવન, મપ્તામૃતલોહ, આંબળાનો મુરખ્ખો, પ્રવાલ, ગુલકદ વગેરે

ખરહારના ઉપચાર—મુગધી તેલ, મહામુગધી તેલ, ભ્રગરાજ નેત્ર અને આયુર્વર્ષક તેલ વગેરે કાયદાકારક છે વાળ આફ કરવા માટે કેત્રવચક મગાલો (જુઓ વૈ ચિ પાન-૧૨) મેટ (મૂલતાની માટી) આંબળા કે ચીકાના દળિ ઉપયોગ કરવા ગાણુનો કદીપણુ ઉપયોગ કરવો નરિ માથાપર ગરમ પાણી નાખવું નરિ

બ્યા ફાટવી (હાથપગની ચામડી ફાટવી)

કારણ—ચામડી રક્ષ થાય તથા તેમા લોહી પહોંચે નહિ તેમજ વાયુનું પ્રમાણુ વધે એવી જાતનો અદાગવિહાર કરવાથી, અતિશય ઠંડી દાગવાથી, પાણીમા હાથપગ પડવા રહેવાથી, ઘણેભાગે શિયાળાની

મોસમમાં આ દરદ થાય છે. આ એક હલકી જાતનો કુષ્ટરોગ છે.

લક્ષણ—આ દરદ ઠંડીના દિવસોમાં થાય છે અને તેથી હાથપગની આમડી ફાટી તેમાં ચીરા પડે છે, થોડું થોડું દરદ તથા બળતરા થાય છે અને ચાલવાથી કે વાગવાથી તેમાં વધારા થાય છે.

ઉપાય—સ્તીગ્ધ અને પૌષ્ટિક જોગક લેવો, હાથપગમાં હમેશા તેલનું મર્દન કરવું. મોજા કે છુટ પહેરી રાખવા, કાકમના તેલનું માલીસ કરવું તથા ઠંડા અને સ્તીગ્ધ ઉપચારો કરવા, શરદિવાળી હવાથી મુકત ગહેવું, હાથપગ વધુવાર સુધી પાણીમાં રાખવા નહિ.

શીળસ (શીતપિત)

કારણ—શીતવાયુથી, કફવાત કુપિત થઈ પિત સાથે મળી રક્ત દુષિત કરે છે તેથી અથવા બહુ ખાવા પછી બરાબર ઝોડકાર નહિ આવતા ઘચરકાની માફક ખાટું પાણી મોઢામાં આવે છે તે પાણીને પાછું પેટમાં ચાલ્યું જાય તો તેથી પણ આ દરદ થાય છે.

લક્ષણ—આ દરદ થતા શરીર પર ધામડા નિકળે છે, ખુબ ચળ આવે છે, કમજોર ગહે છે, શરીર સુન્ન લાગે છે, અગમ અને આખમાં દાહ અને મદાગ્નિ વગેરે જણાય છે આ રોગને આપણી ભાષામાં ઘચરકાવિકાર અથવા શીળસ ધાયુ પણ કહે છે.

ઉપાય—વમન, વિરેચન, પ્રલેપ વગેરે ઉપાયો કરવા. અડાચા છાણાની રાખ બારીક કપડામાં પોટલી બાધી જ્યાં ચળ આવે ત્યાં છાટવી ગરમ કપડા કે ધાબળો ઝોઢાડી દરદીને શાન્ત જગાએ રાખવો એક ખાટલી પાણીમાં સાજીખાં નાખી આન કરાવવું સાકર, જેડીમધ, ત્રિફળા અને પ્રવાલભસ્મ આપવાથી ઘણા સારો ફાયદો થાય છે કાળા મરી ઘીમાં ચાટવાથી પણ ફાયદો થાય છે, રેવચીનું લાકડું કે નમોતર અથવા ઇન્દ્રવાણીના મુળની ફાટી કે સ્વરમ પણ કીક ફાયદો કરે છે લીબડાની છાલ, આમળા, ગળો અને પટોલપત્રનો કે ત્રિફળાનો ક્વાથ પણ કીક કામ કરે છે. યવક્ષાર અને સિંધવ તેલમાં મેળવી લેપ કરવાથી

પણુ ખામ ક્ષાયદો થાય છે.

પૃથ્થ—કટુ, નિકંત અને ક્ષપાય પદાર્થો લેવા ઠીક છે.

શીળી (સ્મોલપોક્ષ).

વિવેચન—માધાગળ ગીતે બાળકોનેજ ધણે ભાગે આ દર્દ થાય છે આ એક એપી દર્દ છે અને તે એકાએક આખા ગામમાં ફેલાય છે તેની મોઝમ આગળી હોય ત્યારે ધણે ભાગે બધા બાળકોને તે નીકળી જાય છે દરેક જણને બાલ્યાવસ્થામાં એક વખત નિકળે છે કેટલીકવાર મોટા માણસોને પણ તે યતુ જોવામાં આવે છે.

લક્ષણ—શીળીના ત્રિવેનો શરીરમાં પ્રવેશ થયા પછી દસ કે પંદર દિવસે માધાગળ તાવની પેઠે ઉકળાટ, ગરમી, પીડમાં દરદ, ઉલટી વગેરે માથે શરૂ થાય છે ગળામાં સોજો વગેરે થવાની સાથે લગભગ ખીજો કે ત્રીજો દિવસે શીળીના ઘણા ફાણા શરીર પર દેખાય છે પ્રથમ મો, ગર્દન, માથુ, કપાળ, જાતી, પેટ વગેરે તરફ ફાણાનો વધારો જોવામાં આવે છે દરદીના શરીરની આમડીનો વર્ણ લાલ ચવાથી આ ગેગનુ પૂર્વરૂપ માની શકાય છે ફાણા નીકળતા તાવ નરમ પડેછે પરંતુ ફાણા ભગતા એકવાર ફરીથી તાવ જોર કરે છે સાતમે દિવસે જોર નરમ પડે છે અને ધીમે ધીમે ફાણા સુકાઈ ભીગડા વળે છે કેટલીક વખતે દરદ સાધારણ રૂપમાં એટલે કે ફાણા થોડા હોય છે પરંતુ કોઈ કોઈ દરદીમાં તેનું સ્વરૂપ એટલું બધું સખત હોય છે કે આખા શરીરમાં તસ મૂકવા જેટલી પણ જગા રહેતી નથી આંખ અને જીભ સુધ્ધા પણ દાણા જોવામાં આવે છે આવા સખત હૂમલામાં બાળક કે મોટું માણસ મુજેલીથી બચે છે.

સારવાર—આ દર્દ એપી છે એટલી માટે દરદીને સ્વચ્છ બીજાના ઉપર, એકાન્તમાં, ખુલ્લી હવા વાળા ઝોગડામાં પ્રકાશ હોય ત્યાં ગખવો મકાનમાં તડકો આવે તેવી વ્યવસ્થા ગખવી સીંબડાના પાન બારી બાગણા પર ખૂબ લટકાવવા, આ પાન દરોજ તાજ લાવવા

સમજી તેની ઉપેક્ષા કરવી નહિ કેમકે સળેખમમાંથી ખાસી, ખાંસીમાંથી ક્ષય અને ક્ષયમાંથી મૃત્યુ પણ થઇ જાય છે.

કારણ—રૂતુના ફેરફારથી શરીર ઉપર થતી અસર, દિવસે સુષ્ક ઉકાયા પછી પાણી પીવાની ટેવ, એક પ્રદેશમાંથી બીજા પ્રદેશમાં જવાથી ત્યાંના હવાપાણી અને ખોરાકની શરીર ઉપર જુદી અસર થતા, ઠંડી રૂતુ, છોખધ જમીન ઉપર સુતુ ખેસવુ, ભારે, મીઠા, ખાટા, ચીકણા કે ખાડુ પ્રવાહી પદાર્થોનું સેવન, શારિરિક શ્રમ નહિ કરવાથી કે ધાતુ ક્ષય થવાથી વારંવાર શબ્દિ થઇ આવે છે.

પથ્ય—એવા માણસો ભાગ્યેજ હશે કે જેને સળેખમનો અનુભવ ન હોય શરૂઆતમાં માથામાં ભાગ, નાકમાં ખુશકી, ઝીંકા વધારે આવવી નાકની અદગના પડમાં વરમ, દમ લેવાની અડચણ અને વધારે અપહ્ત ચિન્હો થતા ગળામાં દાહ, નાક તથા આખમાંથી પાણી ગરવુ. અવાજ ખેમી જવો, જીભપર સફેદ છારી, લુખ જોડી થવી દમની કમજીબન, થોડો ઘણો તાવ અને શરીરમાં ખેચેની વગેરે થાય છે.

ઉપાય—શરૂઆતમાં પેટ સાફ કરવુ, પીનસેહીરી તમાકુ સુધાડવી, મીઠાવાળા પાણીથી નાક અને મોઢાઈ સાફ ગખવા, નાકમાં સહેજ ગરમ ઘી લગાડવુ

શાસ્ત્રીય ઉપાય—સિતોપલાન્ધ્યુર્ણ, કફકેટુસ, કસ્તુરીભૂષણ, હવ ગાન્ધ્યુર્ણ, આકારકર્માન્ધ્યુરી, કફચિતામણી, લક્ષ્મિવિલાસ, લાલચુડા, દ્રાક્ષાસવ, મહાલક્ષ્મિવિલાસ કે, સમિરપન્નગરસ આપવાથી કાયદો થાય છે.

પથ્ય—કાજી, દાળ, ભાત, ચા, ખીચડી વગેરે હલકા અને ગરમ પદાર્થો લેવા, પગ ગરમ પાણીથી ઘોષ, સાફ કરી મોજાં પહેરી લેવા, ત્રિકટુ અને તુળશીતી ચા અથવા ગરમ પાણી જરૂર મુજબ વારંવાર આપવુ

સારણુ ગાંઠ (આંત્રવૃદ્ધિ)

કારણ—પેટના પડદાના છીદ વાટે આતરકું સાચળના મુળમાંથી સરીને નીચે ઉતરી આવે તેને સારણુનો રોગ કહે છે. અતિ

બેર કરવાથી, ઘણો બોલે ઉચકવાથી, ઝાડે જતા બહુ કરાઝવાથી, દોડવાથી, કુદરૂં મારવાથી, મખત બ્યાયામ કરવાથી, કે સ્વાભાવિક રીતે પડેલો તુટી જવાથી આ દરદ થાય છે

લક્ષણુ—માથળની એક કે બન્ને બાબુએ આ દરદ થાય છે, આતરકુ નીચે ઉતરે છે ત્યારે અડકાપ મોટો દેખાય છે તેમાં સહજ દરદ પણ થાય છે, ચાલવામા મુશ્કેલી પડે છે, હાથથી દાખતા ધીમેધીમે તે ઉપર ચડી જાય છે અને ઉતરે છે ફેટલાકને એથી ઉલટું પણ હોય છે ચદ ઉતર થતા કાઠવાર અટકી પડે તો દરદી બહુ હેગન થાય છે

ઉપાય—આ રોગ નવા હોય તો શીર્સામન કરવાથી મટી જાય છે આ દરદને માટેખામ પટા આવે છે તે પણ રોગ નવા હોતા મટાડી આપે છે બુના રોગ માટે ઝોપરેશન મિગાય ટ્રાઇ બીલે ઉપાય નથી ખાવાની દવા તરીકે વાનહર અને દિપન પાચન ઉપચારો કરવા કબજીયત થવા દેવી નહિ સાધાગણુ કસત કરવી, લગોટ આધી ગખવો, વાયડો ખોગક (કોઠોળ બટાટા મિકાઇ) બનતા મુધી લેવો નહિ

સુચના—આ દરદનું આક્રમણ થાય ત્યારે શંખવટી, પચસ-કાગ ચુર્ણ તેમજ વાયુ ઘટાડે તેવી કાઇપણ દવા આપવી દરદની જગા-એ ઇટથી સેક કરવા

સ્વારોગ (સુતિકારોગ)

કારણુ—મુલાતડ કે કમુવાવડ થયા પછી શરીરમા કઇપણ દોષ રહી જાય તેનાથી કે તે મમયે આહારવિહારમા સ્વચ્છતા ગખવાથી સ્ત્રીઓને જે કઈ દરદો થાય છે તેને મુવારોગ કહે છે.

લક્ષણુ—તાવ, ખાગી, ઝાડો, ઉલટી, શુળ, અરુચિ, સોબ, મુખપાક, અણુર્ણ, પેટ ચદવુ, કબજીયત, હાથપગનો દાહ, મો આવવુ, શ્રીકાશ, પેશાબમા દાહ, હર્ણજવર અને ખાગી વગેરે કમીચાદો થાય છે તેમજ ગર્ભાગય મબધી પણ વિકાસે જણાય છે.

ઉપાય—દશમુળકવાથ, દેવદાર્બ્યોદિકવાથ, શશમની બત્રીસુ (કાટકુ) મકુરવટી, લોહાસવ, દ્રાક્ષાસવ, સુતિકાવિનોદરસ, પ્રતાપલકૃષ્ણવરરસ, પુનર્નવાદિકવાથ, ચંદ્રપ્રભા, મહાયોગગળ વગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે દરદત્તું સ્વરૂપ ભેદ આપવું

સોજ (સોથ)

કારણ—યકૃતદોષ, હૃદયરોગ, મુત્રરોગ, રક્તક્ષિણતા, અતિમાઝ, સગ્રહણી, પાન્કુ વગેરે કારણોથી તેમજ મર્મ ધ્યાનપર આવતા થવાથી વિષારી અન્નપાનતુ સેવન વગેરેથી ચામડીમા કે માસમા સોજે થાય છે

લક્ષણ—અરુચિ, ઉધ, મદાગ્નિ, ચામડી પાનળી તથ ચળકતી થવી, વેદના થવી, શીગઝો બારીક થવી, બેચેની, ઝવાટા ઉભા થવા, હાથથી દાબતા ખાડો પડવો વગેરે લક્ષણો હોય છે

સુચના—સોજ એ સ્વતંત્ર રોગ નથી અન્ય રોગના કારણોથી તે થાય છે ઘણી વખતે આગતુક કારણથી પણ સોજે થઈ આવે છે.

ઉપાય—શરીરને માફક આવે તેવું વિરેચન મળમુત્રની શુદ્ધિ સેક, લેપ વગેરે ઉપયોગી છે.

શાસ્ત્રીય ઉપાય—પુનર્નવાષ્ટકકવાથ, પથ્યાદિકવાથ, પુનર્નવાદિકવાથ, પુનર્નવાદિમકુર, આરોગ્યવર્ધની ન ૧ વગેરેમાથી યોગ્ય લાગે તે આપવું બહારના ઉપચાર તરીકે દોષધન કે દશાગ લેપ ખાસ ઉપયોગી છે જે કોઈ સ્વતંત્ર રોગમાથી આ રોગ થયો હોય તેની ચિકિત્સા સાથે આ ઉપાયો બરાબર વિચાર કરીને કરવા

પથ્ય—દૂધ સર્વોત્તમ પથ્ય છે રેચ, લઘન, મગ, રાતાઓખા, સિંધવ, આદુ, લમણ, એરડીચુ, સરગવાની સિંગ વગેરે ઉપયોગી છે

સોમ રોગ (સ્ત્રીઓનો મુત્રાતિસાર)

કારણ તથા લક્ષણ—પુરુષોની પેઠે સ્ત્રીઓને પેશાબ માર્ગે પુષ્કળ પાણી જેવો પ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે જેને લીધે શરીર તદન

ધમાઇ હાડપિન્નર બની બન્ય છે આ દરફને વૈદ્યક શાસ્ત્રમા સોમ રોગ કહે છે આપણી ભાષામા તેને સ્ત્રીઓનો મુત્રાતિસાગ કહીએ તો પણ ચાલે તેમ છે આ રોગમાથી સ્ત્રીઓને ઘણું ભાગે ક્ષય રોગ પણ થઇ બન્ય છે

ઉપાય—પ્રમેહમા કહેલા દરેક ઉપાયો વાપરી શકાય છે વસત-કુમુમાકરરસ, ચદ્રપ્રલા કે મકરધ્વજ અને અમ્બકલસ્મ સાથે મેળવી દરરોજ થોડું થોડું આપવું

પથ્ય—પૌષ્ટિક અને મ્થલક ખોગક આપવો બહુ પ્રવાહી પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો નહિ

સંગ્રહણી (જુના ઝાડાનો રોગ)

કારણ—પ્રથમ અનિમાગ વગેરે વ્યાધિ થયા બાદ તે અવગ્થા લગલગ દોઢ એ મામ ચાલુ રહે તો તે અવસ્થાને સંગ્રહણી રોગ કહેછે.

લક્ષણ—વાગવાગ દસ્ત થવા, કાચા દસ્ત થવા, પેટમા ગુદમની ચકા થવી, ભોજન લીધા પછી તરતજ કાચો ઝાડો થવો, શરીર ધમાતુ બન્ય, જુખ, તરુપ, દાહ, ક્ષીણતા વગેરે વધતુ બન્ય તેના ખાસ લક્ષણો છે

શાસ્ત્રીય ઉપાય—પચામૃત પર્યાટી, હિગાષ્ટક ચુર્ણ, હિંગ્વાદિ ચુર્ણ, અપ્પામૃત પર્યાટી, દુગ્ધ વટી, નક્વટી, ગગાધર ચુર્ણ, ગ્રહણી કપાટ ગ્મ, અગ્નિકૃમાગ, મહાગધક વગેરે આ રોગમા વિચારીને વપ-ગયતો ઠીક કાયદો કરે છે

પથ્ય—અશુર્ણ, અમ્બપિત અને અતિસાગ પ્રમાણે પથ્ય ગખવુ છાશ, છર, આદુ, હરડેછાલ, જુનો બાજરો, ચુક, હીંગ, ખીલીનો મુર-ખ્ખો, દાડમ, જુના ગતા ચોખા વગેરે

સાધારણ ઉપાય—ખીલીના ફળ, ચિત્રક, ચવક, સુક, હીંગ, લવણ, દાડમ, છાશ અને જુના ધાન્ય વગેરે કાયદા કારક છે.

છે અને તે આદ્યારવિહારની પ્રતિકુળતાથી કે કુદરતી ખામીને લીધે થવા થાય છે.

ઉપાય—વાત, પિત કે કફ પેદા કે જે દોષ મુખ્ય રોગ તે જોઈ દરદનાં લક્ષણો પ્રમાણે દવાની યોજના કરવી, તેમજ યોની પ્રસાલન, યોનીમા પોતાં (પીચુ) મુકવા, મોગડીઓ મુકવી વગેરે ઉપચારો કરવા. આ દરમિયાન ચિકિત્સા કૃશળ સ્ત્રી વૈદ્યને હાથે થાય તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

વંધ્યત્વ—આ રોગ બે પ્રકારનો ગણાય છે એક કુદરતી અને બીજો ગર્ભાશયની ખામીને લીધે જે કુદરતી રોગ તેનો કંઈ ઉપાય નથી પરંતુ કોઈ અવયવની વિકૃતિ હોય તો કૃશળ સ્ત્રી વૈદ્યની મદદ દ્વારા જાણી તેના ઉપાય કરવાથી ફાયદો થાય છે જે જે ખામી હોય તેના પ્રથમ ઉપાયો કરી પછી જ અને ત્રિચં ગૃધ્ધ થાય તેવા ઉપાયો સ્ત્રી પુરુષ બેઉ જાણે કરવા ત્યાં બાદ ગર્ભ ધારણ કરવા માટે ગર્ભધારક યોગ, શીવલીગીના બીજનો પ્રયોગ તેમજ કલ્પદન વગેરે દવાઓ લેવી ચક્રપ્રભા, છવન વગેરે લાગે વખત લેવાથી ગર્ભાશયની કે યોનીની વિકૃતિ દૂર થઈ અવયવો સુધરે છે આવા દરમિયાન ચિકિત્સા બહુ લાગ્યા વખત સુધી કોઈ માગ વૈદ્યની દેખરેખ નીચે વિશ્વાસ રાખી કરવાથી સારો લાભ મેળવી શકાય છે.

સ્થંભનશક્તિનો અભાવ (શીઘ્રપતન)

કારણ—આ સ્વતંત્ર રોગ નથી પરંતુ ધાતુક્ષિણતાથી થનારી એક અવસ્થા છે અને તે આજકાલ બહુ મોટા પ્રમાણમાં જોવામા આવે છે.

લક્ષણ—સ્ત્રી અમાગમ પ્રમોગે સ્ત્રી મેવનની ઇચ્છા થતાં વીર્ય-શ્રાવ થઈ શિશ્ન મીથીસ થઈ જાય છે અને શરીરમા બળ હોવા છતાં આ ખામીને લીધે સમારીક આનંદ લઈ શકતો નથી તેમજ સ્ત્રીની પ્રમનતા જે સંતાન થવામા રહેલી છે તે કાર્ય પણ થઈ શકતું નથી.

ઉપાય—આ રોગનું કારણ ધાતુક્ષિણતા મુખ્ય હોવાથી તેને સુધારવા માટેના યોગ્ય અને સાદા ઉપાયો કરવા, અશીલુ ભાગ કે કનક-

ખીજવાળી સ્વાગ્રોથી ખનતા લગી હુર ગહેવુ નોષગ્રે ઉતેજક દવાગ્રે પણુ લેવી નહિ પરંતુ વિર્યના પાનગાપણુને મટાડયા માટે અન્નકલમ્બ (આરી ખનાવટ) નેગજ વિર્યની વધિ કરવા માટે તેમા ચઢાઈયને (મકરધ્વજ) મિત્ર કરી લાગો વખત સુધી એવન કરવાથી આ કરીયાદ તદન દૂર થાય છે.

પથ્ય—પાષ્ટિક અને વાણકર ખોગક લેવો ઉતેજક પદાર્થોથી હુર રહેવું બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું અને શ્રીગાપાલનેલનુ શરીરે માલીસ કરવું

સ્વરભગ (સાદખેસીજવો)

કારણ અને ચિન્હ—ગદિ લાગવાથી, બહુ ગમ પદાર્થોને ખુબ ખાવાથી, ખુબ નેરથી ખોલવાગાવાથી, તેલવાળા પદાર્થોનું એવન કરવાથી, કંટુ બદલાવાથી કે જુદી જુદી ખનના પાણી પીવાથી આ દગ્દ થાય છે ખોલવામા અને ગાનામા મુશ્કેલી પડે છે અને અવાજ ખાખગ થઈ જાય છે ધાતુ ક્ષીણનાથી પણ થાય છે

ઉપાય—ગળાને ત્રિન્ધ ગમે તેવા, શિતળ અને કુર્કન ઉપચાર કરવા, પાનની જડ, અકકલકગે, જેડીમધનોગીગે, ગુદ, કાથો, લવ પાદિ વટી, ખનીગદિ વટી વગેરેમાથી ક્રાઇ પણ ચીજ મો મો ગખી ગખી સુસની ક્રાયામવ કે બળુલાશિષ્ટ થોડુ થોડુ વારવાર આપવું ખાસી હોય તો તેના ઉપચારે જુદા કરવા

મુચના—વંશી વખતે આ ગેગ ધાતુ ક્ષીણનાથી કે ક્ષયથી થાય છે એટલે તેને માટ મરના લક્ષ્યુ અને કાગણુ નોષયોગ્ય ઉપચાર કરવા ક્ષયમા થએલો સ્વરભગ અસાધ્ય ગણાય છે

પથ્ય—દૂધ, ભાન, ખીચડી અને માદો ખોરાક આપવો

હુરસ (અર્શરોગ)

કારણ—ઝાડે જતી વખતે વધારે નેર કરવું, ખુશી ઉપર ખેસી રહેવું, ઝાડાની વધારે કબજિયત રહેવી પેટના જુનામરો, મગ્ગણુ,

આણેસ નરમ ખીછાના પર પડ્યુ રહેવુ, વધારે વખત મુઠ્ઠી બેસી રહેવુ, ઈર્ષ્યા ક્રોધ અતિ દારૂ સેવન વગેરે કારણોથી પિત્ત બગડી અર્શ પેદા થાય છે

લક્ષણુ—અર્શ બે પ્રકારના છે, અદરના અને બહારના, લીલા અને સુકા, તેમજ સહજ અને દોષજ ઝાડે જતી વખતે બહુ જોર કરવાથી સક્રાન્તી અદરની ત્રણ વળી ઉપર મળવુ દયાણુ યતાં તેમાથી લોહી વગેરે આવવા લાગે છે અથવા જોર કરવાથી મસા પુલી દુઝવા લાગે છે એટલે ઝાડે જતી વખતે રક્તપ્રાવ થાય છે વાનજ અર્શમા ઝાડાની કમજીવન વિષેશ હોય છે. લોહી હોતુ નથી

ઉપાય—પ્રાણુદા વટી, મુગણુવટી, દત્યાન્નિષ્ટ, અર્શકુકાર, શોણિઃ તાર્ગલ, અભયગિટ, ચ્વાદિષ્ટ વિગેચન, અર્શોદિત વટી.

સાધારણ ઉપાય—ઉત્તમછાશ, નાગદેશન, ચિત્રકમૂળ, હરડે, મુગણુ

પથ્ય—નાગકદમ્બ, તલ, તક, જીનુ ધાન્ય, મગ, મુગણુ ઇત્યાન્નિ ઠીક છે

સ્થાનીક ઉપાય—યોએદુ ઘી, કે માખણુ, રસવતીનુ તેલ, લીખોળીનુ તેલ વગેરે લગાડવુ હિતકારક છે

હાથીપગુ (સ્લીપદ)

કારણુ—જે દેશમા દરેક ઋતુમા શરદ હવા અથવા ભીનાશ વધુ હોય, જીનુ જામેકુ (લગઈ રહેલુ) પાણી વધારે પીવામા આવતુ હોય, તેવા સંજોગોથી આ રોગ ઘણે લાગે વિષેશ થાય છે,

લક્ષણુ—પગ મુઠ્ઠીને થાલલા જેવા કે હાથીના પગ જેવા જાડા થાય છે એ તેનુ ખામ લક્ષણુ છે કેટલીક વખતે હાથ, કાન, હોઠ, નાડ, નેત્ર કે લીંગમા પણ આ લક્ષણુ જાવામા આવે છે.

ઉપાય—ગુકત મોક્ષણુ, શ્વેદન, વિરેચન, લઘન અને લેપ વગેરે ક્રિયાઓ આ દરદમા ખાસ ઉપયોગી છે. એગંડ તેલમા તળેલી હરડેનુ

ચુર્ણ ગોમુત્ર માથે આપવું, પીપ્પ, ત્રિકળા, દેવદાર, સુઠ, વરધાગે અને પુનર્નવાનું ચુર્ણ છાશ સાથે ફરોજ આપવું, સરગવાની છાલનો ક્વાથ ગોમુત્ર મેળવતે પીપ્પા, દોષધન લેપ છાશમા વાટીને ચોપડવો, મજ્જાદિ ક્વાથમા ઝેરડીયુ તેલ મેળવી કિશોર ગુગળ સાથે આપવું, માટીનો બડો લેપ કરવાથી પણ કેટલીકવાર કાયદો થાય છે, ધતુરો, ઝેરડપાન, નગોડ, સગવો, સાટોડી તથા મગ્ગવને પાણીમાં વાટી લેપ કરવો, (આ દરેક લેપ હથેળી જેટલા બરા કરવા)

હિસ્તીરીયા (અપતંત્રક)

કારણ—સ્ત્રીઓમા ગર્ભાશયના વ્યાધિ, આર્તવદોષ, મગજની નયળાઈ, ભય, શોક, ખેદ, કામવિકાર, હસ્તમૈથુન, અતિશય વિષયા ગતિન, સસાગિક કષ્ટ પતિ સહવાસનો અભાવ, અકાળે વૈધવ્ય, ઇષ્ટ ભગેલી વિષયની કે ખ્યાગની વાનો સાલળવો કે ખ્યાલ કરવા તથા તેવી નોવલો વાંચવી પતિ સાથે અણગનાવ કે અપ્રિતી, કંતુ માફ ન આવવું, શારિરીક પરિશ્રમ ન કરવો તથા કમજબત વગેરે કારણોથી આ દરદ થાય છે પુરુષોની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓને આ દરદ વિશેષ પ્રમાણમાં થાય છે. લગભગ તે વર્ષથી તે પાત્રિમ વર્ષ સુધીની વયમા આ દરદ જોવામા આવે છે કેટલીક સ્ત્રીઓને મંતાન થયા બાદ મટી બધ છે અને ગર્ભાવસ્થામા થઈ આવે છે

સામયિક લક્ષણો—જ્વાની, હર્ષ, રડવું, ધુણવું, છુમો પાડવી, ગોળો ચડવો, ગુંગળાવું, અવાચક થવું, દાંત બધાઈ જવા, રહેરો લાલ થવો, મુર્છા, પ્રલાપ, બકવાદ, ક્રોધ વગેરે અનેક ફેરીયાનો જણાય છે

આગમ વાળી અવસ્થામા કેટલાક દરદીઓ તદ્દન સારા હોય તેવું જણાય છે ત્યાં કેટલાક અર્ધ ગાડા જેવી સ્થિતિમા હોય તેવી વર્તણુક કરે છે, નાની વાતને બહુ મોડું સ્વરૂપ આપે છે, કોઈ કોઈ દરદીને આ રોગમા કામેચ્છા ધણી પ્રમળ હોય છે

ઉપાય—ફરફની અવસ્થામાં તાણ આવતી હોય તો મોઢા પર ગુલાબજળ કે ઠંડુ પાણી છાટવું, અમોનિયા કે ક્રાઇ ઉનેજક દવા સુંઘાડવી, રોગીને ચોટ, અગ્નિ વગેરેથી બચાવવા મલાળ રાખવી, કપૂર, પિપરમેન્ટ અને અજમાના પુલ્કની દવા (ગમધાગ) દાંત, નાક કે આખ ઉપર લગાડવાથી દરદીને ભગ્નિ આવશે.

વાત નાશક મધુળા વિપાયો આ દરદમાં અકમીર છે. મૂર્છા, ઉન્માદ અને અપરમારનાં ઉપાયો તરફ ચિકિત્સકે ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

અનુભવી ઉપાયો—મલ્લયદ્રોણ્ય, મમિગપન્નગ, વ્રાહ્મીન ઘી, મલાયોગગજ, લિસ્ત્રીગિયા નાશકચુર્ણ, લિસ્ત્રીગિયા નાગક કવાથ, લિસ્ત્રીગિયા નાશક વટી આ ઉપાયો ખામ અજમાવવા યોગ્ય છે કમ્બલયન ન થાય તે માટે પચમકાં ચુર્ણ કે વિચેચન વટી હમેશા આપવી

પથ્ય—દરદીને હમેશા પ્રસન્ન રાખવો, તેની મજાજો પ્રમાણે દરેક પ્રકારની અનુકૂળતા કરી આપવી, હરદે પૌષ્ટિક અને ગ્નિગ્ન ખોગક આપવો, ભારે વાચડા અને શીતળ પદાર્થો દરદીને ખામ ન આપવા જોઈએ

સામાન્ય મુચના—આ દરદ થવાનું કારણ જાણવા દરદીને પુર્ણ ઇતિહાસ મેળવી તેને દુર કરવાથી જલ્દી મટે તેમ છે આ વાત ચિકિત્સકે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી

હેડકી (હીકકા)

કારણ—કકલુ ૩૩ તથા દસ્ત બધ થાય તેવા પદાર્થોનું સેવન, ધુળ કે ધુમાડો નાકમાં જવો, ગરમિ તથા વાયુનું અતિ સેવન, અપચો, અપવામ, ટાકું ભોજન કે પાણીનું સેવન વગેરે હેડકીને ઉત્પન્ન કરનાર કારણો છે.

લક્ષણ—વારવાર હિકક કળેનો અવાજ ઠેક નાભીમાથી શરૂ થઈ દગટીને ત્રાગ આપે છે, આ રોગ સાધારણ સ્વરૂપમા હોય તો બહુ ભયકર નથી પણ કેટલીક વખત તે ભયકર નિવડે છે

ઉપાય—જરૂર લાગે તો ઉલટી કનાવવી અથવા પેટ સાફ કરવું પછી મોર પીચ્છની ભસ્મ માથે પીપરનું ચુર્ણ મેળવી વારવાર ચટાડવું કાકડા સિંગીનું ચુર્ણ મધમા ચટાડવું, સૂકાને કુવારના ગ્સમા ધુટી ગોળી બનાવી પાણી સાથે આપવી હીગ મરી અને ઘી મેળવીને કાગળ ઉપર લેપ કરી તેની બીડી કરી તેનો ધુમાડો લેવો. મનશીલ, સરખવ, કક, ગળ, અને દર્ભનો ધુમાડો લેવો કેળના કદનો સ્વરમ લઈ સાકર નાખી પીવાથી હેડકી મટે.

સુચના—શ્વાસને પકડી ગખવો, છીક ખાત્રી, પેટ ઉપર તાણીને પાટો બાધવા કે પહાડ પર ચઢવાની માનગીક ક્રિયા કરવી. તે સિવાય શ્વાસ અને કકને શાન્ત કરે તેવા દરેક ઉપાય કરવા,

ક્ષય (રાજ્યક્ષમા)

કારણ—મળમૂત્રના વેગને ગેકવાથી, અતિશય ઉપવાસથી, ધર્ષા ચિન્તા અને શ્રમ કરવાથી, અનિયમિત ખાનપાન, અભ્યામનો બોળે, અતિ ત્રિપય મેવન, અતિ બોલવું ધાતુ ક્ષીણતા, ક્રોધ પણ ખીમારી પછીની વધારે નબળાઈ, શરીરનો બાધો કમજોર હોવો, શ્વાસમા ધુમાડો કે કચરો જવો, ખાસી, શ્વાસ કે સંગેખમનું વાગવાર થવું વગેરે ક્ષયને માટે મુખ્ય કારણો ગણાય છે

લક્ષણ—હમેશા તાવ ગહેવો કે અપોર પછી આવવો, અગ અને પડખામા દર્દ, હાથ પગમા મતાપ, અરૂચિ, ખાસી, શ્વામ, સ્વ-ગ્લગ, ગળદામા લોહી પડવું, અપચો, કપાળ ઉપર પમીનો આવવો તથા હાથ પગમા દાહ વગેરે માથે ધીમે ધીમે ધાતુજો ક્ષય થતા જાય છે અને ફેફસામા જખમ થઈ ત્યા મડો વધતો જાય છે, શરીર ઘસાતું જાય છે તથા દગ્દ અને તેના ઉપદ્રવો વધતા જાય છે. આ રોગ ખાસ

કરીને બે પ્રકારનો થાય છે એક અનુક્રમે રસાદિ ધાતુઓ ક્ષય થવાથી અને બીજો વીર્યક્ષય થવાથી આયુર્વંદમા તેને અનુલોભ અને પ્રતિલોભ ક્ષય કહે છે

અવસ્થા—આ રોગની ત્રણ અવસ્થા ગણાય છે, થોડા ઉપદ્રવ સાથે રોગની શરૂઆત તે પહેલી અવસ્થા ગણાય છે, શરીર ઘટવું અને ઉપદ્રવ વધવા તે બીજી અવસ્થા છે અને ત્રિજી અવસ્થામાં શરીર નદન ઘટી જાય છે આ અવસ્થામાં ઝાડા, ઉધરસ, તાવ અને રક્ત-શ્રાવ બહુ જોરાવર સ્વરૂપમાં હોય છે, અનુક્રમે એકથી બીજી અવસ્થા ભારે ગણાય છે

પૃથ્થ કારક ઉપાય—સ્વચ્છ હવા, સપુર્ણ આરામ, ચિન્તા રહિત જીવન, સાગ મકાનમાં વાસ, પૌષ્ટિક અને માદો ખોગક, વિર્ય રક્ષણ, (બ્રહ્મચર્ય) આનંદિત જીવન, સ્વચ્છ કપડા, ખુદલી હવામાં ફરવાની કમરત, કુવાનું ગરમ કરીને કારેનું પાણી, ઉંચી જગાના વસવું, સ્વચ્છ દુધ, ઘી, માખણ, મલાઇ, ઘઉંની ચાટણી, મગનું ઓમામણ, બકરીનું દુધ અને ઘી તથા જેને ખાંધે તેને બકરીનું તાણુ મામ સિતકારક છે.

શાસ્ત્રિય ઉપાય—મહારાજમૃગાક રસ, કાચનાબ્ર રસ, સુવર્ણ-વસત માલતિ, મહાલક્ષ્મિ વિકાસ રસ, પચામૃત પર્પટી, અબ્રક ભમ્મ ન ૧, સુવર્ણ પર્પટી, ચંદ્રોદય, સ્વવનપ્રાસ, જાગલાઇ ઘી, સુવર્ણ ભમ્મ, ક્ષય કેશરી યોગ, ક્ષયહર પ્રયોગ, બહુલાગિષ્ટ વગેરે પૌષ્ટિક તેમજ ક્ષય મટાડનાર ઉપાયો પૈકી યોગ્ય લાગે તે ક્રવા. લાક્ષાદિ તેલ કે બલાનેલ શરીરે યોળવું, અકવાડિવામાં બે કે ત્રણ વખત ગરમ પાણીથી સ્નાન કરવું

સાધારણ ઉપાય—સિતોપલાદિ સુર્ણ, વાશિષ્ટ સુર્ણ, લવગાદિ સુર્ણ, દ્રાક્ષામવ, જીવન, વાસાસ્વરસ સુર્ફર્સન સુર્ણ, ગળોસત્વ, શશમનિ વગેરે ઉપાય પણ ઠીક છે,

अक्षीर उपायो

१ अश्लक्ष्ण—शिवाक्षार पायन त्रेन ६० अग्निकुमार त्रेन १५
शम्भन्म ,, १५

वाटी त्रयु लाग करवा, सवार गपोर साज अक्रेक लाग गरम पाणी
साथे आपवे

२ अश्लक्ष्ण—कृत्वाह रम त्रेन १५ लवणुभाङ्कुर त्रेन ६०
शम्भती ,, १५

वाटी त्रयु लाग करवा, सवार गपोर साज अक्रेक लाग पाणी साथे आपवे

३ अतिशार—आनम्भेगव रम त्रेन १५ ताडीमाष्टक युर्णु त्रेन ३०
धन्धयव युर्णु ,, ३०

वाटी त्रयु लाग करवा, सवार गपोर कलाके अक्रेक लाग छाश साथे आपवे

४ अरुक्षपित्त—मुनिनेगर त्रेन ६ क्षीलाविलासगम त्रेन १२

वाटी त्रयु लाग करवा, सवार गपोर कलाके अक्रेक लाग आहुना रस
साथे आपवे

५ अक्षी—रामणाशु रस त्रेन १५ लसुनादि वटी त्रेन ३०

वाटी त्रयु लाग करवा, नमवा पहेला अक्रेक लाग पाणी साथे आपवे

६ अत्यार्तव—(ऋतु धण्डु आवनु)—
षोडशपर्पटी त्रेन १८
वापिष्टयुर्णु ,, ४०

साथे भेगनी गे लाग करवा, सवार साज अक्रेक लाग पाणी साथे आपवे

७ अनिद्रा—जनिक्लादि युर्णु त्रेन १५ पीपरीमुण युर्णु त्रेन १५

वाटी अक्रेक लाग करी, गत्रे गोण साथे आपी उपर दुध पीवा आपवु

८ आंशुकी—शुद्धादि त्रयुभाङ्कुर त्रेन ५ साथगना पानतु युर्णु त्रेन २
महानक्ष्मीनागयणु ,, ३

साथे भेगनी सार लाग करवा हर गपमे कलाके अक्रेक लाग गरम
पाणी साथे आपवे

६ आंघडी— अरीयु त्रेन १ केशव त्रेन ३
 थोडा दुधमा छुंटी यार भाग करवा हर जल्मे कडाके अकेक भाग
 आपवो प्रथम पेट साइ कर्या जाफ आ दवा आपवी.

१० आंभना पीस अने कुलु— पुलावेस मोगथुथु त्रेन ४
 शुध्व गुलायनग तोला ५
 साथे मेणवी गाणी पाटलीमा लरी लेतु तेना टीपा दररोज आभमा
 नाभव

११ आंभनी रताश— पुलावेस कटकडी त्रेन १० गुलायनग तोला ५
 अन्तेनु लोशन करी तेना टीपा नाभव

१२ छन्देलुअेन्डा—महाक्षमीनागयलु रम त्रेन ८ गृग लम्भ त्रेन ८
 श्वासकाणेश्वर ,, ६ हींग (डात्री) ,, २
 अम्रक लम्भ ,, ६

वाटी यार भाग करवा, हर यार यार कडाके अकेक भाग मध साथे
 आपी उपर सुदर्शनतो दाट आपवो.

१३ छन्देलुअेन्डा— अम्रकलम्भ त्रेन ६ मभीरपन्नग त्रेन ६
 साथे मेणवी यार भाग करवा हर यार यार कडाके अकेक भाग मधमा
 यटाडी उपर द्राक्षाभव पावो

१४ छिपकश (हीरगगेज-रङ्गटोप)— भारिवाद्यन्त्र तोला ५
 अलम्भ छण्डान्दिकाथ तोला ५ पाणी तोला १०
 यवदाग त्रेन २०

साथे मेणवी यार भाग करवा, मवारमाज अकेक भाग आपवो

१५ छिपकश (जरमीना रोग)—व्याधिलगुणुरस त्रेन २ थी ४ सवार-
 मान् अकेक त्रेन धीमा याटी उपर मछण्डान्दिकाथ पावो. प्रथम अेक
 त्रेनथी शङ् करी अे त्रेन करवुं रात्रे मुती वअने मछण्डान्दिक्युर्ण लेवु

१६ अकुतु साइ न आपवु—अेणीओ त्रेन ४ हीरगगेज त्रेन २
 टंकलु त्रेन २ सुठ ,, २
 तण ,, २ महुरलरम ,, ४

માથે મેળવી બે ભાગ કરવા, સવારમાંજ અકકેક ભાગ ઘી સાથે ચાટવાથી આક દિવમમા ઋતુ સાફ આવશે

૧૭ કમ્બલયત (હુરસની)—મીઠીઆવળ ગ્રન ૩૦ જેડીમધ ગ્રેન ૧૦
 વરીચાળી ,, ૧૦ શુદ્ધગંધક ,, ૧૦
 સાકર ,, ૬૦

સાથે મેળવી બે ભાગ કરવા, દરરોજ તેમાંથી અકકેક પડીકુ રાત્રે આપવું.

૧૮ કમ્બલયત— પચસકારચુર્ણ ગ્રેન ૯૦ સાકર ગ્રેન ૪૦
 સાથે મેળવી બે ભાગ કરવા, સવારમાંજ બે વખત આપવું.

૧૯ કમ્બલયત— મકુરભસ્મ ગ્રેન ૧૨ આરોગ્યવર્ધની ન. ૨ ગ્રેન ૪૮
 નવસાર ,, ૨૪

સાથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા, દુધ સાથે ચાગ ચાર કલાકે અકકેક ભાગ આપવો

૨૦ કર્ણશુભ્ર— ટીચર ઓપીયમ ટીપા ૧૦ ટીચર લવેંડર ટીપા ૩૦
 સ્ત્રીમગધન ઔસ ૧

સાથે મેળવી રાખવું અને તેના ટીપા કાનમાં નાખવા

૨૧ કમ્બલયત— કકુતુ ચુર્ણ ગ્રેન ૩૦ મકુર ભસ્મ ગ્રેન ૧૮
 ત્રિકલા ,, ૬૦ સાકર ,, ૬૦
 નવસાર ,, ૧૨

સાથે મેળવી ચાગ ભાગ કરવા, દર ચાર ચાર કલાકે અકકેક ભાગ પુનર્નવાદિ કવાય સાથે આપવાથી કમ્બલયત સોજો, પાન્ડુ વગેરે મટે છે

૨૨ કલેજનુ હરદ—આરોગ્ય વર્ધની ન. ૨ ગ્રેન ૪૮ નવસાર ગ્રેન ૧૨
 માથે મેળવી બે ભાગ કરવા, મવાગ માજ અકકેક ભાગ આપવો માથે બે વખત રોહિતાષ્ટિ ઉપર આપવું. યોગક હલકો આપવો

૨૩ કુમ્ભિ (પેટના જીવડા)— વાવડીગની છાલતુ ચુર્ણ ગ્રેન ૬૦
 કૃમિકુહાર રસ ગ્રેન ૧૮ કાકચની મીઠતુ ચુર્ણ ,, ૧૨

સર્વ સાથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા, દરરોજ સવારે એક ભાગ આપવો અને ગત્રે વિરેચન ચુર્ણ આપવું.

૨૪ કુષ્ઠ (ખસ)નો મલમ-શુધ્ધ ગધક તોલા ૦ શુધ્ધ પારદ તોલા ૦
શુધ્ધ મનસીલ ,, ૦ ઘોઝોલુ માખણ ,, ૦
પ્રથમ પારદ ગધકની કજલી કરી તેમા ખીજ દવાઓ ઘુટી તેને માખણ સાથે મેળવી મલમ બનાવી રાખવો આ મલમ લગાડવાથી ખસ, ખુજલી, દાદર, ખરજતુ વગેરે મટે છે,

૨૫ શ્વેતકુષ્ઠ (કોઠ) — આવચી ઐન ૨૪ શુધ્ધ મનસીલ ઐન ૨૪
શુધ્ધ હરતાલ ,, કુવાડીયાના ખીજ ,, ૨૪
બારીક વાટી સંસીયા તેલમા ઘુટી મલમ બનાવી ચોપડવા આપવો

૨૬ કોલેરા — કપુર ૧ ભાગ અજમાના પુલ ૧ ભાગ
પીપરમેન્ટનાપુલ ૧ ,, ટીચકાર્ડામમકો ૧ ,,
સાથે મેળવી રાખવાથી પ્રવાહી ગમ તૈયાર થશે તેમાથી દબ દબ ટીપા પાણી કે પતાસા સાથે દર બખ્ખે કલાકે આપવા.

૨૭ કોલેરા — અગ્નિકુમાર ગમ ઐન ૧૮ ગનકવરી ઐન ૩૮
કૃમિકુહાર ગસ ,, ૧૮ અપામાર્ગક્ષાર ,, ૧૨
સાથે મેળવી છ ભાગ કરવા. દર બખ્ખે કલાકે એકેક ભાગ પાણી સાથે આપવો આ પ્રયોગથી ઝાડા, ઉલટી, વાયુ વગેરે મટે છે અને દગદીને હુશીયારી આવે છે

૨૮ કોલેરા — મન્યદ્રોણ ઐ. ૬ શુધ્ધ લીંગ ઐન ૬
કાકચખીજ ,, ૧૨ વજ ,, ૧૨
કુષ્ઠ ,, ૧૨ સચળ ,, ૧૨
ત્રિકટુ ,, ૧૨ લવગ ,, ૬

માથે મેળવી છ ભાગ કરવા, દર ત્રણ ત્રણ કલાકે એકેક ભાગ આપવો સત્વર આરામ થશે.

૨૯ કંઠમાળ— ગળોનુ ધન ગ્રેન ૨૦ ચત્રોદય વાટેલો ગ્રેન ૪
કાચનારગુગળ ,, ૨૦

માથે મેળવી બે ભાગ કરવા મવાર સાજ અકેક ભાગ મહાહાનિ ક્વાથ
માથે આપવો. પથ્થ: માદો અને પૌષ્ટિક ખોગક આપવો.

૩૦ ખાંસી— લવગાદિચુર્ણ ગ્રેન ૩૬ પ્રવાલભસ્મ ગ્રેન ૧૨
ચુર્ણગ ,, ૬

માથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા, અકેક ભાગ ચારચાર કલાકે મધ સાથે આપવો.

૩૧ ખાંસી— મલાલક્ષિમન્વિલામ ગ્રેન ૬ સીતોપલાન્દિ ગ્રેન ૨૪
પ્રવાલભસ્મ ,, ૧૨

માથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા, મવાર બપોર સાજ અકેક ભાગ મધ
માથે આપી ઉપર દધ પાવુ.

૩૨ ખાંસી (શરદિ)— શ્વામદ્વાગમગ્રેન ૧૬ માયગ્નગભસ્મગ્રેન ૧૬
સીતોપલાન્દિચુર્ણ ,, ૪૮ અબ્રકભસ્મ ,, ૬

માથે મેળવી ચાગ ભાગ કરવા દર ચાગચાર કલાકે અકેક ભાગ આપવો
તેથી શરદિની ખાગી મટી કક છુટો થાય છે

૩૩ ગુલ્મરોગ— કાકાચનવટી ગ્રેન ૧૮ ગુલ્મદુહાર ગ્રેન ૧૦
નારાયણચુર્ણ , ૬૦

માથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા, દર ચાગચાર કલાકે એક ભાગ પાણી
સાથે આપવો.

૩૪ છદ્દી (ઉલટી)— એલાન્દિચુર્ણ ગ્રેન ૪૮ લીલુનોક્ષાર ગ્રેન ૧૨
માથે મેળવી ચાગ ભાગ કરવા, દર ત્રણત્રણ કલાકે અકેક ભાગ પાણી
સાથે આપવો.

૩૫ છદ્દી—મોગ્ધીચ્છની ભસ્મ ગ્રેન ૩ શિવાક્ષારપાચન ગ્રેન ૭૨
માથે મેળવી છુટી ત્રણ ભાગ કરવા, પાણી માથે અકેક ભાગ ત્રણત્રણ
કલાકે આપવો.

उ६ जगोदर-कुमार्यामिव तोला ५
यवक्षार त्रेन २०
अपामार्गक्षार त्रेन २०
पाण्णी तोला ५

साथे भेजनी चार लाग करवा, दर त्रणुत्रणु इलाके अडकेक लाग आपवो

उ७ शर्षाण्वर-गणोमत्व त्रेन ३६
सुवर्णभाक्षिक त्रेन ६
वसंतमासती त्रेन १२
प्रवातभस्त्र ,, ६

साथे भेजनी चार लाग करवा, दर चारचार इलाके अडकेक लाग मधमा
यात्री उपर दुध पीवु.

उ८ शर्षाण्वर-सुवर्णवसंतमासती त्रेन ८
गणोमत्व ,. २४
योसकपहोरीपीपर त्रेन १६

साथे भेजनी चार लाग करवा, दर चारचार इलाके अडकेक लाग मधमा
यात्री उपर अमृतारिष्ट जणे तोला पीवुं

उ९ नवरतिसार-कनकसुदरस त्रेन १२
इलाशलतुयुर्णु त्रेन ६०
साथे भेजनी त्रणु लाग करवा, दर याग्यार इलाके अडकेक लाग पाण्णी
माथे आपवो.

४० डाडा-शुना-अष्टामृतपर्पटी त्रेन १२
द्विवाद्दियुर्णु त्रेन १२०
साथे भेजनी ७ लाग करवा, द्विचसमा त्रणु लाग मध साथे सवार
अपोर साज आपवा

४१ ताव-अतिविष त्रेन १०
नवसार त्रेन १०
सुरोष्णार ,, १०
डाकय ,, १०

पुलावेली इटकी ,, १०

साथे भेजनी चार लाग करवा, सहैज गरम पाण्णी साथे दर त्रणुत्रणु
इलाके अडकेक लाग आपवाथी पसीनो आवी ताव उतरी जशे.

४२ ताव-सुदर्शनयुर्णु त्रेन ४०
पुलावेली इटकी त्रेन १२
साथे भेजनी त्रणु लाग करवा, थोडाक गरम पाण्णी साथे अडकेक लाग
आपवाथी ताव उतरे अथवा आवतो अटके.

- ४३ दालु (तरप)—अदनमरणत तोला २ गुलाब सूर्यन तोला २
 इमणतुसूर्यत ,, २ पालु ,, १०
 साथे भेणवी जे लाग करवा, थोडी थोडी वारे आ प्रमाणे आपवुं
- ४४ दालु (अग्निदग्ध)—युनानु पालु तोला ५ तलतु तेल तोला ५
 साथे भेणवी लक्ष भलम जेवु करी जणेला लाग उपर लगाउवो.
- ४५ दालु—पंचगुणुतेल—आमा इपास (३) पलाणी जणेला स्थानपर
 पोतु मूकवुं नर शान्त थछ तलु उआन जणे.
- ४६ न्युमेनिया—मदाक्षिमनागयलु त्रेन १८ क्षालगुडा त्रेन १८
 भीनोपक्षादि ,, ३६ नवमार ,, १२
 साथे भेणवी यार लाग करवा, ह्य याग्याउ क्वाडे अक्केक लाग अर्क-
 मुणकवाथ साथे आपवो
- ४७ न्युमेनीया—अमीरप-नगरस त्रेन ६ शृगलस्र त्रेन १२
 वाशिष्ठसूर्य ,, ३६
 साथे भेणवी तलु लाग करवा, ह्य तलुतलु क्वाडे अक्केक लाग मध
 साथे लक्ष उपर प्राक्षासव अयवा अथीकडिकवाथ आपवा.
- ४८ प्रसुत समयनां दरदो—प्रतापक्रेव त्रेन १० अम्रकलस्र त्रेन ६
 साथे भेणवी जे लाग करवा, सवागसाज अक्केक लाग मध साथे आपी
 उपर दशमुणकवाथ आपवाथी दरेक करीचादो मरी होपो शान्त थाय छे.
- ४९ परमीयो (पुयप्रमेहु)—सुवर्णुण त्रेन ६ प्रवालस्र त्रेन ६
 शीलाणत ,, १२
 साथे भेणवी तलु गोणी करवी, याग्याउ क्वाडे अक्केक गोणी लक्ष उपर
 सारीवासव अक्केक लाग पालु साथे भेणवी सेवो
- ५० पथरी—चवक्षीर त्रेन ६ रलाक्षार त्रेन ६
 अपामार्गक्षार त्रेन ६ मारिवासव तोला ५
 पालु तोला ५

साथे भेणवी चार भाग करवा, दर त्रलुत्रलु कलाके अककेके भाग आपवे।
साथे यद्रप्रलानी अण्णे गोणी आपता रडेवु

५१ पान्दुरोग(नवो)-पुनर्नवामकुर अत्रेन १२ आरोग्यवर्धनी अत्रेन १२
साथे भेणवी त्रलु भाग करवा, दर चारचार कलाके अककेके भाग दुध
साथे लघु उपर रोलिताग्निष्ट अककेके भाग पीवे।

५२ पालशोप-शुध्वभापरीयु अत्रेन ४ गेलयीनाछोडानुयुर्णु अत्रेन ४
मकुरलरम ,, ४

साथे भेणवी त्रलु भाग करवा, चारचार कलाके अककेके भाग मध साथे
आपवे।

५३ पाणकेनो छडा साथे ताव-गुलापीयुर्णु अत्रेन १२
कुलावेलीकटकडी ,, ४
नवीनसुदर्शनयुर्णु ,, ४

साथे भेणवी छ भाग करवा, दर चारचार कलाके अककेके भाग पाणुी
साथे आपवे।

५४ पाणकेनो ताव- शृग्यादियुर्णु अत्रेन ६ गणोसत्व अत्रेन २
रत्नगीरीरस(सादो) ,, २

साथे भेणवी चार भाग करवा, दर चारचार कलाके अककेके भाग मध
साथे आपवे।

५५ परल-कुवारनो रस तोला ५ नवसाग तोला १
द्राक्षासव ,, ५ पाणुी ,, १०
अपामार्गक्षार अत्रेन ३०

साथे भेणवी चार भाग करवा, तेमाथी दरगेज सवार साज अककेके
भाग लेवे।

५६ पाणकेनी पांसी-शृग्यादियुर्णु अत्रेन ८ यवक्षार अत्रेन २
अपामार्गक्षार ,, २ टकलुभागकुलावेलेो ,, २
रृगलरम ,, २

साथे भेणवी चार भाग करवा, दर चारचार कलाके अककेके भाग आपवे।

५७ सुष्पपाङ्क-८ कण्डुभाङ्गुलावेले अत्र १२ मध तोला ०॥

साथे भेजनी मोमा दगाडी लाग कढवी अने त्रिदणानाडवायची द्रागणा करवा

५८ सुष्पपाङ्क-८ कण्डुभाङ्गुलावेले अत्र १२ इटडडी पुलावेले अत्र १२

मोग्थुथुपुलावेले ,, ४ पाणी तोला ८०

साथे भेजनी तैयाङ्ग करी डाभपु तेमाथी दिवसमा त्रणुवभन द्रागणा करवा

५९ माथानोदु पावो (अधांशरीशी)-गौदतीहरताक्षलम्भ तोला ०॥

साङ्गनुयुर्णु ,, ०॥

साथे भेजनी जे लाग करवा, मवाङ्गसाळ अडकेडे लाग घीमा याटी

उपर दुध पीवु

६० माथानोदु पावो-व्यवनप्रागवलेह तो २॥ सुवर्णवसनमाक्षती त्रे ६

साथे भेजनी जे लाग करवा, मवाङ्ग साळ अडकेडे लाग आपी उपर

दुध पीवा आपवु अने मायामा मलागुगधी तेल धमवु

६१ मेदरेग-आगेज्यवर्धनी न २ अत्र ६० शिक्षायद्रोदय अत्र ३

साथे भेजनी त्रणु लाग करवा, द्रु यार्याङ्ग दक्षिणे अडकेडे लाग दुध के

गरम पाणी साथे अथवा मध अने पाणी साथे आपवो

६२ भरडो (प्रवाडीका)-प्रवाडीकावटी नग ६

जम्भे गोणी सवार जपोर साळ मधमा याटी उपर दाडमसरणत आपवु

६३ भरडो-लोही साथे-उर्धुङ्गस अत्र ८ सन्तर्भयुर्णु अत्र ६०

साथे भेजनी याङ्ग लाग करवा, द्रु यार्याङ्ग दक्षिणे अडकेडे लाग पाणी

साथे आपवो उपर गुलापीयुर्णु पाणी साथे आपवु

६४ माथानोदु पावो-शीङ्गुलाद्विवळ अत्र १२ मलाक्षद्विमविलास अत्र ४

साथे भेजनी त्रणु लाग करवा द्रु यार्याङ्ग दक्षिणे अडकेडे लाग मधमा

याटी उपर दुध पीवु,

६५ रतवा (विसर्प)-शशाङ्गलेप तोला २॥ सोनागेड तोला २॥

साथे भेजनी गुलाण जणमा वाटी लेप करवो, लु मेशा घोळ साङ्ग गणपु,

पीवानी दवामा रक्तशोधक दवा जाङ्गसाङ्गिता नगा अटवता आपव

୬୫ ରକ୍ତଶ୍ରାବ-କ୍ଷମଦୁଧାରସ ଶ୍ରେଣ ୨୦
 ସୌରାଞ୍ଚି ,, ୮
 ସାଥେ ମେଞ୍ଜରୀ ଯାର ଲାଗ କରବା, ଘର ଗୁଣୁଗୁଣୁ କ୍ଷଣକେ ଦୁଧ ସାଥେ ଅକ୍ଷେକେ
 ଲାଗ ଆପବୋ।

ବାପିଞ୍ଚୟୁର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରେଣ ୧୦
 ଶଂଖଞ୍ଚୁ ,, ୧୨

୬୬ ରକ୍ତଶ୍ରାବ-ଭୋକ୍ଷପର୍ପି ଶ୍ରେଣ ୧୨
 କ୍ଷଣକେଦୁର୍ଣ୍ଣ ,, ୨୪
 ସାଥେ ମେଞ୍ଜରୀ ଗୁଣୁ ଲାଗ କରବା, ଘର ଯାରଘର କ୍ଷଣକେ ଅକ୍ଷେକେ ଲାଗ ପାଣ୍ଡୁ
 ସାଥେ ଆପବୋ।

ପ୍ରବାକ୍ଷପିଞ୍ଚି ଶ୍ରେଣ ୬

୬୮ ରସାୟନ (ବନ୍ଧାବସ୍ଥା ଅପ୍ରକାଶନାର)ପୂର୍ଣ୍ଣାୟ ଶ୍ରେଣ ୪

ଆମ୍ବୁକେ ,, ୨୦
 ଶତାବରୀ ,, ୨୦
 ଗୋଧୂ ,, ୨୦
 କୋକିଳରସ ,, ୬

ସାଥେ ମେଞ୍ଜରୀ ଯେ ଲାଗ କରବା, ସବାରସାଞ୍ଜ ଅକ୍ଷେକେ ଲାଗ ମଧ୍ୟମା ଯାଠି
 ଉପର ଦୁଧ ପିବୁ।

୬୯ ରସାୟନ-ଅକ୍ଷେକରସ ଶ୍ରେଣ ୪
 ସୁବର୍ଣ୍ଣଭାକ୍ଷିକରସ ଶ୍ରେଣ ୪
 ସାଥେ ମେଞ୍ଜରୀ ଯେ ଲାଗ କରବା, ସବାରସାଞ୍ଜ ଅକ୍ଷେକେ ଲାଗ ଘୀମା ଯାଠି
 ଉପର ଦୁଧ ପିବୁ।

ଅକ୍ଷେକରସ ଶ୍ରେଣ ୪
 ଗଞ୍ଜୋତ୍ସବ ,, ୧୨

୭୦ ରକ୍ତଶ୍ରାବ-କ୍ଷଣକେଦୁଧାର୍ଞିଷ୍ଟ ତୋଳା ୫
 ସାଥେ ମେଞ୍ଜରୀ ଯାର ଲାଗ କରବା, ଘର ଯାରଘର କ୍ଷଣକେ ଅକ୍ଷେକେ ଲାଗ ଆପବୋ।

ପାଣ୍ଡୁ ତୋଳା ୧୦

୭୧ ରକ୍ତଶ୍ରାବ-ଗ୍ଘର୍ମିଞ୍ଚୁ ଶ୍ରେଣ ୨
 ସୌରାଞ୍ଚି ,, ୬
 ସାଥେ ମେଞ୍ଜରୀ ଗୁଣୁ ଲାଗ କରବା, ଘର ଯାରଘର କ୍ଷଣକେ ଅକ୍ଷେକେ ଲାଗ ମଧ୍ୟ
 ସାଥେ ଆପବୋ।

ଗଞ୍ଜୋତ୍ସବ ଶ୍ରେଣ ୧୨

૭૨ વાજકરણ (બળવર્ધક)—મકરધ્વજ ટ્રેન ૪ અબ્રક ટ્રેન ૬
કસ્તુરી ,, ૧ વરધાગનાખીજ ,, ૪
સાથે મેળવી એ લાગ કરવા, અકકેક લાગ સવારમાજ મધ સાથે ચાટી
ઉપર દુધ પીવું.

૭૩ વાગો—ગૈખલમ્મ ટ્રેન ૬ ગસસિદુર ટ્રેન ૬
વાવડીગચુર્ણ ,, ૬૦ કાકચચુર્ણ ,, ૨૦
હીગ ,, ૧૦ લોહભસ્મ ,, ૪

સાથે મેળવી ચાગ લાગ કરવા, મવાગમાજ અકકેક લાગ ઘી સાથે ચાટવો

૭૪ વાજકરણ—મનમથાબ્રગ્સ ટ્રેન ૧૨ અશ્વગધાદિલોહ તોલો ૦ા
સાથે મેળવી એ લાગ કરવા, સવારમાજ અકકેક લાગ લઘ ઉપર દુધ પીવું

૭૫ વાજકરણ—પ્રહતપુર્ણચદ્રગ્સ રતિ ૪ ચ્યવનપ્રાસાવલેહ તોલા ૨ા
સાથે મેળવી એ લાગ કરવા, મવારમાજ અકકેક લાગ ચાટી ઉપર
દુધ પીવું

૭૬ વાતરોગ (લકવો)મલ્લયદ્રોહ્ય રતિ ૧ કસ્તુરી ટ્રેન ૦ા
અબ્રકભસ્મ ,, ૧ સુવર્ણભસ્મ ,, ૦ા
અશ્વગધાદિચુર્ણ ગતિ ૨૦

સાથે મેળવી એ લાગ કરવા, સવારમાજ અકકેક લાગ ઘીમા ચાટી
ઉપર મહાગરનાદિ કવાથ પીવો

૭૭ વાતરોગ—મમીગ્પન્નગ્સ રતિ ૨ વાતારિન્નમ ગતિ ૬
સાથે મેળવી એ લાગ કરવા, સવારમાજ અકકેક લાગ ઘી સાથે ચાટવો

૭૮ વ્રણ—પચગુણનેલમા કપાસ (૩) ભીંજવી લગાડવાથી વ્રણ રૂઝાઈ
જખમ ભગઈ રૂઝ આવે છે દાહ શાન્ત કરી રસી બધ કરી નવુ માસ
લાવે છે આ સિવાય ગ્કતશોધક દવાગો ખાવા માટે આપવી.

૭૯ વાઈ (અપસ્માર)—ભુતભૈરવરસ રતિ ૪ કપુરકાચલી રતિ ૨
વજ ,, ૪ પ્લાહી ,, ૪

સાથે મેળવી એ લાગ કરવા, સવારમાજ અકકેક લાગ ઘી સાથે આપવો

૮૦ વાઘ (અપરમાર)—અમગ્નુફરીવટી રતિ ૯ સારસ્વતચ્યુર્ણ રતિ ૧૬ સાથે મેળવી યે ભાગ કરવા, સવારસાજ અકકેક ભાગ લઈ અશ્વગધારિષ્ટ પીવા

૮૧ શીળસ (શીતપિત)—કાળાંમરી રતિ ૪ ઇન્દ્રવારણીનીજડ ગ્નિ ૩ ગ ખલસ્મ ,, ૩ પચસકાગ્ન્યુર્ણ ,, ૬૦ સાથે મેળવી યે ભાગ કરવા, સવારસાજ અકકેક ભાગ ગરમપાણી માથે લેવાથી શીળસ-ધામઠા મટે છે.

૮૨ શુભ્ર-બગલાગ રતિ ૩ અપામાર્ગક્ષાર રતિ ૩ શ ખલસ્મ ,, ૩ કાકચ્યુર્ણ ,, ૯ સાથે મેળવી યે ભાગ કરવા, દર આગ્યાગ કલાકે અકકેક ભાગ આદુના રસ માથે આપવો

૮૩ સુવારોગ-સુતિકાવિનોદગ્સ ગ્રેન ૧૬ ગુવર્ણવસતમાલતી ગ્રેન ૪ સાથે મેળવી યે ભાગ કરવા, સવારસાજ અકકેક ભાગ મધમા ચાટી ઉપર દેવનાર્યાદિકવાથ પાવાથી સઘળી ફરીયાદો દુર થાય છે

૮૪ શ્વાસ-અલકભસ્મ ન ૧ રતિ ૩ અષ્ટાગચ્યુર્ણ રતિ ૧૨ સાથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા, સવાર બપોર સાજ અકકેક ભાગ મધ સાથે આપવો

૮૫ સોજા-કરીચાતુ રતિ ૧૦ સુક રતિ ૧૦ પુનર્નવા ,, ૧૦ હરડેઝાલ ,, ૧૦ સાથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા, દર ચારચાર કલાકે અકકેક ભાગ પાણી સાથે આપવો જરૂર મુજબ દોષધ્નલેપ લગાડવો

૮૬ સોજા-પુનર્નવામહુર રતિ ૧૫ અપામાર્ગક્ષાર રતિ ૫ સાથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા, દર આગ્યાગ કલાકે અકકેક ભાગ સગ-પુખકવાથ સાથે આપવો

૮૭ સોજા-આરોગ્યવર્ધની નં ૧ રતિ ૧૦ નવસાર રતિ ૫ સોડાબાઇકાર્બ ,, ૫ ચવક્ષાર ,, ૫

६५ इन्द्रियरोग-महालक्ष्मिविनास रति ६ शुद्धितलरुम रति ६
साथे भेणवी चार लाग करवा, दर त्रणुत्रणु कडाके अडकेक लाग मधमा
यात्री उपर दुध पीवु.

६६ डिस्टीरिया- महालक्ष्मिविनास रति ४ मल्लयद्रोह्य रति १
यशदलरुम , , १ वज्र ,, ८
अश्वगंधा , , ८

साथे भेणवी जे लाग करवा, सवारसाज अडकेक लाग दुध साथे लेवो.

६७ डिस्टीरिया-डिस्टीरीयानाशक्युर्ण रति ३० मल्लयद्रोह्य रति २
साथे भेणवी जे लाग करवा, सवारसाज अडकेक लाग पाणी साथे
आपवो (अकसीर छे)

६८ डुरस (सुडो)-अश कुडार रति ६ कडाशल रति ६
धन्द्रयव ६ शिवायुर्ण ,, ६

साथे भेणवी जे लाग करवा, सवारसाज अडकेक लाग पाणी के जश
माथे लेवो.

६९ डेडकी-वासकुडाररस रति १२ शम्भलरुम रति ६
साथे भेणवी जे लाग करवा, दर आग्यार कडाके अडकेक लाग मध
साथे आपवो.

१०० क्षय (ताव-आंसी)-गुवर्णवसतमावती रति ३
योसकपहोरीपीपर ,, ६
गणोसत्व ,, ६
अभ्रिकलरुम न १ ,, ३
प्रवाललरुम ,, ३

साथे भेणवी चार लाग करवा सवारसाज अडकेक लाग मधमां यात्री
उपर दुध पीवुं.

१०१ क्षय (ताव-आंसी)-सीतोपलादियुर्ण रति २० अलकलरुम रति २
रूगलरुम ,, ६ रससिदुर ,, २

સાથે મેળવી એ ભાગ કરવા, મવારસાળ અકેકેક ભાગ મધમા ચાટી ઉપર દુધ પીવું

૧૦૨ ક્ષય [તાવ-ખાંસી]-મહાલક્ષ્મિમવિલાસરસ ગતિ ૩ ગળોસત્વ રતિ ૧૨
મીતોપલાદિચુર્ણુ , , ૨૪

સાથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા, સવાર બપોર સાળ અકેકેક ભાગ મધમા ચાટી ઉપર દુધ પીવું

૧૦૩ ક્ષય (તાવ-ખાંસી)-સુવર્ણબિંબુ ગતિ ૪ અલકલમ્મ રતિ ૩
પ્રવાલલમ્મ , , ૩

સાથે મેળવી એ ભાગ કરવા, મવારસાળ અકેકેક ભાગ મધમા ચાટી ઉપર દુધ પીવું.

૧૦૪ ક્ષય [ખાંસી-ઝાડા]-સુવર્ણપર્પટી ગતિ ૨ સુવર્ણમાલતી રતિ ૨
અદ્રોધ્ય , , ૧ અમ્બક , , ૨

સાથે મેળવી ત્રણ ભાગ કરવા મવાર બપોર સાળ અકેકેક ભાગ મધ સાથે આપવો.

૧૦૫ ક્ષય (ઉરઃક્ષત)-મકરધ્વજ ગતિ ૨ માક્ષિકલસમ ગતિ ૩
અલકલમ્મ , , ૩ પ્રવાલલસમ , , ૩
ગળોમત્વ , , ૧૨ સુવર્ણલમ્મ , , ૧
મુકતાલમ્મ , , ૧ વમલોચન , , ૭

સાથે મેળવી ચાર ભાગ કરવા, મવારસાળ અકેકેક ભાગ મધ કે માખણ સાથે આપવો.*

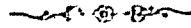
— ૦. —

* સ્વયં સંક્રાંચને લીધે આવા પ્રીત્ક્રીપમનો વધારે લખેલા હોવા છતાં મુકી દેવા પડ્યા છે, પ્રમગ આગ્યે આ વિષયનો એક સ્વતંત્ર ગ્રન્થ બહાર પાડવાની ઇચ્છા છે

અગત્યની સૂચના

આ ગ્રન્થમાં જે જે તૈયાર હવાઓનાં નામ રોગ ચિકિત્સામાં તેમજ પ્રીક્રિસ્થશનોમાં આપેલા છે તેની બનાવટ માટે વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર (અમારા તરફથી પ્રગટ થયેલું) તેમજ રસાયનસાર સંગ્રહ (તરતમાં અમારા તરફથી પ્રગટ થનારું) માં નોંધ લેવું એ બે ગ્રન્થમાં લગલગ તમામ બનાવટનો ખુલાશો આવી જાય છે. એ શિવાય કેટલીક શાસ્ત્રિય હવાઓ કે જે પ્રસિદ્ધ બનાવટની છે તે માટે બીજા વૈદ્યકનાં ચાલુ ગ્રન્થોમાં નોંધ લેવું. કોઈ કોઈ સ્થાને અમારી પેટંટ હવાઓનો ઉલ્લેખ થયેલો જણાય તો તેની બનાવટ માટે અમારા સુચીપત્રમાં નોંધ લેવું ત્યાં ખુલાશો મળશે. છેવટે કોઈપણ બનાવટ માટે કદાચ કંઈ પુછવું જરૂરી જણાય તો લેખકને પત્ર લખી ખુલાશો પુછી શકાય છે

વિષ ચિકિત્સા POISON

વિવેચન—ઝેરના મુખ્ય બે પ્રકાર છે, સ્થાવર અને જંગમ સ્થાવર વિષમાં ખતીજ તેમજ વનસ્પતિનો સમાવેશ થાય છે અને જંગમ વિષમાં મર્ધ વિગેરે ઝેરી પ્રાણીઓનો સમાવેશ થાય છે. ફરેક વિષના લક્ષણ જુદા જુદા હોય છે, એ લક્ષણો જાણ્યા પછી વખતમર ઉપચાર થાય તો ઝેરના ફેટલાક દંદીઓનો બચાવ કરી શકાય છે. શરીરમાં ઝેરનો પ્રવેશ બે રીતે થાય છે એક જાણી જુજીને ઝેરી વસ્તુ ખાવાથી, ખીન્જુ ઝેરી વસ્તુ ભૂતથી ખાઈ જવાથી અને ઝેરી પ્રાણીનો દંશ થવાથી આ બંધનુ સામાન્ય જ્ઞાન હોય તો તે ઉપયોગી થઈ પડે છે અને તાત્કાલીક મદદ મળતા ઘણી વખતે માણસની જીવંતીનો બચાવ કરી શકાય છે એટલા માટે અહિં ચાલુ ઉપયોગી મુખ્ય બાબતોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. આ બાબતોનો વિશેષ ખુલાસો જાણવા માટે અમારા તરફથી પ્રમિધ્ધ વચ્ચેલુ ન્યાય વાદ્યક અને વિષતત્ર વાચવું

અરીણુ

લક્ષણ—અરીણુ ખાધા પછી માયુ કંચે છે, માથામાં પીડ થાય છે, ઝોકા આવે છે, કર્ણેન્દ્રિયનુ જ્ઞાન ઓછુ થવા માટે છે, બે ભાતી વધતી જાય છે, ફેર આવે છે, સ્વામ ટુકા ચતો જાય છે બોલેલુ આભળી શકાતુ નથી, છાતીસ્થિર થાય છે, આખ બધ થાય છે, પોપચા ઉવાડી જેતા કીકી એકદમ નાની જણાય છે, પરસેવો વળે છે, હોઠ કાળા પડે છે કોઈ વખત તાણુ ખેચ અને લકવાની પાણુ અસર જણાય છે, તથા જીવ ગભગમ છે ખાલી પેટે આ ઝેરની અસર જલદી વધે છે વધારે ખાવામાં આવ્યું હોય તો તેની અમર અર્વા કલાકમાં થાય છે જે અરીણુ ખાઈને સુષ્ટ જવાય તો તેની અમર જલદી થાય છે. સાધારણ રીતે ત્રણથી છ ગતિ ઉપગત ખાવાથી તેના ઝેરની અમર થાય છે

ઉપાય—ધણો વખત ન ગયો હોય તો પ્રથમ ઉલટી અને ઝાડાની દવા આપવી. ઉલટી માટે મીઠળનો ઉકાળો અને જુલાળ માટે ધરુણભેદીરસ આપવો અથવા ગટમક પપ વડે હોજરી ઘોષ લેવી પરંતુ જો અશીણનું વિષ લોહી માથે મળી ગયું હોય તો હીંગ અને અરીઠાનું પાણી પાવુ, રાષ્ટ્ર અને મીઠાના પાણીથી ઉલટી કરાવવી, દુધી ઉદ્યે નહિ એટલા માટે તેને વારવાર જલદ કોષી પાત્રી માથા ઉપર ઠક પાણી છાટવું, આ ઉપાયો કરતા ચોર્વામ કલાક નિકળી જાય તો કોષ જાતની ધારિતી ગહેતી નથી. અશીણનો પ્રતિવિષ દિંગ છે.

સોમલ.

લક્ષણ—સોમલ ખાધા પછી એક કલાકની અંદર તેની અમર થાય છે પેટમાં દર્દ, બેચેની, બળતરા, ઉષ્ણતા, ઉલટી, મરડો, આકડી, તરખ, નાડીમાં ક્ષીણતા, શ્વાસનું રુધિર, પરીતો થવો, ઝાડા પેસાળ બધ થવો કે તેમાં લોહી આવવું, શરીરે અમલદય ગગ્ગી જણાય નાડી બેસી જાય, રહેલો લેવાઈ જાય અને છેવટે હૃદય બધ પડતા દુઘ્ડી મરી જાય છે. સોમલના ઝગ્ગો દુઘ્ડી છેવટ મુઠ્ઠી દુઘ્ડીઆરીમાં ગહે છે. સોમલનો પ્રતિવિષ મહુરલગ્ગ અને કેરીલાઈન છે.

ઉપાય—તાંદળજનો રસ સાકર મેળવીને પાવો, આખરના મૂળની છાલનો કવાથ કે ક્ષીણડાના પાનનો રસ, મધ નાખીને આપવો સડ-સડાના પચાગના ઉકાળામાં દહી સાકર મેળવીને પાવુ. સોમલના વિષમાં ઉલટી એ સર્વોત્તમ ઉપાય છે માટે ગગ્ગ પાણીમાં ગાંધ નાખી ઉલટી કરાવવી દુધ અને લાઘમ વોટર પીવા આપવું તરખ અને દાહ માટે બગ્ગવાળુ પાણી કે સોડા વોગ્ગ અથવા ક્ષીણનું શરબત આપવું. કાણ અથવા ઠંડા પદાર્થો આપવા ગળજીથી તાંદળજને કે ક્ષીણડાનો રસ આપવો.

મુચ્યના—આ ઝેરની અસર તરતજ અથવા દસ કલાક પછી પણ થાય છે અને તેની ઘાતક માત્રા ૨ થી ૩ ગ્રેન છે, સમય ૨૪ કલાક કે તેની અદરનો છે

હુરતાલ અને મનસીલ.

આ બન્ને સોમલના ક્ષાર છે અને તેના ગુણુ પણ તેના જોવાજ છે એટલે તેના દરેક ઉપચારે સોમલ પ્રમાણે કરવા

ઘતુરો.

લક્ષણુ—માથામા ચક્રી, ગળામા રોપ, તરપ, આંગાની કીકી પહોળી થવી, શ્વાસ દુક્રા થવા, ચંદુગે લાલ થવા, નાડી જલદ, ગાડા જેવો દેખાવ, હાથના ચાળા, ખેશુદ્ધિ વગેરે લક્ષણો થાય છે આખની કીકી પહોળી થવી અને આખના ચાળા કરવા એ ખાસ વક્ષણુ છે

ઉપાય—ઉલટી કગવવા માટે મીઠળનો કવાથ આપવો અને જુડાગ માટ ઇચ્છાભેદીરસ આપવો વાગવાર કોશી આપી દગદીને ઉવ આપવા ન દેવી અગર વળને ગૌ મૂત્રમા વાટીને આપવુ. ગરમ કરીને ઘી ભાગના મળ, વજ સડસડાના મળ, કામુ-કરી મધ નાખીને આપવા. વજ સાકર, ભા કરીને આપવુ.

સાંચ જેરી છે પણ તેનાં ખીજ સૌથી વધારે મના આવે તો જેગ ચઢે છે ધાનક માત્રા અને તેના ચિન્હ અર્ધા કલાકમાં જણાય છે.

વધનાગ.

તથા હોકમા અગ્નિ અને તમતમાટ થાય થાય, શરીરમા કપ થાય, આખમા અધાર ૧, શરીરે મૂન્યતા, શ્વામ ધીમે, નાડી નળળી થાય, ખેશુદ્ધિ વધતી જાય આખની કીકી પ્રથમ પહોળી થાય અને પછી સત્રચિત થાય છેવટે આચકી અને શ્વામ કધનથી ઘણે ભાગે મૃત્યુ થાય

મુચના—આ ઘણુ ઉગ્ર વિપ છે, ધાનક માત્રા ૩૦ થી ૬૦ એન ચુર્ણની, સમય અર્ધા કલાકથી ૪ કલાક

ઉપાય—ઉલટી કરાવવાના ઉપાયો કરવા પેટ સાફ રાખવું, જરૂર પડે બસ્તિ આપવી, જલદ કોશી આપવી, ગંધનું પાણી પાવું, હાથ પગ ગરમ રાખવા, દરદીને ચતો સુવડાવવો અને ઉ-તેજક દવાઓ આપવી આ ઉપાયો કરવા.

ભાંગ-ગાંજો-ચરસ.

લક્ષણ—આ બધી એકજ છોડની વસ્તુઓ છે પરંતુ અનુક્રમે એક બીજા કરતા વધારે તેજ છે તે લેવાથી આખો લાલચોળ થાય છે, દરદી તોફાન કરે છે, હુસે છે, ગાડો થઈ જાય છે, મારવા દોડે છે તથા ગાડપણની સઘળી નિસાનીયો થાય છે અને વધુ લેવાથી મૃત્યુ પણ થાય છે.

ઉપાય—ઉલટી અને જીલ્લાબની દવા આપવી, માથા ઉપર ખૂબ ઠંડા પાણીની ધાર કરવી, એમોનિયા સુધાડવો, દરદીને ઉધવા દેવો નહિ અને અધારામા રાખવો, ફહી, છાસ, લીણુનો રસ કે લીણુનું અથાણુ વગેરે ક્ષાયદાકારક છે. છામ અને ચોખા ખવરાવવા. અર્કમળત્વક પાણીમા નાખી ઉલટી કરાવવી

ઝેરકોચલાં.

લક્ષણ—ખાધા પછી એકાદ કલાકની અંદર અમર જણાય છે તેના લક્ષણુ લગભગ ધનુર્વાને મળતા છે નમોતી ખેચતાણુ થાય છે અને નાડી તેજ હોય છે, દરદી છેવટ સુધી જનગ્રત અવસ્થામા રહે છે. તાણુ આંત્ર અને તે વધારે વખત રહે એ લક્ષણુ અસાધ્ય ગણાય છે.

મુચના—ત્રાનક માત્રા ૩૦ ગ્રેન ચુર્ણુ, મત્વ ૩ ગ્રેન, ઘાતક સમય પ મિનિટથી ૨ કલાક, મૃત્યુ ચિન્હ તાણુ અને શ્વાભાવરોધ મૂખ્ય છે.

ઉપાય—ઉનુ ઘી પાવું, માખણુ ઉનું કરી પીવા આપવું, કૃલાવેલ ટકણુખાર પાચ પાચ મિનિટે બખ્ખે વાલ મધ સાથે આપવો,

વાગ ઝઘન થતુ હોય તે માટે ગ્રેમીલનાઇટ્રેટના ડયુબનો ઉપયોગ કરવા સ્નાયુ શેયીસ્વકૃત દવાઓ આપવી, અરીણુ, કપુર કલોરોફોર્મ, કલોરોલ-હાઇડ્રેટ વગેરેમાથી કષ્ટપણુ આપવુ, ખેચતાણુ બહુ હોય તો કલોરો-ફોર્મને રૂમાલપર છાટી છેટેથી થોડુ થોડું મુવાડવુ.

કણેર.

વિવેચન—આ આખુ ઝાડ ઝેરી છે પણ તેમાથી તેતુ મૂળ વિષેગ ઝેરી છે દેડલીડવાગ તે દવાના કામમા વપગય છે તેની ઝેરી અમર થતા ઉલટી, ચકકર, ઘેન, ગ્રેશુધ્ધિ, ખેચતાણુ, સિતાગ, સ્વાસા-વગેરે વગેરે થાય છે, છેવટે નાડી નળણી પડે છે અને મત્યુ થાય છે

ઉપાય—દૂધમા કે દહીમા માકર નાખી આપવુ, માખણુ કે ઘી ચટાડવુ, ઉલટી કમવવી, અને ઉનેજક પદાર્થો આપવા.

મૂચના—ઘાતકમાત્રા મળની તોલો ૧, કવાય ૧ ઓસ, ઘાતક સમય ૧થી ૪ દિવસ.

તમાકુ.

વિવેચન—તમાકુ એક માધાગણુ વસ્તુ થઈ પડી છે, પરતું તેને લોકા બલ્યુતા નથી કે તે ઝેરી છે, પ્રમાણથી વધારે લેવાય તો તેના ઝેરી ગિન્હો માલમ પડે છે.

લક્ષણુ—નાડી જલ્દ, ખેચેતી, ફેર, ઉલટી, તોડ, ઝાડો, અશક્તિ શરીરમા દીનાપણુ, છેવટે રક્તાશય બધ અને મત્યુ

ઉપાય—ઉલટી કમવવી, ગોડીયાનો જુલાળ આપવો, ટેનિક-એગિડ આપવુ, કુગળીનો રમ પાવો, વગેરે દાયદાકારક છે તયા કાન્ડી ખાવાથી પણ તમાકુના ઝેરની અમર ગોઠી થાય છે.

નેપાળો.

લક્ષણુ—નેપાળો વિષેષ પ્રણાણુમા લેવાથી દાહ, ગુળ, લોહી-નીઉલટી, ગુદામા દર્દ, ખેરાળ બધ થવુ વગેરે થાય છે નાડી દેખાતી નથી અને ચામડી કડી લાગે છે.

ઉપાય—દહીમા સાકર અને એલચી વાટીને ભાત સાથે આપવું,
ઘી પાવું વગેરે ઉપાયો ક્ષાયદાકારક છે

સુચના—ઘાતકમાત્રા પ ગ્રેષ્ઠન ખીજની.

ભીલામ.

લક્ષણ—ભીલામ ખાવાથી કે શરીરે અડકવાથી ચળ અને દાહ થાય છે તથા તે પુટી નિકળે છે.

ઉપાય—ટોપર ખાવા આપવું, ટોપરાનું તેલ કે માખણ શરીરે ચોપડવું, દશાંગ લેપ કે આમલીનાં પાન બાફીને બાધવા, તલ સાકર અને ટોપર ખાવા માટે આપવું.

આકડો.

લક્ષણ—આકડાનું દુધ ઝેરી છે તેની અસરથી હોજરીમાં દાહ, મોઢામાં છાલાં, તાણ વગેરે થાય છે.

ઉપાય—રાષ્ટનાં પાણીથી ઉલટી કરાવવી, એરડીયું તેલ જીલાબ માટે આપવું, ઉત્તેજક પદાર્થો આપવા, ઘી પાવું, દુધ ચામડી ઉપર લાગી ગયું હોય તો આમલીના પાન વાટીને લેપ કરવો

થોર.

થોરના ઝેરની અસર નાખૂંફ કરવા માટે ઘી પાવું કે ઠંડા પાણીમાં સાકર નાખી પીવા આપવું. બહાર દુધ લાગ્યું હોય તો ઘી લગાડવું

ચણોઠી.

ઘાતકમાત્રા ૨૦ ગ્રેષ્ઠન, સમય ૧૮ થી ૪૮ કલાક

ઉપાય—ઘી પાવું, તાદળબના રસમા સાકર નાખી પાવો.

દારૂ.

દારૂની વિશેષ અસર થઈ હોય તો ઘી તથા સાકર ચટાડવું, માથાપર ઠંડું પાણી રેડવું, કાકડી ખવરાવવી તથા ધાણા અને સાકર પાણીમા નાખી પાવાથી ક્ષાયદો થાય છે.

पारो-रसकपुर.

विवेचन—पारो तेना अगस्त्य स्वल्पमा जेरी नथी, ते ज्येष्ठे मने ज्येष्ठे लेवाभा आंचे तो शरीर आंचे नरि मणता आडा वाटे अहार नीकणी नय छे, तेमाथी अनती अनावटो ज्येष्ठे रसकपुर, डीगजोड, द्रवोमेख वगेरेमाथी रसकपुर वधाचे जेरी छे

लक्षण—रसकपुर लेवाथी मो, गणु अने डोन्नीमा फाड तथा याफ पडे, डल्टी अने आडा वाय, तथा आडांमं लोडी पडे, पेटमा रू रू वाच मोटु मुळते आची नय, फतना पाग यही आवे, थुक गळु निडणे अने छेवटे आयडी अने ताणु आची मृत्यु थाय

उपाय—दुधमा घडिनो लोड नाप्पीने आपवो, अणभीती रू, पाणी दुध, घडिना आरानु पाणी, गुग्गु पाणी वगेरेनी मेणवणु डरीने आपवु नरुगीयान मृग्य लुकाय आपवो, घी पाछने डल्टी डगवरी, त्रिकणाना डे आवणनी छलना डवायमा इटडी नाप्पी डोगणा डगवरा पानना रूमा गडक आपवो, गणुळलीनो रूग्म पांवा.

भोरथुथु. (तांभानो डार)

विवेचन—तांभाना वासलुमा आडी वरु राभवाथी डे पडाव-वाथी तेमा डार आवे छे, ज्येष्ठी डारवाणी वरु भावाथी डे तेवा वासलुमा लुखथी भावामा आवे तो तांभानु जे अडे छे

लक्षण—डल्टी, पेटमा दग्द, आंडा डे आयडी वगेरे लक्षणे थाय छे

उपाय—रसकपुर माटे, अताच्या प्रमाणेना उपायो करवा, पाणीमा लीणुनो रू अने साकर पीवुं डायानु पाणी पीवाने आपवु.

सीसुं.

लक्षण—लोडीनी डल्टी, डगळयत, पेटमा मभत थुक, डाय-
पगमा ज्येष्ठे, (गुणामा अ मणार- अग-अवाध-अ-वगेरे लक्षणो अरु छे
न न हां, लोम रोहंत ।

ઉપાય—વિલાયતિ મીઠાનો જીલાળ આપવો અથવા તો તે વધારે પાષ ઉલટી કરાવવી. ગુદરતુ પાણી, દુધ અને ખીજી ચીકણી ચીન્ને પીવાને આપવી

કાચ.

લક્ષણ—કાચની ઝીણી ભુકી પેટમા જવાથી એક પ્રકારની ઝેરી અસર થાય છે અને તેથી ઉલટી, જીલાળ પેટ ચઢવું, પેટમા દરદ, તાવ, તરખ, દાહ વગેરે લક્ષણો થાય છે

ઉપાય—દુધ, દહી અથવા ખુબ આમલી પાષ ઉલટી કરાવવી. ચીકણાવાળા પદાર્થો આપવા ગોપીચંદન કે નવસારતુ પાણી કરી પાવું

સર્પવિષ.

લક્ષણ—બન્ને બાજુએ ડાઢની નિશાની હોય છે, તથા થોડોક સોને પણ હોય છે, ઝેર ધીમેધીમે ચઢે છે, હૃદય અને મગ્તક તરફ વિષનો વેગ વધે છે, રૂવાટા ઉભાં થાય છે, પ્રકાશ સહન થતો નથી, આખની કીકી ફેલાએલી હોય છે તથા ઉલટીની ધ્રુવ, ફેર સ્વાસરૂઘન, જીલ દુકી થવી, મોઢેથી શીણ આવવું, ઠડો પરસેવો આવવો. ખેલાન થવું વગેરે લક્ષણો થઈ દરદી છેવટે મરણ પામે છે ને સર્પ ઝેરી હોય તો; ખે થી ચાર કલાકમા મરણ નિપજે છે અને સાધાગળ હોય તો માણસ મરતો નથી પરંતુ તેની ખરાબ અસર ઘણા દિવસ રહે છે

ઉપાય—સર્પ કરડે કે તુરત ડખના ઉપલા ભાગમા તાણીને પાટો બાધવો, ડખને કાપીને કાઢી નાખવો અથવા ડખને ખોતરી એસીડ કે બદુકના દારૂથી બાળી દેવો, સ્પીરીટ કે આન્ડી પાણીમા નાખી પાવું, જખમ ઉપર પોટાસપરમેગનીસ ધસવું, ખીલો તપાવીને ડામ દેવો. દરદીને ઉધવા દેવો નહિ, બની શકે તેટલો તુલસીનો રસ પાવો, અને તેની આખા શરીરે માલીસ કરવી.

ડખ ઉપર ચીરો કરી તે ચીરા સાથે જીવતી મુરઘીની ગુદા નથી છૂરાબર દાખી રાખવાથી ડખમાવું વિષ ચુમાવા લાગે છે અને

મુઘ્ધી મરીગયા જેવી થઇ જાય છે, એવી રિતે એક પછી એક એમ છ સાત મુઘ્ધીના અખતરાથી એટલી અમર તદન નાશુદ્ધ થઇ જાય છે. આ પ્રયોગમા જેરની અસરથી મુઘ્ધીઓ મરી જતી નથી પરતુ ફેટલીક વાર પછી તે મારી થઇ જાય છે આ પ્રયોગનુ વર્ણન અથર્વવેદમા આપેલું છે.

સર્પવિપલુગકવાથ—આકડાનુ મળ, કુકડવેલ, ધમાસો, નગોડ, કરીયાતુ, વજ, અરણીનાપાન, મિઠાલુણુ, મડમડાના પાન, અતિવિપ, મોથ, હરડે, ખાખરાના મુળ, ફેળનો કદ વગેરે સમ લાગે લઇ તેનો ઉકાળો કરીને પાવાથી ફાઇપણુ પ્રકાગ્નુ વિપ ઉતરી જાય છે. એ સિવાય મોમલના યુલ આપવાથી પણ કાયદો થઇ જાય છે વાઝકટોલીનાકદનો ઉકાળો કે કડવી નાઇનો ઉકાળો પાવાથી સર્પવિપ ઉતરે છે.

દગ્ધી પી શકે નેટલો ફેળનો ગ્મ પાવાથી સર્પના જેરની અમર નાશુદ્ધ થાય છે.

મુચ્ચના—મર્પદશ થયા પછી ઝોઝામા ઝોઝા ત્રણ દિવસ પહેલા દરદીને મરી ગએલો માની છોડી દેવો નહિ પરતુ બહારના અને અદગ્ના ઉપચારે કરવા કેમકે ઘણી વખત ત્રણ દિવસ પછી પણ આ દગ્ધીઓ સાગ થયા હોય તેવુ બનેલુ છે

વીંછીનું જેર

લક્ષણ—વીંછી કુરડે ત્યારે પ્રથમ સોય વાગવા જેટલુ દર્દ થાય છે પણ થોડીવાર પછી અગ્નિ લાગ્યા જેવુ થાય છે અને દગ્ધ વધે છે પાચ દસ મિનીટમા આખા શરીરમા તેની અમર ફેલાવા લાગે છે, અત્યંત પગસેવો થાય છે, વિરોધ અમર હોય તો દગ્ધી કડો પડી જાય છે અને ફેટલીક વખતે જેરી વીંછીથી મૃત્યુ પણ થઇ જાય છે.

ઉપાય—તેપાળાનુ ખીજ પાણીમા કે લીખુના રસમા ઘણીને ઓપડવુ, ડાંખ હિપર ઝોમીડનું ટીપ્પ મુકવુ જેરીનો ચીક (ચીક) લગાવવાથી

દષ્ટની તરતજ શાન્તિ થાય છે. શરીરના ડાબાભાગમા દશ ટોચ તો જમણી તરફ અને જમણી બાજુએ હોય તો ડાબી તરફના કાનમા અને આંખમા મીઠાના પાણીના ટીપા નાખવા. હરનાલ, મનગીલ, નેપાળો, જવખાર વિગેરે ધતુરાના પાનમાં વાટી લેપ કરવાથી કાયદો થાય છે.

ઉંદરવા.

ઝેરી ઉંદરના કરડવાથી શરીરમા ગોટ પ્રકારનો વિકાર થઇ પૃટ્ટી નીકળે છે વાતગત જેવાં ચાકા થાય છે અને તેમા દાહ થાય છે.

ઉપાય—મીઠીઆવળનો બુલાય દરેજ આપવાં મોત્તે હોય તો મજાક હળદર ઉંદરકાનીના પાન, મીઠાલુણુ તથા કપુર વગેરે વાટીને લેપ કરવો, ગ્લુક ગોધક દવાગો આપવી, પરેજી સખત રાખવી ક્રમકે તેનું વિષ છ માસ સુધી ઉથલો મારે છે.

હડકવા.

વિવચન—હડકાયુ કુતર કે શિયાળ કરડવાથી શરીરે વણી ઝેરી અસર થાય છે આ બદલ હજી સુધી કોઈ પણ ચોક્કસ ઉપાય નહોતો થયો નથી પરંતુ તેની રંગી દ્વાગ ચિકિત્સા કરવામા આવે છે જેને માટે સોલન, કમોલી તથા નિલગીરી તરફ કે ત્યાં જો માટે ખાસ હોસ્પિટાલો બનેલી છે ત્યાં દરદીને મોકકવો હિતકારક છે ત્યાં દવા, સારવાર તથા અન્ય દરેક પ્રકારનો મારો પ્રયત્ન ગણવામા આવ્યો છે એમ કહેવાય છે.

પ્રચલીત ઉપાય—ડખતે કાષ્ટિકથી બાળી નાખવો કે ડામ દેવો, ગોળ તેલ અને આકડાના દૂધનો લેપ કરવો, સખત બુલાય તથા ઉલટી કરાવવી, લીબોડીની મીજ મરી, સીંધાલુણુ, આકડાના મુળની છાલ વગેરે સમભાગમા લઈ ખાડી ભૂટો કરી તેમાથી દરેજો પા થી અરધો તોલો પાણી સાથે આપવું પરેજી બરાબર રાખવી, દરદીને અધારા ઝોરડામા રાખવો, ઉલટી કરાવવી તથા થોડું થોડું અરીણુ આ ઉપચારોથી ઝેરની અસર ઝોડી થાય છે.

ભમરી કે મધમાખ.

ભમરીના કગડ ઉપર સઘળા કડા ઉપચારો કરવા, પાણીમા માટી ધરીને લેપ કરવો અથવા સુરકો કે કોલન વોટર લગાડવું મર્મ-ચ્યાન ઉપર ૬૫ થયો હોય તો ચાપતા ઇલાજ લેવા.

ચાંચડ માકડ મચ્છર

સુરકો અને પાણી મેળવીને લગાડવાથી તથા સરસડાના પચા-ગનો ગૌમ્ત્રમાં વાટી લેપ કરવાથી, ચાંચડ વગેરેના દપની અસર નાશુદ થાય છે

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર

પૂર્વાર્થ

દેશી દવાઓના અતિ ઉપયોગી તથા સર્વને ઉપયોગી થનાગ લોકપ્રિય અકસીગ ઔષધોની બનાવટ જાણુવા માટે આ એકજ ગ્રન્થ તમારી પામે ગખો, એથી તમને ખીજ કોઈપણુ પુસ્તકની મદદ લેવાની જરૂર નહિં ગહે એકજ વખત જ્નેષ લેગો તો આ ગ્રન્થ જરૂર તમારે લેવોજ પડશે કમકે એવી તેમા વિશેષતા છે

લખો —

મેનેજર ગ્યારોગ્ય સિન્ધુ પ્રેસ, કરાચી

શાસ્ત્રોક્ત આયુર્વેદિક ઉત્તમ ઔષધો
ખરીદવા માટે વિશ્વાસપાત્ર સ્થાન
ધી સિંધ આયુર્વેદિક ફાર્મસી,
નાનકવાડા, કરાચી.

વધુ ખુલાસો જાણવા માટે સૂચીપત્ર મંગાવો.
વેદો માટે ખાસ ભાવનું સૂચીપત્ર તૈયાર છે.
દવાઓની ઉત્તમતા માટે સોનાના ચાંદ મળેલા છે.
દરેક જાતની વૈદકિય સલાહ મફત અપાય છે.
અહારગામના તમામ ઓરડગે વી. પી. ધી
મોકલાવવામાં આવે છે.

आरोग्य सिन्धु { अन्धमाणा गुण्य पीलुं.
ना आडुकेने प्रथम लेट.

वैद्यक चिकित्सा सार.

भाग १ला.

वैद्य गोपालल कुंवरल हडकुर आयुर्वेदाचार्यः

अनेक वैद्य ग्रन्थाना अत्यल्प संकडा वमत अनुभवमा
सिद्ध थयेल्ला उत्तम प्रयोगानो सश्रेष्ठ

वैद्यक सिद्धिशास्त्र सार.

(भाग १ दो.)

लेखक अने प्रकाशक —

आयुर्वेदाचार्य वैद्य गोपालजी कुवरेजी डडकुंर.

आचार्य श्रीधन्वन्तर्गि आयुर्वेद विद्यालय,
मालेक धी डोड्डीतुर डेभीकल वर्डस,
तत्री, 'आरोग्य सिन्धु' डरायी.

सन् १९२५

प्रत १०००

सवत १९८१

(मर्वा १९९९ लेखने आविन छे)

मुद्रय आना भाग.

तण्ण-भाग प्रेममा गिग्गशक पी त्रिवेदीजे प्रकाशने
माटे छा'यु, प्रन्धेव ड्रीट, -डगयी

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર.

એટલે

વૈદ્યો, ચિકિત્સકો, ડોક્ટરો અને આયુર્વેદ પ્રેમી સર્વ
સન્નતોને બહુજ ઉપયોગી થનાર અમૂલ્ય ગ્રન્થ

આ પ્રથમ ભાગના

અનુસંધાનમાં

બીજા ભાગ.

પ્રેમમાં જવા માટે તૈયાર થઈ ગયો છે તે
વાંચવાને ચુકશો નહિ.

કારણ કે તેમા ઘણાંજ અમૂલ્ય અને અનુભવવા લાયક
પ્રયોગો લખાયા છે.

[આ ગ્રન્થ વાચી રહ્યા પછી તમારો મત આ ગ્રન્થને
માટે શુ છે તે અમોને લખશો કે ?]

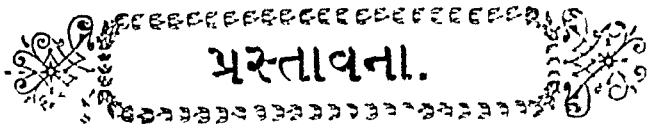
પરમ સ્નેહાંકિત,

શ્રીયુત્ પીમજીભાઈ શીવજી પટેલ

નિવાસ સ્થાન, કરાચી.

આપ મારા એક સ્નેહી અને જુના મિત્ર છો. આપની મારા દરેક કાર્યો પ્રત્યે સારી લાગણી છે આપે આરોગ્ય સિન્ધુને ખીન્ત વર્ષમાં સારી સહાયતા આપી આપની વિદ્યા વૃદ્ધિ અને જનસેવા પ્રત્યે જે શુભ લાગણી છે તે સિધ્ધ કરી બતાવી હતી. વળી આપ આપની જ્ઞાતિમા એક આગેવાન સુધારક, સદ્વિચાર ધરાવનાર સુખી શ્રીમત છો તેમજ આપની લાગણી, સદ્ વિચારોને ફેલાવવા હુ ખી જનોની જરૂરિયાતોને બનતી મદદ કરવા પ્રત્યે હુમેશા સારી રહે છે તે સર્વ આપના શુભ વિચારોને લક્ષ્યમાં લેતા આપનું મુખારક નામ મારી આ પ્રથમ કૃતિમા કાયમ રહે તે માટે હુ આપને આ પ્રથમ પુષ્પ વૈદ્ય ચિકિત્સામાર અર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉં છું

લી૦ હું છું આપનો હુમેશનો મિત્ર
વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કર.

પ્રસ્તાવના.

ચાલુ જમાનામા વૈદ્યક શિક્ષણના અભાવે આપણા દેશમા અનેક પ્રકારના ગેગો ફેલાય છે અને નેથી લાખો જનમંજ્યા અકાળે મગણને શરણ થાય છે વળી અનેક મનુષ્યો ગેગથી પીડાય છે તેમજ સમય અને પૈમાનો ખર્ચ પણ ઘણો મોટો એ નિશામા થઈ જાય છે. આ સર્વ થતુ અટકાવવાનો મુખ્ય ઉપાય એજ છે કે આરોગ્ય અને વૈદ્યક શિક્ષણનો પ્રચાર જેમ બને તેમ મોટા પ્રમાણમા કરવાની જરૂર છે પરંતુ આવા પવિત્ર કાર્યને માટે ભાગત વર્ષમાં ગણ્યા ગાઠ્યા ચિકિત્સકોજ માહસ ખેડી આ કાર્ય કરે છે જ્યારે મોટો નમુદાય કેવળ રોગોના ઉપાય કરી પાતાની આજીવીકા ચલાવી પેમા મચ્ય કરવામા જોડાયેલો દેખાય છે ચિકિત્સકોની પહેલી કરજ તે એ છે કે જેમ બને તેમ લોકોને ગેગના પબમા મપડાતા બચાવવા પરંતુ દુખની વાત છે કે જેવી રીતે વૈદ્યક જાણનાર મમુદાય આ બાબતમા સુસ્તી બતાવે છે તેવીજ રીતે જનસમાજ પણ ઘણીજ બેદરકારી ગખી હેગન થયા કરે છે

એકાદ કુટુંબમા વૈદ્યક જાનનો પ્રચાર કરવાથી કાર્ય પુરેપુરું થઈ જાય તેમ નથી પરંતુ આખા જનમમાજને એ શિક્ષણ મળે તેવી રીતે તેનો પ્રચાર કરવાની જરૂર છે ગુજગતમા માત્ર બે ચાર વૈદ્યકના માસિક પત્રો પ્રગટ થાય છે અને તે સર્વ ઘણે ભાગે ખોટ વેડીને પ્રગટ થતા જણાય છે. માસિક પત્ર વડે, વૈદ્યકના પવિત્ર વિચારોનું વાતાવરણ ઘેરઘેર ફરેક મનુષ્યને પહોચતુ કરવાનુ બની શકે એમ છે જેથી મે માગ તે વિચારોને અમલમા મુકવા આજે ચાર વર્ષ થયા ડગચીમાથી “આરોગ્ય સિન્ધુ” નામનું ગુજગતી વૈદ્યક માસિક પત્ર પ્રગટ કરવાની શરૂઆત કરી છે. અનેક નાના મોટા ડખેા ઉકાવી ખર્ચનો મોટો ખોજો સહન કરી બનતી નુકશાનીના ભોગે આ પત્ર શરૂ કર્યું અને હજી પણ એવીજ દશામા ચાલુ છે જ્યા સુધી મોટી સખ્યામા ગ્રાહકો ન થાય ત્યા લગી આવા માહમની ફતેહમદી ઘણીજ ઓઠી ગણાય એ સ્વભાવિકજ છે

ત્રીજા વર્ષના ગ્રાહકોને ભેટ આપવા માટે આ વૈદ્યક ચિકિત્સા સાર નામનું પુસ્તક આજે છપાઈને તૈયાર થાય છે. અને એ પુસ્તકમાં આનંદે મરામો જાતની આયુર્વેદિક શાસ્ત્રિય નેમજ અનુભવી યનાવટો કે જેને અમોએ અનેક વખત યનાવી વાપરી ખાત્રી કરી ને સત્ય તથા સારી જણાતા તેનોજ લાભ અમારા ગ્રાહકોને તથા મમાજને માટે ધન પણ સકોચ ન ગણતા પવિત્ર દીક્ષથી અપ્પલ લખી અને તેટલી મગ્ગ ભાપાથી તૈયાર કર્યું છે જે કે માગિક પત્રમાં ખોટ ખમી તે ચલાવીએ છીએ છતાં આનું ઉપયોગી ભેટનું પુસ્તક પણ આખી અમો અમારા ગ્રાહકોની અને તેટલી મેવા કરવાનું ભાગ્ય સમ-લુએ છીએ દવે ગ્રાહકો પણ આ કાર્યમાં અને તેટલી મદદ કરવા પત્રને મોટા ડન્નું યનાવવા ધારે તે ગ્રાહક વધારી મદદ કરી શકે છે

આ પુસ્તક આશરે ત્રણ ભાગમાં પુક થાય તેમ છે પ્રથમ ડન્તા પણ ળીજનમાં વધુ મારી અને ઉપયોગી યનાવટોનો સંગ્રહ છે. વળી તે ભાગ ૧૬૨૫ના વર્ષમાં જે આંગેય મિન્ધુના ગ્રાહકો હશે તેને ભેટમાં મગ્ગે ત્રીજે ભાગ ૧૬૨૬ના ગ્રાહકો માટે તૈયાર થવાનો છે એ રીતે ત્રણે ભાગમાં આશરે ચારે દવાઓની યનાવટનું એક સુદ્ધ પુસ્તક તૈયાર થઈ જતા તે વણજ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ અમારું માનવું છે જે કે વૈદ્યકતા અનેક ગ્રન્થો પ્રગટ થયા છે પરંતુ આવા નાના કદમાં એકજ વિષયનો ખાસ જરૂરનો બની શકે અને વાપરવામાં કામ આવે તેવાજ ઉપાયોનો મગ્ગ ગ્રન્થ અનુભવી વૈદ્યને હાથે હજી સુધી બહાર પડેલો અમોએ જેઓ તથી જેથી અમોને ખાત્રી છે કે વૈદ્યાને, ડોક્ટરોને અને ગૃહસ્થોને તેમજ દેશી ચિકિત્સાનું મદ્ય જાણનારને તે બહુજ મદદગાર થઈ પડવા સંભવ છે

થોડાક અગ્રેજ યનાવટના નુસ્ખા પણ ઉપયોગી થઈ પડે ને તે વૈદ્યો યનાવી વાપરે તેવા હેતુથી આમાં કયાક દાખલ કર્યા છે આશા છે કે તે પણ લાભદાયક થઈ પડશે માગ આ પ્રથમ પ્રયત્નમાં કયાક હસ્તવંપ, ભાપાદોષ કે કે પ્રુક્તી બૂદ જણાય તે અનુભવીઓએ મને તે બતાવી દેવા સૂચના કરવી કે જેથી તેના ળીજવાગ સુધારે કરી લેવાય ઇતિશયમ્

આપનો મેવક

વૈદ્ય ગોપાલજી કુંવરજી ઠંકર

सांक्षणीयुं.

नं०	नाम	पृष्ठ	नं०	नाम	पृष्ठ
१	अस्थिसंधानकलेप	६	२३	गधज्योग	२
२	अश्वयोणी वटी	२०	२४	गधकवटी	५२
३	अजनीकुमार रस	२४	२५	गाक पडववानो लेप	१२
४	अष्टामृतपर्पटी	२८	२६	गोक्षुगदि गुगण	५०
५	अशोकागिष्ट	६१	२७	अयन प्राशावलेह	६०
६	अलयादिकवाथ	७५	२८	अद्रोहय मकरध्वज	२६
७	आन हलेगव रस	२३	२९	अद्रोहयनी गोणीओ	४७
८	आगेयवर्धनी	२४	३०	अद्रप्रलावटी न १लो	५३
९	आगेयवर्धनी न १	३२	३१	अग्निरीपु	३६
१०	अच्छलेही रस	२०	३२	अग मिनदु	६
११	अग्युमिकथर	८०	३३	अत्यादिवृत	५६
१२	अकुलर्णत अ्युर्ण	१७	३४	अनु तावनी गोणी	४१
१३	अग्यारस	२२	३५	अत्रिकला अ्युर्ण	७
१४	अभीमुहग रस	३७	३६	अत्रिकलापिपकी अ्युर्ण	१६
१५	अस्तुर्याहीवटी	४५	३७	अत्रिकटु अ्युर्ण	८
१६	अमागकदयाणु रस	३०	३८	अत्रिबुवन कीतीरस	१७
१७	अमकुमवटी	५१	३९	अशागलेप	१३
१८	अमार्यामव	७०	४०	अशमुलकवाथ	७४
१९	अशवर्धक मसालो	१२	४१	अतमजन	७७
२०	अशराहीवटी	४८	४२	अडिमाष्टक अ्युर्ण	१४
२१	असीनी गोणीओ	४६	४३	अदरनी दवा	७८
२२	अर्णपाण रस	३३	४४	अक्षामव	६८

नं०	नाम	पृष्ठ	नं०	नाम	पृष्ठ
४५	दुधनो मसालो	१०	७०	महामंलुष्ठादीकवाथ	७३
४६	द्वेनार्वाही कवाथ	७२	७१	महारान्ताहीककवाथ	७३
४७	द्वेषधनलेप	१३	७२	मंलुष्ठादी सुर्ण	२
४८	नविन मुद्गान् सुर्ण	१०	७३	मकुण्डी	५१
४९	नागयण ज्वगकुश	१८	७४	मत्सुंजयग्म	३६
५०	नेत्रभीन्दु	७६	७५	माथानो मलम (गाम)	७८
५१	पयसमसुर्ण	३	७६	मुष्पाक नाशक गकुष	७९
५२	पयामृतपर्पटी	२६	७७	मुष्पुर्ण धनाशकवटी	५४
५३	पयामृत आटण	६१	७८	मुष्पासवटी	४७
५४	प्रहराग्गस	१८	७९	यष्टिमधुवटी	४८
५५	प्रमेहानक गोणीओ	५५	८०	गकतप्रहरनी स्वा	४
५६	पीनमहरी तमाकु	८	८१	गनगीरीग्गस	२४
५७	पुनर्नर्वाहीकवाथ	७१	८२	रमपर्पटी	३०
५८	अधुलाग्गिष्ट	७०	८३	रसलास्वाम	३४
५९	आक्षरक्षक गुटीका	४५	८४	गकतशोधीनी	६६
६०	आक्ष गेगान्तकाग्गिष्ट	६५	८५	गमआणु गम	२२
६१	आलाभृत	७९	८६	रोहीतारिष्ट	६७
६२	आक्षीतेल	५७	८७	लवणुलास्कग्ग सुर्ण	१५
६३	आक्षी शरयत	६२	८८	लवगादीवटी	४४
६४	अिलवाही तेज	५८	८९	लोही अने पञ्वाणोमग्गो प	
६५	महाशुद्धिर्न सुर्ण	१४	९०	लोहपर्पटी	३०
६६	मणशुद्धि सुर्ण	१६	९१	लोहासव	६७
६७	मरडानी स्वा	४२	९२	वाणुकरण सुर्ण	११
६८	मग्गियान्निवटी	४४	९३	वायुनाशक पौष्ठीकगोणीग्ग	
६९	महासुगधी तेज	५६	९४	वायुहरी वणवटी	४८

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૯૫	વાતનાશક તેલ	૫૮	૧૧૧	ચ્વાદીષ્ટ વિરેચન	૩
૯૬	વામાવલેહ	૬૦	૧૧૨	ચ્વાદીષ્ટ પાચનવટી	૫૬
૯૭	વામામવ	૬૯	૧૧૩	ચ્વાદીષ્ટ આરેક	૬૪
૯૮	વિષમજ્વર નાશકગુટીડા	૪૦	૧૧૪	માલમપાક	૬૩
૯૯	વિષતીન્દુકવટી	૫૦	૧૧૫	માગ્રાનાગિષ્ટ	૭૧
૧૦૦	શૃંગ્યાદી ચુર્ણ	૫	૧૧૬	મિતોખજારી ચુર્ણ	૪
૧૦૧	શ્વાસકુકાર ગ્રમ	૨૩	૧૧૭	ત્રીગંધાતકવટી	૪૩
૧૦૨	શખવટી	૫૨	૧૧૮	મુગધી પવિત્ર ધુપ	૧
૧૦૩	શિવાક્ષા પાચન	૬	૧૧૯	મુગધી તેલ	૫૫
૧૦૪	શિલાજીત પ્રયોગ	૨૮	૧૨૦	મુવર્ણપર્પટી	૨૭
૧૦૫	શિતલજીરમ	૩૫	૧૨૧	મુવર્ણગ	૩૧
૧૦૬	શિલાજીતની ગોળી	૪૦	૧૨૨	મૃતમંખર ગ્રમ	૧૯
૧૦૭	મપ્તામૃતલોહ	૨૫	૧૨૩	હીન્દીરીયાનાશક દવા	૧૨
૧૦૮	સર્વનેત્રરોગહર અજન	૭૫	૧૨૪	હિગાષ્ટક ચુર્ણ	૬
૧૦૯	મર્ચ વ્યાધીનાશક ગ્રમ	૭૭	૧૨૫	હેડકીનાશક પ્રયોગ	૩૯
૧૧૦	મંજીવની ગુટીડા	૫૩	૧૨૬	હેમગર્ભ પોટલીગ્રમ	૩૭

એ શિવાય પરિશિષ્ટ ૧ લુ કે જેમા દવાઓના તોલ માપનું કોષ્ટક તથા માત્રાનું કોષ્ટક તેમજ કેટલીક અગત્યની સૂચનાઓ લખવામા આવી છે.

श्रीधन्वन्तरये नमः

वैद्यक चिकित्सासार.

(भाग १को.)

१ सुगंधी पवित्र धूप.

अनावट—वाजो शेर ०	मुण्ड शेर ०
लोप्पान टाडीओ शेर ०॥	गुगुण शेर ०॥
धमम शेर ०॥	हरम शेर ०॥
वज्र तोया १०	कपुर डायडी शेर ०
क्युगे शेर ०॥	आण्डी तोला १०
अगना छोडा शेर ०	देवदागने बुडा गेर ०॥
कीणडाना पाननु चूर्णु गेर ०॥	भोथ शेर ०॥
पानडी शेर ०	गुलामना पुस गेर ०

रीत—दृष्टे वस्तुने अधक्यरी जाडी साथे भेगवी ओक उपासा
भरी लेवु

उपयोग—हवा शुद्धि नाटे तथा जंतुंन तरीके आ धूपने अग्नि
(धगधगना टासमा) उपर छाटवाथी तेने पवित्र धुवाडे भगजने
शायदे कर्ता तथा हवाने शुद्ध कर्ता थाय छे, अगण हवा शुद्ध थाय छे

समय—दृगेज अवाग मान गहेडाणुनी नगाओ धुप हवा.
अथवा अगण हवा न्या यासती होय त्या दृगेज आभो वपन
वापरवे

૨ મંજીષ્ઠાદિ ચૂર્ણ.

બનાવટ—મજીહ તોલા ૨૫

હરડે તોલા ૨૫

નસોતર તોલા ૨૫

ગુલાબના પુલ્લ તોલા ૨૫

મીઠીઆવળના પાન તો ૧૦

સાકર તોલા ૪૦

રીત—દરેક વસ્તુનું બારીક ચૂર્ણ લઈ સાથે મેળવી કપડેથી યાળા એક બાટલીમા ભરી ગખવુ.

પ્રમાણ—૦થી ૦૫ તોલા.

અનુપાત—પાણી કે દુધ

સમય—દિવસમા બે વખત સવારે અને માંજે

ઉપયોગ—લોહીબિગાડ, ઉપદ્રશ, ખસ, ખરબુ. જુનીડબલ-આત, ઉદરરોગ, મદાગ્નિ, જીર્ણવર, વગેરેમા શુદ્ધિ કરવા માટે વપરાય છે

૩ ગંધક યોગ.

બનાવટ—શુદ્ધ ગંધક તોલા ૨૫

હીમેજ તોલા ૨૫

સાકર તોલા ૫

રીત—સર્વ વસ્તુઓનું બારીક ચૂર્ણ લઈ પ્રથમ ખરલમા ગંધક નાખી તેમા હીમેજ તથા સાકર ધીમે ધીમે નાખી મેળવી ઘુટ્ટી બાટલી ભરી લેવી.

પ્રમાણ—બે આનીથી ચાર આની ભાગ

સમય—સવારે માંજે બે વખત કે રાત્ર મુતી વખતે.

ઉપયોગ—ખસ, ખુબલી, ગુલ્લ ભાગતી ખજવાળ, ચળ, લોહિ બિગાડ વગેરે માટે રક્ત શોધક તથા મળ શોધક તરીકે મારો ફાયદો આપે છે. અને જુલાબ સાકર લાવે છે

પરેણ—આ દવા ઉપર સાંધાગણુ પરેણ પાગની દારણુ કે તેમા ગધક આવે છે.

૪ પંચસમ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—હીમેજ તોલા ૫
મરી તોલા ૫
પીપર તોલા ૫

નસોનર તોલા ૫
શુક તોલા ૫

રીત—દરેક વસ્તુઓનુ માથે ખાડીને ચૂર્ણુ ખનાની લેવું

પ્રમાણુ—તોલા ૦૫ થી ૦૧૧ સુધી

સમય—જરૂર જાણાય ત્યારે અથવા ગને સુતી વખતે

અનુપાત—તવશેકુ પાણી કે ચહા

ઉપયોગ—આક્રમે, શુળ, વાયુ, કબજાઆત, આમવાયુ, ચૂડ માળ, ઉદરરોગ, સાધાનુ વાયુ, મદાગ્નિ, છર્ણુજવર વગેરેમા પેટ માફ કરવા આ દવા વાપરી શકાય છે તેનાથી એક બે પેટ માફ આવે છે

૫ સ્વાદિષ્ટ વિરેચન.

ખનાવટ—શુદ્ધ ગધક તોલા ૨૧૧
જેડીમધ તોલા ૨૧૧
સાકર તોલા ૧૫

વગેઆરી તોલા ૨૧૧
મીઠીઆવળ તોલા ૭૧

રીત—દરેક વસ્તુનુ પ્રથમથી આરીક ચૂર્ણુ જુદું જુદું ખનાની કષ તેને પ્રથમ ખરલમા ગધક નાખી તેમા અંકેક વસ્તુ નાખતા જવું અને મેળવતા જવુ અંધી વસ્તુઓ બગઅર મળી જાય ત્યારે યાટલી ભરી ગખી મુકવું

પ્રમાણુ—૦૫ થી ૦૧૧ તોલા સુધી

સમય—જરૂર જણાય ત્યારે અથવા તે રાતે સુતી વખતે.

અનુપાન—તવસેકું કે સાદું પાણી.

ઉપયોગ—લોહિ વિકાર, હૃદય કબજિત, મરડો, ખસ ખોટી ગરમી વગેરેમા મળશુદ્ધિની ન્યા જરૂર જણાય ત્યા આ આ સાદા બુલાખ તરીકે મીઠી ફાકીના નામથી છુટથી વૈદ્યો વાપરેછે. તેનાથી એક કે બે પેટ સાક આવે છે

૬ સિતોપલાદિ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—તજ તોલો ૧

એલચી તોલા ૨

પીપર જીણી તોલા ૪

વંસલોચન તોલા ૮

માકર તોલા ૧૬

રીત—દરેક વસ્તુએને જુદા જુદા ખાડી સાથે મેળવી કપડે ચાળી ખાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—વાલ ૪ (બે આની ભાર)

અનુપાન—મધ વી કે દુધ સાથે.

સમય—સવાર સાજ બે વખત અથવા મરજી મુજબ

ઉપયોગ—ખાસી, તાવ, જીર્ણવગ, રકતપિત, ખાસીમા પડતું લોહી, ઉગ્ર ક્ષત, ક્ષય, બાળકોની નબળાઇ, ગળાનો વરમ, ક્ષીણતા, ગરદી, વગેરે દગ્દોમા છુટથી વપરાય છે. ખાંસીની અકસીર દવા છે

૭ રકતપ્રહરની દવા.

ખનાવટ—આરસપહાણુ લાતી તેના કટકા કરી ચૂર્ણ કરેલું હોય તે તોલા ૧૦, સોનાગેરૂ તોલો ૦૫

રીત—ખગલમા ઉપરની દવાને એક દીવગ ઘુટી ૮પ૩ છાણ
કરી યાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણુ—ખે વાલ

સમય—દિવસમા ત્રણ વખત

અનુપાન—સાગ ઘી માથે મેળવી યાટી જવુ અથવા તે
ઘી અને માટર માથે યાટી જવું

ઉપયોગ—ઝીઝોનો ગ્લત પ્રન્ડ, (લોહીવા) ગ્લતશ્રાવ મટે છે.

૮ લોહી અને પડવાળો મરડો.

ખનાવટ—કાચની યાટલીને અંધ કચ્છાના ઘુચ આવેછે તે લઈ
લેવા આમરે તે. ૧૦ ઘુધી (લુના હોય તોપણ ચાલે)

રીત—એક વામણમા મુટ્ટી તેમા થોડા બળેલા કોલસા નાખી
ગળગાવવા. તે મળગે એટલે પેલા કોલમા કાઢી લઈ ઘુચને બાળી
કોલમા કરી લેવા

પ્રમાણુ—ખે વાલ (છ ગ્તીભાર)

અનુપાન—દહી સાથે

સમય—દિવસમાં ત્રણ વખત

ઉપયોગ—લોહી અને પડ મીથ્રીત ઝાટો, મરડો તગ્નમા મટે
ભય ક્ષ હોય તોપણ બધ થઈ આગમ થાય

૯ શૂંગ્યાદિ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—અતિવિષ્કંડ પીપર, કાકડાશીંગ

રીત—દરેક વસ્તુનુ ચૂર્ણ કરી કપડે ચાળી યાટલીમા મેળ-
વીને રાખી દેવુ.

પ્રમાણ—વાલ ૧ મુઘી

સમય—દિવસમા ત્રણ વખત, મવાગ બપોર અને માન.

અનુપાન—મધ અથવા માનુ દુધ.

ઉપયોગ—બાળકોનો તાવ, ખારી, ઝાડા, કબજાઆત, શર્દી વાયુ, ચુક વગેરે મટે છે. આને કેટલાક વૈદ્યો બાળકવાના નામથી જોખખે છે.

૧૦ શિવાક્ષારપાચન.

બનાવટ—હિંગાબટક ચુર્ણ તો ૧૦ બાલહરડે તોલા ૩૦

સોડાબાયકાર્બો તો ૧૦

રીત—પ્રથમ ખરલમા સોડાબાય કાર્બને ખગળા ધુટી તેમા ઉપરની બે દવાઓ ધીમે ધીમે મેળવી ધુટીને કપડે આળી બાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—તોલો ૦થી ૦૧

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી કે નવરોક પાણી.

સમય—રાતના, મવારના કે જરૂરત પ્રમાણે

ઉપયોગ—વાયુ, અજીર્ણ, કબજાઆત, અચ્ચી, ગુળ, મોળ ઉલટી, હેડકી, અમ્લપિત, બાદી, આકરો, કાલેરા વગેરેમાટે પેટ માક કરી અજીર્ણ મટાડે છે ભૂખ લગાડી વાયુને છૂટ કરે છે

૧૧ હિંગાબટક ચુર્ણ.

બનાવટ—શુક તો ૧

મરી તોલો ૧

પીપર તો. ૧

મિધવ તો. ૧

જીરૂ તો ૧

શાહજીરૂ તો. ૧

અજમોદ તો. ૧

ગોધેલી ઉત્તમ હીંગ તોલો ૦૧

(અથવા ચાલુ બખરી હીંગ તો.૧)

રીત—પ્રથમ દરેક વસ્તુને ખાડી ચુર્ણ કરી કપડે ચાળી
ખાટલી ભરી ગાખવી અથવા બની શકે તો લીંબુના ગ્રસમા ઘુંટી
સરખી ચાળીને ખાટલી ભરી લેવી

પ્રમાણ—વાલ ૪થી ૮ મુઠ્ઠી.

સમય—ભાજન વખતે અથવા મવાગ સાજ કે ખરૂંત પ્રમાણે
મરુ મુજબ.

અનુપાન—ઘી માથે અથવા સ્વચ્છ પાણી માથે.

ઉપયોગ—વાયુ, મોળ, આક્રમે, ચુક, અજીર્ણ, અરૂચી,
પેટનો દુખાવા, કમજબાત ઝાડા, કાલેગ, મદાગ્નિ વગેરે મટી ભુખ
લાગે તથા પેટ નાક રહે, ઝાડો બંધાઇને આવે

૧૨ ત્રિક્ષલા ચૂર્ણ.

બનાવટ—હરડેઝાલ, બરડેઝાલ, આમળા સમલાગે

રીત—ત્રણે દવાઓ ઠણીચા વગરની લઈ તેને સાથે ખાડી
કપડે ચાળી ખાટલી બરી ગાખવી

પ્રમાણ—૦૧ તોલાભાર કે તેથી વધુ શક્તિ મુજબ

અનુપાન—દુધ કે સ્વચ્છ પાણી અથવા માકર તોલા ૦૧ સાથે
નેળવી મવમા ચાટી ઉપર દુધ પીવું

સમય—મવારના કે રાતના સુતી વખતે

ઉપયોગ—કમજબાત, મગજની ગરમી, પિત, નેત્રરોગ, દ્રષ્ટિ-
ની ખામી, આખના દગ્ને, લોહી યિગાડ, વિર્યા વિહાર, ખસ, ખુબલી
વગેરેમા વપગાય છે. તેમજ કટલીક ભસ્મે સાથે અનુપાન તરીકે પણ
બ્રહ્મીજ વપગાય છે. લાંબો વખત સેવન કરવાથી જુના દગ્ને મટાડી
ગુરુ (વીર્યા)નું સોધન કરે છે

૧૩ ત્રિકટુ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—શુક મરી, પીપર મમલાંગે

રીત—દરેક વસ્તુઓ માથે વ્રજ ખાડી કપડે ચાળી અને ૧૧૨ લી ભરી ગખવી

પ્રમાણ—બે આનીલાગ મુઘી

અનુપાન—મધ માથે ચાટવું

સમય—સવાર સાજ બે વખત

ઉપયોગ—દવાના અનુપાનમા કટકન તરીકે તમજ ગરમી હાવ નાર તરીકે વપરાય છે ખાસી શરદી, હૃદય (હાર્તીનું) શુભ, દમ, ઝક, હાકણ, વગેરે માટે છે તેમજ મુંઘવાથી છીકા આવી મગજ દલકું થાય છે.

૧૪ પીનસહરી તમાકુ.

ખનાવટ—મરામી છીકણી તો ૧ ખીન્મથ મળનાદટ્ટેટ તો. ૦૧

પીપરમેન્ટ કુલ તો. ૦૧ કપુર તો. ૦૧

વાવડીગતુ ચૂર્ણ તો ૧૧ કાયકળનાં છોડાતું ચૂર્ણ તો ૨

રીત—દરેક વસ્તુનું ખાગીટ ચૂર્ણ ખગલમા નાખી મારી ગને લુટીને ચાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—એક બે ચપટી ભરી તાકમા મુઘવી.

સમય—સવાર, અપોર, માજનાં ત્રણ વખત મુંઘવું

ઉપયોગ—તાકના દરકો, સળેખમ, પક નીકળવું, મસ્તક શુભ, પીનમ રોગ, તાકમાથી ખરાબ ગધ નીકળવી વગેરે માટે ઉત્તમ છે કટકન દવા મુઘવાથી આરામ થાય છે

१५ अस्थि संधानक लेप.

अनावट—ज्येष्ठीज्यो तो. १	डीराज्यो तो १
शुगण तो १	धशश तो १
शुक्ल तो १	त्रैतय्यीदीतो मीशे तो. १
मेनासडी तो. १	आयाहण्ण तो १
माञ्ज्या तो १	लोह तो. १
मायु सग्ग तो. १	

रीत—सर्वे वस्तुज्यो आदी युर्णु डरी तेने आटकीमा लरी गप्पी मुक्कतु.

उपयोग—मुट्ठाग. थोट, वागवु, सोज्जे, शुण, दाडकानुं लागवुं डे उतरि जवु, मज्जत भाग, लोहीतो जभाव वगेरे भाटे डीक उपयोगी छे.

प्रमाणु—जउर जलुय तेटका प्रमाणुमा बुधे लछ तेने जग गरम पाएणीमा वाडी लेपनी रीते लगाडी उपर क्काम लगाडी तेना पर पाटे आधी जउर ह्दायने आपीआ आधवा जेयी त्रलु ह्हाडे लेप जोकी पीजे लेप नगाउवा जेयी याग लेपमा आगम थट् जय छे

१६ जवरणिन्दु.

अनावट—अतिविण तोका २॥	युराभाग तोका २॥
पुलावेस इटकी तोका २॥	मोनागेइ तो ०॥

रीते—दरेक वस्तुनु अलग अलग युर्णु लछ तेने माक अग-समा त्रलु डकाक धुटी आटकी लरी गप्पी.

प्रमाणु—ठथी १२ ग्नीलाग

अनुपान—नवशेठु पाएणी डे थहा साथे अथवा मध साथे.

સમય—તાવ ચડેલ હોય ત્યારે બળે દક્ષાદે અથવા તેા દિવ્ય-
મમા ચાર વખત તાવ ન હોય ત્યારે.

ઉપયોગ—આણુકિતાઁ તાવ, વિપમન્વર, નાના આળદાનેા
તાવ, ટાઢીઓ તાવ વગેરેમા તાવને ઉતારે છે.

૧૭ નવિન સુદર્શન ચૂર્ણ.

બનાવટ—મામેજવાં (કડવીનદ્ર કહે છે તે) તોલા ૧૦ કાળા
મરી તોલા ૨ા.

રીત—બેને બગબર વાટી કપડ જાણુ કરી આટલી ભરી રાખરી

પ્રમાણુ—રથી ૪ વાલ મુઢી દિવ્યમમા ત્રાજ વખત

અનુપાન—નવરોડુ પાણી અથવા ચઢા માથે.

ઉપયોગ—નવા અથવા જુના તાવમા વપગય, તાવને ઉતારી
પરીનેા લાવે છે. શ્વાદમા અતિ કડવો હોવાથી તાવને તગ્તજ મટાડી
મેા સાક કરે છે. જુના તાવમા તેમજ આળદાના તાવમા પણ આમ
વાપરી શકાય છે.

સૂચના—આળક માટે રથી ૪ ચણોડીમાઁ અપાય

૧૮ દૂધનો મસાલો.

બનાવટ—જાયકળ, જાવંત્રી, તજ, લવગ એલચી, અકલકરો
સુંઠ, કેશર, કસ્તુરી.

રીત—દરેક વસ્તુઓ અકેક તોલો તથા કસ્તુરી ૧/૮ તોલો
લઘ દરેકતુ ચુર્ણ બનાવી તેમા કસ્તુરીને મેળવી ઘુટી ઝે ચુર્ણ આટ
લીમા ભરી રાખવુ અને જ્યારે દુધ પીવુ હોય ત્યારે તેમાથી આશરે

૦૧ તોલો ચુર્ણ ગમ્મ ડગ્ગેલા દુધમા નાખી વાપરવું એ દુધમા
મદામ પીગ્તા તથા માડર મગ્ગ મુજ્ગ નાખી શકાય છે

પ્રમાણ—એક વખત માટે ૦૧ તોલો આશરે દુધ તોલા
૨૦ થી ૩૦ હોય તે માટે.

સમય—સ્વારના અથવા ગંત્ર મુતી વખતે યાને મરછ
મુજ્ગ કષ્ટ શકાય

ઉપયોગ—વાજીકરણ ગુણુ લાવવા, દુધ ન પચતુ હોય તો
પચાવવા તેમજ શુક્ર અને શરીરને મજ્જુત બનાવવા આ મગાલો
ધણુજ કાયદો આપે છે તેમજ દુધ પાણુ રૂચીકર યાય છે.

૧૯ વાજીકરણ ચુર્ણ.

બનાવટ—મંદ્ર મૂશલી, કાળી મૂશલી, લવંગ, તજ, જયકળ,
જવત્રી, સુક, શતાવરી, એખંગ, કમાળચીની, મુગલાઇ બેદાણા,
બલદાણા, નાગકેમર, દ્રોચખીજ, આલમ, ખસખમ, બહુકલી, ગોખર,
અકલડગ એલચી, હગ્ગા જેડીમધ, માડર, દરેક મમલાગે લેવી પરંતુ
માડર દશ તોલા લેવી

રીત—દરેક વસ્તુઓનુ બારીક કપડાણુ ચુર્ણ બનાવી
બાટલી બરી ગખી

પ્રમાણ— ૦૧૧ તોલાથી ૧ તોલો

સમય—સ્વારના તથા ગંત્રે, દિવમમા બે વખત

અનુપાન—કેશરવાણુ અથવા સાદુ મીઠું દુધ રૂચી પ્રમાણે.

ઉપયોગ—ઘાતુ ક્ષીણતા, નબળાઈ, મગજની નબળાઈ, લાય
પગ કે ડમરનો દુખાવો, વીર્યશ્રાવ, માથાનો દુખાવો, પેશાબમા
ઘાતજવી, વાયુથી શરીરના કળતર થવા વગેરે ફરીયાદ મટી શરીર
પુષ્ટ બને છે આશરે એક માસ દવા લેવી જોઈએ

૨૦ હિસ્તીરિયા નાશક દવા.

ખનાવટ—ગેદેલી શુદ્ધ લીગ તે. ૧ વજ તે ૨ કં તે ૪ સચળ તે ૮ વાવડી તે ૧૬ બધી દવાઓ માથે ખાટી ટપકે આળી ખાટલી ભરી ગળવી

પ્રમાણ—૪થી ૮ વાલ મુઠી દિવસમા ૩ વખત

અનુપાન—એજ ગરમ પાણી માથે

ઉપયોગ—હીઝીરિયા, વાયુ, આક્રમે, કોલેરા, ગુલ્મવાયુ ડૂમી વગેરે ઉપદ્રવો મટાડી વાયુને ગાત દૂર છે આ દવા હીઝીરિયાવાળા ને માટે ખામ લાગે વખત લેવાયી સાથે કાયદો થઈ નયછે

૨૧ ગાંઠ પકવવાનો લેપ.

ખનાવટ—માછખાર, પાંચવાની ચરક, કક્કીચુનો ગુગળ ઇશશ, હીગળોળ, એળીઓ, સાયુ, ગોળ, વિલાયતી કોલમો, એ ચીન્ને ને પાણીમા વાટી દુખાંવા હોય તથા ગાંઠ હોય ત્યા લેપ લગાડવો ઉપગ ઉપરી એ ત્રણ લેપ તરતમા લગાડવાયી ગાંઠ પુટી જઈ પીડા મટી જાયછે પુટયા પછી ગમી સાક કરવાને માટે લીબડાના પાનનુ પાકુ પાણી ગનાવી તેના વડે ધોવુ અને કઝાવવા માટે મલમની પટી મારી માક યઈ જાય ત્યા મુઠી સ્વચ્છતાથી પાટો ઘરાયગ બાધવો.

૨૨ કેશ વર્ધક મસાલો.

ખનાવટ—તેલમા તલેલા આખળાનુ ચૂર્ણ તેલા ૮ ગોવાઈ ટોપક તેલા ૪ કપુરકાયલી, કચુરે, મોથ, વાળો, અગર, તગર,

સુખડ, ગુલાબના ફુલ, એ ૨૨૮ અંકેકે તોલો લઈ કુટી ચૂર્ણ કરી ડબી ભરી ગખવી.

વાપરવાની રીત—આરાતે એ તોલા ભૂકા લઈ પથર પર ગુલાબજળ અથવા પાણીમા તેને વાટી લુગદી જેવું કરી માથાના વાગમા ભૂસી સારીપેઠે ચોળી લઈ અને નહાઈ લેવું કે તે ધોવાઈને માક થઈ વ્વ આ પ્રમાણે અડવાડીએ એકાદ વખત કરવું જોઈએ.

ઉપયોગ—વાળ વવારી નગમ સુવાળા અને તેજસ્વી બનાવે છે તેમજ શરીરે લગાડવાથી ખરાબ વાસ મારનો પસીનો, ચામડીના દોષ મટી સારી સુગંધ આવે છે.

૨૩ દોષધન લેપ.

બનાવટ—સરગવાની છાલ, શુદ્ધ, સરમવ, દેવદાર, સાટોડીના મૂળ, એ મર્વે મમ ભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી ચાળી લઈ ખાટલી ભરી ગખવી

વાપરવાની રીત—ખાટી છાસમા, પાણીમા કે દહીના પાણીમા આ લેપને પથર પર વાટી જડો લેપ લગાડી ઉપર કાઈ પાન મુકી પાટો બાંધી દેવા.

ઉપયોગ—વાયુથી, કૃચ્છી થનો કાઈ પણ જાતનો સોજો, વ્રણનો સોજો, ગાંઠ, ગ્નેષોળી, ગુંમડા વગેરેને પકવીને કોડી નાખે છે અને મોજો ઉતારે છે

૨૪ દશાંગ લેપ.

બનાવટ—સરસડાની છાલ, તગર, જેડીમઘ ગ્તાજલી, જટામાસી, હળદર, કદ, વાળો, એલચી, એદશ ચીજો મમ ભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી તેને જરા ઘીનો કરમો આપી ખાટલી ભરી ગખવી

વાપરવાની રીત—૧૨૨૨ જગ્યાવ ત્યાં ને પચર ઉપર લેપનો બુદ્ધા મુદ્રા ગુલાખરુળ નાખી વાગી તેવું રેવું જવાની ૧૨૩૨ પ્રમાણે જાહેર લેપ વગાડી ઉપર એક પાન મધી પાચ કરી તેમ ગુલાખરુળ ન મળે તે પાણી પચા ચાલે.

ઉપયોગ—ગળીથી ચતા ગડગમડ એવે વાંચે જવાની. ઉદરવા, ઝેરી પ્રાણીઓના ડંખથી થતો મોત્તર, જનનર્થનિવન ડેવ્યા થતો મોલે તથા દાદ, જાગતગ મટી વગેરે.

૨૫ દાડિમાપ્તક ચૂર્ણ.

ખનાવટ—દાડમતી પ્રક્ર તેના ૮ ગાદર તાવા ૨૨ એકથી વજ, તમાલપત્ર, એ ત્રણે તાના ૧ મુક મરી, પીપર, એ રેકેક તેણા ચાગ્યા એ સર્વેનું ચૂર્ણ કરી જાટલી બરી મખવી

પ્રમાણ—એથી ચાં આની આં દિવસમા નાચુ વખત અનુપાન—મધ અથવા પાણી માથે.

ઉપયોગ—ઝાંઝા, મગડા, મત્તગિન, ખગી, જરુર, ઝેર મટે

૨૬ મહાસુદર્શન ચૂર્ણ.

ખનાવટ—હરુડ, જાહેડા, આમળા, દગદર, દાડગદર, બોરી-ગણી, ઉભીરી ગણી, ખડમતીઓ, મોથ, ત્રાયમાણુ, વાળો, નીંજછાલ, પુષ્કરમુળ, જેઠીમંથ, કડાજાલ, અજમોર, મંદ્રયવ, ભાગમુળ, મરગ વાના ળીજ, કટકડી પુલાવેલી, વજ, તજ, પદમટ, સુખડ, અતિવિપ, સાલવણુ, પીકવણુ, જલળીજ, નાવડીગ, તગર, ચિત્રક, દેવદાર, ચવક, પટોળ, લવગ, વંશલોચન, કમળાકાંડી, તમાવપત્ર, જાવત્રી, તાલીમ પત્ર, સુક. મરી, પીપર, પીપરીમુળ, ગળો, મોગેલ, વમામો, ટુ.

ઢ્યુગે, એ દૃષ્ટ એકેક તોલો તથા તે મર્વના વજનથી અઘા વજને ઢ્રીઆનુ લેવુ અને તેનુ ધારીઢ યુર્ણુ ઢ્રી ધાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણુ—૪થી ૮ વાલ મુઢી દિવમમા ત્રણ વખત
અનુપાન—ચ્વચ્છ પાણી.

ઉપયોગ—દ્રેક જાતના તાવ, ત્રિદોષજ્વર, અજીર્ણ, જીર્ણ-જ્વર, મ દાગિન, જુનો તાવ, ટાઢીઓ તાવ વગેરે દ્રેક જાતના તાવમા અકઢીઢ ઉપાય ગણાય છે.

સૂચના—ઢાઢી તરીકે ન લેતા મગ્ગ ડપમા લેવુ હોય તો પાણી તોલા ૧૦ ગરમ ઢ્રી તેમા સુદર્શન યુર્ણુ તોલો ૧ નાખી ઉકાળતા પાચ તોલા મ્હે ત્યાગે ઉતારી ગાળી તેના જે ભાગ ઢ્રવા ધીજી દ્વા માથે અથવા અકેલુ આ પ્રવાહી લેવાથી વધાગે અનુકુળ થઈ પડે છે અને તગ્તજ કાયદો આપે છે

૨૭ ક્ષવાણુ ભાસ્કર યુર્ણુ.

ખનાવટ—મીઢુ તો૦ ૮ સચળ તો૦ ૫ ખીડક્ષવણુ, સિધવ, ધાણુ, પીપર, પીપરીમુળ, શાહજીઢ તમાલપત્ર, નાગકેશર, તાલીમપત્ર, અને અમલવેતસ એ દ્રેક જખે તોલા લેવા, દાડમખીજ ચાગ તોલા, મરી, જીરુ સુઢ એ દ્રેક એકેક તોલો, તજ, એલચી એ અરઢો તોલો લેવા સર્વેને ખાડી યુર્ણુ ઢ્રી યાળીખાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણુ—જેથી ચાગ આનીભાગ

સમય—જમ્યા પહેલા જમવા માથે કે જમ્યા પછી.

અનુપાન—ચ્વચ્છ પાણી, જાસ, કે દહીનુ પાણી

ઉપયોગ—મ દાગિન, અઢ્યી, આમવાયુ, અજીર્ણ, ઝાડા વાયુ, શુળ, અમ્લપિત, મત્રહણી, જગ્દ સોળ, દુગ્સ, કમજઆત, ખાસી, આમવાત, વગેરે મટેછે

૨૮ મળશુદ્ધિ યુર્ણ.

ખનાવટ—કાળા દાણા તોલા ૬ સંચળ તો. ૧ મુઠ તો. ૧
લઘ યુર્ણ કરી ચાળી લઘ બાટલી ભરી ગખવી

સમય—મવાગના વખતે કે રાત્રે મુતી વખતે

પ્રમાણ—૦૫૦ વા તોલો

અનુપાન—ગરમ પાણી માથે.

ઉપયોગ—ખેથી ચાગ માગ જીલાય લાગી પેટ સાફ થાય છે
અને બગલ, લીવર, જીર્ણવર, બધકુષ્ટ, સોન શીળસ, અજીર્ણ,
ઉદરરોગ, મટી લોહી સાફ થાય છે તેમજ ત્વચા રોગ પણ મટી
જાય છે

સૂચના—જીલાય લાગી ગહયા પછી ઘી ભાત કે ખીચડી
ખાવી અને જરૂર હોય તો મીઠી જામ ખીવી કે જેથી જીલાય બધ થયે

૨૯ ત્રિકૃણા પિપ્પલી યુર્ણ.

ખનાવટ—હરડેજાલ, બહેડાજાલ, આમળા, પીપર એ ચાગે
સમભાગ લઘ યુર્ણ કરી બાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણ—ખે થી ચાગ આનીભાગ

અનુપાન—મધ માથે ચાટી ઉપર દુધ પીવું.

ઉપયોગ—ખાસી, દમ, શ્વામ, જીર્ણવર, મ દાગિન, કબજિત
વગેરે મટી આમનું પાચન થઈ શરીર નિરામ બને.

૩૦ કુટુંબજીત ચૂર્ણ.

ખનાવટ—કુટુંબે તમા ઉપર શેકી ચૂર્ણ કરી ગાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૮ વાક સુધી.

અનુપાન—ગરમ પાણી

ઉપયોગ—તાવ, ક્ષેજનો ભગવો, કમલઅન વગેરે મટી પેટ માઠ થાયછે તાવની ગરવાતમા આપવું ઠીકછે.

૩૧ ત્રિભુવન કિર્તી રસ.

ખનાવટ—દિગળો શુધ્ધ, વજનાગ શુધ્ધ, શુક્ર, પીપર, મરી, પુલાવેલો ટકણુખાગ, પીપરીમુળ દરેક તોલો એક એક લેવા.

રીત—દરેક વસ્તુનુ અક્ષગ અક્ષગ ચૂર્ણ લઈ પ્રથમ એક ખગલમા દિગળો નાખી તેને ઘુટના જવુ અને તેમા અકેક ચીજનું ચૂર્ણ નાખતાં જવુ અને ઘુટના જવુ જ્યારે બગાચર ઘુટાઈ ત્યારે પુલશીનો રસ, ધંતુરાના પાનનો રસ આદુનો રસ, એ દરેકની અકેક ભાવના જુદીજુદી આપી ખગલમા ઘટીને તેની ચણોડી જેવડી ગોળી વાળી સુકવી ગાટલી ભરી લેવી.

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળી.

સમય—મવાગ બપોગ અને માજ અથવાતો ચારચાર કલાકે,

અનુપાન—સુદગ્ધનના ફાટ માથે અથવા પાણી માથે

ઉપયોગ—પિત્તજવગ, કફ કે વાયુનો જવગ તથા ચાકુ તમામ જાતના તાવમા વપરાયછે અને મારો કાયદો આપેછે. ઇન્દ્રિયુએ ઝા તથા મુદતના તાવમા પણ માર કામ કરેછે

૩૨ પ્રહરારી રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ હિંગળો તો ૧ ટંકણપાર ગૃધ્ધ તો ૧
 ળંગ ભસ્મ તો ૧ લોહ ભસ્મ તો ૧
 યસ્ર ભસ્મ તો ૧ ચણક્યાળતુ ચૂર્ણ તો ૧૫.

રીત—મર્વ વસ્તુઓમાથી પ્રથમ હિંગળો તથા ખીજી ભસ્મો ખગ્લમા ધુંટી મેળવી તેમા ખીજી દવા થોડેથોડે નાખી ખગ્લમા ધુટીને બાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણ—એકઆનીથી બેઆનીભાર

અનુપાન—દહી અને સાકર માથે.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત.

ઉપયોગ—પ્રદર, પ્રમેહ, પેશાબની ગરમી, ધાતજવી હ્રાસ, રક્તશ્રાવ, પેશાબની બળતરા વગેરે મટાડી ગરમી શાત કરી રક્તશ્રાવ બંધ કરેછે

૩૩ નારાયણ જ્વરાંકુશ.

ખનાવટ—શુદ્ધ સોમલ તો ૧ વૈભતાગ તો ૧
 ગધક તો ૧ પારો તો ૧
 હરતાલ તો ૧ શુક તો ૧
 મરી તો ૧ પીપર તો ૧
 પીળી કોડીની ભસ્મ તો ૧ ભાગ તો ૧
 ધતુગના ખીજ તો ૧ ટંકણપાર તો ૧
 આ દરેક વસ્તુઓ શુદ્ધ લેવી જોઈએ.

રીત—દરેકનું ચૂર્ણ લઈ પ્રથમ પારદ ગધકની કળ્પી કરી પછી તેમા અંકક વસ્તુને ડુટતા જલું અને મેળવતા જલુ તમામ

द्वात्रिंशो मेणवी आदुना अममा भुग धुंटी गान्गीना दण्डा प्रमाणे
गोणी यनानी लेवी

प्रमाणु—अेकथी अे गोणी

समय—ताव डोय त्यां उताग्वा तथा ताव न डोय त्यारे
अटकाववा ए वणुत्रणु कलाके वापरवी

अनुपान—ताणु पाणी.

उपयोग—ज्वर, विषम ज्वर, (टाहीओ ताव) जुनोताव,
वगेरेमा तावते उतारे तथा आवता तावते अटकावे

सूचनां—ध्यानमा रामवुंके आ द्वामा योगक्ष जेवी जेरी द्वा
वपगयलीछे माटे आनपानमा अपथ्य न उरवु, तेमज जुनो ताव
डोयतो जोगटमा घी क्षत्र शक्य, परतु नवो ताव डोयतो दूध लेवु

३४ सूत सेपर रस.

अनावट—पाणे, गंधक, टकणु, वचनाग, शंभलरस,
सुवर्ण लम्भ, ताम्र लम्भ, शुंठ, मरी, पीपण, धतुराना भीज, तण,
तमालपत्र, नागदेशा अेकथी, भीलीनो गजल, क्युगे, जे द्वाके मग्जे
वणते लछ लेवु.

रीत—शुध्व वासाणु तथा बरभो जुही गभी प्रथम
पारा गंधकनी कजली उरी तेमा शुध्व द्रव्यो नाभी पछी तेमा भील
वस्तुओ धीमेधीमे मेणवी देवी यने तेने जगअर धुंटी तेमा लागगते
अ नाभी धुंटी गती लारनी गोणी यनानी सुकवी ग्राहलीमा लरी गम्पु.

प्रमाणु—अेकथी वणु रतीमा

अनुपान—स्वच्छ पाणी अथवा जउत प्रमाणु.

समय—सवाग मान अे वअत अथवा जउत प्रमाणु.

उपयोग—अभक्षित, उलटी श्वा, गुल्मरोग, आसी, मत्ररुपी,
आम, अतिमार, श्वास, म नग्नि डेकडी, उदावर्त गेग, ज्वर, क्षय
वगेरे व्याधियो मटी आगम नयछे

૩૫ અશ્વચોળી.

ખનાવટ—શુદ્ધ પાગે, ગધક, વજનાગ, ટંકણ, મરી, શુદ્ધ દન્ડાલ, દરડા, બરેડા આખળા, શુદ્ધ, મરી, ખીખર શુદ્ધ તેપાળા.

રીત—પ્રથમ પાંચ ગધકની કલ્કણી કરી તેમા ખીંચ દવાએ નાખી ઘુટી ભાગગતા રમના ત્રણ પુટ આખી સ્ત્રીભારતી ગોળા બનાવી મુકનીને ગખી

પ્રમાણુ—ગોળા ૧ થી ૪ અંગ.

સમય—ગતના અથવા જરૂરત પ્રમાણે

અનુપાન—અગ્નિ પાણી

ઉપયોગ—ગાન જુલાય તરીકે આ દવા ફીટકે.

બાળકને પણ આખી ગદાય છે આ ગોળા લેવાયી, જે દુસ્ત માક આવે છે ગોઠી લેવાયી એટલ પેટ માક આવે. આપક માટે એકથી અરધી ગોળા અપાય છે જરૂરમા પ્રથમ પેટ માક કરવા આ ગોળા જુલાય તરીકે આપવાનો વધારે ઈલાજ છે દમેગા જુલાય માટે આ દવા વાપરવી મલાહ ડાગડ નથી

૩૬ ઇચ્છા લેહીરસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પાગે, શુદ્ધ ગધક, ટંકણ, મરી શુદ્ધ એ દેકે અકે તેલો શુદ્ધ તેપાળો ત્રણ તેલો.

રીત—પાગ ગધકની કલ્કણી કરી તેમા ખીજાં વસાણાં મેળવી લીચુના રસમા આગ કલાક ઘુટી વટાણા જેવડી ગોળા બનાવી મુકાવી ગખવી.

પ્રમાણુ—ઐક્યી જે ગોળી

અનુપાન—કંડુ પાણી

સમય—મવાગના ખાલી પેટે અથવા જરૂરત પ્રમાણે

ઉપયોગ—લોહીગિગાડ ખમ, ઉપદંશ, ઉત્તરંગ ગગળ, તાવ અથવા જ્યાં જુલાળની જરૂર જણાય ત્યાં આ ગોળી આપવાથી ત્રણચાર દિવાકમા ઐક ગોળીથી ત્રણ અને જે ગોળીથી છ આગરે જુલાળ લાગી ટ્રેડો સાક થાયછે

સૂચના—જુલાળ હમેશા ખાલી પેટે લેવો અને જુલાળ લીધા પછી વચ્ચે પાણી ન પીવું જ્યારે જુલાળ બધ કચ્ચો હોય ત્યારે ફક્ત ભાત અથવા ખીચડી, ઘી, જાગ ખાવાં ને તેથી પણ કદાચ જુલાળ બધ ન થાયતો સાકરવાળું પાણી પીવાથી જુલાળ તરતજ બધ થઈ જાયછે.

૩૭ આનંદ ભૈરવ રસ.

બનાવટ—શુદ્ધ લિંગળો, શુદ્ધ વજનાગ, શુદ્ધ ગંધક, ટકણુ, શુદ્ધ, મરી, પીપર, ફેડ ચીજ મમ ભાગે લેવી

રીત—પ્રથમ ડીગળા સાથે ગમક મેળવી તેમા ખીજ દવાઓ નાખી ઘુંટી લીજુના રસમા વટાણા જેવડી ગોળી કરવી

પ્રમાણુ—ગોળી ૧ થી ૨

અનુપાન—મધ અથવા સ્વચ્છ પાણી યાતો નાગર વેલતુ પાન

સમય—મવાગ માજ જે વખત-અથવા જરૂરત પ્રમાણે

ઉપયોગ—તાવ, ખાગી, ઝાડા, ગરદી, દમ સગ્રહણી અતિમાર, શળેખમ, ઠક, વગેરેમા વપરાય છે.

૩૮ રામખાણુ રસ.

બનાવટ—શુધ્ધ પાગે તો ૧ શુધ્ધ વજનાગ તો ૧
 લવંગ તો ૧ શુધ્ધ ગવક તો ૧
 મરી તો ૨ જનયકળ તો ૦ ૦ ૦

રીત—પ્રથમ પાગ્ર ગવકની કલગળી કરી તેમા ખીન્ન વમાણા મેળવી ધુટી તેને આયલીના કાતગના ગમ્તી ભાવના આપી ગોળીઓ કરી મુકવી રાખવી

પ્રમાણુ—ચણા જેવડી ૧વી એ ગોળી

અનુપાત—૨૫૪ પાણી

સમય—દિવસમા ત્રણ વખત

ઉપયોગ—મગ્રહણી, આમવાત, મદાગ્નિ, ક્ષ, ડમ. ખામી, પેટના કૃમી, અરૂચી, ઉલટી, વગેરે મટેકે

૩૯ કુંચાદ રસ.

બનાવટ—શુધ્ધ પાગે તો ૧ શુધ્ધ ગધક તો ૪
 તામ્ર ભસ્મ તો ૦ ૦ ૦ લોહ ભસ્મ તો ૦ ૦ ૦

રીત—ઉપગ્રની વસ્તુઓને પરપટ્ટીની પેટે કડાઇમા ગરમ કરી કૃણના પતા પર ટાળી લઈ ખગલમા નાખી ધુટીને લીંબુના ગમ્તી તથા * પચકોલની અકેક ભાવના આપી ત્યાર બાદ તેમા ટંકણખાર ખીડલવણુ, મરી અકેક તોલો મેળવી છેવટ ચણાના ખારની માત ભાવના આપી અકેક વાલની ગોળી બનાવી મુકાવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણુ—ગોળી એ થી ચાર

સમય—જરૂર પ્રમાણે અથવા મવાગ, અપોર, સાંજ

* પચકોલ એટલે પીપર, પીપરિમુળ, ચવક, ચિકાક, શુક

અનુપાન—ગગ અથવા ચ્વચ્છ પાણી

ઉપયોગ—ઉલટી, અભણ્ણ શુળ, ગોળો ચકવો, મળાવગેધ. અગ્નિમાધ, યગ્ગ તેમજ તમામ ઉદ્દ ગેગમા આ દવા સારી વખણાય છે.

૪૦ અગ્નિકુમાર રસ.

બનાવટ—શુધ્ધ પારો ગધક, ટકણ, ક્રોડીની લગ્મ, સાણખાર, પીપર, શંક. દ્રેક તોલો એક એક, શુધ્ધ વચનાગ તો ૩ મળામરી તોલા ૮

રીત—પાગ ગધકની કલ્લજી કરી તેમા ખીજ વસાણા નાખી ખાર કલાક લીણુના રસ માથે ખગલમા ધુટી ગ્તીભારની ગોળી મનાવી સુકવી યાટલીમા ભરી ગખરી

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળી.

અનુપાન—ચ્વચ્છ પાણી

સમય—દર બપે કે ત્રણતણ કલાકે

ઉપયોગ—ક્રોડેગનુ શુળ, ઝાડા, વાયુ અભણ્ણ અગ્નિમાત્ર વગેરે પાચન ક્રિયાના દગ્દે માટે ઉત્તમ છે

૪૧ રવાસકુઠાર રસ.

બનાવટ—પારો, ગંધક, વચનાગ ટકણ, મનશીલ, દ્રેક તોલો એકએક મરી તો ૧૦ પીપર તો ૦૨ શુક તો ૦ ૨

રીત—પાગગધકની કલ્લજી કરી તેમા યાકીના વસાણા મેળવી ધુટી તેમા નાગવેલના પાનતોગ્મ નાખી ત્રણ પુટ આખી સુકવી ચુર્ણ કરી યાટલી ભરી ગખરી.

પ્રમાણ—વાત ૧ મુઘી

અનુપાન—તાગરવલ્લુ પાન અથવા મધ

સમય—સવાર માઝ અથવા જરૂત પ્રમાણે.

ઉપયોગ—ખાસી, શ્વાસ, કક, દમ, હાકણુ, ગરૂ, તાવ, રોગે મટે

૪૨ રત્નગીરી રસ.

બનાવટ—મનશીલ શુધ્ધ, હિગળો શુધ્ધ, લવંગ, જયફળ, મમ ભાગે લઈ ખારીક ચુર્ણ કરી લેવું.

રીત—ઉપના ખારીક ચુર્ણને ખગ્લમા ઘુટી તેને આદુના ગમના એ પુટ આપવા પછી તેની અકેક ગીભારની ગોળી કરી મુઘી ખાટલી ભરી ગખવી,

પ્રમાણ—૧થી ૩ રતીભાર

સમય—તાવ હોય ત્યારે તાવ ઉતારવા માટે.

અનુપાન—ધાણા તોલો ૦૫ લઈ કચરી તેને એક કલાક પાણીમા પલાળી હાથ વડે યોળી તે પાણી તો ૨૫ ગાળી તેની સાથે આપવું અથવા એકલા દુધ માથે અપાય

ઉપયોગ—અણુ ઉતાર તાવ, યાળકોનો તાવ, રોગેમા નિર્ભય પણે અપાય છે. સંતોષકારક કાયદો આપે છે

૪૩ આરોગ્ય વર્ધની

બનાવટ—શુધ્ધ પારો, ગધક, લોહભસ્મ, અખરકભસ્મ, તામ્ર-ભસ્મ, એ દરેક અકેક તોલો

ત્રીફલા ચુર્ણ તો ૧૦,

શુધ્ધ ગુગળ તો ૨૦,

કકુ ચુર્ણ તો ૭૦

ચિત્રક ચુર્ણ તો ૨૦,

શિલાજીત તો ૧૫,

रीत—प्रथमनी पात्र यन्त्रे लघ तेने पात्र गधकती उन्मणी
 डरी नेमा भेगवी त्यात्र यात्र तेमा फरेकना छुटाछुटा युर्गु भेगवी दध
 पडी ग्रीलाउतने पाणीमा रम यनावीने भेगवी त्यात्र पडी तमा
 नेधमे तेदुं लीणडानु रप नापी धुटवु अत्रु त्रणु द्विव लीणडाना
 रसमा धुटी उचानुसार तेनी गोणी यनाववी यानो मुडाची युर्गु डगी
 आटवीमा लगी गणवु

प्रमाणु—जे आनीथी पानवीलात्र

समय—द्विसमा जेथी त्रणु वणन (मत्रा, ज्योत्र अने मात्र)

अनुपान—दुव अथवा ताळु पाणी

उपयोग—उदग्गेग, वृन्तानाव, सोम, लीवडु रर, कुष्ठगेग,
 सोडीणिगाड, मद्गिन, अड्यी वगेरे इरियादो मटाडी चेटने साद्रतथा
 नरम यनावेछे अने सोम, पाडु वगेरे मटाडी शरीरमा ग्नारा
 नेमत्र तेछ लावे छे व्रणुं लाया वणतना लडीनां रग्दो मटाडी शरीरने
 इयन मणु यनावे जेरी आ मात्रा छे

४४ सप्तामृत लोह

पनावट—दुडेगल तो० ५ अडेडांछल तो० ५

आमणा तो० ५ जेडीमध तो० ५

लोह लसम सारी तो० ५

रीत—प्रथमनी यात्र यन्त्रेनु अलग अलग युर्गु लघने तेने
 मारी० वाटी अण्डमा धुंटी उपडे याणी तेमा लोह लसम भेगवी
 धुटी आटवी लगी गणवी

प्रमाणु—यात्र वल याने जे आनीलात्र.

समय—माजना आडवागे अथवा मवाग्ना आडवागे . .

અનુપાન—મધ તો ૦ ૦૦ તથા ઘી તો ૦ ૦૦ લઘ સાથે મેળવી તેમા ઉપરની દવાનું એક પડીકું જે આનીભારતું મેળવી ચાટી ઉપર એવી પ્રમાણે દુધ પીવું.

સુત્રના—આ દવા સીધા પછી છ કલાક પહેલા કંઈપણ ખોગક ન લેવો. કકત દવા ઉપર એવી પ્રમાણે દુધ પીવું.

ઉપયોગ—સંપુર્ણ નેત્રના ગેગ ટુટી નજર, આખની આખ વગેરે મટાડી મગજને વુઠી આપે છે. માથાનુ દરદ, ધાતુની ક્ષીણતા વીર્યાશ્રાવ. નબળાઇ, ચકતકોષ, વગેરે મટાડીને ગ્માયન ગુણુ અતાવે છે માત્ર લાખો વખત સુધી આ દવા લેવી જોઈએ, સંપુર્ણ કાયદા મટે છ મામ દવા લેવી જોઈએ.

પથ્ય—આ દવા ચાલતી હોય તે દરમ્યાન સાત્વિક ખોરાક લેવો મગ્યું, તેલ, ખટાશ, ખજાંતી મીઠાઇ, અથાણું, વાસીઅન્ન, વગેરેનો ત્યાગ કરી આપવો, અશુભું થવા ન દેવું.

૪૫ પંચામૃત પર્પટી.

ખનાવટ—પારદ, તો ૦ ૪

તામ્ર ભસ્મ, તો ૦ ૦૦

તથા ગંધક તો ૦ ૮

લોહ ભસ્મ, તો ૦ ૨

અબ્રક ભસ્મ, તો ૦ ૧

રીત—પ્રથમ પારદ ગંધકની કલ્પણી ખનાવી તેમા ખીણ ભસ્મો મેળવી ઘુટી લોટાની કડાઇમા અગ્નિ ઉપર ગરમ કરી ઉપર નીચે છાણુ ગાયનું મુટ્ટી તેમા વચ્ચે જે કેળના પાનગ ગોડની એક પાતંગ પર ટાળી દઈ ઉપર ખીણુ પાનક તથા છાણુ ઢાકી લઘ પછી કાઢી લઘ ઘુટી આટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણુ—કથી ૬ ગ્તીભાગ જે વખત

અનુપાન—કઠાછાલ, પીપરના ચુર્ણ માથે મધમા ચાટવી

ઉપયોગ—ઝાંઝા, હરસ, મનગિન, સંગ્રહણી, મગડો, ક્ષય, પાક, અન્નપિત, સ્ત્રીગોના દર્દો વગેરેમા કીક કાયદો આપે છે. પેટના ગુના દરદે માટે ઉત્તમ છે

પથ્ય—મીઠી તાજી જાસ તથા ગતા ચોખાના ખોગક પર રહી આ દવા વાપરવાથી અનેક દર્દીઓ મારગ થયા છે

સૂચના—અનુકુળ મત્તેગ હોયતો દુધ તેમજ ખીન્ને ખોગક પણ આપી શકાય છે

૪૬ સુવર્ણ પર્પટી.

ખનાવટ—પાગ્દ શુધ્ધ તો ૪ ગધદ તો ૪

મેળવી છુટી તેમા ચોનાનો વગ્ન તો ૦ ૦

મેળવી કન્નજી ખનાવી લેની.

રીત—એક લોઢાની કઠાઈમા પ્રથમ જગ વ્રી લગાવી તેમા ઉપરની કન્નજી નાખી ધીમે તાપે ગરમ કરવી તે રસ જેવુ થાય ત્યાં ગાયના જાણુ ઉપરે કળનુ પાન અગ્નિ મુકી તેના ઉપરે પર્પટી ઠાળી ઉપર ખીણુ પાન મુકી તે ઉપર જાણુ વડે ઢાકી દેવુ આ પ્રમાણે કર્યા પછી થોડીવાગમા તે એ પાન વચ્ચે ખમેલો દુકડો લઈ ખગલમા નાખી તેને છુટી તે ઉપરે બળદાણુ તથા ગનાવરીની જુદીજુદી અકક ભાવના આપી મુકાવી ચાટવી ભરી ગખી

પ્રમાણ—શાચી ત્રણ ગ્તીભાગ, દિવસમા એ વખત

અનુપાન—માખણુ કે મધ માથે ચાટી જની.

ઉપયોગ—તમામ જ્વતની અગ્રહણી, ઝાંઝા, મગડા, ક્ષય, ખામી, હરસ, તપ્પાદ વગેરે મટે તેમજ શરીરને દૃઢ અને નિચેગી બનાવે

૪૭ અષ્ટામૃત પર્પટી.

ખનાવટ—પારદ તો ૧૦ ગંધક તો ૨૦
 સુવર્ણ ભસ્મ તો ૧ શૈબ્ય ભસ્મ તો ૩
 મોતીની ભસ્મ તો ૧ પ્રવાળ ભસ્મ તો ૨૧
 તામ્ર ભસ્મ તો ૩ અબ્રિહ ભસ્મ તો ૨૧

રીત—પ્રથમ પાદ ગંધકની કલ્પણી કરી તેમા ખીજ ચીન્ને ધુંટી પર્પટીની રીતે (સુવર્ણ પર્પટીમાખતાવ્યા મુજબ) ઢાળીને તેયાર કરી બાટલીમા ભરી ગખવી

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગ્તીભાગ, દિવસમા ૨ વખત
 અનુપાન—મધ માથે ચાટી જવી.

ઉપયોગ—સગ્રહણી, મંદાગ્નિ ઝાડા, મગડા, હરસ, વગેરેમા વાપરવાથી તત્કાળ ફાયદો આપેછે.

૪૮ શિલાજીત પ્રયોગ.

ખનાવટ—શિલાજીત તો ૨ ચદ્રોદય, લોહભસ્મ બગભસ્મ
 અબ્રિહભસ્મ, સુવર્ણમાક્ષિકભસ્મ, નાગભસ્મ, હરડે, આમળા મોચરસ,
 ઝે દરેક તેલો એકએક લેવા

રીત—છેલ્લા ત્રણ વસાણાંનું ચૂર્ણ કપડછાણ લઈ જુદું ગખવું. અને માત્રાઓ સર્વ એક ખરલમા ધુંટી તેમા તે ચૂર્ણ મેળવી દેવું, પછી બગબર ધુટાઇ જાય ત્યાગે શિલાજીતને દૂધમા ઓગાળી તેની સાથે ઉપગુ ચૂર્ણ ખરલમા ધુટી ચણા જેવડી ગોળી વાળી છાગે સુકાવી બાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણ—૨ગોળી એક વખતમા, તેવા સવાગ માજ એ વખત.

અનુપાન—તાબું ઘી અથવા માખણ માથે ગોળાનો ભુકા કરી ચાટી ઉપર દુધ પીવું.

ઉપયોગ—મગજની નળજાઇ, માથાનો દુખાવો, અકાળે કંધાવસ્થા આવવી ધાતુ ક્ષીણતા, નળજાઇ શીકાશ વગેરે મટાડી ત્રિધાતુષ્ય બનાવે છે. રસાયન ગુણુ લાવવા માટે લાભો વખત મેવવાની ૪૩૨ છે

પથ્ય—સાદો અને પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો. ગરમ તેમજ ખાટા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો, એક વર્ષ પથ્ય ગમ્भी મેવન કરનાર નવયુવાન જેવો થાય

૪૯ ચંદ્રોદય=મકર દેવળ.

બનાવટ—મોનાનો વરખ તો ૧ શુદ્ધ પાસે તો ૮
શુદ્ધ ગધક તોલા ૪૮

રીત—પાગ સાથે મોનાના વરખ છુટી તેમા ગધક નાખી કંજીણી તૈયાર કરી તેને રાતા કપાશના પુલના રસમા એક દિવસ ત્રુટી સુકાવી તૈયાર કરી માત વખત કપડ માટી ડરેલી અગન શીશીમા ભરી વાલુકા યત્રમા મુકી એક ચુલા પર ચડાવી નીચે ધીમેથી તાપ શરૂ કરવો, પછી અગ્નિ વધારતા જઈ મદ અને મધ્ય પછી તિવ્ર અગ્નિથી ત્રણ રાત્ર તે ત્રણ દિવસ અગ્નિ આપી તયાર કરવો. ઠડુ થયે ઉતાગી શીશીને ખોલી તેને મંભાળથી ફેડી લઈ તેના ગળામા જમી ગયેલો ગતા વર્ણનો સિદ્ધ સગખો ચોટલો પદાર્થ મંભાળથી ઉખેડી લઈ બાટલીમા લઈ રાખવો

પ્રમાણુ—૦ાથી એક ગ્તીભાગ

અનુપાન—નવકળ, જવત્રી, ભીમસેનીકપુર, લવંગ, મરી, પીપર, કસ્તુરી એ મર્વનું કુટું ચુર્ણ વાલ ૧થી ૨ લખને માથે મેળવી તેને મધમા મેળવી ચાટી ઉપર કટેલું દુધ પીવું.

ઉપયોગ—ઘાતુની નબળાઇ, અશક્ત ક્ષય, મંદાગ્નિ, છર્ણુ જ્વર, મત્તક શુભ, કોષપણ પ્રકારની નબળાઇ મટાડી શરીરમાં શક્તિ લાવે અને નપુંશકપણ મટાડી નબોમાં કૌવન લાવે છે.

પથ્ય—ગરમ, ખાટા, અને રૂક્ષ પદાર્થો નખાવા, પરંતુ સાગે ઘી વાળો અને પૌષ્ટિક ખોરાક પર્યે નેટલા પ્રમાણમાં જગત્ત ખાંત દૂધ, ઘી ધારે વપરાય તેમ કરવું જોઇએ.

૫૦ લોહ પર્પટી.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારદ તો ૦ ૫ શુદ્ધ ગવડ તો ૦ ૫
જાણુના રસમાં તૈયાર કરેલી લોહ ભરમ તો ૦ ૫

રીત—પ્રથમ પારદ ગધકની કલ્પણી કરી પછી તેમાં લોહ ભરમ મેળવી, પર્પટીની રીત પ્રમાણે ઢાળી તૈયાર કરી ઘુંટી ખાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૪ રતીભાર દિવસમાં એ વખત.

અનુપાન—કુટખવલેહ અથવા મધ માથે લેવી.

ઉપયોગ—પાકુ, ઝાડો, મરડો, નબળાઇ, મગ્ગહણી, અછર્ણુ શીકાશ, ગુલ્મ, ખગ્લ, મદાગ્નિ વગેરેમાં વપરાય છે

પથ્ય—ગેગાનુસાર ખોરાક લેવો.

૫૧ રસ પર્પટી.

ખનાવટ—શુદ્ધ પાગે તો ૦ ગા શુદ્ધ ગધક તો ૦ રાા
એ એની કલ્પણી કરી લેવી.

રીત—લોહાની કડાઇમાં નાંખી ધીમે તાપે ઓગળી જાય ત્યાં નીચે ઢાણુ પાથરી ઉપર કેળતુ પાન સુકી તેપર ઢાળી દેવું.

અને તેના પર તન્નજ ખીલુ કેળનુ પાન ઢાકી ઉપર જાણુ નાખી દેવુ. જગ વાગ પછી કાઠી લઈ વાટી ખાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણુ—૩થી ૬ ગ્તીભાગ એ વખત દિવસમા લેવી

અનુપાન—મધ અને પીપર સાથે ચાટી જવું

ઉપયોગ—મગ્ગલ્લી, હરસ, અતિસાર, શુળ કમળો, પાડુ ગુસ્મ, યગ્ગ, જલોદર, ભસ્મક ગેગ, મોખ, કુષ્ટગેગ, અગ્નિપિત, મંદાગ્નિ, વગેરે વ્યાનિચોતે મટાડે છે.

પથ્ય—ગેગાનુમાર યોગ્ય હલકે ખોરાક લેવો.

પર સુવાર્ણ ખંડ.

ખનાવટ—ગુધ્ધ પાંગે તો ૫

શુધ્ધ ક્લષ્ઠ તો ૫.

નવમાર તો ૫,

શુધ્ધ ગધક તોલા ૫,

રીત—પ્રથમ ગુધ્ધ ક્લષ્ઠને એક લોઢાના વામણુમા ગાળી પાંગે નાખી ચક્રી બનાવી લેવી. પછી તેને ખગ્ગલમા નાખી ઘુટી તેમા ગધક નાખી કલ્ગળી બનાવી પછી તેમા નવસાર મેળવી ઘુટી માન કપડ માટી કહેલી એક મોટી શીશીમાભરી તે શીશીને વાલુક પત્રમા મુકી ત્રણ પહોગ અગ્નિ આપવો અને શીશીમા વાગવાગ લોઢાની શળી કેગ્ગના જવુ કે જેથી શીશીનુ મો બધ ન થાય અને ઘુમાડો નીકળતો ગહે જ્યારે ગવક બળી રહે અને ઘુમાડો નીકળતો બંધ થાય ત્યારે શીશીને ઘુચ મારી જરા તીવ્ર અગ્નિ આપી થોડીવાગ પછી ઉતારી લેવું. અને ઠડુ થાય ત્યારે તેને કાઠી સંભાળથી શીશીને કોડી અંદર તળીઆમાં ગહેલી સોનાના રગ જેવી સુવાળી ભસ્મ લઈ લેવી અને તેને એક કાચની ખગ્ગલીમા ભરી ગખવી. એને કેટલાક વેદી સુવર્ણરાજમૃગાંક ના નામથી ઓળખે છે

પ્રમાણુ—૨થી ૪ ગ્તીભાર દિવસમાં બે વખત
 અનુપાન—માખણ, મલાઇ કે મધ સાથે ચટ્ટી જવું
 ઉપયોગ—ક્ષય, પ્રમેહ, વીર્યાશ્રાવ, ખાસી, વગેરે મટાડે છે.
 ખામ કરી પ્રમેહ માટે કીક વખણાય છે

૫૩ આરોગ્ય વર્ધની નં ૧.

બનાવટ—પાગે તો ૧	ગધડ તો ૧
લોહ ભસ્મ તો ૧	અબ્રક ભસ્મ તો ૧
તામ્ર ભસ્મ, તો ૧	હરડેછાલ તો ૨
પહેડછાલ તો ૨	આમળા તો ૨
શિલાશ્ચત તો ૩	ગુગળ તો ૪
ચિત્રકછાલ તો ૪	કકુ તો ૨૨

રીત—પ્રથમ પારદ ગંધકની કલ્પણી પનાવી તેમા ખીંચ
 ભસ્મે મેળવી બાકીની પાચ વસ્તુઓનુ ચુર્ણુ તેમા મેળવી દધ
 ગુગળનો જુદો પાક કરી તેમા શિલાશ્ચત મેળવી ચુર્ણુ નાખી ઘુટ્ટી
 લેવુ અને તેને લીબણના પાનના ગ્રસમા ત્રણ દિવસ બગવર ઘુટ્ટી
 મુકવી મારલી ભરી રાખવી

પ્રમાણુ—૨થી ૪ વાલ દિવસમા બે વખત કે ત્રણ વખત.
 અનુપાન—દુધ અથવા પાણી.
 ઉપયોગ—સોજા, લીવર, યરક, ઉદરરોગ, કમ્બુઆત
 જ્વર, છર્ણુજ્વર. પાકુરોગ, મંદાગ્નિ, કુષ્ટરોગ, લોહીબિગાડ.
 પિત્તનો વધારો, સર્વાંગસોથ, મેહરોગ, રુતુની અટકાયત વગેરે મટાડી
 શરીર હલકું તથા તેજસ્વી બનાવે છે.

સુચના—આ દવા ચાલે ત્યારે બનતા મુધી માત્ર દુધ અથવા
 દુધ ભાતનો ખોરાક લેવાથી દવા તરત સારી અચર કંઈ છે જુના
 ગેગો મટાડવા દવા લાભો વખત લેવાની જરૂર છે

૫૪ કુમાર કલ્યાણ રસ.

ખનાવટ—રમ્ભિ દર મોતીભસ્મ, સુવર્ણભસ્મ, અબ્રકભસ્મ, કોટભસ્મ, સુવર્ણમાક્ષિત્ભસ્મ, સમ ભાગે લઇ કુવાગ્ના ગ્મમા મર્દન કરી મગની દાળ જેવડી ગોળા કરી સુકવી યાદલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૨ ગોળા નાના યાજકાની અવસ્થા પ્રમાણે આપવી

અનુપાન—માકરવાણું દૂધ અથવા ધાવણુ માથે

ઉપયોગ—તાવ, આમ, ખામી, ઉલટી, યાલરોપ, યાલગ્રહ રોગ, ધાવણુ ન ધાવવુ, ઝાડા ક્રમળો, ઉત્તરોગ, મદાગ્નિ, નયળાઇ, વગેરે રોગો મટાડી શરીરને પુષ્ટિ આપે છે.

સુચના—દરેક રોગમા આ દવા માથે ક્રાઇપણુ માદી અકેક દવા અનુપાનમા આપવાથી વધારે અનુકુળ થઇ પડે છે અને તગ્નજ કાયદો આપે છે

૫૫ ગર્ભયાણ રસ.

ખનાવટ—શુક તો ૧	મરી તો ૧
તજ તો ૧	તમાલપત્ર તો ૧
એલચી તો ૧	ધાણુ તો ૧
ગાદછક તો ૧	ચવક તો ૧
દ્રાક્ષ તો ૧	દેવદાર તો ૧
નાગ ભસ્મ તો ૧	ખગ ભસ્મ તો ૧
શુધ્ધ દિંગળો તો ૦૧	લોહ ભસ્મ તો ૦૧

રીત—મર્વ ઔષધોનુ ચૂર્ણ લઈ તેમા ભસ્મો મેળવી ખગ્નમા ઘુટી તેને શ્વેત ગરણીના ગમથી માત ભાવના આપવી. વદાણા પ્રમાણે ગોળી બનાવી મુકરી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧થી ૨ ગોળી દિવસમા બે વખત.

અનુપાન—કાળી દરાખને પાણીમા પવણી તેનો મ્વગ્મ કાઠી તે તોલા ૨ તથા ઉપરની દવાની માત્રા સાથે લઈ ઉતારી જવી.

ઉપયોગ—ગર્ભિણી સ્ત્રીના તમામ દગ્ધેમા વપગય છે તે સિવાય ગર્ભ રહ્યા પછી તે પ્રસુતિ થવા મુધી નવ માસ આ દવા અપાય છે. તેથી ગર્ભશ્રાવ થવાની ધારતી ગહેતી નથી, અને ગર્ભશ્રાવની ટેવ હોયતો તે મટી જઈ યાજડ તંદુરસ્ત અવતરે છે. અને ગર્ભિણી સ્ત્રીની શકિત કાયમ રખે છે

મુચ્ચના—ગર્ભિણીની ગમે તે વ્યાધિમા યોગ્ય અનુપાન સાથે ગેગ પ્રમાણે સાદા ઓસડીયાનો કાર્બ પણ ક્વાથ બનાવી તે માથે આપવાથી તગ્તમા સાગે કાયદો આપે છે

૫૬ રસભાસ્વાન.

બનાવટ—શુદ્ધ પારો તો ૨ ગુધ્ધ ગધક તો ૨
લોહ ભસ્મ તો ૧૧ અખ્રક ભસ્મ તો ૧
રસ મિદુરનો તો ૦૧ તામ્ર ભસ્મ તો ૦૧

કકુ, નાગકેસર, એલચી, કેસર, ચણકબાગ, જીરૂ બલદાણા, ગતાવરી, મોચગસ, બાવળનો શુદ્ધ, એ દરેક બંને તોલા લઈ ચૂર્ણ કરી પ્રથમ પારદ ગધકની કલજળી બનાવી તેમા ખીજ ભસ્મો મેળવી પછી ચૂર્ણ મેળવી દેવુ અને તેને ખગલેમા ઘુટી તેને દરરોજ આમળાના રસની અકેકભાવના આપતા તેવી સાત ભાવના આપી સુકવી બંને રતીભારની ગોળી બનાવી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—અખે ગોળી સવાર સાજ ખે વખત લેવી.

અનુપાન—મધ કે શ્રીમા ચાટી ઉપર દુધ પીવું

ઉપયોગ—પ્રમેહ, મધુ પ્રમેહ, શુક્રશ્રાવ, સ્વપ્નશ્રાવ, પેશાબમા દાહ થવો, મૂત્ર ક્રૂચ, ગ્મી આવવી, ગુરુદાના દરદ, અમ્લપિત, છાતીના દર્દ મગજનું ખાલીપણું, ચક્ર આવવા, નળગાઇ વગેરે મટી દીર્ઘાયુષ્ય થાય છે.

પથ્ય—અન્નગની મીઠાઈ, ખાટા, અને બહુ ગરમ કે તીખા પદાર્થોનું મેવન દવા ચાલુ હોય ત્યારે ન કરવું

૫૭ શીતભંજ રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગંધક, તામ્રભસ્મ, શુદ્ધ વજનાગ, શુક, મરી, પીપર, ટકણુખાર, એ સર્વે સમભાગે લેવાં,

રીત—કલ્લણી ખનાવી ધીજી દવાઓનું ચુર્ણુ તથા ભસ્મે તેમા મેળવી મારી પેઠે ઘુંટી તેને ચિત્રકના રમના કે ઉડાળાના ત્રણ પુટ આપવા અને ઘુટતા જવું. પછી આદુના રમના માત્ર પુટ આપવા અને ઘુટતા જવું. પછી નાગવેલના પાનના રસના ત્રણ પુટ આપવા અને ઘુંટતા જવું છેવટે ગોળી વાળવા જેવું થતા સંભાળથી મગના દાણા જેવડી ગોળી વાળી સુકવી યાટલીમા ભરી ગખવી

પ્રમાણ—૧ થીર ગોળી, જરૂર જણાય ત્યારે દ્વિવસમા ત્રણ વખત.

અનુપાન—આદુનો રસ અથવા શુંકનું પાણી લઈ તેમા ગોળી ધમીને પાવી

ઉપયોગ—કફલવર, હાક, શીતતા, (શીતાગ) ત્રિદોષલવર. કફવાતલવર, શ્વાસ, અણુઉતાગતાવ વગેરેમા અકસીર છે જ્યારે નાવ ઉતરી શરીર ઠંડુ તથા બેશુદ્ધિ જેવું થઈ જાય છે ત્યારે આ

દવાની એક માત્રા આપતા તરતજ ગરમાવા આવી દુર્દી શુદ્ધીમા આવી જાય છે વિલાયતિ ધન્વજસન જેવું આ દવા કામ આપી ચમત્કાર બતાવે છે પેટનું ચડવું, વાયુ, પેટના દુખાવાં વગેરેને પણ મટાડી આપે છે. ગુણુમા ગરમ છે માટે મલાળથી વાપરવા મુચના છે

૫૮ મૃત્યુંજય રસ.

બનાવટ—મરી, પીપર, ટકણખાગ, શુદ્ધ ગધક, શુદ્ધ વછનાગ, એ દરેક એકેક તેલો તથા લીલુના રમમા શોષેલો હિંગળો તેાં બે લઘ સાથે ઘુટી તેને આદુના રમમા તથા લીલુના રસમા બુદ્ધ બુદ્ધ વાટી ભાવના આપી ગોળી વાળવા જેવું થતા મગ જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી ખાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણુ—૨થી ૪ ગોળી દિવમમા ત્રણ વખત

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી સાથે અથવા મધ સાથે તુળશીતા પાનના રસ સાથે, ખડસલીઆના સ્વરમ સાથે કે આદુના રસ સાથે દોષ જોઇ યોગ્ય અનુપાનમા આપવો.

ઉપયોગ—તવીન જવર, ટાઠીઓ તાવ મલેરીયા તાવ વિષમ જવર, અણુહિતા તાવ, વાત જવર, જીર્ણ જવર, ત્રિદોષ, ન્યુમોનીઆ, અતિસાર, ક્રમીજવર, વગેરેમા ઉત્તમ કામ આપે છે

સુચના—બરલ મોટી થઇ હોય તેને, ગર્ભણી સ્ત્રીને, નાના બાળકને, અતિદુર્બળ રોગીને, હેડકી, શ્વામવાળા ફરદીને આ દવા ન આપવી જોઇએ. અથવા બહુજ મલાળથી સુક્ષ્મ માત્રા આપવી જોઇએ

૫૯ હેમગર્ભ પોટલી રસ.

બનાવટ—તામ્ર ભસ્મ તો ૧ શુદ્ધ પાગે તો ૧

શુદ્ધ ગંધક તો ૧ સુવર્ણનાવર્ક અથવા ભસ્મ તો ૦ ૦૧

લોહ ભસ્મ તો ૦ ૦૧ ગ્મ સિંદૂરનો તો ૦૧

ચાદીની ભસ્મ તો ૦ ૦૧

રીત—પ્રથમ એ ચીજોને ખગલમા નાખી ઘુટી ઘેટીના દુધમા મારી રીતે મર્દન કરી ત્રણ પુટ આપવા, અને પછી તેની યોગ્ય માત્રામા મોગડી બનાવી મુકવી ગખી બગબર સુકાઇ નય ત્યારે તેના પર નવુ સાડાં ડપડુ બાધી દોગથી મજબુત બાધી એક માટીના વાસણમા લાકડીઓ ગંધક નાખી દીવાના તાપ ઉપર ગરમ કરી તેમા એ પોટલી હુમે તેવી રીતે અગ્નિ કલાક તાપ આપી બહાર કાઢી લઇ તગ્તજ ડપડુ બુદ્ધ કરી અદ્યથી ગોળી કાઢી લેવી અને મરેજ ગરમ પાણીથી ઘોષ માક કરી ગખી મુકવી આ ગોળી એટલીનો સખત થઇ જગે કે હથોડી માગતા પણ તગ્ત તુટગે નહિ

ઉપયોગ—ત્રિદોષ, મુર્છા, ખેલાન, શીતાગ, ન્યુમોનીઆ, નમળાઈ, શ્વામ, કક, શરદી, તાવ, દમ, વગેરેમા આ માત્રા જરા પાણી માથે ઘસીને આપવાથી તત્કાળ ચમત્કારીક રીતે કાયદો પતાવે છે

પ્રમાણ—આશરે એક તલભાગ દવાનો ઘસાગે એક વખત આપવા. જરૂર જણાયતો બે બે કલાક પછી ફરી પણ અપાય.

૬૦ કુમ્ભીમુદ્ગર રસ.

બનાવટ—શુદ્ધ પાગદ તો ૧ શુદ્ધ ગંધક તો ૮

અબ્મોદ તો ૦૩ વાવડીંગ તો ૪

કેર કાયના તો ૦૫ ખાખગના ખીજ તો ૬

એ સર્વને ખાડી પારદ ગંધકની કલજળી બનાવી બાટલી ભરી ગખી

અનુપાન—મેથના ઉકાળા માથે અથવા પાણી માથે.

પ્રમાણ—૩થી ૬ ગોળી દિવસમા ત્રણ વખત લેવી. ત્રણ દિવસ દવા લેવાની ખામ જરૂર છે

ઉપયોગ—પેટના ક્રમી તેમજ ક્રમીને લીધે થતા ખીજા વિકાંગે મટાડી જલ્દગ્નિ પ્રદિપ્ત બનાવે છે ત્રણ દિવસ પગપગ લેવાથી પેટના ક્રમીયા નીચળી જાય છે

૦ ૬૧ સ્વાદિષ્ટ પાચનવટી.

ખનાવટ—લીલુનેઃ ક્ષાર (સામટ્રીક એમીડ) તો ૦ ૪

શુક્ર તો ૦ ૪ મગી તો ૦ ૮

પીપર તો ૦ ૪ મિંધાલુણ તો ૦ ૪

હીંગ શુદ્ધ તો ૦ ૪ ઝાળી દગખ તો ૦ ૮૦

રીત—ફેક વસ્તુનું જુદું જુદું ચુર્ણુ લઈ ખરલમા ગટ્ટીને એક ખાણુ જુદું ગખવું. કાલી દરાખના ખીજા કાઠી નાખી તેને એક સારી પથરની ખગલમા ઘુંટી લોદા જેવું ધાય કે તેમા ઉપરનું ચુર્ણુ મેળવતા જવું. અરાખર મળી જાય ત્યારે તે છ કલાક મુકી દેવું જરા કંડણ જણાય ત્યારે ગોળીઓ ભેદએ તે પ્રમાણની ખનાવી મુકવી લેવી. અને તે ગોળીઓ મુકવવા માટે ચીનીનું વાસણ લેવું કાગણુકે આ દવા ચ્યાન્મા ખાટી છે તેથી ખીજા ધાતુ પાત્રમા ગખવાથી ખગડી જાય છે.

પ્રમાણ—ચણા જેવડી રથી ૪ ગોળી દિવસમા એથી ત્રણ વખત

અનુપાન—સ્વાદિષ્ટ હોવાથી જરૂર પડતી નથી છતાં પાણી લેવું હોયતો લઘુ શકાય

સમય—જમ્યા પહેલા ટ્રેવળ અગ્રધો કલાક આગળ કે પાછળ
અથવા દિવસમાં ત્રણ વખત

ઉપયોગ—વાયુ, મેળ, અચ્ચી, મંદાગ્નિ, ક્ષયજ્વરાત ભુખ ન
લાગવી, ખાટા એડકાર આવવા, અમ્લપિત વગેરે પાચન ક્રિયાને
મટે સારી અને ગાંધિષ્ટ દવા છે

૬૨ છર્દિરિપુ.

ખનાવટ—કપુર કાચડી તો ૧૦ નેષઝે તેટલુ પાણી.

રીત—પ્રથમ કપુર કાચડીનુ ચુર્ણ પારીક લઈ તેને ખગલમા
નાખી પાણી સાથે જગજગ ધુંટી ચણા જેવડી ગોળી બનાવી છાંયે
તડકે મુકવી લઈ બાટલીમાં ભરી રાખવી

પ્રમાણ—મોટા માણસને ૩થી ૬ ગોળી બાળકને ૧થી બે ગોળી

અનુપાન—ગ્વગ્જ પાણી તોલા બે લઈ દવા મેળવી તૈયાર
રી લેવી.

સમય—જરૂર જણાય ત્યારે અથવા બળે સ્વાદે

ઉપયોગ—ગમે તે કાગણુથી આવતી ઉલટી, ખાલી ઉબકા,
વાસની મેળ, બાળકને આવતી વાયુની ઉલટી વગેરેમા વપરાય.

૬૩ હેડકી નાશક પ્રયોગ.

ખનાવટ—શખભમ્મ તો ૨ કાકડાળીંગનુ ચુર્ણ તો ૪

રીત—બન્ને દવાઓને એક કલાક ખગલમા ધુંટી રાખવી

પ્રમાણ—૬થી ૧૨ ગ્તીલાગ મુઠી

અનુપાન—મધ સાથે ચાટી ઉપગ ચહા કે નવમેકુ પાણી પીવું

સમય—દર એક કે બે કલાકે અથવા હેડકી આવે ત્યાં

ઉપયોગ—હેડકી માટે અક્મીર છે વધુમા વધુ છ પડીત
લેવાથી હેડકી તદ્દન મધ પડી આગમ થાય છે

૬૪ વિપમજ્વર નાશક ગુટીકા.

ખનાવટ—એળીઓ તો તોસો ૧ અતિવિપ તો. ૧ ક્રીડામારી
તો. ૧ કાકચનામીજ તો ૧ મરી તો ૧ શખલમ્મ તો, ૧

રીત—દરેક દવાઓનું બારીક ચૂર્ણ લઈ તેને ખગનમા નાખી
તેમા તુલમીપત્રનો ગ્રમ કાઢીને તે નાખી ખગળર ધુટી વટાણા જેવડી
ગોળી બનાવી તેને તડકે ખગળર સુન્વી બાટલી ભરી લેવી

પ્રમાણ—રથી ૪ ગોળી દિવસમા ચાગ વખત

સમય—દર ત્રણ ત્રણ કલાકે અથવા જરૂર પ્રમાણે

અનુપાન—કંડુ પાણી કે ચહા માથે.

ઉપયોગ—ભુનો તાવ, વિપમજ્વર, જ્વર, ટાઠીઓ તાવ,
નવીન જ્વર વીગેરેમા સારો કાયદો આપે છે

૬૫ શિલાજીતની ગોળી.

ખનાવટ—ગુદ્ધ શિલાજીત તો. ૫, રસ સિદુર તો. ૩, કેશર
તો. ૧, લોહભરમ તો. ૨, અશીણુ તો ૧, સોનાના વર્ષ તો ૧,
કસ્તુરી તો ૧, બપક્રળ તો ૧૧, બવત્રી તો. ૧૧, લવંગ તો ૧૧,
ખીપર તો. ૧૧, અકલક્રમે તો. ૧૧, તજ તો. ૧૧, શુદ્ધ ભાગ તો.
૩, જેડીમધ તો. ૩.

રીત—ઉપગ્ની સર્વે દવાઓ અલગ અલગ વાટેલી લઈ તેમાથી પ્રથમ ગ્સમિંદુગ્ને ખગલમા ખગખર વાટી તેમા ખીલ સર્વ દવાઓ તથા સોનાના વર્ષ મેળવી આદુના ગ્મતો એક પુટ નાગરવેલના પાનનો ગ્સતો એક પુટ, ત્રીકટુના કવાથનો એક પુટ, ત્રીકલાના કવાથનો એક પુટ, આપી ખગખર ખગલમા ધુટી ગ્તીભારની ગોળા કરી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી.

ઉપયોગ—ખાગી, ક્ષય, સગ્રહણી, શ્વાસ, વાયુ, સરદી, મુઝારો, અગત્તિ, વિચ્છેદ, નસોની શીથીલતા, કમગ અને હાથનો દુખાવો, ધાતુની નબળાઈ વગેરેમા વપગય

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળા દિવસમા એ વખત.

અનુપાન—મધ-ધી કે દુધ માથે,

પથ્ય—માધાગણ પગેલ પાળવી. પાંચિક ખોરાક પચે તે પ્રમાણે લેવું.

૬૬ જુના તાવની ગોળી.

ખનાવટ—અતિવિપ તો ૪ કહુ તો ૨
કનીનાઇન તો ૧ એન્ડ્રીકેશીન તો ૧
સીન્કોના તો ૨

રીત—દરેક વસ્તુનુ સુર્ણુ લઈ ખગલમા ધુટી મધ માથે વટાણા બેવડી ગોળા બનાવી લેવી અને તેને ખાટલીમા ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨ ગોળા એક વખત માટે દિવસમા ૯થી વધુ ન લેવી.

સમય—સવાર, મપોર સાજ અથવા જડગત પ્રમાણે

અનુપાન—પાણી અથવા અહા સાથે

ઉપયોગ—જુના અને વાળી મુદ્દના હડીલા તાવ માટે તેમજ તાવ, માથાનો દુખાવો મલેરીયા જ્વર વગેરે માટે ફીક ઉપયોગી છે

૬૭ મરડાની ગોળી.

ખનાવટ—અશીણ તો ૧ કેશર તો ૧
જયફળ તો ૧ જવત્રી તો ૧

રીત—સર્વ વસ્તુઓનું ચુર્ણ લઈ અશીણનો કસુખો જુદો ખનાવી તેમા ઉમરડા (ગુલર) નું દુધ નાખી ઘુટીને મરી જેવડી ગોળી ખનાવી મુકાવી લેવી

પ્રમાણ—એક ગોળી થીએ ગોળી.

સમય—દિવસમા ત્રણ વખત

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી

ઉપયોગ—પરવાળો, આમવાળો ઝાંડો, મગડો, ચુક, મટે કે મગડા માટે અકમીર છે તથા તેને ત્રણ દિવસમા મટાડી આગમ આપે છે

૬૮ વાયુનાશક પૌષ્ટિક ગોળી.

ખનાવટ—શુધ્ધ કુચલા તો ૪૦ જયફળ તો ૪
જવત્રી તો ૪ લવગ તો ૮
અકલકરો તો ૧૬ મરી તો ૮
કેશર તો ૪

રીત—દરેક વસ્તુનું ચુર્ણ લઈ ખગલમા ઘુટી ચાળી તેચાક કંબુ પછી તેમા લવગ તો ૧૦ મરી તો ૧૦ તેને પાણી તોલા

૨૨૦મા ઉદાળી ૮૦ તોલા આછી ગે ન્યાં ને ગાળીને પાણી વડે ઉગ્ગના ચૂર્ણને ખરલમા ઘુટવુ. એ મર્વ તમામ કાદો પાયા પછી તેની મગી જેવડી ગોળી બનાવવી. એ ગોળી ચુટાવી પાટલીમા ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૩ ગોળી દિવસમા બેથી ત્રણ વખત

સમય—અગ્ગના બપોગના તેમજ રાતના અથવા જમ્યા પછી

અનુપાન—જમ્યા પછી લેવી હોયતો પાણી માથે તેમજ જમ્યા પહેલાં અવાં ૩ ગને લેવી હોયતો દૂધ સાથે લેવી જોઈએ

ઉપયોગ—કળ્મશ્ચાત, મદાગ્નિ, જ્ઞાનતુઓની તથા ધાતુની નળજાઈ, વાયુ, કળનર, ગુસ્તી, વીર્યશ્રાવ, અકચી, અકળ્મ વગેરે મટાડી મૃખ લગાડી નકિત લાવ છે કળ્મશ્ચાત મટાડી કાઢો માક લાવ છે

૬૯ સ્ત્રીગદાંતક વટી.

બનાવટ—એર્લઓ તો ૪ હીગબોળ તો ૪

હીગકસી શુધ્ધ તો ૨ ટકણખાગ તો ૨

તજ તો ૪ શુક તો ૨

કવીનાબન તો ૨

રીત—સર્વ દવાઓનુ બાગીક ચૂર્ણ લઈ પ્રથમ ખરલમા ઘુટી તેમા થોડુ જોઈતા પ્રમાણમા સ્ત્રીગદાંત મેળવી ચણા જેવડી ગોળી વાળી તેને સુકવવા માટે તેના પર મેગનેસીઆ કાર્બો નો ભુકા છાટી એકે પાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણ—બે ગોળી

સમય—સવાર, બપોર, માજ, અથવા જરૂર જણાય ત્યારે

પ્રમાણુ—૧ થી ૨ ગોળી વચ્ચે ૧ થી ૨ માસ સુધી રહી
૨ થી ૪ ગોળી વચ્ચે ૧ થી ૧૨ માસ માટે

સમય—નવાર, નાજ બે વખત.

અનુપાન—દૂધ (માનુ) ધ્યાન્ય તેમજ તેમજ નાજી પાક દેવી

ઉપયોગ—તાના બાળકના તમામ દર્દોના વચગાળા ન શીત
તે ચાલુ વાપરવાથી નરીર મજબુત થાય દૂધ વધે, બુધ્ધિ વધે, દર્દ
માફ આવે, તીવ્ર, ખોંચી, ઝાડા, ઉવટી, ચાલુ અડધું, નવરુદ્ધ
વગેરે મટી બાળકને આગમથી નિદ્રા નાવ, રાત્રી અટકે, નાન ના
શરીર મજબુત થતે

સૂચના—મજબૂત બાળકોગોળી ન વાપરના ચાની અનુભવો વ્યંત
નિર્દોષ થતાવટ વાપરવા ખામ ભલામણ કરવામા આવે છે

✓૭૪ ખાંસીની ગોળીઓ.

બનાવટ—પીપર, પીપરીમુળ, ગુરુ મરી, લવંગ નજ, અવરુદ્ધ
નવત્રી, એલચી, અડલકરે, જેડીમધનો શીંગે, કાથો, પોટકાનો શન
નાડમની છાલ, યવસાર, ટકણખાગ વગેરે સમભાગે

રીત—આ વસ્તુઓનું બાગીક ટપકાણુ ચૂણુ સહ તેન મધમ.
મેળવી ખગલમા ઘુટી આગરે ચણા જેવડી ગોળીઓ બનાવી સુકાવી
ખાટલી ભરી ગખવી

ઉપયોગ—મેટામા એકેક ગોળી ગખી ચૂસવાથી ખ
આવતી નથી, કફ છુટેછે, સ્વર સુધરેછે ગળાનો વચ્ચ મટાડી ન
જીતી ખાસીને કાયદો આપેછે.

પ્રમાણુ—આશરે દશબાર ગોળી દિવસમા લેવાય, અતે જ
પ્રમાણુ એક કે બે ગોળી મોમા ગખી ચુમાય.

૭૫ સુખવાસ વતી.

ખનાવટ—તજ, જાવત્રી, લવગ, શુદ્ધ અકલકરો, જાયકળ, કૈશર, એલચી, જેડીમધનો ગાંગે, કયાગચીની, કપુર, પીપરમેન્ટના પુલ. સાકર, એ દરેક વસ્તુ મમ ભાગે

રીત—દરેક વસ્તુઓનું બારીક ચુર્ણુ લઈ કપડાંઓ ઢરી લઈ તેને ખગલના નાખી પાણી માથે ગોળી મગના દાણા જેવડી બનાવી સુકની બાટલી ભરી રખવી.

પ્રમાણ—એક વખતે રથી ૪ ગોળી આખા દિવસમાં ૨૫ ગોળી. મુઠ્ઠી પાન માથે અથવા એસજ જમ્યા પછી કાંઈ પણ વખતે મુખવાસ તરીકે વાપરવી

શુભુ—આમી, વાયુ, શરદી, મેળ, ઉલટી, ચકરી, માથાનો દુખાવો, કફ, પેટનું દુર્દ, આદ એમી જવો, અપચો. શુભ, વગેરે મટી શરીર સતજ બને છે.

૭૬ ચંદ્રોદયની ગોળીઓ.

ખનાવટ—ચંદ્રોદય ઘુટેલો તો ૧ કાળા મગી તો ૧
 લવગ તો ૧ જાયકળ તો ૧
 જાવત્રી તો ૧ બીમસેની કપુર તો ૧
 અકલકરો તો ૧ કપુરી તો ૦

રીત—દરેક વસ્તુઓનું બારીક કપડાંઓ ચુર્ણુ લેવું અને પ્રથમ એક ખગલમા ઘુટેલો ચંદ્રોદય નાખી તેમા ઉપરનું ચુર્ણુ થોડું થોડું મેળવતા જવું પછી તે જ્યાં ખરાબ ઘુટાઈ જાય ત્યાં તેમા નાગવેલના પાનનો રસ જોડતા પ્રમાણમા નાખી ત્રણ દિવસ ઘુટી ચણા જેવડી ગોળી વાળી સુકની બાટલી ભરી રખવી

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળી દિવસમા બે વખત મવાર માળ
 અનુપાન—દૂધ સાથે અથવા પાનમા ખાઈ ઉપર દૂધ પીવું.
 ઉપયોગ—ધાતુની નળગાઇ વિર્યશ્રાવ, નર્માનુ મીથીલપાણુ,
 મંદાગ્નિ, વાયુ, શરદી, ખાગી, ક્ષય, દમ, પ્રમેદ, મગજની નળગાઇ
 વગેરે મટાડી રીયંનો વધારા કર છે તથા વાહુકગુ ગતિ વધારે છે
 પથ્ય—સારો અને પોષ્ટિક ખોરાક લેવો, મગજની મીકાલ,
 વાયડા કે ખાટા અને ગરમ પદાર્થોનો ઉપયોગ ન કરવો તેમ
 પ્રલયર્થ પાણવુ ખાસ જરૂરું છે

૭૭ વાયુહરી વજવટી.

ખનાવટ—વજ ખુરામાણી તો ૦ ૨ આગળા તો ૦ ૪
 માકર તો ૦ ૮ એ ત્રણે ખાડી ચુર્ણ કરી પાણીમા
 ઘુટી ટીકડી ખનાવી સુકાવી ખાટલી ભરી રાખવી. આશરે ચાર
 આનીલાગની ટીકડી ખનાવવી
 પ્રમાણ—એકથી બે ટીકડી સવાર સાજ બે વખત.
 અનુપાન—દૂધ અથવા પાણી સાથે
 ઉપયોગ—વાયુના દગ્દો, હીરટીરીયા અપરમાર, ઉન્માદ
 તથા મગજનો કોષપણુ વાયુ મટી આગમ વાય છે

૭૮ ચંપટીમધુ વટી.

ખનાવટ—જેડીમધનો સીરો, આગળા, વરેઆળા, મીઠીઆવળ
 માકર, તજ, એ છ ચીને મમલાગે લઘ ખાડી યારીક ચુર્ણ કરી
 થોડા દુધમા ઘુટી, ગોળીઓ ચણા જેવડી ખનાવી સુકવી ખાટલી
 ભરી રાખવી

પ્રમાણુ—એક ગોળીથી દશ ગોળી મુધી

વાપરવાની રીત—મોમા ગખી સુખવી.

ઉપયોગ—ખામી, ગળાનો દુખાવો, સ્વસ્થાંગ, કફ, થનો ક્ષય, મજેખમ, મુન્ની, મુખી ખામી વગેરે મટે છે ગોળી સ્વાત્મા સારી થાય છે અવાજ સુધારે છે

૭૯ કેશરાદિ વટી.

બનાવટગુધ્ધ ગ્મટ્પુર, કેશર, માકર, ધમેલી મુખડનું ચુર્ણ, લવંગ, બવંત્રી, એ મમ સાગે લઇ એક સારી ખરલમા નાખી પાણી માથે ઘુટી મગના ઢાણા જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી બાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણુ—૨થી ૪ ગોળી દીવમમા બે વખત.

અનુપાન—ઘીમા ગોળી લખેટી ઉતારી જવી (ગળી જવી) ચાવવી નહિ બેધગે

ઉપયોગ—લોહીખિગાર, ઉપદશ, ચાદી, વિસ્ક્રોટક, ગરમીનો રોગ, ગરમીનો મધિવા, ગુમડા, વ્રણ રોગ, ગંભીર વ્રણ, કુષ્ટરોગ, ગલગડ, લોહી તથા ત્વચાના તમામ બુના અને હડીલા દર્દો, કુષ્ટ નાડીવૃણુ વગેરે દર્દો માટે આ દવા ઘણી બાણીતી છે.

સુચના—આ દવા સાથે ગધક રમાયન તેમજ મહામ જીર્ણાદિ ક્વાથ અથવા નો કોઈપણ ગ્ઠત રોધક ગુગળ અને ત્રીફલા સાથે ગધક મેળવી વાપરવાથી તરતમા માગે કાયદો આપે છે. અને મોટું આન્યા સિવાય જીર્ણાગને દુર કરે છે પરંતુ ધ્યાન ગખવુ કે તેમા ગ્મટ્પુર જેવી ઝેરી વસ્તુ આવે છે માટે પથ્ય બગબર ગખી વૈધની મવાહ પ્રમાણે દવા ચાલુ ગખવી.

पथ्य—भीडा वगरना लात, गेटली, मगती दाण, धी, हंध, साकर, माण्ण, वगेरे लेवु णीन्ने तमाम ञोगक अंध गण्णवा.

८० गोक्षुरादि गुगण.

अनावट—गोण्णनु पयाग तो० ११२ तेने अघकच्युं डरी तेमा पाणी तो० ८८६ नाणी क्वाथ डरी अरधु ग्हे त्यागे उतारी गाणी नीचोवी लेवु ते क्वाथने डरी चुले अडावी तेमा शुध्ध गुगण तो० २८ मेणवी पाक करवे पथी तेमा शुड, मरी पीपर, लउडेछात्र, अडेछाल, आमणा, मोथ, अे साते ह्वाओ ह्नेड याग याग तोला लघ तेनु अर्णु डरी ते उपगना पाकमा नाणी गोणी वाणवा जेवु यता उतारी ङडु डरी गोणी अनावी लेवी. सुध्वा ग्वाटकी लरी गण्णवी

अनावट—उथी ६ गोणी ह्नेड वण्णते—द्विसमा उथी ३ वण्णत लेवी

अनुपान—अच्य पाणी अथवा दुध माथे

उपयोग—अमेड, अत्रकृच्छ, अदर, अत्राघात पथरी, शुडकोप, विर्यश्राव, वातरक्त, लोडीणिगाड वगेरेमा मारे क्रायदे आपे छे

८१ विषति-हुक वटी.

अनावट—शुद्ध पागे, शुद्ध गधक, शुद्ध अछनाग, अजमे, हरेछाल, अडेछाल, आमणा पयलवण्ण, अित्रकमुण अरु, वावडीग, शुड, मरी, पीपर, अे ह्नेड अीन्ने अकडे तोला लेवी. शुध्ध कुयला तो० १८ लघ तेने क्षीणुना अमसां हुटी ग्तीलाग्नी गोणी अनावी सुकनी ग्वाटकी लरी गण्णवी

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળા દિવસમા એ વખત જમ્યા પછી લેવી

અનુપાન—પાણી સાથે

ઉપયોગ—વાયુના ભુના દગ્ને શુક્રદોષ, મગજનારોગ, હોજરીની નયળાઇ, મંદાગ્નિ, શુક્રની નયળાઇ વગેરે મટી શકિત લાવે તથા બ્રૂખ કાગાડી ખાધુ પચાપેછે

૮૨ મંડુર વટી.

બનાવટ—દેવદાર, મોય, દાઝહળદર, શુક, મરી, પીપર, ચવક, ચિત્રક, પીપરીમુળ, તજ, વાવડીંગ, હરડેલાલ, બહેડાલાલ, આમળા, સુવર્ણ માક્ષીક ભસ્મ, એ પદ્ધતીને મમાન ભાગે એટલે દરેક અકેક તોલા કરતા પદ્ધતી તોલા, મહુલભસ્મ તો ૩૦ ગૌમુત્ર તો ૪૪૦ તેને એક લોટાના વામણમા ગૌમુત્ર નાખી ઉપગના વસાણાનુ ચૂર્ણ તથા ભસ્મો મેળવી ધીમે તાપે ઉકાળી ગોળી વાળવા જેવુ થાય ત્યારે ઉતારી કાઢ મુકવી ગોળી ચણા જેવડી બનાવી મુકવી ખાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૧ થી ૪ ગોળા દિવસમા એ વખત

અનુપાન—હાસ અથવા પાણી સાથે.

ઉપયોગ—કમળો, પાકુ, હરસ, પ્રમેહ મોળ, નયળાઇ, બગલ અશ્વર્ણ, મ દાગ્નિ, દુષ્ટરોગ, ક્ષયરોગ વગેરેમા વખણાય છે

૮૩ કુંમકુંમ વટી.

બનાવટ—કેશર, અરીણ સમભાગે લઇ મધમા ચોખાપુર ગોળી બનાવી મુકવી ગખવી.

પ્રમાણ—ગોળી ૨ થી ૪ બાળક માટે એકજ ગોળી

માછખાગ, મિવાલુણ, મચળ, ખીડત્રવણ મુવર્ણી માક્ષિકભ્રમ એ દરેક તો ૦ વા, નસોતર, દત્તીમુગ, તજ, તમાલપત્ર, એકચી વામકપુગ, દરેક તોલા એ એ, લોહભ્રમ તોલા ૦ ૪, સાડર તોલા ૮, શીવાજન તોલા ૧૬, ગુગળ તોલા ૧૬, એ મવંતુ ચુર્ણ કરી લેવું પ્રથમ ગુગળનો પાણીમા ક્વાથ બનાવી તેમા ઉપરતુ ચુર્ણ તથા શિલાજન મેળવી દેવા બરાબર ઘટ થાય ત્યારે ગોળી વાળવા જેવું ચતા તેને જગ ઘી વાળો હાથ આપી ચણાપુગ ગોળી વાળી ગમે સુકવી લઈ ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોળી દિવસમા એ વખત

અનુપાન—પાણી, દુધ અથવા રોગાનુમાગ.

ઉપયોગ—સ્ત્રીઓના ઋતુદોષ, પુરુષોના ધાતુદોષ, વીર્ય વિકાર, પ્રદર, પ્રમેહ, ઉત્તવા, ભગદર, વીર્યશ્રાવ, મુત્રકૃચ્છ, મુત્રાઘાત, પાકુ પથરી, અડવૃદ્ધિ, કમળો, દાહ, નેત્રરોગ, પિત્તદોષ વગેરે મટાડી શરીરને પુષ્ટ બનાવેછે લાભો વખત સેવન કરવાથી ગમાયતીક ગુણ બતાવે છે

૮૮ મુખ દુર્ગંધ નાશક વટી.

બનાવટ—મોથ, ઘડુલા, જેડીમઘ, કુષ્ટ, ધાણા, એકચી, બવત્રી, બચકળ, તજ, કપુગ, તેતુ ચુણ કરી પાણીમા વાટી ગોળીઓ બનાવી લેવી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી.

ઉપયોગ—મોઢામાથી પડેજેવા બરાબર વાસ નીકળતી હોય તો તે મટાડવા માટે આ ગોળી મોમા ગખી ચુસવી થોડી વારમા ખગબવામ બદલી સારી વાસ આવશે અને હમેશા વાપરવાથી કાયમ તો મુખ રોગ પણ મટી જશે

સૂચના—પેટ સાફ રાખવા ધ્યાનમા રાખવું, કેમકે કબજિયાત વીજ આ દરદમા વધારે થતો જણાયછે

८९ प्रमेहान्तक गोणीया.

अनावट—वामदण्डे श्रीकाष्ठत, शमीमन्तकी, भक्षण गण, ग्रीनीट्याका अलथी दण्ड, ऐ सर्व मम लागे लक्ष चाटी अर्धु पतारी मुण्डना नेसमा कुंटी चटाणा नेवरी गोणी अनावी लक्ष गाटवी मरी गणरी

प्रमाण— २ गोणी दीवममां त्रशु चपत

उपयोग—ताजुभीया प्रमेह, उदवा, पेरायमा जणतग थवी, मी आर्या वजेर तमम र्नेने तरुमा आगम आणे छे आवीर उनाडम छ रोज सेवायी तटाण रानि वाय छे

९० सुगंधी तेल.

अनावट—वाणो तो. १०	इष्टुद्वयरी तो ५
इष्टुगे तो. ५	पानरी तो ५
नपला तो. २॥	धुंदा तो २॥
मुण्डतो वरं तो. १०	आयथी तो २॥
तगर तो २॥	अगर तो ५
आत्नी तो ५	मोथ तो. १०
गुलायना कुंज तो ५	तज तो २॥
तमासपत्र तो २॥	तलवु नेस गेर ८ (तो ३४०)

रीत—उपलां वमाया अधद्वयर्था जाडी तेमा तेल ताणी अेडे वामशुमा आर दीवम पलाणी मुडवु पडी मुडा आयणा गेर ०॥ (तो १०) लक्ष तेने पाणी रेर १०मा उडाला इगी पाणी गेर ५ रडे त्यां तेमा उपला वमाया अने तेमा नापेल तेल ऐ सर्वे नाणी खुले यडावी धीमे तापे पडाववु. पाणी अणी न्य त्यां तेमा रंग

લાવવા માટે લીલા આમળાના પાનનું ચુર્ણુ તો, ૨૦ આશરે નાખવું
 યાતો લાલ રંગ લાવવું હોય તો જસુદીના પુલ તો. ૫ નું ચુર્ણુ નાખી
 યરાબર પાક થાય કે ઉતારી લેવું ધ્યાન ગખવું કે પાણી ને તેલ જે
 માથે પકાવવાના છે તેથી ઉભંગે આવી યદાર ન નીકળી જાય માટે
 અગ્નિ ધીમી ગખવી. વામણ ચારગણ્ય મોટું ગખવું તો હરકત થયે
 નહિ, યરાબર પાકી જાય ત્યારે ઉતારી લઈ ઠંડુ થયે ડપડાથી બેવાગ
 ગાળી બાટલીમાં ભરી રાખવું

ઉપયોગ—શરીરે ચોળવા, માથામાં નાખવા આ તેલ વજુન્ન
 ઉત્તમ ય. સ્વચ્છ અને સ્વીકાશ ગ્રહીત હોવા માથે ગુણુમાં ઠંડું બાલ
 વધારનાર તથા બાલને કાળા ને મજબુત બનાવે છે. આ તેલ લાખો
 વખત સુધી યગડતુ નથી કારણુ કે તે પાકુ થએલુ છે

૬૧ મહા સુગંધી તૈલ.

બનાવટ—ગતાજળી, ચન્ન, અગર, દેવદાર, પતંગ, પદમક,
 કપુર, કેશર, કસ્તુરી, જયફળ, જવંત્રી ગુગળ, નાગકેશર, લવંગ,
 એલચી, મોટી એલચી, સીનીકબાલા, તજ, તમાલપત્ર, વાળો, છડીલો,
 ઠાકુળદર, મોરવેલ, કચુરો, શિલાજીત, નાગરમોચ, નગોડનાપુલ,
 વહિલા, લોખાન ગુગળ, કાળોવાળો, નખલા, ધાવડીનાપુલ, પીપરીમુળ,
 મજીઠ, તગર, મીણુ, એ દરેક અકેક તેલો લઈ તેને ખાડી જાડો ભુકો
 કરી તેમાં પાણી શેર ૪ (તોલા ૩૨૦) નાખી ક્વાથ બનાવવો
 ચતુર્થાસ બાકી ક્વાથ રહે ત્યારે ગાળી તેમાં તેલનું તેલ તોલા ૨૫૦
 નાખી ધીમે તાપે પાક કરી પાણી બળી જાય ત્યારે ઉતારી તેમાં
 કસ્તુરી, કેસર, મીણુ, શીલાજીત, કપુર, ગુગળ, એ છ વસ્તુઓ પ્રથમ
 નહિ નાખતા પછી તેમાં નાખી દેવી અને ઠંડુ થાય ત્યારે ગાળી
 બાટલી ભરી રાખવી.

વાપરવાની રીત—શરીરે માલીંગ કરવાથી તેમજ માથામાં નાખી ધમવાથી નીચે કાબેલા કાયદા થાય છે

ઉપયોગ—ખોટી ગરમી, ખમ, ખુબ્લી, લોહીવિકાર, ત્વચાવેગ માનાના ચાકા, નમળાઇ, માથાનો દુખાંત્રા, ખાલ ખરીજવા, આખોની ગરમી, આખોતુ તેજ કમી યવુ, ધાતુ ક્ષીણતા, હાથ પગમા થનો દાહ, કાલુજ્વર, વગેરે ઠાટી શરીરમા અળ વાવે છે તેમજ ચામડી ગુવાળી નરમ નમ જેની અનાવે છે મુગધ મારી હોવાથી માથામા નાખવા માટે પણ માટે છે.

૯૨ આહી તૈલ.

ખનાવટ—આહી તો ૦ ૦	નમોતર તો ૦ ૨૧
તીમળ તો ૦ ૨૧	ક્યૂગ તો ૦ ૨૧
કુળો તો ૦ ૫	મરી તો ૦ ૧
કપુર કાચડી તો ૦ ૨૧	વાડીંગ તો ૦ ૨૧
વહુંલા તો ૦ ૧	ચંદન તો ૦ ૨૧
ગરમાળો તો ૦ ૫	આમળા તો ૦ ૨૦
તલતુ તેલ રોગ ૫	પાણી ગેર આક

રીત—એક મેટા વાસણમા ઉપરની વસ્તુઓનુ ભુદુ ચૂર્ણ નાખી પાણીમા ટ્વાય કરના ચમુધામ આકરી રહે ત્યાં ઉતારી ગાળી લઇ તે પાણીમા તેજ નાખી ધીમે તાપે પાક કરતા પાણી અળી અય ત્યારે ઉતારી કડુ થયે જાણી લઇ આટલીઓ ભરી ગખવી

ઉપયોગ—નાથાની ગરમી, અપસ્માર, વાઇ, ઉન્માદ, યાદ શક્તિની નમળાઇ, હીઝીરીયા, વાયુ, માથાનુ દરદ, વાળ ખરી જવા ખોડા ચંત્રા, વગેરે મરી વાળ વધારે છે અને બુધ્ધિની વૃધ્ધિ કરે છે

વાપરવાની રીત—માથામા વમવુ

૯૩ વાતનાશક તેલ.

અનાવટ—અગમડાના પાન તો ૫ ધતુગનાં પાન તો ૫
 શતાખના પાન તો ૨૧ અજમો તો ૨૧
 ખુમ્બાણી વજ તો ૨૧ કપુર તો ૧
 વજનાગ તો ૧ મિંઘાલુણ તો ૨૧
 શુદ્ધ તો ૨૧

સર્વને માથે વાટી ખાડી લુગદી અનાવી લેવી પછી તલનુ તેલ તો ૬૦
 લઈ તેને અગળ્ય ગરમ કરી તેમા ઉપગની તેંચાઈ કરેલી લુગદી નાખી
 ધીમે તાપ પાચન કરવુ. અને અગળ્ય તેમા ગગ આવી પીણુ આવતું
 બધ પડે ત્યારે ઉતારી કપડાથી ગાળી દહુ થયે બાટણી ભરી ગખવી

વાપરવાની રીત—દુખતી જગાને પ્રથમ રહેજ ગરમ પાણીથી
 ઘોષ માફ કરી તેના પર તેલથી નગમ હાથે મારી રીતે માલીશ કરવી
 અને ઉપર ગેદ કરવો

ઉપયોગ—વાયુના વિકારથી થતુ શુળ, અંગ ઝલાઈ જવુ લકંવા,
 પક્ષાઘાત, ઉચ્ચતલ, કપવા, હાડકુ કે મામ મુકાઇને પીડા થવી, વાયુને
 લીધે મોઢે થઈ આવવો વગેરે વાત વ્યાધિમા આ તેલ લગાડવાથી
 તરત સારો ફાયદો થાય છે.

સૂચના—તેલ લગાડ્યા પછી તેલ વાળા હાથ માણુ વડે
 અગળ્ય ઘોષ સાફ કરવા કેમકે આ તેલ ખાવામા ન વપગાય તેવી
 અનાવટનુ છે

૯૪ બિલ્વાદિ તેલ.

અનાવટ—ખીલીનુ ગરભ તો ૨૧ તલનુ તેલ તો ૧૦
 ગૌમુત્ર તો ૧૦

રીત—પ્રથમ ખીલીનુ ગરભ લાવી તેમા થોડુ ગૌમુત્ર નાખી લુગદી
 અનાવી લેવી અને તે લુગદીને ગેદ જગા પર મુકી ધીમા તાપ ઉપર

એક શેર તેલ માય તેવા મોટા લોટાના વામણુમા તેલ મુકી તેમા ગૌમુત્ર થોડુ તથા તે લુગદી નાખી ધીમી આગે પકવવું ગૌમુત્ર બધી બધ લુગદા ગતી થઇ જાય ત્યારે ઉતારી લઇ ઠંડુ થયે કપડે ગાળી શીશી ભરી લેવી

વાપરવાની રીત—કાનમા ટીપા બે થી ચાર નાખવા.

કાયદો—કાનનું શુભ, બહેગપણુ, રસી વહેવી, વગેરે કાનના રોગો મટે છે નિવસમા બે વખત નાખવુ

૯૫ જાત્યાદિ ઘૃત.

બનાવટ—જઘનાંપાન, ડડવા લીંબડાનાંપાન, પટોલપત્ર, હળદર, દાડહળદર, ડહુ, મજીઠ, જેડીમઘ, મીણુ, કરજના બીજ, વાળો, અનંતમુળ, મોરયુથો એ સર્વને કુટી પાણીમા વાટી લુગદી બનાવી લેવી ઉપરની દરેક દવા અકેક તોલાના વજને લેવી પછી તે માટે એક લોટાની કડાઇમા જુનુ ઘી નોલા પર) લઇ ગરમ કરી તેમા ઉપરની લુગદી નાખી ધીમે નાપે પકવવી. જ્યારે ઘી દવાએને લીધે લીલુ થઇ જાય અને ગોમડીઆના મત્વ બગવગ આવી જાય ત્યારે પાકો થયો અમજી ઉતારી ગાળી ઠંડુ થાય કે બાટલી ભરી ગખની

વાપરવાની રીત—નાડીવ્રણ વગેરેમા વાટ બોળાને કે મજમના રૂંબે કાગાડી પાટો બાધવો.

ઉપયોગ—જુતા નાડીવ્રણ, વ્રણ, મોટા વારા, ગભીર વ્રણ દુષ્ટ વ્રણ, ચાઠા વગેરે મટાડવા આ દવા અનુભવીઓમા યદુ વખણાય છે અને પ્રમિદ્ધ છે તેમજ માગે કાયદો બતાવે છે

૯૬ વાસાવલેહ.

બનાવટ—અગ્નિમીના લીલાપાન તા ૨૦૦ તથા પાણી તો ૧૬૦૦ લાવી તેને ચતુર્થાંશ પાણી બાકી રહે ત્યાં મુઘી ઉકાળો કરી ઠંડુ થયે ગાળી લેવું.

રીત—ઉકાળેલા ક્વાથના પાણીમા હરડેનું ચારીક ચૂર્ણ તો ૧૨૮ તથા સાકર તો ૧૨૮ નાખી મનગ્નિવડે અવલેહ જેવો પાક તૈયાર કરવો તૈયાર થાય ત્યારે પીપર તો ૨, વમલોચન તો ૪ તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેશર એ આઠે મળી તો ૧૦ તથા એ અર્ધનું ચૂર્ણ નાખી નીચે ઉતારી ઠંડુ થયે તેમા મધ તો ૨૦ નાખી ચીનીની અરણીમા ભરી રાખવું.

પ્રમાણ—૧થી ૨ તોલા જરૂર જણાય ત્યારે દિવમમા એ વખત

અનુપાન—દવા ચારી ઉપર દૂધ પીવું

ઉપયોગ—ખાસી, ક્ષય, ઉગ્ન ક્ષત, રક્તપિત, લોહીવાળી ખામી, છાજીબંધર, કક, હૃદયરોગ, વગેરે મટાડેછે

૯૭ ચ્યવન પ્રાશાવલેહ.

બનાવટ—કાચ્ય, અરણી ખીલી, અગ્નિસો શીવણ, ગોખર, શાલપર્ણી, પૃથ્વનપર્ણી, ભોનીગણી, ઉભીરીગણી, (આને નશમુળ કહેછે) પીપર, કાકડાશીંગ, પ્રાક્ષ, ગળો, હરડેઝાલ, મળનાણા ભોઆમળા, અગ્નિસી, મીઠી ખગ્નેડી, કચૂરો, શતાવરી, આશુક, વિનારીકદ, વાગહીકદ, મોથ પુષ્કરમુળ, પીલુડી, સાટોડી, કમડકાડી, જંગલીમગ જંગલી અડદ, એલચી, અગર, સુખડ, એ દરેક તોલા ચાર ચાર લખ અધકચર્યા કરી લઈ તેનો પાણી તોલા ૨૫૦૦ મા ક્વાથ કરવો. ક્વાથનું અર્ધું પાણી બળે ત્યારે તેમા લીલા આમળા નગ ૫૦૦

નાખી દેવા જ્યાર ડાહો અષ્ટમાસ ગહે ત્યારે ઉતારી કપડેથી ગાળી
લઈ જુને ગખવો, અને આમળા જુદા લઈ તેને કલકયાળા વામણમા
ગખી છુદી લઈ જ્વડા કપડાથી છાણી માવો કાઠી જુદો મુકવો ત્યાર
બાદ ઘી તેલા ૩૦ લઈ તેમા આમળાનો માવો બગબગ શેકી લઈ
લાલ થાય ત્યારે ઉપગનો ગહેલ ડવાથ નાખી તેમા સાકર તેલા ૪૦૦
નાખી ધીમે તાપે પાક કરવો, બગબગ ચાટણુ જેવું થાય ત્યારે તેમા
પીપર તો ૮, વમલોચન તો ૧૬, તજ, તમાલપત્ર, નાગકેશર,
એલચી એ દરેક તેલો ૧૫૫ એ સર્વનું ચૂર્ણ બારીક કરેલું હોય તે
વિપર નાખી ચુસેથી ઉતારી કુટુ થાય ત્યારે મધ તો ૬૦ નાખી
મેળવી સાગ વાસણમા ભરી ગખવુ, (બનેતો ચીનીના કે કાચના
કે માટીના વાસણમા ભરી રાખવુ)

પ્રમાણ—ભૂખે પંટે ૨ થી ૪ તેલા, સવાર માજ બે વખત

અનુપાન—તાજુ કે ગરમ કરેલુ દુધ રૂચી પ્રમાણે પીવુ

ઉપયોગ—ક્ષય, ધાતુક્ષીણતા, મદાગ્નિ નબળાઈ, માથાનું-
દર્દ, ખાસી શ્વાસ, હૃદયરોગ, મુત્રરોગ, નેત્રરોગ વગેરે મટી દુધ
પાચન થાયછે અનેક જુના રોગો મટાડી પુષ્ટિ આપેછે

૯૮ પંચામૃત ચાટણુ.

બનાવટ—શુદ્ધ, મરી પીપર, સિંધાલુણ એ દરેક એકેક તેલો
કાળીવ્રક્ષના બી કાઠી લીધેલ ચોખો મેલા જેવો લોલો તો ૪૦

રીત—પ્રથમની ચાર વસ્તુઓનું બારીક ચૂર્ણ કરી પછી કાળી
દગખના લોખને બગલમા નાખી ઘુંટવુ ને તેમા ઉપગનું ચૂર્ણ મેળવી
દઈ એકે નાની બગલુ પહોળામોની લઈ તેમા ભરી ગખવુ

પ્રમાણ—તો ૦૫ થી ૨ મુઘી.

સમય—જરૂર પ્રમાણે અથવા સવાર માજ

અનુપાન—૩ઘી પ્રમાણે ગમે તે અથવા કાંઈ પણ નહિ હોય તો પણ ચાલશે.

ઉપયોગ—અરૂચી, વાયુ, કૃક, શીકાશ મોહાની, મોળ, ઉલટી રાગદી, તાન, ખાખી, મંદાગ્નિ, ઇન્દ્રદ્યુએન્ડા, ત્રિદોષ, નાવ, કચ્છઆત વાયુની ચુક, વગેરેમા ૩ઘી લાવી દરેક ક્રિયાદને શાત કરી પેટને માક કરેછે

૯૯ બ્રાહ્મી સરખત.

ખનાવટ—સુકા બ્રાહ્મીના પાન તો ૮૦ ને માક કરી લેવા તેમજ માકર શેર અઢી (પાચ ગતલ) સ્વચ્છ પાણી ગેર ૪

રીત—પ્રથમ એક સાગ કલઘ કરેલા તપેલામા બ્રાહ્મીના માક કરેલા પાન લઘ તેમા પાણી શેર ચાગ નાખી તેનો ધીમી આંચ ઉકાળો તૈયાર કરવો ચતુર્થાસ પાણી આકી ગહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવુ, ગાળેલો ક્વાથ હોય તેમા માકર નાખી રાગ્યત જેવા ૨૨૨ ચાસણી કરી લઘ ઉતારી કપડે ગાળી કડુ થયે બાટલી ભરી રાખવી, આરાગે ૫ થી ૬ ગતલ સરખત થશે.

પ્રમાણ—૧૧ તોલો, આખા દિવસમા અઢો તોલા

સમય—સવાર માજ એ વખત

અનુપાન—પાણી સાથે મેળવીને લેવુ

ઉપયોગ—મગજની, જાનતંતુઓની તેમજ લોહીની નબળાઇ, યાત્રાકિતની ખાખી, માથાનુ દગ્દ, ચકકરી, ઉન્માદ, હીસ્ટીરીયા, વાયુ, ગાડપણ વગેરેમા ઘુર્ણ વર્ધક તથા ઉતેજક તરીકે વપગાય છે

સૂચના—આ દવા વાપરતા જે ગરમ જણાય તો એક અડવાડીયુ દવા વાપરી ત્રણ ચાગ દિવસ બધ કરી કરી પાછું શક કરવું, આ પ્રમાણે વાપરવાથી ગરમ નહિ જણાય.

१०० सालभपाक.

अनावट—मासम शेर ०१	घोरी मुशणी तो ५
दारी मुशणी तो ५	ओभगे तो, २॥
नग्गी तो, २॥	पीपर तो २॥
अडग्गे तो २॥	अलदाणा तो, २॥
डोयणीज तो, १०	अयक्षण तो २॥
अवत्री तो २॥	केशर तो २
तज तो २॥	तमालपत्र तो २॥
सुठ तो ५	अवग तो २॥
वरुदीअन तो ५	शीगाडा तो ५
अनीड्यात्रा तो ५	आसुठ तो, ५
भरी तो, २॥	अेकयी तो, ५
नागकेशर तो ५	भीमसेनी इपूर तो १॥
अदाम अीज शेर ०१	पीस्ता शेर ०१
इस्तुरी तो ०१	अअर तो ०१
वी शेर ८	माडर शेर ८
अेमनु दुध शेर २०	अडदनी नणतो लोट शेर १॥

रीत—प्रथम दुधमा मासमते लुक्का नाभी मावो अनावी तेनी चीमा झीटी डरी लेवी पथी अडदनी नणतो लोट लछ तेनी झीटी डरी लेवी अे लुफा गभी साडरनी आसली यनवी तेमा झीटी नाभी पाटनी गीते पाक अनावो झीटी नाण्या पथी उपरनी सर्व वस्तुओ नु सुर्ण नाभी भेणवी तेमा वी तमाम नाभी दध ते उपर केशर, अदाम, पीस्ता, अअर, इस्तुरी वगैरे नाभी देवा अने अण्ठा हाय लोलुसम्म तो, २, अण्णलसम्म तो २, अगलसम्म तो २, तथा अन्नकसम्म तो २ भेणवी नाभी दध मोटा वसणमा पाडना अेसवा पाडी देवा कडु यअे कडी अण्णीमा लरी गअवा.

प्रमाण—पत्नी १०० १ २ ३

अनुपान—१०० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०

उपयोग—निपातात् १०० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
 धातु धातु धातु धातु धातु धातु धातु धातु धातु धातु

१०१ स्वाहित्य आरैक.

गनावट—छवारी आने नोच १०	पीपड नोच १०
गः नोच १	नचर्गे नोच १०
सछनाग नोच १०	गरी नोच १०
तत्र नोच १०	पीपडीगव नोच १०
नीसायुग नोच १	मन्वग नोच १
वीशुतो १० १२० प्रमाँ	

रीत—प्रथम आरैकता इष्णीया इती नापी मेने जीशुता पम्ता
 ममा पत्राणी मङ्गी अपने पडी उपरता पीन्ता वचरपत्तन स्वर्गे १००
 आधे मेगरी मे वचर विवरा पत्राणी नापी मन्वग १० मेने आंटी १० १०
 नच व्युश गनारी आटली वने गम्परी

प्रमाण—३वी मुन्वग मयन १० १० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०

अनुपान—१०० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०

समय—१०० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०

उपयोग—३वी वचरान्ता १० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० तथा पायन अने
 मगनी गृद्धि इन्ता १० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० आनी थापडे.
 पूण गलुग वगारी पायन गदित गणवान इमेछे

૧૦૨ આલરોગાન્તકારિષ્ટ.

બનાવટ—જેડીમધ તો ૨૦	હરડે તો ૨૦
નતાવગી તો ૨૦	આમળા તો ૨૦
કાળી ઝગખ તો ૮૦	હડુ તો ૧૦
કરીઆતુ તો ૧૦	ગળે તો ૧૦
કાકડાશીંગ તો ૧૦	નાગમ્બેથ તો ૧૦

આ અર્થ વસ્તુઓને ઉપરના તોલથી લઈ ડ્યગી લેવી

રીત—અધ્યયરેલી ઉપરની વસ્તુઓ લઈ તેને પાણી તોલા બે હજારમાં નાખી ઉઠાવેા કરી યાકી તોલા ૫૦૦ ન્યારે રહે ત્યારે ઉતારી કપડાથી ગાળી તેમા મધ તો ૧૦૦ તથા માહર તો ૧૦૦ નાખી તેને આઠ ફિવમ ખુલ્લુ અગણીમા કપડુ ઢાકી ગખી મુકવુ ખમીગ આરી જય ત્યારે કરી વપડેથી ગાળી તેમા નીચેની વસ્તુઓનુ ભકું ચુર્ણુ કરી નાખી અરણી પેક કરી એક મામ સુધી રાખી મુકી પછી તેને ગાળી યાટલીમા ભરી ત્રણ માસ ગખી મુકવુ. અને ત્યાર યાઃ વાપરવુ

ચીજોના નામ—નજ તો ૨	તમાલપત્ર તો ૨
એન્નચી તો ૨	અનિવિપ તો ૨
વીપગ તો ૨	કેશગ તો ૦ા
મહુગભસ્મ તો ૨	ધાવડીના પુલ તો ૧૦
દાડમછાલ તો ૨	

પ્રમાણુ—૧થી ૧૨ મામ સુધી માટે ૩૦ ટીપા, એક વર્ષથી તે ૩ વર્ષ સુધી માટે ૬૦થી ૧૦૦ ટીપા સુધી

વાપરવાની રીત—દવાના સમ ભાગે પાણી લઈ તે માથે મેળવી લેવુ

સમય—દિવસમા બેથી ત્રણ વખત આપવું.

ઉપયોગ—બાળકાને તાવ, ખાસી, ઝાડા, ઉલટી, સગ્દી કબજાબાત, લોહીબિગાડ, નબળાઇ, મદાગિન, અપચો, બાળશોષ વગેરે તમામ રોગોમા વાપરી શકાય છે.

૧૦૩ રક્ત શોધીની

બનાવટ—અનતમુળ તો ૧૦૦ દગખ તો ૧૦૦
 પાણી શેર ૨૫ (બગાલી) જેડીમધ તો ૫
 આમળા તો ૨૧૧ હરડેછાલ તો ૨૧૧
 લવગ તો ૧ તજ તો ૧
 ખીપર તો ૧૧૧ મરી તો ૧૧૧
 ધાવડીના પુલ તો ૧૦ શાકર શેર ૩

રીત—પ્રથમ અનંતમુળ તથા ડાળી દગખનો ઝાઢો વિધીમગ કરી ડંડુ થયે કપડે આળી તેમા શાકર મેળવી તથા ઉપરના નવ વખાણાતું ચુર્ણ (જરા જાડુ)મેળવી બગણીમા પેક કરી બે મામ સુધી ગખી સુકવુ. અને ત્યાર બાદ ગાળી બાટલી ભરી જરૂર પડે ત્યારે ઉપયોગમા લેવું.

પ્રમાણ—તો ૧૧ થી ગા.

સમય—સવાર સાજ બે વખત.

અનુપાન—દવાના પ્રમાણ જેટલુ પાણી મેળવી લેવુ

ઉપયોગ—ગરમીના યધિવા, ઉપરશ ખુબલી, લોહીબિગાડ, ખમ, દાદર, મધિવા, ગરમી, ખાટોદાહ, મગજની ગરમી ખેશાયની મુશ્કલી, પ્રમેહ વગેરે ગરમી-પીતની અર્વ વ્યાધિ મટાડી દસ્ત સાક લાવેછે

૧૦૪ શેણીનારિષ્ટ.

ખનાવટ—ગ્ગત મેહીડાની અતરછાલ તો ૦ ૨૦૦૧ અધકુચરી
 લઘ તેમા પાણી તો ૦ ૨૦૦૦ નાખી ચતુર્થામ ક્વાથ ખનારી ગાળી
 વધ તેમા ગોળ તો ૦ ૪૦૦ નાખી મેળની દેવુ અને તેમા ધાવડીના
 પુલ તો ૦ ૩૨ પીપર પીપરીમુળ, ચવક, ચિત્રક, શુકં તજ, તમાલપત્ર
 એલચી, દરુડા, મટેલ આમળા, એ દરેક ઓપધો અને તોલા લઘ
 ફરી જાડી ચાલણીમાથી ચાળી તેમા મેળની એક અગણીમા ભરી દોઢ
 મામ ગખી મુકવુ. અને ત્યાર બાદ ગાળી લઘ તેને પદ્મ દીવસ
 જગુવા દષ્ટ ફરી ગાળી લઘ ઉપયોગમા લેવુ.

પ્રમાણુ—૧૧ થી ૨૧૧ તોલા મુધી દિવચમા એ વખત

અનુપાન—પાણી સાથે મેળનીને લેવુ.

ઉપયોગ—દરમ, મદાગ્નિ, પાકુરોગ, પ્લીહા, યકૃતરોગ, ઉદર-
 રોગ, સોમ્ન, દલે-નના દરુદો, સત્રવણી, હૃદયરોગ, અચ્ચી વગેરે મટાડી
 દસ્ત માદ્ લાવેછે

૧૦૫ લોહાસવ.

ખનાવટ—લોહભ્રમ તો ૦ ૧, શુકં, મગી, પીપર, હરડે, મહુડા
 આમળા, અન્નમોદ, વાવડીંગ, નાગમોથ, ચિત્રછાલ એ દરેક ચાગચાગ
 તોલા લઘ તેવુ ચુર્ણ ફરી તેમા લોહભ્રમ મેળની તેમા ધાવડીના
 પુલ તોલા ૨૦ નાખી પક્ષી એક વાગણુમા નાખી તેમા મધ તોલા ૬૪
 ગોળ તો ૧૦૦ અને પાણી તોલા ૫૦૦ મેળની હલાવી એક અગણીમા
 ભરી ઘેદ ફરી દોઢ મામ ગખી મુકવુ ત્યાર બાદ ગાળી ફરી પદ્મ
 દલાડા ગહુવા દષ્ટ પક્ષી ફરી ગાળી લઘ ઉપયોગમા લેવુ

પ્રમાણુ—તોલા ૧૧ થી ૨૧૧ સવાગ માજ એ વખત

અનુપાન—પાણી સાથે મેળવીને પીવે.

ઉપયોગ—પાકુ, સોજા, ગુદમ અડચી, ઉદરરોગ હરમ, કાઠ પ્લીહા, ખુબલી, ખાસી, શ્વાસ, ભગદર, અડચી, મગ્ગલણી, હૃદય રોગ વગેરેમા વાપરવાથી ઠીક ફાયદો આપે છે જુના દરદો મટાડે છે.

૧૦૬ દ્રાક્ષાસવ.

ખનાવટ—કાળી દગખ તોલા ૨૦૦ પાણી તોલા ૨૦૦૦મા ક્વાથ ખનાવી ચતુર્થાસ પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું

રીત—ઉપરના ગાળેલા ક્વાથમા માકર તોલા ૧૫૦ તથા મધ તોલા ૧૫૦ નાખી મેળવી તેમાં ધાવડીના ટુલ તોલા ૩૨ ચણકખાખ, લવંગ, જાયકળ, મરી, તજ, એલચી, પીપર, નાગકેસર તમાસપત્ર, રેણુકખીજ, ચવક, ચિત્રક, પીપરીમુળ, એ તેર ઓષધો દરેક બધે તોલા લઘ એ સર્વને ખાંડી જરા જાડી ચાળણીથી ચાળી અરણીમા ઉપરના મીશ્રણ સાથે મેળવી દોઢ મામ ભરી રાખવું અને પછી ગાળી લઘ પદ્મ દીવસ છણવા દઠ ફરી વાર ગાળી લઘ પછી ઉપયોગમા લેવું

પ્રમાણ—૨ થી ૨૧૧ તોલા જરૂર પડે ત્યારે

અનુપાન—પાણી સાથે મેળવીને પીવે

ઉપયોગ—હિસ્ત ખાસી, મગ્ગલણી, મદાગિન અર્થ ગુદમ, ક્રમી, ઉદરરોગ નબળાઈ, અડચી મુગ્ગી, શ્વાસ, જ્વર, નેત્રરોગ, પાકુ રોગ, અનિદ્રા વગેરે મટાડી સૂખ લગાડે તથા દસ્ત માક લાવે છે અને હુશીયારી લાવે છે

૧૦૭ અશોકારિષ્ટ.

ખનાવટ—આશોકાસવની છાવ તોલા ૨૦૦ને અધકચરી કરી તેમા પાણી તોલા ૨૦૦૦ નાખી ધીમે તાપે ઉકાળો કરી ચોથા ભાગનું

પાણી યાદી રહે ત્યાં ઉતારી લઈ કપડ ગાળી લેવું તેમા ગોળ તોલા ૨૦૦ મેળવી દેવા પછી ધાવડીના પુલ તોલા ૩૨ શાલજી, મોથ, શુક, ઝાલુજી, કમળજી, હરદેજી, ગહેડાજી, આમળા, આગાની ગોટલી, જીરું, અગુમની છાલ સુખડ એ દરેક વસ્તુ યથે તોલા લઈ ખાડી ચુર્ણ કરી ઉપરના પ્રવાહીમા મેળવી યગ્ણી ભરી ઠેક માસ ગખી મુકી પછી ગાળી લેવું ત્યાર બાદ પંદર દિવસ જલવા દઈ કરી ગાળી ઉપયોગમા લેવું

પ્રમાણ—તોલા ૧૫૫૫ રા દિવસમા એ વખત

અનુપાત—ચોખાતુ ઘોણ અથવા સ્વચ્છ પાણી મમ ભાગે

ઉપયોગ—શ્વેત પ્રદર, રક્તપ્રદર, નવર રક્તપિત રક્તશ્રાવ, અર્શ મ દાગિ, અરચી, પ્રમેહ, મોબ વગેરે સ્ત્રીઓના તમામ રોગોમા આગે કાયદો આપી ગર્ભાશય શુદ્ધ મનાવે છે.

૧૦૮ વાસાસવ.

ખનાવટ—અગુમીના તાજ પાત તોલા ૨૦૦ તેને અધ કચર્યા કરી તેમા પાણી તોલા ૧૬૦૦ નાખી ઉકાળો કરી ચતુર્થા સ યાદી રહે ત્યાં ઉતારી લઈ ગાળી લેવું. અને તેમા ગોળ તોલા ૪૦૦ નાખી મેળવી દેવું પછી તેમા ધાવડીના પુલ તોલા ૩૨ તજ, તમાવ પત્ર, એલચી, નાગકેમર ચણકયાળ, મરી, વાળો, દરેક તોલા આર આર લઈ તેનું ચુર્ણ કરી મેળવી ઈ યગ્ણીમા ભરી ગખવું દોઢ માસ ગખ્યા પછી ગાળી લેવું તે પદ દહાડામા જણી રહે કે ગાળી પીવાના ઉપયોગમા લેવું.

પ્રમાણ—તોલા ૧૫૫૫ ગા દિવસમા એ વખત

અનુપાત—સમભાગે પાણી મેળવીને પીવું

ઉપયોગ—ઉદગમ, કષય, ઉર કાત, જીર્ણનવર, મોબ વગેરેમા સાગે કાયદો આપે છે

૧૦૯ કુમાર્યાશ્વ.

બનાવટ—પાકેલી કુવાગના લક્ષ્મ તોલા ૧૦૨૪ ગોળ તોલા ૪૦૦ હરડેછાલનુ ચૂર્ણ તોલા ૧૦૦ પાણી તોલા ૧૦૨૪ એ મર્વેને ઉકાળવુ જ્યારે ચોથા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લઈ ગાળી લેવુ ને તેમા, મધ તોલા ૨૫૬ ધાવડીના પુલ તોલા ૬૪ જયફળ, લવગ, કયાળચીની, જટામામી, ચવડ, ચિત્રડ, જવત્રી, કાક ડાસીગ, બહેડા જાલ, પુષ્કરમુળ, એ દરેક તોલા ૪ લઈ તેનુ ચૂર્ણ કરી તે માથે લોહભસ્મ તોલા ૨ તામ્રભસ્મ તોલા ૨ નાખી મેળવી બરણી ભરી દોઢ માસ સુધી ગખવુ પછી ગાળી લઈ પદ્મ દહાડા છણી રહે ત્યારે ઉપયોગમા લેવું.

પ્રમાણ—તોલા ૧થી ૨૫ દિવસમા એ વખત

અનુપાન—સરભાગે પાણી મેળવીને પીવુ.

ઉપયોગ—સ્ત્રીઓના ઋતુદોષ, ગુદમ, ગટતગુદમ, ખામી શ્વાસ ક્ષય, ઉદરરોગ, હરસ, વાતરોગ, અપસ્માર, મંદાગ્નિ કોડાનુ શુળ, બગ્લ વગેરે પેટના તમામ રોગો મટે છે.

૧૧૦ બબુલારિષ્ટ.

બનાવટ—આવળની જાલ તોલા ૨૦૦ પાણી તોલા ૨૦૦૦મા નાખી ઉકાળો કરી પાચસો તોલા પાણી રહે ત્યારે ઉતારી કપડે ગાળી તેમા ગોળ તોલા ૩૦૦ નાખી મેળવી તથા તેમા નિચેની વસ્તુઓનુ ચૂર્ણ નાખી દોઢ માસ સુધી એક બરણીમા નાખી ભરી ગખવુ

ધાવડીના પુલ તોલા ૧૬, પીપર તોલા ૨ જયફળ, કયાળ ચીની, એલચી તમાલપત્ર, તજ, નાગકેસર, લવગ, મરી એ દરેક અકેડ તોલો લઈ ચૂર્ણ કરી મેળવી દેવુ દોઢ માસ ગખ્યા પછી ગાળી લઈ છણી રહે ત્યાર બાદ ઉપયોગમા લેવુ

પ્રમાણુ—૧૫થી ૨૫ તોલા ત્રિવલ્લભા એ વખત

અનુપાન—મમલાગે પાણી મેળવીને પીવું

ઉપયોગ—ખાસી, ક્ષય, સ્વગ્ભગ, કુષ્ઠ, અનિસાર પ્રમેહ, શ્વાસ વગેરે દરદે મટી ગળુ માફ થાય છે. શ્વાસ નળીના દરદે અને મુકી ખાસી માટે માગે ઉપાય છે

૧૧૧ સારસ્વતારિષ્ટ.

બનાવટ—પ્રાહ્લી તોલા ૧૦, શતાવરી તોલા ૨૦, વિદારીકન્દ તોલા ૨૦, વાગહીકન્દ તોલા ૨૦, હરદેજાલ તોલા ૨૦, વાળો તોલા ૨૦, આદુ તોલા ૨૦, વગેઆડી તોલા ૨૦ પાણી તોલા ૧૬૦૦ મધ તોલા ૧૦૦, સાકર તોલા ૧૦૦ તથા ધાવડીના પુલ તોલા ૨૦ ગેણુ કળીજ, પીપર, વજ, આમુક, ગળો, વાવડીગ, નમોતર, કવગ, કુષ્ઠ, ગાંડુડા એલચી, તજ, સોનાના વર્ક એ દરદે અકેક તોલા લેવા એનું ચૂર્ણ કરી ગુદુ રાખવું

રીત—પ્રથમની આઠ દવાઓ અધકચગી બનાવી તેમા પાણી નાખી ક્વાથ બનાવી ચતુર્થાંશ બાકી ગરે ત્યારે ઉતાગી ગાળી લઈ તેમા મધ તથા માકર મેળવી પછી તેમા નીચેની તેર દવાઓ નાખી દઈ અને મોનાના વડને સાકરમા ધુટી મેળવી દેવા અને તેને દોઢ માસ ચુકી અગ્ણીમા નાખી મો પેક કરી ગળી મુકવું પછી તેને ઢાઠી ગાળી પદ્મ દીવમ જણી ગરે કે ઉપયોગમા લેવું

પ્રમાણુ—તોલા ૧૫થી ૨૫ દીવમમા એ વખત.

અનુપાન—સ્વચ્છ પાણી મમ લાગે લઈ મેળવીને પીવું

ઉપયોગ—મગજના તમામ દરદે વાણીની અશુદ્ધતા, યાદ શક્તિની ખામી, મદ્યુધિ માથાનું દરદ વાઠ, હીન્ડીગીયા વાયુ, જ્ઞાનતુઓની તબળાઈ વગેરે મટી જઈ યાદ નહિત વધે તથા ધ્રુધિવ સુધરે છે

૧૧૨ પુનર્નવાદિક્વાથ.

ખનાવટ—મટોડી, દાડદળદર, દળદર, શુક, હીમજ, ગળો, ચિત્રકમુળ, ભાગમુળ, દેવદાર, મર્વ સમલાગે લઘ ક્વાથ જેવો જાડો ભુદ્રો ક્રી એક ડાળીમા લગી ગખવો અને ૪૩૦ જાગાયે ક્વાથની ગીતે કાઢો ખનાવી ઉપયોગમા લેવો (એક ભાગ દવા ૧૬ ભાગ પાણી અષ્ટમાસ રાખવુ)

પ્રમાણુ—પ્રવાહી ક્વાથ ૨૧ તોલા (ભુદ્રો તોલો ૧૧)

ઉપયોગ—મર્વાગસોથ, હાથ, પગ મે અને હિદર પગને સોને આ ક્વાથથી તરતમા મટી જાય છે

સૂચના—લગાડવા માટે અરણીનાં પાનને રસ આખા ગરીરે લગાડવો તથા ખાવા માટે ગેગાનુમાર ક્રાઇપલ દવા અથવા આરોગ્યવર્ધનીરસ નામની દવા વાપરવાથી તરતમા માથે કાઢો થાય છે.

૧૧૩ દેવદારવાદિક્વાથ.

ખનાવટ—દેવદાર, વજ, કક, પીપર, શુક, કાયકલજાલ, મેથ, ક્રીઆતુ કકુ, ધાણા, હીમેજ, ગજપીપર, એડી ભોગીગણી. ગોખર, ઘમાસો, મોટી ભોગીગણી અતિનિષ, ગળો, કાકડાશીંગી, શાહજીરં મમલાગે લઘ ક્વાથ કરવા જેવો જાડો ભુદ્રો ખાડી ડાળામા લગી ગખવો જરૂર જણાયે ક્વાથની ગીતે કાઢો ખનાવી ઉપયોગમાં લેવો.

પ્રમાણુ—પ્રવાહી ક્વાથ તોલા ૨૧ (ભુદ્રો તોલો ૧૧)

અનુપાન—શ ગમની ગોળી માથે આપવો.

ઉપયોગ—સુત્રાવડી સ્ત્રીના મર્વ ગેગ, સુત્રાગેગ, પેટનુ શુળ ખાસી, તાવ, જ્વામ, મુર્છા, મન્તકશુળ કપ, વાયુ, નાણુ વગેરે મટી સુત્રાવડમા વગર ઉપદ્રવે શરીરને નિરોગી રાખે છે અને તેથીજ સુત્રાવડીને આ ક્વાથ ખાં દીવમ પીવગવવાને ચાલ છે

૧૧૪ મહામંજીષ્ઠાદિક્વાથ.

ખનાવટ—મજ્જા, નાગરમોથ, કડાછાલ, ગળો, કંક, શુક લાગળી ભોરી ગણી, વજ નીમછાલ, લળદ, દારુદળદ, લગડે, બહુડા, આમળા પટોલપત્ર, કકુ મોગ્વંલ, વાવડીગ, યીથો, ચિત્રક, શતાવરી, ત્રાયમાલુ પીપર, ઇંદ્રયવ, અગ્નુમીના પાન, ભાગરે, દેવદાર કાળીપાટ, કાથો, ગ્તાજળી નંઆતર, વાયવરજો, ડરીઆતું, બાબચી, ગરમાળાનો ગોળ માગની છાલ યદાનનીમની છાલ, કજનીછાલ, અતિવિપ, વાજો, ઇંદ્રવારણીનુ મુળ ધમાસો, ઉપલમરી, ખડમલીઓ દરેક મમભાગે લઘ અધકથયાં ડગી લ્યામા ભરી ગખવુ. અને જરૂર જણાયે ક્વાથની રીતે તૈયાગ ડગી વાપરવુ.

પ્રમાણ—પ્રવાહી ક્વાથ તોલા ૨૫ (મુકો ભુકો તોલો ૧૫)

અનુપાન—કાષ્ટ પલુ ગુગળ વાળી લોહી મુધારનારી ખનાવટ માથે આ ક્વાથ વાપરવાથી માગે કાયદો આપે છે

ઉપયોગ—કુષ્ઠ ગેગ (ચામડીના રંગે,) વાતરકત, અડદાઓ વાયુ, ઉપદરા ગરમીનો ગેગ, લીપદરોગ, ચામડીખહેરી થવી, પક્ષાઘાત મેદરોગ, નેત્રગેગ વગેરે મટાડી રહત શુદ્ધ ખનાવે જે લોહી મુધારનાર ત્વા નરીકે આ ક્વાથ બહુજ પ્રમિદ્ધ છે.

૧૧૫ મહારાસ્નાદિક્વાથ.

ખનાવટ—ગરના ધમાસો, બલખીજ, એરડમુળ, દેવદાર, ક્યુગે, વજ, અગ્નુમીના પાન, શુક, ચવક, હગડે, નાગરમોથ, માટોડી ગળો, વઘરો, વર્યાળી ગોખર, આમુક, અનિવિપ, ગરમાળાનો ગોળ સતાવરી, પીપર, ડાઠા શેળીઆના મુળ, ધાણુ, બન્ને ભોરી ગણી, એ મર્વ મમભાગે લેવી પરંતુ ગરના ચાગ ભાગ લેવા અને તેનો

વિધીમગ ખાડી જાડો ભુકો કરી ડબી ભરી ગખવી અને ઉપયોગ વખતે ઉકાળો કરી વાપરવો

પ્રમાણ—પ્રવાહી ક્વાથ ગા તોલા. (મુકો ભુકો ૧૧ તોલા)

અનુપાન—શુક, પીપર, એગ ડ નેલ, યોગગજ ગુગળ કે બીજી દ્રાઘપણ દવા ચાલુ હોય તે માથે આ ક્વાથ પીવો

ઉપયોગ—સર્વાંગવાયુ, કંપવાયુ, અર્ધાંગવાયુ, કુબ્જત્વ અપ-
બાહુટ, ગ્રધસી, આમવાત, શ્લીપદરોગ, અપતાનક, અંત્રવૃદ્ધિ, પક્ષા
ધાન, આક્રો, જાગનોવાયુ, વીર્યાશય અને મુત્રાગમમા ગહેલો વાયુ,
વંધ્યાદોષ, યોનીદોષ વગેરેમા આ ક્વાથ વપગય છે

૧૧૬ દશમુલકવાથ.

ગનાવટ—શાલપર્ણીના મુળ, પ્રંતપર્ણીના મુળ, ખેડીભોગી ગ-
ણીના મુળ, ઉભી ગીગણીના મુળ, ગોખરના મુળ, અથવા (એને
લઘુપંચમુળ કહેવે.) એના દરેકના પચાગ તથા ખીલીના મુળ ઉપરની
જાલ, અગ્નુમાના મુળની જાલ, શીવણના મુળની જાલ પાટલાના
મુળ, અગ્ણી મોટીના મુળની જાલ એ દશ ઔષ્ધો સમભાગે લઈ
અધકચગી કરી ડબી ભરી રાખવી અને જરૂર જણાય ન્યાગે ક્વાથની
રીતે પ્રવાહી ક્વાથ કરી લેવો

પ્રમાણ—પ્રવાહી ક્વાથ તોલા ગા (ભુકો તોલા ૧૧)

સમય—દિવસમા બે વખત

ઉપયોગ—વાતકકલ્મશ, ત્રિદોષત્વર, મુત્રાવડી સ્ત્રીના સર્વ
વિદગે, શોષ, શીતતા ખાસી, અતીપરસેવો, ગ્રમ, દમ, તદ્રા, મસ્તક
શુળ, ગેરે મટે છે મુત્રાવડીને ત્રીજે દીવમથી દશવામા મુઘી આ
ક્વાથ ખાવાથી સર્વ વિદગે થતા અટકી શરીર શુદ્ધ થાય છે

૧૧૭ અભયાદિક્વાથ.

ખનાવટ—દરુંડાલ નાગરમોથ, ઘાણા, રતાજલી, પદમક અરુમીના પાન, દંદમ્બ, વાળા, ગળો, ગરમાળાનો ગોળ, કાળીપાટ, શુક, કુ એ સર્વ ગમભાગે લઘુ ડ્યગી ડ્યીમા ભગી ગખવુ અને ક્વાથ બનાવવાની રીત પ્રમાણે તેવાર કરી લેવું

પ્રમાણ—પ્રવાલી ક્વાથ તોલા ૨૫ (બુકો તોલો ૧૧) દિવસમા ખેચી ત્રણ વખત

અનુપાન—પીપરુ ચુણુ ક્વાથમા નાખીને પીવું

ઉપયોગ—ત્રિદોષજ્વર, માત્રેતાવ, કમ્બુઆત, તગ્મ, દાહ, ખાગી, લગ્નલાટ, દમ, ઘેન, ગોપ, અચ્ચી વગેરે મટાડી મળ, મુત્ર, વાયુને છૂટ કરી ઉતરી, દેડરી મટાડે છે આ ક્વાથ સુદ્ધતીયા તાવ તથા ત્રિદોષમા વખણાય છે

૧૧૮ સર્વનેત્રરોગહર અંજન.

ખનાવટ—લીમેજ વીમા તળેલી તોલા ૧૦, ગાયના દૂધનો માંવા તોલા ૫, શુધ્ધ મોગ્ધુથો તોલા ૧, દંકણખાગ તોલા ૧ માચી અવંતી તોલા ૧, ચીમેડનો મગજ તોલા ૧ જેડીમધનો સીંગે તોલા ૧ એ સર્વને લુદા લુદા બારીક વડી એકત્ર કરી ખગ્લમા નાખી ત્રેડીના ગમમા ઘુરી ગોળી ત્રાળવા જેવું થતા તેની લાખી લાખી વાટ બનાવી સુકાવી ગખવી

ઉપયોગ—દુખવા આવંલી આખો મારે, નેત્રત્રણ, પુલા, ખીલ તાપોડીઆ, વાગવાગ થતી આજ્જી, પાણી ઝગ્વુ, નવો મોતીઓ, વેલ, છારી, પગવાળા, ગ્તાધળાપણુ, આખ, પાપણુ ખવાઇ જવી ઇત્યાદી દરોગમા આ દવા માઠ કામ આપે છે. આખને માફ અને તેજસ્વી બનાવે છે

વાપરવાની રીત—પથર પર જગ પાણી મુકી વસીને આખમા અજન કરવું અને થોડીવાગ મુઠ ગહેવું સોલ્ને વગેરે હોય તો બહાર પાણ આખની આગે બાલુ કીનારી પાપણુ પર પણ દવા લગાડી આખી મુઠ જવું કે આગમ કરવા

૧૧૯ નેત્રબિન્દુ.

બનાવટ—ટકણખાર પુલાવંલ તોલો ૦, અશીણુ તોલો ૦, પુલાવંલી કટકડી તોલો ૦, મોગ્યથો તોલો ૦ = વગેઆરી તોલો ૦ સાંડર તોલો ૦ ગુલાબજળ તોલા ૨૦.

રીત—પ્રથમ દરેક મુકી વગુનુ ખાગીઠ ચૂર્ણુ લેવું અને અશીણુને એક ચીનીના પ્યાલામા કે ખગલમા થોડા ગુલાબજળમા ઘુટીને રમ બનાવી તેમા ઉપગની વગુઓનુ ચૂર્ણુ નાખી માફ ખગલમા ઘુટી તેમા ધીમે ધીમે ગુલાબજળ ઉમેરી આખી એક પાટલીમાં ભરી ખુબ હલાવી બાર કલાક ગહેવા દેવું અને ત્યાર પછી વગર દલાએ કપડેથી જાણી લઇ એક કાચની ઘુચવાળી ચવચ શીશીમા ભરી ગખવું.

સમય—મવાગ બપોર અને રાતના અથવા જરૂર મુજબ

પ્રમાણ—એથી ચાર ટીપા આખમા નાખવા.

ઉપયોગ—આખ આવરી, ગ્તાસ જારી, ડુલુ, ખટકો, ઝાખ, પાણી ગાળવું, તાપોડીઆ, ખોટી ગરમી, ચીપડા થવા આખ મુજબ જવી વગેરે નેત્ર ગગમા સ્ત્રી માળક કે પુકા મર્વ નિર્ભયપણે વાપરી શકે છે

१२० हंतमंजन.

धनावट—शुद्ध भोरगुनु तोडा १० पुलावेस टडणभाउ तोडा ४० पुलावेस इटडी तोडा १० आठनु युर्णु तोडा १०० तजनु युर्णु तोडा ५, लवगनु युर्णु तोडा ५

रीत—एके वस्तुनु आरीक युर्णु लह आथे भेणनी कपडायी याणी उणीओ दे गाटकीओ लगी लेनी

प्रभाणु—ओक यपरी जेटकुं

सभय—मवारना दे मवार माज्ज मे वपत

उपयोग—दाने वमवाथी दान व्वच्छ तथा मज्जसुत एते छे शुण्ण गी, मडेा वजेर दानती इगियदि मटी भो व्वच्छ तथा दान मज्जसुत एते छे दाननु एए टोय तेमणे आ मंजन भास वापरुनु मंजन लगाडी पडी तगतज व्वच्छ पाणीयी पुष्कण कागणा डरी नापया.

चेतवाणी—आ मंजन भोमा गणा नीये उतररी न लय नेनी आम मंलाण गणनी कागण तेथी उडरी थजे

१२१ सर्वव्याधिनाशक रस.

धनावट—कपुउ तोडा २॥, पीपुमेन्तना पुस तोडा २॥ अज्ज माना पुस तोडा २॥ ओकयीने अर्क तोलो १॥ (टीयर काडाममंदा) लवेन्डतो अर्क तोलो १॥ (टीयर लवेन्डला) मर्व दवाओ लह लवी

रीत—प्रथम कपुउने अरुमा छुटी लह ओक कायना सुयवाणी आटकीमा नाप्पी तेमा आडनी नीले नाप्पी जग हलाची याउ इलाक ओक जव्याओ लध आटकी गणी मुकवायी गता गनु प्रवाडी तेयाउ थजे तेने कण्डे गाणी मज्जसुत सुयवाणी (स्टोपग) आटकीमा लरी मुक्वु

પ્રમાણ—પૃથી ૧૦ ટ્રીપા બાળક માટે ૧થી ૨ ટ્રીપા

અનુપાન—ચરુ પાણી અથવા પતામામા નાખીને લેવી

સમય—જરૂરત પ્રમાણે અથવા બેથી ત્રણ કલાકે

ઉપયોગ—ઝાડા, ઉલટી, વાયુ, ચુક મગ્દી ખામી, તાવ, ન્યુમોનીઆ, કોલેરા, મસ્તક ગુળ, શળેખમ, ઝેરી પ્રાણીઓના ડખ, દાદનુ દર્દ, પેટના તમામ દર્દો, કોલેરા, પ્લેગ પ્લેગની ગાંઠ મોઝ વાનુ દર્દ, કમરનું દર્દ, છાતીનું દર્દ, પાર્શ્વગુળ, આચકી, બાળકોના ઝાડા, શ્વામ ખાસી, તાવ આવતી વખતે થતા દર્દો ખુબ્લી વગેરે વ્યાધિ માટે લગાડવાથી તથા પીવાથી મારો કાયદો તરતમા થાય છે

૧૨૨ માથાનો મલમ (બામ).

બનાવટ—નલચીનીનું તેલ તોલા ૨૦, એલચીનું તેલ તોલા ૨૦ પીપરમેન્ટ તોલા ૨૦, કપુર તોલા ૨૦, અજમાના ઘુલ તોલા ૨૦ ચાનુ તેલ તોલા ૧૦ વેસેલાઇન ગ્રીસ બે.

રીત—પ્રથમ થોડી ગરમી ઉપર એક ચીનીના વામણમા બેમે લાઈન ગરમ કરી તેમા ઉપરના વમાણા મેળી દેવા અને પછી કાયની પેચરાળી શીશીઓ લાવી તેમા દવા ઝટ ભરી લેવી.

ઉપયોગ—કરુત લગાડવા માટેજ

ફાયદો—માથાનું દર્દ મધિવા, શરદી, ખાસીનું દર્દ લચક શળેખમ, પીકનું દર્દ, પાર્શ્વગુળ ઝેરી પ્રાણીઓનો ડખ વગેરે પર દવા લસવાથી આગમ થાય છે

૧૨૩ દાદરની દવા.

બનાવટ—ગધડ ૧ લાગ કટકડી ૧ લાગ, ટંડણ ૧ લાગ

રીત—ત્રણ વસ્તુઓનું ચૂર્ણ લઈ ખગલમા બારીક વાટી તેમા થોડક લીણુનું ગસ નાખી ઘૂંટવાથી એક રસ મલમ જેવો થઈ જશે

उपयोग—त्या दाहक हाय त्या लागवची

समय—गतना रोगक उपर त्या योगी मवाचे रोग रोगस
पाणीची के मासुधी घेवळ माक उरवु.

इयदो—तमास गतनी दाहक रोगमायी मरी यामडी उरवळ
यने हे.

१२४ मुष्पपाकनाशक गंडुष.

अनावट—कटकी तोलो १ टड्युभाक तोलो १

मोठ्युथो तोलो ०१ पाणी तोला ८०

रीत—प्रथम ओक माक वामलु लछ तेमा उपरनी स्वागो
नथा पाणी मेणची दलाची उपडे याणीने पाटवी लरी गप्पी

प्रमाण्य—ओक रक्षाम आगरे उपरनु प्रवाडी लछ तेना डोगणा
उरवा

समय—द्विभमम राश याक वपन डोगणा उरवा

उपयोग—मुष्पपाक, मेनी यादीओ, छासा, रगी, फानु
रोग गतनी रगी, मडे, वगेचे मरी मो उरवळ थाय हे

१२५ आलाभृत.

अनावट—केशरीयम हाथपोडासकेट तोला १०, पाणी तोला
८०मा नापी मेणची तेयाक ररी लेवु पछी माकक ओ ४ (रतल ८)
लछ पाणीमा नापी उडाणी यासली तैयार थाय त्याचे तेमा उपरनी
रग नापी री यने ररी पाछु पाणी यणता मध्यम पाक शक्यत
जेनी यामली थाय त्याचे उतारी लेनी, यने उपडे गाणी हकु थये
पाटवी लरी गप्पी रग लाखा माटे विनायती कलर थोडाक नापी
देवा ६ लेवी गुलाभी रग माग थये

प्रमाण्य—गायी १ तोला द्विभममा मे रपन

अनुपान—पाणी के हय माथे

ઉપયોગ—ખામી, નયજાઈ, દાડકાનો ક્ષય, ગાળગોપ, પગા-
વમા ક્ષાત્ર જંવા, શરીરે કૃશ ગહેવુ વગેરે નાના મેટા ગાળકાને
અમ્બીનો નયજાઈના દ્વાર મટાડી શરીરે કષ્ટ પુષ્ટ બનાવે છે.

સૂચના—વિલાયતી બનાવટ છે માટે મલાળીને બનાવવુ તથા
વાપરવુ એકદમ શરદીના ઉપદ્રવમાં આ દવા નાના ગાળકાને આપવી
વળગે.

૧૨૬ એગ્યુમિક્શર.

બનાવટ—કુવીનાઇનસલ્ફ ઓમ ૧, એમીડ નાઇટ્રોમ્યુગટીક
ડાઇલ્યુટ ઓમ ૧૧, ગ્લીમગાઇન ઓમ ૧૧, કાર્બકર આગ્મેનીકલમ
ડ્રામ ૫ એમેનીઆ ક્લોરાઇડ ઓમ ૨૧૧, ટીચર ઓગેન્થાઇ ઓમ ૧
શગ્યત યાદુ ઓમ ૧૬

રીત—પ્રથમ કાચના વામણમા કુવીનાઇન મુકી તેમા ઉપગ્રથી
ધીમેધીમે એસીડ નાઇટ્રોમ્યુ નાખવુ પછી તે પીગળી જાય ત્યારે તેમા
અકેડ દવા નાખતા જવુ અને હલાવી બગાયર મેળની દેવુ છેવટે
ગળ્યત મેળની કુલ્લે ૨૪ ઓમ માપ કરી લઇ તેમા લાલગ લાવવા
માટે શગ્યતમા વપગાય છે તેવો ગુલાળી ડલર દવા ટીપા નાખી હલાવી
કપડે ગાળી માટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણ—ડ્રામ ૧ થી ૧૧૧ સુધી દિવસમા ૩ વખત

અનુપાત—મિક્શર માથે દરેક ભાગમા પાણી ઓસ એક
મેળનીને પી જવુ

ઉપયોગ—તાવ અટકાવવા તથા ઉતારવા માટે આ દવા વપ-
ગાય ડ અભગમા પેટટપી મિક્શરનો મલે છે તેમાના કટલાક આવીજ
બનાવટના છે વિલાયતી બનાવટ છે માટે સલાળથી વાપરવુ

સૂચના—પ્રથમ જુલાય આપી પેટ માફ કરી પછી આ દવા
આપનાથી તગત મારી અમર થાય છે

પરિશિષ્ટ ૧૬૦.

દવાઓનું તોલ તથા માપ.

૧ ઝેન	આશરે	૧ ઘઉંભાર	} સુકી દવાઓ માટે.
૨ ઝેન	,,	૧ રતીભાર	
૩ રતી	,,	૧ વાલ	
૮ રતી	,,	૧ માસો	
૧૨ રતી	,,	૪ વાલ ૧/૮ તોલો	
૨૪ રતી	,,	૮ વાલ ૧/૪ તોલો	
૪૮ રતી	,,	૧ ગદીઆણો ૧/૨તો.	
૯૬ રતી	,,	૧ તોલો	
૮૦ તોલા	,	૧ શેર (બંગાલી)	
૪૦ શેર	,,	૧ મણુ (બંગાલી)	

આ અન્યમા ઉપરનું તોલ ખાસ કરીને ઉપરનું તોલ માપ વપરાયેલ છે.

૧ મીનીમ	,,	૧ ટીપુ	} પ્રવાહી દવાઓ માટે.
૬૦ ટીપા	,,	૧ ડ્રામ	
૪ ડ્રામ	,,	૦૧૧ ઓસ ૧૧ તો	
૮ ડ્રામ	,,	૧ ઓસ ૨૧૧ તો	
૧૬ ઓસ	,,	૧ પૌંડ (રતલ)	
૨ રતલ અને બે રૂપીઆ ભાર	,,	૧ શેર (બંગાલી)	
૪૦ શેર	,,	૧ મણુ (બંગાલી)	

ઉંચર પ્રમાણે હવાની આત્રા આપવાની સમજણનો કોડો.

૧૭થી ૬૦ વર્ષ સુધી.	૧૦થી ૧૬ વર્ષ સુધી	૫ થી ૯ વર્ષ	૩ થી ૪ વર્ષ.	૧ માસથી ૨ વર્ષ
૩ રતીભાર	૧ રતીભાર	૦ રતીભાર	૧ ઝેન	૦ ઝેન
૬ રતીભાર (બેવાલ)	૩ રતીભાર (૧ વાલ)	૧ રતીભાર	૧ રતીભાર	૧ ઝેન
૦૧ તોલો	ઝે આનીભાર	ઝે વાલ	ચાર રતીભાર	૩ ઝેન
એક તોલો	૦ તોલો	૦૧ તોલો	ઝે આનીભાર	૨ વાલ
અઢી તોલો	૧૧ તોલો	૦ તોલો	૦૧ તોલો	૪ વાલ

ઉપર સુજ્ઞ ધાસ અનુક્રુજ પ્રમાણે સાધારણ હવાઓ માટે ગોઠવેલ છે પરંતુ ધ્યાનમાં રાખવું કે ઝેરી હવ ઓ હેય ત્યારે પુરનો વિચાર કરી હસીતુ ઘજ, રોગનું પરિણાજ, સમય, પ્રકૃતિ દેશ, કાજ વગેરેનો યોગ્ય વિચાર કરી અવસ્થાનુસાર હવા આપવી જોઈએ

દવાઓ યનાવવા માટે તેમજ બીજી કેટલીક

સૂચનાઓ.

૧ પાઠમા લખ્યા પ્રમાણે વગ્ન કરી દરેક દવા લેવી જોઈએ. જ્યાં વગ્ન લખેલું ન હોય અને સમભાગ લખેલું હોય ત્યાં દરેક દવાનું ગમે તેટલું એકજ તોલ પ્રમાણે વગ્ન લેવું જોઈએ. દરેક દવા સુકી, મારી, નવી અને ખાત્રો રીતે લેવી જોઈએ જે જે દવાઓ લીલી મળતી હોય તે ત્યાં લખેલું હોય કે લીલી લેવી તે દવા તેટલા લખેલા પ્રમાણમાજ લેવી જોઈએ

૨ મધ જીનું એટલું એક વર્ષ પછીનું લેવું. અને જ્યાં નવું લખેલું હોય ત્યાં તાજું લઈ શકાય જીનું મધ કંક ઘટાડવા માટે તેમજ નવું મધ પૌષ્ટિક ઝામમા લપગાય છે યનાવટી મધ મધના ગુણથી વિરુદ્ધ અમ્લ યનાવે છે માટે તે ન લેવાય તેની ખાત્રી પ્રથમથીજ કરી લેવી જોઈએ

૩ તમામ ઝેરી દવાઓ જેમકે સોમલ, વજનાગ, ગધક, હરતાલ, પારે, દિગજો, રમડપુર, ઝેરકાચલા, મનસીલ, ભીલામા, કણેગ આકડો, મોગથુયુ, ટકણ નેપાજો, ચણોડી, ધાતુ, ઉપધાતુ, વિષ, ઉપ વિષ ઇત્યાદિ શુદ્ધ કરીને લેવા જોઈએ. આ અન્યમા ડયા પણ તે માટે કદાચ સૂચના કે શુદ્ધ ન લખાયું હોય ત્યાં તેની દવાઓ માટે શુદ્ધ દવા લેવી એમ સમજવું

૪ શ્યોષધો અને તેની યનાવટ આ મથાળા નીચે બીજા ભાગના અતમા આપેલા પચ્ચિષ્ટમા બધી યનાવટોની રીત જાણી લેવાની છે યનતા સુધી દરેક યનાવટમાજ યોગ્ય ખુલાશો લખવામા આવેલ છે. છતાં વધુ જાણવા માટે ત્યાં ખુલાશો જોઈ લેવાનો છે.

૫ દવાઓનું તોલ માપ જાણવા આ સાથે ટ્રાઈક તથા માપ આપેલા છે. જે હાલના ગમયને અનુકુળ તથા પ્રાચિન રીતને મળતા આવે તેવાજ રૂપમા ગોઠવ્યું છે અને આ ગ્રન્થમા પણ તેજ તોલ માપ પ્રમાણે સર્વ જગ્યાએ લખવામા આવેલું છે

૬ ચૂર્ણ ત્રણ મામ પછી, ગોળી એક વર્ષ પછી, ગુગળવાળી બનાવટ બે વર્ષ પછી અને ક્વાથના ભુકા બે માસ પછી હીન ગુણવાળા થતા જણાય છે. પરંતુ ગસાયન દવાઓનું મીશ્રણ હોય તેવી બનાવટો આગળી છ વર્ષ સુધી સારી હાલતમા રહેતી જણાય છે જ્યારે ભસ્મ, આમવ, કુપીપકવ રમાયન, ધાતુની કે ગસની મુળ બનાવટો હોય તે તે જીવતા થાય તેમ વધુ ગુણવાળી મને છે. દવાને હમેશા સલાળીને બધ જીવવાળી બાટલીમા કબાટમા મંભાળી રાખવી જોઈએ. ખુલ્લી દવા ગખવાથી તે તરતજ ખરાબ થઈ જાય છે

૭ દરેક દવા બનાવ્યા પછી સારી પેઠે સુકવી કે સાક કરી પછીજ બાટલીમા ભરી રાખવી. જગ પણ ભીનાસ રહેતા ચૂર્ણ કે ગોળી અથવા ગુગળ બગડી જવા સભવ છે

૮ વનસ્પતિને ખુલી હવામા રહે તેવી રીતે ગુણીમાં રાખવી ડમામા ભરી રાખવાથી જલદી બગડે છે. ભરી રાખેલી દવા હમેશા જોવી કે તડકે સુકવવી એ બગડતી અટકાવવા સાગે ઉપાય છે

૯ ક્વાથ વગેરે માટે ધાતુ પાત્ર પીતળના તપેલા ધલદ આપેલા હોય તે વધુ અનુકુળ થાય છે તેજની બનાવટ માટે પણ આવુંજ પાત્ર અથવા લોખડનું કડાઈયુ ઠીક થાય છે

૧૦ આસવ માટે માટીના રીઢા વાસણ મળે તો તે વાપરવા પરંતુ ને શહેરોમા મળવા કઠણ હોવાથી તેની જગ્યાએ એસીડવાળી ખાલી ચીનાઈ માટીની બરણી આવે છે ને વધુ ઠીક થઈ પડે છે

૧૧ દવા યનાવવા માટે જ્યેષ્ઠ યને તેમ પોતાની કચ્છમા તૈયાગ કરવી. જાહાગે કચ્છે અર ન આવે તથા કોઈ પણ તેમા ખગળ વસ્તુ ન ચાલી જાય તે ધ્યાનમા ગમવું. ખાટી દવા હોય ત્યા ખાસ કરી માટી, પત્થર, કે ધાતુનું કલ્પ કચ્છે વામણુ લેવું જ્યેષ્ઠજે નહિં તે ખટાચથી કાટ લાગી દવાને પાક જગડી જઈ લાભને જાહેર હાની કર્યા થઈ પડે છે.

૧૨ દવા યનાવ્યા પછી દવાની યાટલી પર હમેશા તેનું નામ માત્રા અનુપાત વગેરે ખુલાસો સાગ અક્ષરે લખીને તેવું લેખલ ચોડી દેવું કેમકે તેમ ન કરવાથી વખતે ભૂલ થાય છે અને પરિણામે હાની ભોગવવી પડે છે.

૧૩ દવા યનાવવા માટે ખગલ, જનો, ખાયણી, દસ્તો, ચાળણી વગેરે ચીજો સાફ ગંધાવવી દવા યનાવ્યા પહેલા તે જગળગ સાફ કરી પછી કામમા લેવું જ્યેષ્ઠજે

૧૪ જેરી દવાઓને હમેશા સુગંધીત સ્થળે જઈ કપાટમા ગંધથી કેમકે તે દવાઓથી વખતે ભૂલચુક થવા ન પામે

૧૫ દવા યનાવી તૈયાગ કર્યા પછી તેનો ગમ સ્વાદ, વાસ, રૂપ ઇત્યાદી જગળગ જોવું અને તેજ દવા કરી જ્યારે જને ત્યાં તેવાજ રૂપમા થાય તેની ખામ કાળજી ગંધથી જ્યેષ્ઠજે. તેમ કરવાથી તે દવા ગુણુમા પ્રથમ જ્યેષ્ઠી (માગી) ગ કા વગરની અને એકજ ધોરણુ વાળી જને છે જ્યેષ્ઠી ખીજ લઈ જનાર ગ્રાહકોને ગ કા આવે નહિ

૧૬ ભસ્મો યનાવવાની ગીત, રચાયત પદાર્થોની શુદ્ધિ તથા દવાની તમામ યનાવટ તથા જ્યેષ્ઠ પ્રતિનીધી વૈદ્યના અધગ શબ્દોને કોષ, યત્રો યનાવવાની ગીત વગેરે ખીજ અથવા ત્રીજ ભાગના અતમા ખુલાસાવાગ યતાવવામા આવશે

૧૭ થોડા પ્રયોગોમા કુટલીક વિજ્ઞાયનિ ઉપમા મળતી દ્વાઓ (જે દેશીની જગ્યાએ વિજ્ઞાયતી વધુ માફ હોવાથી વપરાય છે) જેમકે સોડા બાયકાર્બ (માણખાત) એમોનીઆ ક્લોરાઇડ (નવમાર) આવી દ્વાઓ બગ્ગરમા વિજ્ઞાયતી દ્વા વેચનારને ત્યાથી મળે છે તે જરૂર જણાયે ત્યારે લઇ લેવી

૧૮ આ ગ્રન્થમા જે કંઈ પ્રયોગો લખેલા છે તે અમારા અનુભવી છે જે કે તેમાના ઘણે ભાગે નો સામ્બિધ હુમે પરતુ જ્યા તેમા કંઈ કેરકાર કે ભુલઈ જણાય ત્યા શકા નહિ કચી કેમકે તેવા સ્વરૂપમા અમોએ બરાબર વિચારીનેજ ગોઠવેલા છે.

૧૯ અનુભવના ખાનગી પ્રયોગો કુટલાક અમારે ત્યા પેટલ ઉપમા પણ તૈયાર કરી વેચવામા આવે છે પણ તેમા કંઈ કેરકાર કર્યા શિવાય અમોએ તે બરાબર લખેલા છે

૨૦ કયાંય પણ શકા જણાતા બરાબર વિચારીને કામ કરવું અને અમારી ભુલ કે શરત ચૂક જણાય તો અમોને મૂચના આપવા ચૂકવું નહિ કંઈ પણ ખુલાશો અમોને પુછવાથી અમો આપશુ

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત.

आ ग्रन्थमां

लभेली तभाम भनावटो के तेभांथी डोछ यणु
ओक हवा तैयार भरीहवा छ्छा थाय तो

नीयने ठेकाले अक ओरडर आपी औषधो
म गावी लेशोछ

अभारे त्या आ ग्रन्थमा भतावेला पाठ सुज्ज
दरेक हवाओ विधीसर तैयार करवामा आवे छे

भाव डीक्षायत !

वधु भुलाशो लणुवा माटे मोटु सुयीपत्र म गावी

वैद्य गोपालछ कुंवरछ ठंठंठुरे,
नानकवाडा, -कराची.

ગુજરાતી ભાષામાં

ચાર વર્ષ થયાં પ્રગટ થતું

સિન્ધ પ્રાંતનું સૌથી પહેલું એકનું એક

વૈદક માસિક પત્ર.

આરોગ્ય સિન્ધુ

વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત રૂપિયા બે

સાથે ભેટ તરીકે આવો અમૂલ્ય ગ્રન્થ મફતમાં મળે છે

આયુર્વેદ, આરોગ્ય અને હુન્નર ઉદ્યોગ તેમજ અર્વાચીન
વૈદક સબધી દરેક જાતના ઉત્તમ અને મનન કરવા લાયક
સરળ લેખો નિયમસર આવે છે નમુનાનો અક મફત મંગાવી
જુઓ. લખો —

વ્યવસ્થાપક.

આરોગ્ય સિન્ધુ કાર્યાલય,
કરાચી.

અમારા ઔષધોની લોકપ્રિયતા માટે તેની સારામાં સારી ધરણ
 અને ખાત્રી માટે પ્રમાણપત્ર તેમજ ચાંદ મળેલા છે.
 વળી, વૈદ્યો તથા ડોક્ટરો પણ તે વાપરે છે.
 મુંદર, મુઘડ, સસ્તી અને સચોટ

સ્વદેશી દવાઓ

ખરીદવાની જરૂર જણાય ત્યારે ખીજે કયાંય પણ
 જવાની ફીકર ન રાખતાં

આખા સિન્ધ પ્રાંતમાં

થોડાજ વખતમાં લોકપ્રિય થએલું જીવું સ્વદેશી
 ઔષધ કાર્યાલય.

ધી કોહીનુર કેમીકલ વર્કસ,

દે. નાનકવાડા અને ગણદોડ લાઈન,

કુશાલી.

સૂચના—સેક્ટો દવાઓ તયાર શહે છે બહાર ગારાન આરડરો
 પર પુરતું ધ્યાન અપાય છે ખુલાસા માટે સૂચીપત્ર
 મંગાવી જીઓ.

आरोग्य सिन्धुना ग्राहकोने लेट.

आरोग्य सिन्धु ग्रन्थभाषा पुष्प उल्लुं.

वैद्यक चिकित्सासार.

भाग २ ले.

लेखक—

वैद्य गोपालल कुंवरल ठकुर, आयुर्वेदाचार्य,
कराची (सिंध)

अनेक वैद्यक ग्रंथाना सत्वरूप, सेकडो वणत अनुभवमां
सिद्ध थयेलो उत्तम प्रयोगानो सग्रह

वैद्यक सिद्धिसार.

(भाग २ जे)

लेखक अने प्रकाशक —

आयुर्वेदाचार्य वैद्य गोपालजी कुंवरजी ठंडकुर.

नि. ला. आयुर्वेद मंडळमंडणी सिन्धु प्रांतिय स्थायी

समितिना मंत्री तथा नि. ला. आयुर्वेद

विद्यापीठ (अनपुर्) ना कराची डेन्डना

व्यवस्थापक

माझेक धी सिन्धु आयुर्वेदिक शर्मस्त्री. (रजिस्टर्ड)

तंत्री "आरोग्य सिन्धु" कराची

सने १९२५ डीसेंबर प्रत १००० सवत १९८२

(सर्व हक्क लेखकने स्वाधीन से)

मुद्रय आना १२.

अन्ते भाग साथे रु १-८-०

—१.०००—

तज्ञ-सागर प्रेममा गिगिमाश डणी त्रिवेदीजे प्रकाशकने

माटे छाया, इम्प्रेस स्ट्रीट, -दुबई

ફક્ત વૈદ્યક ધંધાદારીઓ માટે

તેમના ઉદ્યોગમાં મોટી સરળતા કરી આપનાર

વૈદ્યક ડાયરેક્ટરી

અમારા તરફથી તૈયાર થઈ રહી છે શોડાન વખતમાં છપાઈ પ્રગટ થશે તમારું નામ તેમાં દાખલ ન થયું હોયતો મોકલી આપો તેથી તમેને બહુજ લાભ થશે ખુલાસા માટે સુચીપત્ર મગવો મુલ્ય પ્રથમથી રૂ. એક પૌ. બુક

વૈદ્યક સ્થાિતિમાં નવું રત્ન.

આજ સુધી વધ સમાજ જેની રાહ બેઠી જેના વાચન અને અભ્યાસ માટે તલપી રહેલ હતું તે

ન્યાય વૈદ્યક

અને

વિષતંત્ર.

નામનો અતિ ઉપયોગી બહુ મુલ્ય ગ્રન્થ અમારા તરફથી તૈયાર થઈ ચુક્યો છે તુરત નામ નોંધાવી આપો આવો અમુલ્ય ગ્રન્થ ખરીદતા રહી ગયા તો ફરીને નહિજ મળે, શોડાન વખતમાં છપાઈ પ્રગટ થશે મુલ્ય પ્રથમથી રૂ. ૩ પછીથી ૪

લખો:- વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કુર, કરાચી.

પરમ પુજ્ય,

શ્રીમાન ડૉ. આર. જી. વેદાંત

નિવાસ સ્થાન: વડગાદી, મુંબઈ.

આપ આયુર્વેદ વૈદ્યકતા પરમ ઉપાસક છે. દેશી વૈદ્ય-
કની મારી દરેક પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે આપ સારી લાગણી અને માન
રાખી દરેક પ્રકારે મને ઉત્સાહીત રાખો છે તેમજ મારા વિદ્યા
ભ્યાસ વખતે મને એક સુરખી અને વડીલ તરીકે આપે
અનેક પ્રકારે સહાયતા અને સાધનો આપી મારા વિચારોને
દ્રઢ અને પરિપૂર્ણ રૂપે વધકમા ટકાવી રખાવ્યા છે આ સર્વ
આપના સદગુણો સુકત મારા પરના અનેક ઉપકારોથી હું માત્ર
તહેની યાદગીરી રૂપે આપનું શુભ નામ આ મારા એક નાનક
કડા પુસ્તકમા અમર રાખવા આ વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર
બીજો ભાગ આપના ચરણ કમળમા અર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

લી૦ હું છું આપનો બાબક,

વૈદ્ય ગોપાલજી ડંકડુર,

ના સવિનય પ્રણામ

પ્રસ્તાવના.

હાલના સમયમાં પ્રાતિક ભાષામાં વૈદ્યના કેવા પુસ્તકો પ્રગટ કરવાની જરૂર છે તે જાણવા માટે મેં મદરાસ તરફથી ગયા વર્ષમાં વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર ભા. ૧ લો જેમાં મારી કાર્મગીમાં તૈયાગ થતી અને મારા અનુભવમાં જે જે સ્વાગ્ને કીક જણાયા તેને મંત્રદ બહાર પાડેલ હતો આ મંત્રદને જન સમાજ તરફથી કીક વધારી લેવામાં આવ્યો છે. આ સમ્રદના અનુગ્રહાનુસાર આ વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર ભા. ૨ જે લખી બહાર પાડવામાં આવે છે. જેથી ઈતિ પેલા ભાગનો મંત્રદ સમાજને ઉપયોગી જણાયો છે તેવીજ રીતે મને આશા છે કે આ બીજો ભાગ પણ ઉપયોગીજ થશે આમાં મેં મારા ખાનગી કે શાસ્ત્રીય પ્રયોગોનો કંઈપણ ભેદ રાખેલ નથી માત્ર જેમાં મને પુરી ખાત્રી છે તે અને જે વૈદ્યોના અનુભવમાં યોગ્ય જણાયું છે તેજ આમાં મેં દાખલ કરેલ છે.

પ્રથમ ભાગ માટે હિદી અને જગાળી વૈદ્યોએ આ ગ્રન્થ માટે “આ સમયને અનુકુળ અને બહુજ ઉપયોગી વસ્તુ છે” એવો અભિપ્રાય આપી તેનો લાભ લીધો છે. ગુજગતમાં આવી શૈલીનું આ પ્રથમજ પુસ્તક હોવાથી ગુજગતના વૈદ્યોએ તથા વૈદ્યક પ્રેમી ગૃહસ્થોએ અને બીજા પત્રકારોએ પોતાનો મત આ ગ્રન્થને માટે બહુજ મારો આપ્યો છે એ જાણી મને મારો શ્રમ મફત થયો છે એમ મમજી વધુ ઉત્સાહથી આ કાર્ય ચાલુ રાખેલ છે અને આ શૈલીના ચાર ભાગ પુગ કરવા પુરે નિશ્ચય કરેલ છે. બીજા બે ભાગ માટે ચૂટણી થઈ ગઈ છે અને તે બંને તેટલી ત્વરાથી પ્રગટ થઈ જશે.

આ ચુટાયેલા પ્રયોગોમાં જે જે ગ્રન્થમાંથી કે કોઈ સમ્રદમાંથી જેના જેના ઉપાયો લેવામાં આવ્યા છે તેને માટે તે મર્વ બાઈઓનો હુ આ સ્થળે આભાર માનું છું.

પહેલા ભાગના વાચનાગ્રંથોએ મને એક સૂચના આપી હતી કે દરેક પ્રયોગ કયા કયા ગ્રન્થનો છે તેનું નામ આપવું મને આ સૂચના

ગમીએ પણ તેને અમલ આ વખતે થયો નથી, તેનું કારણ કે પ્રથમ લાગમમાં તે થયું નથી, અને ખીજા ત્રીજામાં થાય તે સીક નથી. એટલે હવે તે ખીજા આજ્ઞામાં આ મુદ્દાને અવશ્ય કરી દેવામાં આવશે.

આગેવળ મિન્દુના ગ્રાહકોને આ પુસ્તક મને ૧૯૨૫ માં જોડો ગ્રાહક તરીકે રહી લગભગ ભરી ચુક્યા છે તેમને ભેટ આપવામાં આવશે જ્યારે છુટક ખરીદનારોને માટે માત્ર પારજ આના ગણવામાં આવેલ છે.

આવી હયાના સગળ ભાષામાં વેદકના પુસ્તકો પ્રગટ થવાથી માધ્યમજી જનમમાજ કે જે દેશી દવાઓ વાપરવાની ઇચ્છા રાખે છે તેને પાણી ઉપયોગી થઈ પડેલ છે વિદેશી દવા વાપરનાર ડોક્ટરો અને ખીજા ગૃહસ્થો પણ આમાંથી સીક લાભ ઉઠાવી શક્યા છે તેનું કારણ કે મગળ ભાષામાં અને ટુંકાણમાં, ખાસ ઉપયોગી પાત્રોની માહિતી માથેજ આ પુસ્તકમાં સ્વેદ પ્રયોગ ગોઠવાયા છે, જેથી કોઈ પણ પ્રયોગ પનાવી વાપરતા તેમને જગપણ તકલીફ જણાતી નથી અને તેથી તેમને ફાયદો પણ થયો છે, અર્થમાં ફાયદો થવાની માથે તેઓ દેશી દવા વાપરવા પણ અવશ્ય લલચાય છે. આથી મને પુરી ખાત્રી થઈ છે કે આવી ચૈતીના પુસ્તકોથી સાધારણ શિક્ષીત વર્ગમાં અને ડોક્ટરોમાં આયુર્વેદિક ઔષધોનો પ્રચાર જલદીથી અને સરળતા થઈ શકે છે ખરો.

કેવટે આ કાર્યમાં મને સહાનુભૂતિ આપી ઉત્સાહ આપનાર આગેવળ મિન્દુના ગ્રાહકોને અને ખીજા કાર્મસીના ગ્રાહક વર્ગને પણ હું આ મથળે આભાર માનું છું કેમકે તેમની સહાનુભૂતિ શિવાય આ ખીજા લાગ પ્રગટ થાત કે કેમ ? તે નિશ્ચય નહોતું અતમા પરમકૃપાળુ પરમાત્માને આભાર માનું છું કેમકે તેમની કૃપા શિવાય તે આમાનું કંઈપણ થઈ શકેજ કયાથી

આપનો નમ્ર સેવક.

વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કર.

ભાગ બીજાની અનુક્રમણિકા.

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૧૨૭	અગ્નિગ્રસ	૧૩૩	૧૫૦	કામધેનુ રસ	૧૩૨
૧૨૮	અર્કવટી	૧૦૧	૧૫૧	કાચનાર ગુગળ	૯૮
૧૨૯	અમર કાન્તરી ગુટીકા	૧૦૨	૧૫૨	કુટખગિષ્ટ	૧૪૨
૧૩૦	અગ્નિમુખ ચુર્ણ	૮૭	૧૫૩	કુટખવલેદ	૧૨૫
૧૩૧	અમતપ્રભા વટી	૧૦૮	૧૫૪	કુટખાન્ત્રિ ત્રયાય	૧૪૭
૧૩૨	અભયા વટી	૧૦૦	૧૫૫	કૃશગાન્ત્રિ વટી	૧૦૯
૧૩૩	અભયાગિષ્ટ	૧૪૫	૧૫૬	કૃલેગતી ગોળા	૧૧૧
૧૩૪	અમૃતારિષ્ટ	૧૪૪	૧૫૭	કુટકાર્યાવલેદ	૧૦૬
૧૩૫	અવિપતિક્ક ચુર્ણ	૯૬	૧૫૮	કર્ણુગિદુ	૧૫૪
૧૩૬	અહિકેનાસવ	૧૪૪	૧૫૯	કંમિત્રકાગ રમ	૧૬૫
૧૩૭	અર્જુનાગિષ્ટ	૧૪૩	૧૬૦	કર્પૂર સુન્દની ગુટીકા	૧૧૨
૧૩૮	આમ ગક્ષરી ગુટીકા	૧૦૫	૧૬૧	ખાદિગાદી વટી	૧૦૧
૧૩૯	આયુર્ધવર્ધની ગુટીકા	૯૭	૧૬૨	ખાદિગાગિષ્ટ	૧૪૧
૧૪૦	આયુર્વેદિક ચહા	૧૫૦	૧૬૩	ખગ્જવાતો મક્કમ	૧૫૨
૧૪૧	ઇતરીકલ કમનીજી	૧૩૬	૧૬૪	ખમનો મક્કમ	૧૫૨
૧૪૨	ઉરાગાસવ	૧૪૭	૧૬૫	ગર્ભવિતોદ રસ	૧૩૧
૧૪૩	કનક ક્ષુદ્ર રસ	૧૩૨	૧૬૬	ગધઙ રસાયન	૧૨૦
૧૪૪	કલ્પતરુ રસ	૧૨૬	૧૬૭	ગગાધર ચુર્ણ	૯૭
૧૪૫	કનકાસન	૧૪૬	૧૬૮	ગહણોકપાટ રસ	૧૨૧
૧૪૬	કર્પૂરગમ	૧૧૯	૧૬૯	અદ્રકળા ગમ	૧૨૧
૧૪૭	કર્પૂરગમવ	૧૪૩	૧૭૦	અદનામવ	૧૪૨
૧૪૮	કાળો રમ	૧૨૪	૧૭૧	એનન્દગમ	૧૩૨
૧૪૯	કિશોર ગુગળ	૯૯	૧૭૨	એપચીનીઆદિ ચુર્ણ	૮૮

क्र.सं.	नाम.	पृष्ठ	त.सं.	नाम	पृष्ठ.
११३	नगीडी	११८	१६६	प्रताप लक्ष्मण रम	२२५
११४	नग्नतो रत्नम	१५१	२००	प्रतापीडा नानक वटी	१०४
११५	नग्नती वटी	१०६	२०१	प्रतापी रम	१२५
११६	नगीकान्ति सुर्यु	६३	२०२	प्रीतग भीरव	१५६
११७	नगीकान्ति वटी	१०७	२०३	प्रीतीमु-डाटपुं	१३३
११८	नगीकान्ति सुर्यु	८८	२०४	प्रीती क्वाथ	१४६
११९	नगत मन्त्रर सुर्यु	६२	२०५	प्रीतकन्य रम	१३१
१२०	नग्नकान्ति	१४०	२०६	प्रीतमेती गुटीडा	१०८
१२१	नग्न वटी	११०	२०७	मनमयात्र रम	१२७
१२२	नगीभी वटी	१०५	२०८	मनमयविलास रम	११८
१२३	नग्नान्ति अचलेद	१२७	२०९	महालक्ष्मी नारायण रम	१३०
१२४	नग्नान्तिराग क्वाथ	१४६	२१०	महालक्ष्मी विद्याम रम	११४
१२५	नग्नमन्त्रोद	६५	२११	महायोगगण गुगण	११७
१२६	नग्नान्ति अचल	१५५	२१२	महापत्रनिण सुर्यु	८६
१२७	नग्नान्ति सुर्यु	६४	२१३	पवानीपाठव सुर्यु	६३
१२८	नग्नान्ति तेल	१४०	२१४	पट्टनरोगनाशक प्रयोग	६०
१२९	नग्नान्ति पात्रन	१४८	२१५	पट्टीमधु वटी न. १	१२६
१३०	नग्नान्ति रसाग्न	१३७	२१६	पट्टस्थ लक क्वाथ	१५१
१३१	नग्नान्ति रस	११६	२१७	गमणाय मनम	१५३
१३२	नेत्राग्न	१५४	२१८	राज्येन्द्र वटी	१०६
१३३	पथ्यान्ति वटी	२०५	२१९	लव गादि सुर्यु	८६
१३४	पथ्यान्ति क्वाथ	१४१	२२०	लघुवाही सुर्यु	१२२
१३५	पथ्यान्तिनाथ रम	१२४	२२१	लासान्ति तेल	१४६
१३६	पथ्यान्ति गुगण	१००	२२२	वसतकुसुमाञ्ज रम	११७
१३७	पिपल्यामव	१४६	२२३	वातगक्षम रम	१२८
१३८	पुण्यानुग सुर्यु	६२	२२४	वासान्ति क्वाथ	१४६

નંબર	નામ.	પૃષ્ઠ.	નંબર.	નામ	પૃષ્ઠ.
૨૨૫	શંશમતી, નંબર ૧	૧૦૨	૨૩૯	મુધાનિધી રસ	૧૨૯
૨૨૬	„ „ ૨	૧૦૩	૨૪૦	સુતગંજ ગમ	૧૧૯
૨૨૭	„ „ ૩	૧૦૪	૨૪૧	મુર્ચ્છા વમત માત્રતી	૧૧૩
૨૨૮	શિરશુળહર ચુર્ણ	૯૫	૨૪૨	મુર્ચ્છા વટીન ૧	૯૮
૨૨૯	શૂળગંજકેસરી ગસ	૧૨૨	૨૪૩	„ „ ૨	„
૨૩૦	શ્વાસચિંતામણી ગસ	૧૨૭	૨૪૪	સુર્યપ્રલા વટી	૧૧૨
૨૩૧	શ્વેતાબ્જન	૧૫૫	૨૪૫	હરીતકી અવલેહ	૧૩૪
૨૩૨	શ્રીનિલકંઠ રમ	૧૦૯	૨૪૬	હરમનો મલમ	૧૫૩
૨૩૩	સરસ્વતિ ચુર્ણ	૯૦	૨૪૭	હરમતી અક્રસીંગ દવા	૯૦
૨૩૪	સપ્તાગ ગુગળ	૧૧૧	૨૪૮	હિંગ્વાદિ ચુર્ણ	૯૪
૨૩૫	સમીરગંજકેસરી રસ	૧૨૩	૨૪૯	હિંગુલેશ્વર રસ	૧૨૨
૨૩૬	સ્નાનરજ ચુર્ણ	૮૭	૨૫૦	હેમાબ્રગ્સ સિદ્ધુર	૧૨૬
૨૩૭	સિતોપલાદિ અવલેહ	૧૩૮	૨૫૧	ક્ષયહર પ્રયોગ	૯૧
૨૩૮	મુખવિરેચન	૯૬	૨૫૨	ક્ષયકેશરી યોગ	૯૧

રસાયનસાર સંપ્રહ.

આ નામનું અતિ ઉપયોગી પુસ્તક અમારા તરફથી તૈયાર થાય છે જેમા દરેક ધાતુ, ઉપધાતુનું શોધન, મારણ અને સિદ્ધિ રસાયન પ્રયોગો તથા અનેક નવીન શોધ યોજના અનુલભવો તેમાં રજૂ કરવામા આવેલ છે પારદના સસ્કારો વગેરે તથા લઠીઓ અને યત્રોત્તુ સ્વીસ્તર વર્ણન કરેલું છે અગાઉથી નામ નોધાવો મૂલ્ય પ્રથમથી રૂા ૧૧૧ પાછળથી રૂા બે

લખો-વૈદ્ય ગોપાલજી ઠંકુર, કરાચી.

શ્રીધન્વન્તરયે નમઃ

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર.

(ભાગ ૨જો.)

૧૨૭ સ્નાનરજ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—લોદર, વજ, ધાણા, હળદર, દારૂ હળદર, શુદ્ધમનશીલ મગસવ, મગની દાળનો લોટ, પ્રથમથી માત દવાઓ દરેક એકેક તોલો લેવી. જ્યાં છેલ્લી દવા તે માત દવાઓના વજન જેટલી લેવી અને તેનું ચૂર્ણ કરી પાટલી ભરી ગખવી.

ઉપયોગ—ઉપગ્ના ચૂર્ણને થોડાક પાણીમા ચોળી શરીર પર ઘસવું. અને તેને પાચ દરા મીનીટ સુધી શરીરપર મસળી ઠંડા જળવડે સ્નાન કરી લેવું.

ફાયદો—આ પ્રમાણે સ્નાન કરવાથી ચામડી સ્વચ્છ અને તેજસ્વી બને છે. ખરાબ પમીનાને લીધે આવતી ગંધ દુર થઈ શરીરમાથી સારી વાસ આવે છે અને ચામડીના દરદો મટી ચામડી રેશમ જેવી બને છે.

સૂચના—નહાતી વખતે દવાનો ભાગ પેટમા નખાય તેનું ખામ વ્યાન ગખવું જોઈએ.

૧૨૮ અગ્નિમુખ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—હિંગ તો. ૧	વજ તો ૨
પીપર તો. ૩	શુકં તો ૪
અજમો તો. ૫	હરડે છાલ તો ૬
ચિત્રકમુળની છાલ તો. ૭	ઉપલેટ તો. ૮

રીત—દ્વેક દવાનુ છુટુ છુટુ ચૂર્ણુ ત્રદ વારી મેળની કપડે
ચાળી ખાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણુ—૧૨થી ૨૪ રતીભાર અથવા જેથી ચાઝ આનીભાર.

અનુપાન—સ્વગ્ઠ પાણી સાથે

સમય—દિવસમાં ત્રણ વખત જમવા પહેલા

ઉપયોગ—હોઝરીને બળ આપે, જોગક પચાવે, વાદુને ઝોછો
કરે, ફસ્ત માફ લાવ, અગ્નિદીપન કરી વાયુ, જોળા, મ તાગિન, કક,
ગાડા, ચુક વગેરે મટાડે છે.

૧૨૯ તાલીસાદી ચૂર્ણુ.

ખનાવટ—તાલીશ પંત્ર ૧ તોલો, મરી ૨ તોલા, શુક ૩ તોલા
પીપર ૪ તોલા, વશલોચન તોલા ૫, તજ ૧૧ તોલા, એલચી ૧૧
તોલો, સાકર તોલા ૩૨ એનું આરીક ચુર્ણુ કરી કપડે ચાળી ખાટલી
ભરી ગખવી

પ્રમાણુ—૧ થી ૧૧ તોલો

અનુપાન—પાણી સાથે.

ઉપયોગ—અરૂચી, ખાસી, ઉલટી, હૃદયરોગ, પડખાનુ શુળ,
વગેરે મટી ભૂખ લગાડે છે.

૧૩૦ ચોપચીનીઆદિ ચૂર્ણુ.

ખનાવટ—ચોપચીની તોલા ૧૬ સાકર તોલા ૪ પીપર,
પીપરી મુળ, મરી, લવંગ, અકલકરો, શુક, વાવડીગ, હરડે, બહેડા,
આમડા અને બગલસ્મ એ દરેક અર્ધ અર્ધ તોલો લેના. તેનુ ચુર્ણુ
કરી કપડે ચાળી ખાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણુ—૧ થી ૧૧ તોલો

અનુપાન—મધ અથવા ઘી સાથે.

ઉપયોગ—વીરા પ્રક્રમ્નો પ્રમેહરોગ, ઉપદશ રોગ, વાતગત, વણ, કુષ્ઠ ગમ્મીનો સંધીવા, ધાતુક્ષીણતા, વાયુ વગેરેમા મારો કાયદો આપે છે

૧.૩૧ મહાપંચનિંબ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—ક્રીંચકાનુ પચાગ તોલા ૧૫, લોહભ્રમ, હીમેજ, કુવાડીયાના ખીજ, ચિત્રકમુળ, ભીલામ, વાવડીગ, સાકર, આમળા, હળદર, પીપર, મરી, શુક આખચી, ગરમાળાનો ગોળ, ગોખરૂ એ દરેક વસ્તુ અંકેક તોલો લેવી

રીત—ઉપગ્ની દવાએ ખાંડી કપડે ચાળી તેને ભાગના ગસની, ગેરના કવાચની, ખીળલાના કવાચની, અંકેક ભાવના આપી મુકવી કપડે ચાળી યાટકીમા ભરી લેવું.

અનુપાન—મહાશકિ કવાચ અથવા ખેરના કવાચ સાથે

પ્રમાણ—૦ થી ૦૮ તોલો મવાર માજ એ વખત

ઉપયોગ—આમડીના તમામ દર્દો તથા કુષ્ઠરોગ અને ગત-વિકાર મટે છે દવા લાભે વખત લેવી નોંધએ

૧.૩૨ લવંગાદિ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—લવગ, કપુર, એલચી, તજ, નાગકેશર, વાળો, ખયકળ, શુક, શાહજીર, કાળોઅગર, વમલોચન, જરામાસી, કાળુંકમળ, પીપર મુખક, તગર, વાળો, કકાળ, એ સર્વ અંકેક તોલો લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી કપડે ચાળી લેવું અને તેમા વાટેલી માક્રમો ભુકા તોલા ૬ મેળવી ગખવું.

પ્રમાણ—એ થી ચાર આની ભાગ

અનુપાન—મધ અથવા પાણી

ઉપયોગ—ક્ષય, ખાસી, કંઠનોરોગ, હેડપી, પીનસરોગ, શ્વામ, અતિસાર, પ્રમેહ, ઉરક્ષત, અરૂચી, ગુલ્મ, મંત્રહણી વગેરેમાં ફીક છે

૧૩૩ સરસ્વતિ ચુર્ણ.

ખનાવટ—કુબ્જ, આસુંઠ સિંધાલુણુ, અજમોદ, છરૂં, શાહ-છરૂં શુકં, મરી, પીપર, કાળીપાટ, સખાળી. એ દરેક અંકેક તોલા તથા ઘેળોવજ તોલા ૧૧ લઘ વાટી ચુર્ણ કરી કપડે ચાળી તેને ધ્રાહ્વીના સ્વરસની કે ક્વાચની ત્રણ લાવના આપી સુકવી લેવું.

પ્રમાણ—૦ થી ૦૧૧ તોલા. સવાર સાંજ એ વખત.

અનુપાન—મધ અને ઘી સાથે ચાટી ઉપર દુધ પીવું.

ઉપયોગ—ઉન્માદ, અપસ્માર, મગજના દગ્દો મટાડી બુદ્ધિને વધારે, યાદશક્તિ ખીલવે, ધીરજ અને સ્મરણ શક્તિ વધારે. વિદ્યાર્થીઓ માટે તેમજ અભ્યાસ કરનાગ સુસ્ત બાળકો માટે સારૂ ગણાય છે

૧૩૪ હરસની અકસીર દવા.

ખનાવટ—શુદ્ધ ગઘક વાલ ૨ કીમ ઝોફ ટાગટર (વિલાયતી દવા છે) વાલ ૪

રીત—ઉપરની દવાને ખરલમા ઘુંટી એ પડીકા કરવા

અનુપાન—માખણુ સાથે દવા ચાટી જવી.

સમય—સવાર સાંજ અંકેક પડીકું લેવું.

ઉપયોગ—હરસમા પડતું લોહી બંધ કરે, અને દસ્ત માફ લાવી પીડા ઝોછી કરે છે.

૧૩૫ યકૃતરોગનાશક પ્રયોગ.

ખનાવટ—કકુ તોલા ૨૦

નવસાગર તો ૧૦

સિંધાલુણુ તો. ૪

સંચળ તો ૪

હીંગ તો. ૨

રીત—ઉપરની ત્વાઓનું બારીક ચુર્ણ કરી તેને પ્રથમ ગૌ મુત્રની તથા ચિત્રકના ક્વાથની અને કુંવારના રસની ત્રણ ત્રણ ભાવનાઓ આપી ધુટી વટાણા જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—દરેક વખતે બંને ગોળી.

સમય—દિવસમા ત્રણ વખત,

અનુપાન—રહેજી ગરમ પાણી સાથે અથવા કુમાયામવ સાથે

ઉપયોગ—યકૃત, પ્લીહા, પેટની કોઇ પણ ગાંઠ આ પ્રયોગથી બરાબર મટી ભૂખ લાગે છે અને લોહી સાફ થઇ પેટ ચોખું થાય છે.

૧૩૬ ક્ષયહર પ્રયોગ.

બનાવટ—ગળેઃસત્વ તો ૦૧ પીપર તો. ૦૧
 સુવર્ણમાક્ષિક ભસ્મ તો. ૦૧ પ્રવાલ ભસ્મ તો. ૦૧
 રીત—ઉપરની દવા વાટી તેના આઠ પડીકા બનાવી લેવા તેમાથી દીવસમા ચાર પડીકાં દર ત્રણ ત્રણ કલાકે મધ સાથે આપી ઉપર દુધ પીવરાવવું.
 ઉપયોગ—નબળાઇ, ક્ષય, ક્ષીણતા, શરીરની કુબળતા, ઉધરસ, શ્વાસ, હર્ણનવર વગેરે મટે છે.

૧૩૭ ક્ષય કેસરી યોગ.

બનાવટ—મરી, પીપર, પુલાવેલીકટકડી, નવસાર એ દરેક બે બે તોલા, શુદ્ધ વછનાગ ૧ તોલા મેલવી તેને બારીક વાટી રાખવું
 પ્રમાણ—૧ થી ૩ રતીભાગ. દિવસમા ત્રણ વખત.
 અનુપાન—સાકરના ભૂકામા ઉપરની દવા લેવી. અને ઉપર દુધ પીવું.

ઉપયોગ—ક્ષય, ઉધમ્સ, ગળેખમ, શરદી, તાવ અને ઉંટાડી-
આની ખાસી મટે છે.

૧૩૮ પુષ્યાનુગ ચુર્ણ.

ખનાવટ—કાળીપાટ, રસવતી, મોથ, જીલુના કડીયા, આખાની
ગોટલી, પાપાણબેદ, લોફર, મજ્જક, કમળનીકેરાગ, ખીલીનો ગગલ
મોચરસ, નાગકેશર મોનાગેર, શુક, કાયકલ, મરી, રકતચદન, અગ્નુમે,
ધાવડીના પુલ, દ્રાક્ષ, મારીવામુગ, જોડીમધ, કંકાજલ, અતિવિષ
અર્જુનજાલ, કાળીપાટ, મમલાગે લઘુ ચુર્ણ કરી ખાટલી ભરી ગખની.

અનુપાન—મધ માથે ચાટી ઉપર ચોખ્ખાનું ઘોણું પીવું.

પ્રમાણ—૦૧-તોલો સવાળ સાજ જે વખત

ઉપયોગ—પ્રદર, રકતપ્રદર, રકતાર્શ, અતિમાગ, રકતાતિમાગ,
યોનીદાહ, ક્રમિરોગ, ઋતુદોષ વગેરે મટે છે. આ દવા ખામ કરી
પ્રદર રોગમા બહુજ વપરાય છે.

૧૩૯ દશન સંસ્કાર ચુર્ણ.

ખનાવટ—શુક, હરડેજાલ, મોથ, કાથોઉચો, આળેલી સોપારી
ના કાલસા, મરી, લવગ, તજ એ દરેક ચીજ એકેક તોલો લેવી તથા
ચાકનો ખારીક ભુકા તોલા ૮ લેવો.

રીત—દરેક ચીજને વાટી ધુટી કપડે ચાળી લેવું

ઉપયોગ—આ મજન સ્ત્રાવે દાતે ધમવાવી દાત સાફ રહે છે
દરદ મટે છે, પરંતુ અરકે છે મોઢાના દરદો મટી તાત મજજુત
મને છે, મોઢામાથી ખરાબ વાસ નીકળતી બધ પડી મો સુવાંમિત
મને છે. હમેશા વાપરવામા વાધો નથી.

સ્ત્રુચના—મજન લગાડગ બાત તે ધમીને પછી સ્વચ્છ પાણી
થી કાગળા કરી નાખવા જોઈએ.

૧૪૦ જતીફલાદિ ચુર્ણ.

ખનાવટ—અપદ્મ, વાવડી ગ. ચિત્રક, શુક, તગર, તલ, તાલીસ
પત્ર, મુખર, લવંગ, કલોજી, કપુર, હરડે, આમડા, મરી, પીપર,
તજ, વમંલોચન, એયચી તમાત્રપત્ર, નાગકેશર, એ દરેક તોલો તોલો
લેવા તથા ગુધ્ધ એકેલીલાગ તોલા ૯ અને સાકર તોલા ૨૯ લઈ
કરી ચુર્ણ કરી ખાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણ—૬થી ૧૨ ગ્તીભાર.

અનુપાન—મધ સાથે

ઉપયોગ—ક્ષય, ઉધરમ શ્વામ, સંત્રહણી, ઝાડા, મગ્ડો,
મદાગ્નિ, મળેખમ વગેરે મટે તથા ઉધ લાવે છે અને દગ્દને મટાડ
કે માથાનુ દગ્દ તથા ઉન્માદમા પણ વપરાય છે,

૧૪૧ ચવાનીખાંડવ ચુર્ણ.

ખનાવટ—અન્નમો, દાડમખીજ, શુક, આમલીની છાલ અન્ન-
વંત્રમ, ખાટાંબોગ એ દરેક ચાર ચાર તોલા, કાળા મરી ૨૧૧ તોલા,
પીપર તોલા ૨૨૫, તજ, સંચળ, ધાણા અને છકં એ દરેક બધે તોલા
ગાકર ૬૪ તોલા. એ સર્વને ખાડી બારીક ચુર્ણ બનાવી કપડે ચાળી
ખાટલી ભરી લેવી.

પ્રમાણ—૧૨ થી ૨૪ ગ્તીભાર મવાર સાજ એ વખત
પાણી સાથે.

ઉપયોગ—પાકુરોગ, હૃદયરોગ, સંત્રહણી, જ્વર ઉલટી, ગોપ,
અનિસાર, ખરલ, કબજિયાત, અચ્ચી, શુળ, મદાગ્નિ, અર્ગરોગ,
હલ અને ગળાના દગ્દો વગેરેમા કીડ કાયદો આપે છે

૧૪૨ હિંગવાદિ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—શેકેલીહીંગ, ડાળીપાટ, હગડેછાલ. ધાણા, દાડમખીજ, ચિત્રકછાલ, કચુરો, શુક, અજમોદ, મરી પીપર, પળાશી, અમલવેતપ, તુલશીપાન, આમલીની છાલ, છરૂ, પુષ્કરમુળ, વજ. ચવક, સાજી ખાર, જવખાર, સિંધાલુણુ, સચળ, ખીડલુણુ, મીઠું, વડાગરૂં મીઠું એ દરેક ચીજ સમભાગે લેવી. અને ચૂર્ણ કરી ચાળી માટલી ભરી ગખરી.

પ્રમાણ—૧૨થી ૨૪ ગ્તીભાર.

સમય—જમ્યા પહેલા મહેજ ગરમ પાણી સાથે અથવા છાશ સાથે.

ઉપયોગ—વાયુ, ગોળો, હૃદયરોગ, કમ્બુઆત, બસ્તીશુળ, પાર્શ્વશુળ, ગુદશુળ, મુત્રકૃચ્છ, પાકુરોગ, હેડકી, યકૃતરોગ, પ્લીહા, શ્વાસ કકરોગ, ખાસી, મંત્રહણી, અર્શ વગેરે મટે છે. હમેશા વાપરી રાકાયછે અને સ્વાદિષ્ટ છે.

૧૪૩ નારાયણ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—ચિત્રકછાલ, હગડે, બહેડા, આમળાની છાલ, શુક, મરી, પીપર, પલાશી, વજ, અજમો, છરૂ, પીપળીમુળ, વરેઆળી, તુલશીનાપાન, અજમોદ, કચુરો, ધાણા, વાવડીગ, ડાળુંછરૂ, ઉપલેટ. પુષ્કરમુળ, સાજીખાર, યવક્ષાર, સિંધાલુણુ, મંચળ, ગિડલવણુ, વડા ગરૂંમીઠું, મીઠું એ દરેક એકેક તોલો ધ્રુવાણીના મુળ એ તોલા, નસોતર ૩ તોલા, દાતીમુળ ૪ તોલા, કાટાળા થોરતુ મુળ ૨ તોલા, એ દરેક ચીજને ખારીક વાટી ચૂર્ણ કપડછાણુ કરી ખાટલીમા ભરી લેવું.

પ્રમાણ—૦થી ૦૧૧ તોલો. સવાર માજ એ વખત.

અનુપાન—રોગ પ્રમાણે અથવા છાશ કે ગરમ પાણી સાથે.

ઉપયોગ--અછર્ણુ કબજાઆત હૃદયરોગ, પાંડુરોગ, ખાસી, ત્રાસ, લગ્નદર, મદાગ્નિ, જ્વર, કુષ્ટ, સંઘર્ષણી, સ્થાવર જગન્નવિષ-નો વિકાગ વગેરેમા સારો કાયદો આપી તમામ ઉદરરોગ મટાડી શરીર શુદ્ધ બનાવે છે

૧૪૪ નવાયસ લોહ.

બનાવટ--ચિત્રકમુળની છાલ, હરડેછાલ, ખહેડા છાલ, આમ-ડાની છાલ, પીપર, નાગમોચ, શુક, વાવડીગ, મરી એ સર્વ દવા એક એક નોલો તેનુ ચુર્ણુ કરી તેમા લોહબસ્મ તો. ૯ મેળવી ઘુંટી યાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણુ--૬થી ૧૨ રતીલાગ મવાગ સાજ એ વખત.

અનુપાન--મધ અથવા ઘી સાથે ચાટી ઉપર દુધ પીવુ. અથવા છાશ પીવી.

ઉપયોગ--પાંડુરોગ, લગદર, મોન્ને, કુષ્ટરોગ અર્શ, ઉદરરોગ, મદાગ્નિ, કમ્બીરોગ, ત્રિદોષ, નળગાઇ વગેરે મટે છે.

૧૪૫ શિરશૂલહર ચુર્ણુ.

બનાવટ--કેનાસીટીન	ત્રેન ૫
કેશીનસાઇદ્રસ	ત્રેન ૫
સાકરનો લુકો	ત્રેન ૧૦

રીત--ઉપરની દવાને બારીક વાટી તેના એ ભાગ કચવા. અને તેમાથી એક ભાગ દવા ચહા સાથે લઇ બીન્ને ભાગ દવાનો ત્રણ કલાક પછી તેવીજ રીતે લેવો.

ઉપયોગ--માથાનો સખ્ત દુખાવો, ચક્ષુ અને શુભ મગબના એ દરદોને તરતજ આદવાથી આરામ થાય છે.

સુગ્રના—આ દવા દર્મજી વાપરી નરિ. કચ્છિત્ત ૧૨૦
પણે વાપરી ગટાવ કચ્છે દ્વન્ન ૧૨ વાપર સથી દાની થાવ છે તેમ
અતિ નયળા માળુમે પણુ લેવી નરિ

૧૪૬ સુખવિરેચન.

ખનાવટ—શુક્ર ૧ ભાગ, વરુચારી ૧ ભાગ. મીંટીઆચ્છ ૨
ભાગ સાકર ૪ ભાગ, દરેકનુ સુર્ણ લેક માથે મેળવી કપડે મળી
ગાટલી ભરી ગખી.

પ્રમાણ—૦ થી ૦૧ તેલા ભાગ

અનુપાન—રહેજ ગરમ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—કચ્છઆત મટાડે, દ્વન્નનાકે ક્ષાતી દરમ, આકરો,
સુક, વાયુ અછર્ણ મળ ગંધ વગેરે મટાડે છે. ગંધ આ દવા ગરમ
પાણી માથે લેવાથી મવારે એક મે પેટ માક આરી જાય ને.

૧૪૭ અવિપતિકર સુર્ણ.

ખનાવટ—ત્રીકલા, ત્રિકટુ, મોચ, વાવડીગ, એજથી તમાલ
પત્ર, એ દશ દવા અકેકે તેલો, લેવગ દશ તેલા, શાકર તેલા ૬૦
નસોતર તે ૪૦ એનુ સુર્ણ કરી ગાટલીમા ભરી લેવું

પ્રમાણ—૦ થી ૦૧ તેલો. જમ્યા પહેલાં મવાર માજ,

અનુપાન—તાળીએરનુ પાણી અથવા કકુ પાણી

ઉપયોગ—અમ્લપિત, શુભ, હરમ, પ્રમેહ. પથરી મુત્તાનાત
વગેરે મટે છે,

પથ્થ—દુધ, ભાત ખાવાથી. જલદી કાયદો થાય.

૧૪૮ ગંગાધર ચુર્ણ.

બનાવટ—નાગરમેથ, ઈંદ્રવ. ખીલી, લોન્ન, મૌચગ્રસ, ધાવડી, નાકુલ, શુક, ક્ષાણલ, કાળીપાટ, વાળો. અતિવિષ, આળાની, ગોરૂકી, મુધ્ધ હીંગળો એ દરેક સીજ સમ ભાગેરેલક યુર્ણ કરી લેવું અને ૨પડે ગાળી યાટલી ભરી ગખતી

પ્રમાણ—૧૨ થી ૨૪ ત્લીભાર દિવસમા ત્રણ વખત.

અનુપાન—મધ માથે અથવા ગોખાના ઘોણ માથે

ઉપયોગ—અતિમાગ, પ્રવાહીકા, સગ્રહણી, મગડો મટે છે અને મળ મંધાઇતે આવે છે

૧૪૯ આયુષ્યવર્ધની ગુટીકા.

બનાવટ—શુક તોલા ૧૨,

પીપ્પૂ તોલા ૮

મરી તોલા ૪

નાલીમ પત્ર તોલા ૪

એલચી તો ૨

તજ તો ૧

હરડેહાન તોલા ૧૨,

પીપરીમુળ તોલા ૮

ચવડ તોલા ૪

નાગકેશવ તોલા ૪

વાળો તોલા ૨

તમાલ પત્ર તો, ૧

રીત—ઉપરની દવાઓનું યાગેક યુર્ણ કરી વાટી તેમાં ખપે તેટલો (આશરે તોલા ૩૦ મુઘી) જુનેા ગોળ મેળની તેમાથી ચણીએર પ્રમાણે ગોળી બનાવી લેવી

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળી દિવસમા ત્રણ વખત,

ઉપયોગ—હૃગ્મ, મંદાગ્નિ, પીનસગેગ વગેરેમા વપગાય છે ંશ અને દુધનુ સેવન રાખવાથી સાગી અસગ બતાવે છે.

૧૫૦ સુરણુવટી નં. ૧

ખનાવટ--સુરણુને સુકવી તેનું ચુર્ણુ તોલા ૩૨, ચિત્રક છાલ તોલા ૧૬ શુક તોલા ૪ કાળા મરી તોલા ૨ એ સર્વનું ચુર્ણુ લઈ તેના સમ ભાગે તેમા જીનો ગોળ મેળવી ગોળી બનાવી રાખવી.

પ્રમાણુ-- ૦ા થી ૧ તોલો દિવસમા બે વખત.

ઉપયોગ--છ પ્રકારનો હરસ રોગ મટાડવા તથા તેમા થતી પીડા ઓછી કરવા આ દવા વપગય છે.

૧૫૧ સુરણુવટી નં. ૨

ખનાવટ--સુરણુનો સુકવી કરેલો ભુકો તોલા ૧૬, વરધારો તોલા ૧૬, સફેદ મુશલી તો. ૮, ચિત્રકછાલ તો. ૮, હરડા બહેડા, આમડા, વાવડીંગ, શુક, પીપર, ભીલામ, પીપળીમુળ, તાલીસપત્ર, એ દરેક ચાર ચાર તોલા તજ, એલચી, મરી એ બે બે તોલા એ દરેકનું ચુર્ણુ તથા તેના સમ ભાગે જીનો ગોળ નાખી ગોળી બનાવી રાખવી.

પ્રમાણુ--૦ થી ૦ા તોલો, દિવસમા બે વખત.

ઉપયોગ--મંદાગ્નિ, અર્શ, સંગ્રહણી, શ્વાસ, ખાસી ક્ષય, ખરલ, હાથીપગું, સોજા, હેડકી, પ્રમેહ, ભગદર, નળનાઇ વગેરે મટે છે. ખાસ કરી હરસના દરદીઓ માટે આ દવા ઉતમ ગણાય છે.

૧૫૨ કાંચનાર ગુગળ.

ખનાવટ--કાંચનાર વૃક્ષની છાલનો ભુકો તો ૮૦ ત્રીકુળાનો જાડો ભુકો તો ૪૦ લઈ તેમા પાણી તો ૧૦૦૦ નાખી ચતુર્થાસ ક્વાથ કરી કપડે ગાળી લઈ તેને ફરી ગરમ કરવું. તે ક્વાથ ઘટ યાય ત્યારે તેમા ત્રીકુલા સુર્ણુ તો. ૨૦ ત્રીકટુચુર્ણુ તો ૧૦ વરણાની છાલ તોલા ૪ એલચી, તજ, તમાલ પત્ર એ દરેક તોલો એક એક

નાખી દેવુ તથા શુધ્ધ ગુગળ તોલા ૫૦ નાખી જડો પાક થાય ત્યારે ઉતારી લઈ પછી જરા ઘી વાળો હાથ કરી ચણી બેગ પ્રમાણે ગોળી બનાવી બગાળ સૂકવી ખાટલીમા ભરી રાખવુ.

પ્રમાણ—૦૧ થી ૦૧૧ તોલો, સવાર માજ બે વખત.

અનુપાન—પાણી અથવા કાચનારનો ક્વાથ અથવા મહામં-
છબ્દાદી ક્વાથ સાથે લેવા.

ઉપયોગ—કૃષ્માળ, અપચી, અર્બુદ, અન્ધી, વણુગેગ, ગુદમ,
કુષ્ટગેગ, ભગદર, રક્તવિકાર વગેરે દરોગા આ દવા લાભો વખત
દેવાથી અહુજ સાર પગિણામ આવે છે,

૧.૫૩ કિશોર ગુગળ.

બનાવટ—હરડે બહેડા, આમડા અને ગળો એ દરેક ચીજ
૬૪ ચોસઠ તોલા જુદી જુદી લઈ ખાડી તેના જડા ભુકાને પાણી
તોલા ૧૩૫૬ મા ઉકાળવુ અરધું પાણી રહે ત્યારે ઉતારી કપડે
ગાળીને ક્વાથને ફરી ચુલે ચડાવી તેમા સુધ્ધ ગુગળ તોલા ૬૪ નાખી
ઘટ પાક કરવો. પછી તેમાં હરડા બહેડા આમડા એ દરેકનું ચુર્ણ
તોલા બે બે, ગળોનું ચુર્ણ તોલા ૪, શુંક, મરી, પીપર અને વાવડીગ
એ દરેક તોલા બે બે, દંતીમુળ તોલા ૧ નસોતર તોલા૧ એ મર્વનુ
ચુર્ણનાખી તેને ઘુટી ઘી વાળા હાથથી તેની ગોળીઓ ચણી બેગ
પ્રમાણે કરી લઈ મુકવી ખાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણ—તો. ૦૧ થી ૦૧૧ સુધી સવાર સાજ બે વખત

ઉપયોગ—વાતગ્રન, ખરજવુ, કુષ્ટ, વણુ, પ્રમેદ, ઉન્નરોગ,
અગ્નિમાધ, ખામી, મોખ, પાકુરોગ, રક્તવિકાર વગેરે મટે છે, અને
શરીર શુધ્ધ થાય છે

અનુપાન—પાણી અથવા દુધ સાથે દવા લઈ ઉપર બનેનો
મહામંછબ્દાદિ ક્વાથ પીવો તો સારો ફાયદો આપે છે

ઉપયોગ—મોમા ગખી દવા સુમવી જોદાએ તેથી ગળાના, ઠોકના મોટાના તમામ દગ્દો મટી મુખપાક વગેરેમા આરામ થાય છે. તથા દંતરોગ મટી દાત મજબુત બને છે મો અને દાતના દરદોમા ઉતમ હોવાની માથે ખાસી ચ્વરલગમા ડીક છે.

૧૫૮ અમરસુંદરી ગુટીકા.

બનાવટ—શુક, મરી, પીપર, હરડે, મહેડા, આમડા પીપરી મુલ, રેણુકખીજ, ચિત્રક, લેહલમ્મ, તજ, તમાલપત્ર, ખ્યેલચી, નાગ. કેશર, શુધ્ધ પારદ, શુધ્ધ ગધક, શુધ્ધ વજનાગ, વાવડી ગ, બકલકરેં, મોથ, આ દરેક ચીજ મરખે વજને લઘ ચુર્ણુ કરી ખગલમા ઘુટી લેવું.

રીત—પ્રથમ પારદ વગેરે ગસ દ્રવ્યની ખરલમા કજ્જલી બનાવી તેમા ખીજ દવાઓનું ચુર્ણુ મેળવી, આ દવાનું જે વજન થાય તેથી અમણા વજને ગોળ લમ્મ તેમા ગધી દવાઓ ઘુટી લઘ ગોળી વાળવા જેવું થતા ચણા જેવડી ગોળી બનાવી છેથે સૂડવી ગખવી.

પ્રમાણ—૧ થી ૩ ગોલી.

અનુપાન—પાણી

સમય—દર ત્રણ ત્રણ કલાકે

ઉપયોગ—અપરમાર, સન્નિપાત, દમ, ખાખી, હગ્સ, સર્વ બતના વાયુના દરદો, કિન્માદ વગેરે મટાડી જ્ઞાન તતુઓને પોતાના મરણ કાર્યમા મદદ કરે છે

૧૫૯ શંશમની નં. ૧

બનાવટ—લીબડાના ઝાડ ઉપર ચડેલી લીલોગજો લાવી તેના અકેક ધચના ટુકડા કરી તેને પાણીથી ઘોષ લાકડાની ખાડણીમાં

નાખી છુટી તેનાથી ચાગ ગણા પાણીમા ત્રણ કલાક પલાળી મુકવા પછી તેને હાથ વડે ખુબ ચોળી મસળી કુચા જેવો ભાગ હોયતે કાદી બહાર નાખી દેવા અને જે પાણી ગહે તેને કપડે ગાળી લઈ ચુલે ચડાવી દેવા અને તે ધીમે ધીમે તાપે ઉકાળી ઘટ અવલેહ ઘન-જેવો બનાવી નીચે ઉતારી મુકવી દેવા જ્યારે તે ખગલમા ધુટવા લાયક થાય ત્યારે તેમાં તે ઘનનુ વજન તોલા ૧૦ હોયતો તેમા લોહલસભ તો. ૧ નાખી છુટી લેવુ અને જગા ઘી ત્રણો હાથ કરી તેની મરી જેવડી ગોળી બનાવી છાયે સુકવી પછી બાટલી ભરી રાખવી,

પ્રમાણુ—એક ટ્રેનની ગોળી દરેક વખતે ૪ થી ૮ સુધી લેવી
સમય—મવાગ માજ બે વખત.

અનુપાન—પાણી અથવા દુધ

ઉપયોગ—નબળાઇ, શીકારા, અર્જુનવર, પાડ, દાહ, અગ્નિની મંદતા, ક્ષય, હૃદયરોગ, ધાતુની નબળાઇ. વગેરેમા બહુ ઉપયોગી છે. કટુ પૌષ્ટક તરીકે અને ગોઘક તરીકે ડીક છે નબળા દ્વેષો માટે મારી ગણાય છે

૧૬૦ શંશમની નં. ૨

બનાવટ—શંશમની નં. ૧ ની ઉપર જે બનાવટ આપવામા આવીછે તે મુજબ કાળાગ ગતો ગળોનોવન તૈયાર થાય તેમા લોહ લસભ નહિ નાખતા તેમા મુવર્ણ માલિક લસભ ઉપરના વજન પ્રમાણુ નાખી ઉપર મુજબ ગોળી બનાવી રાખવી.

પ્રમાણુ—એકેક ટ્રેનની ગોળી દરેક વખતે ૪ થી ૮

સમય—સવાર માજ બે વખત

અનુપાન—દુધ કે પાણી.

ઉપયોગ—નબળાઇ, સકેદ પ્રંદ, પાંડુરોગ, શીકારા, અર્જુનવર, ક્ષય, હૃદયરોગ વગેરેમા ડીક છે

રીત—સમ ભાગે ચીજો લઈ બારીક વાટી પાણી સાથે ખન-
લમા ઘુટી રતીભારની ગોળી બનાવી લેવી

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી પાણી માથે.

ઉપયોગ—અતિસાર, મગડા, સગ્રહણી, કાલેગ, અશુભ વજે-
રેમા પાચન શક્તિ સુધારી તરત ઝાઝ બંધ કરેછે મગડા અને કાલેગમા
ખામ ઉપયોગી છે રકતાતિસાર પણ બંધ કરે છે.

૧૬૫ પથ્યાદિ વટી

બનાવટ—હરડે સારી લાવી તેનું ચુર્ણુ તોલા ૫ લઈ તેમા
શુકંતુ ચુર્ણુ તોલા ૨૦ નાખી મેળવી તેમા ખપે તેટલા ગોળ નાખી
ઘુટી ગોળી ચણીબેર પ્રમાણે કરી રાખવી.

પ્રમાણ—૩ થી ૬ ગોળી એક વખતે લેવી,

અનુપાન—પાણી અથવા રોગ મુજબ.

સમય—ગરમે અથવા જરૂર જણાય ત્યાં

ઉપયોગ—તમામ રોગમા વપરાય તેવી ઉત્તમ દવા છે આ
દવાથી દરત સાફ આવી વાયુ શાત થાયુ છે અને આજકાલ મર્વ
રોગનું મુળ તપાસીશું તો તેમા પ્રથમ વાયુ અને કમળઅતળ મુખ્ય
જણાય છે. આ સાદી દવાથી મહાત્મા લોકો લય કર વ્યાધિઓ મટાડી
અમતકાર બતાવી ગયા છે તેજ આ શાસ્ત્રીય પ્રયોગ છે. દરેકને બનાવી
વાપરવા લલામણુ છે.

૧૬૬ રાજેન્દ્ર વટી.

બનાવટ—કસ્તુરી તો ૨

અરીણુ તો ૪

બયકળ તો ૮

ભીમસેની કપુર તો ૪

કેશર તો ૮

બવંત્રી તો ૮

તજ્જ તો ૮

લવગ તો ૮

એલચી તો ૮

અકલકરે તો ૮

રીત—દૃગ્ધતુ ખારીક ચૂર્ણ લઈ નાગરવેલના પાનના ગ્રસમા ઘૂટી મગના નાણા પ્રમાણે ગોળી વાળી સુકવી ખાટલી ભરી રાખવી,

પ્રમાણ—૧ થી ૪ ગોળી દુધ સાથે

ઉપયોગ—ગઢી, ખાસી, શળેખર્મ, શ્વાસ, નળજાદ, ઝાડા, અડલું, ત્રાકુ, ધાતુત્રાવ, વીર્યનુ, પાતળાપણુ, સ્વપ્નત્રાવ, બાળકોની નળજાદ, ઝાડા, ખાસી, ગઢી, આચક્રી વગેરે તમામ દગ્ધોમા તરતજ દાયદો આપે છે અને સ્ત્રીમ્યુલક (ઉતેજક) દવા તરીકે કોષ/પણુ દરદર્માં સાગે દાયદો બતાવે છે.

સૂચના—આખા દિવસમા ૧૨ થી વધારે ગોળી ન લેવી. અને બચ્ચાને એક ગોળીથી વધારે એક વખતમા ન આપવી આખા દિવસમા બાળકને ત્રણ ગોળી આપી શકાય છે.

૧૬૭ જતીફલાદી વટી.

બનાવટ—અયક્ષ્ણ, અશીણુ, ખારેકનો ભૂકો, દૃગ્ધ એકેક તોલો ત્રણ વાટી પાણુ સાથે ઘૂટી ગ્તીભારની ગોળી બનાવી રાખવી.

પ્રમાણ—એકથી બે ગોળી.

અનુપાન—પાણી કે જાશ સાથે,

સમય—દર ચાર ચાર કલાકે દિવસમા ત્રણ વખત.

ઉપયોગ—અતિમાર, સગ્રહણી, આમાતિસાર કે પ્રવાહીકા મટે

સૂચના—આ દવામા અશીણુ મુખ્યભાગે સમ ભાગે આવે છે માટે ધ્યાન રાખીને વાપરવી અને બાળકને આ દવા બનતાં સુધી આપવીજ નહિ

પથ્ય—આ દવા ચાલુ હોય ત્યારે પચે તેવો પોષ્ટિક જોનાર
લેવો અને દરદને અનુકુળ યાય તેવું પથ્ય પાળવું

૧૭૯ મહાલક્ષ્મીવિલાસ રસ.

ખનાવટ—લોહલસ્રમ તો. ૧, શુધ્ધ ગધક તો. ૨, રસસિંદુર
તો. ૨, અબ્રકલસ્રમ તો ૪, બગ લસ્રમ તો. ૧, ગૌંધ્ય લસ્રમ તો.
૧, તામ્રલસ્રમ તો. ૧, સુવર્ણ માલિકા ભસ્મ તો. ૧. જ્યક્ષ્ણ તો. ૧,
બવત્રી તો. ૧, વરધારાના બીજ તો. ૧, કનકમીજ શુધ્ધ તો. ૧.
ઘોળા મુશલી તો ૨, ભીમસેની કપુર તો. ૧, શુદ્ધ મરી, પીપર,
લવંગ, એલચી, મોચ અને શુધ્ધ ભાગ એ દરેક અંકેક તોલો તથા
સુવર્ણ લસ્રમ તો ૦૧

રીત—દરેક વસ્તુ જુદી જુદી ધારીક વાટેલી લેવી અને તેને
એક પછી એક ખરલમા મેળવતા જવું, ધરાબગ ચીન્ને મળી જાય
ત્યાર બાદ એક દીવસ ઘુટી બાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૨ થી ૩ રતીભાગ

સમય—સવાર સાંજ બે વખત.

અનુપાન— મધ અથવા માખણ સાથે ચાટી ઉપર દુધ પીવું

ઉપયોગ— ક્ષયરોગ, ખાસી, શરદી, શજેખમ, હૃદયરોગ,
છાતીનુશુળ, પ્રદર, પ્રમેહ, મધુપ્રમેહ, દમ, અતિશયનબળાઇ, માથા
નુદરદ વગેરે મટે છે તેમજ મગજ પુષ્ટ થઇ ધાતુ ક્ષીણતા મટી
અશક્તિ દુર થાય છે. વાજકરણુ ગુણ સાથે પૌષ્ટિક અને ઉતેજક છે

૧૮૦ મન્મથવિલાસ રસ.

ખનાવટ—રસસિંદુર તો. ૧, પાગદ તો. ૨, ગધક તો. ૨,
અબ્રકલસ્રમ તો ૧૧- લોહલસ્રમ તો ૧૦, સંદેહ મુશળી તો. ૪,
ભીમસેની કપુર તો ૧, ચોપચીની, જ્યક્ષ્ણ, લવંગ, અજમોદ, મરી

ગળ, એવચી ખીજ એ દરેક ગિક એક તેલો એખંગ, જવત્રી, લીંડીપીપર કનકખીજ શુક, અકલકંગ એ દરેક દોઢ દોઢ તેલો, ગેમળાની છાસ તેા પાા, આચુક તેા ૫, ઝેરકાચલા તેા ૪, બળદાણા તેા, ૬ આમળા તેા, ૫, ગતાવરી તેા પાા,

રીત—પ્રથમની પાય વસ્તુઓ ખગલમાં જુદી મેળવી પછી તેમા બામએની કપુર નાખી દેવુ અને ત્યાં જાદ દરેક વસ્તુનુ બારીક ચૂર્ણુ લઇ તેમા મેળવી દ્ધ ખગલમા ઘુટી નાગરવેલના પાનના ગસમા ચણોડી પુગની ગોળા બનાવી છાયે મુકવી બાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણુ—૨ થી ૪ ગોળા

સમય—મવાર સાજ એ વખત.

અનુપાન—દુધ અથવા પાણી અનુકુળ જણાય તે.

ઉપયોગ—આરોગ્ય માયવવા તથા શક્તિ વર્ધક પૌષ્ટિક દવા તરીકે ચાકુ વાપરી શકાય છે. બીમારી પછીની નબળાઇ, નેત્રરોગ, વીર્યશ્રાવ, મગજની કે ધાતુની નબળાઇ મટાડી શક્તિ વધારે, તથા વીર્ય, બળ, ક્રાંતિનો વધારો કરે હમેશા વાપરવાથી સારો ફાયદો બતાવ ચુવાનો માટે ઉત્તમ દવા છે

સુચના—નાના બાળકો કે સ્ત્રીઓ માટે પણ પાષ્ટિક તરીકે વપરાય છે.

૧૮૧. કમિકુઠાર રસ.

બનાવટ—કપુર તેા ૮	ત્રાયમાણુ તેા ૧
અજમે તેા ૧	કડાછાલ તેા ૧
વાવડીંગ તેા ૧	હીંગળો શુધ્ધ તેા ૧
કેશર તેા ૧	વછનાગ શુધ્ધ તેા ૧
પીતપાપડો તેા ૧	

રીત—દરેક દવાનુ ચૂર્ણુ લઇ ખરલમા ઘુટી તેને પ્રયમ બાહી પછી ભાગરો પછી ઉંદરકાનીના ગમની અથવા ક્વાથની એક

અગ ભસ્મ તો ૩

મુક્તાપિષ્ટી તો ૪

પ્રવાલપિષ્ટિ તો ૪

કસ્તુરી તો ૦૧

ભીમસેની કપૂર તો ૦૧

રીત—પ્રથમની સાત દવાઓને ખરલમા નાખી ઘુટી તેને ગાયતુદ્ધ, અરકુશીનો રમ, હળદરનો ક્વાથ, કેળના કદનો રમ, ગુલાબના પુલનો સ્વરસ, ચમેલીના પુલનો રસ, તુલસીના પાનનો રસ, એ દ્રવ્યોની એકેક ભાવના આપી મુકવી તેમા કસ્તુરી તથા ભીમસેની કપૂર મેળવી ઘુટી બાટલી ભરી લેવી.

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગ્લીભાર સવાર માત્ર એ વખત

અનુપાન—માખણ અથવા મધ સાથે ઉપર દુધ પીવું

ઉપયોગ—તમામ પ્રકારના પ્રમેહ, મધુપ્રમેહ, વીર્યાશ્રાવ, નય-ગાઇ, ધાતુક્ષીણતા, સ્વપ્નશ્રાવ, પ્રદર, બહુમુત્ર, મામગેગ વગેરે મટાડી અને શક્તિ આપે છે વીર્યવર્ધક અને દ્રામોતેજક છે.

૧૮૫ જ્યવટી.

બનાવટ—શુદ્ધ મનશીલ ૧ તોલો, શુદ્ધ હરતાલ ૧ તોલો, શુદ્ધ ગધક ૧ તોલો, શુદ્ધ પાગલ તોલો ૧૧૧ લઈ મર્દન કરી તેમા તામ્રભસ્મ તોલો ૪૧૧ નાખી ઘુટી આકડાના દુધમા તથા ભોરીગણ્ણી ના રસમાં, ગળોના રસમાં, ત્રિકલ્પાના ક્વાથમાં, ચિત્રકના અને ચવકના ઉકાળામાં ભુદી ભુદી એક એક ભાવના આપી મર્દન કરી એક ગોળો કરી લેવો. તે ગોળાને સુકવી તેનાપર આકડાના પાન વીંટીને ઉપર દશ કાપડ માટી કરી તેને સુકવી કુકુટ પુટમાં પકાવી લેવું. ઠંડુ થયા બાદ ઉપરની કપડ માટી તથા પાન વગેરે દુરકરી બહુજ સલાબથી તેમાનો ગોળો કાઢી લઈ ખરલમા ઘુટી તેનું વજન માત્ર તોલા થાય તો તેમા શુદ્ધ વજનાગ, પુલાવેલો ટંજબુખાગ, પીપર, કાળા મરી, એ દ્રવ્યો દવાઓ ઐદ ઐદ આનીભાર તથા શુદ્ધ નેપાળો તોલા ૩૧૧

નાખી મર્વને ઘુટી તેને ડીંછનો ગમ તથા આફનો ગમ નાખી એકેક માવના આખી ઘુટી મગ પ્રમાણે ગોળી યનાવી લેવી.

પ્રમાણ—એક ગોળી વધુ નહર હોયતો એ ગોળી મવાર માજ દેવી.

અનુપાન—પતાગામા મુક્રી ચાવી જાવી અથવા મધ માથે લેવી.

ઉપયોગ—કફલવર, વાતલવર, શ્વાસ, ખામી, મદાગ્નિ, હરસ પાકુનેગ, ભગંદર વગેરેમા કીટ છે. ખાગ કરી આ ગોળીથી દન્ત એ ત્રણ આની પેટ માક થઈ નવર કિતરી નય છે અનુપાન ભેદથી તમામ દન્દમા વખાય છે.

૧૮૬ સતરાજ રસ.

ખનાવટ—શુધ્ધ પારો, શુધ્ધ ગધક, શુધ્ધ વજનાગ, પૃલાવંલો, ટકાજીઆર, દંડક ચીજ એકેક તેલો, શુધ્ધ ધતુરના ખીજ તો ૪

રીત—ઉપગની દ્વાઓનુ આરીક ચૂર્ણ લઈ એક દિવસ ખર સમા વારી તેને ધતુરના ખીજ તો ૧ તથા વજનાગ તો. ૧ લઈ તેનો ઉકાળો કરી તેના ત્રણ પટ આપવા પછી ત્રિકકુ તો. ૨૦ લઈ તેનો ઉકાળો કરી તેના પાચ પટ આપવા અને પછી અડદના તાણા જેવડી ગોળી યનાવી મુક્રી ખાટલી ભગી ગખવી.

પ્રમાણ—એ ગોળી.

અનુપાન—પાણી સાથે.

ઉપયોગ—કફલવર ગળેખમ શરદી ન્યુમોનીઆ ઇન્ફ્લુએન્ઝા વગેરેમા માગે કાયદો આપે છે

૧૮૭ કપૂર રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ દિગળો, અશીણુ, મોથ, ઈન્દ્રવ, ભયકળ, કપુર મર્વ સમભાગે લેવા.

રીત—દૃષ્ટવુ યારીક ચુર્ણુ લઈ પાણીમા ઘુટી ગ્તીભારતી ગોળી યનાવી મુકવી યાટલી ભરી ગખરી.

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળી.

અનુપાન—પાણી સાથે.

સમય—દર ચાર કલાકે દિવસમા ત્રણ વખત લેની

ઉપયોગ—જવગતિમાઁ, સગ્રહણી, ઝાડા, ગ્તતાતિમાઁ વગેરે મટે.

૧૮૮ ગંધક રસાયન.

બનાવટ—પ્રથમ ગંધક આમણમાઁ ગેઁ વા લાવી તેને ભૂકાકરી તેને ઘી શેર વા માં નાખી ધીમે લાખે ગરમ કરી જ્યારે તે ગસ થાય ત્યારે એક વામણ મોટુ લઈ તેમા દુધ રોઁ ૨ નાખી ઉપર કપડુ જાણુ યાધી તેના ઉપર ગરમ કરેલુ ગંધક ઘી શીખે રેડવુ ઘી અને દુધને વાસણમા મુકી ત્થ તેમાયી ગંધક કલાડી લઈ તેને ગરમ પાણીથી ઘોષ સાક્ર કરી તેને ભૂકા યનાવી ખરલમા વાટવુ અને તેને ગાગ્નુ દૂધ, એલચીનેા ઉકાળો, તજનેા ઉકાળો, નમાલપત્રનેા ઉકાળો, નાગકેશરનેા ઉકાળો, ગળોનેા ગસ, હરડેનેા ઉકાળો, યલેડાનેા ઉકાળો, આમડાનેા ઉકાળો, શુકનેા ઉકાળો, ભાગગનેા રસ, તથા છેવટે આદુના ગસની એમ દરેકની જુદી જુદી એક એક ભાવના આપી ઘુટતા કીક મુકાય ત્યારે કપડે ચાળી લેવુ.

પ્રમાણ—૬ થી ૧૨ ગ્તીભાર

અનુપાન—ખે ચાનીભાર સાકરના ભુકામા દવા લઈ દુધથી ઉતાગવી

સમય—સવાર સાજ ખે વખત.

ઉપયોગ—મ દાગિન, ખસ, ખરજવુ, એળ, પાકુરોગ, અંડ-વૃદ્ધિ, જીર્ણવર, વાતરકત, પ્રમેહ, ધાતુક્ષય, શુળ, કુષ્ટરોગ, સોમરોગ, હરમ, વાતરોગ, રકતવિકાર, વગેરેમા વપગાય છે

પથ્ય—આ દવા ખાનાર મગ્યા, તેલ, ખટાઇ, અને અથાણા ગંધગળી દધનુ વધારે સેવન ગળવુ.

૧૮૯ ગ્રહણીકપાટ રસ.

ખનાવટ—ગુક, મરી, પીપર, શુધ્ધ ગધક, ટકણપાર યુક્ત-વેલા, શુધ્ધ ખાન્દ, કાઠીની લગ્મ, શુધ્ધ વજનાગ એ દરેક દવા સમ માગ લેવી.

રીત—ઉપરની દવાનુ ખારીક ચુર્ણ લઇ પ્રથમ પાગદ ગંધ-કતી ઠાંઠાવી કરી તેમા ઘુટી ઈખડના પાનનો રસ નાખ ઘુટી અડધ જેવડી ગોળી બનાવી સુકવો ગળવી,

પ્રમાણ—રથી ૮ ગોળી, દીવસમા એ વખત.

અનુપાન—મરી, માકર અને ઈ સાથે ઊતાગવી. ઊપર પાણી પીવુ,

ઉપયોગ—સગ્રહણી અને આડના રોગમા ઉત્તમ છે

૧૯૦ ચંદ્રકળા રસ.

ખનાવટ—શુધ્ધ પાગદ, તેા ૧ શુધ્ધ ગધક તેા ૨, તામ્ર મગ્મ તેા ૧ અખ્રક ભરમ તેલો ૧ ડકુ તેા ૧ ગળોસત્વ તેા ૧ ખંડસલીઓ તેા ૧ ચદનનો વ્યૂકા તેા. ૧ વાળો તેા, ૧, માધરી તેા. ૧ સારીયા તેા ૧ મર્વનુ ખારીક ચુર્ણ લેવુ

રીત—ઉપરની માત્રાઓ ઘુટી તેમા ચુર્ણ મેળવી તે સર્વને નાગરભોવનો ક્વાથ, દાડમનો રમ, ઘ્રોખડનો સ્વગ્મ, કેવડાનો સ્વગ્મ, દુધ, મદદેનીનો રમ, હુવાગનો રસ ખડમલીઆનો ક્વાથ ગમતુલશીનો રમ, સનામરીનો ક્વાથ ૬ રમ, કાળીદરાખનો ક્વાથ એ દરેકની જુદા જુદા અંકે ભાવના આખી ઘુટી સુકાની ખાટલી ભરી લેવી

પ્રમાણ—રથી ૪ ગ્તીભાર દિવસમા એ વખત.

૧૯૫ કાળો રસ.

બનાવટ—શુધ્ધ પાગે તો. ૦૧ શુધ્ધ ગંધક તો ૦૧ પ્રકા-
વેલ ટકલુખાગ તો. ૨. શુધ્ધ નેપાળો તો ૩૧ ઝેડીની મીઠ
તો. ૪ શુંક તો ૨૧ કાળા મરી તો. ૧૧ નમોતગ્ની જાલ તો. ૨૧
દરડે જાલ તો. ૬ એ દરેકનુ ચુર્ણ લેવું.

રીત—પ્રથમની એ દવાની કન્ઠા કરી તેમા ખીજી દવાઓ
ધુટી મેળવી માત દીવસ ખગલેમા વાટવુ એટલે કાળો રસ થશે

પ્રમાણ—ગ્ની એ ભાગ અથવા તેવી ઝોડો, પ્રતિ પ્રમાણે લેવાય

અનુપાન—ગરમપાણી માથે લેવુ

ઉપયોગ—પેટનુ શુભ, શ્વાસ, ઉધરમ, મમણી, વરાવ, અગ્રીણુ
જે, હડખવા, પાકુગેગ, જવ, શીળગ, ત્રિપમજવર જાણુજવર, ત્રિમ્કે
ટક મળવિધાર વગેરેમા પેટ માક કરી જુલાળ લાગે અને શરીરનુ
સોધન કરી ઉખગ્ની દરેક વ્યાધિ મટાડે

સુચના—જુલાળ બધ કરવા ખીચડી, ઘી ખાવુ અને તરસ
લાગે કે જુલાળ બધ કરવો હોયતો માક વાળુ પાણી પીવુ, અને
જુલાળ ન લાગે તો તડકે એમવુ, અને ચહા પીવો.

૧૯૬ પશુપતિનાથ રસ.

બનાવટ—શુધ્ધ પાગ્દ ગંધક, હિગળો, શુંક, મરી, પીપર,
ત્રવગ, સિધાલુણુ, સયળ, વડાગરૂં મીઠુ, લીગ, લોહલસમ. કપુર,
દરડેજાલ, ટકલુખાગ, કોડીની લસમ, શખ લસમ, ઝીપ લસમ દરેક
ચીજ અકેક તોલો લેવી

રીત—દરેક વસ્તુનુ ચુર્ણ લેવુ તેમા પ્રથમ પાગ્દ ગંધકની
કન્ઠા કરી તેમા હીગળો મેળવી ધુટી ખીજી બાકીની ચીજો મેળવી
૬૪ તેને લીણુના ગમમા ધુટી ચણા જેવડી ગોળા વાળી છાયે સુકવી
ખાટલીમા ભરી રાખવું.

પ્રમાણુ--૩ થી ૬ ગોળી,

સમય--મવાગ માગ બે વખત

અનુપાન--ઘી સાથે ચાટવી અથવા પાણી સાથે લેવી,

ઉપયોગ--અછળાં, મત્તગિન અડચી, મોળ, ગુલમ, શુળ,
ખન્સ, લીવગ્ની ગાંઠ, ટાટી ગાંઠ વગેરે તમામ પેટના દરદો મટે છે,

૧૯૭ પ્રતાપ લંકેશ્વર રસ.

ખનાવટ--શુદ્ધ પારદ ૧ લાગ,

અબ્રક લગ્મ ૨ લાગ

ગઘક શુદ્ધ ૧ લાગ,

મરી ૩ લાગ,

લોહ લગ્મ ૪ લાગ,

શખ લગ્મ ૮ લાગ,

વછનાગ ૧ લાગ,

અડાયાછાણાની રાખ ૧૬ લાગ

રીત--આ દવાને ખારીક વાટી - કપડછાણુ કરી ખાટલીમા
ભરી રાખવું.

પ્રમાણુ--૩ થી ૬ રતીભાર

અનુપાન--મધ સાથે

ઉપયોગ--સુવાવડી સ્ત્રીના તમામ ગેગોમા આ દવા અબ્જ
કામ કરે છે તાવ, ખાસી, માથાનું દરદ, વાયુ, રાંસદી, આચક્રી, ચુક
વાનગેગ, કકરોગ, ત્રિદોષ, અતિસાર, વગેરેમા વપરાય છે અને માગે
કાયદો આપે છે

૧૯૮ પ્રહરારી રસ.

ખનાવટ--ગમ્મિદુર તો ૦ ૨ ખગલરમ, લોહલગ્મ, યશદ
લગ્મ, અશીલુ, કેળનેા કદ, કમળનેા કદ, શતાવરી, એ દરેક ત્રો.
એક એક લેવા

રીત--દરેક વસ્તુનું ખારીક ચુર્ણુ લઈ તેને ખગલ કરી તેમા
અગોપાલવની ઊલના ઉકાળાની ત્રણ ભાવના આપી છુટી ચણા
નેવડી ગોળી વાળી રાખવી

પ્રમાણુ—૩થી ૬ રતીભાર,
 અનુપાન—મધ સાથે ચાટી જવું;
 સમય—મવાર, બપોર અને સાંજ ત્રણ વખત.
 ઉપયોગ—તમામ જાતના પ્રવરને મટાડે છે

૧૯૯ કલ્પતરુ રસ.

બનાવટ—શુધ્ધ પારદ ૧ તોલો, શુધ્ધ ગંધક ૨ તોલા,
 શુધ્ધ વછનાગ તોલો ૧, શુધ્ધ મનશીલ ૧ તોલો
 સુવર્ણ માક્ષિકલરમ તો, ૧ પુલાત્રેલ ટકણુખાર તો ૧
 શુકં તો. ૨ પીપર તો, ૨
 મરી તોલા ૧૦

રીત—પ્રથમ પારદ ગંધકની કલગલી કરી તેમા બીજી ચીજો
 અનુક્રમે ધીમેથી મેળવી ઘુટી યાટલી ભરી રાખવી,

પ્રમાણુ—૬થી ૧૨ રતીભાર,

અનુપાન—મધસાથે

ઉપયોગ—કફલવર, શરદી, ખાસી, શ્વાસ, હાકણુ, વગેરે મટે
 છે તથા મુર્છા વાળા દર્દીને આ દવાની ચપટી ભરી નાકમા નાખ-
 વાથી શુદ્ધિ આવે છે. બાળકોના તાવ અને ખાસીમા ઠીક ક્ષાયને
 આપે છે.

૨૦૦ હિમાલયરસસિંદુર.

બનાવટ—અમ્બકલરમ રસસિંદુર અને સુવર્ણલરમ સમ ભારે
 ક્ષય તેને આદુના રસમા ઘુટી રતીભારની ગોળા બનાવી લેવી.

ઉપયોગ—ક્ષય, ખાસી, શ્વામ, પાહુરોગ, કમળો, સગ્રહણી,
 ધાતુક્ષય નબળાઇ વગેરે મટે છે

પ્રમાણુ—૨ ગોળા. અનુપાન—દુધ સાથે સવાર સાંજ લેવી.

૨૦૧ શ્વાસચિંતામણી રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પાગ્દ, ગઘક, તામ્રલસમ, શુકિતલસમ, ગખ
લસમ એ દરેક એક એક તોલો તથા અબ્રક લસમ તો. ૧૥૥ મુકતા
લસમ તો. ૦૧ સુવર્ણલસમ તો ૦૧ ગૈંધ્યલસમ તો ૦૧ સુવર્ણમાક્ષિક
લસમ તો. ૧ ટકણુખાગ, વજનાગ, શુક, મરી, પીપગ, મનશીત્ર, કન
ડળીજ એ દરેક તોલો એક એક દરેકને માકકગી જુદા જુદા વાટેલા લેવા

રીત—ઉપગની દવાઓમાંથી પ્રથમ માત્રાઓને ખરલખા ધુટી
તેમાં બીજી દવાઓનું બારીક ચુર્ચુ મેળવી તેને ભોરીગણીના ડોડવાને,
નગોડા અને આદનો રમ જુદા જુદા કાઠી તેની એક એક ભાવના
આપી ધુટી યાગીક કગી મુકની બાટની ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૩ વી' ૬ રતીભાગ. મધ અથવા પાણી માથે દિવમ
મા ખે વખત સવાર સાંજ લેવી.

ઉપયોગ—પાચ પ્રકારનો શ્વામરોગ, છાતીના દરદ, હેડકી,
ખાસી, દમ વગેરે મટે છે

૨૦૨ મનમથાબ્ર રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પાગ્દ તોલા ૪	શુદ્ધ ગઘક તોલા ૪
અબ્રક લસમ તોલા ૨	ભીમસેની કપુર તો, ૧
બંગ લસમ તો. ૦૧૧	તામ્રલસમ તો ૦૧
લોહ લસમ તો ૧	વિદારી કત તો. ૦૮
વગધારા તો ૦૮	શતાવરી તો ૦૮
જીરે તો. ૦૮	એખરો તો ૦૮

વૈદ્યક ચિકિત્સાસારનો ત્રીજો ભાગ લખાઈને તૈયાર છે તેમા
આથી પાણુ ઉત્તમ પ્રયોગોનો સંગ્રહ છે માટે વાચવાને જુલો
જતા નહિ

કૌત્યખીજ તો. ૦૮= અતિવિપ તો ૦૮=
 બ્યક્રણ તો. ૦૮= લવગ તો. ૦૮=
 લાગના ખીજ તો. ૦૮= અજવાન તો. ૦૮=
 સંકેદરાણ તો. ૦૮= , બળખીજ તો ૦૮=

રીત—પ્રથમ પાદ ગઘકની કળજલી બનાવી તેમા લસ્મો
 મેળવી પછી બાકીની ચીજ નાખી ઘુટી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૩ રતીભાર સવાર સાજ બે વખત

અનુપાન—મધ સાથે ચાટી જઈ અને ઉપર દુધ પીવું

ઉપયોગ—ઘાતુ ક્ષીણતા, નખળાઈ, વીર્યશ્રાવ, નસોતી કમ-
 નેરી, સ્ત્રી પ્રસંગમા મદ ઉત્સાહ, અને શુક્રતુ પાતળા પાણુ મટાડી
 અજબ શક્તિ લાવે છે,

૨૦૩ વાતરાક્ષસ રસ.

બનાવટ—પારદ શુધ્ધ, ગઘક શુધ્ધ, રસમિદુર, અબ્રક લસ્મ,
 તામ્બરમ, લોહલસ્મ, નાગલસ્મ, દરેક તોલો એક એક લેવી. શુક્ર
 રસકપુર તો. ૦ શુક્ર, મરી, પીપર, લવગ, સુખડ, હરડે છાલ,
 ચણોઠીવું મુળ લીબડાનો ગુદ, ગોરડાનો ગુદ, એ દરેક તોલો અર્ધ
 અર્ધ લેવા અને શીલાજીત તો. ૧ લેવી.

રીત—ઉપરની દવાઓનું બારીક ચુર્ણુ લઈ તેમા માત્રાઓ
 મેળવી ખરલમા નાખી પછી તેને ચિત્રક, આદુનો રસ, એગડાનાં મુળ,
 અને ગરનાના ઉકાળાની અક્રેક ભાવના આપી ઘુટી રતીભારની ગોળી
 કરી સુકવી રાખવી અથવા ભૂકો ગખવો

પ્રમાણ—૩ થી ૬ રતીભાર સવાર સાજ બે વખત.

અનુપાન—ઘી સાથે દવા ચાટી ઉપર મહારાસ્નાદિ કચાથ પીવો

ઉપયોગ—તમામ જાતના વાતરોગ જેવાકે, પક્ષાઘાત, સધીવા
 લકવો, ઉરસ્તભ, ગાકીયો વાયુ, અડદીયો વાયુ, ટચકયુ, વગેરેમા,
 ખાસ સલાળ પુર્વક વાપરતા સારો ફાયદો આપે છે. નવા અને જુના
 દરેક વાના દરદ માટે સારો ઉપાય છે.

૨૦૪ સુધાનીધી રસ.

ખનાવટ—સુવર્ણ માક્ષિક ભસ્મ, મહુર ભસ્મ, પુલાવેલ ટક-
ણખાગ એ દરેક એક એક તોલો, કચુરો, જીરું, નાગકેરાગ, કપુર,
ચણુકયાળ, મોથ, હરડેછાલ, કટકડી એ દરેક તોલો ૦ા અરધ
લેવા તેને સર્વને ધુંટી કપડે ચાળી ખરલમા નાખી પછી તેને વાળો,
પ્રાક્ષ, કમળના પુલનો કવાથ પ્રથક પ્રથક ખનાવી તેની અંદક ભાવના
આપી ધુટી રતીભારની ગોળી યનારી મુદવી રાખવી.

પ્રમાણુ—૬થી ૧૨ ગોળી સવાગ માજ એ વખત.

અનુપાન—પાણી સાથે લેવી

ઉપયોગ—શરીરના કોષપણુ ભાગમાથી પડતું લોહી બધ
કરવા માટે આ દવા વાપરવાથી કીક કાયદો આપે છે

૨૦૫ શ્રીનીલકંઠ રસ.

ખનાવટ—ચદ્રોદ્ય તોલો ૧ ગુધ્ય પાગદ તો, ૦ા
સુવર્ણ તોલો ૦ (વગક લેવા) ગધક તોલો ૦ા
અન્નક ભસ્મ તો ૦ા લોહ ભસ્મ તો ૦ા
બગભસ્મ તો ૦ા છીપભસ્મ તો. ૦ા
ગૌય ભસ્મ તો ૦ા પ્રવાલ ભસ્મ તો ૦ા
સુવર્ણ માક્ષિકભસ્મ તો ૦ા મોચગ તો ૦ા
લી બડાનો ગુદ તો ૦ા એલચી તો. ૦ા
બવત્રી તો ૦ા હરડે છાલ તો ૦ા
આમડાની છાલ તો ૦ા ત્રીકટુ ચર્ણુ તો, ૧

રીત—ઉપરની દવાઓમાથી પ્રથમ રમ જેવા પદાર્થ લઇ તેને
ખરલમા ધુટી તેમા ખીજી દવાઓનુ ચારીક ચુર્ણુ મેળવી તેને શતા-
વરી, આસુક, યગમીજ, ગેમળાની છાલ, ખરખોડી (જીવંતી) એના

રમતી કે ક્વાથતી એકેક ભાવના આપી દવા ઘુટી તેની ગ્નીભાગની ગોળી બનાવી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—એક ગોળી મવાગ સાગ, ખીન્ને મામે બંને ગોળી એમ અનુક્રમે દરમામે એકેક ગોળી વધાગતા જરી અને ઉપર દુધ પીવું.

ઉપયોગ—યુવાની ટકાવી ગખવા અને વૃધ્ધાવસ્થા આવતી અટકાવવા માટે તેમજ દિર્ઘ જીવન પ્રાપ્ત કરવા માટે આ પ્રયોગ કીક છે. શક્તિ વર્ધક તરીકે પણ સારો છે અનુપાન ભેદથી આ એકેક દવા તમામ રોગમા વાપરી ફાયદો બતાવે તેવી બનાવટ છે.

૨૦૬ મહાલક્ષ્મીનારાયણુ રસ.

બનાવટ—શુદ્ધ ગંધક, ટકણુખાગ, શુધ્ધ ઝેરકુચલા, શુધ્ધ હિગુળ, નગોડનાખીજ, અતિવિષ, પીપર, કડાજાલ, સિધાલુણુ, વજનાગ, અબ્રહલસ્મ એ દરેક એક એક તોલો લેવા

રીત—ઉપરના ચુર્ણને દત્તીમુળના ઉકાળાની તથા ત્રીફળાના ઉકાળાની અદર ત્રણ ત્રણ દિવસ ખરલ કરવું પછી સુકાય ત્યારે ગોળી બનાવી કે ઘુટીને બાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૬ થી ૧૨ ગ્રેન,

અનુપાન—મધ સાથે ચાટવું.

ઉપયોગ—તાવ, કફ ન્યુમોનીઆ, આંચકી, શરદી, છાતીમા કફ કે શરદીથી નીકળતું શુળ, (પાશ્વજૂળ) વગેરે મટે છે. બાળકોની આંચકી માટે ખાસ વખણાયલી દવા છે.

સૂચનાં—બાળક માટે એકથી બે ગ્રેન દર બંને કડાકે દેવી કે જેથી તુરતમા આંચકી માટે ફાયદો થાય છે

૨૦૭ ગર્ભવિનોદ રસ.

બનાવટ--ત્રિટ્ટુ તોલા ૩, શુધ્ધ હિંગળો તો. ૪,
 ઝવત્રી તો ૩ લવગ તો ૩ •
 સુવર્ણ માલિક્ષિક ભમ્મ તો. ૨

રીત--દરેકને બારીક વાટી પાણીમા ઘુંટી ચણા પ્રમાણે ગોળી
 બનાવી મુકવી બાટલી ભરી રાખવી
 પ્રમાણ--એક એક ગોલી મવાગ બપોર અને સાજ
 અનુપાન--રોગ પ્રમાણે સાદી વસ્તુઓતો કવાથ કરી તેની
 માથે અથવા પાણી માથે
 ઉપયોગ--ગર્ભિણી સ્ત્રીના તમામ દગ્દેમા વપગાય છે.

૨૦૮ ભૂતભૈરવ રસ.

બનાવટ--શુધ્ધ પાગદ, શુધ્ધ હરતાલ, શુધ્ધ મનશીવ, લોહ
 ભમ્મ, શુધ્ધ સુગમો, તામ્રભસ્મ, એ દરેક એકેક તોલો શુદ્ધ ગંધક
 તોલા ૧૨

રીત--ઉપરની દવાને ખગલમા ઘુંટી તેને બાળકના મુત્ર વડે
 ભાવના દધ સુકાવી પછી તેને લોહાની કાષમા જગ જરા તાપથી
 ઘેટી લેવું અને પછી ઘુંટી બાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણ--૨ થી ૪ રતીભાગ

અનુપાન--ગાયત્રી વી લઇ દવા તેમા મેળવી ચટાડી ઉપર
 ત્રીકટ્ટોના ઉકાળો કરી તેમા ઘી તથા હીંગ નાખીને પાવે.

ઉપયોગ--ઉન્માદ, ગાડપણ, વાઇ, હીરટીરીયા, સૂતીકાઉન્માદ
 વગેરે મગજના વાયુ સખધી દરદોમાં આ દવા હીક ગણાય છે.

૨૦૯ કામધેનુ રસ.

બનાવટ—૨મસિ દુગ, અબ્રકલમ્મ, નાગભરમ સુવર્ણમાક્ષિત્તમમ, જસતભરમ, ગૈપ્યભરમ, દરેક એકેક તોલો લઈ તેને ઘુટ્ટી ખગ્લમા ગખી તેમા કેળના કદનો રસ નાખી એક ભાવના આપી ઘુટ્ટી સુકાવી લેવુ પછી તેમા ભીમમેની ધુર તો. ૧ નાખી દઈ ઘુટ્ટી ગાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણુ—૨ થી ૪ ગ્તીભાગ.

અનુપાન—પાણી કે દુધ સાથે મવાર માલ ખે વખત લેવાય.

ઉપયોગ—ગધી જાતના પ્રમેદ, પ્રન્ન, શુક્રમેદ, મધુમેદ, છર્ણુજ્વર, ક્ષય, નયજાઇ વગેરે મટી ગદિત આપે છે.

૨૧૦ કનકસુંદર રસ.

બનાવટ—મરી, શુદ્ધ ગધક, હીગજો શુધ્ધ, વછનાગ, શુધ્ધ પીપર, ટકણખાર પુલીવેલ, શુધ્ધ ધતુર્ગના ખીજ, એ સર્વ સમભાગે લઈ વાટી ભુકા તૈયાર કરી તેને ભાગના રમમા કે ઉડાળામા ઘુટ્ટીને ગ્તીભારની ગોળી બનાવી સુકવી ગખવી.

પ્રમાણુ—૨થી ૪ગોળી.

અનુપાન—મધ સાથે અથવા ટાંજાલના ઉકાળા સાથે

સમય—દર ચાગ ચાર કલાકે અપાય

ઉપયોગ—ઝાડો, મરડો અને મંત્રહણીમા વપરાય છે અને તે માટે ઉત્તમ ગણાય છે

૨૧૧ ચૈતન્ય રસ.

બનાવટ—ધોળામરી, પીપર, કાયકળની છાલ, પાગે અને ગધક એ ચીજો સમભાગે લેવી.

રીત—પારા, ગમકતી કઠ્ઠળી કરી તેમા ખીછ દવાઓનું ચૂર્ણ
મેળવી ખરલમા ઘુટી યાટલીમા ભરી ગખવુ.

ઉપયોગ—આ દવાની એક ચપટી ભરી દરદીના નાકમા
સુવાડવાથી મુર્છા મટી જાયતી આવે છે

૨૧૨ અગ્નિ રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પાટ ૧ લાગ, શુદ્ધ ગધક ૨ લાગ,
પીપર ત્રણ લાગ, મોટીદુગડેતી છાલ ૪ લાગ
ખરેડાતી છાલ ૫ લાગ, અગ્નુમીના પાન મુકેલા ૬ લાગ

રીત—અધાને યારીક વાટી પાટ ગધકતી કઠ્ઠળીમા મેળવી
ઘુટી તેને યાવળતી છાલના કવાથની ૨૧ ભાવના આપી ઘુટી યાટલી
ભરી ગખવી

અનુપાન—મધ માથે ચાટી ઉપર દુધ પીવું

સમય—સવાર માગ બે વખત અથવા ચાર ચાર કલાકે,

પ્રમાણ—૬ થી ૧૨ ગ્તીભાર

ઉપયોગ—ગમે તે પ્રકારની ખાસી, ચ્વરભંગ, શ્વાસ અને
ગળાના દરદે મટી ક્ષુદ્રે પડે છે, લોહી પડતુ હોયતો બંધ કરી
લયતી ખાગીને કાયદો આપે છે

૨૧૩ બત્રીશું કાટલું.

ખનાવટ—શુદ્ધ તોલા ૫	ગુંદ યાવળતો તો, ૨૦
મેથી તો, ૧	જયદ્ધ તો. ૦૧
જવંત્રી તો, ૦૧	શતાવરી તો. ૦૧
ચીમેડ તો, ૧	નાગકેશર તો ૦૧
તજ તો ૦૧	ખમખસ તો, ૧
પીપરી મુલ તો. ૦૧	વરેચારી તો, ૧

તમાલ પત્ર તો ૧૧	પીપર તો. ૧
સુવા તો ૧	વાવડીગ તો ૧૧
ગોખરૂ તો ૧	મુશકી સફેદ તો. ૧
મુશકી કારી તો ૧	કૌચબીજ તો ૧
બલખીજ તો. ૨	મરી તો. ૧
વાપુળા તો. ૧	કણ્ણીજડો તો. ૧૧
ઘાણુ તો. ૧	શુક તો. ૧૧
એખરો તો. ૧	હળદર તો, ૧૧
અશેરીઓ તો, ૧	ટોપરૂ તો, ૧૦
બદામખીજ તો. ૫	પીસ્તા તો. ૫

રીત—ઉપરની દવાઓ સાફ કરી ખાડી રવાદાર જડો ભૂકો કરી લેવો, અને તેને ઘી તોલા ૧૦મા ભૂકો તો. ૪ નાખી તળી લાલ કરી તેમા ગોળ તો ૧૦ તથા ઘઉંનેા સેકેલો લોટ તો ૬ નાખી કોટી બનાવી લઘ ઠકુ કરી ખાઈ જવી, આ કોટી દરોજ સવારે ખાઈ ઊપર દુધ પીવુ. અને પચે ત્યારે સાદો અને પૌષ્ટિક ખોગક ખાવો,

ઉપયોગ—આ દવા સુવાવડી સ્ત્રીને માટે બહુજ અકર્સીક છે. અને તેથી શરીર મજબુત થાય છે નબળાઈ મટી જઠરાગ્નિ તેજ થાય છે શિવાય વાયુ, શરદી મટે છે. નબળા માણુમે માટે પણ પૌષ્ટિક તરીકે મારી છે. આ દવા ખકના રૂપમા બનાવીને પણ ખાઈ શકાય છે અને ખપે તો ગુદ વધારે નાખી બનાવાય છે

૨૧૪ હરિતકી અવલેહ.

બનાવટ—જવ તોલા ૨૫૬ દશમુળ તોલા ૮૦ હરડે સારી નગ ૧૦૦ તથા ચિત્રક મુળ, પીપરીમુળ, અથેડો, કચુરો, કૌચબીજ, શંખાવળી, ભારંગમુળ, ગજપીપર, બળદાણાના મુળ, પુષ્કરમુળ, એ દરેક આઠ આઠ તોલા લેવા.

રીત—ઉપગ્ની વસ્તુઓને અધકચરી કરી ખાડી તેનાથી પાણી આકાશનું નાખી ક્વાથ કરવો. ક્રકત હગ્ડે ખાડયા શિવાય આખીજ ગળી નાખી દેવી. અને ચતુર્થાંશ પાણી ખાડી ગહે ઉતારી ગાળી લેવું પછી જે હગ્ડે ગ્હી હોય તેને ભાગી માવો કાઠી લેવો અને દૂડીયા કેટ્ટી દેવા, માવાને દપડામાંથી નાખી લઈ જાણી લેવું તેને ઘી તોલા ૩૨ તથા તેલ તલનું તોલા ૩૨ લઈ તેમા સેકી લેવું અને ક્વાથમા ગોળ તોલા ૪૦૦ નાખી પાક કરવો, તેમા ઉપગ્નેા માવો નાખી પાક કરવો. જ્યારે મગમગ અવલેહ થાય ત્યારે તેમાં પીપર તો. ૧૬ નું ચુર્ણ તથા મધ તોલા ૫૦ નાખી ઠંડુ થયે બગ્ણી ભરી લેવી

પ્રમાણ—૧ થી ૨૧ તોલા સવાર માજ એ વખત ચાટી ઉપર દુધ પીવું

ઉપયોગ—ક્ષય, ખામી, તાવ, દમ, હેડકી, હરસ, અરૂચી, પીનિસરોગ, સંગ્રહણી, વગેરે મટે છે અને મ્ત માફ આવે છે

૨૧૫ કુટબવલેહ.

બનાવટ—કાષાણ તોલા ૪૦૦ લઈ ખાડી તેનો પાણી તોલા ૧૦૦૦મા ક્વાથ કરવો. એથા ભાગનું પાણી ગહે ત્યારે ઉતારી લઈ ગાળી તેમા ગોળ તોલા ૧૨ નાખી અવલેહ બનાવવો. અને તેમા રસવતી, મોચરસ, શુક, પીપર, મરી, હગ્ડા, બહેડા, આમડા, રીસા-મણી, ચિત્રકમુળ, પદાડમુળ, ખીલીકુળ, ઈંદ્રવવ, વજ, શુધ્ધ ભીલામ. વાળો, અતિવિપ, વાવડીંગ, એ દરેકનું ચુર્ણ તોલા ચાર ચાર લઈ નાખવું તે તેમા ઘી તોલા ૧૬ તથા મધ તોલા ૩૨ નાખી બગ્ણર અવલેહ બનાવી રાખવો.

પ્રમાણ—૧થી ૨ તોલા, મવાર સાંજ એ વખત.

અનુપાન—છામ, દૂધ, દહી, પાણી ઘી એમાંથી યોગ લાગે તે.

ઉપયોગ—હરસરોગ, અતિમાઝ, અરચી, મંદ્રાદની, મગડા, પાક, ગ્હતપિત, કમળો અમ્લપિત, મેન, કૃશતા ઇલાનીમા સારો કાયદો આપે છે.

૨૧૬ કંટકાર્યાવલેહ.

બનાવટ—ભોરી ગણીનું પચાગ તોલા ૪૦૦ થોડુ કચરી તેમા પાણી તોલા ૧૦૦૦ નાખી ઉકાળો કરવો એથા ભાગ પુગ્તું આપી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું અો તેમા સાર તોલા ૧૦૦ નાખી તથા ઘી તોલા ૩૨ તલનુ તેલ તોલા ૩૨ મેળવી ચૂસે ચડાવી પાક કરવો. અને અવલેહ જેવું થાય ત્યારે તેમા ગળો, ચવક, ચિત્રક, મેથ, કાકડારીંગી, શુઠ મરી, પીપર ધમામો, રાન્ના, ભારગમુળ કચુરો, એ દરેકનુ ચુર્ણુ તોલા ચાર ચાર લઘ નાખી બગમર પાક થએ ઉતારી નાખવુ અને તેમા મધ તોલા ૩૨, વગલોચન તોલા ૧૬ પીપર તોલા ૧૬ ચુર્ણુડરી મેળવી બગણી ભરી ગળી મુકવુ,

પ્રમાણ—૧ થી ૨ તોલા

અનુપાન—દૂધસાથે સવાર સાજ જે વખત

ઉપયોગ—ક્ષય, ખાસી, દમ, હેડકા, શ્વામ, કૈફમાના દર્દો, કફરોગ વગેરેમા સારો કાયદો આપે છે.

૨૧૭ ઈત્રીફલ કસનીજ.

બનાવટ—પીળી હરડેની છાલ તો. ૧૥ કાબુલી હરડેનીછાલ તો ૧૥

હીમજ હરડે તો. ૧૥ બહેડાની છાલ તો ૧૥

આમંડાનુ ચુર્ણુ તો. ૪૥ ધાણાનુ ચુર્ણુ તો. ૫

અનામતુ તેલ તો. ૫

આકર તો ૨૦

મધ તો, ૪૦

રીત—પ્રથમ દરેક ચીજનુ જુદુ જુદુ ચૂચુ લઈ તેમા અનામતુ તેલ મેળવી પછી મધ મેળવી દધ તેનુ ચાટણુ યનાવી યરણી ભરી ગખવી,

પ્રમાણ—૧૧ થી ૧ તોલો

અનુપાન—દુધ અથવા શેજ ગરમ પાણી.

સમય—મવાગ માજ એ વખત

ઉપયોગ—મગજનો દુખાવા, કચણચ્યાત, નજલો, ખેટી ગરમી, લોહી વિકાર, નેત્રગેગ આંખની રોશનીમા ખામી થવી, ગ્તાધળા પલ્લું માથાનુ દર્દ વગેરે મટી પાચન શક્તિ મુધારે છે

૨૧૮ દ્રાક્ષાદિ અવલેહ.

બનાવટ—કાળી દરાખ, જગ્ગાલુ, મરી, સિધાલુજુ, એકેલી ભાગ, છઠું શુંક, મગગ, લરાણુની કળી, એ દરેક એકેક તોલો લેવા ખજુર હડીયા વીનાના તોલા ૫, હીંગ તોલો ૧, ગુલાયના પૂલ તોલો ૧ ખીપર તોલો ૧, લીંચુનો રમ તો ૨૦, ગોળ તો. ૨૦

રીત—પ્રથમ સુટી દવાઓ ખાટી જુદી ગખવી પછી દગખ, ખજુર, જગ્ગાલુ વગેરેના હડીયા કાટી નાખી તેને તાટવા અને તેમા ગોળ તથા લીંચુનો રમ નાખી લોન જેવું થાય ત્યારે ઉપરનું ચુર્ણ તેમા નાખી ચાટણુ જેવુ યનાવી યરણી ભરી રાખી.

સુચના—આ દવા બનાવતા વાસણુ ચીનીનુ લેવું ઠીક પડે છે ધાતુમા કાટ લાગે છે માટે તે લેવુ નહિ.

ઉપયોગ—આ ચાટણુ ભૂખ લગાડે, રચી પેદા કરે, દગ્ત સાક્ર લાવે તથા ખાધુ પચાવે છે.

પ્રમાણ—૧૧ થી ૧ તોલો લેવાય.

૨૧૯ નારસિંહ રસાયન.

બનાવટ—સતાવરી તો. ૬૪	ગોખરૂ તો ૬૪
વારાહી કદ તો. ૮૦	ગજો તો. ૧૦૦
ભીલામ શુદ્ધ તો, ૧૨૮	ચિત્રક છાલ તો, ૪૦
તલનું ચૂર્ણ ૬૪	ત્રિકટુ તોલા ૩૨
સાકર તોલા ૨૮૦	મધ તોલા ૧૪૦
ઘૃત તોલા ૭૦	

રીત—ઉપગ્ની દવાઓનું બારીક ચૂર્ણ તેમા શુદ્ધ ભીલામનું ચૂર્ણ તથા સાકરનો ભુક્કા મેળવી પછી તેમા ઘીનું તેમામ મોણ આપી પછી મધ નાખી લેહ જેવો કરી બરણી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૦૧૧ તોલાથી ૧ તોલો.

અનુપાન—દુધ

સમય—સવાર સાજ બે વખત.

ઉપયોગ—વાયુ, પિત અને કફના સપુર્ણ રોગ, ભગદગ, હરસ, પ્રમેહ, નબળાઈ, કરચલી વગવી, પાકુ, પીનસ, કુષ્ટરોગ, હલી-મક, ક્ષય, મુત્રકૃચ્છ વગેરે તેમામ વ્યાધિ મટાડી રસાયન વાજકગણુ ગુણ આપી નવર્યાવન આપે છે.

સૂચના—આ દવામા ભીલામ આવે છે. માટે તેનું સેવન કરનારે ગરમ મસાલા વાજો ખેરાક ન આવો અને રસાયન ઝોષધી મુજબ લાગો વખત પથ્ય રાખી દવા લેવી કે જેથી સારો ફાયદો થાય.

૭ ૨૨૦ સિતોપલાદિ અવલેહ.

બનાવટ—શુદ્ધ હિગજો તો ૨	લવંગ તો ૧
અબ્રક ભસ્મ તો ૦૧	સાખર શૂંગ ભસ્મ તો ૧
સિતોપલાદી ચૂર્ણ તો ૪૧	ગજો સત્ર તો ૧

ઉપરની દવાઓને ખગ્લમા વાટી તેમ મધ તો ૧૦ નાંખી
ધૂટી ચાટણ જેવું બનાવી બાટલી ભરી ગખતી

પ્રમાણ—૨ થી ૪ આનીભાર.

અનુપાત—ચાટણ ચાટી ઉપર અરકુસીનો ક્વાથ પીવો.

સમય—ત્રિવસમા ત્રણ વખત ચાટવો અને ત્રણ ચાટી ઉપર
ક્વાથ પીધા બાદ થોડું દુધ પીવું

ઉપયોગ—ક્ષય, ત્વર, ખાંસી, હૃદયગુણ, મન્દી, શળેખમ.
જુના દરદોને કીધે થએલી ક્ષીણતા મટાડી થનો ક્ષય અટકાવે તે ભુખ
લગાડી ક્ષયમા સારો ફાયદો આપે છે

૨૨૧ લાક્ષાદિ તૈલ.

ખનાવટ—ખીપળાની અથવા ખેરડીની લાખ તોલા ૨૫૬,
પાણી તોલા ૧૦૦૦મા નાખી ક્વાથ કરવો. ચોથા ભાગનું પાણી રહે
ત્યારે ઉતાગી ગાળા લેવું અને તેમા તલનું તેલ શેર ૧ ગાંધની ઘાશ
તોલા ૨૫૦, વગેઆરી, આમુક, હળદર, દેવદાર, કડુ, ગેલુંડખીજ,
ભોરવેલ, કુષ્ટ જેડીમંથ, સુખડ, નાગરમોથ, રાસ્ના, એ દરેકનું ચુર્ણ
અકેક તોલો, નાખી દષ ધીમે તાપે પાણી બળતા સુધી તેલનો પાક
કરી લઈ કડુ કરી કપડેગાળી બાટલી ભરી ગખતી,

ઉપયોગ—વિપમત્વર, શ્વામ, કાસ, શળેખમ, કમર અને પીકનું
શૂળ વાયુ પિત્તનો ક્રોધ, વાઈ, ઉન્માદ, ક્ષયરોગ, ભુતબાધા, ખરજ, પસી-
નાથી શરીરમાં વામ નીકળવી, વગેરે દરદો આ તેલ શરીરે માલીશ
કરવાથી મટે છે ગર્ભિણી સ્ત્રી જે આ તેલનું માલીશ કરે તો ગર્ભને
પુષ્ટિ મળે છે, અને બાળક નિરોગી અવતરે છે.

સૂચના—ક્ષયના તાવમા આ તેલ મારો ફાયદો આપે છે
માટે થોડો વખત શ્રધ્ધા ગખી માલીસકરાવવું,

૨૨૨ નારાયણ તૈલ.

ખનાવટ—આસુકં, બળખીજના મુળ, ખીલીનો છાલ, કાંચ્ય મોટી રીંગણી, ગોખરૂ, ખપાટના મુળ, લીબડાની છાલ અગ્નુની છાલ, માટોળીના મુળ અને અગ્ણી એ દરેકે દ્વા તોલા ૪૦ ચાલીમ લેવી તેને અથ કચરી કરી તેમા પાણી તોલા ૪૧૦૦ નાખી એથા ભાગનો ક્વાથ કરી ગાળી લેવો તેમજ શતાવરી તોલા ૧૨૫ લઈ તેનો ૧૦૦૦ તોલા પાણીમા ક્વાથ કરી તેનો ચતુર્થાંશ ક્વાથ ગ્રહે ઉતારી ગાળી લેવુ પછી તેમા ગાયનુ દુધ તોલા ૧૦૦૦ તથા તલનુ તેલ તોલા ૩૨૦ નાખી સર્વ એક વાસણુમા નાખી પકાવવુ અને તેમા નીચેની દ્વાઓનુ ચુર્ણ કરી તેને પાણીમા વાટી કંક(ચટાણી) કરી તે ક્વાથમા નાખી પચન કરવુ. વજ, રકનચંદન, કુષ્ટ, એલચી, જટામાત્રી, ફગડ પુલ, મિઠાણુણુ, આસુકં, ખપાટ, ગરના, મુત્તા, દેવદાર, મમેરૂત્રી, ગંધી સમેરૂવો, જગદી અડફનો છોડ, તગર, એ દરેક ચીજ આગ ચાર તોલા લેવી અને તેલમા નાખી તેલનો પાક મિદ્ધ થાય ત્યારે ઉતારી રાખવુ આ તેલને ગાળી સાગ નામણુમા ભરી લેવુ

ઉપયોગ—આ તેલ લગાડવા, પીવા અને પીચટારીના કામ માટે બહુ વખણાય છે. મર્વ પ્રકાંતના વાતરોગ જેવા કે—પક્ષ્ઠાત, દુનુચ્ચ મ, ગલગ્રહ, કુબ્જાપણુ, બહેગપણુ, કેડકલાવી, ઉડસ્થાંભ, ગોવ જનર, ક્ષય, વધરાતલ, પડખાનુ શુળ ગ્રંથની, શુક્રક્ષય, વાથીજલાઈ જવુ એવા તમામ દરોહોમા માલીશ કરવાથી સારો ફાયદો આપે છે

૨૨૩ દશમૂલારિષ્ટ.

ખનાવટ—દશમુલ તોલા ૮૦, ચિત્રકજાલ તો ૪ પુષ્કર મુલ તોલા ૪ લોહર તો. ૪ ગજો તોલા ૪ આબળા તોલા ૪ ધમાસો તો. ૪ એગ્ની છાલ તો. ૪ હરડેજાલ તો ૪ કુષ્ટ, મજ્જક, દેવદાર, વાવડીગ, જેડીમધ, ભારગી, કાંક, બહેડા, માટોડી, ચવક, બાલજડ,

ઘણુલા, શનાવરી, શાહજીર, સારીવા, નમોતર રણુકમીજ, રામ્ના, પીપર, ગોપારી, કચુગે લજદર, મુવા, પલ્લક, નાગકેશર નાગમ્બેથ, ઈંદ્રયવ, ઠાકઠાશીંગ, વિદારી કદ, આસુક, વાગહીકદ, એક એકત્રીશ ચીજ દરેક જે જે તોલાલેવી તથા કાળી વગણ તોલા ૧૦૦ લેવી. આ મર્વ વ્વાએને કચરી તેમા પાણી તોલા ૨૫૦૦નાખી ક્વાથ કરી એથા ભાગનું યાકી ગહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લઇ તેમા મધ તોલા ૧૦૦ તથા ગોળ તોલા ૨૦૦ નાખી પછી તેમા ધાવડીના પુલ તો. ૩૦, કયામચીની, વાજો, સુખક, જ્યકળ, લવગ, તજ, એલચી, તમાલ પત્ર, પીપર, નાગકેશર એ દરેકનુ ચુર્ણ તોલા ત્રણત્રણ નાખી બંધ કરી દોઢ માસ ગખી મુકવુ, બરાબર તેયા થાય ત્યારે ગાળી ઉપયોગમા લેવુ

પ્રમાણુ—૧થી ૨તોલા સવાર સાજ જે વખત દવા જોટલુજ ખીજુ પાણી લઇ તેની સાથે લેવુ આ દવા સ્ત્રીરોગ, મુવાગેગ અને ખીજુ જુના દગ્દો માટે ઘણીજ ઉપયોગી અને ઉત્તમ છે.

૨૨૪ ખદિરાચિપ્ત.

ખનાવટ—ખેરતી છાલ તો ૨૦૦	દૈવદારનુ લોકકુ તો ૨૦૦
બાળચી તો ૫૦	દારહરદર તો ૮૦
ત્રીફલા તો ૮૦	પાણી તો ૮૧૬૨

રીત—ઉપરની દવાએને અથકચરી ખનાવી પાણીમા નાખી ક્વાથ કરવો ત્યારે અષ્ટમાસ પાણી યાકી ગહે ત્યારે ગાળી લઇ તેમા

ધાવડીના પુલ તો ૮૦	નાગ કેશર તો ૪
જ્યકળ તો ૪	કયામચીની તો ૪
લવગ તો ૪	એલચી તો ૪
તજ તો ૪	તમાલપત્ર તો ૪
પીપર તોલા ૧૬	સાકર તોલા ૨૫૦
મધ તો ૧૫૦	

ઉપરની ગીલ્લેનું ચ્યુર્ણ તથા મધ માકર મેળવે જરૂરી ભરી ગળી
આસવ દેટ મામે તેંચાર થાય ત્યારે ગાળી ઉપયોગમાં લેવું.

પ્રમાણ—૧૧ થી ૨૧ તોલા મગર માજ એ વખત પાણી સારું.

ઉપયોગ—કુખરોગ, વાતરૂદ્ધ, પાદરોગ, હૃદયરોગ, ગોળા,
ગ્રન્થી, કમ્બીરોગ, શ્વામ, ખારસી, જરૂરી, રૂદ્ધવિદ્યાર, ગોટી ગરમી વગેરે
મટી લોહી ગુદ્ધ થાય છે. સાગમાપરિક્ષા તરીકે વ્રજી જરૂરમાં વપરાય છે.

૨૨૫ કુટબરિપ્ટ.

ખનાવટ—કાઠાણ તોલા ૪૦૦ મહુડના પુલ તો. ૪૦

દ્રાક્ષ તોલા ૨૦૦ શીંગણના મુળ તો ૬૦

રીત—ઉપરની દવાઓને ૪૦૯૬ તોલા પાણીમાં કાઠાણો કરી
ચાથો ભાગ આકરી રહે ત્યારે ઉનારી દવાને છુદી કપડથી ગાળી લેવું.
અને તેમાં ધાવડીના પુલ તોલા ૮૦, ગોળ તો. ૪૦૦ નાખી એક
ઘી વાળા વામણમાં અથવા જરૂરીમાં ભરી થોડા દિવસ ખુલ્લું રાખી
ગેમ પેદા થતી જલ થાય છે તેને જલ કરી એક મામ નાખી મુકવું
અને પછી કપડેથી ગાળી બાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણ—૧૧ થી ૨૧ તોલા.

સમય—એથી ત્રણ વખત દિવસમાં

અનુપાન—પાણી

ઉપયોગ—અગ્નિમાધ, જ્વર, સત્રહણી મરડો, રૂદ્ધતાતિસાર
વગેરે મટે પેટના બુના દરદોમાં સાચું નામ આપે છે.

૨૨૬ ચંદના સવ.

ખનાવટ—ચંદન, વાળો, નાગરમોચ, કમળના લીલાપુલ
(નાલોદર) માલકાગણી, પદમક, લોહર મહુડ, રૂદ્ધચંદન, કાળીપાટ,
કરીઆતુ, કહુ, પીપર, કચુરો. ખડમલીઓ, જેડીમધ, ગરના, પરવળ,

કાચનાર, મોચગમ, આળાની છાત્ર, શીવણુ, એ દરેક દવા ચાર ચાર તોલા, વાવડીના પુલ તોલા ૬૪, કાળી વગ્ગ્ય તોલા ૮૦, પાણી તોલા ૨૦૪૮ માકર તો ૪૦૦ અને ગોળ તો. ૨૦૦ નાખી દવાને કુટ્ટી એક મોટી બગણીમા ભરી બધ કરી દોઢ મામ ગોળી દેવુ.

પ્રમાણુ—૧થી ૧૧ તોલા સવાર સાજ એ વખત પાણી માથે

ઉપયોગ—શુક્રાચ, શુક્રમેહ, નયળાષ, મદાગ્નિ, પ્રમેહ, ઉત્તવા પેતાગમા ક્રોધપણુ પર્યર્થ જવા, મગજ ગરમ ગહેવુ. સ્વપ્નશ્રાવ વગેરે ત્રાતુ ત્રાપની દરેક કરીયાદ મટે છે અને પાણિક તરીકે કાયત્રે આપેછે

૨૨૭ અર્જુનારિષ્ટ.

બનાવટ—અર્જુનવૃક્ષની છાલ તોલા ૪૦૦ પ્રક્ષ તોલા ૨૦૦

મહુડાના પુલ તોલા ૮૦ પાણી તોલા ૪૦૯૬

રીત—ઉપગ્ની દવાગ્રોતે પાણીમા નાખી ક્રાચ કરી તેમાથી એથો ભાગ આડી ૨૯ ત્યારે તેને ગાળી તેમા ગોળ તોલા ૪૦૦ તથા ધાવડીના પુલ તો, ૮૦ નાખી એક મરણીમા ભરી બધ કરી દોઢ મામ ગોળી ઉપગત ગાળી લેવુ

પ્રમાણુ—૧થી ૨૧ તોલા ત્રિવચમા એ વખત પાણી સાથે

ઉપયોગ—હૃદયગેગ તમામ પ્રકારના ક્રેકમાના દગ્દો માટે ખાસ વખાણાય છે, બળ અને નીરવને પણ વવાગે છે

૨૨૮ કૃપૂરાસવ.

બનાવટ—બખરમા મળતો રેડ્ડીકાષ્ઠ ૬૬૩ તો ૪૦ કૃપુર તો. ૪ એલચી તો ૧ તજ તો. ૧ શુક તો. ૧ અજમોદ તો ૧ મોચ તો. ૧ મગી તો. ૧ એ દરેકને આડી ૬૩મા મેળવી એક મામ આટલીમા ભરી બધકરી ગોળી મુકવુ. અને ત્યાર બાદ ગાળી લઇ તેમા પાણી ગ્તલ એક મેળવી આટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧૫ થી ૩૦ ટીપા સુધી

સમય—૬૦ ત્રણ ત્રણ કલાકે

અનુપાન—પાણી માથે

ઉપયોગ—કાલેગ, ઝાડો, ચૂક, મરડો, અછર્ણ અને ખીન્ન એવા પેટના દરદેમા તાત્કાળીક આગમ કરે છે.

૨૨૯ અમૃતારિષ્ટ.

ખનાવટ—ગળોના વેલા ૪૦૦ તોલા દશમૂળ ૪૦૦ તોલા,
પાણી તોલા ૪૦૮૬

રીત—પાણીમા નાખી ચતુર્થાસ કવાથ આકરી ગહે ત્યાગે તેમા ગોળ તોલા ૪૦૦ નાખી દેવુ અને છ૩ તોલા ૬૪, ખડમલીએ તો, ૮ સાત્વીન તો ૪ ગુંક તો, ૪ મરી તો, ૪ પીપર તો, ૪ નાગમોથ તો. ૪ નાગદેશર તો, ૪ કકુ તોલા ૪ અતિવિષ તો ૪ ઈંદ્રવ તો ૪ એ સર્વના ભૂકા કરી અણીમાં પેક કરી દોઢ મામ ગખી ગાળી લેવું.

પ્રમાણ—૧થી ૨૦ તોલા દિવસમાં ત્રણ વખત પાણી માથે.

ઉપયોગ—જુનો તાવ મુદતનો તાવ, જીર્ણવર વગેરે માટે અકમીર છે શીવર મીકચર તરીકે સાડ છે.

૨૩૦ અહિકૈનાસવ.

ખનાવટ—રેક્ટીકાઇડ દાર તો. ૨૦ અશીણ તો. એ મોથ બ્ય-ક્રળ ઈંદ્રવ એલચી એ દરેક તો ૦૦ અગ્ધ લઘ દાડમા નાખી દેવા અને તેને એક આટલીમા ભરી ગખી એક માસ આદ ગાળી તેમા પાણી તો ૨૦ નાંખી આટલીમા ભરી ગખવુ

પ્રમાણ— ૧૦ થી ૨૦ ટીપા સુધી

સમય—૬૦ અથે કલાકે

અનુપાન—પાણી તો ૧૧ મા દરેક વખતે નાખી આપવું
 ઉપયોગ—ઝાડો, ડોલેગ, ચુક, સગ્રહણી, વગેરે મટે છે
 સૂચના—આ દવામા અશીણુ આવે છે માટે નાના મોટા દરેક
 દરદીને ગેગના પ્રમાણમા માત્રાને વિચાર કરીને આપવી ત્રીશ ટીપાં
 દવામા એક ગ્લીભાગ અશીણુ આવે છે. માટે યાગકને આપતા પુરતો
 વિચાર કરીનેજ દવા આપવી

૨૩૧ અભયારિષ્ટ.

બનાવટ—હરડે છાલ તો ૪૦૦ ડાક્ષ તોલા ૨૦૦
 વાવડીગ તોલા ૪૦ મહુડાના પુલ તો. ૪૦

રીત—પાણી તોલા ૪૦૯૬ મા ઉપરની દવાઓ અધકચરી
 કઠી નાખી ઉકાળો કરવો એથો ભાગ બાકી રહે ત્યાં ઉનારી ૬૬
 કઠી લાથથી એળી કપડેથી છાણી લેવું. તેમા ગોળ તો, ૪૦૦ તથા
 ગોખર, નએતર, ધાણા, ધાવડીના પુલ, ઇંદવાણીના મુળ, ચવક,
 વરેઆરી, શુક, દદતીમુળ, મોચગમ, એ દરેક દવા આઠ આઠ તોલા
 લંછ તેનુ ચુર્ણ કરી તેમા મેળી તેનુ, અને તેને ઉપરની દવામા
 નાખી દષ આસવની રીતે બગણીમા ગળી તેંયાર કરવો આમવ
 તેંયાર થએ ગાળી લંછ બગણી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૧થી ૨૧૧ તોલા,

સમય—દિવસમાં બેથી ત્રણ વખત,

અનુપાન—પાણી માથે

ઉપયોગ—અર્શ, મગ્રહણી, ઉદરરોગ, પાકુ, હૃદયરોગ, પ્લીહા,
 ઝુદમ, મેળ, વગેરે મટાડી ગ્હત ગુદ્ધ કરે છે અને જુના હગસને
 માટે બહુજ સારો કાયદો આપે છે

સૂચના—આ દવા જુના હગસમા થોડી વધારે પ્રમાણમાં
 આપવી અને જરૂર જણાય તો ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી. જેથી
 મત્વર કાયદો થસે.

૨૩૨ પિપ્પલાસવ.

ખનાવટ—પીપર, મરી, ચવક, લળગ, ચિત્રક, નાગમોચ, વાવડીગ, શોપારી, લોહર, કાળીપાટ, આમડા, ચણકયાચ ચંદન, કકુ, લવગ, તજ, તગર જટામાસી, એલચી, તમાકવત્ર, ઘડુલા. નાગકેશર આ દરેક ચીજો મરખે વજને એટલે જખે તોલા લઘ ખાડી બડો ભુકા ફરી લઘ તેમા પાણી તો. ૧૦૦૦ તથા ગોળ તો ૪૦૦ ચારસોહ ધાવડીના પુલ તો. ૪૦ તથા દ્રાક્ષ તો ૧૦૦ એ સર્વ મેળવી એક ખરણીમા ભરી આસવની રીતે તૈયાર કરવુ, એક માસ ત્યાદ કપડે ગાળી લઘ બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણુ—તોલા ૨ થી ૪ મુઠ્ઠી.

સમય—દીવમમા ખે વખત

અનુપાન—પાણી સાથે.

ઉપયોગ—ક્ષય, ગુલ્મ, ઉદરરોગ કૃશતા, પાકુરોગ, સગ્રહણી, અર્ગ વગેરે મટી શરીર સાફ થાય છે.

૨૩૩ કનકાસવ.

ખનાવટ—ધતુરાનુ પંચાગ તોલા ૧૬, અરકુસીના મુળતી છાલ, જેઠીમધ, ભોરીગણી, કેશર, શુક, ભારગી, તાળીસપત્રએ દરેક એકેક તોલા, ધાવડીનાં પુલ તોલા ૬૪ દ્રાક્ષ તોલા ૮૦ પાણી તોલા ૨૦૪૮ સાકર તો. ૨૫૦ મધ તોલા ૧૫૦ એ સર્વને માથે મેળવી એક તપેલામાં નાખી સુલે ચડાવી ગરમ થતાં એક જ્વેશ આવે ત્યારે ઉતારી ઠંડુ કગી તેને એક ખરણીમાં ભરી મુકવુ. અને આસવની રીતે ખરાખર તૈયાર કરી પાકે ત્યાર બાદ ગાળી કામમાં લેવુ.

પ્રમાણુ—૧થી ૨ તોલા તેટલાજ પાણી સાથે દર ૪ કલાકે.

ઉપયોગ—ખાસી, ક્ષય, શ્વાસનો રોગ, ઉરક્ષત, શુર્ણનવર, રક્તપિત વગેરે મટાડે છે.

૨૩૪ ઉશીરાસવ.

ખનાવટ—વાળો, નેત્રવાળો, ગતા કમળ, શિવાણુ મુળ, કાળા કમળ, ઘડુંકા, પદ્મકાષ્ઠ, લોદર, મજ્જક, ધસામો, કાળીપાટ, કરીઆતુ, કડુ, વડની છાલ, ઉંખરાની છાલ, કચુગે, ખડસલીઓ, સકંદ કમળ. પટોલપત્ર, ઝાચનાગની છાલ. જાણુની છાલ, શેમળાની છાલ, એ દરેક વસ્તુનું જાકુ ચુર્ણુ તોલા ચાર ચાર લેવું તથા પ્રક્ષ તોલા ૮૦ ધાવ ડીના ડુલ તોલા ૬૪, પાણી તોલા ૨૦૪૮, સાકર તોલા ૨૫૦, મધ તોલા ૧૫૦ એ પ્રમાણે લઈ તેને એક તપેલામા નાખી ચુલે ચડાવી થોડુ ગરમ કરી ઉતારી કંડુ કરી જગણીમા ભરી ગખવું અને આમવતી નીતે જગર પાક થાય ત્યારે કપડે ગાળી બાટલીઓ ભરી લેવી.

પ્રમાણુ—૧ થી ૨ તોલા.

અનુપાન—નેટલાજ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—ગતપિત, પાંડુ, કુષ્ટરોગ, પ્રમેહ, દાહ, અર્શ, કૃમી ગોપરોગ, લોહીવિકાર, રક્તશ્રાવ, વગેરે મટાડે છે.

૨૩૫ કુટબદિક્ષાય.

ખનાવટ—આગાની ગોટલી, ઇન્દ્રવ, કડાછાલ, દાડમની છાલ, ધાવડીના ડુલ, ખીલીનો ગરબ, ભાગ, માયાફળ, મોચરસ, રાજ, લોદર, વાળો, ખસખમ એ સર્વ ત્વા અકેક તોલા લઈ વાટી જાકુ ચુર્ણુ કરી લેવું.

રીત—તે ક્વાચ જેવા જાડા ઉપગના ચુર્ણુમા પાણી તો, ૧૬૦ નાખી ગરે પત્રાણા મુકી સવારે ધીમે તાપે ઉકાળો કરી ચોથા ભાગનું બાકી ગહે ત્યારે ઉતારી કપડે ગાળી કરી પાછુ ધીમે તાપે ઉકાળો કરવો તે જ્યારે ૪૦ તોલામાથી ૧૦ તોલા રહે ત્યારે ઉતાગે તેમાં કંડુ થયા બાદ મધ તો. ૧૦ મેળવી બાટલી ભરી રોખવી

પ્રમાણુ—૨૦થી ૬૦ ટીપા સુધી.

અનુપાન—પાણી માથે અથવા ચોખાના ઘેનણુ માથે.

સમય—દર ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવું.

ઉપયોગ—અતિમાઝ, રક્તાતિમાઝ, પ્રવાહીકા, આમ સગ્રહણી વગેરેમાં સારો ફાયદો આપે છે. અને જ્યાં અશીણ વાળી દવા આપવા વિરુદ્ધ જણાય ત્યાં આ દવા માફક કામ કરી આપે છે, બધ્યાઓને પણ ઉપરના દરદોમાં સારો ફાયદો આપે છે.

૨૩૬ નાગરાદિ પાચન.

ખનાવટ—શુંઠ, દેવદાર, ઘાણા, ઉભીરીગણી, બેડીરીંગણી, સમ ભાગે લઘ કુટી જાડો ભુકા કરી તેમાંથી બે તોલા દવાને ૪૦ તોલા પાણીમાં નાખી ક્વાથ કરી દશ તોલા બાકી રહે ત્યાં ઉતારી કપડે ગાળી તેના ચાર ભાગ કરવા.

ઉપયોગ—તાવમાં આમનું પાચન કરવા માટે પ્રથમ આ ક્વાથ દર ચાર ચાર કલાકે આપવાથી તાવ ઉતરી જાય છે અને આરામ થાય છે.

૨૩૭ પથ્યાદિ ક્વાથ.

ખનાવટ—હરડા, બહેડા, આમડા, કરીઆનું, હાલદી, લીચ ડાની છાલ, ગજો એ માટે દવા સમ ભાગે લઘ ક્વાથ જેવા જાડો ભુકા કરી તેમાંથી બે તોલા દવાને ભુકા લઘ પાણી તોલા ૪૦ મા નાખી ઉકાળો કરવો દશ તોલા બાકી રહે ચારે ઉતારી કપડે ગાળી તેના ચાર ભાગ કરવા.

ઉપયોગ—ઉપરનો ક્વાથ લઘ તમા થોડોક ગોળ નાખી તે દર ત્રણ ત્રણ કલાકે લેવાથી માથાનું દુર્દં આળ દાન અને લમણાનું શુભ આધારીશી અને સૂર્ય ઉગતાજ જે માથાને દુખાવે થઈ બપોર

પક્ટી ત્રી જ્ય તેસૂર્યાવર્ત ગેગ, દંતપીડા, ગ્તાંધળાખણુ આખનુ
પડળા, ડુડુ તથા નેત્રની પીડા વગેરે દુગ્દેમા ડીક કાયદો આપે છે

૨૩૮ વાસાદિ ક્વાથ.

ખનાવટ—અગુરુસીતા પાન, ગળો ભોરીગણુ, હીમજ, દ્રાક્ષ,
દાઢ દળદર, કુરીઆતુ, લીખડાની છાત્ર, મમલાગે લમ્પ ક્વાથ જેવો
જાડા બુદ્ધા કુરી ક્વાથનો બુદ્ધો તે એ તથા પાણી તે ૪૦મા
ઉકાળો કુરી દશ તોલા ગદે ત્યારે ઉતારો ગાળી તેમા મધ નાખી તેના
ચાર ભાગ કરવા.

ઉપયોગ—તે ઉકાળો દર ત્રણ ત્રણ કલાકે લેવાથી, ખાસી,
તાવ, રૂતપિત, કકલ્વર, પિતલ્વર, વગેરે માટે છે

૨૩૯ પ્રાક્ષી ક્વાથ.

ખનાવટ—પ્રાક્ષી, વજ, ગતાવરી, ત્રીકલા, કકુ, બલા, ગર-
માળો, કુરીઆતુ, લીખડો, પટોતપત્ર, દ્રાક્ષ, દશમુળ એ સર્વ દવા
મમલાગે લમ્પ તેનો જાડા બુદ્ધો કરવા તેમાથી એ તોલા દવા લમ્પ
પાણી નો, ૪૦મા ક્વાથ કરી જ્યારે તેમા દશ તોલા યાકી ગદે
ત્યારે ઉતારી કપડે ગાળી તેના ચાર ભાગ કરવા,

ઉપયોગ—ઉપરનો ક્વાથ દર ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવાથી
ચિત્તવિભ્રમ અને શત્રિપાતલ્વરમા માગે કાયદો યતાવે છે. મગજની
કરિયાદો માટે આ ઉપાય સાગે છે,

૨૪૦ દ્વાત્રિશાંગ ક્વાથ.

ખનાવટ—ભાર ગમુળ, કુરીઆતુ, નીમજાલ, મોથ, કકુ, વજ,
શુક, મરી, પીપર, અરકુશી, ઇંદ્રવાણી, રાસ્ના, ધમાસો, પટોળ,

હળદર, દેવનાર, કાળીપાટ, પ્પાહ્લી, શુદ્ધકુચલા, દારૂહદર, ગળો, નસોતર, અતિવિપ, પુષ્કળ, મુળ, ત્રાયમાણુ, ભોરીગણી, ઉભીરીંગણી, ઈંદ્રયવ હુગડા, અહેડા, આમડા, ક્યુગે દરેક વસ્તુ સમ ભાગે લેવી

રીત—દરેક ચીજને ખાડી જડો ક્વાથ લાયક ભુકે કરી લેવો અને તે ભુકે તોલા બે પાણી તોલા ૪૦માં નાખી ક્વાથ યનાવી આકી તોલા ૫ રહે ત્વારે ઉતારી કપડે છાણી આટલીમા ભરી લેવુ.

પ્રમાણ—તૈયાર થએલો પ્રવાહી ક્વાથ તોલા ૨૦ મવાગ માજ લેવો

ઉપયોગ—ત્રિદોષ, તેજગતના, મન્નિપાત, શુળ, ખાસી, દમ, કક, ઉચ્ચથલ, વગેરે લય કર દરોને મટાડે છે

૨૪૧ આયુર્વેદિક ચહા.

ખનાવટ—શુક, મરી, પીપર, વરેઆગી જેડીમધ, અડલડમે, તજ, લવંગ, એલચી, જવત્રી, શતાવરી, આશુક, અનતમુવ, ગેહીડો, આમડા, તુલશીના પાન, ગુલાબના પુલ, ચોપચીની, નાગકેગર નસોતર, વિદારી કદ એ દરેક અકેડ તોલો લેવા તથા દનમુળની દન ચીન્ને, તોલા ૩૦ લેવી

રીત—ઉપગની ૩૧ ચીન્ને લઘ કુટી જડો ભુકે કરી ગખવો. તેમાથી ૦૮ તોલો ભુકે દૂધ તોલા ૨૦મા નાખી ઉડાજો કરવો ને તેમા માકર તોલા બે નાખી ઉભરો આવ ઉતારી લઘ કપડે ગાળી કકુ થયે પી જવુ,

ઉપયોગ—શરીરમા ગરમી લાવે, વાયુ મટાડે, શરદી મટાડી કચ્છઆતને તોડે તથા દસ્ત સાફ લાની ભુખ લગાડે છે દરોજ ચહા તરીકે વાપરવાથી સાગે ફાયદો આપે છે. દરેક અકિત વાપરી શકે છે ખપેતો અરકુ પાણી અને દુધ નાખી યનાવવી

૨૪૨ રક્તસ્થંભકકવાથ.

ખનાવટ—લીંબડાની છાલ, વાળો, દારૂળદર મમ ભાગે લઇ તેનો જાડો ભુકો કરીને યનાવી ગખવું.

રીત—કવાથની રીતે ૧ ભાગ દવા અને સોળભાગ પાણુ નાખી ન્યાત્રે ચાથો ભાગ પાકી ગઠે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું

પ્રમાણુ—સુકો કવાથ તો, ૧૧ પાણુ તો ૨૦ એને ઉત્રાગતા તો, ૫ પાકી ગઠે તેના બે ભાગ કરવા અને તે સત્તાર માજ પીગવા

ઉપયોગ—પેશાબ અથવા ઝાડ વાટે પડતુ લોહી, બધ કરી પેશાબની તથા શરીરની ખોટી ગરમી (ઉનવા) ને મટાડે છે.

૨૪૩ જસતનો મલમ.

ખનાવટ—જસતની ભસ્મ (ઝીકઝોકમાઇડ) ૩ જે બજગમ્મા મળે છે તે તોલા ૨૦, તથા વેસેલાઇન તોલા ૨૦

રીત—પ્રથમ એક વાટકામા વેસેલાઇન ગરમ કરી તેમા જસતની ભસ્મ મેળવી ઠંડુ થાય ત્યારે ખરાખર હલાવી ડખીમા ભરી ગખવું.

ઉપયોગ—ગરમીના દિવસોમા અથવા ગરમીને લીધે જાલા અથવા ગુમડા થાય છે તે ઉપર આ ઠંડો મલમ બહુજ ફીક જણાય છે, બળેલા પછી જે ચાલ રહે છે તે માટે ઠંડો અને મારો છે મત લખ કે ઝઝવવાનું કામ ત્વગથી કરે છે.

સુચના—મલમ લગાડયા પાદ ન્યારે સાફ કરવું હોય ત્યારે આવળની છાલના ઉકાળેલા પાણીથી ધોવું.

ટીપા પીપરમેન્ટ તેજનાં નાખી દેવા, જેવી ગરમ કાયદો થયે અને ખાવા માટે દરત માફ આવે તેવી દવા પણ માથે લેવી નહીંજે જેથી તુરતમા કાયદો થાય છે,

૨૪૮ કાર્ણુ ખિન્દુ.

ખનાવટ—ટીચર ઓપીઅમ ટીપા ૧૫ ટીચર લગેન્કુલા તો. ૬
ગ્લીસગાઇન તો ૧

રીત—દરેકને સાથે મેળવી દલાવી કરી બાટલીમા ભરી ગખવુ.
અને તેના કાનમાં ટીપાં સવાર મળ નાખવા.

ઉપયોગ—કાનનુ શૂળ, ચમકા, રમી આવવી, સોજે વગેરે મટી આરામ આપે છે.

૨૪૯ નેત્રાંજન.

ખનાવટ—હરડા, બહેડા અને આમડાની છાલ, તથા મધ અને ભીમસેની કપુર અને નાળીએરનુ પાણી,

રીત—પ્રથમની ત્રણે દવાઓની છાલનો ઝડો ભુકે નોલા દશ લેવો, તેમા નાળીએરનુ પાણી તોલા ૮૦ નાખી રાત્રે પલાળી મુકવું સવારે ફલછ કરેલા વાસણુમા તેનો મગડી પર ધીમી આંચે ઉકાળો કરવો જ્યારે માત્ર તો. ૧૦ પાણી રહે ત્યારે ઉતારી કંકુ થયે ગાળી લેવું અને તેને ફરી ધીમે તાપે ઉકાળી ધન જેવું—શીરા જેવું થાય ત્યારે ઉતારી લેવું પછી તેમા મધ તો. ૧ નાખી ઘુંટી તેમાં ભીમસેની કપુર વાલ ૪ નાખી દેવું અને મેળવી એક બાટલીમા ભરી ગખવું.

ઉપયોગ—આ દવા શીગ જેવી પ્રવાહી અને ચીકાસ દાર થસે. તેની શળી ભરી આંખે સુરમાની માફક અંજન કરવાથી—આંજ-વાથી અનેક કાયદા થાય છે. રોશની વધે છે, ગરમી મટે છે રતાશ

મટે છે પ્રુયુ મટે છે. ખીલ યતા અટકી જાય છે, પાપણના દરદે તથા પન્વાળા, ચીપડા, આજણી, સોળે, રતાશ વગેરે મટી સારા કાયદો આપે છે

સૂચના—આ દવા હમેશા સુરમાની માફક ગરૂ સૂતી વખતે આજવી જોઈએ. અને ખાસ આખતું દરદ હોય તો બપોરે પણ આજ ગરૂય નિગળી માણસ પણ વાપરે તેમા હરકત નથી ખાત્રી લાયક અનુભવી પ્રયોગ છે.

૨૫૦ નયનામૃત અંજન.

બનાવટ—શીશુ (નાગ) શેર, ૧ લઘ તેને ગરમ રસ જોવે કરી ત્રીકળાનો ક્વાથ, ભાગનો રસ, કમળની ઝાંડીનો રસ, બકરીનું દૂધ, ગાયનું ઘી, એ પાચ ચીજમા વાગકરૂતી સાત સાત વખત શુધ્ધ કરી લેવુ. શુધ્ધ થયા બાદ જે શીશુ રહે તેના સરખા વજને શુધ્ધ પાગદ અને ગંધક અને તે સર્વના મરખે વજને શુધ્ધ કાળો સુરમા મેળવી એકદમ બારીક વાટી તેમા પારદના વજન પ્રમાણે ભીમસેની કપુર નાખી બારીક ધુંટી કપડ છાણુ કરી બાટલીમાં ભરી લેવુ.

ઉપયોગ—શુધ્ધ શીશાની શળી વળે આ અંજન આખમા આજવાથી તમામ નેત્રરોગ મટી આંખની રોશની સાફ થાય છે દરેક વ્યક્તિને માટે આ અંજન સાગે કાયદો આપે છે. બની શકેતા કિપર બતાવેલ શુધ્ધ શીશાની એક શળી હોય તે વડેજ આ અંજન આજવું કે જોથી ગુણુમા બહુજ કાયદો થયે

૨૫૧ શ્વેતાંજન.

બનાવટ—ઝીંક મલકેટ વાલ ૨

ભીમસની કપુર વાલ ૨

બોરીક એરીડ વાલ ૫

ચીનાઈ માફ વાલ ૫

રીત—ઉપગ્ની દરેક ચીજ બારીક વાટેલી લેવી. તેને ખરલમા મેળવી ઘુટી શીશી ભરી ગખવી

ઉપયોગ—આખના તમામ દુગ્ધો જોગ કે આખ આવવી, ગ્તાશ, પુલું, છારી, પડળ, પરવાળા, ઝાખ, રતાધળાપણુ, વગેરેમા આ અંજન શળી ભરી આજવાથી સાગે ફાયદો આપેછે અને તાષો-ડીયા વગેરે મટાડી પ્રષ્ટિ સાફ બનાવે છે

રપૂર ફીવર મિક્શર.

બનાવટ—કુઇનાઇન સલ્ફ તો, ૫

એસીડ સલ્ફ્યુરિક ડીઝ તો ૧૦

એસીડ એસેટીક તો ૫

એમોનીઆ ક્લોરાઇડ તો, ૧૦

લાઇકર આગ્સેનીડ તો ૨

ડીસ્ટીલ્ડ વૉટર તો ૪૦૦

મેગનેઝીઆ સલ્ફ તો ૧૦૦

રીત—પ્રથમ કુઇનાઇનમા એક પછી એક ચીજ નાખી દઇ મેળવી તેમાં થોડુ પાણી નાખી જુદુ રાખવુ. પછી છેલ્લી દવામા પાણી તો, ૨૦૦ નાખી મેળવી કપડે ગાળી ઉપગ્તા મીક્શરમા નાખી દઇ જોઇએ તેટલા પ્રમાણમા રોઝકલર (લાલગંગ આવવા માટે) નાંખી બાટલી ભરી લેવી. દવા બનાવતા વાસણ કાચનુ લેવુ.

પ્રમાણ—બાથી ૧૧ તોલા સુધી. બાળકને પથી ૧૦ ટીપા.

ઉપયોગ—જ્યન વિષમજ્વર અને જુના નવા તાવ માટે મદુજ સારો ઊપાય મનાય છે. બખરમા વેચાતાં મીક્શરગેની માફક આને પણ પેટટ બનાવી વેચી વાપરી શકાય તેમ છે

મૂચના—જોખમી તાવ વાળા કેસોમા ડોક્ટરની સલાહ મુજબ ગહેવુ. આની દવાને ભરોગે એસી ન ગહેવુ

ભાગ બીજો સમાપ્ત.

આ ગ્રન્થમાં

લખાયલી તમામ પ્રકારની બનાવટો કે તેમાંનું
કોઈ પણ એક ઔપચ તૈયાર લેવાની
આપની ઇચ્છા થાય ત્યારે

માત્ર નિચેને શિરનામે એક કાર્ડ લખી
મગાવી લેશો.

અમારી રસશાળામાં અનેક પ્રકારની દેશી
દવાઓ શાસ્ત્રિય પાઠ અને અનુભવના ધોરણે મુજબ
ઘણીજ સંભાળ પુર્વક તૈયાર થાય છે.

ભાવ કિફાયંત. !

પુલાશે બાણવા માટે સૂચીપત્ર મગાવો

વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કુર,
આરોગ્યાશ્રમ, -કરાચી.

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર.

એટલે

વૈદ્યો, ચિકિત્સકો, અને આયુર્વેદ પ્રેમી ડૉક્ટરો તથા સર્વ ગૃહસ્થોને બહુજ ઉપયોગી થનાર અમુલ્ય ગ્રન્થ.

કે જેને અનેક વિક્ષાનોએ

સરળ આયુર્વેદિક ફાર્માકોપીઆ

ની ઉપમા આપી તેના માટે બહુજ ઊત્તમ અભિપ્રાય આપેલ છે

તે ગ્રન્થના આ બીજા ભાગના

અનુસંધાન માં ત્રીજા ભાગ લખાઈને તૈયાર થઈ રહ્યો છે.

તે થોડાજ વખતમાં છપાઈ પ્રગટ થશે. માટે તેમાંનું સાહિત્ય વાંચવાનું ચુકશો નહિ

કારણ કે તેમાં પણ આથી ઊત્તમ પ્રયોગોનો સંગ્રહ છે.

[આ ગ્રન્થ જોયા પછી તમારો અભિપ્રાય

અમને લખશો કે ?]

ધી સિન્ધ આયુર્વેદિક ક્ષાર્મસી, કરા

આ સંસ્થામાં સેંકડો જાતની દેશી દવાઓ- જેવી કે, લસમ, રસાયન, ચૂર્ણ, ગોળી, દવાથ, તેલ, ઘૃત, મહમ, અરિષ્ટ, અવલેહ, શરબત, મુરખ્ખા, ચટણી, અંજન, લેપ, ચર્ક, માલુન વગેરે પાચસે દવાઓ તેમજ સુકી વનસ્પતિ શુદ્ધ ખનીજ દ્રવ્યો હમેશા મોટા જથ્થામાં તૈયાર રહે છે. યત લાવે આપવામાં આવે છે. દરેક પ્રકારનાં રોગની અકસાર વડે ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે. વૈદકિય સલાહ મફત કમરે મળે. અથવા સુચીપત્ર મંગાવી જુઓ —

દેશી વેદક અને આરોગ્ય શાસ્ત્રના ઉપયોગી સરળ ગુજરાતી ભાષામાં સ્વતંત્ર પહે ચર્ચનાર.

“ આરોગ્ય સિન્ધુ. ”

ગુજરાતી ભાષાનું લોકપ્રિય વૈદક માસિક પત્ર વર્ષ થયા સિન્ધુ જેના શુદ્ધ પ્રદેશમાંથી દરમાસે પ્રગટ થાય તે થોડાજ વખતમાં સર્વ વર્ગમાં લોકપ્રિય થઈ ચુક્યું છે. ગતુ ઉપચારો, રોગોની ઝોળખાણ, તંદુરસ્તીના સાદા વેદનના શાસ્ત્રિય લેખો હમેશાં આવે છે, ફક્ત બાર માસ રૂપીયા લવાજમ લઈ એક ઉપયોગી અને કીમતી બેટનું આલકાને મફતમાં મળે છે. તમે પણ હમણાજ આલક થઈ નામ નમુને મફત મંગાવી ખાત્રી કરી જુઓ, આ બે રૂપીયા અર્થ ખીજ સેંકડો રૂપીયા તમોને બચશે.

લખો —

વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કુર, આરોગ્યા

महाराज विष्णुशास्त्रीजी के १६२६वीं श्रेष्ठ.

महाराज विष्णुशास्त्रीजी के १६२६वीं श्रेष्ठ.

वेधक चिकित्सासार.

भाग ३ नो.

लेखक—

महाराज विष्णुशास्त्रीजी के १६२६वीं श्रेष्ठ, आयुर्वेदशास्त्र,
अथवा (सिद्ध)

અનેક વધક ગ્રન્થોના સત્વરૂપ સેકડો વખત અનુભવમા
સિદ્ધ થયેલા ઉત્તમ પ્રયોગોનો સંગ્રહ

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર.

(ભાગ ૩ જો)

લેખક અને પ્રકાશક —

વૈદ્ય ગોપાલજી કુંવરજી ઠંકુર આયુર્વેદાચાર્ય.

તત્રી “આરોગ્ય સિન્ધુ.”

માલિક સિધ આયુર્વેદિક ફાર્માસી, કરાચી.

સને ૧૯૨૬ ડીસેબર પ્રત ૧૦૦૦ અવત ૧૯૮૩

(સર્વ હક લેખકને ગ્રાધીન છે)

મુદ્રય આનાં ૧૨

ત્રણે ભાગ સાથે લેનારને રૂ. ૨-૪-૦

પાઠેખ પ્રિન્ટીંગ પ્રેમમા લગ્નિલાલ એચ. પાઠેખ પ્રકાશકને
મળે આયુ, કેમ્પબેલ સ્ટ્રીટ, ભગવા

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર.

ઐત્દેઃ=

વૈદ્યો ચિકિત્સકો અને આયુર્વેદ પ્રેમી ડૉક્ટરો
તથા સર્વ ગૃહસ્થાને માટે બહુજ ઉપયોગી
થનાર અમુલ્ય ગ્રન્થ !

એ ભાગ પ્રગટ થઈ ચુક્યા જેને માટે સેકડો ઉત્તમ અભિ-
પ્રાયો અત્યાર પહેલા મળી ગયા છે તેના અનુસંધાનમાં
આ ત્રીજો ભાગ છે. અને છેવટનો ચોથો ભાગ લખાઈ
તૈયાર થઈ રહ્યો છે અને તે થોડાજ વખતમાં
પ્રગટ થઈ જશે તે વાચવાને ચુકશો નહિ !

કારણ કે તેમાં

ભસ્મો, કૃપીપકવ ગ્સાયનો અને બીજા ઉત્તમ અનુભવી સિદ્ધ
પ્રયોગોજ તેમાં દાખલ થયા છે માટે તે મેળવવાને
ચુકશો નહિ. હમણાથીજ તમારો
ઝોરઝર મોકલી આપો !

કારણકે આ ગ્રન્થ હવે આ ચોથા ભાગમાં
પુરો થાય છે.

શ્રીયુત માનનીય રાજ્યમાન રાજેશ્રી—

ડાક્ટર ડી. એચ. ખાલા.

નિવાસ સ્થાન: કરાચી.

આપને દેશી વેદક માટે અપુર્વ લાગણી છે સ્વદેશી વસ્તુઓના આપ પરમ ઉપાસક છે પોતે વિલાયતી દવાઓના ખાસ અભ્યાસી હોવાની સાથે અહિની સ્ત્રીવીલ ઇસ્પીતાલ જેવી મોટી સંસ્થામાં અનેક વર્ષો સુધી કામ કરવા છતાં હજીપણ આપ દેશી વેદકની દરેક દવાઓ માટે બહુજ ઉચો મત ધરાવવાની સાથે અનેક પ્રકારના દરદો માટે દેશી દવાઓનો પ્રચાર આપ છુટથી કરો એ તે તેમજ આપને વેદક ધધાનો ઉચો અભ્યાસ અને અતુલવ હોવાની સાથે દેશી વેદક માટે આપને આટલું માન છે અને તેની સથે મહારી વેદક પ્રવૃત્તિઓને આપ સારી દ્રષ્ટિથી જે કંઈ માન આપો છે તે સર્વ સદ્ગુણોના સ્મરણમા મહાર આ નાનકડું પુસ્તક “વેદક ચિકિત્સાસાર” ભાગ ૩જો આપના ચરણ કમળમા અર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉ છું

લી. હુ છ આપનો સ્નેહાભિલાષિ,

વેદ ગોપાલજી ઠંકુર

ના વંદેમાતરમ

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૩૪૫	વજ્રહાર	૨૦૫	૩૪૧	શિતલ પર્વતી	૨૦૩
૨૫૭	શુભવજ્રી	૧૬૦	૩૪૨	વામ હર હ્રમ્નપાન	૨૦૪
૨૭૨	મુતરાજ સ્ત્ર	૧૬૮	૩૪૩	વાસ હર યોગ	૨૦૪
૨૭૭	સમીંગળ ક્રમરી ૨મ	૧૭૧	૩૫૦	ગતપત્યાન્તિ ચૂર્ણ	૨૦૮
૨૭૯	મિધ્ધ વાહમીવિલાસ સ્ત્ર	૧૭૨	૨૮૯	હ સપોટલી સ્ત્ર	૧૭૭
૨૯૭	શ્વાયાતી વટી	૧૮૧	૩૧૭	દિગ્વર્ણ વટી	૧૯૨
૩૦૧	મારીવાદિ વટી	૧૮૩	૩૧૫	હિન્દીરીઆનાશક વટી	૧૯૧
૩૦૫	સિહવાદિની વટી	૧૮૬	૩૧૯	દિગ્વલ વટી	૧૯૩
૩૧૨	શુભરી વટી	૧૯૦	૩૩૫	હેમ રસાયન	૨૦૧
૩૧૧	શ્વાસનાગારી વટી	૧૮૯	૩૬૦	હિન્દીરીઆનાશક વાય	૨૧૩
૩૧૮	સરલ વટી	૧૯૨	૩૬૨	હરમનો મલમ	૨૧૪
૩૨૪	શિશુલ હર યોગ	૧૯૫	૩૬૩	હરમનો મલમ	૨૧૫
૩૩૭	શોથનાશક ઉપાય	૨૦૨			

એ ગિવાય પરિશિષ્ટ ૨ નું પૃષ્ઠ ૨૦૩ થા તે પૃષ્ઠ ૨૨૮ મુઘીમા આવેલ છે

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

ન્યાય વૈદ્યક અને વિષતંત્ર.

સરલ હિન્દી ભાષામાં લખાયેલો અતિ ઉત્તમ ગ્રન્થ પ્રત્યેક વૈદ્ય અને ડોક્ટર માટે ખાસ મનન કરવા લાયક આ ગ્રન્થ તૈયાર થઈ ગયો છે જલદી મગાવો મુલ્ય ૩૦. ચાર પોસ્ટેજ નુદ લખો —

વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કુર,

આરોગ્યાશ્રમ, કરાચી

श्री धन्वन्तरये नमः

वैद्यक चिकित्सासार.

(भाग ३ ज्ञे.)

२५३ अपूर्व मालिनी वसंत.

अनावट—वैकानलम्भ, अत्रकलम्भ, ताम्रलम्भ, सुवर्णमालिक
लम्भ, गैयलम्भ, अगलम्भ, प्रवाललम्भ, लोहलम्भ, रससिंह,
ज्वरलम्भ, मुक्तापिष्टी, शफलम्भ, शुद्ध टंकणुभाण्ड अत्रेकं यीज
अत्रेकं तोषो लेनी.

विधी—अधी यीजने अरलमा मगण्ड धुटी लछ तेने शता-
वरीना मनी, घेणी मुशलीना इवायनी, गोभउनी, अहुइलीनी, उणद-
नी त्रणु त्रणु लावना आपी यान्तीमा सुकवाने आटली लरी राभवी

प्रमाण—१थी उ रतीलाग.

अनुपान्त—मध अने पीपग साथे अथवा मात्र घी साथे,
अथवा गेगानुसार लुहा लुहा अनुपान्ती आपी शक्य छे.

समय—सवार साण जे वषत

उपयोग—नयणाद्य, धातुक्षीणता, शुर्ण्यवग्, आसी, प्रमेह
अने पग्देशनु पाणी लागवाथी यता अनेक प्रकारना दग्देमा वपगय
छे, आम इरी पौष्टिक छे.

રૂપ ૪ પૂર્ણચંદ્ર રસ.

બનાવટ—૨મ ગિ દુર, અબ્રકભસ્મ, લોહ ભસ્મ, શુધ્ધ-ગિલાહત, નાગટીંગ, મુવર્ણુમાલિક ભસ્મ, એ દરેક દવા અકક તોલો લેવા

વિધી—ખરલમા ખગળુ ઉપગની દવાઓને ઘુટી તેને ઘીમા તવા મવમા થોડી થોડી વગ નાખી ઘુટી ચણા પ્રમાણે ગોળા કરી લેવા.

પ્રમાણ—૨ ગોળા મવાગ રાજ બે વખત.

અનુપાન—ભુદા કરી ઘીમા ચાટી જવ્યા.

ઉપયોગ—નળજાઇ મટાડી ગઠિત વધારે છે ખામ કરી વિચર વધારનાર તરીકે લીક છે.

રૂપ ૫ બ્રહ્મ પૂર્ણચંદ્ર રસ.

બનાવટ—શુધ્ધપાગે ૨ તોલા, શુધ્ધ ગધક, ૨ તોલા, લોહ-ભસ્મ ૪ તોલા, અક્રકભસ્મ ૪ તોલા, ગૌપ્યભસ્મ ૨ તોલા, યગ ભસ્મ ૨ તોલા, મુવર્ણુભસ્મ ૧ તોલો, તામ્ર ભસ્મ ૧ તોલો કાચ્ય ભસ્મ તોલા ૧, લવગ બચકલ, એલચી, તજ, છર, કપુર, ઘડુલા, નાગરમોચ એ દરેક અકક તોલો લઇ વાટી લેવા

વિધી—પ્રથમ પાદ ગધકની કળ્કલી કરી તેને કુવાગના રમમા ઘુટી પછી સુકાવી ત્યાગ બાદ તેને ત્રિકલાના ક્વાથની માત ભાવના આપી દેવી. ત્યાગ બાદ તેને ઝૈઆના ક્વાથની માત ભાવના આપી સુઝી એરડાના પાનમા લપેટી ગોળા કરી ધાનના ઢગલામા ૨૪ ફલાક ગાખી દેવુ, ત્યાગ બાદ કાઠી લઇ વાટી તેની મધ સાથે ચણા પ્રમાણે ગોળા બનાવી લેવી.

પ્રમાણ—૨ થી ગોલી

અનુપાન—નાગરવેદના પાન સાથે ખાઇ જવી

ઉપયોગ—વાહુકગ્નુ છે, મળ અને વીર્ય વધારનાર તથા નળગાઇ મટાડી ખાસી, શ્વાસ, મદાગ્નિ, અછણુ, કમગ્નુ દરેક આમવાત, સગ્રહણી, ધાતુ ક્ષીણતા, કમળો, પાકુ, પ્રમેહ વાતરકત, હૃદયશુભ વગેરે ને મટાડે છે, શક્તિ વર્ધક ઉપાય તરીકે ઠીક છે. યુધ્ધી વધારી ઝતી મારી કરે છે.

પૃથ્થ—સાગ અને પાંચિટક ખોગક લેવો, તેલ, ખટાઇ, મગ્ધા વગેરે ન ખાવુ

૨૫૬ બ્રહ્મ શૃંગારાભ્રમ.

ખનાવટ—પારદ ગુધ્ધ તે ૧ ગધ્ધ તે ૧ ટંકણુખાગ પુલાવેલ તે ૧ નાગ કેગ તે ૧ કપુર તે ૧ જાવત્રી તે, ૧ લવગ તે ૧ તમાલપત્ર તે ૧ મુવણુ ભ્રમ તે. ૧ અભ્રક ભ્રમ તેલા ૪ તથા તાલીમપત્ર, નાગરમોચ, કુષ્ટ, છડીલો, લગ્ગ, તજ, એલચી, શુક મગી, પીપર, દગ્ડેછાલ ગહેડાછાલ, આમળા, ગજપીપર એ દરેક ચીજ એ એ તેલા લેવી

વિધી—પારદ ગવડની કજલી કરી તેમા ભ્રમ મેળવી પછી તેમા બાકીની ચીજોનુ બારીક ચુર્ણુ મેળવી ખગલમા બગબગ ધુટી તેને પીપરના શ્વાયતી સ્નાન ભાવના આપવી, અને પછી ધુટી મુડની બાટલી ભરી ગખની

પ્રમાણ—૪ થી ૮ ગલ સુધી

અનુપાન—થોડું તજનુ ચુર્ણુ તથા દવા લઇ મધમા મેળવીને દેવું

ઉપયોગ—ખાસી, હૃદયશુભ, પાર્શ્વગુળ, માથાનુ દર્દ, મ્વગ્લગ, ક્ષયગેગ, કંક, વાતરકત, કુષ્ટ, રક્તપિત્ત, કામગેગ વગેરે મટે છે. આ દવા નળગાઇ અને ખાસી તથા શુભ માટે ઉત્તમ છે.

રૂપ ૭ શૂલવજાણી.

ખનાવટ—શુધ્ધ પાગદ, શુધ્ધ ગધક, લોદલસ્મ, શોધેલ ટકણ-
ખાગ, ગેંડેલી લીંગ, શુંક, મરી, પીપર, હન્ડા, અહેડા, આમળા
ક્યુગ, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, તાલીસપત્ર, જાયકળ, લવગ, અજ-
મોદ. છડં, ધાણા એ સર્વ અકેક તોલો લઈ ખારીક વાટી પાગદ
ગધકની કચ્છલી કરી તેમા મેળવી બકરીના દુધમા ઘુટી ભોગ પ્રમાણે
ગોળી બનાવી નુકવી ખાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળા.

સમય—મવાર માજ બે વખત પાણી સાથે

ઉપયોગ—આઠ પ્રકારના શુળ, પરિણામ શુળ, આક્રમે, મદા-
ગ્નિ, ચુક વગેરે માટે ઉત્તમ છે. પરિણામ શુળ માટે આ સાગે
ઉપાય છે

સુચના—શુળ રોગ વાળાએ મશાલા વાળુ કે તળેલુ કંઈપણ
ખાવું નહિ જેથી તરત કાયદો થસે.

રૂપ ૮ મલ્લ ગુટીકા.

ખનાવટ—શુધ્ધ ગોમલ તો. ૧ એલચીના ખીજ તો ૧
વમ્લોચન તો. ૧ વાટી કપડછાણુ કરી એક ખગલમા ઘુટી લઈ
તેમા નાગરવેલના દેશી પાન અકેક પાન લઈ નાખતા જવુ અને ઘુટી
જવુ, આમ પચાસ પાન નાખી ઘુટી લેવુ પછી તેમા ૫મો પાનનો
રમ નાખી એક બે દિવસ બગબગ ઘુટી લઈતેની બજરીના દાણા
જેવડી ગોળા કરી લેવી

પ્રમાણ—૧ એક ગોળા

સમય—સવાર સાજ

અનુપાન—પાણી સાથે.

ઉપચોગ—ખાસી, વાસ, મતગ્નિ, વાયુના અવે શરદીના જીના રોગો વગેરે માટે ઉત્તમ છે.

સુગ્રના—ખોગડમા ઘી, દુધ વગરે આપવું, અને ગરમ ચીન્ને મરચા વગેરે ન ખાવા. તેમજ આ દવા એટલે માસ લઈ વગ્ને થોડાક દિવસ અંધ કરી આપવી

૨૫૯ મહામારી ગુટીકા.

ખનાવટ—લમણુ તો ૧	છક તો ૧
શુધ્ધ ગધક તો, ૧	શુઠ તો, ૧
મરી તો ૧	પીપર તો ૧
હિગ શેકલી તો ૧	શુધ્ધ હિગજો તો ૧
સરખુ ખાના મુળની જાલ તો ૨	

વિધી—બધી ચીન્નેને ખાગીક વાટી લુકા કરી કપડે ચાળી લીધુના ગ્રસમા ચણા જેવડી ગોળી બનાવી મુઠ્ઠી ગખવી

પ્રમાણ—૨ ગોળી

સમય—દર એકથી બધે કલાકે

અનુપાન—પાણી અથવા પીપરમેન્ટના પાણી માથે

ઉપચોગ—કાલેંગની ગમખાણુ દવા તરીકે આ ગોલીએ વાપરવા લાયક છે. ઝાઝા, ઉલટી નબળાઈ, પેટનો વાયુ વગેરે માટે છે.

૨૬૦ પ્રહત આનંદભૈરવવટી.

ખનાવટ—શુધ્ધ સોમલ તો ૧	શુધ્ધ હિગજો તો ૧
પુલાવલ ટકણુખાર તો ૧	શેકલી લીગ તો ૧
શુઠ તો ૧	પીપર તો, ૧
મરી તો ૧	એલચી તો, ૧
લવગ તો ૧	કાયકલ તો ૧

૨૬૭ ભાગોત્તર વટી.

બનાવટ—શુદ્ધ પાગ્ ૧ તોલા,
 પીપ્પ ૩ તોલા,
 બહેડાછાલ ૫ તોલા,
 ભાગી ૭ તોલા,
 શુદ્ધ ગધક ૨ તોલા,
 હરડેછાલ ૪ તોલા,
 અગ્નુસીના પાન ૬ તોલા,

વિધી—પારદગધકની કનજલી કરી તેમા ખીજ દવાઓનું ચુર્ણ મેળવી તેને ખરલમાં નાખી અને પછી બાવળના કવાથની ૨૧ ભાગના આપી મુકાવી મધ સાથે ઘુટી બેર જેવડી ગોળી બનાવી ગખવી.

પ્રમાણ—મવાર સાજ એક એક ગોળી લેવી

ઉપયોગ—ખાસી અથવા શ્વાસ, દમ માટે સારો ઉપાય છે એથી ખાસી દમ મટે છે.

૨૬૮ કકકેશરી રસ.

બનાવટ—કુચાગના રસમાં બનાવેલી ઘાપાણુ (ગોંદતી) ભસ્મ તો ૧૦ શુદ્ધ મનસીલ તો, ૨૦

વિધી—બન્ને દવાઓને ખરલમાં નાખી બે પહોળા ઘુટી બાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૩ થી ૬ રતીભાગ.

અનુપાન—મધ સાથે,

સમય—સવાર, સાજ બે વખત અથવા જરૂર પ્રમાણે

ઉપયોગ—ખાસી, શ્વાસ, દમ વગેરેમાં કકક ધુટો કરવા માટે આ ઉપાય સારો છે દમ અને ખાસી મટે છે.

૨૬૯ લક્ષ્મી વિલાસ રસ.

બનાવટ--અષ્ટ ભસ્મ તોલા ૪ ગુદ્ધ પારદ ગુદ્ધ ગધઃ
 ટપુર ભીમમેતી, જવત્રી, ગવચ્છ, વન્ધાગના ખીજ ધતુગનાખીજ,
 (કનકખીજ) ભાગનાખીજ, વિગરીકદ, ગતાવરી, ગગેરણુ (નાગવલા)
 ખપાટના ખીજ, ગોખરૂ ખીજ, મમુકક, એ દરેક ચીજ એક એક
 તોલા લઠ મારીક વાટી લેવા.

વિધી--પ્રથમ પારદ, ગધઃ તથા ભસ્મો મેળવી તેમા ખીજ
 દવાઓનુ મારીક ચુર્ણુ મેળવી આખી ધુટી તેમા નાગવલાના પાનનુ
 રસ નાખી ઘટી મુઠવી ગોઠી ચણા પ્રમાણે મનાવી ગખવી.

પ્રમાણુ--૨ થી ૮ ગોઠી

અનુપાન--મધ માથે અથવા દુધ માથે સવાર માલર એ વખત

ઉપયોગ--ત્રિદોષ વ્યાધિ, પ્રમેહ, ત્રણુ, નારીત્રણુ, ભગદ
 અતિમાર, વધરાવળ, ખાગી, તપ, દગ્ગ, મેનગ, સધિવા અડદીઓ
 વા, માથાનુ ગુળ, સ્ત્રી ગગ, ધાતુક્ષીણુતા, વગેર મટારી શકિત લાવે છે

૨૭૦ અતિસારનાશક રસ.

બનાવટ--અરીણુ ગુદ્ધ તો ૧ પારદ અને ગધઃકની કલ્ગલી
 તોલા ૨ લેવી

વિધી--પ્રથમ કલ્ગલીમા અરીણુ મેળવી ધુટી તેનેવલાવના
 ભાગના રમતી તથા એક લાવના ધતુગના પાનના રમતી આખી
 ગોળાઓ મનાવવી ખુબ ધુટી લઠ તેની રતીભાગતી ગોળા કરી
 મુઠવી ગખવી

પ્રમાણુ--૨ ગોળા મધ માથે લેવી

સમય--ત્રિવમમા એ થી ત્રણુ વખત લેવી

ઉપયોગ--અતિમાર, મન્ડો, મગ્ગલ્પી વગેરેમા ખામ
 ઉપયોગી છે અતિસાર માટે ગમયાળ છે

૨૭૯ સિદ્ધ લક્ષ્મીવિલાસ રસ.

ખનાવટ—સુવર્ણલસમ તો ૧ ગૌપલસમ તો ૧ તામ્રલસમ તો ૨ કાત યોહલસમ તો ૩ ગજવેલ લસમ તો. ૪ મહુગલસમ તો ૫ અબ્રકલસમ તો ૬ પંગલસમ તો. ૭ નાગ લસમ તો ૮ મોતી લસમ તો ૧૦ પ્રવાલ લસમ તો ૧૧ અમિદુર તો. ૫૮ નાખી ઘુટી બાગીક કરી લેવું

વિધી—આરીક દરેલી દવાને જ્વત્રી, ત્રીકલા, ત્રિકટુ, ચાતુ-રજ્જન અને પેશ્વતીત્રણુ ત્રણુ ભાવના આપી મુકની પછી તેમા કમ્તુરી તોલો ૧ મેળની ઘુટી આટલીમા ભરી ગખવું

પ્રમાણ—૧થી ૨ ગ્તીભાગ

અનુપાન—આકર અને મધ સાથે

ઉપયોગ—સૂય, ખાખી, પાહુગેગ, શ્વાસ છર્ણુજ્વર, ગુલ્મ ગેગ, પ્રમેહ, અભગ્નિ, નયજાઇ ઇત્યાદિ ગેગમા સાક કામ આપે છે અને શરીરને પુષ્ટ કરી દરેક રોગ મટાડે છે.

પથ્થ—સાગે અને પાંચિક પથ્થે તેવા ખોરાક લેવો.

૨૮૦ ચિન્તામણી રસ.

ખનાવટ—૨મ સિદુર ૨ તોલા લોહ લસમ ૧ તોલો.

અબ્રક ભમ્મ ૧ તોલો સુવર્ણ લસમ તો ૧૦

વિધી—દવાગ્ના ગ્સમા આરી રીતે બે દિવસ ઘુટી એક ડીકડી બનાવી મુકવી લેવું તેના પર આકડાના પાન દશ પદ્મ વીટી ગોળો કરી તેને અનાજના ઢગલામા ત્રણુ - દિવસ ઢાટી રાખવું. પછી દવા કાઢી આરીક વાગી શીશીમા ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—યાગદે માટે ૧થી ૨ ચોખ્ખાભાગ. માણસો માટે ૧ થી ૨ ગ્તીભાગ

અતુપાન—મધ માથે લેવી

ઉપયોગ—વાન રોગ, આચક્રી, ગેય મૃગીનાયુ, હીરોટીરીઆ વાયુ, લકવાવાયુ, ઉન્માદ વાયુ વગેરે માટે સાગે ઉપાય છે

૨૮૧ કર્તુરીભૈરવ રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ દિગળો તો ૧ શુદ્ધ વછતાગ તો ૧

વનયકવ તો ૧ ડાળા મરી તો, ૧

પીપર તો ૧ ટકણ ખાગ તો ૧

કર્તુરી મારી તો. ૧

વિધી—મર્વને ખગ્વમા વારી ઘુટી પાણીમા મર્વને કરી મગ પ્રમાણે ગોળા બનાવી નખાવ.

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોળા માણુમ માટે. જ્યારે તાતા માગક માટે ૧૧ થી ૧ ગોલી

અતુપાન—મધ અથવા આદુના ૨મ માથે.

સમય—જરૂર જણાય ત્યાં

ઉપયોગ—ગતરોગ, આચક્રી, ધનુરવાયુ, મોતીજગેતાવ મૃગીવાયુ, હીરોટીરીઆવાયુ, લકવા વગેરે મટે અને સરીરમા તુગ્ત હુશીઆરી લાવે.

૨૮૨ ધન્વન્તરિ રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારફ, શુદ્ધ ગંવક, તામ્રભસ્મ, પુલાયેક ટકણખાગ, વેવતર્ગ (પીળાગો) ગ્તાજલી, પીપર એ મર્વ અંદેક તાલા લઈ ખગલમા ખગળર ઘુટી લેવા અને તેને ખીન્નેગના ૨મની એક ભાવના આપી સુકવી ખાટલીમા લગી ગખવુ.

પ્રમાણ—૨ થી ૨ ગોળા.

અનુપાન—આતે રસ અથવા મધ સાથે.

ઉપયોગ—ખારી, વામ, કકતોંગા, દાતના ઠંડો, ત્રિદોષ, કર્ણગેગ, વગેરે મટે છે.

૨૮૭ વિન્ધાદગજકેસરી રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારક, શુદ્ધ ગવડ, શુદ્ધ મનશીલ, શુદ્ધ ઘતુરખીજ મરખ ભાગે લઠ ખારીક વાટી તેને ખુગસાણીવજનો કાચ કરી તેની સાત ભાવના આપી પછી ખીજ ૭ ભાવના આઠીના કાચની ક અમ્મની આપી ઘુટી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૩ થી ૬ રતીભાગ

અનુપાન—માખણ સાથે

ઉપયોગ—વિન્ધાદ, (ગાંડપણ) અપમ્માર, (વાઈ) મગજના ઠંડ વગેરે મટે છે.

૨૮૮ છર્દિહર રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારક, શુદ્ધ ગધક, લોહભરમ, ખોગની મીજ, લવગ, મસુક્રળ, ઘહુલા, ચદન, જીવારની ધાણી (શેકેલી) પીપર, ષુરકાયડી, તજ, એલચી, તમાલ પત્ર, તમામનુ ખારીક ચુર્ણ કરી તેને વેતચદનની ૭ ભાવના આપી સુકવી બાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણ—૨ થી ૪ રતીભાગ,

અનુપાન—મધ અને મરીની સાથે.

ઉપયોગ—ગમે તે પ્રકારની ઉલટી આ પ્રયોગથી મટે છે

સમય—દર એક બે કલાકે અથવા જરૂરત પ્રમાણે

૨૮૯ હંસુપેટલી રસ.

બનાવટ—પીટીપીટીની ભસ્મ, ગુદ, મરી પીપર, પુલાવેલ
ટકણપાર, વજનાગ, ગુદ્ધ પાન્ન, ગુદ્ધ ગધક એ ૨૨૦ દવા અમ
ભાગે લઈ ખગ્લમા ઘુટી તેને ખીન્નરા કીચુના રસની ૧ ભાવના
આપી ગ્નીભાગની ગાળી કરી મુકવી ગખરી.

પ્રમાણ—૩ થી ૬ ગાળી મરીનુ ચુર્ણ અને ઘી માથે ચાટવી
સમય—મધ્યમ આર

ઉપયોગ—મગ્ગરુગ્ની, કાકા, પટનો વાયુ, મદાગ્નિ અપચ્ચા
વગેરે મટે છે

૨૯૦ રત્નગિરિરસ નંબર ૧.

બનાવટ—ગુદ્ધ પાન્ન તો. ૧	ગુદ્ધ ગધક તો ૧
અબ્જભસ્મ તો ૧	તામ્બ ભસ્મ તો ૧
લોહભસ્મ તો ૨	વેક્રાત ભસ્મ તો ૧

વિધી—ઉપરની દવાઓને ખગ્લમા ખાગીઠ વાટી લેવું પછી
તેને ભાગરના ગ્મમા ત્રણ દિવસ ખગ્લ કરી મુકવી એક ત્રાંચાની
વાટકીમા ભરી લેવું ઉપર તેનીજ ખીજ વાટકી ઠાકી ખથ કરી દેવું
અને તેની નીચે દીવા જેવા તાપ ત્રણ કલાક આપી ઉતારી કંકુ થયે
પદાર પ્રાઠી ખગ્લમા ઘુટી તેને મગ્ગરુ, અગ્ગુગ્ની, નગોડ, ગળો,
ચિત્રક, ભાગરો, આલ્હો, ભોગીગણી, ગોગખમુડી, અગ્ણી, અગ્થીઓ
કંકુ, કુવાર વગેરેમાંથી જેનો ગમ મળે તેના ગ્મની અને મુકવી હોય
તેના દવાથની જુદી જુદી ત્રણ ત્રણ ભાવના આપી મુકવી એક તાના
સંપુટમા પેક કરી એગેર છાણાનો પુટ આપી દેવા (ભકી ઘઈ દેવી)
કંકુ થયે કલાકી લખ વાગી સભાળી વાટકીમા ભરી લેવું

પ્રમાણ—૧૧ થી ૩ ગ્નીભાગ

અનુપાન—ધાણાનો ભુકા કરી તેના પાણી સાથે આપવું.

ઉપયોગ—દરેક પ્રકારના તાવને તુરંત ઉતારી શરીર કડક કરે અને કોઈપણ જનની નબળાઈ કર્યા વિનાય તાવને શાંત કરવા આ એક અસત્કારિ ઉપાય ગણાય છે.

પથ્થ—મગનું પાણી, ભાત વગેરે આપવું

રહસ્ય પિચુપ્પલ્લી રસ.

ખનાવટ—શુદ્ધ પારદ, શુદ્ધ ગધક, અભ્રહલસમ, ગૌપલમ્મ લોહલમ્મ, ટકણુખાર, રસવતી મુવર્ણ માલિકલસમ, એ દરેક અન્ધ અન્ધ તેલો લેવા લવંગ, ચદન, મોથ, છંદ, ધાણા રીસામણી, અન્નિવિપ, કડાછાલ ઈન્દ્રયવ, નજ, જયફલ, શુક, ખીલાનોગરલ, લોહર, વાળો, દાડમની જાલ, મજીક, ધાવડી પુલ અને કુબ્જ એ દરેક ચીજ ના પા તોલો લઈ ખારીક વટી ખન્ડમમા ઘુટીને ભાગના ગમની સાત ભાવના આપી મુકવી પછી મકરીના દુધની ૧ ભાવના આપી ચણા જેવડી ગોળી ખનાવી મુકવી લેવી

પ્રમાણ—૨ ગોળી મવાર સાગ એ વખત

અનુપાન—એકલા ખીલાનું ગરલ તથા ગોળ સાથે આ દવા ખાવી.

ઉપયોગ—અતિસાર, અગ્રહણી, મરડો, ચક્રનાતિમાર વગેરે મટાડી અગ્નિ પ્રતિ કહે છે અને પેટના દરદો તથા બુની સગ્રહણી મટાડી આપે છે

રહસ્ય નૃપતિવલ્લભ રસ.

ખનાવટ—જયફલ, લવંગ, મોથ, તજ, એલચી, ટકણુખાર, લીંગ છંદ, તમારપત્ર અન્નમોદ, સિધાલુણુ, શુક, લોહલસમ, અભ્રહલસમ, શુદ્ધપારદ, શુદ્ધગધક, તામ્રલસમ એ દરેક ચીજ એક

એક તોલો લેવી. અને ઢાળા મરી એ તોળા લેવા બધાન બારીક વાગી
કલ્પલીમા ઘુટી મેળવી તેને બકરીના દુધની ભાવના આપી ઘુટી
અથવા આમળાના ગમની ભાવના આપી ઘુટી બધે રતીભારની ગોળા
કરી સુકની બાટલી ભરી રાખવી

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોળા દિવસમા ૨ થી ૩ વખત પાણી સાથે
અનુપાન—પાણી સાથે,

ઉપયોગ—મદાગિત, દ્રલેખન દર્દ, મકદ ઝાડા, અજીર્ણ,
મગ્ગદાશી, ગુલમ, બરલ, પાડુ, કમળાનો રોગ વગેરે મટાડે છે. ખામ
કરી લીધે બગડવાથી થતા મગ્ગદાશીના વ્યાધિ માટે ઉત્તમ દવા છે

૨૯૩ કૃષ્ણિંતામાણી રસ.

બનાવટ—શુધ્ધ દિગંબા, ઈંદ્રવવ દ કણુખાગ, ભાગના બીજ,
ઢાળામરી એ દરેક ચીજ અધક તોલો. ગમિંદુક ૩ તોલા, એ સર્વને
બગવમાં વાટી આદુના ગમમા ઘુટીને આગા પ્રમાણે ગોલી કરવી

પ્રમાણ—૨ ગોળા

સમય—દર ચાર ચાર કલાક લવુ.

અનુપાન—આદુના ગમમા અથવા ભાગ ગીના કવાથ સાથે

ઉપયોગ—ખારસી, દમ, કકનો મુઝારો, તેમજ ન્યુમેનીઆ
અને ઇન્કલ્યુઝેન્ડામા સાગ ક્ષાયદો કરી કકનો છુટો કરે છે

૨૯૪ વિરેચન ગુટીકા.

બનાવટ—ગોળાઓ ૪ તોલા, રેવતગમ (૬ કુપ્ટ અથવા પીળાઓ) તો ૨
મકલીલીંગ તોલો ૧ દ કણુખાગ તો. ૦૧

વિધી—પ્રથમ એ ચારે ચીજ બારીક વાટલી લેવી, અને તેને
ખરલમા બગવગ ઘુટીને ગરમાળાનાગોળનું ગ્વસ(પાણી) બનાવી

તેનાથી ઘુસ્તુ ગાળી વાળરા જેવું થાય & તેની અંદર ગ્તી લાગતી ગાળી બનાવી તેના ઉપર ગ્રખજીવનો ભુકા જારી સુકતી ચાટલી બરી ગખવો

પ્રમાણ—૧ થી ૪ ગોળી

સમય—જ્યારે જરૂર હોય ત્યારે અથવા રાત્રે સુતી વખતે

અનુપાન—પાણી સાથે

ઉપયોગ—આ ગોળીયાં જુલાબ લાગી પેટ માફ થાય છે અને ઉંદર ગેગ, હરમ વગેરે મટે છે અને કમજીવનમા જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે લેવાથી પેટ માફ થાય છે એક જુલાબની ઇચ્છા હાયતા માત્ર એકજ ગોળી લેવી જોઈએ હોમટરીઆમા પણ મારી જણાય છે

પથ્ય—આ ગોળીથી વઘારે જુલાબ લેવા હોયતો ખોનડમા ખીચડી લાત અને છાશ લેવાય, અને જુલાબ બધ ડગવાની જરૂર જણાયતો સાકરનુ પાણી બનાવી પીવાથી રાતિ યાય છે.

૨૬૫ વ્યોષાદી ગુટીકા.

બનાવટ—શુક, મરી, પીપર, આમલીનો ગર, ચવક, ચિત્રક અમલેવેલસ, તાલીસપત્ર, છંદ એ મર્ચ અફેડ તાકા લેવા તથા તજ એલચી, તમાકુ પત્ર એ ત્રણ ચીન્ને અગ્ધ અગ્ધ નોલો લેવી. મર્ચને વાટીને ચુર્ણ કરી લેવું.

વિધી—ઉપરના દવાઓનુ ચુર્ણ લઈ તેમા જુનો ગોળ તેના ૨૦ નાખી ઘુટી ચણા પ્રમાણે ગોળી બનાવી ગખવી.

પ્રમાણ—૨ ગોલી, દિવસમા ૧૨ ગોળી સુધી લેવાય.

સમય—દર ૩થી ૪ કલાકે દિવસમા ૮ વખત લેવી

અનુપાન—મહેજ ગરમ પાણી સાથે દવાની ગોલી ઉતાવવી.

ઉપયોગ—શજેખમ, ખાસી, શ્વામ, અડચી, પીનસ ગેગ, સ્વરભાગ વગેરે મટાડે છે, અવાજ બેગી ગયો હોય તો આ દવાની ગોલીઓ મોમા ગખીને ચુમવી જોઈએ

૨૯૬ અશીણુ છોડાવવાનો ઉપાય.

ખનાવટ—શુદ્ધ અશીણુ તોલા ૨ શુદ્ધ વછતાગ તો ૦ા
 ન્યયક્ષ્ત્ર તો ૦ા ગ્વત્રી તો ૦ા
 પીપર તો ૦ા કૃશક તો. ૦ા
 અક્ષતકરે તો ૦ા ભાગ તો. ૦ા
 શુદ્ધ હીગળો તો. ૦ા

વિધી—અધી ચીન્નેને યાગીક વાટી નાગવેલના પાનના રમમા
 ગેળી મગ જેવડી ખનાવી સુકાવી યાટકીમા ભરી રાખવી,

માત્રા—જેટલા પ્રમાણમા અશીણુ ખાવાની ટેવ હોય તેટલા
 પ્રમાણથી ગર દરી રોજ જગ જગ એટલું પ્રમાણ કરતા જવું

સમય—જ્યારે અશીણુ ખાવાની ટેવ હોય ત્યારે હેરી

અનુપાન—મધ માથે અથવા પાણી માથે

ઉપયોગ—અશીણુનું બધાંજ છોડાવવા માટે આ દવા
 આપવી. તેથી બે ત્રણ મામમા ટેવ મટી જઈ કોષ્ટપણુ ઉપદ્રવ થવા
 પામતો નથી

પથ્ય—પૌષ્ટિક અને દુરના ખનાવેલા પદાર્થો વધારે પ્રમા-
 ણુમા ખાવા જોઈએ

૨૯૭ શ્વાસારિ વટી.

ખનાવટ—શુદ્ધ નતુગના બીજ તો ૧ શુદ્ધ વછતાગ તો ૧
 કાળી તમાકુ ખાવાની તો ૧ અશીણુ શુદ્ધ કચ્છે તો ૧

વિધી—અધી દવાઓને યાગીક વાટી અશીણુને ડબ્બો ખનાવી
 તેમા ઘુટીને તેની નરસવના દાણા પ્રમાણુ ગોળી ખનાવી સુકવી રાખવી

પ્રમાણુ—૧ થી ૨ ગોળી દિવસમા ત્રણ વખત લવી.

અનુપાન—પાન માથે ગોળી મોમા રાખીને ચુમવા

ઉપયોગ--વાસ ગેગ, ખામી, કફતી જમાવટ વગેરે મટાડે, અતે દમ ગેગસા ક્ષાયદો યતાવે કક છુટો કરે. ઉંચ લાવી આગમ આપે

સુચના--આ દવા સારી યનાવટની છે પણ મલાળથી વાપરવી જોઈએ, કાંઈએ તેમા ઝેરી વસ્તુઓ આવે છે માટે ધ્યાનથી વાપરવી જોઈએ

૨૯૮ અહિકેન વટી.

યનાવટ--શુધ્ધ અશીણુ તોલો, ૧ જ્યક્ષ્ણ તો ૧

કપુર તોલો, ૦૧ કસ્તુરી તો ૦૧

વિધી--દરક ચીજોને ખગલમા વાગીને પાનના રમમા મગ જેડી ગોળા યનાવી ઈયામા મુકવી ગખવી

પ્રમાણુ--૧ થી ૨ ગોત્રી, મવાર સાજ એ વખત.

અનુપાન--પાનમા વાખીને ખાવી

ઉપયોગ--મધુમુત્રનો રોગ, મધુ પ્રમેહ અતે તેના વિગરો માટે ડીક જણાય છે.

૨૯૯ કુટખદિ વટી.

યનાવટ--કડા છાલ તોલા ૮૦

શુક તો ૧

માયાક્ષ્ણ તો, ૧

જ્યક્ષ્ણ તો ૧

લવગ તો, ૧

મરી તો ૧

કાકડા શીંગ તો, ૧

પીપર તો ૧

બહેડા છાલ તો ૧

જવત્રી તો, ૧

વાવડીંગ તો ૧

ખીલીનુ ગર તો ૧

નાગકેશર તો ૧

વિધી--પ્રથમ કડાછાલનો જાડો ભુકો કરી પાણી તોલા ૮૦૦મા ક્વથ કરવો જ્યારે ૨૦૦ તોલા પાણી બાકી રહે ત્યારે

उतारी लेवु अने उपउ गाणी नेने इगी युले यरावी चाट्टे थाय
त्याने नेमा उपगनी ची-तनु आगीउ युर्णु इरी भेणी म्दानी
गोणी वाणवा जेवुं थना अणु प्रमाणे गोली यनावी लेनी,

प्रमाण—१ वी ४ गोणी

समय—सवाऱ, अणोऱ, साण त्रणु वअत

अनुपान—गग नाछ वरु ने नाथे लेवी

उपयोग—रुक्तातिमार, भग्डे, ज्वरगतिमार अने हग्ममायी

पउनु खोदी अथ इरे छे,

३०० प्रहरान्तक वटी.

अनावट—गुलापजणमा वाटेस अकीऱ तो १

गुलाअजणमा वाटेस न्हेंगया तो १

हीगऱअणु तो २

रमवती तो ३

विंधी—अग्लमा धुटीने जउउ पडेते जग पापुी नाप्पीने
पटाणु प्रमाणे गोणी यनावी लेनी

प्रमाण—२ गोणी

अनुपान—येऱपाना धोवणु साथे

समय—सवाऱ साण

उपयोग—रुक्ताप्रहर, रुक्ताश, रुक्तातिमार वगेरेमा खोदी

पउनु अथ इरे छे

३०१ सारीवादि वटी.

अनावट—अननमुल तो १ जेडी मध तो. १

दुष्ट तो १ तण तो १

तमासजत्र तो १ अेलथी तो. १

નાગક્રશ્ન તો. ૧	ધહુલા તો ૧
લીલોક્ષર તો ૧	ગળોસત્વ તો. ૧
લવંગ તો ૧	ત્રીફલા તો ૩
અભ્રક ભસ્મ તો ૧૪	લોહ ભસ્મ તો ૧૪

વિધી—ભસ્મો સિવાયની બીજી ઓળેનું બારીક ચુર્ણ લઈ યાત્રી તેમાં ભસ્મો મેળવી તેને ખરલમાં ઘુટી તેને લાગના ગમતી કાનાવરીની, અર્જુનની છાલના કવાથની, જવના કવાથની ૧ લાવના, ત્રિકલાના પ્રગયની ૧ લાવના આ પ્રમાણે જુદી જુદી દરેકની લાવના આપી ઘૂંટી તેને ચણા જેવડી ગોળી બનાવી સુકવી માટલી ભરી ભેરી.

પ્રમાણ—અઠ્ઠેક ગોળી સવાર સાજ એ વખત

અનુપાન—તાજ દુધ માથે.

ઉપયોગ—કર્ણત્રાવ, કર્ણનાદ, મહેરાપણ, અવાજ તથા જીના કાનના દર્દો માટે આ દવા ખાવાથી મારો કાયદો થાય છે.

૩૦૨ ઉપદ્રંશારિ વટી.

બનાવટ—હીમેજ તો ૪	લવગ તો ૧
કાથો તો, ૧	શુધ્ધ મોગથુથો તો ૧

વિધી—ઉપરની દવાનું બારીક ચુર્ણ કરી લોહાની ખરલમાં ૪૦ લીજીના ગમમાં જીવ ઘુટી લઈ તેની ૨૦૦ ગોળી થાય તે પ્રમાણની ગોળી બનાવી ગખવી:

પ્રમાણ—૧ ગોળી.

સમય—સવાર માજ એ વખત

અનુપાન—ધી સાથે યાત્રી જવી.

પથ—ચોખા, ઘહુ, ઘી, સિવાય કદપણ જોરાક આપવો નહિ.

સુચના—ફક્ત માત દિવસમાં આ દવાની ચૌદ ગોળી આપી બધ દરી દેની પુગે કાયદો થઈ જશે.

ઉપયોગ—ઉપદંશ, ગરમીનો રોગ, ગરમીથી થએલો મધી
વા વગેરે ગરમીના રોગોને માફ કરે છે.

૩૦૩ ભગંદરારિ મોદક.

બનાવટ—ચોપચીનીનું આરીઃ કપડછાણુ ડરેલુ ચુર્ણુ તો
૧૧ દેશી મનાગમી સાકર તો. ૧૧ ને એને મેળવી તેમા જીણીધારથી
ઘી નાખતા જવુ અને મેળવતા જવુ લાડુ બનાવવા યોગ્ય થાય
એટલે તમા લાડુ બનાવી લેવો.

પ્રમાણુ—ઉપર લખેલ એક લાડુ એક વખતમા ખાવા

સમય—સવાર માજ ખે વખત લેવુ.

અનુપાન—લાડુ ખાઇ ઉપર દુધ પીવુ.

મુદત—આ દવા ફક્ત ૧૪ દીવસ કરવાથી કાયદો થાય છે.

પરેજી—ઘી, ગેટલી, દુધ, ખાવુ શિવાય તમામ પદાર્થ બંધ
કરી દેવા દુધમા સાકર નાખી લેવાય

ઉપયોગ—ભગંદર નવા અથવા જુનો મટે છે. આ ઉપાય
અત્યંત ખાત્રી યુક્ત અને એક ગૃહસ્થનો અનુભવી હોવાથી અમે એ
દાખલ કરી આપ્યો છે અને તે જણાવે છે કે આ પ્રયોગથી એક
મહાત્માએ અમાની રૂબરૂમા દરદ તદન મટાડી આપેલ હતો અને
શક્તિ મારી આવી હતી

સુચના—દવા ગરમ જણાય તો ખોરાકમા ઘી દુધ વધારે
લેવુ તે છતા પણ ગરમ જણાય તો દવાનુ પ્રમાણુ ઓછુ કરી આપવુ.

૩૦૪ વિશુચિકાન્ત વટી.

બનાવટ—તામ્ર ભસ્મ તો. ૧ બીજોડ તો ૦૧
શુકં તો ૦૧ મરી તો ૦૧૧
પીપર તો ૧ હળદર તો. ૦૧

અનુપાન—પાણી સાથે

સમય—સવાર, અપોર, માજ.

ઉપયોગ—શ્વાસ, ખામી, જીતો વિપન્નવત્ વગેરે મટે.

૩૦૮ પ્રવાહીકા વટી.

ખનાવટ—ખીલીતુગર, મોચરસ, નાગરોથ, ધાનડીના પ્રલ, મુક, જ્યક્લ, અશીણ, એ સર્વ અકેક તેલો લેવા.

વિધી—અધી દ્વાઓ ખાડી લુટા કરી અશીણનો કમુખો ખનારી તેમા ઉપરની દ્વાઓનુ ચુર્ણ નાખી ઘુટી લઇ ગ્નીભાગની ગોળી રૂપી

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી

સમય—મવાર, અપોર અને માજ.

ઉપયોગ—ઝાડો, મરડો, અને આમાતિમાર મટે છે.

૩૦૯ નયનપ્રભા વટી

ખનાવટ—જસનના પુલ તે ૧ એલચીના ખીજ તે. ૦૧

મોચથુથુ પુલાવેલ તે ૦૧ સાકર તે ૧

ખાવળનો ગુદ તે ૪

વિધી—ફેકને ખારીક વાટી કપડજાણુ ચુર્ણ કરી માક ખગલ-મા નાખી તેમા ગુલામજ્જ નાખી ઘુટી ઓર જેવડી ગોળી ખનાવી મુઠ્ઠી બાટલી ભરી ગંખવી

ઉપયોગ—જરૂર જણાય ત્યારે આ દ્વાને તાપાના વસણુ ઉપજરા નાખી ગેળીને ઘમીલઇ તેમાથી શળી ભરી આપમાઆજવી.

ફાયદો—આખ આવવી, ગ્તાશ, ઝાખ ખીલ, ચીપડા થવા વગેરે ચાલુ આખના ફરદો મટે છે

૩૧૦ વિશ્વનાથ વટી.

બનાવટ—શુક્રનો ભુખે તોલા ૫ કુવાગ્નો ૨૨૫ તો ૧૦
ખરકમા નાખી સારી પેકે ઘુટી નુકાના તેની વટાણા પ્રમાણે ગોળી
બનાવી લેવી, અને તે મુક્ટી આટલી ભરી ગખરી.

પ્રમાણ—૨ ગોળી સ્ફેજ ગરમ પાણી સાથે

સમય—જરૂર પ્રમાણે ટકાકે કાળે બે કલાકે

ઉપયોગ—જેઝડી મટાકે છે. વાયુ છુટો કરે છે.

૩૧૧ શ્વાસકાસારી વટી.

બનાવટ—જગલી પીપર તે ૨૫ સફેદ મરી તે ૨૫

શુદ્ધ વજનાગ તે ૨૫ કાળી દ્રાક્ષ પી વગરની તે. ૨૫

કાળી તમાકુના કાખજાની આળીને ડરેલી ગખ તે. ૨

એકથી તે. ૦૫ જ્યકલ તે. ૦૫

લવગ તે ૦૫

વિધી—પ્રથમની ત્રણ દવાઓ ઘુટી તેમા કાળી દગખ મેગરી
પછી તેમા આટીની દવાઓ મેગરી ઘુટી લઇ તેની મગના ત્રણ
પ્રમાણે ગોળી બનાવી ગખરી

માત્રા—૧ થી ૨ ગોળી.

સમય—મત્તર નાજ બે વખત

અનુપાન—સ્ફેજ ગરમ પાણી સાથે

ઉપયોગ—ખામી, દમ, વાસ મુકારે વગેરે આ દવાથી મટે
છે, કક છુટો થાય છે, કાળો વખત લેવાથી દમનુ દરદ મટી જાય છે.

૩૧૨ શલહરી વટી.

બનાવટ—શોધેલી હીંગ તો ૧ શેફલી કાઠ્યખીજ તો ૧
છાલેલુ લમણ તો, ૧ ગુઠ તો. ૧
યવક્ષાર તો, ૨ જીરૂ તો ૧

વિધી—બધી ચીજોને ખગલમા ખારીક પીસી જરૂર પડે તો
જગ પાણી નાખી ચણા પ્રમાણે ગોળી બનાવી મુઠ્ઠી ગખવી
પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોળી દર અકેક કલાકે લેવી,
અનુપાન—સ્હેજ ગરમ પાણી માથે

ઉપયોગ—શુળ, ચુક, ગુદમ, ખરલ, વાયુની ગાઠ વગેરે મટે
છે. પેટમા દુખતુ હોય કે શુળ થતુ હોય ત્યારે આ દવા ફીક જણાય
છે. જુના પેટના દરદર્મા સવાર સાંજ એ વખત દવા લાગે વખત
લેવા ભેદાયે

૩૧૩ અમ્લપિતાંતક વટી.

બનાવટ—સુરાખાગ તો ૫ નવમાગર તો. ૦૧

વિધી—બધે ચીજોને ખારીક ખગલમા વાટી લઇ તેમા જરા
પાણી નાખી ઘુટીને અકેક વાલની ગોળી બનાવી ગખવી
પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી ગરમ પાણી સાથે લેવી.

ઉપયોગ—આ ગોળી લેવાથી અમ્લપિત છાતીનો દાહ, ખાટા
ઘચરકા વગેરે મટે છે.

૩૧૪ જવરધની વટી.

બનાવટ—કવીનાઈન તો. ૨ પીપરમેન્ટ ટુલ વાલ ૪
કપુર વાલ ૬ રસવતી તો ૨
હિંગળો શુધ્ધ તો ૦૧

રીત--આ દ્વામાયી ચ્ચવતી ગિવાયતી બધી દ્વાઓને
ખચ્ચમા ઘુટ્ટી નેમા ચ્ચવતી નાખી ઘુટ્ટી ચણા પ્રમાણે ગોળી
બનાવી ચુકવી નાખવી.

પ્રમાણ--૨ ગાળી દ્વિસમા ૩ વખત

ઉપયોગ--જુને તાવ પેટના દંદે માથેને તાવ, મલરીયા
તાવ, અને નવે કે ચાવુ કાઠપણુ જાતના તાવ માટે આ દ્વા અપાય છે

સુચના--આ દ્વામા મુખ્ય ક્વીનાઇન છે તેથી તે બધા
વાપરવાની ખામ જરૂર જણાય ત્યાં વાપરવી

૩૧૫ હિરત્રીરીયાનાશક વટી.

બનાવટ--ગાળે તોલો ૧ કપુર તોલો ૧

ખુનમાની અજમો તોલા ૪

રીત--દંદે દ્વાને ખાગીક વાટી ચુર્ણુ કરી લેવું, અને પાણીમા
ઘુટ્ટી ચણા હવડી ગોળી બનાવી લઘુ ચુકવી ખાટકીમા ગખવી

પ્રમાણ--૨ ગોળી મવારે અને ૨ ગોળી માજે,

અનુપાન--હીરત્રીગીઆ નાગક ક્વાથ માથે બે વખત દરરોજ
આગોલી લાગો વખત લેવી (ક્વાથનીબનાવટ જુઓ આભાગનાઅનમા)

ઉપયોગ--હીરત્રીગીઆનો ગેગ આથી મટે છે તે મગજને
જ્ઞાન ગમે છે ખાસ કરી આ દ્વા સ્ત્રીઓ માટે વધુ ઉપયોગી છે

૩૧૬ અશોદિની વટી.

બનાવટ--ગુલાબજળમા પીસેલા કુચ્ચા તો ૧

હીંગખણુ તો ૨ ચ્ચવંતી નો ૩

લીંગોડીનો મગજ તો ૨

રીત--ક્રિપાની ચાન્ ધીન્નંતે અગ્લમા ગાગીક વાટી લઈ જરુ
જણાયતો જગ પાણી મેળવી ધુટી ગોળી ખનાવગ જેવુ થતા ચણા
પ્રમાતે ગોળા કરી અને તે મુકવી ખાટકી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ--૨ ગોળી, ગન્ન મુતી વખતે અથવા મધારે અને
ગન્ને બે વખત લેવી

અનુપાત્ત--પાણી માથે

ઉપયોગ--દરુક પ્રખરના હરમ ગેગમા ખોરા માટે આ દવા
આપવાથી માગે ફાયદો થાય છે

૩૧૭ લિંગુકપુર વટી.

ખનાવટ--કપુર તો ૧ લિંગ કાચી તો ૧ મધ લેઇએ
તેટલુ લખ અગ્લમા ધુટી ગોળી ખનાવો લઈ મુકવી ખાટકી ભરી
રાખવી, ગોળી વટાણા જેવડી કરવી

પ્રમાણ--૧ થી ૨ ગોળી દિવમમા ૩ વખત

અનુપાત્ત--પાણી અથવા આદુતો રસ

ઉપયોગ--ખાગી, ત્રિદોષજનક, ઇન્દ્રિયુએજા અને હૃદયગેગ,
ન્યુમોનીઆ માટે સાગ ઉપાય છે આ દવા ફક્ત અને હૃદય ઉપર
મારી અમર કરી આપે છે, અને દગ્દીને રાહત આપે છે.

સુચના--ત્રિદોષવતુ બહુજ નેર હોય તેવા ન્યુમોનીઆમા
કપુરની અને આદુના રસ માથે આપવાથી સાગે ફાયદો થાય છે

૩૧૮ સરલ વટી.

ખનાવટ--શેકેલી હીંગ ૧ તોલો, મરી કારા તો. ૧ કપુર
તો. ૧ વાટી પાણીમા ધુટી આશરે એક ચણા પ્રમાણે ગોળી કરી
મુકવી રાખવી.

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોળા

સમય—તાવ આગળ પહેલાં બે કલાક પ્રથમ

ઉપયોગ—મયેગીઆ તાવ અટકાવે છે અને પેટનો દુર્ગંધ,
મટાડે છે.

૩૧૯ હિંગુલ વટી.

બનાવટ—શુદ્ધ હિંગુલો તો. ૩ મરી તો. ૨
પીપર તો. ૨ અન્નમો તો ૨
જાયફલ તો. ૨ અલકરંજો તો. ૨
તજ તો ૨ કેશર તે ૧૧
શુદ્ધ વચ્છનાગ તો ૧૧

[વધી—આગેક વાટેથી ચીન્નેને ખરવમા 'નાખી નાગવેલના
પાનના ગ્રમમા ઘુંટી મગ જેવડી ગોલી મનાવી લેવી.

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોલી, મવાર સાજ બે વખત

ઉપયોગ—વાતરોગ, કુષ્ઠ રોગ, ગૂળ, ઉરસ્થલ, વાતગત,
કક રોગ, શ્વાસ, ખાસી ક્ષય, પ્રમેહ, વગેરે મટી શક્તિ લાવે છે

અનુપાન—દુધ માથે લેવી.

૩૨૦ લીલાવતી વટી.

બનાવટ—શુદ્ધ પાગદ તો. ૧ શુદ્ધ ગધડ તો. ૧
શુદ્ધ હિંગુલ તો ૧ અબ્રકલરમ તો. ૧
લોહ ભસ્મ તો ૧ જાયફલ તો. ૧
ખીલીન ગરલ તો ૧ મોચગસ તો ૧
વચ્છનાગ શુદ્ધ તો. ૧ ત્રિહટ્ટ તો. ૩
ધાવડી પુલ તો ૧ કડાછાલ તો ૧
શુદ્ધ કનકખીજ તો ૧ અરીણુ તો ૧.

વિધી--પ્રથમ પાગ્દ ગધક, હીગુલની કલ્કલી કરી તેમા અનુક્રમ થીજ દવાઓનુ ચુસ્ત મેળાવી તેને ખમખમના ડોડવાના ક્રવા-થમા ઘુટી ત્રણ દીવમ ખરલ કરી ગ્લીભાગની ગોળી કરી મુકવી પાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણ--૨ થી ૪ ગોલી.

અનુપાન--ચાખાનુ ઘોણુ અથવા તાજુ પાણી

ઉપયોગ--ઝાડો, મગ્ડો, અંગ્રહણી, મ્હતાતિમાર અને વાયુ ક્રકચી થનાગ ગેગ મટ.

૩૨૧ મહામારી ગુટીકા.

ખનાવટ--લાલ મરચા તેા ૨ હીગ ગેટ્ટેવી તેા ૨ કપુર તેા ૨ ભાગ ગેટ્ટેલી તેા ૨ અશીણ તેા ના લખ વાટી અશીણુતો ડમુખો નાખી પછી તેને આદુના રમમા ઘુટી ચણા પ્રમાણે ગોળી ખનાવી મુકવી લેવી.

પ્રમાણ--૨ ગોળી

સમય--૨ અકેક ડલાકે અથવા જરૂરત પ્રમાણે

અનુપાન--મહેજ ગરમ પાણી સાથે

ઉપયોગ--કાલેગ ત્રિપુત્રિકા, ઝાડા, ઉલટી, નમગાઇ, ગોટલા ચડવા વગેરે આ ભયકર વ્યાધિમા સાડ કામ કરે છે.

૩૨૨ પુનર્નવામંદુર.

ખનાવટ--માટોડી, નમોતર, શુક, પીપર, મરી, વાવડીગ, દેવદાર, ચિત્રક, પુષ્કરમુલ, હરડે, બહેડા, આમળા, હળદર, મરુકળદર, ચવક, દત્તીમુલ, કકુ, ઈંદ્રયવ, પીપરમુલ, નાગરમેથ એ મર્વ એક એક તેલો ચુર્ણ કરી લેવુ તેમા મહુરભ્રમ તેા ૪૦ તથા તેમા ગોમુત તેા ૧૦૦૦ એક હળદર નાખી ધીમે તાપ પાક કરવો. અને

જ્યારે ગોમુત્ર યજ્ઞી જવા આવે ત્યારે ઉતારી કારી ગળવું અને ખગલમા ઘુટ્ટી ગોળી અથવા ચ્યુર્ણ કરી લેવું.

પ્રમાણ—૬૫૦ ૧૨ ગ્લીભાગ

સમય—મવાગ માજ એ વખત

અનુપાન—દૂધ કે મધ સાથે લરાય

ઉપયોગ—પાકુરોગ, મોબ આક્રમ, ઉદરોગ શુળ, હર્ય, શીકાગ, ક્રમિ, ગુદમરોગ, નળજાઇ અને લીવર તથા ખગલના ગગ મટાડી લોહી વધારે તેના લાલ ગ્લકળ વધારે છે.

૩૨૩ વિજયા ચ્યુર્ણ

ખનાવટ—ત્રિક્ષણ તો. ૩ ત્રિકટુ તો ૩ તર તો. ૧ એલચી તો ૧ તમાલ પત્ર તો ૧ વજ તો ૧ કળાપાટ તો ૧ ચવમાર તો ૧ દ્વિગ તો ૧ માશખર તો ૧ ટકળ ખાર તો ૧ હળદર તો ૧ દારુ હળદર તો. ૧ ચવડ તો ૧ કકુ તો, ૧ ઈન્દ્રિય તો ૧ શુઆ તો. ૧ પચ લવણ તો ૫ ખીનીડુ ગલ તો ૧ પીપરી મુળ તો ૧ અગ્નિમોદ તો, ૧ લાવી માક્ર કરી ખાટી ભુક્ષા કરી કપડે ચાળી ગળવ

પ્રમાણ—૧૦ થી ૧૧૦ તોલો

અનુપાન—ગ્લેજ ગરમ પાણી સાથે અથવા અગ્નિવેલમા ચાટી જવું ઉપર મધ પીવું

ઉપયોગ—હર્ય કુષ્ટરોગ ભગન્દર, પાચશુળ, હૃદયરોગ, ઉદરોગ, મગ્ગલણી, ઝાડા ત્વર, ઉન્માદરોગ, વધ્યારોગ વગેરે મટાડ છે

૩૨૪ શિરશાલહર યોગ.

ખનાવટ—ગોદતી દન્તાલ જેને ગુલગતા વાપાણ કલ છે તે લાવી તેને કુવારના કકગતી વચ્ચે એક માટીના ગમણુમા ઘુટ્ટી ખાટ કરી નાના ગલપુટમા ઘુટ્ટી દેવું ઉતમ ગ્લેજ ગંગતી ભગ્ન અને તે બહાર કાઢી કપડે ચાળી ગળવું.

પ્રમાણુ—ખે આની ભાગ દવા,

અનુપાન—માકર તો ૦ તથા ઘી તો. ૦૧ લઈ તેમા દવા મેળવી ચાગે જવી

ઉપયોગ—માથાનો દુખાવા, ગમે તેવું માથાનું દર્દ આ પડીકીથી મટી જાય છે. નાનાં બચ્ચાઓને વળી પાંચગીક ગુણુ માટે આ દવા કીડ પડે છે.

સમય—મવાર માજ ખે વખત લેવું

૩૨૫ તાંડવારી ચુર્ણ.

ખનાવટ—અજમો, વજ, જેડીમઘ, અનતમુળ, ગુલ્લુકુચકા, ધતુરગના પાન, તજ, એલચી, ખમખસ, બગમકપુ, નમોતર, ગળ્લીના ખીજ, ખુગમાની અજમો, કકુ, યવક્ષાર, સુખડ, આયળા, હીંગ, પીપરીમુળ, ઘમાસો એ વીગ ચીજ અકેક તોલો તથા લોડ-ભસ્મ(ત્રીફલાના પુટ જેને વધારે આપ્યા હોય તે) તોલા ૪ મેળવી ઘુટી બારીક ચાળી ચાટલી ભરી લેવી

પ્રમાણુ—૨ વી ૬ ગતીભાગ.

અનુપાન—પાણી સાથે

સમય—મવાર સાજ ખે વખત

ઉપયોગ—ઉન્માદ, અપસ્માર, હીન્ટરીઆ, ચોપાપસ્માર, આચકી તાડપનૃત્ય વગેરેમા સારૂ કામ કરે છે

સુચના—દગ્દીને પેટ સાક ન આવતું હોયતો પ્રથમ સાગે જુલાય આપી કોઠો માક ડરી ત્યારબાદ આ દવા આપવી.

૩૨૬ દંતરક્ષક ચુર્ણ.

ખનાવટ—પુલાવેલી કટકડી તો ૧ અકલકરો તો. ૧ ડપ્પુ તો. ૧ એલચીના ખીજ તો, ૧ પુલાવેલ ટકણખાર તો ૧ તજ

नो एत एवम नो एत आदतो मुदा नो १२ आरीठ जुडा कगे
 कपडाजु नगी पाटनी बनी नापगी.

उपयोग--गतना न्दो नंग के सुग, पडे तीकणवु, गगी
 नन दानमा, म्पोयव नंतमि, पयगी आउवी वगेरे गटाडी नतने
 २०२६ अने अकणुत पनाय के.

रीत--आ गजत अते धनी पनी पाणुथी गगगा
 क्कवा न्दक्ये

उ२७ प्रसेडनाशक योग.

गनावट--अकणुती प्रमथ अन्म ता. २ आदीना वरु तो १
 विधी - अयम अन्तना प्रवाल अन्म नापी नेमा अडेक
 आदीतो वरु नापता वु अने पुटता वु तमाम वरु मणी
 नय त्यारे मगय वुटी नेणवी पाटनी बनी गणवी

प्रमाणु-- ३ वी ६ ग्नीबाग

अनुपान--माणु के मलाठ माथे

समथ--सवार मान जे वपन

उपयोग--प्रमेद, अनप प्रमेद, मोमगज, विधेप, नणगाठ
 गटाडी गग्गी वगेरे मटे छे.

उ२८ कुपटनाशक प्रयोग.

गनावट--भीडीआवण (मोनामुष्पीना पान) तो ८
 लीणोणोनीमोज तो ८ लछ वाटी तेनु आरीक सुर्षु करी गणवु

प्रमाणु--० तोला.

समथ--गवार, गपोर अने साण.

પથ્ય—ખીચડી અને ઘી ખાવું શિવાય તમામ ગૃધ્ર ગખવું.
 ઉપયોગ—નાતરકત, (રકતપિત) ઘોણી યિગા. વગેરે રકત
 અને ત્વચાના રોગને ફીક મટાડી આપે છે.

૩૨૬ પ્રદરારિ યોગ.

ખનાવટ—મમુદ્ગોપના ખીજ તો. ૩ માયાક્ષ્મ તો. ૪ મોના-
 ગેરૂ તો ૨ વાટી ચુર્ણ કરી કપડે ચાળી બાટલી ભરી ગખવી
 પ્રમાણ—૦૧ થી ૦૧૧ ગ્રામો
 અનુપાન—ગૃધ્રીનું દુધ દવા ઉપર લેવું
 ઉપયોગ—પ્રદર, શ્વેતપ્રદર, રકતપ્રદર વગેરેનો શ્રાવ મટે છે

૩૩૦ નીસક સુલેમાની.

ખનાવટ—પુદીનો મુક્કા, અમરવેલ, શાહજીરૂ, જીરૂ, પીપર,
 મરી, શેકેલીહીંગ, એ દરેક બે બે તોલા, વરેઆરી ઘોળા મરી, એક
 એક તોલો થુક તો ૧૧૧ જીડીલો તો ૩ અજમોદ તો ૩ શેકેલી રાઇ
 તો ૧૦ ત્રિધાલુણ તો ૯ મચર તો ૫ માજીખાગ તો ૬૦ લઘ
 પ્રપડળાણ ચુર્ણ કરી લેવું

વિધી—ઉપરના ખનાવેલા ચુર્ણને ખરલમા નાખી તેને અગુ-
 રના સુરકાની સાત ભાવના દેવી, અને પછી સુકાવી બાટલીમા ભરી
 ગખવું

પ્રમાણ—૨ થી ૪ આનીલાગ

ઉપયોગ—પેટના તમામ રોગમા પાચન દીપન દવા તરીકે
 છુટથી વપરાય તેવી દવા છે અને આજ ઠાંત્ર બંધનમા તૈયાગ પણ
 તે પુષ્કળ મળે છે માટે યનાની પેટના તમામ દરદોસા ખાસ વાપ
 ની જોઈએ

३३१ अर्कलवाणु क्षारः.

अनावट—आकडाना पीणा पान नग १०० सीधाकुलु तो, २०
विधी—प्रथम अर्क मारी ती नानी दाडली क्षानी तेमा आकडाना
पीणा पान पाथरी नना उरु मीवाकुणुना कुंके गरी करी पलु
तेना उपर पान पाथरी पाशु मीवव छाटवु अ प्रमाणे मना पान
गोदती क्षार उपर नीच गाडती ते वामयन टाकशीयी "अध उरी उपड-
मारी उरी नते गजपुटमा पुरी एवु अटले कर्मउप थछ मग

प्रमाणु—६ यी १२ गतीवार,

अनुपान—मध साधे खाती जवु

असय—मवार, गपेग अते साज

उपयोग—पेटना नवा अते जुना गजोमा वपनाय छ तेमज
ते गरव माटे आम उपयोगी जलुय छे लुण लगाडी दन्त पचीते
साक उतारे छे, पेटने दुआवे मटाडे छे

३३२ वाणानी दवा.

अनावट—छिग उडु, मरी, कडवमीज, उपीलो, टडलुआर
पुलाविल अ फरक वस्तु ममलागे लछ वादी युर्षु उरी कडे खाणी
गणवु

प्रमाणु—०१ तोलो

असय—हीचमर्मा जे थी वलु गभत.

अनुपान—लेज गरम पायी साधे

उपयोग—वाणाने गेग (गनायुके) थने अटटावता तथा थग
पछी ते तुगत मदार नीडणी मय न माटे आ युर्षु डीउ छे

सुअना—वाणो मदार नीडणे तेने मलाययी भाधी गणवु
अते छतुगना पानते वाणानी जग्याअ मग धी खोपडी गरम करी
भाधी देवु के जेयी मदारनु हर्द मोज वगेरे तुगत मरी जणे

૩૩૩ અદભૂત ઈંકણી.

ખનાવટ—ગાયના મુદ્દેલા અડાયા છાણને લાવા માફ કરી તેને યાળા તેની ગખ તોલ: ૫ લેવી અને તેને એક કપડે યાળા માટીના એક વાટકામા નાખી તેમા આકડાનુ દુધ તો. બે આશરે નાખી ઘુટી નડે સુકની યાટલીમા ભરી રાખવુ.

વાપરવાની વિધી—આ તૈયાગ થએલ ચુર્ણુ નસ્યમા વાપરવા માટે એક ગ્તીભાર ચપટીમા લઇ નાંડ સુધવુ કે જેથી પાચ મીનીટ યાં ખુબ ઈંક આવશે અને જો બગાયત છીક ન આવે તો દશ મીનીટ પછી એક ગ્તીભાર ફરી મુઘી લેવુ. તેથી ખુબ ઈંકા આવશે. કદાચ વધારે ઈંકા આવે તો જગ ઘી મુંઘી લેવાથી અથ યજ જશે.

ઉપયોગ—માથાનુ ભારેપણું માથાનુ દર્દ, અર્ધા માથાનું દુખવું શળેખમ વગેરેમા આનો ઉપયોગ થાય છે. તેથી મગજ સાફ અને હલકુ થઇ જાય છે.

સુચના—અત્યંત દુર્ગંધને, ગર્ભિણી સ્ત્રીને કે નાના બાળકને આ દવા ન સુધાડવી કેમકે આ દવાથી પુષ્ટી છીક આવે છે. અને તેથી તેને હાની થઇ જવા મભવ છે.

૩૩૪ આમલક્યાદિ લોહ.

ખનાવટ—આમળા તો. ૧ પીપર તો. ૧

સાકર તો ૨ લોહ ભસ્મ તો. ૪

વિધી—બાગીક વાટેલી ચીજો લઇ કપડે યાળા તેને ખરલમા નાખી લોહ ભસ્મ સાથે મેળવી ઘુગી યાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણ—૨ થી ૪ રતીભાર.

અનુપાન—ઘી માથે ચાટવી (ગાયનુ દુધ હોય તો વધારે મારું) ઉપર ગાયનું દુધ પીવુ

સમય—સવાર મઝ બે વખત

ઉપયોગ—ખામીમા પડતુ લોહી અથવા ઉલટીમા પડતું લોહી ઉન્નક્ત અને નળળાઈતી ખામીને મટાડ છે તથા લોહીના ગળક્ષા ટે લોહીની ઉલટીને મટાડે છે ગરુકિન આપેછ

સુચના—આના દરદમા ખોરાક તદન સામે અને સાત્વીક લેવા જોઈએ.

૩૩૫ હિમ્મરસાયન.

ખનાવટ—ક્ષીલા પાકા આગળા લાવી તેમાયી ઠળીઆ કાઢી તેની મળ્ગ કપડાખર મુકી તડકે મુકવી તેયાર કરી તેનુ ચુર્ણુ કરવું આ ચુર્ણુને આગળાના ગ્મની માત લાવના આખી તેયાર કરવુ. અને તેમાં તેના અગ્ધાવજને સુવર્ણુ લારમ અથવા મોનાના વગ્ખ નાખી ઘુંટી તેમા તે મર્વથી બમણુ મધ નાખી ચાટણુ જેવુ કરી ડબ્બી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—તેયાર ચાટણુની માત્રા બે આનીભાર.

અનુપાન—ત્વા ચાટી ઉપર કટેલું દુધ પીવુ.

સમય—સવાગના અને રાતના સુતી વખતે.

ઉપયોગ—ઘાતુ ક્ષીણતા, અત્ય ત નળળાઈ વૃધ્ધાવગ્ધાની નળળાઈ, ક્ષીણતા વગેરે મટાડી નવજીવન આપે છે.

૩૩૬ ત્રિક્ષલા રસાયન.

ખનાવટ—ત્રિક્ષલા ચુર્ણુ તો. ૩ શુધ્ધ ગધક તો ૧

સાકર તોલા ૫

વિધી—પ્રથમ ત્રિક્ષલા અને ગધક સાથે મેળવી તેને જરા ઘીને ક્રમે દઢ પછી તેમા સાકર મેળવી તેને ભાગરાના રસમા ઘુટી ચુર્ણુ કરી બાટલી મા ભરી રાખવુ

પ્રમાણ—૨ થી ૪ આનીભાગ

સમય—મવાગ સાજ એ વખત.

અનુપાન—મધુ માથે.

ઉપયોગ—લોહી ગિગાડ, ખોટી ગરમી, ઉપદર, ખસ, ખુજલી, દાન્ત વગેરેમા રોધક તરીકે સારો ઉપાય છે

૩૩૭ શોથનાશક ઉપાય.

ખનાવટ—કઠીઆતુ તો ૫ શુક તો ૫ વારી ચુર્ણ કરી ખાટલીમા ભરી રાખવુ,

પ્રમાણ—૧ તોલો સવાગ માજ

અનુપાન—સાટોડીના કવાથ માથે દવા લેવી

ઉપયોગ—સોજા, આખા શરીરમાના મોજા આ દવાથી મટી જાય છે

૩૩૮ રક્તસ્થંભક યોગ.

ખનાવટ—પુલાવેલ ફટકડી તો. ૩ માવળતો ગુદ તો ૪ સાકર તો ૪ વારી ભુકો કરી ખાટલીમા મખવુ

પ્રમાણ—૧૫ થી ૩૦ ગ્રેન (ધડુ ભાગ)

સમય—ચાર ચાર કલાક અકેક પડીડુ.

અનુપાન—હડા પાણી સાથે

ઉપયોગ—છાતીમાથી પડતુ લોહી રક્તપિત મટાડે.

૩૩૯ રક્તસ્થંભક યોગ.

ખનાવટ—પુલાવેલ ફટકડી તોલા ૫ ગેર તોલો ૧ લેવુ.

વિધી—ખગલમા નાખી દવાને પીગીને ખાટલી ભરી લેવી,

પ્રમાણુ--૧ થી ૧૨ સ્ત્રીભાગ ત્રિવમમા એ વખત

અનુપાન--૫૦ગ્રીના દૂધ નાથે દવા લેવી (દવા તથા ઉપર દૂધ પીવું)

ઉપયોગ--રૂતપ્રદ, અથવા બીજા દર્દમા પડતુ લોહી પ્રવાહ ના રૂપમા હાય છતા અથ થાય છે.

૩૪૦ જવરસાસકર ચુર્ણ.

ખનાવટ--ક્રીઆતુ તે ૧૦, જવરસાસકર ૧

દેવદાર તે ૧ મંદે અન્ન તે ૧

લીમડાની અન્ન છાલ તે ૧ શુક તે ૧

મોટી લગ્ડ છાલ તે ૧ પીપર તે. ૧

ગળા મત્ત તે ૧ કાચ્ય તે. ૧

નાગરમેાય તે ૧

વિધી--દેવ ચીતનુ બારીક ચુર્ણ કરી કપડે ચાળી આટલીમા ભરી ગખવું

પ્રમાણુ--૨ થી ૪ આનીભાગ

સમય--ત્રિવમમા એ થી ત્રણ વખત.

અનુપાન--તાજુ પાણી.

ઉપયોગ--ચાલુ તાવ, વિપમ જ્વર, નવીન જ્વર, ટાઢીઓ તાવ, છર્ણુ જ્વર, મુન્નતનો તાવ વગેરેમા સેવન કરવાથી સાગે કાયદે આપે છે.

૩૪૧ શીતલપર્પટી.

ખનાવટ--મુરખાગ ૮ તોલા, ગુધ્ધ ગધક ૦ તોલા.

વિધી--એક માટીના બકોગમા સુરખાગ મુકી તેને અગ્નિ

ઉપર રાખી ગરમ કરવું. ગમયાથ ત્યારે તેમા ગંધન્તુ બારીક ચુર્ણ

શુદ્ધ મરી, પીપર, લગ્ગા, બરેડા આમળા, ગજપીપર, અજમો, છરૂં,
ત્રિવ્રકલાલ એ દગ્ધવાઓનું ચુર્ણ ઉપરના સ્નાની ભરમના વળન
જેટલુજ બધ થઇને લેવું નોંધએ.

પ્રમાણ--૧ તોલો અથવા ૮ વાલ.

અનુપાન--નવશેકું પાણી.

ઉપયોગ--શુદ્ધ, વાયુ, ઉદરરોગ શુભ, અપ્તર્ણ, મદાગ્નિ,
અરૂચી વગેરે મટે છે.

૩૪૬ લિંગવિરેચન.

બનાવટ--કળાયચીની તો. ૧ એવતચીનીનું લાકડું તો. ૧

સુગાખાર તો ૧ ચવક્ષાર તો ૧

છરૂં તો, ૧ મોનાગેરૂં તો. ૧

રીત--ઉપરની દવાઓનું બારીક ચુર્ણ કરી લેવું

પ્રમાણ--૧ તોલો અથવા ૨ તોલા જરૂર પ્રમાણે.

ઉપયોગ--મુત્ર નળી સાફ કરવા, ઈંદ્રિ બુદ્ધાગ્ય લેવા, પ્રમેહમાં,
પેશાબમાં દાંડ હોય તેમાં તથા પેશાબ ખુલાગે લાવવાની જ્યા
જરૂર હોય ત્યા તથા મુત્ર બધ હોય ત્યા આ દવા વપરાય છે

અનુપાન--દવાનું ચુર્ણ તો ૧ તથા દુધ અને પાણી સમ-
ભાગે વીશ વીશ તોલા મેળવી લલાનીને પી જવું એથી પેશાબ
સાફ આવી જશે

૩૪૭ છર્દિહર યોગ.

બનાવટ--વસલોચન, એલચી, કમળના પુલ, મેરના
પીછાની રાખ, નાળીએગની ચોટલીની રાખ, (ભરમ) મરી, પીપર,
અમલાગે લઘ વાટી ચુર્ણ કરી રાખવું

પ્રમાણુ--૩ વી ૬ ગ્નીભાગ

અનુપાન--મધ માથે ચાટી જલુ.

ઉપયોગ--ગમે તે પ્રકારની ઉલટી માટે ચાક્રમ ઉપાય છે

૩૪૮ ગુલાખી ચુર્ણ.

ખનાવટ--ગધુના મુકા ણીઆ તો ૫

આયાની ગોટલી તો ૫

વાળો તોલા ૫

રીત--દરેકને ચારીક વાટી કપડ છાણુ કરી ચાટલીમા ભરી
ગખવુ,

પ્રમાણુ--૩વી ૬ મામા ભાગ

અનુપાન--ચેખાનુ ઘેણુ અથવા જામ માથે.

ઉપયોગ--આમાતિમાર, ગકતાતમાર મગડો, લોહીના ઝાંઝા,
શુભ્ર અતિમાર અને જાળદોના ઝાંઝા તુરતમા મટે છે,

૩૪૯ મંજીષ્ઠાદિ ચુર્ણ.

ખનાવટ--મજીષ્ઠ તો ૨૧ હીમેજ તો ૫

દરડે જાલ તો. ૩૧ ગુનાજના ઝુલ તો, ૫

જહેડા જાલ તો. ૩૧ રેવતચીનીવું લાકડું તો ૨૧

આમળા તો. ૩૧ એલચી તો ૨૧

મીઠીઆવજ તો. ૧૦ કામની તો. ૨૧

વરેઆરી તો. ૨૧ મુગખાગ તો ૨૧

ગોખરૂ તો ૨૧ મેનાગેરૂ તો. ૨૧

રીત--ઉપરની દવાએને ચારીક ખાટી કપડાવી ચાળી
માટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણુ--૦૧ તોલો, અથવા ૫૧ તોલો

સમય--રંગજ ગત્રે સુતી વખતે અથવા મવાર સાજ
ખે વખત

અનુપાન--રહેજ ગન્મ પાણી સાથે

ઉપયોગ--પ્રમેહ, ઉત્તવા, મુત્રકચ્છ, રક્તવિહાર શીતપિત
લોહી ગગડવાયી થતા ગામડીના દરદો વગેરે મટી રક્ત ગુધ્ધ થાય
છે ગન્મી, ઉપદર વગેરે મટે છે.

૩૫૦ શતપચ્યાદિ ચ્યુર્ણ.

અનાવટ--ગુકાચના પુલ્લ તો, ૧૬	ઉમથાછરાની તુષ્ઠ તો ૧
સાકર તોલા ૩૨	કપુર તો. ૦૧
છડં તો ૧	સારીવા તો ૧
વમલોચન તો ૧	તજ તો ૧
ગળોગત્વ તો ૧	તમાલપત્ર તો ૧
તવક્ષીર તો. ૧	નાગ કેશર તો ૧
એલચી તો ૧	અન્ન મકેદ તો. ૧
નાગમોથ તો ૧	કમીમન્તકી તો ૧
આબળા તો, ૧	

રીત--ઉપગની સ્વાગ્નેન આરીકે વાગી કપડે ચાળી બાટલી
ભરી લેવી.

પ્રમાણ--૨થી ૪ આનીભાર.

સમય--મવાર, બપોર, આજ

અનુપાન--દુધ અથવા પાણી સાથે,

ઉપયોગ--ખેટી ગરમી પેટના દરદો, દાહ, તગ્સ, જ્વર, રક્તપિત
લીનના દરદો, કબજબાન, માથાનુ દરદ, પિતવાયુ, મદાગ્નિ, નળ-
ળાષ્ટ, મુખપાક અને આતગડાની દરેક બુની વ્યાધિ મટાડી રક્તનુ
ગામન કરે છે.

ઉપ૧ પંચસકાર ચૂર્ણ

ખનાવટ—શુક્ર તો. ૧૦ ગર્યાળી તો ૧૦
 સિંધવ તો ૧૦ પૃદ્ધીનો તો ૧૦
 મીઠીઆવળ તો ૪૦ દિવનજ તોલા ૨૦

વિધી—ઉપગતી દવાઓને ખાડી ખારીક કુટી ચાળી ખાટલીમા ભરી લેવું

પ્રમાણ—૦૧ થી ૦૧૧ તોલામા

સમય—મગરે અથવા ગરે મરેજ ગરમ પાણી માથે.

ઉપયોગ—સ્ફટગિકાર, વાયુ ક્ષયજીઆત, ખુબ્લી વગેરેમા ત્યા પેટ તાક કરવાની જરૂર જણાય ત્યા આ દવા માફા જુલાળના રૂપમા વાપરવી મારી છે.

ઉપ૨ ખરોળનાશક યોગ.

ખનાવટ—કૃવાનો રસ તોલા ૪૦ નવમાત્ર તો ૪૦ એક કાચની ટ્રોપર ખાટલીમા જે દવા માથે મેળવી હલાવી ભરી ગખવુ આઠ દલાડા પછી વાપરવું

પ્રમાણ—૦૧ તોલા દવા.

ઉપયોગ—ખરલ મટે છે. નવી અથવા જુની ખરલ અને પેટના રોગને માટે ઉત્તમ છે

અનુપાન—દવા તોલા ૦૧ તથા તેમા પાણી તો.જે નાખીને પીવું.

સમય—દિવસમા જે વખત સવાર સાજ.

ઉપ૩ મૃગમહાસવ.

ખનાવટ—સ્પીરીટ રેક્ટરીકાઇડ તોલા ૧૦ મધ તો ૫ કસ્તુરી તો ૦૧૧ પાણી તો ૫ કાળા મરી, લવગ, જાયફળ, પીપર, તજ એ

સુચના—પ્રથમ જુલાય લઘ પછી આ દવા શરૂ કરવાથી તરતમા સાથે કાયદો થાય છે.

૩૫૭ ગર્ભધારક યોગ.

વિધી—એક તોલા આશુક લાગી તેનું જલકુ સુર્ણ કરી તેને ૨૦ તોલા પાણી તથા ૨૦ તોલા ગાયના દુધમા નાખી ધીમે ધીમે નાપે ઉકાળવું. પાણી જળી જાય ત્યાંજ દુધ ઉતારી લેવું અને કપડે ગાળી લઈ તેમા ગા તોલા માકર નાખી પછી તે દુધમા દરરોજ મવા-ગના ૭ દાણા શીવલોંગીના ખીજ મો માં નાખી તે ઉપર દુધ પીજવું.

સુચના—આ પ્રયોગ ૩૦ આઠવા માં ૫.૧૫મા દીવસથી શરૂ કરવો જોઈએ અને તે ૧૧ દીવસ પ્રયોગ કરવો. આ પ્રયોગની સફલતા માટે સ્ત્રી અને પુત્રપના રજ તથા વીર્ય શુદ્ધ હોવા જોઈએ તે અવશ્ય ગર્ભ ધારણ થાય છે અને આ પ્રયોગ ત્રણ મામમા ત્રણ વખત કરવો જોઈએ.

ઉપયોગ—ગર્ભ ધારણ કરવા માટે તેમજ ગર્ભાશયના દોષ ઓછા કરવા માટે ખાસ ઉપયોગી છે.

૩૫૮ ચર્કાદિ ક્વાથ.

ખનાવટ—આકડાના મુલની છાલ તો ૨ છંદ તો. ૧
કાકડાશીંગ તો ૧ ભોરીગણી તો. ૧
ભાગી તો. ૧ કાયકલ છાલ તો. ૧
શુક તો ૧ પુષ્કર મુલ તો ૧
મરી તો. ૧ પીપર તો ૧

વિધી—ઉપરની ચીજોનું ક્વાથ લાયક જલકુ ભુકા કરી તેમાથી એ તોલા દવા લઈ પાણી તોલા ૪૦ માં ક્વાથ કરી આકડી જ્યારે ૫ તોલા ગ્રહે ત્યાંજ ઉતારી લઈ કપડે ગાળી લેવું.

સમય—મવાઝ માજ એ વખત અઠી અઠી તોલા લેવું
 ઉપયોગ—શીતાગ, કક ત્રિત્રોપત્તવર, આમ, ખામી, ન્યુમોનીઆ
 વગેરેમા આમ, કક પચાવી ધાગ નળીને સુધારે છે

૩૫૯ પ્રદરનો સ્વરણ ઉપાય.

ખનાવટ—ટગડે છાત્ર, આમળા, ગ્વવતી એ ત્રણે એકેક તોલા લેવા
 વિધી—ફ્રેક ગ્વવતે બગલમા યાગીક વાગી તેમા પાણી નો
 ૧૦ નાખી ખુબ ઘુરી લગ મેળાવી કપડે ગાળી જાટલી ભગી લેવી
 અને તેના આઠ ભાગ કરવા

પ્રમાણ—કેવરનુ સ્વરમ ફ્રેક વખતે ગા તોલા લેવું અને તે
 ૨૨ આઠ આઠ દલાક લેવું

ઉપયોગ—પ્રદરના શ્રાવને યથ કષ્ટ છે, અને ખોટી ગરમી
 મટાડી ફ્રત સાક લાવો પડુ લોહી બધ કષ્ટ છે.

૩૬૦ હિસ્તીરીઆ નાશક ક્વાથ.

ખનાવટ—આસુક તોલા ૧ જટામાર્ગા તોલા ૪

ખુગમાળી અજમે તો ૧

રીત—ફ્રેક ફવાને ખાટી બહો ભુકા કરવો. તેમાથી એક
 તોલા ભુકા લઈ ૨૦ તોલા પાણીમા ઉંદાળી તેમાથી જ્યાં ૫ તોલા
 ગઢે ત્યાં ઉતારી કપડે ગાળી લેવું

પ્રમાણ—૨૧ તોલા ક્વાથ મવાઝ માજ એ વખત લેવો.

અનુપાન—હીસ્તીરીઆનાશક વટી સાથે આ ક્વાથ લેવો.

ઉપયોગ—નવા અથવા જુનો હીસ્તીરીઆનો વ્યાધિ આ
 ક્વાથી ખાતી પુર્વક મટી આગમ વાય છે.

પીપ્પ તો ૧	વમલોચન તો ૧
કાન્ડાશીગ તો ૧	જેડી મધ તો ૨૫
મરી તો ૧	શુક તો. ૧
જડય તો ૦૫	વાવડીગ તો, ૧

વિધી—ફ્રેડ વસ્તુનુ આગેક ચુર્ણુ લઇ ખરલમા ઘુટી તેમા મધ તો. ૩૦ નાખી ઘુટી મેળવી માટલીમા ભરી ગખવું.

પ્રમાણુ— એ આનીભાગ. અથવા ૧ થી ૪ વાલં મુધી.

સમય—સવાર સાજ એ વખત.

ઉપયોગ—નળળાઇ, ખામી છુર્ણુજવગ, રતવા, ઝાડા, મદાગિત, ઉલટી, રક્તપિડાગ શીકાશ, પેટનુ દરદ, સોજા ડમજીઅત વગેરે બાળકોના દરદે મટાડે અને ખાસ ડગી નળળાઇ મટાડી રાગે રૂપ્ટ પુષ્ટ બનાવે છે અમારે ત્યા પૌષ્ટિક તનીકે આ દવા વપગાય છે,

૩૭૨ ચવાનીકા અવલેહ.

બનાવટ—અજમો તો ૩	ખીચકાઇક તો. ૦૫
ગાહરના ખીજ તો ૩	મધ તો ૩૦
શુકં તો. ૩	અજમોદનામુલ તો ૧૫
કેશગ તો ૦૫	

વિધી—બધી ચીજોને ખાડી મારીક ડગી તેમા મધ મેળવી માટલી ભરી ગખવી, અવલેહ જેવુ ચાટણુ થઇ જશે

પ્રમાણુ—૦ થી ૦૫ તોડા

સમય—જમ્યા પછી દવા લેવી.

ઉપયોગ—હાજરીને શક્તિ આપે છે દીપન અને પાચન ગુણુ યોવાની માથે મોટામાવી જતી સાગ બધ ડરી ગુદાને તથા મુત્રપિડને નાસત આપે છે. ધાતુપુષ્ટ કરી શક્તિ આપે છે મોળ વાયુ, કમ્બી, વગેરે મટાડી બોગડ પચાવે છે

૩૭૩ અશ્વગંધાદિ અવલોહ.

ખનાવટ—આસુઠ તો ૫, ગતાવરી તો ૧, યલખીજ તો ૧
એખરો તો ૧, શેમળાનુ મુળ તો ૧, મયકક તો ૧, સમુદ્રશોપના
ખી તો ૧ બવત્રી તો. ૧, તજ તો. ૧, વમલોચન તો ૧, એવચી
ખીજ તો ૧, જોડીમવ તો ૧. વિદારીકદ તો ૧, મોટા ગોખર તો
૧, ઝંચખીજ તો ૧, લવગ તે ૧, નાગકેશર તો ૧, તમાલ પત્ર
તો ૧, ગજોસત્વ તો ૧, મોટી એકચી તો ૧, કેશર તો ૧

વિધી—અધી દવાઓ ખાડી ખારીક ચુર્ણ કરી તેમા મધ તો.
૮૦ નાખી મેળવી ઘાટલીમા ભરી રાખવુ.

પ્રમાણુ—તોલો ૧ એક

સમય—સવાર માજ એ વખત.

અનુપાન—દવા ખાઇ ઉપર દુધ પીવુ,

ઉપયોગ—મગજની નબળાઇ, કમરનો દુખાવો, વાયુ, નમળાઇ,
ધાતુક્ષીણતા સ્વપ્નશ્રાવ, પ્રમેહ નમોતી શીયલતા વગેરે મટી શકિત
આપ છે

૩૭૪ માળુને ષુકરાત.

ખનાવટ—ગાજગના ખીજ તો. ૨૫ અનીસુન તો ૨૫
રોચ્યા તો ૨૫ અજમોદ તો. ૨૫
અકલકે તો ૦૧ લવંગ તો. ૦૧
કમી મતકી તો. ૦૧ અગર આચો તો. ૦૧
ગુલાખના પુલની કલ્પીના તતુ (અગવદ) તો. ૦૧

વિધી—ખાડી ખારીક ભુક્રા કરી તેમા મધ તો. ૩૫
નાખી મેળવી ઘણી ભરી ગખધી.

પ્રમાણુ—૦૧ થી ૦૧૧ તોલો

સરાય—જમ્યા પછી બે વખત. દવા ખાઇ ઉપર જરૂર હોય તો પાન ખાવું.

ઉપયોગ—લીવરની કમજોરી, આમાશયની કમજોરી, મગજની નબળાઇ, યાન્ત્રિકતાની બાધી, હૃદયની નબળાઇને મટાડી ખોરાકને પચાવે છે કાચો કદ થતો અટકાવે છે અને શરીરને બળ આપે છે.

૩૭૫ સાબુને નાનખાણ.

બનાવટ—અજમોદ તો ૩ ગાજરના ખીજ તો ૩
 વરેઆરી તો. ૩ ગધના તો. ૩
 શુઆ તો. ૩ રૂમી મસ્તકી તો ૦૮
 લવંગ તો. ૦૮ તજ તો ૦૮
 ભકલકરો તો, ૦૮ જવત્રી તો ૦૮
 અગરખાન વાલ ૫ કસ્તુરી વાલ ૨
 કેશર વાલ ૬ સાકર તો. ૪૦

વિધી—બધી વસ્તુઓનું બારીક ચુર્ણ કરી લેવું તેમા સાકરની મધ જેવી આસણી કરી તેમા દવાઓ નાખી મેળવી બરણી મા ભરી રાખવું ચાટણુ જેવું થઇ જશે.

પ્રમાણ—૦ થી ૦૮ તોલો

સમય—સવાર માજ જમ્યા પહેલા લેવી

ઉપયોગ—મગજ અને હોજરીને શક્તિ આપે છે ખોરાક પચાવે છે, મુખને સુગંધ યુક્ત બનાવી દાતના મુળને મજબુત બનાવે છે મોળ, અરૂચી, પેટના કમી, વાયુ, ગુરદાની બીમારી, ઈંદ્રીની શીથીલતા, મુત્રકચ્છ વગેરે મટાડી શક્તિ આપે છે.

સુચના—આ દવા ખાવામા સ્વાદિષ્ટ હોવાથી તેના પર અનુપાન તરીકે કંઈ પણ લેવાની જરૂર નથી.

પરિશિષ્ટ ૨ જી.

દવાઓ તૈયાર કરવાની વિધી-પરિભાષા માત્ર ચાલુ ઉપયોગની જ થોડી બાળતો અહિં લેવામા આવેલ છે.

કવાથ—આપણી ભાષામા ઉકાળો, કોટો, કવાથ એ નામથી આ બનાવટ ઝોળખાખ છે રીત પ્રથમ લીલી અથવા સુકી દવાઓને જાડી ખાડી તેને એક પહોળા તપેલા જેવા વામણુમા નાખી તે દવાનુ વજન ૧ શેર હોય તે દવા કચ્છા મોળગાણુ એટલે ૧૬ ગેર ખાણુ નાખી કવાથ કરવો અને જ્યારે તે બે ગેર આકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળાને પછી ઉપયોગમા લેવું કેટલીક જગાએ કવાથમા દવાઓ નાખીને લેવાય છે તેને દવાઓ અ: તૈયાર થએલા કવાથમા મેળવી દેવી કવાથ બનાવતી વખતે વામણુ ખુલ્લુ મુકવું જોઈએ કવાથની માત્રા પ્રવાહીની ૨) થી ૩ તોલા ભુક્ષ હોયતો ૧ તોલો.

ચુર્ણ—સુકી દવાઓને ખાડી બારીક કપડાથી કે નેવી જીણી ચાળણીથી ચાળી લેવું તેનુ નામ ચુર્ણ છે તેની માત્રા ૨ થી ૮ આનીભાર મધ્યમ પ્રમાણુ છે

ગોળી—ગોળીને ગુટી, વટી, વટક, પીલ્મ વગેરે નામથી ઝોળખવામાં આવે છે તેને બનાવવાની રીત એવી છે કે સુકી ઔષધીનુ ચુર્ણ બનાવી તેમા ખાણી, મધ, ગોળ, કવાથ વગેરે જે કંઈ નાખવા લખેલ હોય તે નાખી ખરકમાં ઘુટી બરાબર મેળવી પ્રમાણુ બતાવેલ હોય તે પ્રમાણુ ગોળી બનાવી મુકવી ગખવી. ગુગળની બનાવટ વાળી ગોળી બનાવતાં સહેજ ઘી વાળો હાથ હોય તો દવા હાથે ચોટતી નથી, ગોળી મુકાવવાં માટે કેટલાક મદદ પાઉ-ડરના રૂપે ધાવાણુ લક્ષ્મ વાપરે છે તેથી ગોળી ચોટતી નથી, અને જલદી મુકાયલી જણાય છે

અવલેહ—લીલી અથવા સુકી દવાઓનો પાણીમાં ઉકાળો કરી પછી તેને ગાળી તે પાણી ફરી ચુલે ચડાવી તેમાં સાકર, ગોળ વગેરે ગદાર્થો નાખી ઘાટુ પાક જેવું કરવું અને પાક મુજબ ઉપર કદાબ્દાએ નાખવી હોય તેને નાખી જડો શીંગ જેવા પાક થતા હેઠે ઉતારી લેવો અને પછી તેમાં મધ વગેરે નાખવાનું લખેલ હોય તે નાખી વસણમાં ભરી લેવું આ અવલેહ બગબગ જે ન થયો હોય તે મટી જાય કે માટે તેનો પાક કરી પાણીમાં જગ નાખી બોતા નાખીએ ખેપ અને છુટ ન પડી જાય તે બગબગ પાક મમજી લેવો

આસલ—દવાઓને ખાડો તેને લખેલા વજન પ્રમાણે પાણીમાં મેળવી મધુર પદાર્થ નાખી બગણી, પીપ કે માટીના ઘડામાં ભરી બધ ઠંડી એક એ માસ ગાળી મુકવું અને પછી ગાળી ઉપયોગમાં લેવું તેને આમલ કહે છે

અગ્નિષ્ટ—દવાના ઉકાળામાં મધુર પદાર્થ અને ઉપગની દવાઓનું ચુર્ણ મેળવી બધ વામણમાં ભરી પેક કરી એ માસ ગાળી અને પછી ગાળી ઉપયોગમાં લેવું તેને અગ્નિષ્ટ કહે છે

શરબત—જે વસ્તુનું શરબત બનાવવું હોય તેનો અર્ક, રમ કવાથ વગેરે જે બને તે લાવી તેમાં સાકર નાખી શરબતની જગ બાડી ચાસણી કરી ઉતારી ગાળી ગખવું તેને શરબત કહે છે

તેલ—લીલી સુકી દવાઓનો રમ અથવા કવાથ અને તેમાં તેલ, દવાઓનો રહ વગેરે નાખી પાક કરવો અને બીજી ચીજો બધી જતા માત્ર તેલ રહે ત્યારે ઉતારી લેવું તે તેલ કહેવાય છે. તેલ બનાવતા હમેશા એ ત્રણ દહાડા લગાડવા જેથી તેમાં દવાઓનો બરાબર સત્ય આવે. તેલ બનાવવાનું વાસણ હમેશા મોટું લેવું જોઈએ અને તાપ બહુજ ધીમે ગખવા જોઈએ તેલનો પાક થઈ ગયું એટલે તેની વાટ બનાવી બાળી બોતા તેમાં તડ, તડ, અવાજ ન આવે તે બરાબર પાક થયો મમજવો.

દૃત—તેજ મુજબ બનાવટ કરવી પરંતુ તેમા તેલને બદલે ઘી નાખવામા આવે છે.

કાટ—દવાના બાકા કે જીણા ચુર્ણને આકે ગણા પાણીમા જગ ઉકાળી એ ત્રણ કલાક તેને ગળી પછી ગાળીને વાપરવું તેનું નામ કાટ કહેવાય છે કાટની માત્રા ૫ તોલાની સમજવી તેમા ચુર્ણ ૦ા થી ૧ તોલા નાખવું.

અર્ક—લીલી કે સુકી દવાઓ, ધૂન વગેરેમાથી નક્કીકા યત્ર વડે જે દવા કાટવામા આવે છે તેનું નામ અર્ક છે. આવી દવાઓમા સુવાનું અર્ક શુલાળનું અર્ક પાણી વગેરે હોય છે એથી દવાનું મત્વ ઉડયા શિગય ગુણુ વામ બગાગર રહે છે અને સ્વાદ મારો રહે છે. કેટલીક મુદ્ગમન જેવી કડવી દવાઓનો સ્વાદ આ રૂપમા મારો થઇ જાય છે ચુનાની પેદ્યો આ પ્રમાણે ફરેક અર્ક બનાવી વાપરે છે

પુટપાક—લીલી સુકી વનસ્પતિ કારી વાટી ગોળા જેવું (સુકી હોય તો પાણી નાખીને) કરી તેના પર લીલું પાણીથી કપડું લપેટી ઉપર માટી ચોપડી જાણી ગરમી હોય તેવા અગાગતી રાખમાં તેને બાંધી લેતા તે માટી ઉપરની ગ્તાશવાળી દેખાય ત્યારે કાઠી ખોલી તરતજ તેને કપડામા દબાવી રમ કાઠી લેવો તેને પુટપાક કહે છે. તે પુટપાકના રમમા મમલાગે મધ નાખી ગળી મુકત્રાથી બગડતો નથી આ દવાની માત્રા ૦ા થી ૧ તોલા સમજવી.

રસક્રિયા—કાષપણુ વસ્તુનો બહોળા પાણીમા ઉકાળો કરી ગાળા ફરીને ઉકાળાને ધીમા તાપે પકવી શીંગ જેવા લેલ કરી લેવો તેને રસક્રિયા કહે છે. કેટલાક તેને ઘન કહે છે જેમકે ગળોનું ઘન ગ શમતી વગેરે.

સ્વરસ—લીલી વનસ્પતિને વાટીને દબાવીને રસ કાઢવો તથા સુકી હોય તો તેમા પાણી નાખી વાટીને દબાવીને રમ કાઢવો તેને સ્વરસ કહે છે આ સ્વરસની માત્રા ૧ા થી ૨ા તોલાની સમજવી.

ક્ષાર—યવ, અઘેડા, ફળ, વગેરે વનસ્પતિમાયી જેતો ક્ષાર પનાવવો હોય તેને વાવી સુકવી તેનું પચાગ યાળી ગખ કરી લેવી આ રાખને રપ ગણા પાણીમા નાખી યુગ્ય હલાવી લલાવી મુકી દેવું. જ્યારે ફવાતો અશ તે પાણીમા ખગળ્ય આવી ગયો જણાય ત્યારે તેને કપડે ગાળી ચુલે ચડાવી અગ્નિ યાળી જરૂર હોય તો ફરી કપડે ગાળી પાછું ચુલે ચડાવી પાણી યાળી નાખવું અને વાસણના તળીઆમા જે મંદેદ રાખ, ક્ષાર જણાય તે લઘ મટાપર ખાટલીમાં ભરી રાખવો તેને સાગ કહે છે ક્ષારને ખગળ્ય ગાળવામાં આવે તેતે વિલાયતિ ક્ષાર જેવા સંદેદ દેખાવમા થઇ જાય છે.

લેપ—લીલી અથવા મુકી વનસ્પતિના ભુકાને વાગીને . પાણી વગેરે યોગ્ય વસ્તુ સાથે લદીને સોજ વગેરે માટે લેપ કરવામા આવે છે. સોજ માટે લેપ જાડો હોયતોજ સારો ફાયદો કરે છે. લેપ સુકાયા પછી વધુ વખત ન રાખવો જોઇએ

પંચાગ—કાષ્ઠપણુ વનસ્પતિના મુળ, છાલ, ફળ, પાન અને પુલ એ પાચે લેવાય તેને પચાગ કહે છે .

મજન—દાતે ધમવાતી દવાના ચુર્ણને મજન કહેવામા આવે છે

અજન—આખમા આજવાતી દવાને અજન કહે છે. આ અંજન ચુર્ણ રૂપે, ગમકાયા રૂપે કે ઘસીને આજી રાઝાય એવી ગોળી કે વાટના રૂપમા હોય છે.

નસ્ય—નાકમા સુધવાતી દવાને નસ્ય કહે છે. પડી તે નેલ થી ચુર્ણ ગમે તે વપરાય છે

પોટીશ—જોટ અથવા અલશીનો જાડો ભુકા કે બીજી કાષ વનસ્પતિને ખાસીને તેને કપડાના એવડમા મુકી ગેકતા રૂપમા અથવા પાટો માધવાના રૂપમા વપગય તેનું નામ પોટીશ કહેવાય છે.

ધુપ-ધુમાડી—અગ્નિ હિપર દવા નાખી તેની ધુવાડી આખા શરીરને કે તેના કાષ ભાગને કે ગહેવાના મકાનને ધુમાડી આપવી તેને ધુમાડી કહે છે

ધુમ્રપાન—ખીંટી એ અથવા અગાર પર દવા નાંખી તેનો ધુમ્રપાન ગળામાં કે નાકમાં લેવા તેને ધુમ્રપાન કહે છે.

વાટ—ગોત્રી અથવા ગુદામાં કે વજીરમાં ગળવા માટે કપાશની ખનાવેલી અને તેના ઉપર દવાથી તર કરેલી વસ્તુને વાટ કહેવાય છે. તે નાની મોટી પ્રમાણમાં થાય છે.

કોગળા—દવાના ચુર્ણને પ્રવાહી દવામાં મૂકી ગરમ કે ઠંડા રૂપમાં પાણી જેવું ખનાવી મોમાં દવા થોડો વખત રાખી બહાર કાઢી નાખવું તેને કોગળા કહે છે.

બસ્તી—પિચકારી—પિચકારીમાં પ્રવાહી દવા ભરી તેને મુઠામાં કે ગુદામાં દાખલ કરી દેવું તેને બસ્તી ક્રિયા કહે છે. આ બસ્તીવડે કેટલીક વખતે પોષણને માટે દુધ વગેરે પણ લેવાય છે.

સ્વેદ-બાઝ—બાઝ શરીરમાં પચીને લાવવાની ક્રિયાને સ્વેદ કહે છે. વગળથી અથવા મર્દનથી પચીને કાઢવા ઉપરાંત શેકથી પણ પચીને કાઢવામાં આવે છે.

બધારણ—શરીરના કોષપણુ ભાગને તે પોષ્યુ કરવા માટે જે વસ્તુ બધવામાં આવે તેને બધારણ કહે છે.

શેક—ઈંટનો, કપડાની પોટલીનો કે વરાળની ક્રિયાથી ગરમ કપડાનો ભીનો શેક અથવા બાટલીમાં પાણી ભરીને તેનો શેક, મીઠાનો, લુસાનો, રેતીનો વગેરેને ગરમ કરી તેનો શેક અપાય છે. આ શેકથી અસ્વસ્થ દર્દીઓએ યથા મેત્ર મટે છે પચીને આવે છે.

ભાવના—દવાના ચુર્ણને દવાનો રસ મેળવી ઘુટી દેવું તેને ભાવના કહે છે. આ ભાવના મુકાયા પછી કરીવાગ ખીજ વખત અપાય તેને ખીજ ભાવના કહે છે.

ભસ્મ—ધાતુઓ ઉપધાતુઓને શુદ્ધ કરી તેને દવાના રસમાં મર્દન કરી ગળપુટમાં પકાવવામાં આવે તે પચિલામે જે દવા તૈયાર થાય તેને ભસ્મ કહે છે.

ગજપુટ—એક ગજ લાખો અને એક ગજ ઉડો ગોળ ખાડો કઠી તેમા છાણા ભરી વચ્ચે દવાનુ સપુટ મુકી ઉપર ખીજા છા મુકી સળગાવી દેવુ ત્વાગશીત (દહુ) થાય ત્યારે કાઠી લેવુ એ એક ગજપુટ આપ્યો એમ કહે છે.

સરાવસપુટ—માટીના બે વાટકા લાવી તેની અદર મુકી બધ ડરી તેના ઉપર માટીમા પત્રાણેલ કપડુ લપેગી મુ લહીમા આચ માટે જે દવા મુકવામા આવે તે ક્રિયાને સરાવસપે કહે છે.

કપડમાટી—કાઠ પણ વાસણ ઉપર માટી અને કપડું મેળ તેના ઉપર લપેટી મુઝવી લેવું તેને કપડમાટી કહે છે. આવી રી ઠરલી એક કપડમાટી માફક ઉપરા ઉપરી વધારે પણ થઇ શકે છે

ભાગ ત્રીજો સમાપ્ત.

વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર.

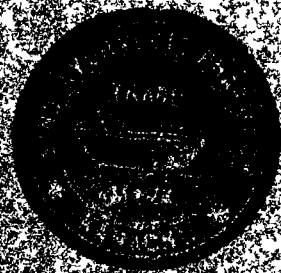
ત્રણ ભાગ પુરા થયા અને ચોથો ભાગ તૈયાર થઈ રહ્યો છે. અને તે ભાગમાં દરેક જાતની ભસ્મોની બનાવટ શોધન અને મારણની વીધી તથા અનુભવી ઉપાયોનો સમગ્ર ઘણોજ સારો આપવામા આવેલ છે માટે ચોથો ભાગ મગાવવાનુ ચુકશો નહિ. હવેથી આ ચોથો ભાગ પુરો થતા અન્ય સંપુર્ણ કરવામા આવશે. માટે તેના આહુક થવાનુ હમણાંજ લખી જણાવો

आर्य समाज के संस्थापक श्री १

आर्य समाज के संस्थापक श्री १

वैदिक सिद्धिसार.

भाग २ था.

श्री १

१९००

અનેક વૈદક ગ્રન્થોના સત્વરૂપ સેટો વખત અનુભવમાં
સિદ્ધ થયેલા ઉત્તમ પ્રયોગોનો સચક

વૈદક ચિકિત્સાસાર.

(ભાગ ૪ થો)

લેખક અને પ્રકાશક —

વૈદ્ય ગોપાલજી કુંવરજી હંકુર આયુર્વેદાચાર્ય.

તંત્રી “આરોગ્ય સિન્ધુ.”

માલેક સિદ્ધ આયુર્વેદિક ક્ષર્મણી, કરાચી.

સને ૧૯૨૭ ડીસેમ્બર પ્રત ૧૦૦૦ સર્વંત ૧૯૮૩

(નર્વ હલક લેખકને સ્વાધિન છે)

મુદ્રય આના ૧૨

ચારે ભાગ સાથે લેનારને રૂા ૩-૦-૦

પારેખ પ્રિન્ટીંગ પ્રેમમા હરિવાલ એચ, પારેખે પ્રકાશકને
માટે છાપ્યુ, કમ્પોઝેશન ષ્ટીટ, કરાચી

વૈદ્યકચિકિત્સાસાર (પુર્વાર્ધ)

(ભાગ ૧. ૨, ૩, ૪.)

આ ચારે ભાગ પુરા થયા, અને એના અનુસંધાનમા

વૈદ્યકચિકિત્સાસાર (ઉત્તરાર્ધ)

ભાગ ૫, ૬, ૭, માં પુરો થશે.

એ ત્રણે ભાગમા નિચેના વિષયો આપવામા આવશે

ભાગ ૫ એ રસાયન વિભાગ—આ ભાગમા રસાયન મારને લગતુ તમામ ઉપયોગી માહિત્ય આપવામા આવશે

ભાગ ૬ હો નિઘટ્ટુવિભાગ—આ ભાગમા આ ગ્રન્થમા વપગયેલી દરેક દવાઆનુ વેદકે દ્રષ્ટિએ દુગ્ધમા ઉપયોગી નિવટ આપવામા આવશે

ભાગ ૭ એ નિદાનચિકિત્સાવિભાગ—આ ભાગમા અકાગ્નિ ક્રમથી દરેક દરદની ઝાળખાણુ, નિદાન, લક્ષણ વગેરે મતાવી તે સાથે દવાઓ વાપરવાની મમજણુ પથ્યાપથ્ય સાથે આપવામાં આવશે

આ પ્રમાણે આ છેલ્લા ત્રણ ભાગ પ્રગટ થતા સાત ભાગમાં

વૈદ્યકચિકિત્સાસાર.

એ વૈદ્યકનો ખરેખરો માર્ગદર્શક અનુભવી ગ્રન્થ બની રહેશે તમોને જે પસંદ હોય તે હમ

ણાથીજ નામ નોધાવજો અને અમારા

આ કાર્યમાં ઉત્સાહ અપજો

પરચસ્નેહી

શ્રીચુત કાનજી ભાણુજી

નિવાસ: કરાચી.

આપ દેશી વચકને અત્યંત ચાહનારાછો અને તેમા પણ મારી કાર્યવાહીને માટે આપના હૃદયમા બહુજ માન છે, અને તેનો પ્રત્યક્ષ રીતે આપે મને પરિચય અનેક પ્રસંગે કાગ્યો છે. “આરોગ્યચિધુ” અને તે સસ્થા તબકથી પ્રગટ થતુ વેદક સાહિત્ય જે કમ્પણુ લોકપ્રિયતા મેળવી શક્યું હોયતો તેનુ માન આપનેજ ઘટે છે કેમકે આપેજ મને આ દિશામા અત્યંત ઉત્સાહ આપી માર્ગ બતાવેલ છે.

“વેદક ચિકિત્સાસાર” જેવું આ નાનકડું પણ બહુજ માન મેળવનારુ પુસ્તક આપનીજ સલાહ વડે હુ તૈયાર કરી તેમા ઉત્સાહિત થયો, એ સર્વ આપની લાગણી તથા સહૃદયતાનુ પરિણામ છે અને એ પરિણામની ચાદગીરી કાયમ રાખવા હુ આ ચોથો ભાગ વેદક ચિકિત્સાસારનો આપને અર્પણુ કરી આપનુ શુભનામ આ પુસ્તકમા જોડી કૃતાર્થ થાઉજી

હી હુ છુ આપનો સ્નેહાભિલાષિ,

વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કુર

ના પ્રણામ.

પ્રસ્તાવના.

વૈષ્ણક ચિકિત્સાસાર ના ત્રણભાગ જેવીગીતે ઉત્સાદથી લખી

પ્રગટ કરવામા આન્યા તેવીજ રીતે અનેક કામોના દર્શાવુ છતા ગુને-
ચક્ર ગ્રાહકોની ઉપરા ઉપરી થતી માગણીવી વધારે ઉત્સાહીત બની
આ ચોથાભાગ પણ લખીને આજે પુગે કરેલ છે

જેવીરીતે પ્રથમના ત્રણભાગ લખવામા મેં માત્ર હૃદય ખુલ્લુ
રાખેલ તેવીજ રીતે આ ચોથા ભાગમા પણ વિના સંકોચે માગ
દક્ષતરમા કે ખાનગી કાગળીઆઓમા જે કંઈ હતું તે લખી આ
કામ મેં અહિજ પુરું કરેલ છે હવે માગ હૃદયમા કે ખાનગી દક્ષ-
તરમા આના જેવુ કંઈપણ બાકી રહ્યું નથી

ખરી રીતે જે જાણવું તે લખી આવીરીતે સમાજને ચગણે
ધરી લેવું એવું મહાન કડીન કાર્ય માગથી પહેલા કેટલા વૈદ્યોએ
કરી બતાવ્યું હશે તેનો મને અનુભવ થોડોજ છે. કદાચ મેં પાત્ર
વૈદ્યોએ આવો યશ માગથી પહેલાં વધલીધો હશે એ કહેવા શિવાય
આને તેમનથી બાકીતો પોતાનો સ્વાર્થ સાધી છુપાવી રાખવાનો મત્ર
ચાલુ પધ્ધતિ મુજબ દરેક ઠેકાણે જોવાય છે તેમ ચાલુ છે

અનેક ગ્રાહકોએ, વૈષ્ણક ચિકિત્સાસાર મગાવી પ્રેમથી વાંચી
પોતાનો ઉત્તમ અભિપ્રાય આપી મને આકામમાં ઉત્સાહિત કર્યો છે
તેમનું સ્મરણ આવખતે હું ભુલીશકું તેમ નથી, કેમકે તેશિવાય આ
ચારભાગ પુગ થાતકે કેમ તેનીમને પ્રથમજ શકાહતી અને તે ધર્મવર
કૃપાએ દૂર થઇગઇ છે.

વૈષ્ણક ચિકિત્સાસાર-એ ધરમા વાપરવા લાયક નાનાં ટુચકા-
ઓનો સંગ્રહ અથવા મોટા અને ખરીન્વા તથા વાચવા ભારે પડે
તેવા મહાન ગ્રન્થોથી નિરાળીજ વસ્તુ છે. એતો ચોવીસે કલાક વૈદ્યના
ટેબલ પર રહી વારવાર માર્ગ દર્શક થઇ પડે તેવો સરળ અને ટુકો
ગ્રન્થ છે અનેતેવાજ ખુલ્લા હૃદયથી તેનુ લેખન કાર્ય થયુ છે
અને આ લેખન કાર્યમા મેં માત્ર આધ્યુ છે તેના કરતાં તો અનેક
ગણુ વધારે મારા મુરખીઓ અથવા ગુરૂવર્ય આદવજીભાઈ ત્રિકમજી
આચાર્ય જેવોઓનુ જીદગીમા હજારોના ખર્ચે મેળવેલ અનુભવબધું
મારી પાસે હતુ તે આમા આપી દીધેલ છે અનેક ગુરૂવર્યો પાસેથી

તથા સ્નેહી વૈદ્યો પાસેથી મેળવેલુ શુદ્ધગીનુ નાલુ આમા છે જેવી રીતે અનેક વૈદ્યો પોતાના અનુભવને જાહેરમા ન મુકતા છુપાવી રાખે છે તેમ મે સક્રેય ગમેલ નથી મને જેવી રીતે ઈશ્વર કૃપાથી મળ્યુ તેવીજ ઉત્તમ ભાવનાથી મે આમા અનુભવ કરી પ્રત્યક્ષ થયુ તે આપી દીધેલ છે એમા ને કંઈ મત્ય હોયતો તેનો યશ નેવા મહાનુભાવોને છે જ્યાં મૂલ ચુક કે કંઈ ખામી હોય તો તે મારી છે એમ મમજી વાયડ મને ક્ષમા કરશે.

કેટલાક ઉદાર વૃત્તિના વાયનારાએ મને અત્યંત ઉત્સાહિત કરેલ છે ત્યાર સેકેડે એનાદ સજ્જન એ પણ કૃષિયાદ મુકે છે કે આની ઉમત યાગ્યાના વધાર ગણાય, અને તે માત્ર કમાવાની દ્રષ્ટિથીજ લખવામા આવે છે । મારે આવા ગ્રાહક વર્ગને સતોષવા જુદો પત્ર તેજ વખતે લખવો પડે છે, પણ આ નખતે જરા ખુલાશો કરવાની જરૂર ગહેછે કે આરોગ્યસિન્ધુ મામિકના ગ્રાહકોને આ પુસ્તક ભેટ અપાય છે. જ્યાં અગંધી છુકા મકતમા આ પ્રમાણે જાય છે બાકીની છુકાનુ વેચાણ એ આરોગ્ય સિન્ધુની દર વર્ષે થતી જોટમા જમા થાય છે. એમ ન કરવામા આવેતો એ પત્ર ચલાવવુ આ સિધ ભૂમીમા ભારે પડે । અહિતો શુ પણ ખુદ ગુજરાતમા પણ ભારે પડે તેમછે. ત્યારે આ માહિત્ય સુના મુલકમા એક વૈષક પત્ર છ વર્ષ પુગ કરે એપણ એક અખયથી સમજવી જોઈએ । આ સર્વ વાતનો માર ગુણગ્રાહક વાયકથી છુપો ગહે તેમ નથી

છેવટમા મારે આ ચાર ભાગમા ફાર્માકોપીઆનો વિષય પુરો કરી વૈદ્યક ચિકિત્સાસાગ પૂર્વાધ તરીકે પુર્ણ કરેલ છે અને એના ઉત્તરાર્ધ તરીકે બીજા ત્રણ ભાગ બહાર પાડવા ઇચ્છા છે તે જે ઈશ્વરકૃપાથી માનુકુળતા થઈ તો તરતમા બહાર પાડી આ ગ્રન્થ ને વધારે ઉપયોગી બનાવવા યથા શક્તિ દરેક ગોઠવણુ કરીશ

અતમા આ કાર્યમા હમેશાં ઉત્સાહિત કરનાર ગ્રાહકવર્ગનો તથા સ્નેહી વર્ગનો આભાર માનવાની સાથે પરમકૃપાળુ પરમાત્માનો ઉપકાર માની થોડાજ વખતમા ઉત્તરાર્ધ પ્રગટ કરવા ઈશ્વર દરેક સહાયતા કરે એવી આશા રાખતો.

આપનો નમ્ર સેવક

વૈદ્ય ગોપાલજી ઠક્કુર.

૪થા ભાગની અનુક્રમણિકા.

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૩૭૭	અષ્ટાંગ ચૂર્ણ	૨૨૬	૪૬૮	કુટનાશક તૈલ	૨૬૬
૩૯૦	અર્ક મુક્તવર્ગાદિ ચૂર્ણ.	૨૩૬	૪૦૧	કુટનાશક ચૂર્ણ	૨૪૧
૩૯૧	અપાચાર્ગ મિશ્રણ	૨૩૭	૪૦૭	કેશવર્ગાદિ અવલેહ	૨૫૬
૪૧૫	અતિમાઠ વટી	૨૪૮	૪૬૮	કોટીભસ્મ	૨૭૮
૪૧૬	અન્નમોહાદિ વટી	૨૮૮	૫૦૦	અમ્બિકાનાશક તંત્ર	૨૯૭
૪૩૯	અષ્ટાંગ અવલેહ	૨૬૧	૬૦૮	ગુડચ્યાદિવટી	૨૫૨
૪૪૮	અનંગ કુમ્ભાઠ ગમ	૨૬૬	૪૦૮	ગુડાદિ વટીકા	૨૬૫
૪૭૦	અભ્રહભસ્મ	૨૭૬	૪૩૦	ગોતુરુદિઅવલેહ	૨૫૫
૪૯૬	અન્વગ ધાગ્નિષ્ઠ	૨૯૫	૮૬૨	ગોત્તીભસ્મ	૨૭૫
૪૦૭	અમ્બિકાનાશક ગુટીકા	૨૪૪	૪૮૫	ચવીકામવ	૨૮૮
૪૩૮	અમ્બુ ગાટણ	૨૬૦	૮૦૫	ચિત્રકાદિવટી (૧)	૨૪૩
૪૨૮	આકાશકરભગાદિ વટી	૨૫૪	૮૧૧	ચિત્રકાદિવટી (૨)	૨૪૬
૩૮૪	ઉલટીનાશક ક્ષાર	૨૩૩	૮૮૦	ચક્રોદય મિશ્રણ	૨૩૧
૪૩૬	કસ્તુરી ચક્રોદય મિશ્રણ	૨૫૯	૪૦૦	ચક્રપ્રભા ચુર્ણ	૨૮૧
૩૮૩	કનકક્ષાર	૨૩૩	૪૦૯	ચક્રપ્રિયાવટી	૨૪૫
૪૩૨	કણાવલેહ	૨૫૭	૬૪૯	ચક્રામૃત ગમ	૨૬૭
૪૧૩	કર્તુર્યાદિવટી.	૨૪૭	૪૭૮	ચક્રામર્ચ	૨૮૪
૪૨૧	કામન્દીવટી	૨૫૧	૪૧૭	ચક્રોદય પર્તી	૨૮૯
૫૦૧	કામીમાદિ તૈલ	૨૯૮	૪૦૬	જવરભેરવવટી	૨૪૩
૪૯૯	કુંભકુમાઠ તૈલ	૨૯૭	૪૪૦	જવગતક	૨૬૪
૪૩૫	કુમ્ભાઠ અવલેહ	૨૫૮	૪૧૯	જવગતકવટી	૨૫૦
૪૩૧	કુક્ષીજન અવલેહ	૨૫૬	૩૯૨	જવગનાશકચુર્ણ	૨૩૭
૪૪૬	કુલવધુ ગમ	૨૬૫	૪૧૮	જાતીકનાદિવટી	૨૪૯

नं०	नाम	पृष्ठ	नं०	नाम	पृष्ठ
३८२	शुक्लान्वरारि	शुक्ल २३२	३८६	प्रकृतद्विगित्ती	शुक्ल २३६
४७२	ताम्रलक्ष्म	२७१	४५८	जगलक्ष्म	२७२
३६६	नमज्जन	२४०	४२७	भगवान्वती	२५४
४८२	नाम्नोमलक्ष्म	(१) २८७	४८४	लंगगण आसव	२८७
४८३	नाम्नोमलक्ष्म	(२) २८७	४६२	भङ्गुगणित	२६३
४८८	दुग्गलक्ष्मिण्ड	२६०	३७८	मुसल्यादि शुक्ल	२३०
४८६	द्वेवदार्वाण्ड	२६१	४६३	मुस्तापिण्डी	२७५
४८०	द्रुनाराज्येप	२८६	४७४	मुस्तादि क्वाथ	२८३
४७७	दुग्गगोक्षक क्वाथ	२८४	४६३	भृतस श्रवनी सुग	२६३
८६१	नागलक्ष्म	२७४	४५६	यरादलक्ष्म	२७३
४५१	निद्रोद्दय म	२६८	३८७	यवक्ष्मादि शुक्ल	२३५
४४०	नीम गुल्ले	२६१	४४१	यादुती	२६२
४०२	लेमनागड शुक्ल	२४२	३६३	यवानीका शुक्ल	२३८
३८६	पिपल्यादि शुक्ल	२३४	३६४	यष्ययादीशुक्ल	२३८
४१०	पिपल्लीक्ष्मा वती	२४६	४४३	योगगण	२६३
४३३	पुनर्वादिगित्ती		४२६	योनीम क्षयनवती.	२५३
	अवलेह	२५७	४५५	योगेन्द्रस	२७०
४६५	पुनर्वाण्ड	२६४	३६७	उक्तस्थ लक्ष्मयोग	२३६
४६५	प्रवाललक्ष्म	२७६	४१४	रसादी वती	२४८
४६४	प्रवालपिण्ड	२७६	४७६	उक्तशुद्धीशरयत	२८५
४४२	प्रद्वगण्डवलेह	२६३	४२३	गणःप्रवर्तनी वती	२५२
३६८	प्रद्वगण्डशुक्ल	२४०	४२६	गण पुष्पादीवती	२५५
४७६	प्रद्वगण्डनाशदुग्ग	२८३	४१२	राजयोग	२४६
३८५	ज्वरी शुक्ल	२३४	४५७	गौप्यलक्ष्म	२७१
४२०	जाल रक्षक मोगडी	२५०	४६१	द्वगण्ड	२६२
४३४	शिलितकवलेह	२५८	३८८	लक्ष्मद्विगित्ती शुक्ल	२३५

नं०	नाम	पृष्ठ	नं०	नाम	पृष्ठ
४४५	लालगुडा	२६५	४१६	पापशुद्धिगणेश	२७६
४७१	लोहभस्म	२८०	४६७	अनासु नेत्र	२६६
४६०	लोधाभव	२६१	४५६	सुगन्धिभस्म	२७०
३७६	परिष्कृत सुर्ण	२२६	४७३	सुगन्धिमाक्षिक भस्म	२८२
४२२	वातनाशक चट्टी	२५१	३६६	सूर्यशान्ति मिश्रण	२३६
४८७	विंडगारिष्ठ	२८६	२८१	सुगन्धिभस्म	२३२
४४७	व्याधिदग्धु ग्ल	२६६	२६५	दग्धुग्लिभस्म	२३८
४८१	वृषुनाशक मलम	२८६	४५३	इमनायन	२६६
४२५	शशसती अपेशीयत्र	२५७	४०५	देवकीनान्दियाग	२८३
४६६	शभभस्म	२७७	२७६	क्षारपत्र	२३०
४६७	गुडित (छीप) भस्म	२७८	४६०	त्रिपुण्ड्रभस्म	२७३
४५२	गोष्णीतार्गल	२६८	४८६	त्रिकुण्डलिका	२८६
४७५	शोधन क्वाथ	२८३	४६४	त्रिपुण्ड्रिका	२६४
४०३	मर्कट ग्ल	२४२	४५०	त्रेक्षीकृतितामली	२६७
४५४	मर्वाग्लुंकर ग्ल	२६६			

तैयार छे!

सत्वर भगवादीहयो!

न्यायवैद्यक और विषतंत्र.

भरण हिहीभाषामा लपायेलो अति उत्तमग्रन्थ, हरेक
 वैद्ये भास वाची सग्रहयो लेख्ये आग्रन्थ आयुर्वेद विद्या-
 पीठनी आचार्य परिक्षामा मन्त्र थर्ष गयो छे तेमज पीठ-
 पणु वणी डोलेनेनी परिक्षामा मन्त्र थयो छे माटे जलही
 भगवादी नुयो किमत इ त्रणु पा. नुहु लपो —

वैद्य गोपालल ठकुर, आरोग्याश्रम, कराची.

श्री धन्वन्तरये नमः

वैद्यक चिकित्सासार.

(भाग ४ था.)

उ७६ वशिष्ट चूर्ण.

घनावट—तमालपत्र १भाग तज २भाग, खेसयी ३भाग, तगर ४भाग, यदनवेत ५भाग, अनंतमूण, इलाग, मुठ ७भाग, जेडीमध ८भाग, उमगनाडी ९भाग, आमणा १०भाग, अरडुगरी ११भाग, साक १२भाग

वीधी—गधी स्वाओ भाडी पागी ५ चूर्णिकरी याणीवध जाट-
लाभा लरी गणवु.

अमायु—० तोलो

समय—दिवसमा त्रयु वधत द २ या २ चार कलाके.

अनुपान—पाणी अथवा गेगानुसा

उपयोग—रक्तपित, लोडीनी उधरस क्षय, स्वाम, शोष, उ-
क्षत, दाड, ज्वर, गभेने मार्गेथी पडतु लोडी, हृदयनी कमजोरी, हृद-
यमा डे डेकसामा जपम थछ तेथी आवतो ताव वगेरे मटे छे लोडी
गध करी शक्ति आपे छे धातुशोष अने मूत्रकृच्छ्र मटाडे छे.

उ७७ अष्टांग चूर्ण.

घनावट—शयकल, पुष्करमूण, डाकडाशीग, शुठ, मगी, पीपर,
ज्वामो, शाहउर्, ओ हरेक चीज ओकओक तोलो लध वाटी चूर्णिकरी
राणवु.

પ્રમાણ—૬થી ૧૨ રતીભાર

અનુપાન—મધમાથે, આદુનાગમ્માથે, તુળશીપત્રના ગ્વગ્મ સાથે ગમેતે માથે લેવાય

સમય—ત્રણ ત્રણ કલાક

શુભ—કુકુદન, પાચન.

ઉપયોગ—હેક્ટી, મન્નિપાન, ખાગી, અને કક્ટને મટાકે છે બુની ખાસીમાટે કે મખત ખાગી માટે બહુજ ઉત્તમ પ્રયોગ છે.

સૂચના—જાગણી વેદનને આ પ્રયોગમાં મધ મેળવી ચાટણ બનાવી તેને અષ્ટાંગઅવલેહુ ના નામથી ખાંસીમાટે વાપરે છે ત્યાં આ પ્રયોગ ઘણોજ વખણાય છે

૩૭૮ મૂસલ્યાદિ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—સફેદ મુગલી, ઝાળી મુમલી, અંખરો, ગોખર, ગળો-મત્વ, કૌચળીજ, રોમળાતુમળ, આગળા અને માટર એ બધી વસ્તુ સમભાગે લેવી.

વિધી—બધી ચીજો ખારીક વાટેલી લઈ માથે મેળવી કપડે ચાળી ખાટલી ભરીગખવી

પ્રમાણ—૧૨ થી ૨૪ રતીભાર.

અનુપાન—દૂધ, અથવા ઘી માથે ચાગી ઉપર દૂધ પીવું

સમય—સવારે તથા રાત્રે એ વખત.

ઉપયોગ—ધાતુનીનબળાઇ, ક્ષીણતા, નસોની કમજોરી તથા ધાતુક્ષીણતા મટાડી શક્તિ આપે છે

૩૭૯ ક્ષાર પર્પટી.

ખનાવટ—માકરેલો શુદ્ધ મુગખાર તે ૧૬ અને કટકડી તે ૪ બંને માથે મેળવી એકત્ર વાટીજીણુ ચૂર્ણ કરીલેવું.

વિધી—તૈયાગકરેલા ચૂર્ણને એક લોઢાની સાફ કડાઇમાં નાખી ધીમાતાપથી ગરમકરવું જ્યારે એ દવારમરૂપપાણી જેવી થઇજાય ત્યારે નીચે ઉતારી સાફ અને સુકી કડાઇથી તે દવાને કડાઇમાં ફેલાવી દેવી. થોડીવાગ્યાદ તે દવા સુકાઇ ગયેલા જણાય અને ઠંડી થયેલી કડાઇ દેખાય ત્યારે સાફ કડાઇથી કે ચાકુથી ઉખેડી સંભાળી બાટલીમાં ભરીગાખવી

સૂચના—આ દવા નીચે ઉતાર્યા પછી તે કડાઇમાં પાણી ન પડવું જોઇએ કેમકે તેથી ભારે અવાજ થઇ કડાઇ ફાટીજવાની ખીક ગ્રહેછે માટે દવા ઉતાર્યા પછી પાણીથી સભાળવું

પ્રમાણ—૩ થી ૬ રતીભાર

સમય—જમ્યા પછી ત્રિવસમાં બે વખત

અનુપાન—દવા મોંમાં નાખી ચાવી ઉતારી ઉપર પાણીપીવું જોઇએ.

ઉપયોગ—અમ્લપિત, ખગ્લ યકૃત રોગ, ગળા, અજીર્ણ, હોજરીના વરમ ગુલ્મ, મદાગ્નિ, તાવ, જજોદર વગેરેને મટાડે છે તાવ તથા અમ્લપિત માટે ખાસ ઉત્તમ છે.

૩૮૦ ચંદ્રોદય મિશ્રણ

ખનાવટ—વાટેલો ચંદ્રોદય રતી બે ભાગ રતી બે કેશર રતી બે નવસાગર રતી બે વાટીને તેના ચાગ ભાગ દરવા

પ્રમાણ—દરેક વખતે બે બે રતીભારનું એક પડીકું,

સમય—મખે કલાકે

અનુપાન—મધ સાથે

ઉપયોગ—ધાસની મુશ્કેલીમાં અને કફ તથા ખાસીમાં મંદાગ્નિ અને નબળાઇમાં બહુજ ઉપયોગી દવા છે. કફ છૂટો કરી ખાસી મટાડે છે

૩૮૧ સુરણુક્ષાર.

ખનાવટ—સુગણુ પાચ શેગની એક ચક્રકી લાવી તેના વચ્ચે ખાડો કરી તેમાં એક શેગ લાલ ફટકડી ભુકો કરી રાખવી ઉપર મુગણુ ઢાકી તેના પર કપડ માટી કરી મુકવી અને તેને ગળપુટની અગ્નિ આપવી તો તે સ્વત લસમ થઈ જશે. એટલે તે કાઠી વાટી ચાળી સંભાળી ખાટલીમા ભરી રાખવી.

પ્રમાણુ—૬ થી ૧૨ ન્તીભાર.

સમય—સવાર સાજ એ વખત.

અનુપાન—મલાઈ અથવા માખણ સાથે

ઉપયોગ—હરસમા પડતુ લોહી આ દવાની ફક્ત એ ત્રણ માત્રા લેવાથી અંધ થઈ તુરત આરામ થાય છે.

૩૮૨ શુર્ણુજ્વરારિ ચુર્ણુ.

ખનાવટ—ગળો સત્ત્ર તો.૪ કાકયના સુકાવેલ પાનતું ચુર્ણુ તો ૩
 બનફસાના પુલ તો ૩ મુદરસન ચુર્ણુ તો ૩
 જેઠીમધ તો, ૨ વસલોચન તો ૨
 જાણી પીપર તો ૧ પ્રવાલલસમ તો ૧
 માચી છીપલસમ તો ૧ અબ્જકલસમ સારી તો.૨

વિધી—અધી દવા જુદી જુદી ખારીક વાટેથી લઈ તેને તોલી એટ ખગતમા નાખી અગવર મેળવી ધુટી ખાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણુ—૬ રતીભાર

સમય—સવાર, અપોર અને સાજ

અનુપાન—મધમા દવા ચાટી ઉપર દુધ પીવું.

ઉપયોગ—જુનો તાવ, શુર્ણુજ્વર, ખાસી, સ્વાસ, નવોતાવ, અને ક્ષયના તાવમા પણ સારો ફાયદો આપે છે.

૩૮૩ કનક ક્ષાર.

બનાવટ—ધતુગનાં પાન તો ૨૦ આકડાના પાન તો ૨૦
અવાડાનું પચાગ તો ૨૦ અરકુસીના પાન. તો.૨૦
ભોરી ગળી તો ૨૦

વિધી—ઉપરની દવાઓને લાની કાપી મુકવી લેવી. અને પછી તેને એક માક માટીના વામણમાં કે પથર ઉપર ગળી બાળીને તેના ડાહમાં કરી લેવા લગ્ન જેવું ન થઈ જાય તે ધ્યાનમાં રાખવું. એ ડાહમાંને આરીજ વાટી કપડાંછાણ કરી લઈ તેનું વજન જો તે પચાગ તો તેમાં નીચેની ચીજો લખેલા વજન લઈ મેળવી ચુર્ણ કરી બાટલીમાં ગળી દેવું. કાકડાશીંગ, પીપર, કાથો, કાયકળ છાલ, મહેડા છાલ, જવરખાગ, જેડીમધ એ દરેકનું ચુર્ણ જામે તોલા, લઈ ઉપરના પ તોલા ચુર્ણમાં મેળવી દેવું

પ્રમાણ—૬ રતીભાગ.

અનુપાન—મધ માથે.

સમય—દર જામે કલાકે અથવા ચાર ચાર કલાકે. રોગના બળ પ્રમાણે

ઉપયોગ—ખામી, 'વાસ, જુનીખાસી, ' ઉટાટીઓ, કુકડીઆ ખાસી વગેરે મટી આગમ આપે તથા કકને છુટા કરે છે

૩૮૪ ઉલટીનાશક ક્ષાર.

બનાવટ—ખાટા લીજુને ચીરી જાયે મુકવી લેવા પંજી તે મુકાયલા લીજુને એક માટીના વામણમાં કે સાક પથર પર મુકી બાળી રાખ કરી લઈ કપડે ચાળી બાટલીમાં ભરી રાખવું.

પ્રમાણ--૩ થી ૬ રતીભાર.

અનુપાન--મધ સાથે

સમય--દર ત્રણ ત્રણ કલાકે અથવા જરૂરત પ્રમાણે

ઉપયોગ--ગમે તે પ્રકારે આવતી ઉલટી આ ક્ષાગ્રથી બંધ થાય છે. અને મોળ, ત્રાયુ, ચુંડ, ઉબકા, ઉલટી એ દરેકને મટાડી ઉલટી બંધ કરે છે.

સુચના--આ દવા નાના બાળકોને માટે તથા ગર્ભિણી સ્ત્રીની ઉલટીને માટે વાપરતા મારી કાયદા કારક જણાઇ છે

૩૮૫ બદરી ચુર્ણ,

બનાવટ--ખોરડીના કલની છાલ, હરડેબાલ, બહેડાબાલ, આમણ, શુક, મરી, પીપર, એ દરેક એક એક તોલો, કપુર તો ૦૧ કુમ્ભગ (લાભ) તો ૪૮, તજ, તમાલ અને એલચી એ દરેક એક એક તોલો, ત્રમસોચન તો ૩૨ અમ્બવેત્તમ તો ૧૬ એ મર્વના વજનથી બમણી એટલે કે સાકર તો ૧૦૮ લઘુ ચુર્ણ કરી ગખવુ.

પ્રમાણ--૦૧ થી ૦૧૧ તોલો

સમય--દર ત્રણ ત્રણ કલાકે

અનુપાન--પાણી સાથે.

ઉપયોગ--અકચી મટાડનાર, ઉલટી મટાડનાર, ગબ્બાસા, વકત પિત, તાપ, ખાસી વગેરેને મટાડે છે ઉલટી માટે ઉત્તમ છે.

૩૮૬ પિપ્પલાય ચુર્ણ.

બનાવટ--પીપર, અદનવેત, મોથ, વાળો, કકુ, કાળીપાટ, ઈન્દ્રવ, નાની હરડે, મોટી હરડેબાલ શુક, એ મર્વ અકેક તોલો લઘુ ચુર્ણ કરી લેવું

પ્રમાણ—૦૧ તોણો.

સમય—૬૦ ત્રણ ત્રણ કલાકે

અનુપાન—મહેજ ગરમ પાણી.

ઉપયોગ—આંમાતિમાર, ક્ષતિમાર, અને પિતાતિમાર
અથવા મગડા માટે ઉત્તમ છે અને ઝાડો મટાડે છે

૩૮૭ યવક્ષારાદિચૂર્ણ.

ખનાવટ—અજમોદ, યવક્ષાર એ એ ચીજ મમલાગે લઈ
વાટી યાટલીમા ભરી ગખવુ

પ્રમાણ—૧૨ થી ૨૪ રતીલા

અનુપાન—ગરમ પાણી

સમય—૬૦ ચાર ચાર કલાકે.

ઉપયોગ—વાયુ, ગુલ્મ, શુળ અને પેટના દરદ મટાડે છે.

૩૮૮ જંબુહરિતકી ચૂર્ણ

ખનાવટ—હીમજ (નાની હગડે) તો. ૫ વરેઆરી તો ૫
શુક તોલા ૫

વિધી—દિમજને એરડીઆ તેલમા શેષી લેની અને વરેઆરી
તથા શુકને જરા ક્યરી તવા ઉપર ગ્રોહક શેષી લેવુ. પછી ત્રણેને
માથે ખાડી ચૂર્ણ કરી ગખવુ.

પ્રમાણ—૬ થી ૧૨ રતીલા ગરમ પાણી માથે.

સમય—૬૦ ત્રણ ત્રણ કલાકે.

ઉપયોગ—આંમાતિમાર, (મરડો), રક્તાતિમાર અને ચૂક
તથા આમવાયુ મટાડી પેટને સાફકરી ખોરાક પચાવે છે. આ દવા
નાના બાળકોને મરડામા આપવી બહુ સારી જણાય છે.

પથ્ય—જામ લાન અને દાડમનું શરબત. અથવા દૂધ ચોખાની દાણ અને ખીલીતો મુગ્ગ્ગો

૩૮૯ પૃષ્ઠતલરિતકી ચુર્ણ.

ખનાવટ—મોટી હરેડે જાલ તો ૫ નાની હરેડે (હીમેજ) એરડીઆમા તળેલી તો ૫

કુર્લાંજન (કુણ્જણ) તો ૫ શુક તો ૫

વરેચારી તો ૫ અતિવિષ તો. ૫

સિવાલુણ તો ૫ હીંગ શેકેલી તો ૧

વિધી—દરેક દવાએ લખ મેળવી કુટી ચાળા ખાટલી ભરી

રાખની

પ્રમાણ—૦૮ તોલો

સમય—દર ત્રણ ત્રણ કલાકે

અનુપાન—ગરમ પાણી માથે

ઉપયોગ—આમાતિમાર, ઝાડા, ગ્હતાતિમાર અને જેટમા વીટ આવી વાર વાર ઝાડાની ઇચ્છા થાય તેવો મગડાનો ગેગ આ દવાથી સત્વર સારો થાય છે

પથ્ય—જાશ ભાત અને દાડમનું શરબત તથા ખીલીતો મુગ્ગ્ગો આપવો

૩૯૦ અર્કમુલત્વગાદિ ચુર્ણ

ખનાવટ—આકડાનાં મુળની જાલનું ચુર્ણ તો. ૨ યવક્ષાર તો ૪ અતિવિષ તો ૪ અબ્રક ભસ્મ તો. ૪ ખધેને વાટી ચુર્ણ કરી ગળવું,

પ્રમાણ—૬ ન્તીભાર

અનુપાન—ત્રાક્ષારિષ્ટ માથે. દર ચાર ચાર કલાકે. અથવા મધમાથે

ઉપયોગ—આદવા, બળ આપનાર, કફ ક્ષાયનાર, જ્વરનાશક, ખાસી, શ્વાસ, કફરોગ, આમાતિમાર અને ફેફસાનાં દરદોષા ઉપયોગી છે. ૨૬ છટો કરે છે

૨૬૧ અપામાર્ગ મિશ્રણ.

ખનાવટ—અધેડાના બીજ લાગી તેને તવા ઉપર શેકવા શેકતા ને બળેલા દ્રાવણા જેવા થાય ત્યારે ઉતારી તેને વાટી ગખવુ. તેમાથી એક તોલો ચુર્ણ લઈ તે સાથે પુલાવેલ ટકણખાર તો ૧ તથા વવક્ષાર તો. ૧ અર્ધને મેળવી ખાટલીમા ભરી ગખવુ.

પ્રમાણ—૨ થી ૬ રતીભાર

અનુપાન—મધ અથવા વાસાવલેદ માથે

સમય—ચાર ચાર કલાકે

ગુણ—કંકનારાક, અમ્લવિરૂદ્ધ, દિપન,

ઉપયોગ—પિત્તજન્ય ખાસી, બાળકોની ખાસી, શ્વાસ, અછર્ણ અને દરેક જાતની ખાંસી માટે મારે ઉપાય છે, કફ છટો કરે છે.

૨૬૨ જ્વરનાશક ચૂર્ણ.

ખનાવટ—પુલાવેલી કટકડી, નવસાગર, કાળા મરી, અતિવિષ શાનાગેર સમભાગે લઈ વાટી ચુર્ણ કરી કપડે ચાળી ખાટલીમા ભરી લેવુ

પ્રમાણ—૨ થી ૬ રતીભાર

અનુપાન—મધ અથવા ગરમ પાણી સાથે.

સમય—દર ત્રણ ત્રણ કલાકે

ઉપયોગ—ફરેક બનના તાવ માટે ઉપયોગી છે. તાવને ઉતારે છે તથા બરલ, ચક્રતપિત, કમળો, મંદાગ્નિ વગેરે સાથે તાવને મટાડે છે.

૩૯૩ ચવાનિકા ચુર્ણ.

બનાવટ—બોગમાની અજમેા મદકરેકો તો. ૪ ગેકેલી ભાગ તો ૨. લઈને વાટી ગખવુ.

પ્રમાણ—૪ ગ્નીલાર થી ૮ ગ્નીલાર

અનુપાન—મધ અથવા રહેજ ગરમ પાણી સાથે

ઉપયોગ—ઉધ લાવવા તથા દરદ ગોણુ કાવા માટે આ વ્ધ ખાસ ઉપયોગી છે અને જરૂર જાણાય ત્યારે અષ્ટક પુટી ટેરી

૩૯૪ ચષ્ટયાદિ ચુર્ણ.

બનાવટ—જેઠીમધ, નવમાર, અગુમીના પાન, વરેઆરી, લોખાન, સીપીરનાનનાં ફલ, કપુર એને વાટી ચુર્ણ કરી ગખવુ

પ્રમાણ—૬થી ૧૨ રતીલા

અનુપાન—મધ અથવા પાણી સાથે.

સમય—દર ચાગ ચાગ કલાકે

ઉપયોગ—સુકી ખાસી, કકનો જમાવ, શરદી, તાવ અને ન્યુ-મોનીઅની ખાસી તથા શ્વાસમા આ ચુર્ણ ઠક છુટું કરી ખામી મટાડે છે મદીમા પણ ખાસ ઉપયોગી છે

૩૯૫ હરિદ્રાદિ ચુર્ણ.

બનાવટ—હળદર, પુલાવેલી ફટકટી, આખરશૂગ ભસ્મ એ ત્રણે મમલાગે લઈ વાટી ચુર્ણ કરીમેળની ખાટલીમાં ભરી ગખવુ.

પ્રમાણુ—૪ થી ૮ ગ્તીભાગ.

અનુપાન—મધ અથવા ગરમ પાણી

ઉપયોગ—વિષમજ્વર, પિત્તની ખાસી, મળોખમ, શુભ્વ ક્ષરોગ
પીનમ રાગ વગેરે માટે તથા ખરલ માટે ઉત્તમ છે ક્ષ્ તેડે છે.

૩૯૬ સુર્યક્ષાર મિશ્રણુ.

ખનાવટ—સુગંધાર તો ૨ અતિવિષ તો. ૨ વાટી ચુર્ણ
કરી ગખવું.

પ્રમાણુ—૬ થી ૧૨ ગ્તીભાગ

સમય—૨૦ ત્રણ ત્રણ કલાકે

અનુપાન—રહેજ ગરમ પાણી સાથે,

ઉપયોગ—તાવ, મુતકૃચ્છ, શીગર્દ, ક્ષ્ ઉનવા વગેરે માટે
ઉત્તમ છે.

૩૯૭ રક્તસ્થંભક યોગ.

ખનાવટ—પીડી કાઢીની ભસ્મ તો. ૧ શખજીર તો. ૧

સોનાગેર તો. ૧ ગોદંતી હસ્તાશ ભસ્મ તો. ૧

વિધી—અધી દવાઓને માથે મેળવી ઘુંટી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણુ—૬ થી ૧૨ ગ્તીભાગ, અથવા ૧૨ થી ૨૪ ગ્તીભાગ

સમય—મવાર માજ એ વખત.

અનુપાન—નીચે અતાવેલ સરખત સાથે દવાની માત્રા લેવી

સરખત ખનાવવાની વિધી

ઝંજીર તો. ૨૦ લાવી તેને માફ કરી પાણી તો. ૨૦૦મા

કગથ કગવો. જ્યારે ૫૦ તોજા પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી

લેવું અને તેમા સાકર જેવે ૧ નાખી સરખત ખનાવી લેવું. એ સરખત

આશરે બે બાટલી થસે તેમાથી ૨ા તેલા સરખત માથે ઉપગ્નીપુડી
મવાગ સાંજ લેવી,

ઈન્જેવાગ એ યુનાની દવા છે, અને તેના દુર્ણઆ બળગમા
મળે છે ગતા ગ્ગના હોય છે તેનુ સરખત બનાવવુ

૩૯૮ પ્રદરારિ ચુર્ણ,

બનાવટ—બાવળતો ગુદ તો ૧ા બાબગતો ગુદ તો ૧ા
મોચરસ તો ૧ા ગળોમત્વ તો ૦ાા
શીલાહૃત તો ૦ાા વંસલોચન તો ૦ાા
રૂમી મસ્તકી તો ૦ા બગ ભસ્મ તો ૦ા
એલચી બીજ તો ૦ા આમલીના બીજ તો ૧
શખ્ખરે તો ૨ કમાપ ચીની તો ૧

વિધી—બધી દવાઓને સાથે બારીક કરી મેળવી વાટી કપડે
ચાળી બાટલીમાં ભરી રાખવુ

પ્રમાણ—૦ા તેલો

અનુપાન—દૂધ સાથે અથવા માદર માથે ચુર્ણ લઈ ઉપર દૂધ
પીવુ

સમય—મવાર માજ બે વખત

ઉપયોગ—ત્રીઓને થતો શ્રાવ, દ્યેતપ્રદર, ગુદતપ્રદર, અને
ચોનીની દુર્ણબળા મટાડી શક્તિ આપે છે બોટીગમી મટાડી પંશાય
માદ લાવે છે

૩૯૯ દંતમંજન.

બનાવટ—કુલાવેલ કટકડી ગુદ, રૂમીમસ્તકી, અકલકરે,
બયકળ, બવ ત્રી, કાળામરી, તજ, એલચીબીજ, માયાદલ, હીગદખણ
એ દરેક ૦ા અગ્ધ તેલો દેશ તો ૦ા કપુર તો ૦ા કરતુરી રતી ૩

૩ દેવકેને કુટી બારીક ચુર્ણ કરી કપડછાણ કરી બાટલીમાં ભરી રાખવું

ઉપયોગ--દાન મળ્યા તરીકે દમરેશા દાન ધસવા માટે વાપરવાથી દાન મળ્યું અને સ્વસ્થ રહે છે તથા દાનના દર્શને મરી મૃણ સુવામીન રહે છે

૪૦૦ ચંદ્રપ્રભા ચુર્ણ.

બનાવટ--સ્વેતચંદન, ચક્રતચંદન જેડીમધ, કાળીદગખ, નાગરમેય, ધાણા, વાળો, કમળના ફુલ, મહુડાનાં ફુલ, આબળા, ગેલ્લચી બીજ એ દરેક દવા બે બે તોલા તથા સાકર ૨૨ તોલા લઈ સાથે મેળવી ચુર્ણ કરી કપડે ચાળી બાટલીમાં ભરી લેવું,

પ્રમાણ--૦ થી ૦૧૧ તોલા.

સમય--સવાર અપોર સાગ ત્રણ વખત.

અનુપાન--ગાયના દુધ માથે.

ઉપયોગ--ગળાતી તથા હૃદયની અને હોઝરીની અંદર થતો દાહ, મુખપાક, માથામાથી કે નાકમાથી લોહી પડવું, શીઘર્દ, પીત્તને કાપ, વગેરેને શાંતકરી મગજને પુષ્ટિઆપી કંડક આપે છે પ્રદર વગેરે માટે ઉપયોગી છે.

૪૦૧ કેશરાદિચુર્ણ.

બનાવટ--કેશર તો ૧ બખરૂવ તો. ૧ તજ તો ૨ લવંગ તો ૦૧૧ ગેલ્લચીબીજ તો. ૦૧૧ ચાક પાઉડર તો ૫ તથા માકર તો ૧૬૦ દેવકેને વાટી ચુર્ણ કરી લેવું. અને તેને બાટલીમાં ભરી રાખવું.

પ્રમાણ--૨ થી ૪ ગીલાર

અનુપાન—મધમાથે ૬૨ ચાર ચાર કલાક અથવા દૂધ માથે
 ઉપયોગ—બાળકાના ઝાડા તથા મરડામાટે મહુજ ઉપયોગી છે.
 એ દવાથી સહેલાઈથી દસ્ત બંધ થાય છે.

૪૦૨ પ્લેગનાશક ચૂર્ણ.

ખનાવટ—લોખંડાના પાન તો ૨૦ યાદમા તો ૫
 ક્ષીણ તો ૦

પ્રમાણુ—૦ તેલો

સમય—૬૨ ત્રણ ત્રણ કલાકે.

અનુપાન—મીઠા (નીમક) વાળા પાણી સાથે

ઉપયોગ—પ્લેગના તાવમા ૬૨૬ રાત કરી તાવને ઉતારે છે
 તથા ખીંડામટાડી પ્લેગમા કાયદો કરે છે.

૪૦૩ સૂર્જરસુ ચૂર્ણ.

ખનાવટ—ગાંધકે તો ૪ મોચરમ તો ૪

શેષ્ઠી ગોપારી તો ૪ ખસખમના ડોડવા તો, ૪

વિધી—એ દરેક ચીજ જણી પારીક વાટી તેનુ ચૂર્ણ ૨૫૩
 જાણુ કરી બાટલીમા ભરી રાખવું

પ્રમાણુ—તો. ૦ ભાગ.

અનુપાન—દહી સાથે.

સમય—૬૨ ત્રણ ત્રણ કલાકે

ઉપયોગ—મરડા માટે ઉતમ છે ગુસ્તાતિમાગ તથા આમાતિ-
 સાગ મટાડે છે. અને દસ્ત બંધ કરે છે

૪૦૪ હેડકીનાશક પ્રયોગ.

ખનાવટ—મોગપીછાનો ભસ્મ, નાતીપીપર, કાગડાળીંગ એ
 ત્રણેને સમ ભાગે નાન વાટી ગખણુ
 પ્રમાણ—૨ થો ૪ ગ્નીલાર
 અનુપાત—મવની માથે દવા લેવી.
 ગ્રમ્ય—૬૦ એ ૩ ત્રણ કલાકે
 ઉપયોગ—હેડકી બધ કરે છે

૪૦૫ ચિત્રકાદિવટી. (૧)

ખનાવટ—ચિત્રક મૂળ, ચવટ અન્નમો, શુક્ર, મરી, પીપર-
 ડાણી, મારી અને ગુધ્ધ કચેલી લીંગ, મીઠાણુણુ, પીપરમુળ, સંચલ
 વડાગર મીઠુ, ગમુદ લગણુ પીડવણુ, ગુધ્ધ સાણખાર (મોડા બાય-
 તર્ષ) કિતમ પવતર, નવમાર, છાંડ મયલાગે લઘ સાથે મેળવી ખાટી
 યારી- ભુખ કરી લેવા.

વિધી—તથાગ થએલા ભુકાને લીણુતા ગ્સમા છુટી મર્દન
 કરી તેની ચણા જેવડી ગોળા ખનારી સુકારી ઘાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણ—૨ ગોલી થી ૪ ગોળા

અનુપાત—પાણી ૩ છામ માથે

ઉપયોગ—મંદગિત, વાયુ, અગ્ની, પેટને દુખાવો, નળવાયુ,
 અછર્ણ, કમળઆત, કયાન્ન થવા વગેરેને મટાડી ભુખલગાડે છે તથા
 ખોગટ પચાવે છે.

૪૦૬ જ્વરભૈરવ વટી.

ખનાવટ—ગ્સસિદુર, લોહભસ્મ, કુવીનાષ્ટન, ગુધ્ધ વચ્છનાગ,
 પુલાવેલ ટકણખાર, ગખભસ્મ, કાટીનીભસ્મ, કાળા મરી, એ બધી
 દવાઓ સમ ભાગે લેવી

વિધી—બધી દવાઓને ખગલમા વાટી તેમા લીણુનુ ગમ
નાખી ત્રણ દિવસ મર્દન કરી તે બ્યાગે ગોળા બનાવવા બેલુ થાય
ત્યારે તેની બજે ગ્લીલાગની ગોળા બનાવા મુકથી ગખવી

પ્રમાણ—૧ ગોળાથી ૨ ગોળા આખા દિવસમા ૪ ગોળાલેવા

સમય—૨૨ ત્રણ કે ચાર કલાકે લેની

અનુપાન—મધ અથવા બનકસાના શગ્યત માથે

ઉપયોગ—લીવર, ખરણ અને હોઝરીના વિકારથી આવતો
નવા અથવા બુનો તાવ, આ દવાના સેવનથી મટી જાય છે મલે-
રીઆ તાવ માટે ખાસ ઉપયોગી છે

૪૦૭ અંબરવિલાસ ગુટીકા.

બનાવટ—અખર તો ૧૧૧	કગુરી તો ૧૧૧
મોનાનો વગ્ગ તો ૧	ચાદીના વગ્ગ તો ૨
શિકાણત તો ૨	મકેદ મુમળી તો ૧
કૌચખીજ તો ૧	ગળોમત્વ તો ૧
શુદ્ધ વચ્છનાગ તો ૧	શુદ્ધ કનકખીજ તો ૧
માચો અગર તો ૧	જયકળ તો ૧
બવત્રી તો ૧	તલ તો ૧
પીપર તો ૧	કેશર તો ૧
લવગ તો ૧	અકલકે તો ૧
ઉપલેટ તો ૧	બીમસેની કપુર તો ૧
શુદ્ધ અપીણ તો ૧	વગવાગનાં ખીજ તો ૧
અબ્રકલરુમ તો ૧	ગસસિદુર તો ૬

વિધી—પ્રથમ ખગલમા રસમિ દૂર વાટી તેમા સોના ચાદીના
વગ્ગ મેળવી પછી તેમા લરમો તથા શિકાણત મેળવી ત્યાર ખાદ

ખીજ વસ્તુઓનું આરીક ચુર્ણ તેમાં મેળવી ખગ્લમાં ઘુટવું, અતે તેમાં અરીજીનો ઝસુઓ યનાવી નાખી ઘુંટતા જવું ત્યાં ખાઈ તેને ઘટુ-ગના પાનનો રમ, આદુનો રમ અને નાગવેલના પાનનો રમ કાઢી તેની અકેક ભાવના આપી ઘુટી લઈ ગોળા જેવું થતા અકેક ગ્તાભાગની ગોળા યનાવી છાંયે મુકવી યાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧થી ૨ ગોળા

સમય—સવારે તથા રાત્રે બે વખત

ઉપયોગ—શરીરનું ઝલાઈ જવું, નળખાઈ, ધાતુક્ષીણના, મગજની કમલેરી, મદાગ્નિ વાયુના દરેકે, શરદા, ખારી, ખિમારી પછીની નળખાઈ, ક્ષયની નળખાઈ, નસોની કમલેરી નપુંસકતા વગેરે મટાડી શરીરમાં ઝોવત લાવે છે અને દરેક પ્રકારની નળખાઈ મટાડે છે

૪૦૮ ગુડાદિ વટીકા.

ખનાવટ—ગુડ, હરદેહાલ, પીપર, દાડમખીજ, તે સમભાગે લઈ તેને વાટી તેમાં બમણો ગોળ નાખી ગોળા યનાવી રાખવી.

પ્રમાણ—૦૧ તેા. દિવસમાં બે વખત પાણી સાથે

ઉપયોગ—મદાગ્નિ, અકચી, વાયુ, અર્શ, ગુલમ, શુળ વગેરે મટાડી ભુખ લગાડે છે.

૪૦૯ ચંદ્રપ્રિયા વટી.

ખનાવટ—ગુલાબ પુલ, જટામરસી, વાળો, સુંઠ, મરી, પીપર, કડુ, કરીઆતુ, ભારગી, જેડીમધ, વરેઆરી વગેરે સમભાગે લાવી વાટી ચુર્ણકરી તેને અગ્નુસીના પાનના રસમાં ગોળા વાળી મુકવી રાખવી.

પ્રમાણ—અષ્ટ ગોળી મોમાં ગળી ચુમવી

ઉપયોગ—ખાંભી, સ્વર્ભંગ વગેરેમા આ ગોળી મામા ગળી ચુમવાથી મારા કાયદા કર છે

૪૧૦ પીપ્લીક્ષાર વટી.

ખનાવટ—પીપર તે ૧ મરી તે. ૧ દાડમળીજ તે ૨ યવ-
જ્ઞાત તે ૧૦ ગોળ તે ૮ વારી વાટી ચુર્ણ કરી ગોળમા ગોળી
ખનાવી ગળવી

પ્રમાણ—અષ્ટ ગોળી મોમા ગળી ચુમવી

ઉપયોગ—ખાંભી ગળાતો મગ, સ્વર્ભંગ વગેરેમા આ ગોળી
મોમા ગળી ચુમવાથી મારા કાયદે થાય છે

૪૧૧ ચિત્રકાદિ વટી. (૨)

ખનાવટ—ચિત્રક, પીપરીમુલ માણખાર, જવખાર, પાચ
લવણ, શુક, મરી, પીપર, લીંગ, અજમોદ ચવક એ મર્વ મમભાગે
લઈ તેને વાટી ચુર્ણ કરી દાડમતો મમા ધૂટી ચણા જેવડી ગોળી
ખનાવી સકવી ગળવી

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગોળી.

અનુપાન—પાણી માથે

સમય—મવાર મગેર અને માર અથવા જમ્યા પછી,

ઉપયોગ—મ દાગિત મટાડી આમને પચાવે છે તથા અછણ
મટાડી ભુખ લગાડે છે અને ભોજન પચાવી રચી વધારે છે.

૪૧૨ રાજયોગ.

ખનાવટ—શુદ્ધઅપીણ, વચ્ચનાગશુક, ટેણર, ચવક, ચિત્રક,
શુદ્ધકાકીજ, ભાગનાપીજગુદ્ધ, મરગનાનાપીજ, મદેદણક, આસુક,

ગોંચળીજ, ઈંદ્રવ વવગ, અકલકંગે, અજ્ઞમોદ, શતાવરી, સદૈદમુશલી, પીપર, પીપરી મુલ, તમ્, તમાલપત્ર, અલચ્ચી, નાગકેશર, એ દરેક અકેક તોલો લેઈ વાટી ચુર્ણ કરી તેને મધમા ધુગી ગોળી બનાવી ગખ્તી ગોળી ૦૧ તોલાની કરવી

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી.

સમય—જમ્યાપછી ખાવી એટલે કે ગોળી જમ્યાપછી ખાવા માટે મોમા ગખ્તી ચુર્ણી. અને મુખવામમા જાત્રી વધારે વાપરવી

ઉપયોગ—વીર્યશ્રાવ, ધાતુક્ષીણતા, અલ્પ વીર્ય, પ્રમેહ, સદાગ્નિ, ક્ષય, નયળાઇ, આમવાત, સહવાયુ પાકુરોગ, માર્યાતુદગ્દ, અગ્ન વગેરે નબળાઇને લગતા દરેક દગ્દમા ઉત્તમ છે અથલન કરનાર અને રાકિત આપનાર છે

સૂચના—આવા ખાનારે ખટાશ અને ક્ષાગ્વાળી ચીજ મુદલ નખાત્રી કેમકે તેથી લાલ થતો અટકે છે.

૪૧૩ કસ્તુર્યાદિ વટી.

બનાવટ—કસ્તુરી તો ૦૧ ઉત્તમ હીંગ તો ૦૧ શુધ્ધ એરકુચલા તો ૦૧ ભીમસેનીકપુર તો. ૦૧

વિધી—દરેકને અગળ વાટી ચુદના પાણી સાથે ગોળી બનાવી સુકવી ગખ્તી

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી (આશરે ગોળી ૧ રતીભાગની કરવી)

સમય—ચાર ચાર કલકે અથવા જરૂરત પ્રમાણે

અનુપાન—ફૂધ અથવા મહેજ ગરમપાણી.

ઉપયોગ—વાયુરોગ, પાકુ, સત્રહણી, શ્વાસ, ક્ષય, પ્રમેહ, મત્તગ્નિ, શુળ, શીતાગ, હીરટીરીઆ, લકવો, પ્રલાપ અને સ્વપ્નદોષ માટે મારી છે બળ વધારે છે અને મગજને શાત રાખે છે. આચટી મા પશુ ઉપયોગી છે.

૪૧૪ રસાદિવતી.

અનાવટ—શુદ્ધપાગ્દ તો. ૧ શુદ્ધગધક તો ૧ એ બેની
 કન્ધી કરીલેવી તેમા ભીમસેની કપુર તો ૧ નાખી ખગ્નમા પાણી
 નાખી ખગખર તેને ઘુટવુ. ખગખર મળી જાય ત્યાં તેમા ખીજુ
 ૪ થી ૫ તોલા પાણીનાખી ઘુટીદેવુ અને તેમા ઘસેલું શ્વેતચન્દન,
 નાગરમોથ, વાળો જટામાસી, એલ્લચીનાંખીજ અને તેત્રવાળો એ મર્વ
 ચીન્નેતુ ચુર્ણ અદેક તોલો ખારીક લાવી તેમા મેળવી ઘુટી તેની
 ચણીખોગ પ્રમાણે ગોળી અનાવી સુકવી ખાટસીમા ભગીરાખવી
 પ્રમાણ—૨ ગોળો.

અનુપાન—ગુલાબનુ શરબત અથવા પાણી

ઉપયોગ—તરસ, દાહ, પિત્તજ્વર, મગજની ગરમી, બેચેની,
 કાલેરા, ઉલટી ઝાડા વગેરે માટે બહુજ ઉત્તમ પ્રયોગ છે

૪૧૫ અતિસારવતી.

અનાવટ—મેચરમ, અશીણુ, લવગ, જાયફલ, હિશુલ એ
 મમલાગે લઈ વાટી તેની ગ્તીભારની ગોળી કરીલેવી

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી પાણી કે મધ સાથે

મસય—૨ ચાર ચાર કલાકે

ઉપયોગ—દરેક પ્રકારના અતિસાર તથા આમાતિસાર માટે
 ગમયાણુ ઉપાય છે.

૪૧૬ અજમોદી વતી.

અનાવટ—અજમો, હરડેછાલ, ખારેક, કેશર, એ દરેક તોલો
 એક એક જાયફલ, ગોચગ્મ, અશીણુ એ દરેક અરધઅરધ તોલો

જવંત્રી, કવગ એ બેબે તોલા એ મર્દને વાટી બારીક ચૂર્ણકરી
મધમા મેળવી બાજગના તાણા પ્રમાણે ગોળી બનાવી રાખવી
પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી

અનુપાત—દધ કે સુવાના પાણીસાથે.

સમય—મતાર સાજ બે વખત.

ઉપયોગ—ગાળકેના ઝાડ, ઉલટી, અનિદ્રા, ખાસી, શરદી
વગેરેને મટાડે છે.

૪૧૭ ચંદ્રોદય વર્તી.

બનાવટ—કરડેઝાલ, વજ, કુષ્ટ, પીપર, મરી, બહેડાના
ઠડીયાતી મીઝ. શખતીનાબી, શુધ્ધ મનગીન, એ સર્વ સમભાગે લઈ
બારીક વાટી ચૂર્ણ કરી તેને બકગના દુધમા વાટી ગોળી અથવા વાટ
બનાવી મુકવી રાખવી

ઉપયોગ—આ ગોળીને ત્રાબાના સાફ વાસણ પર જરા પાણી
નાખી ઘસીને આખમા આજવાથી નવું અથવા જુવું પુલું, માંસની
વૃદ્ધિ, રતાધળાપણું વગેરે નેત્રરોગ મટી દ્રષ્ટિ સાફ થાય છે

૪૧૮ જાતિક્ષલાદિવર્તી.

બનાવટ—જયફલ, કવગ, પીપર, સિધાલુણુ, શુક, કનકખીજ
શુધ્ધ, દ્વિશુકશુધ્ધ, ટમ્બાખાગ એ સમભાગે લેવા.

વિધી—૧ધીચીએને વાટી લીણુના રસમા મર્દન કરી ચણા
પ્રમાણે ગોળીવાળી સુડવીને રાખવી

પ્રમાણ—૧ ગોળી

સમય—દર ત્રણ ત્રણ કલાકે.

અનુપાન—પાણીસાથે.

ઉપયોગ—આમાતિસાર, પ્રગ્લભી. મ'દાગ્નિ, અન્. અણ્ણ્યું
મટી પાચન શક્તિ મારી થાય છે

૪૧૯ જવરાંતક વટી.

ખનાવટ—ગજોસત્વ તો. ૧ વમલોચન તો ૦ા

એલચીખીજ તો ૦ા જલ્દ મોહરા ખતાઈ તો ૦ા

કવીનાઇન તો ૦ા એન્ડી કેમરીન તો ૦ા

વિધી—દ્વેકચીજ ખગખગ વાટેલી લાવો સાથે મેળવી ઘુટી
ગુદના પાણી સાથે ગોળી ચણા પુરની ખનાવી રખવી.

સમય—સવાર, ખપોગ અને માગ

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળી

અનુપાન—ત્રીએ જણાવેલ સરખત સાથે ગોળી લેવી

શરખત ખનાવવાની રીત—ગુલેખન તો ૦ા નાલોફ્ડ તો

૦ા ગુલાખપુલ તો ૦ા સવતી પુલ તો. ૦ા ગાવઝખાન તો ૧

ખતમીનાખીજ તો ૧ અનીસુન તો ૧ અકતીનરૂમી તો. ૧ આલુ-

ખુખાગ નગ ૧૫ ઉનાખદાણા ન. ૧૫ જેહોમખ તો ૧ તુખમખ્યા-

ગીગ તો. ૨ તુખમખાલગ તો. ૨ લાવી તેને જગ કુટી નેમાં ૧૨૦

તોલા પાણી નાખી ક્વાથ કરવો. જ્યારે ૪૦ તોલા ખાકી રહે ત્યારે

ઉનારી ગાળી તેમા ગુલાખજળ તો ૨૦ નાખી ચુલે ચડાવવા તથા

તેમા સાકર તો ૬૦ નાખી શરખત ખનાવી લેવુ. તૈયાર થયેલ શર-

ખતમાથી તેલા ૨મા પાણી તો ૨ નાખી ગોળીસાથે લેવાથી તાવ ઉતરી

જાય છે. તરસમટે છે પસીનો આવી ગરમી ઘટીજાય છે

૪૨૦ ખાલરક્ષક સોગડી.

ખનાવટ—વાવડીગ, વાપુ યા, સચર, ઈદ્રજવ, કરીયાવુ, યુંકં.
હરેકાલ, ડીકામાળી, વજ, જાયફળ, જવત્રી, પીતપાપડો, કહુ, કાળી-

જી, કાક્ય, કુલ્લખો, અનિવિષ, એળીઓ, રેવતચીનીનો સીરો, મર-
કાર્શોગ, એ મર્વ સમભાગે લઘ વાટી ચુર્ણ કરી લેવું. અને તેમા
ગુલાબનુ પાણીનાખી ઘુટી સોપારી જેવડી મોટી સોગડી બનાવી
સુકાવી ગખવી.

ઉપયોગ—નાના બાળકોને તાવ, ખાંચી, કબજાઆત, પેટનું દગ્દ
વગેરેમાં જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે આ સોગડી ને સાફ પથર પર
જગ પાણી સાથે ધસીને એક એ રતીભાર દવા પાઈ દેવી. તેથી પેટ
સાફ થઈ જવગર ઉપદ્રવો તુગ્ત મટી જાય છે હમેશા ધરમા રાખવા
લાયક છે પેટના ભારનેતોડીને દુધ પચાવે છે

૪૨૧ કાસઢની વટી.

બનાવટ—આકડાના પુલ્લ તો ૧ યવક્ષાર તો, ૧
સિંધાલુણુ તો. ૧ કાળામરી તો ૧
પીપર તો ૧ લવગ તો. ૧

વિધી—આદુના રસમા ઉપરની દવાઓનુ ચુર્ણ નાખી ગોળી
ચણા પુરતી બનાવી સુકાવી રાખવી

પ્રમાણ—અદેક ગોળી મોઢામા રાખી ચુસવી.

ઉપયોગ—ખામી માટે ઉત્તમ છે. કફને છુટોકરે છે.

૪૨૨ વાતનાશકવટી.

બનાવટ—સુઠ તોલા ૨, કાક્ય તો. ૨ સિંધાલુણુ તો. ૧
શેકલીહોંગ તો. ૧ દરેકને વાટી નેમાં લમચુનોરસ નાખી ચણા જેવડી
ગોળી બનાવી ગખવી.

પ્રમાણ—૨ ગોળી.

સમય—દર ત્રણ ત્રણ કલાકે.

અનુપાન—પાણી માથે.

ઉપયોગ—પેટનો વાયુ, શ્વા, ઝાડા, અછર્ણુ, વાગવાગ ચુક આવવી વગેરે મટાડી ભૂખ લગાડે છે તથા દગ્દ મટાડી વાયુ છુટ કરે છે

૪૨૩ રજપ્રવર્તની વટી.

ખનાવટ—એલીઓ તો. ૧

હીગઃખોળ તો ૧

ટંકણખાર શુધ્ધ તો ૧

શુધ્ધ હીગ તો ૧

શુધ્ધ સિંગરસી તો ૧

શુધ્ધ મોમવ ગ્ની ૫ ભાગ

જટામાઘી તો ૧

વિધી—ઉપગ્ની દવાઓને બરાબર વાટી તેનું ચુર્ણ કરી તેને એક્સ્ટ્રેક્ટ મગ્નલમા વાટી મટગના દાણા પ્રમાણે ગોળા બનાવી ગખવી પ્રમાણ—૨ ગોળા સવાર માજ, પાણી માથે

ઉપયોગ—ઋતુલાવવા તથા મગજની અને જ્ઞાનતંતુઓના નબળાઈ મટાડી શરીરમાં કષ્ટપણુ દરદ કર્યા શિવાય ઋતુ માફ લાવે છે અને નબળાઈ મટાડી શરીરમાંનો વાયુ મટાડે છે

સમય—ઋતુ આવ્યા પહેલા આ દવા એક ઊંચે અદવાડીયા અગાઉ શરકરવી ભેષ્ઠએ

૪૨૪ ગુડચ્યાદિ વટી.

ખનાવટ—ગળોનું એક્સ્ટ્રેક્ટ (ધન) તો ૪૦ મહુગ્ભગ્મ તો ૫

શુધ્ધ ઝેરકુચના તો ૫

ડર્વાનાઇન તો ૫

વિધી—ગળોનું ધન લીલુ હોય (નગ્મ જેવું હોય) તેમાં ખીજી ત્રણ ચીજ મેળવી ધુટી ચણા પ્રમાણે ગોળા બનાવી સુકવી ગખવી

પ્રમાણ—૧થી ૩ ગોલી.

સમય—સવાર માજ એ તૃપ્ત દુધ સાથે

ઉપયોગ—નયળાઇ, શીકામ, યરલ, લીવર, મંદાગ્નિ, હોજ-
રીના વાયુ તથા પાકુ અને સોજા વગેરે માટે ઉત્તમ છે. શકિત
વધારે છે.

૪૨૫ શંશમની (સ્પેશીયલ.)

ખનાવટ—ગજોતુ ધન તો ૧૦ સુવર્ણમાલિકભસ્મ તો ૦ા
અક્રકભસ્મ તો ૧ પ્રવાલ ભસ્મ તો. ૦ા
લોહભસ્મ તો ૧

વિધી—ગજોતુ ધન નગમ હોયતેવુ લાવી તેમા ખીજી ભસ્મે
મેળવી ઘુંટી ૨ રતીભારની ગોળી ખનાવી સુષ્ટી ગખરી

પ્રમાણ—૪ ગોળી.

સમય—મવાર, અષોર અને સાજ.

અનુપાન—દુધ માથે

ઉપયોગ—જીર્ણવર, ક્ષય, નયળાઇ, પાકુ, ખાસી, શીકાસ,
પ્રદર, સ્ત્રીઓની ડમ્બેરી વગેરે માટે ઉત્તમ પૌષ્ટિક અને શીતવીર્ય
ત્વા છે નાના યાજકાને માટે પણ સારી છે ધાતુક્ષીણતા વીર્યશ્રાવ
વગેરે માટે વપરાય તેવી છે.

૪૨૬ ચોનીસંકેચન વટી.

ખનાવટ—કુસાવેલ કટકડી તો ૪ માયાક્લ ચુર્ણ તો ૪
અધાને માથે વાટી લેવું સાદર તો. ૫ તુ ચુર્ણ લઈ એક વાટકામા
નાખી તેમા ઘી નાખી રહેજ તાપ ઉપર ગરમ ઢરવુ બધારે સાકર
રસ ૩૫ થાય ત્યારે ઉપરની ચીજોતુ ચુર્ણનાખી ઘુટી તેની તરતજ
ગોળી ચણીબોર પ્રમાણેની ખનાવી રાખવી ગોળી તરત ખનાવી લેવી
નહિ તો ત્વા સખત થઈ જશે

ઉપયોગ—આ ગોળી ઉપર જગ ૩ (કપાસ) લપેટી તેના ઉપર જગ ગાયનુ ઘી લગાડી તેને યોનીમાં ગખવાથી યોની મજબુત થાય છે અને પ્રસુતિ પછી થનારા અનેક ઉપશ્વે તથા તખળાઈ અને વાયુ મટી શરીર મજબુત થાય છે.

સૂચના—જ્યાં સુધી જરૂર જણાય ત્યાં સુધી આગરે ૮ થી ૧૫ દીવસ લગી આ દવા કચ્ચી જોઈએ અનેજો ગરમી જેવું જણાયતો તરત દવાની ગોળી કાઢી લઈ ત્યાં ઘીનું યોનું ગખવાથી તરત શાંતિ થઈ જશે.

૬ ૪૨૭ સુંગરાજ વટી.

ખનાવટ—ભાગના પાન તો. ૫ કાળામરી તો ૧૦ બેને માથે વાટી ઘુટી તેની ગોળી ચણીબેર પ્રમાણે ખનાવી સુકવી ગખવી.

પ્રમાણ—૨ ગોળી મવાઈ તથા માંજે પાણી સાથે.

ઉપયોગ—દરેક જાતના સુકા તથા ફૂગતા અર્શામા કાયદોઢરી અર્શા રોગ મટાડે છે.

૪૨૮ આકારકરભરાદિવટી.

ખનાવટ—અકલકૃચે તો ૧૦ કેશર તો ૨

લવંગ તો. ૩ જયકલ તો ૫

રસસિંદુર તો. ૩ અશીણુ તો ૩

વિધી—અધી ચીન્ને બારીક વાટેલી લેવી ફક્ત અશીણુનો કસુબો ખનાવી તેને જુદું રાખવું અને ખરલમા ખીચી પાચ ચીન્નેનું ચૂર્ણ નાખી તેમા કસુબો અશીણુનો મેળવી બારીક વાટવું અને તેમા નાગર વેલના પાનનું રસ નાખી ઘુટી મટરના દાણા પ્રમાણે ગોળી વાળી સુકવી રાખવી.

પ્રમાણુ--૨ ગોળીયા ઈગોળી.

સમય--મચાન, સાજ અથવા સૂતાંથી પહેલા ત્રણ કલાક આગળથી લેવી ઉપર હાથ પીવું

ઉપયોગ--નયનાઈ, મ્થલનની ખામી, ધાતુનું પાતળા પણુ, ખાંચી, ક્ષુ, ગરદી, શળેખમ, ઝાડાથવા, અપચો ક્ષુ વધારે થવો વગેરે માટે ઉત્તમ પ્રયોગ છે મ્થલન માટે પણ કીક દ્રાવણે ખતાવે છે,

૪૨૯ રજપુષ્પાદિ વટી

ખનાવટ--૨મ મિ ૨૦ તો ૧ વાવડી ગ ચુર્ણ તો. ૧
એલીઓ તો. ૧ હીંગ તો ૧

એને ડુંવાગના રસમા વાટી ત્રણ પ્રમાણે ગોળી ખનાવી રાખવી.

પ્રમાણુ--૨ ગી ~ ગોળી

સમય--સવાર સાજ એ વખત

ખનુપાન--ઘી સાથે ચાટી ઉપર અશોકદ્રવ અથવા અશોકનો ક્વાથ પીવું

ઉપયોગ--ઋતુ સાફ દ્રાવ છે અને તે સખધી થતી અનેક વ્યાધીઓ મટાડી ગર્ભાશય શુદ્ધ કરે છે. વાયુ પ્રકૃતિ માટે ઉત્તમ છે.

૪૩૦ ગોક્ષુરાદિ અવલેહ.

ખનાવટ--ગોખરૂ, આસુઠ, રાતાવરી વિદારીકદ, બલખીજ, જીડીમધ, એખરો, કૌચખીજ, સ્વેતમુશલી, વરધાંગનાં ખીજ, લવંગ, મોટી એલચી, જવંત્રી, કેશર જાયફલ, તજ, વંસલોચન, ગળો સત્વ, એલચી, નાગકેશર, એ દરેક ચીજ એક એક તોસો લાઇ ચુર્ણ કરી લેવું. અને તેમા મધ તોલા ૪૮ નાખી મેળવી બગ્ણીમા ભરી લેવું

પ્રમાણ—૧૧ થી ૧ તોલો.

સમય—સવારે તથા રાત્રે બે વખત.

અનુપાન—દૂધ, ચાટણ લઈ ઉપર પીવું.

ઉપયોગ—ધાતુક્ષય, નપુ શક્તિ, ડમનેરી વગેરે મરી ગયાયન ગુણુ આપે છે અને ગળ તથા આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે છે.

૪૩૧ કુલીનન અવલેહ

બનાવટ—કુણુજણુ (પાનની જડ અથવાજેને કુલીનન કહે છે) તે ૮૦ લઈ ધરી તેને પાણી તે ૮૦૦ મા ઉકાળા અર્ધુ આકી ગહે ઉતારી ગાળી લેવુ કરી તેને ચુકે ચકાવી તેમા કાયકલ, પુષ્કરમુળ, ભારંગી, શુદ્ધ, પીપર, ચવક, ચિત્રક અને પીપરીમુળ શુદ્ધ, મરી હરડે, મહેડા અને આમડા, વાવડીંગ, ધાણા, છાં, શાદછાં, કાક્ય અથેડાના ખીજ, અગ્કુસીના પાન, એ ફરેક ચીજ ચાર ચાર તોલા લઈ તેનુ ચુર્ણુ કરી લેવુ અને ગોળ તોલા ૮૦ અને મધ તોલા ૮૦ લઈ તેમાંથી ગોળ ઉપરના ક્વાથમા નાખી જાડો પાડ કરવો જ્યારે ચાટણ જેવુ થાય ત્યારે ઉપરની ફ્રાઓનું ચુર્ણુનાખી કકુ કરી તેમાં મધ મેળવી ચાટણ મનાવી ભરી રખવુ.

પ્રમાણ—૧૧ થી ૧ તોલો.

સમય—દિવસમા ત્રણ વખત

અનુપાન—ચાટણ ચાટી ઉપર દુધ પીવુ

ઉપયોગ—ફરેક જાતની ખાસી, હેઠકી, સાદ બેસીજવો, ગળાના દરદ, મોઢાના દરદ, શળેખમ, અને ખામ કરી અવાજ સુધારવા માટે ઉતમ છે ક્વાથમા પણ વપરાય છે, જઠરાગ્નિ સુધારે છે

૪૩૨ કાણાવલેહ.

બનાવટ—છણી પીપર લાઠ વાટી તેનું ચુર્ણ કરી ગખવુ
પ્રમાણ—૨થી ૮ વાલ સુધી મધમાથે.

સમય—દર ચાર ચાર કલાકે

ઉપયોગ—કામ, ખામી, પાકુરોગ, ગગ્ગલ, ઉદરરોગ, વાયુ અને
અછળા તથા અડચી અને નવનને મટાડે છે. ખાંસી શ્વામ માટે
ઉત્તમ છે

૪૩૩ પુનર્નવાહરિતકી અવલેહ.

બનાવટ—સાટોડી ૬૪ તોલા, ચિત્રક તો ૬૪ કાળીપાટ તો
૪૦ શુક તો ૪૦ દત્તીમુલ તો ૪૦ દશમુલ તો. ૨૦૦ હરડે નગ
૧૦૦ આખી એ દરેક ગીજ સાથે લાઠ તેને પાણી તોલા ૪૦૦૦માં
ઉકાળી એથા ભાગનું પાણી ખાકી ગઠે ત્યારે ઉતારી કડુ કરી તેમાંથી
દરડે કાઢી તેને માવે બુદ્ધ કપડેથી છાણીને રાખવો. અને ખાકીના
કવાચમા ગોળ તો ૪૦૦ નાખી પાક કરવો અને તેમા હરડેનો
માવો નાખી પાક કરવો. જ્યારે ધરાધર અવલેહ, થાય ત્યારે ઉતારી
તેમા નાગકેશર, શુક, મરી, પીપર, નજ તમાલપત્ર, એલચી, એ
દરેક એમે તોલા લાઠ તેનું ચુર્ણ કરી નાંખવું અને મધ તોલા ૧૬ નાંખી
મેળવી ગગ્ગલીમા ભરી ગખવુ,

પ્રમાણ—૧થી ૨ તોલા.

સમય—સવાર અને સાજ

અનુપાન—દુધ સાથે

ઉપયોગ—સોજનો રોગ, અશરિરોગ, ગુદમરોગ વગેરે માટે
ઉત્તમ ઉપાય છે, પેટ સાક કરે છે.

સુચના—કેટલાક વૈદો હરડે આખી ગાખી માવો ન યનાવતા તે બાકેલા હરડે અવલેહ નરમ હોય તેમા નાખી આખી ગહેવાને છે અને પછી એક એક હરડે રોજ ખાવા માટે આપે છે

૪૩૪ બિલીતક અવલેહ.

બનાવટ—બહેડાની છાલનુ ચુર્ણુ જહુ લઈ તેને ૨૦ ગણા ગૌમુત્રમા નાખી ઉકાળો કરીલેવો અને યથા ભાગનો બાકી રહેત્યારે ઉતારી ગાળી તેનો ફરી પાક કરવા ઘાટુ થાય ત્યારે તેમા મધ બહેડાના વજનથી બમણુ નાખી ઉતારી ગખવુ

પ્રમાણુ—તોલા ૦૧

સમય—સવાર, બપોર અને સાજ

અનુપાન—દવા ચાટી ઉપર દુધ પીવુ.

ઉપયોગ—ખાસી, શ્વાસ

૪૩૫ કુખાંડઅવલેહ.

બનાવટ—વેત કહોળુ કાચી તેને છોલી તેની નાની ચીરો બનાવી તેનુ વજન ૪૦૦ તોલા હોય તો તેમા પાણી તો ૫૦૦મા નાખી થોડુક બાકી લેવું જરા નરમ પડે કે ઉતારી કપડામા રાખી પાણી નીતરી જાય ત્યારે સુકાયા જેવુ કરી તેને એક ત્રાયાના કલક વારી કડાઈમા ઘી તો. ૬૦ નાખી સેકી લેવુ અને જ્યારે લાલ થાય ત્યારે તેમા સેકલ કાહોળોનો માવો નાખવો પછી તેને બાક આખી ઉતારી લેવો તેમા પીપર તો. ૮ નાગકેશર તો ૮ એનચી તજ તમાલપત્ર, ઘાણુ, મરી એ દરેક બે બે તોલાનુ ચુર્ણુ નાખવુ અને અવલેહ જેવું થાય ત્યારે તેમા ૪૦ તોલા મધ મેળવી ભરી ગખવુ

प्रमाण—२५ ४ तोला आध उपर दुध पीवु.

उपयोग—रक्तपित्त, आसी, क्षय, हृम २ राम, तरस, पित्त-
ज्वर, कृमि, शोष अने २१ लग मटारी केकमा मरुत्तुत अनावे छे

४३६ कस्तुरीचंद्रोदयमिश्राणु.

अनावट—वाटोले अद्रोदय १ तो कस्तुरी ०१ तो अनेने
अलसां वाटी अगअर अरीक करी आटलीमा लरी मणवु.

प्रमाण—०१ थी १११ ग्नीलाग. सवारै तथा गत्रे

अनुपान—मध माथे याटी उपर द्राक्षासन आपवे

उपयोग—हृदय अने मगजती कभजेरी, आसी, नपुसकता,
क्षयरोग, अलमुत्र, वातविनाग तेभज हरेकरोगमा आ मात्रा साइ परि-
णाम तग्नमा अनावे उ केमके ते उणु अने योगवाही तथा अत्य छे

सूचना—पौष्टिक योगकधत-दुध वगेरे अगअर आपवे

४३७ केशरादि अवलेह.

अनावट—केशरनु युर्णु तो ५ कस्तुरी तो. ०१ अत्रकलस्म
तो ०१ लोहकलस्म तो ०१ सोनाना वर्ड तो ०१ आदीना वर्ड
तो ०१ अअर तो ०१ अगलस्म तो ०१ अे सर्व अीनेने ४०
तोला मधमा भेणवनी. पछी नेमा लागनु युर्णु तो ५ साकरनु युर्णु
तो २ व सदीयन, अेलयीपीज, तज, नागकेशर, लवग, पीपर,
काणोअगर, मकेदयहन, जयकल, जवत्री, कथाअयीनी, आमुंड', गोअड,
वग्धारानापीज, अत्रपीज, सेमणानो गुद, (मोअरस) कौअपीज,
मुंड, मरी, हउडे, अडेडा, आमडा अे हरेकयीजनु युर्णु अग्ध अरध
तोले लछ उपरना आटणुमां भेणवी कायनी अरणीमां लरीराणवु.

प्रमाण—८ थी २४ रतीलाग

અનુપાન—ગરમ દૂધ માથે,

સમય—સવાર, સાજાં બે વખત

ઉપયોગ—અશક્તિ, નામરદાહ, છાતીનું દર્દ, ખાસી, પ્રમેહ, બહુમુત્રતા, ક્ષયરોગ, વાસ, પાકુરોગ, મદાગ્નિ, સગ્રહણી વગેરેમાં લાલદાયક છે.

૪૩૮ અંબરનું ચાટણુ.

બનાવટ—ગાવઝખાનના પુલ તો. ૧	ગાવઝલાન તો. ૧
ઘાણુ તો. ૧	આવરેશમ તો. ૧
બહુમન સફેદ તો, ૧	તુખમ બાલંગા તો ૧
ચદન સફેદ તો ૦	ફરીઝે ચુસ્ક તો. ૧
અજખર તો ૧	વસલોચન તો ૦૧
ગુલામજળ શેર ૧	ફેશર તો. ૧
અખર તો ૦૧	

વિધી—ફેશર, વસલોચન અને અખર શિવાયતી બાકીની ચીજોને કચરીને ગુલાબ જળમાં એક ગાન પલાળી મુકવી મવારે તેને ઉકાળો કરવો જ્યારે ઉકાળતા ૩૦ તોલા રહે ત્યારે તેને ઉતારી ગાળી લેવું અને તેમાં માકર તો ૫૦ નાખી ચામણી જલખી જેની ફરીલેવી અને તેમાં ફેશર, અખર વસલોચન બુદા બુદાં વાટી મેળવી દેવા તથા તેમાં સોનાનાવર્ક ૦૧ તો આદીનાવર્ક તો ૦૧ મોતી, માણેક, જહર, સહોગખતાઇ અને જમર્ડ એ દરેકને પાપા તોલો ગુલાબજલમાં અલગ અલગ વાટીને મેળવી દેવા પછી તેને ખગલમાં વાટી મેળવી ચાટણુ કરી ખગણીમાં ભરી ગખતુ

પ્રમાણ—૦૧ થી ૦૧૧ તોલો.

અનુપાન—ગરમ દુધ અથવા ડાહ્લામવ માથે.

ઉપયોગ—હૃદયની નયળાઇ, મગજની કમજોરી, ક્ષયરોગની પ્રથમ અવસ્થા, શીર્ષક, ધાતુક્ષીણતા, નયળાઇ મટાડે છે. અને સરીરમા પણ નાકાત ને જાવી હૃદય મગજને કાયદો પહોચાડે છે

૪૩૯ અપ્તાંગાવલેહ

ખનાવટ—કાચકૃણ, કુષ્ઠ, કાકડાશીંગ, પીપર, મરી, ધમાસો, ચાલકુક, મુઠ એ આઠ ચીજ મમલાગે લેવી, અને તેમા બેઇસુ મધ મેળવી ચાટણુ યનાવી ચાટલીમા ભરી ગખવુ

પ્રમાણુ—૦૧ થી ૦૧૧ તોલો

અનુપાન—ગરમ પાણી ૩ દુધ

સમય—દર ચાર ચાર કલાકે

ઉપયોગ—ભયકર અનિપાત, ખામી, ગળાનો રોગ, કંઠના રોગે તથા કફ માટે મહુજ ઉત્તમ પ્રયોગ છે.

૪૪૦ નિમગુલકંઠ.

ખનાવટ—લીમડાના પુલનો મોટો તો ૨૦૦ ત્રિકટુ તો ૨

ત્રિકલા તો ૨ ઈદ્રવાકળીની જડ તો.૨

મરપુખાનુ મુળ તો ૨ પિતપાપડો (ખડમ-લીઓ) તો ૨

કુળાના પાન તો ૨ લોહ ભસ્મ તો. ૨

સુગર્ણુ માક્ષિક ભસ્મ તો. ૨ શુધ્ધ ખાપરીચુ તો ૧

મોડા બાઇ કાર્ગ તો ૫ સાકર ગેર ૨ (તો.૧૬૦)

વિધી—ગધા ઓસડીઆ વાટી બારીક ભુકે કરી લેવો લીમડાનાં પુલ માક કરી જુદાં ગખવા અને માકરનુ ચુર્ણુ કરી જુદુ ગખવુ પછી સાકર અને લીમડાના પુલને માથે છુદી મેળવી લેવુ

अने तेमा उपरती द्याग्यानुं सुर्ण तथा लसम भणरी दोन जेवुन्नी
 वेतां तेने पण्णीमा लगी ओट मास गणरी मुकुटुं अने वगेर तेने
 वाडडी वडे दसावी द्यु तडडाभा राणवाथी जसदी तैवार यणे.

प्रमाण्य—वा तोलो,

अनुपान—पाणी अथवा दध

पत्य—तेस पटास सासमन्या अने गन्म यीज नणासी.

गुण्य—उक्त शुध्द ह्ते छे वायु गग मटाडे छे ह्दम वाजाने
 माट उतम उपायछे पण, पुण्णी. दादर, उपर ग वगेर माट राम-
 णाल्य उपाय छे

४४१ यादुती.

अनावट—सागना पान तो ४० लघ तेनी पोटडी याधी
 पाणीमा पुण घोस लेनी पछी तेने गावनु दुध तो ४०० लघ
 तेमा नांभी पुण उकाणवी पछी ते ह्दने जमागी तेनु द्दी अनादी
 तेमाथी माण्य शडी तेनु वी अनादी जेवु त्याग याद तेमा पानम
 तो. ४० पीगता तो ४० दुधतो भावा तो ४० डीगमीश तो ४०
 आरौली तो ४० तज मडे तो ४० जयकुव तो १ जयत्री तो १
 ओलथी तो १ वग्धागना णी तो १ अश्रीणु तो १ प्रशर तो १
 इमीमन्तडी तो, १ इफेज तो १ मानम तो १ मुराडी मडे तो २
 ओपगे तो २ गोपइ तो २ सुपणा णी तो २ रातावरी तो २
 डोय णीज तो. २ अडलकरो तो १ शुठ तो १ मरी काणा तो १
 आमुठ तो २ पीपग मुल तो, १

विधी—सागना तयार थओला धीमा आ सर्व द्याओनु
 पारीड कुंजु सुर्ण मेणवी देवु तथा पफाम, पीगता वगेरे प्रथमनी
 छ यीगेते लुदी छुदी गणवी ते तथा लाग वधे तेने शेकी तेनुं
 सुर्ण करी जेवु पछी ओक वामणुमा सागर तो प००नी आमणी करी

तेमा अर्धी अर्धे अर्धे मेणवी गोणी अथवा पाकना उपे याय तेम
तयार उगी लेवुं

प्रमाण—नाही १ तोळे।

समय—गंत्र

अनुपान—दूध साथे सवा.

उपयोग—दरेक वनती नणणाळ मटाडी झोवत आपे छे
नयेनी नीचीनता तथा स्थलनती पामी मटाडी ताडत तथा अण
वचारे छे, आमा मण्ड प्रमाणे लक्ष्मी पखु नाणी शक्य छे

४४२ प्रहरारिअवलेह.

अनावट—अगोडनी छल तो २ मेयगम तो २

घाडनीना पुल तो, १ आभा गती तो. १

विधी—अे दरेक दवाआने अथ इयरी उगी तेमा पाणी तो ८०
नाणी उडणोडवाक्यारतोळा २० आडोडहे तयारे उतारी गाणी लेवु
पडी तेमा नीचेनी दवाओनु युर्ण नांणी आटणु जेवु करी लेवु
आमणा तो ० इमी मन्तडी तो. ० गकतयदन तो. ० साकर
तो ५ नाणी मेणवी तयार याय तयार तेमा इपुग भासो १ मेणवी
गणी मुडवु.

प्रमाण—० थी ०। तोळे।

समय—मवार साण

अनुपान—गडरीना दूध साथे.

उपयोग—दरेक वनता प्रहर माटे उतम योग छे

४४३ योगराज.

अनावट—त्रिदहा तो १०

त्रिदह तो १२

चित्रक तो ४

वावडीग तो. ४

શિક્ષાશ્રુત તો. ૨૦ ગૈપ્યમાક્ષિકભસ્મ, તો ૨૦
 સુવર્ણ માક્ષિક ભસ્મ તો ૨૦ લોહભસ્મ તો ૨૦
 સાકર તો. ૩૨

વિધી—એ દરેકને ખરલમા ધુંટી તેમા શિક્ષાશ્રુત મેળવી
 ચૂર્ણ કરી લેવું. અને તેમા જોઇએ તેટલું મધ મેળવી ચાટણુ જેવું
 કરી વાસણમા ભરી રાખવું.

પ્રમાણ—૦૧ થી ૦૧૧ તેલો,

અનુપાત—દુધ સાથે

સમય—સત્તાર સાળ

ઉપયોગ—પાકુ, કમળો અને નમળાઇ માટે ઉત્તમ યોગ છે
 અને તેની પ્રશંશા ચક્ર સહિતામા બહુજ કરેલી છે અને અનુભવમા
 પણ ઉત્તમ જણાયેલ છે

૪૪૪ જવરાંતક.

અનાવર—રસસિંદુર તોલા ૧૨ અષ્ટક ભસ્મ તો, ૨ એ એને
 ખરલમા નાખી ધુંટી તેમા તજનો ઉકાળો કરી નાખી બગબગ
 ધુંટી સુકવી રાખવું પછી તેમા શુંઠ, મગી, પીપર, લીપડાની અનગ-
 છાલ, કાંચકન, કકુ, કુષ્ઠ, મકેદ સરમવ, ઈંદ્રવવ, પુલાવેલી ફટકડી, એ
 દરેક એકએક તેલોનું ચુર્ણ લઇ નાખવું તથા આકકાના મુળની છાલ
 નું ચુર્ણ તો ૦૧૧ નાંખી ધુંટીને કરી ઉપરની દવામાં બરાબર મેળવી
 તેને તજના ઉકાળાની ભાવના આપી ધુંટીને રતીભારની ગોળા
 પનાવી રાખવી

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોળા

અનુપાત—દ્રાક્ષાદિકવાય અથવા મધ કે તુલસીના રસ સાથે

સમય—ચાર ચાર કલાકે

ઉપયોગ—ધન્દ્યુએઝા, દરેક જાતના તાવ, ખાસી, શળેખમ પીનસ, ફફડાગ, શોભ, ઝાડા, અને નળજાઇમા ખામ ઉપયોગી છે

૪૪૫ કાલગુડા.

ખનાવટ—શુંક, મરી, પીપર, કકુ, લીળડાની છાલ, કુટ, નાગરમેથ મકેદમગસવ, ટંકજુખાગ, ઈંદ્રવવ, ગ્વનચદન, શુધ્ધ હિ ગુલ, રમસિંદુર એ દરેક ચીજ જોખે તોલા લઇ વાટી લેવી અને તેને ખરલમા ધુટી તેમા નાગર વેનના પાનવું ગસ નાખી ધુટી ગ્લીલાગની ગોળા કરી સુકવી ખાટલીમા ગખવી

પ્રમાણુ—૨ ગોળા.

મમય—દર ત્રણ ત્રણ ફલાકે

અનુપાન—નુલમીનો રસ, ગોળ અથવા ગરમ પાણી.

ઉપયોગ—મામાન્ય તાવ, શઘ્દી, ધન્દ્યુએઝા, ખામી અને ચાલુ તાવ માટે ઉત્તમ છે આ દવા "પગાળામા" બહુજ વપરાય છે

૪૪૬ કુલવધુ.

ખનાવટ—રમાસંદુર, નાગભઝમ, તાંત્રભઝમ, મનશીલ શુધ્ધ, મમલજેલઇ વાટી તેને ઈંદ્રવારણીના રમમા મર્દનકરી ચણાબેવડી ગોળા ખનાવી ગખવી

ઉપયોગ—આ ગોળાને પાણીમા જગ ધસીને અજન કગ્વાથી મન્નિપાત જવગની તથા ખીજી ગમેતેવી મુચ્છાં શાન્ત થાય છે અને જગતિ આવે છે જરૂરપડે અજન અથવા નગ્યરૂપે આખી શકાય છે

૪૪૭ વ્યાધિહરણુરસ.

ખનાવટ—શુધ્ધ પાઠ્ઠ તો, ૫ શુધ્ધ ગધક તો ૫ શુધ્ધ હતાલ તો ૫ શુધ્ધ મનશીલ તો. ૫ શુધ્ધ ગ્લકપુરતો ૫ શુધ્ધ શોમલ તો ૫ બધા સાથે ઘુટી કલ્મલી કરવી તેને કુવાગનાગ્લસમ. મર્મનકગી સુશ્વી લઈ તેને કપડમાટી કરેલી શીશીમા ભરી વાલુખા યત્રમા મુકી વારપ્રહર આચ આપી વિધીમર (ચદ્રોત્પત્તી માકક) પકાવી તૈયાર કરવું. ગધક બળી ગયા પછી શીશીના મોઢામાં બુચ (ઈંટનો) ત્રગાડી બધા કરી દેવું એટલે મદ મધ્ય અને તિવચનિગયા તૈયાર કરી ઠકુ થયે ઉતારી લેવું. અને શીશીકોડી અદરથી રસની કટોરી લઈલેવી અને તેને વાટી શીશીમા રાખવું

પ્રમાણ—૧ થી ૨ રતીભાગ

અનુપાન—માખણ ક મધ માથે.

સમય—સવાર માજ બે વખત

ઉપયોગ—ગરમીના દરદે, ઉપદશ, રક્તવિકાર, શીરગરોગ મુગ્ધક વગેરેમા ઉપયોગી છે

સૂચના—દવા ઘણીજ ઉત્તમ છે પણ મલાળથી પરેજી રાખીને ખવગવવી

પથ્ય—ગહુ, માકક, ઘી ખીલુ બધું બધું રાખવું

૪૪૮ અનંગકુસુમાકર રસ.

ખનાવટ—સુવર્ણલસમ, મોતીલસમ, હરિતાલલસમ, ડસ્તુરી એ દરેક એક એક તોલો લઈ ખરવમા બગબગ ઘુટી તેમા કુવારનો ગ્લ નાખી ઘુંટીને રતી ભાગનો ગોળા કરી લેવી

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળા.

અનુપાન—મધ સાથે

ઉપયોગ—કફ જન્યતાવ, ન પુસકતા, નબળાઈ કફ, ખાસી, વગેરે માટે ઉત્તમ છે અર્થે વાજીકરણ તરીકે સારી બનાવટ છે.

૪૪૯ ચંદ્રામૃતરસ.

બનાવટ—હરડેજાલ, બહેડાજાલ, આમડા, શુક, મરી, પીપર, ધાણા, જીરૂ, સીધાધુણુ એ દરેક એક એક તોલા, શુધ્ધ પારદ તો ૨ શુધ્ધ ગધક તોલા ૨, પુલાવેલ ટકણખાર તો, ૮ મરી તો ૪ લોહ ભસ્મ તો ૨ એ સર્વ વાટેલા લઈ તેમા પ્રથમ પારદ ગધકની કન્જલી કરી તેમા ભસ્મ તથા ખીજ ચીન્ને અનુક્રમે મેળવી દેવી અને તેને ખન્ડમા ઘુટી બકરીના દુધમા ઘુટીને રાત્રી ભાગની ગોળા બનાવી ગાખવી

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગોલી

અનુપાન—મધ અથવા ગળેનો રસ

ઉપયોગ—ખાસી, જ્વર સાથે ખાસી, ક્ષયની ખાસી, વગેરે માટે ઉત્તમ છે

૪૫૦ ત્રૈલોક્યચિંતામાળી રસ

બનાવટ—સુવર્ણભસ્મ ૩ ભાગ ગૌપ્યભસ્મ ૨ ભાગ,
 અભ્રહભસ્મ ૨ ભાગ, લોહભસ્મ ૫ ભાગ.
 પ્રવાલભસ્મ ૩ ભાગ, મોતીભસ્મ ૩ ભાગ
 રસમિદુર ૧ ભાગ

વિધી—દરેકને ખરલમાં વાટી મગબર મેળવી તેને કુંવાગના ગમમા ખગલકરી ગતીભારની ગોળા કરી લેવી અથવા ચૂર્ણ રાખી લેવું.

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગતીભાર.

સમય—સવાર માજ ખે વખત.

અનુપાન—૫૬રીનુ દુધ

ઉપયોગ—ક્ષયરોગ, શુભ્વજ્વર, ખાસી, તાવ, પ્રમેદ ઉન્માદ
રોગ, વગેરે આ ૥ મેવનથી મટે છે અને ગદ્ધિત કાંઈ છે

૪૫૧ નિદ્રોદય રસ

ખનાવટ—અશીણુ તો ૧ વંસલોચન તો ૧

ન્સમિદુર તો ૧ આમળાનું ચુર્ણુ તો ૨

વિધી—વાટે દવા સાથે ઘુટી તેમા ભાગનો ન્ય અથવા ક્વાથ
નાખી ઘુટી તેની બે રતીભાગની ગોળા કરી લે ॥

પ્રમાણ—૧ ગોલીયા ૨ ગોળા.

સમય—જરૂર જણાય ત્યાં

અનુપાન—પાણી કે દુધ સાથે.

ઉપયોગ—ઉન્માદ, પીડા થવી, અનિદ્રા વગેરેમા જ્યારે ઉવ
લાવવા તથા દર્દ મટાડવા જરૂર જણાય ત્યાં આપવાથી સારી ઉવ
આવે છે ઉંઘ લાવવાનો ઉત્તમ યોગ છે.

૪૫૨ શોણિતાર્ગલ.

ખનાવટ—કોહલરૂમ તો ૦૧ અક્રકલરૂમ તો ૦૧

ગ્માજન તો ૦૧ શુધ્ધ ખાંપરીચુ તો ૦૧

પ્રલાવેર્ણી કટકડી તો ૦૧ ચક્રતચદ ૧ તો ૧

સોનાગેરૂ તો. ૧ ન્સસિદુર તો ૧

લાખપીપેલાંતી તો. ૧

વિધી—૫૬થી ચીજોને ખરલમા અરાળર વાગી રસવતીનુ
પાણી ખનાવી તેમા ઘુટીને બે રતીભાગની ગોળા કરી મુકવા ગખવા.

પ્રમાણ—૧ થી ૨ ગોળા

अनुपान—पाणी

समय—मवाग माज ये वणत

उपयोग—रक्तनाग, रक्तप्रहर, रक्तातिमाग वगेरे माटे उत्तम
के सोदी पडत अथ करे छे

४५३ हिमनाथ रस.

अनावट—शुद्ध पारफ, शुद्ध गंधक, सुवर्णभस्म सुवर्ण
भास्मि ओ दरेक तोली ओक ओक लोहभस्म तो. वा गलभस्म तो.
वा प्रवाल भस्म तो वा लीमसेनी कपूर तो वा ओ दरेकने भर-
लमा गठी लेवु अने तेने अशीत्यनी ७ लावना, मेथ्यरसनी ७
लावना तथा गुडरना रमनी ७ लावना आपी तसु रतीलारनी
गोणी नानी लवी

प्रमाण—१ गोणी

समय—सवा माज

अनुपान—दुध माथे

उपयोग—प्रमेह, र्वतप्रहर, अडुमुत्र, नण्णाछ, वगेरे मटाडी
शक्ति आपे छे

४५४ सवांगसुंदर रस.

अनावट—शुद्ध पारफ, शुद्ध गंधक, शुद्ध वस्त्रनाग, शुद्ध
नेपाणाना पीज, शुठ, मर्गी, पीपरा आमणा, हरडेछाल. लहेडाछाल,
दुसावेच टकलुणार, समलागे लछ भरलमा परापर मेणवी, पाणीमां
दुटी रतीलारनी गोणोओ अनावी सुकवी गणवी.

प्रमाण—२थी ४ गोणी.

अनुपान—पाणी अथवा आहुतो रस

ઉપયોગ—જ્વર, શ્વાસ, ખાસી, આમવાયુ, મંદાગ્નિ, છર્ણુ-
જ્વર વગેરે મટે છે

૪૫૫ યોગેન્દ્ર રસ.

ખંનાવટ—ગમ્મિ દુર તો. ૨ સુવર્ણલગ્મ તો. ૧
લોહલગ્મ તો. ૧ મોતીલગ્મ તો. ૧
અગલગ્મ તો. ૧ અમ્રલગ્મ તો. ૧

વિધી—ફેક્ટને ખગ્લમાં યગ્મર ધુટી તેને કુંવારના ગમ્મા
મર્દનકી તેને ગોળો બનાવી એરડાના પાત્રમાં ચીંટી તેને ધાનના
ટગલામાં ત્રણ દલાડા રાખવું પછી કાઠી ત્રાટી માટલી ભગી રાખવી

પ્રમાણ—૨ રતીલાગ

અનુપાત—ત્રીકૃણાધૃત અને સાકર માથે

સમય—સવાર નાજ બે વખત

ઉપયોગ—વાતવ્યાધિ, અનિદ્રા, ઉન્માદ મુસ્છા, પ્રમેહ અને
હિરટીરીઆ માટે ઉત્તમ છે

૪૫૬ સુવર્ણલગ્મ.

ખંનાવટ—ચદ્રોદય ખનાવતા જે સુવર્ણનો ભુકો તળીઆમાં
કાળો ભસ્મ કપે મળે છે તે તેલા બે અથવા ચાગ હોય તેને જાવીને
તેને ખગ્લમાં યગ્મર ખારીઠ ધુટી તેમાં તુલશીપત્રનો રસ તો ૨૦
નાખી યરાયગ ધુટી મુકાયા જેવું થાય ત્યારે તેને એક કાચની
પ્લેટ ઉપર નાખી પાતળું હોયતેમ પાચરી દેવું અને તડકે રાખી સુકવી
લેવું સુકાય ત્યારે એમનેએમ પડરૂપે ઉખંડી આવે તેમતેને સલાળથી
કાઠી લઈ એક મરાવમાં મુકી ઉપર ખીણું સ ૧૫ ઢાકી કપડમાંથી
યરાયર કરી સુકવીલઈ અર્ધ ગજપુટ છાણાનો અગ્નિ આપવો.

આ પ્રમાણે ૪ થી ૮ મુઠ્ઠી હુવકા ગજપુટ આપી છેવટે એક માથે ગજપુટ આપતા ખુદલા કાલઃ ગતી ભસ્મળની તૈયાર થસે તેને વાટી યાદલીમા ભગી રાખરી

પ્રમાણ—૧ થી ૩ ગ્રેન.

અનુપાત—મધ અપચ નાખાય માથે વાટી ઉપર દૂધ પીવું

સમય—સવાર માજ ખે વખત

ઉપયોગ—ક્ષય, નમવાન, ધાતુ ક્ષીણતા, ખાગી, છર્ણુ જ્વર, મગજની મગજની તથા વિષવિકાર અને ખીજા અનેક રોગોને તત્કાળ મટારી શકે છે

૪૫૭ રૌપ્યભસ્મ.

ખનાવટ—શુધ્વ ચાદીને એગીરના ચોગચી યાગીક ભુકો કગ્વો અચવા તેના યાગીક પત્રા મગીનથી કર્ગચી લેવા અને પછી તેને શુધ્વ યાગીક નો ૧૦ શુધ્વ મધક નોલા ૨૦ તથા શુધ્વ રૌપ્યના પતગ નો, ૫ માથે ધુટી કપડમાટી કરેલી ગીગીમા ભરી તેને વાલુકા યંત્રમા મુકી ત્રણ દિવસ અને ગત્ર અગ્નિ આપી રસમિદુર ખનાવી લેવો આ પ્રમાણે રસમિદુર ખનાવતા ભસ્મ તળાએ તૈયાર થયેલી મળશે કદાચ એકજ વારમા યગાયર નદિ ખની જાયતો તેવીજ રીતે ખીજ વાર રસમિદુર ખનાવતા ભસ્મ માથે નાખી રસમિદુર ખનાવી લેવો અને નીચે થયેલી ભસ્મ કાઢીલઈ તેને ખગ્દમા ધુટી તેમા ગુલાખના લીલા પુલ લાની વાટી રસ કાઢવો તે રમમા ભસ્મ ધુટવી અને પછી ડીકરી કરી મુકરી અર્ધ ગજપુટ છાણાને અગ્નિ આપવો આ પ્રમાણે ચાગથી આક ગજપુટ આપવાથી ઉત્પ ગતા વર્ણની ભસ્મ થશે તે વાપરવી

પ્રમાણ—૩ થી ૬ ગ્રેન.

અનુપાન—માખણ સાથે.

સમય—સવાર માંજ બે વખત.

ઉપયોગ—નળળાઇ, મગજની ક્ષીણતા, વાયુ પિત, પ્રમેહ, અભૂર્ણ વગેરે મગડી આયુષ્યને વધારે છે તથા બળ અને ત્રીર્ણ તેમજ કાંતિનો વધારો કરે છે.

૪૫૮ બંગલસમ.

બનાવટ—શુદ્ધ કરેલી કલ્પ લઇ તેને સુકા ઉપર ચડાવેલ એક કડાઇમાં નાખી ગરમ કરવી અને તેનો ગમ થતાં પલાશપુષ્પ (કેસુડાના ફુલ) નાખતા જવુ અને લોઢાના તવેથાથી હલાવતા જવુ બરાબર ૪ થી ૬ કલાક આ પ્રમાણે, સખ્ત અગ્નિ પર હલાવતા અને પુષ્પનાખતા શ્વેત ભસ્મ થઇ જશે પછી તે કડાઇને સુકા ઉપર રાખી દેવી અને આંચ એમજ છોડી દેવી, કહુ થયા બાદ તે ભસ્મ કાઢી કપડે ચાળી તેમાં ડુવારનો ગમ નાખી ધુટી તેની બે મે તોલા ભારની ટીકડી બનાવી સુકવી રાખવી. અને સુકાયા બાદ દરેક ટીકડી ઉપર આકડાનુ પાન કપેટી દેગરી બાધી તેને એક તાવડીમાં સુકી અર્ધ ગજપુટ છાણાનો હલકો અગ્નિ આપી દેવો. કહુ થયે કાઢી લઇ કપડે ચાળી કામમાં લેવુ આ ભસ્મ ઉત્તમ શ્વેત બની જાયછે

પ્રમાણ—૩ ગ્તીભાગ

અનુપાન—માખણ સાથે અથવા મધ સાથે .

સમય—સવાર માંજ બે વખત

પયોગ—પ્રમેહ પ્રદ, વાતુક્ષીણતા, ખેડી ગરમી, ત્રીર્ણશ્રાવ અને નળળાઇ મટાડી શક્તિ આપે છે

૪૫૯ યશદ્ભસ્મ.

ખનાવટ—શુદ્ધ યશદ્ભ લાવી તેને કડાઈમાં નાખી ચુલે ચડાવી ગરમ કરી રમ જેવું થાય ત્યારે તેમાં ખમખમતા હોડવા તથા ભાગ થોડા થોડા નાખતા જવું અને લોઢાના તવેથાથી ખુબ હલાવ્યા કરવું વ્યા પ્રમાણે ચાર છૂટલાક સુધી સખ્ત અગ્નિના તાપ ઉપર હલાવવાની તથા ઉપર ફાગો જે ખતાવી તે નાખવાથી યશદ્ભની ભસ્મ થઈ જશે. તેને ચુલા ઉપર ગહેવા દેવી અને જ્યારે ખગખર કરી ખય ત્યાગે ઉતારી લઈ કપડે ચાળી લેવી આ તૈયાગ થએલી ભસ્મને મલાઈ (દહીંનીતગ)માં ઘુટી ટીટી કરી સુકવી ગમ્મપુટના અગ્નિ આપવો. આ પ્રમાણે યશદ્ભપુટ આપવાથી ખુબતા પીળા ગગની ઉત્તમ માખણ જેવી ભસ્મ થમે તેને કપડે ચાળી ગખી સુકવી

પ્રયાણ—૧૧૧ થી ૩, ગ્તીભાગ

અનુપાન—માખણ કે યધ માથે.

સમય—સવાગ સાજ જે વખત.

ઉપયોગ—ખાગી, મગ્ગહણી, છર્ણુજ્વર, પ્રદર નખળાઈ, રાથપગને દાહ ગમ્મી, મગજનુ દગ્દ, ક્ષય વગેરે મટાડી નખળાઈ મટાડે છે

૪૬૦ ત્રિખંડભસ્મ.

ખનાવટ—શુદ્ધ કલાઈ તો ૧૦ શુદ્ધ યશદ્ભ તો ૧૦ શુદ્ધ શીશુ (નાગ) તો ૧૦ લાવી ચુલામાં અગ્નિ કરી તે ઉપર કડાઈ સુકી તેમાં એ ત્રણે નાખી ગરમ કરતા ગમ યાય ત્યારે તેમાં ખાખ ગના પુષ્પ (કેમ્બુડાના પુલ) નાખતા જવું અને વડના ડંડાથી ખુબ હલાવવું જ્યારે ખગખર ભસ્મ થાય ત્યાગે ઉતારી ગખવું અને પછી તેને કપડે ચાળી લેવું એ ચાળેલી ભસ્મને કુવાગ્ના ગમમાં ઘુટી તેને

ગજપુટ. અગ્નિ આપવો આ પ્રમાણે ઘુટી ઘુટી સાનેડ ગજપુટ આપ-
આપવાથી ઉત્તમ પીળા રંગની માખણ જેવો ભસ્મ થાય છે

પ્રમાણ—૩ થી ૬ ગ્રેન.

અનુપાન—માખણ માથે.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત

ઉપયોગ—પ્રમેહ, ધાતુક્ષીણતા, પ્રદર, નળનાઇ વગેરે માટે
ઉત્તમ યનાવટ છે

૪૬૧ નાગભસ્મ.

યનાવટ—શુદ્ધ શીશુ લાવી તેને કડાઇમાં નાખી ચુલે ચડાવી
ગરમ કરી તેમાં આકડાના પુલ નાખતા જવું અને લોઢાના તવેથાથી
હલાવતા જવું આ પ્રમાણે ચાર છ કલાક અગ્નિ પર હલાવવાથી
ભસ્મ થઇ જાય ત્યારે ઉતારી ઠંડુ થયા બાદ કપડે ચાળી લેવું અને
જે ભસ્મ ૪૮ તોલા હોય તે તેમાં શુદ્ધ મનશીલ તે ૪ નાખી
અગ્રડુસીના પાનના રસમાં ઘુટી ટીકડી કરી સુકાવી હલકા (હલકા
ગજપુટ) અગ્નિ આપવો આના દશથી ચાર ગજપુટ આપવાથી પીળા
રંગની ઉત્તમ ભસ્મ બને છે

પ્રમાણ—૨થી ૪ ગ્રેન

અનુપાન—માખણ માથે.

સમય—સવાર સાંજ બે વખત

ઉપયોગ—પ્રમેહ, પ્રદર, દમ, વાસ, ખાસી, વીર્યશ્રાવ, નળ-
નાઇ વગેરે માટે ઉત્તમ છે. ધાતુ માટે ઉત્તમ છે.

સુચના—નાગ ભસ્મ યનાવટ પનાવવા અને પથ્ય રાખી
સેવન કરવું કે જેવાં કઇ વિકાર ન થાય

૪૬૨ ગૌહતી ભસ્મ.

ખનાવટ—ગૌહતી હરનાલ કે જે સફેદ રંગની અને કામ જેની મજે છે તે કાવી તેને ગાંધુવમા નાખી એક બે ડલાક ચુલ્લે વડાવી શુધ્ધ થતા માટે ઉકાળી કાઢ તેને પાણીથી ઘોષ માફ કરી લેવા પછી તેને એક માટીના વામણુમા કુવારના ગમ વચ્ચે મુકી અપુટ બધકરી હલકા ગજપુટ આપી દેવા તેથી તેમા મંદેદ રંગની મારી ભસ્મ બની જશે, તેને કાઢી કપડે ચાળી ખાટલી ભરી લેવી

પ્રમાણ—૩ થી ૧૨ ગ્લી ભાર

અનુપાન—પાણી અથવા મધ કે ઘી સાથે

સમય—સવાર માઝ અથવા મેગાનુમાર

ઉપયોગ—ખાળકાતીકૃશતા, નળજાઇ, માયાતો દુખાવો અને છર્ણુજ્વર, તથા સ્ત્રીઓને થતો ગદતશ્રાવ, રક્તપ્રદર, ખાસી વગેરે મટાડે છે મલેરીઆ તાવ માટે ઉત્તમ ગણાય છે

૪૬૩ મુક્તાપિષ્ટિ.

ખનાવટ—મોતીનો ભુકા અથવા આખા મોતી (ખાખો) કાવી તેને ગન્મ પાણીથી ઘોષ સુકવી કપડે સાફ કરી પછી તેને જરા ખાડી ભુકા જેવુ ડગી લેવું પછી તેને એક ચીનીની પ્યાલામા મુકી તે ખરાગર છુડતો ગહે તેટલો તેમા લીકુનો ગસ નાખવો બીજે દિવસે તે પ્રમાણે ગસ નાખવો. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ ગસ નાંખી પછી જરા સુકાયા જેવુ જણાય ત્યારે તેને ખરલમા નાખી ખરાગર ધુલુ અને ધુટતા ધુટતા જવારે સુકાય ત્યારે તેમા ગુલાબ જળ નાખી ધુટવુ. આ પ્રમાણે ગુલાબજળમા માત દિવસ ધુટી સુકવી ખાટલીમા ભરી રાખવી

પ્રમાણ—૧થી ૨ ગ્લીભાર

અનુપાન—માખણ, મકાઈ કે મધ માથે સવાર માજ
એ વખત.

ઉપયોગ—મગજની નળજાઈ, ખોટી ગરમી, માથાનો દુખાવો
ક્ષય, જીર્ણવર, હૃદયરોગ, ખાસી અને નળજાઈ મટાડી શકિત
આપે છે.

સુચના—આ પિષ્ટિને મદલે ભગ્ન કરવી હોય તો પિષ્ટિ
કર્યા માદ તેને સ્ત્રીના દુધમા ઘુટી એક નાનો ગજપુટ આપવાથી
ઉત્તમ ભગ્ન અને છે.

૪૬૪ પ્રવા પિષ્ટિ.

બનાવટ—પ્રવાલ લોની તેને શુધ્ધ કરી ગરમ પાણીથી ઘોષ
માદ કરી સુકવી લેવું. અને તેને લોહની ખગ્લમા ખાંડી બારીક ચુર્ણ
કરી કપડાણ કરી લેવું આ ચુર્ણ ખગ્લમા નાખી તેમાં ગુલાબ
જળ નાખી દરરોજ દિવસે ઘુટી ગરમે ચંદ્રમાનો પ્રકાશ હોયત્યા અગા
સીમા ગખીસુકવું આ પ્રમાણે પદ્મ દિવસ ઘુટી સુકવી પછી તેને
કપડે આળી બાટલીમા ભરી રાખવું.

પ્રમાણ—૩ થી ૬ગ્ટી ભાગ

અનુપાન—માખણ, મધ કે દુધ માથે

મસય—મવાર માજ એ વખત.

ઉપયોગ—નળજાઈ, ખામી, ગડતપિત, મગજનીગરમી, છાતીનો
દુખાવો, જીર્ણવર, કાથપગનો દાહ, પડતુ લોહી તથા પિત વિકાર
થી થતા દરદો મટાડી શકિત આપે છે સ્વભાવમા આ દવા ઠંડી
અને ગૌષ્ટિક છે.

૪૬૫ પ્રવાલભસ્મ.

શોધન—પ્રવાલની ડાખેળા લાત્રી ગરમ પાણીથી તેને ઘોષ
માદ કરી તેની પોટલી બાધી દોલાયત્રમા ગૌમુત્ર, લીબુનો રસ અને
સિંધાલુણુ નાખી તેમાં ત્રણ કલાક સુધી બારી લેતાં શુધ્ધ થાય છે.

મારણુ—શુદ્ધ કુંદ પ્રવાહને એક માટીના હાંડણીમા કુવા-
રના લકગ ભરી તેના ઉપર મુઠી ને ઉપર કુવાગના લકગ ગખી
હાટી દરડમાડી કરી ગજપુટ આપવા આ પ્રમાણે ત્રણ ગજપુટ
આપવાથી સ્વેત રગતી મુક્તાયમ જેવી પ્રવાલભસ્મ થયે તેને ખગલમા
વાટી ધુગી કપડાણુ કરી બાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણુ—૩ થીકગતી ભાર

અનુપાન—માખણુ કે મધ સાથે ચાટી ઉપર દુધ પીવું

સમય—સવાર ચપોર અને માજ.

ઉપયોગ—ખામી, ખોટીગમ્મી હાથ પગનો દાહ, તથાજાઠ,
કરી, માથાનો દુખાવો, હાડકાનો તમળાઈ, ક્ષય, જીર્ણવર, રક્ત-
શ્રાવ વગેરે પિત અને કફના આધિમા માગે દાયદો આપે છે

૪૬૬ શંખભસ્મ.

શોધન—શંખ લાવી તેના કુડા કરી અગ્નિ વચ્ચે મુઠી ખુબ
તપાવી તેને ઠીંચુના ગસમા ઠાગવા આ પ્રમાણે બે ત્રણ વખત કર-
વાથી નરમ ભુકેા થઈ જાયે-

મારણુ—આ શુદ્ધ કુંદ શખના ભુદાને ખગલમા નાખી
વીંચુના ગસમા અથવા કુવાગના રગમા ધુગીને ટીકડી બનાવી સુકાવી
મપુટમા ભરી ગજપુટનો એક અગ્નિ આપવાથી કુલીને સ્વેતરગતી
ભસ્મ થઈ જાયે. તે વાટી કપડે ચાળી બાટલી ભરી ગખવી

પ્રમાણુ—૩ થીકગતી ભાર

અનુપાન—મધ અથવા પાણી સાથે

સમય—મવાર માજ બે વખત

ઉપયોગ—પેટનો વાયુ ચૂક, ગોબો, ઝાડા, અજીર્ણ, આક્રમે
શુદ્ધ, ખાસી કફ વગેરે મટે છે અને પેટના જુના તવા દગ્દો તે
મટાડે છે

૪૬૭ ઈપ (શુકિત) ભરમ

શોધન—કાઠી પ્રમાણે ગોવન ન્વં. (તુગા ત્રીચ પ્રમાણે)

મારણ—લીલુના રમમા અથવા કુંગાના રસમા તેને મુકી
જે ગજપુટ આપવાથી શ્વેતગતી ઉતમ ઈપ ભરમ થાય ન. પછી
તેને વાટી કપડે ચાળી ઘાટલી ભરી ગખવી,

પ્રમાણ—૨થી ૪ રતીભાગ

અનુપાન—માખણ કે મધ સાથે.

સમય—મચાર માં જો વખત.

ઉપયોગ—પેટનો વાયુ, ગોળા, મગજની નબળાઈ. છર્ણુત્વ
ઉલટી, ખાની, તાવ ગુદમ વાયુ વગેરે મટાડી ગિતિ આપે છે અને
મગજને પુષ્ટિ આપે છે

૪૬૮ કોડીભરમ.

શોધન—પીળા ગતી ખુબ વજનના કાઠીઓ કાઠી તેને
ગરમ પાણીથી ઘોષ માફ કરી ચુવામા મુકી તપાવી તપાવી તેને
લીલુના રમમા ઠગવી જેથી તે ગૃધ્ધ થઈ જાય છે અને ભુક્ષ પશ
થઈ જાય છે.

મારણ—તૈયાગ થએલા ભુનતે ખગ્વમા તાખી તેને કુંગાના
રસમા છુટી ટીકડી યનારી સુકરી મુપુટમા મુકી તેને ગજપુટનો
અગ્નિ આપવો. તેવીજ રીતે કરી લીલુના રમમા છુટી ખીન્ને અગ્નિ
આપવો પછી વાટી કપડે ચાળી ઘાટલી ભરી ગખવી.

પ્રમાણ—૨થી ૫ રતીભાગ

અનુપાન—તાગર વેલના પાન સાથે કે મધ અથવા
પાણી સાથે.

સમય—સવાર, બપોર અને સાંજ ત્રણ વખત,

ઉપયોગ—આક્રમે સાન્ધ્ય ગાઠ, ગોળો, ચુડ, ગુદમગેગ, વાયુ, પેટને છલો દુખાવ અને મદાગિત, છર્ણાન્વર તથા નળળાઇ મટાટી ખાગક પચાવ ઇ.

૪૬૯ સાખર શૃંગલસરમ.

શોધન—સાગર નૃગ લાની તેના ચાર ચાર ઇચના આગળી જેગ દુઝા ડરી ડાટી તેને ૨૪ કલાકઅર્ક દુધમા લીંબની પછી મગડીમા સુકી ગળવા આ ગળવાની ક્રિયા ખુલ્લી જગામાં કરવી કારણ કે તેમા ખરાય ગધ નીચ્છે છે માટે ખુલાશાવાળી જગામા ગાળી ડાળા કાચવા જેમ થવા પછી જગ સંકેત લેવા જણાય અને ધુમાટો અંધપડે ત્યાર કાઢીકાઠ હા થાય ત્યાર વાટી નાખવા.

માન્યુ—ત્યાર થયલા ભૂકાને આકડા ના દુધમા વાટી જે જે સ્પીયા ભાગની ટીકટી કરી સુકની તેને માટીના ઢાડલામા ભરી ઉપર ઢાળી મુટી (ન ઢાળીમા વચ્ચે આગળી નય તેવુ છીક કરી લેવુ ગળપુટમાં ગળી અગિત આપવુ ઠંડુ થએ કાટો નેતા શ્વેતગતી ઉનમ ભસ્મ થએ તેને વાટી ડપડે ગાળી પાટલીમા ભરી ગળવુ. રંગ અગળર અંકે ના લાયનો ખીન્ને પુટ આપી દેવો

પ્રમાણ—૨ થી ૪ ગતી ભાગ

અનુપાન—ઘી કે મધ માથે ચાટવુ

સમય—દર ચાર ચાર કલાક.

ઉપયોગ—પાર્વશુળ, ખાસી, ન્યુમેનીઆ, ઇન્ફલ્યુએન્સા, શરદી ગળેખગ, શ્વાસ લેવાની સુશક્લી ગેરે દંદે માટે ઉત્તમ ગલાય છે

૪૭૦ અભ્રકલસરમ.

શોધન—માગ ડાળી ગગને અમકતો પથર જેવો ભારી વજનનો અભ્રક લાવી તેને મુમમા ગળી ખુબ તપાવવો જેથી તે લાલ

यद्य जगे तेने गायना दधमा हाववा इगी पाछं गरम इगी तेची रीने सात वषत हाववाथी लुजो लुधे यधं छुंये पडी जगे तेने पाटी छासमा हे गौमुत्रमा ४८ इलाट पनाणी गणी पडी तेनी माथे पावेकना इणीया इमेना इणीया नाणी ओडे धायणीना इपडामा नाणी पुण्य योणवाथी तेने लुजा लुधे वासुजमा बेगा थरो जे बेगा थयल लुधे उपरवी पाणी इठी नाणतां योभा अत्रे अथवा शुध्ध धान्याभ्रक ययो गणाय

मागणु-धान्यायते नीये यतावेन आपवमा द्रुड द्या माथे लुदा लुदा दश दन गजपुट आपवाया डितम करम थाप छे.

गौमुत्र, कुंवार, आठ्यानु दध अण्डुमी बेगीगणी, दुगणी आहुतो रस, योगनु दुध, मछुडे अगगीजे.

विधी-धान्यावडमा द्वातो रस हे द्वाथ नाणी मगथर जेक दीवस धुटी डीडी यतावी सुटनी मपुटमा गणी इपडमाटी इयां शिवाय गजपुटमा मुडी लडी आपी देवी, इटु थये इटी इगी ते प्रमाणे इगुं आवी रीते १०० गजपुट आपवा अने ते निश्चद्र थर्ध जय पछी धुटी याणी गाटवी लगी गणवी

प्रमाणु-३ थी ६ जेन सुधी

समय-सवार साज जे गणत

अनुपात-यध माथे

उपयोग-नयणाध, क्षीरता, धानुसर, पागी, क्षय, उडे, दस पाडे वगेरे मटे छे.

४७१ लोहसरम.

शोधन-लोह गजवेल्डपोलाह जे लुदा लुदा प्रकागता लोहमाथी डितम लोटु लावी तेने लुका इरी तेने मुममा मुडी तपावी पुण्य लालथाय त्पारे तेने गौमुत्रमा, छासमा, कुलथीना इवाथम म अनेत्रीक्षणनाइवाथमा लुहीलुही श्रीजनाडिडाणामा पाचपाच वषततपावी

તપાવીને કાઢવાથી છલ્લો બુદ્ધો થઈ જશે આ તૈયાગ થયેલ બુદ્ધને
કેળના આડું ગ્ય કાઢી તેમાં જે દીવમ પદાણી ગખી મુકવું

આરણ્ય-કેળનારમના પ્રથમ ૩પુટ તથા ગામુતના ૧૦પુટ કુવાગના
રમના ૭પુટ તથા ત્રિકળાના કવાયના ૫ પુટ, એવી ગીને જુદા જુદા
રપગજપુટ આપવા દેશ્યીજમા એકએક દીવમ ઘુંટી અદેશપુટ આપવો.
જેવટે શેગ ગગતી ભસ્મ તૈયાર થાય ત્યારે તેને ૫ ગજપુટ જાણુના
રમના આપવા અથવા એક ગજ પુટ લીગજાતો આખી તૈયાગ
કરી કપડે આળી ઘાટની ભરી ગખતી. આટલા પુટ જગજગ આપ-
વાથી નગમ ખુલતી અને સાગ રંગવાળી ભસ્મ તૈયાગ થઈ જશે

પ્રમાણુ—૨થી ૪ ગતીભાગ

અનુપાન—મધ સાથે ચાટી ઉપગ દુધ પીવું.

મમથ—સવારે અથવા રાત્રે અથવા જે વખત

ઉપયોગ—લોહીની પ્રીકાશ, પાકુ, નયજાઇ, દરસ, રકતવિકાગ,
મગજની નયજાઇ, સાર્વદોષ, ક્ષીણના વગેરે મટી શક્તિ આપે છે.

૪૭૨ તામ્રભસ્મ

ખનાવટ—શુદ્ધ કરેલા તામ્રના પતંગલક્ર તેતેજમણા વજનના
શુદ્ધ દ્વિગુણમા નાખી ડમર યત્રમા ગખી ચૂલે ચડાવી પારોકાઠ-
વાની વિધીથી પારો કાઢી લેવો અને નીચે તળીઆમા ગહેલા ભૂકાને
કરી એનાજ રીતે મમણા શુદ્ધ દ્વિગુણમા ડમર યત્રમા ગખી કરીને
ખીજવાગ પારોકાઠી લેવો. આ પ્રમાણુ જે વખતમા ૪૦ તો દ્વિગુણ
માથે ડમર યત્રમા ચડાવવાથી શુદ્ધ પારો જરાજગ મળી આવશે અને
તળીઆમાં દ્શતોલા તામ્રભસ્મ મળી આવશે. આભસ્મને ઝીલના
(નીલકક, લોદો જોના દાંતણુ કુચે તેના) પાંદડાને ગમકાઠી તેમાં મદન
કરી ગજપુટ આપવો, એવા વીશ ગજપુટ આપવાથી ઉતમ પ્રકારની

ઉપયોગ—એ ડવાથને મસ્તો યત્ર (એનીમા) ના ભરી તેવડે સ્ત્રીએની યોનીમા પીચકારી દેવી. યાત તેથી યોનીને દરોજ ધોવી. આપ્રમાણે થોડોજ વખત ધોવાથી પ્રદરોગ, (પાણી પડવાનો) રોગ તરત મટી આગમ થાયછે અને યોની મજબુત થાય છે

૪૭૭ દુગ્ધશોધક કવાથ.

ખનાવટ—અતતમુલ, કાળીપાટ, દેવદાર, કરીઆતુ, મોરવેલ ઠંડુ, ગળો, સુદ, મોથ, દ્રવ્ય, મમલાગે લઈ જાડો ભુકો કરી લેવો
વિધી—૨ તોલા ભુકો લઈ તેમા પાણી તો. ૪૦મા નાખી ઉકાળો કરવો જ્યારે ૫ તોલા પાણી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી ઠંડુ થયે પી જવું.

ઉપયોગ—ધાતુ શુદ્ધ કરવા, માળખેને થતા અશુદ્ધ ધાવણું અનેક રોગ આ કવાથ બાળકની માતાને આપવાથી ચોક્કસ મટી આરામ કરી આપ છે

૪૭૮ ચંદ્રહાસચૂર્ક

ખનાવટ—અજમોદ, ખુગસાની અજમો, લાગ વતુરા નાખીજ ડ્યુર, ખમખણના ડોડવા, જયફલ એ દરેકથીજ ચારચાર તોલા લઈ તેનું જાડું ચૂર્ણકરી તેને એક વામણમા નાખી તેમા ગાયનું દૂધ તોલા ૪૦૦ નાખી પત્તાળી ગખવું મચારે તેન નલીકા યત્રમા ચડાવી અને તેનું ચૂર્ક કાઢી લેવું

પ્રમાણ—૧ થી ૨ તોલા

સમય—ગત્રે અથવા જરૂર જણાય ત્યારે.

અનુપાન—દના પી ઉપર પાનખાવું

ઉપયોગ—ઉતેજક અને પાયક તથા નિદ્રાલાવનાર અને પીડા શામક તરીકે વપગય તેમજે. એના સેવથી દ્વામ, ખાસી, મદાગ્નિ

મગ્ગણી, મધુપ્રમેદ અને દ્વાલેગને માટે સારો દ્વાયદો આપેછે ઉધ
લાવી આગમ આપેછે

૪૭૯ રક્ત શુદ્ધિ શરખત.

ખનાવટ—ઉન્નાય શેર ૦ા, અનતમુલ શેર ૦ા, ચોપચીની
ગેર ૦ા, મીઠો મુગ્ગન તો ૨, સફેદમુરાળા તો. ૨, કાલીમુરાળા
તો ૨, કુર્લીજન તો ૨, ચદનસફેદ તો ૨, મિઝરીન તો ૨, ચદન
લાલ તો, ૨, જ્ઞેડીમધ તો. ૨, ગ્વાયાકમ તો ૨, તેજબલ તો. ૨,
શુભેખનક્રમા તો ૨, ગોખર તો ૨, નાગકેશર તો. ૨, ધલાગચી તો
૨, મોગીએલચી તો. ૨, ગોરખમુંડી તો. ૨, ખહમનસફેદ તો. ૨,
ખહમનલાલ તો ૨, હરડેકાળી તો ૨, કમળનાં પુલ તો. ૫, લવંગ
તો ૨, ભવત્રી તો ૨, દ્રાક્ષ તો ૪. વાવડીંગ તો. ૪ અજમોદ
તો ૨, અજમો તો ૨ ખડસલીએ તો. ૪, સગપુંખો તો ૪
શુક તો. ૨, મજ્જા તો, ૧૦ ઉશખો ધરની તો ૧૦ શુલાખ
પુલ તો ૧૦, મીઠી આવળ તો. ૧૦ ત્રિકલા તો. ૧૦ નાગરમોચ
તો ૩ લી યડાના પુલ તો ૧૦, અખનુમખુગ તો ૫ .

વિધી—દેવેક ચીજ જાડી ખાડી ક્વાચ કરી લેવો દવાના વજન
નથી આઠ ગણું પાણી લેવુ અને જ્યાં ચોથા ભાગનુ પાણી રહે
ત્યારે ઉતારી ઠંડુ થયે ગાળા લેવુ. પછી તેમાં આકર નાંખીને શરખત
કરી લેવુ

પ્રમાણ—૧ થી ૨ તોલા.

અનુપાન—પાણી

સમય—સવાર સાજ

ઉપયોગ—ગુકતવિકારના તમામ દરદો મટાડી લોહી શુધ્ધ કરે
છે તથા શરીરમાં શક્તિ લાવી નખજાઇ મટાડે છે અત્યંત ઉત્તમ
અને અનુભવી પ્રયોગ છે

૪૮૦ દ્રુનાશકલેપ

બનાવટ—શુધ્ધગધક, માયાફલ, કાથે, ટકલુખાગ્નુલાતેલ, ફટકડી સમભાગે લઈ લીલુના રમસા વાટી ગોળા કરી ગખવી

ઉપયોગ—જર પડે ત્યારે પાણીમા ધસીને દાદર ઉપર લગાડવાથી ત્રણ દીવસમાં દાદર મટી ચામડી સાક થાયછે અને પીડાયતી નથી

૪૮૧ વ્રણનાશકમસ્રમ.

બનાવટ—કપુર તો ૨ ઓનારમીંગ તો. ૧૪
 સફેદો તો. ૧૪ મફેન્રાલ તો. ૭
 સિદ્ધુ તો ૬ મીણુમફેન્દેશી તો ૧૮
 લીખ્જાનો લીખ્જાણીનુ તેલ તો. ૪૦
 કાગ્જોલીક એસીડ તો ૨

વિધી—પ્રથમ એક લોઠાની કડાઈમા તેલને ગરમ કરી તેમાં મીણુ મેળવીદિવુ બરાબર મીણુ જ્યારે અદર ભળીજાય ત્યારે નીચે ઉતારી ઉપરની દવાઓનુ આગીક કપડછાણુ કરેલું ચૂણું શોડુ શોડુ મેળવતા જવું અને લાકડાના તવેથા વડે બરાબર હલાવતા જવું અને જ્યારે તે બરાબર મળી જાય ત્યારે તેમા કુકડાના ચાર ધંડાનો રસનાખી બરાબર મેળવી ડામાભરી રાખવું

ઉપયોગ—વ્રણને રૂઝાવવા માંસભરવા તથા સાફકરવા માટે આમસ્રમ અત્યંત ઉપયોગી છે જખમ સાફકરવા માટે પ્રથમ લીંબડા ના પાનનો ક્વાથ કરી તેવડે ઘોઘલેવુ પછી આમલમની પટ્ટી લગાડી દેવી. નાડીવ્રણમાં આમલમની વાટભગવાથી સારો ફાયદો આપેછે ગાંઠ વ્રણ અને ફેડાં માટે તથા પ્લેગની ગાંઠ માટેપણુ ઉપયોગી છે.

૪૮૨ દાદરનોમલમ. (૧)

બનાવટ—પૂલાવેલ ટંકણખાર તો. ૧ ગંધક તો ૧ ગલ તો. ૧ નવમાગ તો ૦૧ બોદાર તો ૦૧ કપુર તો ૦૧ એ મર્વને સાથે વાટી મેળવી તેમાં લીણુનો ગ્સ નાખી ઘુટી દાદર પગ લગાડવાથી દાદર મટી ચામડી સાફ થાય છે. નવી અથવા જુની દાદર પ્રકારની દાદર મટે ?.

૪૮૩ દાદરનોમલમ. (૨)

બનાવટ—ગંધક તો ૪ ગોઆપાઉડ તો. ૪
કાગ્બોલીક એસીડ તો. ૧ ટંકણખાર પૂલાવેલ તો ૩
કપુર તો. ૨ એસીડ સાલીસીલસ તો. ૩
વેમેલાઇન તો. ૪૦

વિધી—પ્રથમ એક વાસણમાં વેમેલાઇનનું ગરમ કરી તેમાં પ્રવાહી કાગ્બોલીક એસીડનાખી નીચે ઉતારી લેવું, પછી તેમાં બાકીની ચીજો એક એક સુઈ રૂપમાં હોય તે હળવે હળવે મેળવી આપવી. અને મલમ જેવું જરા જાડુ થાય કે તરત બાટલીઓમાં ભરી રાખવું

ઉપયોગ—ગમે તેવી દાદરને માટે આ મલમ લગાડવાથી સાફ કરી મગડી આપે છે. અને ચામડી સાફ કરે છે. પેટટ તરીકે વેચવા લાયક છે

સુચના—દવા વાળા હાથ સાબુથી બરાબ ધોઈ લેવા જોઈએ કેમકે આ મલમ ઝેરી છે

૪૮૪ ભૂંગરાજ આસવ.

બનાવટ—ભાંગગતો ગ્સ ૧૦૦૦ તોલા- ગોળ તોલા ૫૦૦ હરડે છાલવું સુઈ તો. ૩૨ તેને એક વામણમાં નાખી ખમીર આવે

ત્યાસુધી રાખી દેવું પછી તેને ગાળી તેમા પીપર તો ૧ જયફલતો ૧,
લવગ ૧ તો તજ ૧ તો એલચી ૧ તો તમાલપત્ર ૧ તે! નાગકે-
શર ૧ તો ચુર્ણકરી નાખી જ પદરી એકમાત્ર ગરણીમા ભરીગાળી
તૈયાર થતા ગાળીને વાપરવું

પ્રમાણ—૧ થી ૨૫ તોલા.

અનુપાત—પાણી.

સમય—મવાર માંજ જે વખત

ઉપયોગ—ધાતુક્ષય, ખાસી, નમળામ, નપુંસકતા, અને રઘ્યત્વ
સાટે આદવા વપરાય છે

૪૮૫ ચવિકાસવ.

ખનાવટ—ચવક તો ૨૦૦ ચિત્રકમુત તો ૧૦૦ તાંદુલજ-
ની ભાજી તો. ૨૫ પુષ્કરમુલ તો. ૨૫, વજ તો ૨૫, હપુષા
તો. ૨૫, કચુરો તો. ૨૫, પટોલ મુલ તો ૨૫, ત્રિક્ષ્ણ તો ૭૫,
અજમોદ તો. ૨૫, ડાહ્યાલ તો ૨૫, લાગુત્રી તો ૨૫, ધાણા તો
૨૫, ગરનાં તો ૨૫, દત્તીમુલ તો. ૨૫ વાવડીગ નાગમ્બોથ, મજ્જ
દેવદાર, શુક, મરી, પીપર, એ ચીજ દરેક ત્રણ ત્રણ તોલા, પાણી
તો ૪૦૦ મા ઉકાળોકરી ન્યાયે ૧૦૦૦ તોલા પાણી ગ્રહે ઉતારી લેવું
અને તેને ગાળ્યા શિવાય એમજ ગોળ તોલા, ૪૦૦ નાખવો. ધાવડી
પુલ તો. ૮૦ નાખવા, તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેશર, એ દરેક
આઠ આઠ તોલા, લવગ, શુક, મરી, પીપર, ચણકુઆય એ દરેક
એક એક તોલા, લાતી કુટી તેમાનાખી એકમાત્ર ગરણીમા ભરી રાખવું
અને પછી ગાળી બાટલી ભરી રાખવી.

પ્રમાણ—૧ થી ૨૫ તોલા

અનુપાત—પાણી સાથે.

સમય—સવાર બપોર અને સાંજ ત્રણવખત

ઉપયોગ—ગુદમ, ક્ષય, પ્રમેહ, શ્લેષ્મ ખાંસી, ગાંઠ, વાત-
રુત, ઉદરરોગ, અત્રવધિ, વાયુ વગેરે મટાડે છે

૪૮૬ ત્રિકામીરિષ્ટ.

હરુડેઝાલ, બહેડાઝાલ, આમળાનીઝાલ, પીપર, ચિત્રક, શુક્ર,
લોહભસ્મ, વાવડીગ, એ દરેક મેળ મેળ તોલા, પાણી તોલા ૨૦૦૦
મા નાખી ઉકાળો કરવા અને તેમાંથી જ્યારે પાણી તોલા ૫૦૦
બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી તેમાંગેળ તે ૨૦૦ તથા મધ તોલા ૩૨
નાખી બગબગ મેળવી લેવું અને તેમાં લોહભસ્મ નાખી હલાવી
બગબગમાં પેટ્ટરી રાખી આસવ તૈયાર કરવો. તયાર થતા ગાળી
ચાટલી લગી ગખવી

પ્રમાણ—૧ થી ૨ા તોલા

સમય—સવાર માઝ એ રખત જમ્યા પછી

અનુપાન—પાણી માથે.

ઉપયોગ—હૃદયરોગ, પાકુરોગ, મગ્ગ, સોજો, પ્રમેહ, અચ્ચી
ગુદમ, અર્શ, લગદર, ખામી, ઝામ, અત્રવધિ વગેરે દરેકને મટાડે છે

સુચના—આ આમવમા લોહભસ્મ છે અને તે પ્રથમ ઉકાળા
માથે લખાયેલી છે પણ તેને ઉકાળો કરી ગાળી લીધા બાદ નાખવી
નેષ્ટ્ર ઉકાળામાં પ્રથમ નાખવી નહિ

૪૮૭ વિડંગાસવ.

બનાવટ—વાવડીગ પીપરીમુલ, કાળીપાટ, આમળા ઘણુલા,
કાઝાલ, ઈંદ્રવ, ગન્ના, ભારગી, એ દરેક થીજ ૨૦ વીશ તોલા
લેવી. તેને પાણી તોલા ૪૦૦૦માં નાખી ઉકાળો કરવો જ્યારે હબર
તોલા પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું તેમાં

લપત્ર, મરી, ચદન, એ દરેક ચીજ એક એક તોલા લેવા અને તેનું ચુર્ણ બહુ ક્ષય જોવું કરી તેને ૨૦૦૦ તોલા પાણીમાં નાખી ઉકાળો કરી લેવો પછી જ્યારે ૫૦૦ તોલા પાણી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લઈ તેમા ૨૦૦ તોલા મધ નાખી એક અરણીમા ભરી નાખી આમવતી રીતે તૈયાર કરી ગાળી ગળવું

પ્રમાણ—૧૧ થી ૨૧ તોલા

સમય—સવાર સાંજ એ વખત.

અનુપાન—પાણી માથે

ઉપયોગ—પાકુ, અચ્ચી, અર્શરોગ, મંત્રહણી કક્ર અને પિત્તને પ્રમેહરોગ, કુષ્ઠ રોગ, વગેરે માં સારો ફાયદો આપે છે,

૪૯૧ લવંગારિષ્ટ.

બનાવટ—લવંગ, પીપર, મરી ઘણા એ આઠ આઠ તોલા લઈ તેને પાણી તે ૨૦૦ મા ઉકાળી જ્યારે અર્ધ પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું. અને તેને ગાળી તેમા લોહભસ્મ તોલા ૮ નાખી ગોળ તે ૪૦૦ નાખવો તથા તજ, તમાલપત્ર, એલચી, નાગકેશર એ દરેક એ એ તોલા નાખી આમવતી રીતે તૈયાર કરી ખાટલી ભરી ગળવી.

પ્રમાણ—૧૧ થી ૨૧ તોલા

અનુપાન—પાણી સાથે

સમય—સવાર સાંજ એ વખત જમ્યા પછી

ઉપયોગ—અચ્ચી, પાકુરોગ, મંત્રહણી હૃદયરોગ, ખગલ, ગુદમરોગ, ઉદરરોગ, કુષ્ઠ, સોજા, ક્ષય કમજો કમિ, ચિત્રી ગાંઠ, અર્ધુદરોગ, ખીલ મોઢાના, રાજ્યક્ષમા, જલ્વર વગેરે મટે છે

૪૯૨ મંડુરારિષ્ટ.

ખનાવટ—શુધ્ધ મંડુર ૨૦૦ તોલા, શુધ્ધ ક્ષોહ ચુર્ણ ૨૦૦ તોલા, ગોળ તોલા ૬૦૦ ખોર ખાટા તોલા ૧૯૪, દંતી મુલ, ચિત્રક-મુલ તે આડ આડ લેવા ત્રાવડીગ તે ૧૬, પીપર તે ૧૬ ત્રીકલા તે ૧૯૪, એને પાણી તોલા ૪૦૦૦ મા નાખી ઉકાળો કરવો જ્યારે એ સ્ખર તોલા પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી બગણીમા એમજ ભગી નાખી બવ કરી મુકી દેવુ અને આસવની રીતે એક માસ ગખી પછી ગાળી લઘ યાટલી ભગી ગખવી.

પ્રમાણુ—૧થી ૨૫ તોલા

અનુપાત—પાણી માથે

સમય—જમ્યા પછી બે વખત

ઉપયોગ—પાકુરોગ, ક્રમિ, અર્ગરોગ, કુષ્ટરોગ, ખાસી, વાસ મોખ, મત્રાગ્નિ અને કકના રોગને મટાડી શક્તિ આપે છે

૪૯૩ મૃતસંજીવની સુરા.

ખનાવટ—પાણી શેર ૬૫ મા ગોળ શેર ૫ નાખી મેળવી દેવું તેમા આદુ તે ૮, આવળની છાલ તે ૬૪ ખોગડીની છાલ તે ૬૪, શોપારી તે. ૩૪ લોઢ્ર તે ૧૬ મેળવી એક વાસણુમા ભરી બધ કરી વીશ દીવશ રાખી મુકવુ. ત્યાગ બાદ તેને ખોલી ચુલે ત્રડાવી નેને ગરમ કરવુ અને તેમા શોપારી એળાઓ, દેવદાર, લવગ- પદમક વાળો, ચકતચદન, વરેઆરી, અબ્જમેદ, મરી, જીરૂ, કંચુરો, જટામાસી, તજ, એલચી, જાયકલ, મોથ, શુકં, મેથી, મરડા-શીંગ ચદન ગ્રન્થીપર્ણી એ દરેક ચીજ બે બે તોલા લઘ કુટી મેળવી આપવી પછી તેને ન્તેગ આપી નીચે ઉતારી ૨૪ કલાક રાખી બાદ તેને નક્ષીકા યત્રમા ભગી તેનુ અર્ક કઠી લેવુ અને તે તેવાગ ચએલો અર્ક તે મૃતસંજીવની સુરા કહેવાય છે.

પ્રમાણ—૨ થી ૪ તોલા,

અનુપાત—પાણી માથે.

સમય—જરૂર જણાય ત્યારે.

ઉપયોગ—નળખાઇ, ક્ષીણતા, પ્રસુતી પક્ષીની નબળાઇ, ત્રિદોષ કોલેરા, મદાગ્નિ, નાડીનું મદપણું વગેરેમાં કસ્તુરી માથે આપવાથી બહુજ સાગે કાયદો આપે છે.

૪૬૪ તિવૃત્તારિષ્ટ.

ખનાવટ—તસાવર તો, ૬૪, પાણી તો. ૧૨૦૦મા નાખી ઉકાળો કરવો જ્યારે ૩૦૦ તોલા પાણી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું અને તેમાં જોડીમધ તો ૧૦ તથા ગોળ ગોળ તો ૨૦૦ નાંખી એક વામણમાં ભરી ગાંધી આમર તૈયાર કરી લેવો એક માસ બાદ ગાળી કામમાં લેવું.

પ્રમાણ—૨ થી ૪ તોલા

સમય—સવાંગના ખાઇ પેટે પાણી માથે લેવું,

ઉપયોગ—એના પીવાથી જુલામ લાગી ઉલ્કરોગ, સત્રદણી ગુદનરોગ, સોજા, પાડુ વગેરે મટી કોઠો માફ થાય છે

સૂચના—પ્રકૃતિ જોઇ જગાપર વિચારી દવા આપવી જોઇએ કેમકે આ જુલામની દવા છે.

૪૬૫ પુનર્નવારિષ્ટ.

ખનાવટ—ગતી તથા સકેદ સાડોટી. કાળીપાટ, દંતીમુલ, ગળો, ચિત્રદમુલ, ભોરીંગણી, હરડે, બહેકા, આમળા, એ ફરેક ચાર ચાર તોલા લેવા, અને પાણી તોલા ૨૦૦૦મા ઉકાળી જ્યારે ૫૦૦ તોલા પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી તેમાં ગોળ તો ૨૫૦

तथा मधु तो ६० नाभी अगुलीमा मधु इरी गण्वु, अने अमीर
आव्या पछी ते न्यारे भेसी जय त्यागे गाणी पछी तेमा फाडीमुल,
अेलयी मरी, इमणना फुल (बीलो इ) वाजो, अे हरेक
तोला अे अे, नाभी लरी गण्वुं पछी अेक मास थाद
वापवु

प्रमाण—१थी राा तोला

समय—सवार माज,

अनुपान—पाणी माथे.

उपयोग—पादुरोग, हृदयवोग, भोजन, अगुल, अइयी, गुदम-
गोग, प्रमेह, भगंदर. आगी, स्वाम, मग्रहणी, इभजो वजेरेने मटाउछे

४६६ अश्वगंधा रिष्ट.

अनावट—आसुठ तो २०० श्वेतमुशली तो. ८० मण्ड
दग्डेछाल, इणन्, दार इणदर, जेडीमध, रास्ता, (वदारीकंद, अर्जुन
छाल, भोथ, नसोतर, अे हरेक यीज आलीस आलीस तोला, सके
अने इणो उपलसरी (अनंतमुल) तोला ४०, सुभउ, रक्तचंदन,
वज, यित्रकमुल, अे हरेक अत्रीश अत्रीश तोला लछ सर्व फवाओने
इरी तेमा पाणी तोला ८०००नाभी उइजो इरी न्यारे पाणी तोला
१००० याडी ग्हे त्यागे उतारी गाणी लेवुं पछी तेमा नीचेना
दवाओनु शुर्ष नाभवु धावडी फुल तो ६४ त्रीकटु तो ८ त्रिज्वतक
तो १६ धुल्ला तो १६ नागेशर तो. ८ मध तो ४०० भेजवी
गभी मुकवु अे मास पछी गाणी जाटली लरी राप्पी

प्रमाण—ताला १ लार

अनुपान—पाणी माथे.

समय—सवार साज अे वपत

ઉપયોગ—મુર્છા, અપન્નમાર્ગ, શોષ, દાહ ઉન્માદ કૃપતા, અર્શ મદાગ્નિ, વાતવ્યાધિ વગેરે મટાડી ધાતુઓને પુષ્ટ કરી દોષોને ગાંત રાખે છે. મગજના દગ્ધો માટે ભિન્ન કે શક્તિ આપે છે

૪૯૭ સુધાંસુતૈલ.

ખનાવટ—ટરપીટાઇનનું તેલ તો ૫ ક્યુર તો ૧ ઝોઇલ કેળ્યુપુટ્ટી (એલચીનું તેલ) તો. ૨ ઝોઇલ યુક્લેપ્ટીસ તો. ૨૧ માલકગણીનું તેલ તો ૫ મર્વને માથે મેળવી યાટલીમાં ભરી રાખવું.

ઉપયોગ—પાર્શ્વશુળ, વાયુના દરદ, ક્ષય, ન્યુમોનીઆનું દરદ તથા મધિવા, પેટનું દરદ વગેરેમાં આ તેલ માંલીસ કરનારી તરત ક્ષાયદો થાય છે

૪૯૮ કુષ્ટનાશકતૈલ.

ખનાવટ—મામચી તો ૫, દારૂડીના ઘીજી તો ૫ હળદર તો. ૧, દાહહળદર તો ૧, મિત્રાલુણુ તો ૧, દત્તીમુલ તો ૧ ગધક તો. ૧, મનસીલ શુદ્ધ તો ૧, હરતાલ શુદ્ધ તો ૧ હીરાકસી તો ૧, કપુર તો ૧, વાવડીગ તો ૧ આકડાના મુળની છાલ તો. ૧ કણ્ઠેરનાં મુળની છાલ તો. ૧ શુઠ તો ૧, મરી તો ૧ પીપર તો ૧ સરસવનું તેલ તો ૮૦

વિધી—દરેક ચીજોનું આરીક ચુર્ણ કરી જુદું જુદું રાખવું અને તેમાંથી ગધક, હરતાલ, મનસીલ હીરાકસી અને કપુર એ પાચ ચીજ જુદી જુદી ગખવી. પ્રથમ તેલ ગરમ કરવું બરાબર ગરમ થાય ત્યારે તેમાં ઘીજી ચીજોનું ચુર્ણ નાખતા જવું અને સારી રીતે પાક થાય ત્યારે ઉતારી ગાળી લઇ અને તેમાં ઉપરની પાચ ચીજોનું મહુજ આરીક ચુર્ણ હોય તે મેળવી હલાવી રાખવું.

ઉપયોગ—જરૂર જણાય ત્યારે તેલને બગબર હલાવી થોડુંક વાટકીમા કાઢી શરીરે માલીશ કરવું એના ઉપયોગથી ખસ ખુબલી ખગ્ગવુ, દાદર, અતે પીબ્બ કુષ્ટના ઉપદ્રવો મટી ચામડી સાફ થાયછે.

સુચના—દવા શરીરે લગાડ્યા બાદ ચાર છ કલાક ગઢી ઝાણુથીકે ભે મનાછાણુથી શરીર યોળીને નહાઇએવું એટલે ચામડી સાફ થઇજશે.

૪૯૯ કુમકુમાઘ તેલ.

બનાવટ—તલનુ તેલ શેર ૮ લાખનો ક્વાથ શેર ૮ બકરીનુ દુધ શેર ૮ કેશર, ખાખગના પ્રલ (કેસુડા), લાખ, મજીઠ, અગર, પદ્મક, પીત્તેગતીઝાલ, નાગકેશર, ધાણુ, જેડીમઘ, ઘડુલા, દારૂહળદર, હળદર, ગૌરોત્તન, કમળપુલ, નીલોકર, મણશીલ, વિદારીકદ, શતાવરી, આસુક, તાગહીકદ. એ દરેક ચીજ બેબે તેલા લઈ ચુર્ણ કરી તેને પાણીમા વાટીને કલક બનાવી ઉપગતી ત્રણે ચીજેને કડાઇમા ચડાવી તેમા કલક મેળવી ધીમે પાક તેલ ગિધ્ધકરવો જ્યારે બગબર તૈયાર થાય ત્યારે ઉતારી ગાળી ગપ્પવુ.

ઉપયોગ—માથાનુ શ્વગ, મોઢાનીઝાખ, વધરાવળ વગેરેમા માલીસ કરવાથી સારો ફાયદો થાય કે મગજ માટે ઉત્તમ છે.

સુચના—લાખ શેર ૨ પાણી શેર ૧૬માં ક્વાથ કરી અરકું રહે ત્યારે ઉતાગી ગાળીએતા જે ક્વાથ મચેલો લાખનો ક્વાથ આઠ શેર થાય તે આ ક્વાથમા નાંખવાનુ ઉપર બતાવેલછે તે સમજ લેવું.

૫૦૦ ખસવિનાશકતેલ.

બનાવટ—સિંદુર તો ૧ હરતાલચુર્ણ તો. ૧
મનશીલ તો ૧ હીગક્સી તો. ૧

ગુણુમા ધરાયર છે ઠંડપણુ ટુકરાન ઠારડ તત્વ તેમા ગ્હેતુ નથી માટે બધા વેદીએ જ્યા શુદ્ધ પારદ લેવાનુ જણાવેન હોય ત્યા આ વિધી પ્રમાણે પારો કાઢીને વાપગવા એમ દરેક સાસ્ત્રકારની આજ્ઞા છે

પ્રથમ ગળગમાથી સાગે હીગળા (સીગરુ) લાગી તેને ખગ-લમાં નાખી વાટી તેમા હીબુનો રસ નાખી ઘુટી મુકરી લેવું પછી તેના વાટેલાં ભૂકાને એક આની માટીની હાડકા ઉપર ત્રણ કપડ માટી તળીઆમા કરેલી હોય તેમા લારી તેમા પાચરી ચુ. અને તેને ચૂકા ઉપર ચડાવી નીચે ધીમે પણુ મગ્ગો આગ્ન આપંગ શરૂ કરવા આ પ્રમાણે હાડલુ ચૂલે મુકી તેના ઉપર એક માટીની તાવડી (તવા) ઉઘા ઢાકી દેવો આવા એ તવા તંવાર ગાખવા તવાનુ માપ હાડકીના મોઢાથી થોડુક મોટુ હાવું જોઈએ એ તવા ઢાકી તેના ઉપર પાપીમા ભીખવલો રમાલના ટુકડા ગઠો કરી ભીજવી તવા ઉપર રાખનો કે જેથી ઉપરનો તવા વધારે ગરમ ન થાય આ પ્રમાણે કપડુ ફેરવવ.તુ કામ દર પાચ દરા મીનીટે ચાલુ રાખવુ અને તવાને દર પાચ પાચ મીનીટે ઉતારી લઘ ખીજે તવા હોય ને ઢાકતા જવું કે જેથી હાડ-લી જરવાગ પણુ ખુલ્લી ન રહેવા પામે, આ પ્રમાણે કરતા તવાના નળીઆમાં પારો ઉડીને ચાટશે અને તેને હાથથી કે કાગળના ટુકડાથી ઘસીને ઉતારી એક થાળીમા એકઠો કરતા જવુ આ મુજબ સરખો ત્રણ કલાક તાપ આપીને પારો કાઢવાની ક્રિયા ચાલુ રાખતા ૨૦ તોલા હીગળામાથી ૧૫ તોલા પારદ હાય આવશે અને ત્રણથી ચાર કલાકમા પારદ હાય આવી જશે આ શુદ્ધ પારદને કપડામાથી ચાર ષ વખત સાફ કરી પછી ફવાના કામમા વાપગવો (આ યત્રની વધુ સમજણુ અમારા લખેલા રસાયન સાર સુગ્રહમા અમેએ આપેલી છે. આવી અનુલવ સિદ્ધ અને મરલ યાજનાઓ વાળો રસાયન સાર સંગ્રહ થોડાજ વખતમા પ્રગટ થવાનો છે તેમા જોઈ લેવું)

ગધક—ગળગમા મળતો આમણુસારો ગધક લાવી તેને ઘુટી ભુકા કરી લેવો આ ભુકાનુ વજન હોય તેનાથી અરધવજન

ધી લાગી લોહાની ક્ષાઇમા નાખી તેને ચુલ્લે ચડાવી ગરમ કરવું ધી ગરમ થાય ત્યારે તેમા ગધકનેા ભુક્ટા નાખતા જવું. થોડીજ વારમા રમ રૂપ ગધઃ થઇ જઇ વી સાથે તળીએ એસી જાય ત્યારે તે આમે એક મેટું તપેલુ લાવી તમા ગધકથી ચાગ ગણું દુધ નાખી ગખલું હોય અને તે તપેલા ઉપર એક જીલુ વસ્ત્ર યાધી મુકેલ હોય તેમા ગધકનેા રમ ધી સાથે રેડી દેવો થોડીજ વાગ પછી તે વાસણમાથી તળીએ ગધકની ચક્રી જેવું મળી આવે તે લઇ બહાર કાઢી તન એચાગ વાગ ગન્મ પાણીથી ધોઇ સાફ કરી સુકવી વાટી કપડછાણ કરી રાખવુ અને તેનો દવાના કામમા ઉપયોગ કરવો

હીગળો—ગજરમાં મળતો સારો કમી હીગળો લાવી તેને ખગલમા વાટી તેમા લાંબુનો રમ નાખી ઘુટી તડકે સુકવી ત્યાર માદ તેવી રીતે ચોદ લાવના આપી સુકવી દવાના કામમા વાપરવુ

મનશીલ—માગે ગતા ગમે મનશીલ લાવી તેને વાટી જીણા ભુક્ટા કરી રૂપકે ચાળી તેને ખગલમા નાખી ઘુટવો અને તેમા આદુનો રમ ગગમગ નાખી ઘુટી તડકે મુકવી દેવુ આ પ્રમાણે ચોદલાવના આદુના રમની આપવાથી મનશીલની ઉત્તમ શુદ્ધિ થાય છે તે દવાના કામમા વાપરવા,

હરતાલ—ઉત્તમ સોનાના પત્રા જેવી હરતાલ લાવી તેના નાના ટુકડા ચોખાના દાણા જેવડા કરી તેની એક જીણા કપડામા પોટલી યાધી લાી અને મકેદ કહોળાનો રસ કાઢી એક વાસણમા નાખી તેમા એ પોટલી નટકતી રહુ તેના ઠીને યાધી દેવી (જુઓ ડોલાયત્રતા વિગત) આ પ્રમાણે યાગ કલાક ધીમે તાપે ખાકવાથી કહોળાના રસમા એનો ઉત્તમ શુદ્ધિ થાય છે

સોમલ—ઉપર બતાવ્યા મુજબ ડોલાયત્રની રીત પ્રમાણે એક માટીનુ વાસણ ત્રાી તેમા દુધ ભરી તેમા સોમલના નાના ટુકડા કરી તેની પોટલી યાધી લટકતી રહે તેવી તેમા યાધી રાખવી આ પ્રમાણે દુધમા ધીમા તાપથી યાગ કલાક અગ્નિ આપતા શોમલની શુદ્ધિ થાય છે પછી તે સુકવી સાફ કરી દવાના કામમા વાપરી શકાય છે

વચ્છનાગ—માગે કાળા રંગનો વચ્છનાગ લાવી તેના નાના ટુકડા કરી તેને એક જાણી કપડાની પોટલીમાં આધી એક માટીના વામણમાં તાજુ ગૌમુત્ર નાખી તેમાં એ પોટલી કુચ્છતી ગખવી, દરોજ સવારે જુનુ ગૌમુત્ર કાઢી નાખવુ ત્રણ ગેજ આ પ્રમાણે ફરવાથી વચ્છનાગ શુધ્ધ થાય છે. એટલે પછી તેને સકવી કુગી કપડે ચાળી ખાટલીમાં રાખવું એને દવામાં વાપરી શકાય છે.

ખાપરીયુ —ખાપરીયુ લાવી તેને વાટી ભૂકા કરી તેમાં ગૌમુત્ર નાખી ખરલમાં ઘુટી સુકવી દેવુ આ પ્રમાણે તેને દશ દીવસ ગેજ એકક લાવના આપવાથી શુધ્ધ થાય છે તે દવામાં વાપરવુ (માયું ખાપરીયુ બજારમાં મળતું નથી એટલે તે સ્થાને કેલેમેના પેપેટા નામની અગ્રજ દવા આવે છે કે જે જસનની કાચી ધાતુ છે તે બગ બર છે એમ દરેક વિદ્વાન વૈદ્યોનો મત થાય છે તેથી તે વાપરી નેમજો)

નેપાળાના બીજ—બજારમાં એરડીના મીંજ જેવા નાના લબગોળ આકારના ફળ મળે છે તે લાવી તેની ઉપગની હાલ ફેડીને કાઢી નાખવી, પછી તે ફલની મીંજ ફેડતા તેમાંથી જાણી ચપટી મીંજ (ફેતરી જેવી) નીકળશે તેકાઢી ફેડ્યા દેવી અને ખાકીની બે ફાડ હોય તે લાવી તેને બહુજ જાણી કપડામાં પોટલી આધી ભેસના જાણુમાં દાટી ગખવી. આ પ્રમાણે ૭૨ કલાક ગખી પછી કઢી તેને ખોલી ગરમ પાણીથી ખારીધોષ શાક કરી ખરલમાં ઘુટવા. અને તેમાં લીંબુનો રસ નાખી ઘુટી તડકે સુકવો લેવુ આ પ્રમાણે ૩ લાવના આખી સુકવી ખરલમાં કાઢી લઈ કામળમાં રાખવુ. કે જેથી તેમાં ગહેલુ વધારાનું તેલ નીકળી માફ થઈ જશે તેનેદવાના કામમાં વાપરવુ અથવા શુધ્ધ નેપાળાના બીજને વાટીને એક કોગ માટીના વામણમાં લગાડી સુકવી લેવુ કે જેથી તેની ઉચ્ચતા ઓછી થસે (તેમાંનું તેલ ઓછું થઈ જશે) આ દવાની ઉચ્ચતા બહુજ છે માટે શુધ્ધ કરતા દવા વાળા હાથ આબે ન લાગે તેની સાવધાની ગખવી. કેમ કે નહિ તો ત્યા સોબે આવશે દવાવાળા હાથ બરાબર ધોષ ધી લગાડી દેવાથી શાત થઈ જાય છે.

ધતુગના બીજ--વતુગના બીજ લાવી તેને ગૌમુત્રમાં પોટલી બાધી ગત્રે ભીજવી ગખવા, અવાગે તેને ચુલે ચડાવી ડોલાયત્રની રીતે ત્રણ કલાક બાક આપી ઉતારી લઈ પાણીથી ઘોષ સુકવી લેવા અને તેને વાટી કામમા લેવા બીજ ઉપગની છાલ હોય છે તે નરમ થઈ જાય ત્યારે કાથવની કાઠી કેટી દેવી અને અદગની મીજ મુઝવી તે કામમા લેવી ભોધએ.

ઝેરકોચલાં—ગૌમુત્રમા ઝેરકોચલાને પલાળી રાખવા પછી તેને ગૌમુત્રમા નાખી ચુલે ચડાવી બગાવર બાધી લઈ ઠંડુ થાય ત્યારે અપુવતી તેને કોલી ઉપગની છાલ કાઠી નાખવી અને બાકલા ઝેરકુચલાની કાઠ કરી અદગની છાલ હોય તે કાઠી કેટી દેવી. અને પછીતેને ખગલા નાખી ઘુટી લેવા પછીતેને કડાઈમા ઘીનાંખી શેકી લેવા બરાબર કાલથાય ત્યારે ઉતારી ગખી કંડાકરી બાટલીમા રાખવા અને તે દવાના કામમા વાપરવી

ભાગ—પ્રથમ ભાગના પાન લાવી તેને પાણીમા બાધી લઈ સુકાવી લેવું પછી તેને કડાઈમાં નાખી શેકી લેવું અને પછી વાટી બાટલીમા ભરી ગખવું તે દવાના કામમા વાપરી શકાય

અશીણુ—અશીણુને લાવી પાણીમા ઓગાળી રસ થાય ત્યારે કપડે ગાળી ડસુંબો એખો કાઠી લેવો જ કસુબાને એક નાના વાસણમા ગખી મુઝવી તેને આદના ગમની ૮ થી ૧૦ ભાવના આપી દવાના કામમા વાપરવું તે શુદ્ધ ગણાય છે

શિલાજીત—ગાયના દુધની, ત્રિશૂળાના કવાથની તથા ગૌમુત્રની બધે ભાવના આપી તડકામા સુકવી પછી કામમાં લેવું

ટકણખોર—બગામા મનતો સાગે તેલીઓ ટકણખોર લાવી તેને વાટી ચુર્ણ કરી પછી તેને માટીના તવામા (નાવડીમા) શેકી લેવું એથી તે ધુલ્લાને ઘણી જેવું થઈ જશે તે વાટીને બાટલીમા ગખવું અને તે દવાના કામમા વાપરવું

સુરભો—સુરભાને આરીક વાટી ખરલમા નાખી લીધુના રસમાં ઘુટી સફવી લેવુ હીરામ્સીની શધ્ધી આ પ્રમાણે છે

શંખ, કોડી, છીપ, પ્રવાલ,—આમાંથીજેની ગુધ્ધ ઇન્દ્રીહાય તેને લાવી તેના ટુકડા કરી એક પોટલીમા આધી ડોવાયંત્રમા મુકવી અને તેના વાસણમા ગૌમુત્ર જેઠ ૫ મીધાલુણ જેઠ ૦૧ લીધુનેા ૨૨ જેઠ ૦ નાંખી ચુલે ચડાી ત્રણ કલાક યાક આપનેા પછી કિનારી લઈ ગરમ પાણીથી ઘોષ માકકરી ભસ્મ બનાવવાના કામમા લેવું.

અબ્રક—મારે કાજો અબ્રક વાટી તેને તપાવી લાલ થાય ત્યારે ગૌમુત્રમા અથવા દૂધમા ઠાગે આ પ્રમાણે માત વખત ગમેતે એક પદાર્થમા ઠાગવાથી શધ્ધ થાય જે પછી તેનો ધાન્યાબ્રક ઇન્દ્રે

હીંગ—મારી હીંગ વાળી તેને ભાંગી તેના નાના ટુકડા કરી એક લોહાની ડાખમાં થોડુક ઘી નાખી ખગખગ ગરમ થાય ત્યારે હીંગના ટુકડા તેમા નાખી ખગખગ જેની લેવી હીંગ પુલી બય ત્યારે તેને ઉતાગી ખાટી આરીક કરી ગખવી અને દવાના કામમા વાપરવી

ગુગળ—ગુગળને ત્રિકળાના વ્વાથમાં એક ગત પલાણી ગખી સુવાટે ઉકાજો કરવે રમ થાય ત્યારે ઉતાગી કપડે ગાળી ચુલે ચડાવવુ અને તેનુ પાણી પાણી જતા રમ જેવુ થાય ત્યારે ઉતાગી મુકવી લેવુ અને દવાના કામમાં વાપરવું.

મોચ્ચુથો—લાવી તેને ખરલમા વાટી લીધુના રસમાં એક ભાવના આપી ઘુટી સફવી લેવુ અને તેને સમભાગે ક્યુતરની હગાર મેળવી વાટી સપુટમા ભરી દલકો અગ્નિ આપી તેનેદહીમા ઘુટીનાતો અગ્નિકરી આપીગટી ગખવુ અને કામમા લેવુ.

મહુરભસ્મ—લોહાના જુના કોટોડા (૧૦૦ વર્ષથી પ્રથમના લેવા) લાવી તેને તપાવી ગૌમુત્રમા ઠાગવા એમ કરતાં ૭ વખતમા ગુધ્ધથઈ ભુક્રે થઈજે પછી ખરલમા ગૌમુત્ર નાખી ઘુટી પુટ આપવો આપ્રમાણે કુવાર, ત્રીકળાનો વ્વાથ વગેરેના પુટ દશવાંશ આપતા નગસ ભસ્મ થાય ત્યારે કપડે ચાળી કામમા લેવી આપ્રમાણે તેનું શોધન મારણુ કરતા ઉત્તમ ભસ્મ બને છે

(સમાપ્ત.)

પરિશિષ્ટ ૪ થું.

વૈદ્યક શિક્ષાસાર ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪, મા આવેલ
આપયોની રોગાનુવાર અનુક્રમ ભુકા.

દવાનું નામ	પૃષ્ઠ	દવાનું નામ	પૃષ્ઠ
અગ્નિ કુમાર	૨૩	અદીકેન વટી	૧૮૨
અગ્નિ કુમાર		અરૂચી	
ત્રિવાસાર પાયન	૬	સ્વાન્ધિપાયન વટી	૩૮
દિંગાળક ચુર્ણ	૬	પચામ્રત ચાટણ	૬૧
ગમચાણુ ગમ	૨૨	સ્વાન્ધિ ખારેડ	૬૪
લવાણુ ભારકર	૧૫	અગ્નિમુખ ચુર્ણ	૮૭
કૃષ્ણા ગમ	૨૨	તાલીસાં ચુર્ણ	૮૮
ત્રિપતિ દ્રુ વટી	૫૦	યવનીખાડવ ચુર્ણ	૯૩
શખ વટી	૫૨	દિગ્ગાં ચુર્ણ	૯૪
ગંધક વટી	૫૨	અમ્રતપ્રલા વટી	૧૦૮
મંજીવતી વટી	૫૩	દ્રાક્ષાં અવલેહ	૧૩૭
પશુપતિનાથ ગમ	૧૨૪	નીમક સ્નેહમાની	૧૯૮
અજીર્ણ દંટક ગમ	૧૭૧	શતપચાં ચુર્ણ	૨૦૮
અમ્લપિત.		મરૂ ચુર્ણ	૨૩૪
સુતમેખર ગમ	૧૯	ચિત્રકાની વટી	૨૪૩
અત્રિપતિકર ચુર્ણ	૯૬	ગુડાડી વટી	૨૪૫
લીલાવિલાસ ગમ	૧૬૮	ચિત્રકાદિ વટી	૨૪૬
અમ્લપિતાંતક વટી	૧૯૦	લવગારિષ્ઠ	૨૯૨
ક્ષારપર્પટી	૨૩૦	આંખનાદરદ	
અશ્રીણુછોડવા માટે.		ત્રીકલા ચુર્ણ	૭
અશ્રીણુ છોડવાનો ઉપાય	૧૮૧	સપ્તામૃતલેહ	૨૧

द्वानुनाम	५७८	द्वानुनाम	५७८
सर्व नेत्ररोगहरअंजन	७५	त्रोपयीनीआदि	८८
नेत्रमिदु	७६	कृष्ण त्रितामणी	१६०
नेत्रांजन	१५४	उपशशाग्विटी	१८४
नयनामृतअंजन	१५५	व्याधिरुच्य रम	२३६
स्वेतांजन	१५५	उधनदि आववी	
नयनप्रलावटी	१८८	यत्रानीडा युर्ण	२३८
त्रद्रोह्य वर्ती	२४६	निद्रोह्य रम	२६८
आमवात-संधिवा.		त्रद्रदास अर्ध	२८४
माधातो मलम	७८	उलटी. (छर्दी)	
त्रोपयीनीआदि क्वाथ	२१४	छर्दीरीपुवरी	३६
आयुकी		छर्दीदग्गस	१७६
कुसकुम वटी	५१	छर्दीदरयेता	२०६
महालक्ष्मी नागयण्य	१३०	उलटीनाशकशाग	२३३
त्रितोमशी रस	१७०	कंठमाण-गंठमाण	
धनकृत्युअंजी		कायनाग गुगण	६८
ह्रिगकपूर वटी	१६२	महाम लुष्कानि क्वाथ	७३
आधुर्वेदिक यवा	१५०	कुमल अत-अंधकुण्ट	
उदररोग.		अश्वयोणी	२०
पंथरस यूर्ण	३	मणशुध्दी युर्ण	१५
सूर्यप्रलावटी	११२	धन्नामेदी रस	२०
नारायण्य यूर्ण	६४	कुमार्यामव	७०
नाराय रस	११६	सुध्म निरेयत	६६
विज्या यूर्ण	१६५	अलयादि वटी	१००
त्रिपृतारिष्ट	२६४	पथ्यादि वटी	१०६
ताम्रलरम	२८१	लीमसेनी गुटीका	१०८
उपहश		नाराय रस	११६
केशरादि वटी	४६	नयवटी	११८

दवानुनाम	५७८	दवानुनाम	५७८
द्रागोम्भ	१२४	अग्निगिरिष्ट	१४१
विश्वेयन गुटीका	१७६	ताम्रपर्पटी	१७०
पंचसङ्काञ्च्युर्ण	२०६	धन्वन्निगि रस	१७३
कृतेणनाहरद-कम्पणी		कुण्टनाशक प्रयोग	१६७
आरोग्यवर्धनी	२१	त्रीकल ग्मायन	२०१
आरोग्यवर्धनी न १	१३२	मंजुष्ठादि युर्ण	२०७
गोलीनादिष्ट	६७	भरिञ्च्यादि तेल	२१७
यकृतदोगनानकप्रयोग	६०	नीमगुलकैफ	२६१
यकृतप्लीहारी लोद	१७०	उत्तशुद्धि शक्यत	२८५
यत्रानीत्रअवलेद	२६०	कुण्ट नाशक तेल	२६६
भाण्डुने नानभाद	२२२	कृमिरोग	
काननाहरद		कृमिमुहगर रस	३७
गिलगदितल	५८	कृमिकुहार रस	११५
कृष्णामद	१५४	कोलेर	
साग्निवादि वटी	१८३	मर्वायाचि हगणु रस	७७
कृष्णानदतल	२१६	कोलेरानी गोणा	१११
कुण्टरोग-लोहविगिगाड		कृष्णगसव	१४३
मंजुष्ठादि युर्ण	२	महाभारी गुटीका	१६१
गंधक योग	३	विषुयिकान्त वटी	१८५
धंजुआवेटी रस	२०	महाभारी गुटीका	१६४
उत्तनाधिनी	६६	भांसी-उधरस	
महामंजुष्ठादि क्वाथ	७३	लवगादि वटी	४४
रनानगण	८७	भरीञ्च्यादि वटी	४४
भद्रापर्ण्यनि ५ युर्ण	८६	उत्तुयैदि वटी	४५
किशोरगुण	६६	भासीनीगोणाओ	४६
गंधकरमायन	१२०	यष्टीमंथु वटी	४८

दृष्टानुनाम	पृ०	दृष्टानुनाम	पृ०
वासावलेह	६०	रक्तसा	२०५
द्राक्षाभव	६८	अवसागदि युग्म	२३५
सरंगादि युग्म	८८	शंभुभग्म	२७७
नतीक्षलादि युग्म	९२	धीपभग्म	२७८
अर्धवटी	१०१	श्रीतीभग्म	२७८
अदीगादि वटी	१०१	अविदाभव	२८८
यष्टीसधु वटी न १	१०५	छ तीनु हरद-दृष्टरोग	
अग्नि रस	१३३	अर्धुनादि	१४३
अष्टांग युग्म	२२६	नणोदर.	
यष्टयादि युग्म	२३८	मन्थमेदी मे	२०
अद्रिप्रिया वटी	२४५	अर्धुभव	
पीपलीका वटी	२४६	त्रिफलापिपली युग्म	१६
कामन्ती वटी	२५१	कुम्भुर्धु युग्म	१७
अष्टांग अवलेह	२६१	अमृतादिष्ट	११४
अंशुभत रस	२६७	अर्धुभवनादि युग्म	२३२
गणानाहरदो.		गदुयादि वटी	२५२
सुभवाभवटी	४७	आडा-अतिमान	
कुर्नीनअवलेह	२५६	दाडीभाष्टक युग्म	१४
शुभडा-णस-अरन्धु		आनंदलैरवरम	२१
अमृतनो मलम	१५१	कुम्भुम वटी	५१
अमनो मलम	१५२	संशुवती गुटीका	५३
अग्गवानो मलम	१५२	नतीक्षलादी युग्म	६३
गमणालु मलम	१५३	गंगाधर युग्म	६७
असविनाशकतेल	२६७	केशरादी वटी	१०६
शुद्धमरोग-गोटोअडवो.		कपूरसुंरी गुटीका	११२
शुद्धमकुंठ रस	१६३	कपूर रस	११६

दवानुनाम	५७८	दवानुनाम	५७८
मभीग्गज केशरी	१२३	जवगतद वटी	२५०
अतिमाग्ग नाराकग्ग	१६७	जवगतद	२६३
मभीग्गज केमगी	१७१	लाजगुडा	२६३
पीपद्याही यूर्णु	२३४	गौफती लग्ग	२७५
अतिमाग्ग वटी	२४८	जयमगल ग्ग	१६४
ताव-जवरदरेकमतना		ओग्गुमिक्कियग्ग	८०
अवय्याणी	२०	मछवनी वटी	५३
जवर्वा १६	६	द्वानिदशाग डवाय	१४६
नरीन मुद्दग्गन यूर्णु	१०	ताव-सन्निपातने।	
मटा सुद्दग्गन यूर्णु	१४	केमगर्वापोटली ग्ग	४७
त्रिभुवन कीर्त्तिग्ग	१७	भुतमछवनी सुग्ग	२६३
भत्थु जवग्ग	३६	ताव-केइसाना वटोप	
मुत्तगग्ग ग्ग	११६	शीतलछ ग्ग	३५
द्विग्गुयेश्वर ग्ग	१२२	अर्द्धभुजत्वगादि यूर्णु	२३६
नागरादि पायन	१४८	शापरग्गु म लग्ग	२७६
पथ्यादि डवाय	१४६	अर्द्धदि डवाय	२१२
दीवर मिक्कियर	१५६	ताव-टाहीओताव	
अलयाही डवाय	७५	विषमजवरनाशकवटी	४०
रत्तगीरी ग्ग न १,	१७७	जुनातावनीगोणी	४१
नागयणु जवगकुटा	१८	जवरधनी वटी	१०
शीतलछ रम	३५	डनडवटी	१८७
डटपनड ग्ग	१२६	जवरधनी वटी	१६०
वासादि डवाय	१४६	सग्ग वटी	१६२
अलतआन'द्वेग्ग	१११	जवरलास्कर यूर्णु	२०३
जवग्गनाशक यूर्णु	२३७	तरस-दाडे	
जवरमेरव वटी	२४३	रमादि वटी	२४८

द्वानुनाम	पृष्ठ	द्वानुनाम	पृष्ठ
यद्रप्रभा युष्णु	२४१	परमीयो-प्रमेडु वीस प्रकाग्ना	
तावसाथे जाडा.		सुवर्णु यग	३१
वनकुमुद्र म	१३०	म लानवान	३४
कुटम्बिष्ठ	१४२	यद्रप्रभा न १	५३
सुरनादि क्वाथ	२८३	प्रमेदान ८ पटी	५५
दातना हरह.		यम तदुमुमा ८	११७
दतम ज्वन	७७	डामधेनु २ १	१३२
दशनसम्भार युष्णु	६२	यदनाम्य	१४२
दतक्षु युष्णु	१६६	लक्ष्मीनारायणु म	१६७
दतमंज्वन	२८०	अदत्त यगेव २ म	१७८
दाहर-हराज.		प्रमेदानासक योग	१६७
दाहरतो मलम	७८	यगलमम	२७२
द्रुनाराक लेप	२८६	त्रिमंगमरम	२७३
दाहरतो मनम	२८७	गोवनदवाथ	२८३
दाहरतो मलम	२८७	देवनार्वादि गिष्ठ	२६१
नाडनादरह-पीनम		पादुरोग-पीणीयो.	
पीनसहगीतमाकु	८	लोदपर्पटी	३०
नाडीवणु-नासुर-ज्वम.		मदुर वटक	५१
ज्वत्यार्धित	५६	लोदासद	६७
मपेताग गुगण	१११	नवावम लोद	६५
पंथगुणु तेल	२१८	राशमनी न १	१०२
स्रुविनाशक मलम	२८६	गदुव्यादि पटी	२५२
यथरी		शंशमनी रपेगीयल	२५३
यद्रप्रभा पटी न १	५३	योगराज	२६४
परदेशानु पाणी लागुं		लोदलरम	२८०
अपुर्व माक्षीनी वमत	१५७	त्रिद्वारिष्ठ	२८६

दधानुनाम	५७८	दधानुनाम	५७८
मङ्कुरागिष्ट	२६३	आभरासुमी	१०५
भरल वधवी.		ओडिडेनासव	१४४
अर्द्धवणुक्ता	१६६	कुटग्ननि कपाय	१४७
परोलनाशक योग	२०६	कुटग्ननि वटी	१८२
ध्वीदाशुनु	२१०	प्रवाहीना वटी	१८८
गशमनी भेषीयत्र	२५३	गुत्राणी युर्णु	२०७
दण्णावलेह	२५७	वधुलरितकी युर्णु	२३५
भाण्डोनाहरद		ध्रुवतलगतकी युर्णु	२३६
सृग्यानि युर्णु	५	मङ्कुरासु युर्णु	२४२
रत्नगीरी गम	२४	मङ्कुराहरद-माथानीनभाण्ड	
कुमाग्न्याणु गम	३३	शिक्षाञ्जत प्रयोग	२८
पात्ररक्षक वटी	४५	प्राह्मीतल	५७
पालरोगातना गिष्ट	६५	स्वनप्राणावलेह	६०
प्राणाभृत	७६	मायातो मलम	७८
गन्धेन्द्र वटी	१०७	शीगुलहर युर्णु	६५
पात्ररक्षक	१७४	अत्रिकलज्मनीञ्ज	१३६
केरागनि युर्णु	२४१	प्राहो वटी	१६४
अम्भोनादि वटी	२४८	शीगुल हृद्योग	१६५
पात्ररक्षक सोगडी	२५०	अम्भूत छीकण्डी	२००
लगहर		पोष्टिभम्भुन	२१६
लगहरागि भोन्ड	१८५	रोग्य लम्भ	२७१
विडगा रिष्ट	२८६	यराभ लम्भ	२३७
भरडो-आमातिसान		मुकतापिष्टि	२७५
लोही पञ्चवाणो भरडो	५	कुमकुमाघतेल	२६७
भरडानी गोरी	४२	भरडी-पक्षेग	
प्रवाहीकानाशक वटी	१०४	पवित्र धूप	१
दाडीमी वटी	१०५	मल्लवगकुश	१६५

द्वानुं नाम	पृष्ठ	द्वानुं नाम	पृष्ठ
खेगतागक स्युर्षा	२४२	आमताग्याद लो	२००
मुष्-रोग		रक्तस्य लक योग	२०२
मुष्दुर्ग धनाशक वटी	५४	रक्तस्य लक योग	२०२
मुष्पाकनाशक गडुग	७६	रामदवा रम	२०५
भदीगदी वटी	१०१	रामदवा रिफ	२११
मुठमार-छाडकु ल्पागलु		रक्तगोधक अर्	२११
अथीसंघानक लेप	६	वगिष्ठ स्युर्षा	२२६
मुत्रकृच्छ-पेशाणनु	६२६	रक्तस्य लक योग	२३६
गोक्षुगानि गुगण	५०	रुमाड अवसेद	२५८
शीतत्रपपटी	२०५	गगलपिष्ठ	२७६
ली गविरैयन	२०६	प्ररासलरम	२७६
सुर्यक्षार मिश्रण	२३६	वाणकृगण-शकितवर्धक रसायन	
मुष्ठा		दवाग्नी	
र्यतन्य रम	१३२	मासमपाक	६३
कुसवधु	५५	हेमाश्रम निदु	१२७
रतवा.		सनमथाश्रम	१२७
रशाग लेप	१३	श्री नीलकं रम	१२६
रक्तपित-दोही पडु.		सिदवाडीनी वटी	१८६
वासामव	६६	अत्रक वटी	१८७
यद्रणा रम	१२१	हेमरसायन	२०१
मुधानिधीरम	१२६	नपु मकनानाराक लेप	२१५
दुग्गरिण	१४२	आयुष्यवर्धक लेप	२१७
अडिडेनाम	१४४	अरवग धादि अवसेद	२२१
उरीगम	१४७	सुरादयानि स्युर्षा	२३०
ओलपर्पटी	१६८	यद्रादयमिश्रण	२३१
ओलपधरम	१६६	अणविलाम गुटीका	२४४

दवानुनाम	पृष्ठ	दवानुनाम	पृष्ठ
गङ्गयोग	२४६	अश्वगंवारिष्ठ	२६५
कम्तुर्यादि वटी	२४७	अमरमुंरी वटी	१०२
गोक्षुगदि अवलेद	२५५	वाणो (नाइ)	
कम्तुरीयद्रोहय मिश्रण	२५६	वाणानीहवा	१६६
देशगदि अवलेद	२५६	वाणनेभाटे-उपाय	
अंगरदु आटण	२६०	प्रेमवर्धक मशालो	१२
याडुती	२६२	सुगधी तेल	५५
अनग कुमुभांड	२६६	मदासुगधी तेल	५६
अश्रुलसम	२७६	प्राक्ती तेल	५६
सुगगण आम्र	२८७	आयुष्यवर्धक तेल	२१७
शिलाजतनी गोणा	४०	वानादहद-(वातरोग)	
दुधनो मशालो	१०	वायुनाशक पौष्टिकगोणा	४२
वाणुगण सुर्षा	११	वायुदरीवण वटी	४८
यद्रोहय मकरवण	२६	वातनाशक तेल	५८
यद्रोहयनी गोणा	४७	महागन्नादि क्वाथ	७३
मनमथविलास रस	११४	पद्म्यादि गुगण	१००
नागमिंद रमायन	१३८	मदायोगरान गुगण	११७
पुर्ष्याद्र रस	१५८	वातराक्षस रस	१२८
प्रदतपुर्ष्याद्र रस	१५८	नागयणु तेल	१४०
वाध-अपस्मार-उन्माद		कम्तुरीभिन्व रस	१७३
प्राक्ती शक्यत	६१	दीगुल वटी	१६३
साग्स्वतारिष्ठ	७१	वातनाशक	२५१
सग्स्वतिसुर्षा	६०	योगेन्द्र रस	२७०
भूत लेख रस	१३१	सुधासु तेल	२६६
प्राक्ती क्वाथ	१४६	विद्रधि-गाठ	
उन्मान्गणकेशरी	१७६	गांडपडाववानो लेप	१२

द्वानुनाम	पृष्ठ	द्वानुनाम	पृष्ठ
दोषघ्न लेप	१३	शुभेष्म.	८
दशांग लेप	१४	त्रिकटु सुर्षा	६८
		प्रसाधय	
शुभवज्राणी	१६०	गन्धेन्द्र वटी	१०६
शुभगन्धेशरी रस	१२२	त्र्यापात्रि सुटी	१८०
शुभहरी वटी	१६०	दग्निप्रति सुर्षा	२३८
श्वासरोग-(हम)		आकारन्दमन्त्रि वटी	२५४
श्वासकुंठार रस	२३	सुशुद्धणी.	
श्वास चितामणी	१२७	पत्रात्रय पर्पटी	२६
उटकार्यावलेह	१३६	सुवर्ण पर्पटी	२७
कनकासव	१४६	अष्टामृत पर्पटी	२८
मल्लगुटीका	१६०	मतीक्षलात्रि वटी	१०७
पुरंदर वटी	१६३	दुग्धवटी	११०
लागोतर वटी	१६६	अटलोक्षपाट रस	१२१
उक्केशरी	१६६	लघु लाली सुर्षा	१२२
उक्कुकुंग रस	१७५	मगीगन्धेशरी	१२३
उक्कुकुमु रस	१७५	कुटम्बवलेह	१३५
उक्कचितामणी रस	१७६	हसपोटली रस	१७७
श्वामारि वटी	१८१	पिशुपवली रस	१७८
श्वासकारारी वटी	१८६	लीलावती वटी	१६३
श्वासहृद्घृत्तपान	२०४	मतीक्षलात्रि वटी	२४८
श्वासहरयोग	२०४	सोम	
कनकक्षार	२३३	आगेग्य वर्धनी	२४
अपामार्ग मिश्रण	२३७	आगेग्यवर्धनी न १	३२
मिलितक अवलेह	२५८	पुनर्नवात्रि क्वाथ	७२
सर्वांगसुहर रस	२६६		

द्वानु नाम	पृष्ठ	द्वानु नाम	पृष्ठ
पुनर्नवा मंडुर	१६४	ससाम्भान	३४
गोथनाशक उपाय	२०२	अशोकारिष्ट	६८
अर्कादि लेप	२१६	पुष्पानुग युर्षु	६२
पुनर्नवादग्निष्ठी लेद	२५७	प्रहरारि रम	१२५
पुनर्नवाग्निष्ठी	२६४	प्रहरानक वटी	१८३
श्रीगोनां हरद		प्रहरारि योग	१६८
शरामनी न. २	१०३	प्रफग्नोसरण उपाय	२१४
गर्भधारक योग	२१३	प्रहरारि युर्षु	२४०
सुवर्णमाक्षीक लम्भ	२८२	प्रहरारि अवलेह	२६३
ऋतुदोष		हेमनाथ रस	२६६
श्रीगफतकावटी	४३	नागलक्ष्म	२७४
रज.प्रवर्तनी वटी	२५२	गो.ती लम्भ	२७५
रज पुष्पादी वटी	२५५	प्रहरविनागक्षुश	२८३
गर्भाणुनां हरदो.		लोधाभव	२६१
गर्भपाणरम	३३	स्तन-रोग	
गर्भवीनोद रम	१३१	दशाग लेप	१३
सुपावडीना-हरद		योनी-रोग	
द्वेवदार्वादि क्वाथ	७२	योनीम'कायन वटी	२५३
दशमुण क्वाथ	७४	हीस्टीरीआ	
प्रतापलक्षेत्र रम	१२५	हीस्टीरीआनाशक फ्वा	१२
शत्रीसुं-काटलुं	१३३	मारस्वतारिष्ट	७१
दशमुलाग्निष्ठी	१४७	भुतलैरव रम	१३१
दुग्धगोधक क्वाथ	२८४	हीस्टीरीआनाशक वटी	१६१
प्रहररोग		ताडवाक्त्रि युर्षु	१६६
उक्तप्रफगनी दवा	४	हीस्टीरीआनाशक वटी	२१३
प्रहरारिष्ट	१८		

